

Magyarország és az ENSZ

Magyarország az ENSZ-ben:

diplomácia,
emberi jogok,
jelenlét

Szerkesztette:

Balogh Lídia ▪ Germuska Pál ▪ Kecskés D. Gusztáv

Magyarország az ENSZ-ben: diplomácia, emberi jogok, jelenlét

A Magyarország és az ENSZ kutatócsoport 2025. évi tanulmányai

MAGYARORSZÁG ÉS AZ ENSZ

Sorozatszerkesztő: KECSKÉS D. GUSZTÁV

Magyarország az ENSZ-ben: diplomácia, emberi jogok, jelenlét

*A Magyarország és az ENSZ kutatócsoport
2025. évi tanulmányai*

Szerkesztők:

Balogh Lídia, Germuska Pál, Kecskés D. Gusztáv

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

NEB

NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézet – Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Budapest, 2025

A kötet megjelenését az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont támogatta.

A levéltári kutatásokat a Magyar Nemzeti Levéltár támogatta.

Szerzők:

Acsády Judit, Balogh Lídia, Boldizsár Gábor, Domaniczky Endre, Fejérdy Gergely,
Kaszás Veronika, Kiss András, Lakatos István, László Szabolcs, Moór Vivien, Nagy
András, Nagy Tamás, Somlai Katalin, Szenté-Varga Mónika, Alekszandr Sztikalin,
Vámos Gabriella

Alekszandr Sztikalin tanulmányát orosz nyelvről fordította és szerkesztette:

Seres Attila

Lektorok (az általuk lektorált tanulmányok sorszámaival):

Apor Péter (7., 12.), Dalos Anna (6.), Erdős André (3.), Hoffmann Tamás (1.),
Hollán Miklós (1.), Juhász Borbála (1.), Kemény János (13., 14.), Kovács Janka (5.),
Köbel Szilvia (2.), Lux Ágnes (4.), Nagy András (3., 9., 10.), Nagy Boldizsár (11.),
Palasik Mária (3., 8.), Polyák Zsuzsanna (6.), Szabó Katalin (5.), Szekér Nóra (8.),
Vargha Dóra (5.), Wagner Péter (13., 14.)

© ELTE HTK TTKI – NEB, 2025

© Szerzők, 2025

ISBN 978-963-416-514-9

ISSN 3094-3892

DOI 10.65480/ensz.2025.00

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és
televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Kiadja:

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet –
Nemzeti Emlékezet Bizottsága

Felelős kiadó:

Balogh Balázs főigazgató, ELTE HTK

Nyomdai előkészítés:

ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet
Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Csák Lilla

Borító és tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó

Nyomdai munka:

Felelős vezető:

Tartalom

Beköszöntő a <i>Magyarország és az ENSZ</i> könyvsorozathoz	7
Szerkesztői előszó	9
AZ EMBERI JOGOK ÉS A DIPLOMÁCIA METSZÉSPONTJÁN	13
<i>Acsády Judit – Balogh Lídia – Moór Vivien</i>	
Az emberkereskedelemtől és prostitúciótól szóló „New York-i egyezmény” fogadtatása Magyarországon	14
<i>Lakatos István</i>	
Emberi jogi kérdések, dilemmák a korai Kádár-korszakban: Magyarország ENSZ-tagságának első évtizede (1955–1965)	42
<i>Somlai Katalin</i>	
Újpestről egy új világba. Hollai Imre politikai és diplomáciai pályafutása	76
ENSZ-SZERVEZETEK ÉS MAGYARORSZÁG	97
<i>Domaniczky Endre</i>	
Az UNICEF és Magyarország kapcsolata. Korszakolás és áttekintés	98
<i>Vámos Gabriella</i>	
Közegészségügy nemzetközi keretben. Magyarország és az Egészségügyi Világszervezet (WHO) kapcsolata 1963-ig	118
<i>László Szabolcs</i>	
Az UNESCO vonzásában. A Zenei Nevelés Nemzetközi Társasága (ISME) és a kodályi koncepción alapuló magyar zeneoktatás nemzetközisége az 1960-as években	136
<i>Kiss András</i>	
Magyarország és az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete (UNIDO) megalakulása	164

A MAGYAR ÜGY AZ ENSZ-BEN (1956–1962)	195
<i>Nagy András</i>	
Ávósok az üvegpalotában	196
<i>Fejérdy Gergely</i>	
Habsburg Ottó és a magyar ügy az ENSZ-ben	212
<i>Alekszandr Sztikalin</i>	
A magyar kérdés az ENSZ-ben és a szovjet külpolitika	236
A RENDSZERVÁLTÁS IDŐSZAKA ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK	259
<i>Kaszás Veronika</i>	
Magyarország és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának együttműködése a rendszerváltás éveiben	260
<i>Szente-Varga Mónika</i>	
Magyarok az ENSZ nicaraguai választási megfigyelői missziójában (ONUEN), 1990	288
<i>Nagy Tamás</i>	
Magyar békefenntartók a Közel-Keleten. Részvétel az ENSZ Iraki–Iráni Katonai Megfigyelő Csoportjában (UNIIMOG), 1988–1991	308
<i>Boldizsár Gábor</i>	
A Magyar Honvédség szerepvállalása az ENSZ mozambiki missziójában (ONUMOG) 1992–1994	340
English summaries	371
A szerzőkről és szerkesztőkről	383
Személynévmutató	385
Földrajzinév-mutató	393

Beköszöntő

a *Magyarország és az ENSZ* könyvsorozathoz

Nyolcvan évvel ezelőtt, 1945. június 26-án San Franciscóban írták alá az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) Alapokmányát. Magyarországot pedig hetven évvel ezelőtt, 1955. december 14-én vették fel a világszervezetbe. A kerek évfordulók azonban nem keltettek különösebb sajtóvisszhangot. Ez talán annak is betudható, hogy a nemzetközi és a magyar közvélemény csupán töredékes ismeretekkel rendelkezik az ENSZ globális intézményrendszeréről, amelynek normaalkotó, szabályozó és ellenőrző tevékenysége az emberi társadalmak életének szinte minden területére kihat az élelmezéstől az egészségügyig, a kultúrától a nukleáris biztonsáig.

A Magyarország és az ENSZ közötti kapcsolatok részletekbe menő, alapos vizsgálatához, figyelembe véve az összegyűjtött és a még feltáratlan hatalmas mennyiségű forrásanyagot, valamint a téma szélességét és komplexitását, kutatócsoport létrehozását határoztuk el, amely 2024. július 2-án alakult meg a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete keretében. A cél megvalósítása érdekében 2024. október 24-én együttműködési megállapodás jött létre a Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont között a kutatócsoport támogatására (2025. augusztus 1-től az előbbi intézmény neve ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet, az utóbbié ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont). A tervezett publikációk két fő kérdésre keresik a választ. Egyrészt azt vizsgálják, hogy az ENSZ intézményrendszerének és döntéseinek milyen hatásai figyelhetők meg Magyarországon az egyes kutatási területeken (mezőgazdaság, egészségügy, kultúra stb.). Másrészt a szerzők azt tanulmányozzák, hogy Magyarország – a magyar kormányzat és annak alrendszerei – hogyan befolyásolták a világszervezetben meghozott döntéseket.

A témáról rendelkezésre álló szakirodalom csekély és elavult. Különösen fontosnak tartjuk az alapos, lehetőség szerint teljes körű forrásfeltárást és feldolgozást. Minden résztéma megírásához, amennyiben ehhez a forrásadottságok biztosítottak, a következő három levéltári forráscsoportot egyaránt fel kívánjuk használni: a) a magyar kormányzati (külügyi és egyéb minisztériumi) dokumentumokat 2014-ig és a pártiratokat 1989-ig; b) az adott ENSZ-intézmé-

nyek hivatalos, nyilvános dokumentumait és a titkárságok levéltárba került belső iratanyagait; c) a nyugati nagyhatalmak külügyi dokumentumait (amerikai, angol és francia). Az *oral history* interjúk elkészítésének is nagy jelentőséget tulajdonítunk.

Az egyes résztémákat interdiszciplináris megközelítéssel dolgozzuk fel, amelynek során a történettudomány, a politológia és a jogtudomány módszereit egyaránt alkalmazzuk. Ennek különös jelentőséget ad, hogy a kutatás napjainkig terjed.

Bízunk benne, hogy sorozatunk hozzájárulhat az ENSZ-ről és annak sokré-tű szerepéről való ismeretek gyarapodásához, a szélesebb közvélemény sok-színű tájékoztatásához.

Kecskés D. Gusztáv

Szerkesztői előszó

Ezúton fejezzük ki köszönetünket mindazoknak, akik segítették e könyv létrejöttét. Köszönetet mondunk az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Kutatóintézet vezetésének a mű elkészítéséhez biztosított kiváló szakmai és munkafeltételekért és a tudományos információs osztálynak a kiadás lelkiismeretes és szakmailag magas szintű előkészítéséért. A kötet létrejöttéhez az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont – amely együttműködési megállapodás alapján partner az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja által kezdeményezett „Magyarország és az ENSZ kutatócsoport” munkájában – nemcsak anyagi támogatással járult hozzá, hanem azzal is, hogy munkatársai szerzőként, lektorként és szerkesztőként közreműködtek a tanulmányok elkészítésében és gondozásában. A Nemzeti Emlékezet Bizottsága ugyancsak támogatta a kötet megjelenését mind anyagilag, mind pedig az egyik társszerkesztő szakmai részvételén keresztül.

Hálásak vagyunk a kötet lektorainak: Apor Péternek, Dalos Annának, Erdős Andrénak, Hoffmann Tamásnak, Hollán Miklósnak, Juhász Borbálának, Kemény Jánosnak, Kovács Jankának, Köbel Szilviának, Lux Ágnesnek, Nagy Andrásnak, Palasik Máriának, Polyák Zsuzsannának, Szabó Katalinnak, Szekér Nórának, Vargha Dórának és Wagner Péternek.

Nagyban előrevitte munkánkat a felhasznált forrásokat őrző nagyszámú hazai és külföldi levéltár személyzetének az együttműködő hozzáállása. Bubik Gyöngyi, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára külügyi referense segítségét külön is megköszönjük.

A kötet felépítése azt a célt tükrözi, hogy a Magyarország és az Egyesült Nemzetek Szervezete közötti kapcsolatok történetének bizonyos fejezeteit több nézőpontból, tematikai súlypontok, illetve kronológiai szakaszok szerint mutassa be. A tanulmányok szerzői a történettudomány, a nemzetközi kapcsolatok, a jogtudomány, a diplomáciatörténet, valamint a hadtudomány területéről érkeztek, így a kötet egésze multidiszciplináris feldolgozást nyújt.

A tanulmánygyűjtemény első nagy egysége az emberi jogi diskurzusok és a diplomáciai törekvések metszéspontját vizsgálja. Acsády Judit, Balogh Lília és Moór Vivien tanulmánya a prostitúció és az emberkereskedelem felszámolásá-

ról szóló, ún. New York-i egyezményhez kapcsolódó vitákat tárja fel, visszatérve a Nemzetek Szövetsége időszakára is. Lakatos István az 1950-es és 1960-as évek emberi jogi kérdéseit tekinti át, különös hangsúllyal az ENSZ-ben képviselt magyar álláspont és a világszervezet emberi jogi fórumain megfogalmazott kritikák viszonyára. Somlai Katalin írása Hollai Imre diplomáciai pályafutását és az ENSZ-hez fűződő munkásságát mutatja be, amely jól példázza a titkosszolgálati tevékenység, a személyes szakmai tekintély és a korabeli külpolitikai mozgáster összefüggéseit.

A második egység Magyarország kapcsolattartását vizsgálja az ENSZ egyes szakosított szervezeteivel, amelyek a hidegháború éveiben a technikai együttműködés fontos terepeit jelentették. Domaniczky Endre tanulmánya az UNICEF megalakulásának körülményeit, valamint az ENSZ Gyermekalapja és Magyarország közti kapcsolatok fő vonásait ismerteti e kapcsolatrendszer későbbi részletes kutatásának megalapozása céljából. Vámos Gabriella, miután felvázolja az Egészségügyi Világszervezet létrehozásához vezető folyamatokat, részletesen szól a WHO és Magyarország közti viszony első két évtizedének a hidegháborúval összefüggő ellentmondásairól. László Szabolcs írása a Kodály-módszer UNESCO-keretek közötti nemzetközi népszerűsítését mutatja be, a kulturális diplomácia és a hidegháborús versengés kontextusában. Kiss András tanulmánya az ENSZ iparfejlesztési szervezetével, az UNIDO-val való együttműködés történetét dolgozza fel, érzékeltetve, miként kapcsolódott össze a gazdasági modernizáció és a nemzetközi szervezeteken keresztül zajló tudástranszfer.

A harmadik egység az ENSZ Biztonsági Tanácsában, majd a Közgyűlésén 1956-tól 1962-ig tárgyalt „magyar kérdés” nemzetközi kontextusára összpontosít, az 1956-os forradalom leverését követő időszak diplomáciai és titkosszolgálati küzdelmeit vizsgálva. Nagy András írása érzékletesen megvilágítja a magyar állambiztonsági szervek kiemelkedő jelentőségét a New York-i magyar ENSZ-képviselő létrejöttében és annak az 1956-os forradalom idején, majd azt követően kifejtett tevékenységében egyaránt. Fejérdy Gergely Habsburg Ottó, az utolsó Habsburg-trónörökös sajátos szerepét és nemzetközi kapcsolatait mutatja be, amelyek révén igyekezett elérni, hogy a magyar kérdés az ENSZ Közgyűlés napirendjén maradjon. Alekszandr Sztikalin tanulmánya pedig a szovjet külpolitikai stratégia nézőpontját elemzi, feltárva, hogy a szovjet diplomácia, a magyar kormánnyal együttműködve, hogyan próbálta ellensúlyozni az ENSZ-beli magyar kérdés nemzetközi propagandahatásait.

A kötet negyedik szakasza a rendszerváltás időszakától a 1990-es évek közepéig tartó korszakba kalauzol, amelynek során Magyarország egyre aktívabban vett részt az ENSZ válságkezelő, békefenntartó és választási megfigyelői misszióiban. Kaszás Veronika tanulmánya a magyar kormányzat és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának 1989-ben megújult kapcsolatait jellemzi, melyekre a Magyarországra beáramló menekültömegek által okozott kihívások, a szocia-

lizmus öröksége és a nyugati országok igényei egyaránt hatottak. Szente-Varga Mónika az ENSZ első választási megfigyelői missziójának (1990. február, Nicaragua) történetébe nyújt bepillantást, amelyben – röviddel a magyarországi parlamenti választások előtt – magyarok is részt vettek. Nagy Tamás az iraki–iráni háborút lezáró tűzszünet ENSZ-ellenőrzésére hivatott katonai megfigyelőcsoport működését és az abban való magyar szerepvállalást mutatja be, amelynek különös jelentőséget adott, hogy magyar katonák ekkor vettek részt első ízben ENSZ békefenntartó misszióban. Boldizsár Gábor tanulmánya pedig a mozambiki polgárháború utáni konszolidációt segítő komplex ENSZ békefenntartó tevékenységben való magyar jelenlét történetét dolgozza fel, rámutatva, hogy az ennek révén szerzett tapasztalatok hozzájárultak a magyar haderő modernizálásához és Magyarország NATO-csatlakozásához.

Reményeink szerint e kötet nemcsak a diplomáciatörténet iránt érdeklődők, hanem a nemzetközi jog és a külpolitikai gondolkodás kutatói, valamint a kortárs történetírás művelői számára is hasznos és inspiráló tartalmat kínál.

Budapest, 2025. július 10.

Balogh Lídia, Germuska Pál és Kecskés D. Gusztáv

Az emberi jogok és a diplomácia metszéspontján

1. kép

„Van egy feláldozható lányod? – Évente hatvanezer fehér rabszolga hal meg. A bűnbarlangok csakis úgy működtethetők, ha ezt a számot minden évben pótolják. Hajlandó vagy odaadni a lányodat, hogy fenntartsd ezt a szörnyű üzletet?”
 Könyvillusztráció. Clifford Griffith Roe – B. S. Steadwell: *The Great War on White Slavery; Or Fighting for the Protection of Our Girls*. [S. l.], [s. n.], 1911. 48.

Az emberkereskedelemről és prostitúcióról szóló „New York-i egyezmény” fogantatása Magyarországon

Összefoglalás:

A tanulmány három nézőpontból vizsgálja a viszonyt Magyarország, valamint „az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása” tárgyában 1949-ben elfogadott ENSZ-egyezmény között. Milyen szerepe volt hazánk az egyezmény előzményeiben, visszatekintve egészen a 19–20. század fordulójáig? Milyen körülmények között került sor az egyezményhez való csatlakozásra 1955-ben? Milyen hatása volt Magyarországon a csatlakozásnak, illetve az egyezményben foglalt elveknek, előírásoknak? A tanulmány a szakirodalom mellett változatos források (jogi dokumentumok, levéltári iratok, országgyűlési jegyzőkönyvek, válogatott médiaközlemények) vizsgálata alapján jut megállapításokra: a második világháborúig tartó időszakban Magyarország tevékeny részese volt a vonatkozó nemzetközi normák létrehozásának, proaktivitást mutatva azok fogantatásában, a New York-i egyezményhez azonban a csatlakozástól kezdődően kétségek, majd viták fűződtek Magyarországon, és kevés elkötelezettség mutatkozott az egyezmény elvárásainak megvalósítására.

Kulcsszavak:

emberkereskedelem, prostitúció, nők jogai, Nemzetek Szövetsége, ENSZ

Bevezetés

Jelen tanulmány fókuszában egy 1949-ben elfogadott ENSZ-egyezmény áll,¹ amelyre a magyarországi közbeszédben „New York-i egyezmény” elnevezéssel szokás utalni,² és a tanulmány során a továbbiakban mi is így utalunk rá. A New York-i egyezmény tárgya: „az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása”.³

A tanulmány célja Magyarország és a New York-i egyezmény viszonyának vizsgálata, három nézőpontból, melyeket egy-egy fejezetben fejtünk ki: Milyen szerepe volt Magyarországnak az egyezmény létrejöttének előzményeiben? Milyen körülmények között került sor Magyarország csatlakozására a New York-i egyezményhez? Milyen hatása volt a New York-i egyezménynek Magyarországon? Feltehető, hogy a felsorolt kérdésekre közvetlenül adható válaszok meglehetősen rövidек lesznek. Először is, Magyarország magának a New York-i egyezménynek a létrejöttét közvetlenül nem befolyásolhatta, hiszen csak később, 1955-ben lett az ENSZ tagállama. Másodszor, az államszocialista berendezkedést és a szovjet befolyást figyelembe véve nem feltételeztük, hogy érdemi társadalmi-politikai vita folyt volna Magyarországon az 1950-es években egy olyan témáról (vagy bármi hasonlóról), mint egy nemzetközi egyezményhez való csatlakozás kérdése. Harmadszor, mivel a New York-i egyezményhez – ellentétben az újabb keletű ENSZ-egyezményekkel – nem tartozik monitoringmechanizmus, kikényszeríthetősége és hatásainak nyomonkövethetősége kétséges.

Miért tűnik mégis érdekes és releváns vállalkozásnak a tanulmány? Több okból és több szinten is jelentősnek tartjuk a témát. A határokon átnyúló, prostitúciós célú emberkereskedelem – „fehér rabszolgaság” – volt az első olyan

- 1 United Nations: Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others, 2 December 1949, General Assembly resolution 317 (IV). 1950. március 21-én (New Yorkban) nyitották meg aláírásra, ezt a dátumot tünteti fel a kihirdetéséről szóló magyar jogszabály, az 1955. évi 34. törvényerejű rendelet az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában, New Yorkban, 1950. évi március hó 21. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről. *Magyar Közlöny* 1955. december 24. (130. sz.) 811–815.
- 2 Jóllehet New Yorkban számos más nemzetközi egyezményt is aláírtak, az ENSZ égisze alatt is.
- 3 A jelen tanulmányban a New York-i egyezményből idézett részletek forrása az 1955-ös kihirdető jogszabály, amely az „emberkereskedés” kifejezést alkalmazza a ma használatos „emberkereskedelem” helyett. A „prostitúció” kifejezés ma is használatos, és összekapcsolódik a jelenség felszámolására irányuló, ún. abolicionista megközelítésmóddal, amelyet a New York-i egyezmény is képvisel. A terminológiai kérdésekről bővebben lásd: Balogh–Juhász 2024.

ügy, amely (részben) nőjogi problémaként került a nemzetközi jogi kezdeményezések napirendjére, a 19. század második felétől kezdődően.⁴ Amint azt az első fejezetben bemutatjuk, a két világháború közötti időszakban is hasonló megközelítésben kapott figyelmet a jelenség, a Nemzetek Szövetsége (közismertebb elnevezéssel: Népszövetség) égisze alatt. Az ENSZ megalakulása után nem sokkal létrehozott New York-i egyezmény kimondottan ezt a folyamatot vitte tovább, immár a második világháború utáni kialakított emberi jogi normák keretei között, amint arra a második fejezetben kitérünk. A két világháború közötti időszak tárgyalása tehát szervesen illeszkedik, sőt, elengedhetetlen a New York-i egyezmény jelentőségének vizsgálatához. Ha a magyar vonatkozásokat nézzük, amiatt is érdekes a visszatekintés, mert a két világháború közötti időszakban – sőt, azt megelőzően, már a 19–20. század fordulóján is – Magyarországon élénk és nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező volt a nőjogi mozgalom, amelynek érdekérvényesítési napirendjén a prostitúció kérdésköre is szerepelt. A kontextus lényeges eleme, hogy a 19. század második felétől kezdve a magyar nőkhoz nemzetközi szinten erősen társult a prostitúció képzete⁵ – Buenos Aiestől Konstantinápolyon keresztül Moszkváig. Egy 1907-ben megjelent tanulmány szerzője azt írja, hogy „a leánykereskedelem export-területéről és terjedelméről”, hogy „a kivitel tekintetében” Magyarország első helyen áll (Galícia mellett).⁶ A Révai Nagy Lexikona szerint például a „hungara” kifejezés „nemzetközi jelzője a Magyarországból kikerült vagy kicsempésztett prostituált nőknek”.⁷ A magyar nyelv értelmező szótára szerint pedig a „vengerka” a „cári Oroszországban, a Balkánon v. a Közel-Keleten vmely táncos, zenés mulatóhelyen hosszabb-rövidebb ideig szereplő fiatalabb magyar nő, aki később többnyire teljesen elzüllött”.⁸ A második világháborút követően ez a jelenség alábbhagyott ugyan, ám a 21. század második évtizedére hasonló helyzet alakult ki, amint azt egy 2014-ben megjelent kriminológiai tanulmányban olvashatjuk: „sajnálatos tény: Svájcban, Hollandiában és Németországban a magyar lányok túlságosan is »ismertek«, kétes hírüket a helyi prostitúcióban betöltött nagy szerepük alapozta meg”.⁹

4 Szabó 1948, 100–101.

5 Forrai 1998.

6 Gallovich 1907, 1035. Galíciából főleg zsidó leányok kerültek külföldi bordélyházakba, amit a szerző azzal hoz összefüggésbe, hogy itt „800.000 zsidó közül 600.000 a létminimum alatt álló nyomorban él” – uo. 1040.

7 Révai nagy lexikona, X. kötet (Hérolld–Jób). Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság 1914, 379.

8 A magyar nyelv értelmező szótára, VII. kötet (U–Zs). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959–1962.

9 Windt 2014, 59.

Amiatt is fontosnak tartjuk a kérdéskör feldolgozását, mert a prostitúció, valamint ahhoz kapcsolódóan a prostitúciós emberkereskedelem társadalmilag jelentős témája időről-időre előkerült ugyan a rendszerváltás óta eltelt évtizedek során a magyarországi közéleti-politikai diskurzusban, például jogalkotási kezdeményezések kapcsán – és olykor a New York-i egyezmény is említést kapott, amint azt a harmadik fejezetben bemutatjuk –, de széles körű társadalmi párbeszéd, vita továbbra sem alakult ki. Azt is leszögezzük ugyanakkor előljáróban, hogy a prostitúció, illetve a prostitúciós célú emberkereskedelem jelenségének magyarországi történetéről, elterjedtségéről, jellegzetességeiről nem célunk a jelen tanulmányban átfogó képet adni, mint ahogy a vonatkozó társadalmi, nőjogi mozgalmak alakulásáról sem. Az idők során kialakult, különféle jogi és ideológiai megközelítésekről,¹⁰ valamint a prostitúcióra vonatkozó hazai jogi és közpolitikai intézkedések,¹¹ továbbá a Magyarország számára iránymutató vagy kötelező nemzetközi jogi instrumentumok rendszerezett bemutatása is szétfeszítené a jelen tanulmány kereteit. Csak olyan mértékben érintjük ezeket a kérdéseket, amennyire az a középpontban álló kérdéskör, a New York-i egyezmény és Magyarország viszonyának szempontjából szükséges. Mindezt változatos források alapján tesszük: a szakirodalmi áttekintés mellett jogi dokumentumok, levéltárban őrzött anyagok, országgyűlési jegyzőkönyvek, valamint kiemelten relevánsnak ítélt médiaközlemények feldolgozására vállalkoztunk. A következtetések összefoglalását követően, a tanulmány negyedik fejezetében áttekintünk további releváns nemzetközi jogi instrumentumokat is, az ENSZ keretein belül és kívül.

A New York-i egyezmény nemzetközi jogi előzményei és Magyarország

A New York-i egyezmény a preambulumban¹² felsorolja „a nőkkel és gyermekekkel való kereskedelem elnyomását illetően” az akkor hatályos nemzetközi szerződéseket, nevezetesen négy egyezményt (amelyek az ENSZ Közgyűlése által elfogadott jegyzőkönyvek által módosított formában maradtak hatályban): – a leánykereskedés elnyomása tárgyában 1904. május 18-án kötött nemzetközi

- 10 A jelenlegi főbb jogi-közpolitikai megközelítések összefoglalását lásd: Balogh–Juhász 2024.
- 11 Ehhez lásd: Betlen 2016; Hollán 2012; Kovács 2017, 2020a, 2020b; Sebhelyi–Varga–Sabján 2016.
- 12 A New York-i egyezményből idézett részletek forrása a kihirdető jogszabály (hivatalos fordítás): 1955. évi 34. törvényerejű rendelet.

egyezményt;¹³ – a leánykereskedés elnyomása tárgyában 1910. május 4-én kötött nemzetközi megállapodást;¹⁴ – a nőkkel és gyermekekkel űzött kereskedés elnyomása tárgyában 1921. szeptember 30-án kötött nemzetközi egyezményt,¹⁵ – valamint a nagykorú nőkkel űzött kereskedés elnyomására vonatkozóan 1933. október 11-én kötött nemzetközi egyezményt.¹⁶ Magyarország mindezekhez csatlakozott annak idején: 1912-ben került sor az 1904-es megállapodás¹⁷ és az 1910-es egyezmény,¹⁸ 1925-ben az 1921-es egyezmény,¹⁹ 1935-ben pedig az 1933-as egyezmény²⁰ becikkelyezésére.²¹ Az 1933-as egyezményt becikkelyező magyar jogszabály indokolása tömören összefoglalja a korábbi nemzetközi jogi instrumentumoknak a jelentőségét: „Az 1904. évi megállapodás a leánykereskedés ellenőrzését és megakadályozását célzó közigazgatási (rendőri) természetű intézkedéseket foglalja magában, az 1910. évi egyezmény pedig a leánykereskedéssel összefüggő büntető rendelkezésekre és a nemzetközi büntető jogsegélyre vonatkozik. [...] ezt a két nemzetközi okmányt a Genfben, 1921. évi szeptember hó 30-án kelt nemzetközi egyezmény [...] módosította és kiegészítette akként, hogy a büntetőjogi védelmet mindkét nemhez tartozó egyénekre kiterjesztette, a 20 éves korhatárt 21 évre emelte fel és az előkészületi

- 13 Arrangement international en vue d'assurer une protection efficace contre le trafic criminel connu sous le nom de „traite des blanches”, signé à Paris le 18 mai 1904.
- 14 Convention internationale relative à la répression de la traite des blanches, conclue à Paris, le 4 mai 1910. Az egyezménnyel kapcsolatos előkészületekről az Igazságügyminisztérium levéltári iratai között találhatunk dokumentumokat. Ezekből kiderül, többek között, hogy Magyarország részéről Angyal Pál büntetőjogász egyetemi tanárt delegálták Párizsba a tárgyalásokra. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, a továbbiakban MNL OL): K579 D 2667.3.
- 15 League of Nations: International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children, Geneva, 30 September 1921.
- 16 League of Nations: International Convention for the Suppression of the Traffic in Women of Full Age. Geneva, 11 October 1933.
- 17 1912. évi XLIX. törvénycikk a leánykereskedés elnyomása végett Párizsban létrejött nemzetközi megállapodás és egyes hozzátartozó okiratok becikkelyezése tárgyában.
- 18 1912. évi LXII. törvénycikk a leánykereskedés elnyomása végett Párizsban létrejött nemzetközi egyezmény és a hozzátartozó zájegyzőkönyv becikkelyezése tárgyában.
- 19 1925. évi XIX. törvénycikk a nőkkel és a gyermekekkel űzött kereskedés elnyomása végett Genfben létrejött nemzetközi egyezmény becikkelyezése tárgyában.
- 20 1935. évi XX. törvénycikk a nagykorú nőkkel űzött kereskedés elnyomására vonatkozó nemzetközi egyezmény becikkelyezése tárgyában.
- 21 Ez a kifejezés – „becikkelyezés” – volt használatos arra a folyamatra, illetve aktusra, melynek révén egy nemzetközi szerződés a belső jogrend részévé vált. Lásd: Blutman 2013.

cselekményt is büntetni rendelte.” –, valamint az 1933-as egyezményét, amelynek újítása, hogy „a büntetőjogi védelem általában kiterjedjen minden nagykorú asszonyra vagy leányra, tekintet nélkül korukra, ha a bűncselekmény célja az, hogy őket kényszerítés céljára más országba vigyék.”²² A New York-i egyezmény előzményeinek tekinthető egyezmények közül kettő – az 1921-es és az 1933-as – már az I. világháború után, a (Népszövetség néven is ismert) Nemzetek Szövetsége elnevezésű kormányközi szervezet égisze alatt született. A szervezet működését lefektető egyezségokmány szerint – amelyet 1919. április 28-án írtak alá, a párizsi békekonferencia keretében, majd része lett a Németországgal kötött versailles-i békeszerződésnek, valamint a többi országgal kötött békeszerződések körében a trianoninak is – a tagállamok a Nemzetek Szövetségét bízzák meg „a leány- és gyermekkereskedelemre [...] vonatkozó egyezmények végrehajtásának legfőbb ellenőrzésével”.²³

A kormányok és kormányközi szervezetek mellett azonban fontos kitérni a téma kapcsán a korabeli civil szféra, azon belül is a – hazai és nemzetközi – nőszervezetek szerepére is, visszatekintve a 20. század elejéig. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején határokon átnyúló struktúrákban működtek női civil szervezetek.²⁴ Ezek közül legjelentősebbek a Nemzetközi Nőtanács (International Council of Women), valamint a Nők Választójogi Világszövetsége (International Woman Suffrage Alliance) voltak. Az előbbinek a magyarországi tagozataként működött az 1904-ben alapított Magyarországi Nőszervezetek Szövetsége, melynek elnöke gróf Apponyi Albertné volt,²⁵ az utóbbinak pedig a Glücklich Vilma és Schwimmer Rózsa által, ugyancsak 1904-ben alapított Feministák Egyesülete. A szervezetek élénk közéleti tevékenységük keretében álláspontot alakítottak ki, és ajánlásokat fogalmaztak meg a nőkereskedelemmel, illetve prostitúcióval kapcsolatban is. Fontos fejlemény volt, hogy 1913 júniusában Budapesten rendezték meg – a Feministák Egyesületének szervezésében és Budapest Főváros anyagi támogatásával – a Nők Választójogi Világszövetsége

22 Indokolás „a nagykorú nőkkel űzött kereskedelem elnyomására vonatkozó nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről” szóló törvényjavaslathoz. *Képviselőházi Irományok* I. (1935), 15:196.

23 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről, 23. cikk c).

24 Sharp et al. 2017.

25 Leánykori nevén Clotilde von Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein, aki házasságkötését követően tanult meg magyarul (Metykó 2017).

VII. kongresszusát.²⁶ A részletes programból, a korabeli sajtóból és a visszaemlékezésekből kiderül, hogy az itt elhangzott előadások „változatos témájúak voltak, és a nőknek járó választójog mellett érintették többek között a nők többszintű oktatása, a női munka, a női tudósok, a női társadalmi reformerek, a család, a házasság, a prostitúció és a leánykereskedés kérdéseit”.²⁷ A két világháború közötti időszakban gróf Apponyi Albertné (a Magyarországi Nőszervezetek Szövetségének elnöke) személye révén teremtődött kapcsolat a magyarországi nőmozgalom és a népszövetségi szint között, többek között a nőkereskedelem és prostitúció témája vonatkozásában. Apponyinét, aki hazai szinten a Magyar Népszövetségi Egyesületek Szövetségéhez tartozó szociális bizottság elnöke volt,²⁸ 1930-ban beválasztották – első nőként – a népszövetségi főbizottság elnökségébe.²⁹ A Népszövetség 1933-as közgyűlésének végén összehívott Diplomáciai Konferencián pedig, amelyen a „nagykorú nőkkel űzött kereskedés elnyomására” irányuló egyezményt véglegesítették és elfogadták, Magyarországot Apponyiné képviselte, Pelényi János rendkívüli követ és Szentistvány Béla külügyminisztériumi miniszteri osztálytanácsos mellett.³⁰

A New York-i egyezmény előzményeit tekintve kulcsfontosságú annak vizsgálata, hogy mikor-hogyan merült fel a határokon átnyúló nőkereskedelem jelensége és a prostitúció hazai szabályozása közötti összefüggés kérdése. Az említett egyezmények ugyan mind az előbbire vonatkoznak kimondottan, az 1921-esben azonban szerepel az az általánosabb kitétel, miszerint a csatlakozó államok „közigazgatási és törvényhozási intézkedéseket tesznek a nőkkel és a gyermekekkel űzött kereskedés leküzdésére”.³¹ A Nemzetek Szövetségéhez kapcsolódó fórumokon az 1920-as években már napirenden szerepelt az a felvetés, miszerint a bordélyházak léte nyilvánvalóan ösztönzően hat a (belföldi és nemzetközi) nő- és gyermekkereskedelemre.³² Ez az álláspont azután a Nemzetek Szövetsége Tanácsának 1927. márciusi ülészakán elfogadott jelentésben manifesztálódott, amelyet a szervezet nő- és gyermekkereskedelmi ügyekkel

26 A szervezet törekedett arra, hogy a kongresszust kétfévente, más-más városban rendezzék meg. Acsády 2016.

27 Bollobás 2023, 48.

28 A szövetség újraszervezésére szóló meghívó. Lásd MNL OL: P999-5-No.557. (évszám nélkül).

29 Metykó 2017, 90.

30 Szekula 1934, 186.

31 1925. évi XIX. törvénycikk, 7. cikk.

32 Legg 2012.

foglalkozó szakértői testülete készített elő.³³ Magyarországon ekkora már éppen kihirdették azt a belügyminiszteri rendeletet, amelynek értelmében bordélyházak 1927. március 17-től nem voltak létesíthetők, a korábban kiadott bordélyengedélyek pedig 1928. május 1-től hatályukat veszítették.³⁴ Ami ennek a magyarországi jogalkotási lépésnek a kontextusát illeti, egy korabeli, rendőrségi kiadású közlemény szerzője szerint a Népszövetség „kívánságának” megfelelően számolták fel egyes tagállamokban a bordélyokat.³⁵ Hangsúlyozandó, hogy az 1927-es magyarországi rendelet értelmében a prostituáltak egyénileg továbbra is űzheték a tevékenységüket, a lakásukban és (magán- vagy nyilvános) „találkahelyek”-en, amennyiben megfeleltek a bejegyzés feltételeinek, és rendszeres orvosi ellenőrzésnek vetették alá magukat. Budapesten (a magyarországi prostitúció legjelentősebb színterén) egyébként kifejezett „piroslámpás” negyedek nem alakultak ki, de a prostitúció koncentráltabban volt jelen bizonyos városrészekben, utcákban (pl. a józsefvárosi Conti utcában vagy a ferencvárosi Liliom utcában).³⁶

A két világháború közötti időszak releváns nemzetközi jogi fejleményei körében utolsóként említhető egy egyezménytervezet „mások prostitúciója kihasználásának elnyomásáról”, mely 1937-ben készült a Nemzetek Szövetsége égisze alatt,³⁷ de elfogadására a második világháború kitörése miatt már nem került sor – később azonban ennek a továbbfejlesztett változatából nőtt ki az ENSZ égisze alatt a New York-i egyezmény, amint azt az utóbbi preambuluma egyértelművé teszi.

A New York-i egyezményhez való csatlakozás körülményei Magyarországon

A New York-i egyezményt – amely a prostitúciónak nem csak a határokon átnyúló változatával foglalkozik – 1949-ben fogadta el az ENSZ Közgyűlése, 1950-ben nyitották meg aláírásra, és 1951. július 25-én lépett hatályba (90 nappal a második megerősítő, illetve csatlakozási okirat letétele után³⁸). Az egyezmény szellemisége – amelyre az alábbiakban többször is hivatkozunk majd – a prostitúció

33 League of Nations: *Report of the Special Body of Experts on Traffic in Women and Children*, Part I & II, Geneva, 1927.

34 A m. kir. belügyminiszter 1927. évi 160.100/1926. számú körrendelete, a prostitúció szabályozásáról.

35 Bíró 1933.

36 Tötös 2023.

37 [Draft] Convention for Suppressing the Exploitation of the Prostitution of Others, 14 September 1937, C.331.M.223.1937.IV, Annex 1665.

38 Ezt a feltételt az Egyezmény 24. cikke rögzíti. Megjegyzendő, hogy nők politikai jogairól szóló, néhány évvel később elfogadott ENSZ-egyezmény – Convention on the Political

abolicionista megközelítésén alapul, vagyis nemcsak a prostitúciós célú emberkereskedelmet, a szexuális kizsákmányolást, hanem a prostitúció minden formáját felszámolandónak tartja. Ezt a szemléletet az egyezményben a második világháború utáni légkörben kibontakozó emberi jogi gondolat legitimálja,³⁹ nevezetesen az emberi méltóságra (minden emberi jog alapjára) való hivatkozás: „a prostitúció és az azt kísérő rossz, a prostitúció céljait szolgáló emberkereskedés az emberi személy méltóságával és értékével összeegyeztethetetlen és veszélyezteti az egyén, a család és a társadalom jólétét”.⁴⁰ Az egyezmény nemcsak a (belföldi vagy határokon átnyúló) emberkereskedelem üldözését írja elő, hanem büntetni rendeli a prostitúciós tranzakciókban „harmadik fél” szerepet betöltő valamennyi aktort – a kerítőket, a prostitúciót bármilyen módon elősegítőket –, valamint kimondottan tiltja a bordélyok üzemeltetését. Ami magukat a prostituáltakat illeti, az ő büntetésükről nem szól az egyezmény, viszont szorgalmazza az emberkereskedelem és a kizsákmányolás áldozatainak védelmét, támogatását.

Magyarországon mindeközben megkezdődött a szocializmus kiépítése, ami magában foglalta a „szocialista embertípus és erkölcs” kialakítását is. Ebbe a prostitúció jelensége semmiképp nem fért bele, ami végeredményben össze is vágott a New York-i egyezmény abolicionista szemléletével. Ám nálunk a hivatalos álláspont az volt, hogy a prostitúció a kizsákmányoló kapitalista gazdálkodás következménye, tehát az utóbbi eltörlése, a magyarországi gazdálkodás átalakítása az előbbi automatikus megszűnéséhez vezet majd.⁴¹ Ahogy egy korabeli, nemi betegségekről szóló orvosi szakcikk állítja: „A szocializmus és a prostitúció kizárja egymást. A szovjet állam eltörölte ezt a forradalom első lendületében.”⁴² Az e téren elért vélt vagy valós eredmények több, a korszakban keletkezett dokumentumban visszaköszönnék, ilyen például az 1952-es családjogi törvény hatálybaléptetéséről és végrehajtásáról szóló törvényerejű rendelet tervezetének indokolása, amely a gyermektartási kötelezettségre vonatkozó szabályok kapcsán jegyzi meg, hogy: „A tervezet annyiban tér el az eddigi rendelkezésektől, hogy nem mentesíti a férfit a tartási kötelesség alól azon a címen, hogy az anya tiltott kéjelgést űzött; ez a rendelkezés fölöslegessé vált, minthogy

Rights of Women, 20 December 1952, General Assembly resolution 640 (VII) – hasonlóan alacsony küszöböt állapít meg a hatálybalépéshez.

39 Berkovitz 1999.

40 1955. évi 34. törvényerejű rendelet, Bevezetés.

41 Bácsalmási 2018.

42 Kálmán 1951, 887.

nálunk a prostitúció megszűntnek tekinthető.”⁴³ Egy 1954-es, nemi betegségekről szóló *Népszava*-cikk szerzője óvatosabban optimista: „Nincs munkanélküliség, nincs nyomor. A fiatalok házasságkötésének sincs akadály. Ilyenformán azután a szocialista társadalomban önmagától megszűnik a prostitúció. A kapitalizmus csökevényei persze ebben a vonatkozásban sem tűnnek el egyik napról a másikra. A prostitúció maradványaival ma is találkozunk.”⁴⁴

Mindeközben, amint azt a vonatkozó jogalkotási lépések és közigazgatási intézkedések mutatják, az államhatalom mégsem bízta a prostitúció felszámolását spontán társadalmi folyamatokra. 1950-ben – amikor egy rendőrségi dokumentumban közölt becslés szerint mintegy háromezren éltek prostitúcióból az országban⁴⁵ – belügyminiszteri rendelettel megszüntették a prostituáltak hatósági nyilvántartását, valamint a „találkahelyek” engedélyezését.⁴⁶ Létrehozták az Országos Rendőrhatalósági Intézetet (ORHI), amelynek egyik feladata a prostituáltak „átképzése, átnevelése” lett; főleg a termelőmunkába próbálták bekapcsolni őket.⁴⁷ 1955 júniusában pedig törvényerejű rendeletet hoztak, melynek értelmében két évig terjedő börtönnel sújtható büntetné minősült az „üzletszerű kéjelgés”, valamint az, ha valaki a lakását ilyen célra másnak a rendelkezésére bocsátja.⁴⁸ A rendelet hatálybalépését követő első időszak ügyész-ségi jelentései többek között a felderítés nehézségeiről számoltak be, különösen az olyan prostitúciós helyszínek tekintetében, mint a női munkásszállók és szakmunkástanuló-otthonok.⁴⁹

43 MNL OL: XIX-A-83-a465-ös számú jegyzőkönyv az 1952. évi december hó 23. napján reggel 9 órakor Rákosi Mátyás, a Minisztertanács elnökének elnöklete alatt tartott Minisztertanácsról, Indokolás a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952: IV. törvény hatálybalépése és végrehajtása, valamint a személyijog egyes kérdéseinek rendezése tárgyában készített törvényerejű rendelet tervezetéhez (1952. december 23.) 150. Az 1952-ben elfogadott családjogi törvény hatálybalépéséig hatályos szabályozás szerint az a férfi, aki az anyával „a fogantatás idején nemileg érintkezett”, nem volt gyermektartásra kötelezhető, amennyiben a gyermek anyja „a kéjelgést a fogantatás idejében keresetszerűen üzte” – 1946. évi XXIX. törvénycikk a házasságon kívül született gyermek jogállásáról, 36. §.

44 Somogyi 1954, 4.

45 Bácsalmási 2018, 106.

46 A belügyminiszter 1236/1950. IV-2. B. M. számú rendelete a keresetszerű kéjelgés megszüntetése tárgyában.

47 [N. N.] 1955.

48 1955. évi 17. törvényerejű rendelet a kihágás intézményének és a kihágási bíráskodásnak megszüntetéséről. *Magyar Közlöny* 1955. június 8. (61. sz.) 377–380., 6. §.

49 Nagy 2002.

Néhány nappal azután, hogy a *Magyar Közlöny*ben megjelent a fenti rendelet, 1955. június 17-én Boldoczki János külügyminiszter a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsához fordult hozzájárulásért, hogy javaslatot terjeszthessen fel a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához hazánk New York-i egyezményhez való csatlakozását illetően. Az ügghöz való hozzáállást, annak komolyan (nem) vételét Gerő Ernőnek az 1955. július 5-ei minisztertanácsi ülésen elhangzott szavai tükrözik: „Készítettem egy egyoldalas kivonatot, amit azt hiszem meg is kaptak a Minisztertanács tagjai. Tudtam, hogy a hosszú egyezményt nem olvasnák el, ezzel meg akartam könnyíteni a munkájukat. Van észrevétel? Nincs.”⁵⁰ Az előterjesztéshez való hozzájárulást a külügyminiszter másnap, 1955. július 6-án megkapta Gerő Ernőtől. Az előterjesztett javaslat az egyezmény 22. cikke tekintetében a következő fenntartást tartalmazta: „A 22. cikk kimondja, hogy az egyezmény értelmezése vagy alkalmazása tekintetében felmerülő vitát – ha másként nem rendezhető – bármelyik Fél kérésére a Nemzetközi Bíróság elé kell terjeszteni. A Magyar Népköztársaság következetesen képviselt álláspontja szerint a Nemzetközi Bíróság csak az esetben vehető igénybe, ha abba a konkrét vitás ügyben érdekelt államok beleegyeznek. Ezért a 22. cikk hatályát kizáró fenntartás megtétele szükséges. A baráti államok közül – a 22. cikkre vonatkozó fenntartással – a Szovjetunió, Ukrajna, Románia és Bulgária csatlakoztak az egyezményhez.”⁵¹ A Magyar Népköztársaság végül az alábbi fenntartással csatlakozott a New York-i egyezményhez: „A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa kifejezett fenntartást tesz az egyezmény 22. cikkével szemben, mivel álláspontja szerint a Nemzetközi Bíróság joghatósága csak az összes érdekelt felek önkéntes alávetésén alapulhat.”⁵² Megjegyzendő, hogy a joghatósági klauzulára vonatkozó fenntartás okát nem a New York-i egyezmény tárgyában kell keresnünk. A Szovjetunió és a keleti blokk államai hasonló fenntartást más egyezmények vonatkozásában is tettek, a szuverenitást abszolútizáló szovjet doktrína szellemében.⁵³

A Magyar Népköztársaság csatlakozási okiratainak letételére 1955. szeptember 29-én került sor New Yorkban, az Egyesült Nemzetek főtitkáránál, amint azt a kihirdető törvényerejű rendelet rögzíti. Ettől a fejleménytől nem volt hangos a központi, állami irányítású sajtó (mint ahogy más hasonló fejleményektől sem): a *Szabad Nép*ben néhány nappal később, 1955. október 5-én közzölt MTI-hírből csak annyi többletinformáció derül ki, hogy Szarka Károly washing-

50 MNL OL: XIX-A-83-a Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1955. évi július hó 5-én d.e. 9 órakor kezdődő plenáris üléséről, Az emberkereskedés- és mások prostitúciója kihasználásának elnyomásáról szóló nemzetközi egyezményhez való csatlakozás (1955. július 5.), 70–71.

51 Uo. 201.

52 1955. évi 34. törvényerejű rendelet, 2. § 28. cikk.

53 Kovács 2016, 125.

toni magyar követ volt az, aki átnyújtotta a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa képviseletében a csatlakozási okiratot.⁵⁴ A New York-i egyezményt kihirdető törvényerejű rendelet a *Magyar Közlöny* 1955. december 24-i számában jelent meg. Másnap – karácsony napján – a *Népszava* szűkszavú hírből számolt be erről: „A hivatalos lap a Népköztársaság Elnöki Tanácsának két törvényerejű rendeletét közli. Az egyik a Magyar Népköztársaság kormánya és a Kínai Népköztársaság kormánya között a mezőgazdasági növények betegségektől és a kártevőktől való védelme terén történt kölcsönös együttműködés tárgyában kötött egyezmény kihirdetéséről, a másik az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában, New Yorkban, 1950. évi március hó 21. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről intézkedik.”⁵⁵ A New York-i egyezmény a Magyar Népköztársaságra nézve még abban az évben, 1955. évi december 28-án napján hatályba lépett.⁵⁶

Kérdésként merülhet fel, hogy a szocialista Magyarország miért is kívánt csatlakozni 1955-ben a New York-i egyezményhez, miközben a hivatalos álláspont szerint (szinte) nem is volt jelen a prostitúció. Másfelől felvetődhet az a kérdés is, hogy miért kerülhetett sor közvetlenül a csatlakozási folyamat megelőzően az egyezmény szellemiségével ütköző jogalkotási lépésre, nevezetesen a prostituált tevékenységének a kriminalizálására. A körülményeket tekintve a valószínű válasz ezekre a kérdésekre az, hogy az egyezmény tartalma, szellemisége kevésbé volt fontos a döntéshozók számára: Magyarország csatlakozási szándéka az ENSZ-be való felvétel ambíciója keretében értelmezhető leginkább, ami éppen napirenden volt az idő tájt. Az 1955-ös év ugyanis nyitást hozott Magyarország külpolitikáját illetően, ami megmutatkozott például a nyugati szomszéd Ausztriával való kapcsolat fejlődésében,⁵⁷ és minisztertanácsi jegyzőkönyvek (is) tanúskodnak arról, hogy ebben az évben egyre fokozódó szándék és igény mutatkozott arra, hogy az ország láthatóvá váljon a nemzetközi szintén. A külügyminiszter, Boldoczki János 1955. április 18-án az Országgyűlés előtt is ennek a szándéknak adott hangot: „ki akarjuk építeni és meg akarjuk erősíteni a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatainkat minden olyan országgal, amely az egyenjogúság alapján tárgyal velünk és tiszteletben tartja függetlenségünket”.⁵⁸ Ennek az elhatározásnak a sikeres végrehajtását il-

54 MTI: Magyarország csatlakozott az emberkereskedelem és prostitúciós kizsákmányolás elleni egyezményhez. *Szabad Nép* 13. évf. 275. sz. (1955. október 5.) 3.

55 *Népszava*, 83. évf. 303. sz. (1955. december 25.) 5.

56 1955. évi 34. törvényerejű rendelet, 3. §.

57 Békés 2019, 101.

58 MNL OL: XIX-A-83-a, Jegyzőkönyv. Készült 1955. április 16-án a Minisztertanács rendkívüli ülésén. Boldoczki János külpolitikai beszámolója az Országgyűlés előtt (1955. április 16.) 3.

letően a szűk keresztmetszetet a humán erőforrás jelentette, amint arról egy 1955. szeptemberi minisztertanácsi jegyzőkönyv tanúskodik: „pillanatnyilag a legnagyobb bajunk ezeknél a nemzetközi kongresszusoknál és nemzetközi szervezetekben az, hogy nincsenek megfelelő embereink, akik ott minket képviseljenek. Azt hiszem, hogy előre átgondolva itt a Külügyminisztériumnak intézkedéseket kell foganatosítania. Nem akarok arról beszélni, de talán meg lehetne említeni, hogy ha véletlenül az ENSZ-be felvennének bennünket, igen komoly nehézségeink lennének, mivel ott meglehetősen nagy irodával dolgozik egy-egy ország ENSZ irodája.”⁵⁹ A képviselői korlátait jól tükrözi a Magyar ENSZ Társaság⁶⁰ jelenléte az ENSZ Társaságok Világszövetsége (World Federation of United Nations Association – WFUNA) tizedik közgyűlésén, melyre 1955 szeptemberében Bangkokban került sor. Az eseményről készült beszámoló szerint ugyanis: „Ami a magyar részvételt illeti, küldöttünk – mint jelentésében megállapítja – több tekintetben hátrányos helyzetben volt: előzetesen nem ismerte a WFUNA-t és egyedül képviselte az akkor még ténylegesen nem működő magyar ENSZ-társaságot, mely ez évben tagdíjat sem fizetett. Emellett ezúttal a baráti küldöttségek munkáját sem sikerült olyan mértékben összehangolni, mint az előző közgyűléseken.”⁶¹

Magyarország esetében tehát a New York-i egyezményhez való csatlakozás párhuzamosan zajlott az ENSZ-be való felvétellel,⁶² és végül mindkét folyamat 1955 decemberében zárult le, az utóbbi néhány nappal korábban: az ENSZ december 15-én táviratban értesítette Magyarországot a felvételről. Ami a hivatalos narratíva ezt követő alakulását illeti: Magyarország egyrészt háláját fejezte ki a Szovjetunióknak a komoly küzdelemért, amelyet hazánk felvétele érdekében folytatott, ugyanakkor „a magyar népi demokrácia tekintélyének nemzetközi vi-

59 MNL OL: XIX-A-83-a, Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1955. évi szeptember hó 13-án d.e. 9 órakor kezdődő plenáris üléséről. B-678/Tük/1955. A Magyar Népköztársaság részvétele nemzetközi szervezetekben és kongresszusokon (1955. szeptember 13. Hidas István, a Minisztertanács elnökhelyettese beszél.).

60 A Magyar ENSZ Társaság 1947-ben jött létre az ENSZ Társaságok Világszövetségének magyar tagszervezeteként; 1966-ig a Külügyminisztérium és az Országgyűlés felügyelete alatt működött.

61 MNL OL: P 2151-1 1956–1958, Összefoglaló a WFUNA X. közgyűléséről. Magyar ENSZ Társaság (1955. november 11.), 2.

62 Megjegyzendő, hogy az egyezmény „félleg zárt szerződés” (Kovács 2016, 119.), az ENSZ-tagság nem abszolút feltétele a csatlakozásnak: „az Egyesült Nemzetek Szervezetének bármely tagállama és a Gazdasági és Szociális Tanács által e célból meghívott bármely más állam részére aláírásra nyitva áll. [...] Az első bekezdésben említett oly államok, amelyek a jelen Egyezményt nem írták alá, ahhoz csatlakozhatnak.” 1955. évi 34. törvényerejű rendelet, 23. §.

szonylatban jelentős elismerését és megerősítését” is jelentette a felvétel a hivatalos álláspont szerint.⁶³

A New York-i egyezmény hatása Magyarországon

Amint a kihirdető törvényerejű rendelet rögzíti, a New York-i egyezmény „végrehajtásáért – ügykör szerinti illetékességgel – a rendészetért felelős miniszter és az igazságügyért felelős miniszter felelős.”⁶⁴

A New York-i egyezmény 27. cikke szerint valamennyi részes állam „kötelezi magát, hogy saját Alkotmányának megfelelő módon foganatosítja a jelen egyezmény végrehajtásának biztosítása érdekében szükséges törvényhozási vagy egyéb rendszabályokat”. A Magyar ENSZ Társaság – Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött és fellelhető – 1954–1956 között keletkezett irataiban (éves beszámoló, konferenciákról készült jelentések) nincs nyoma az egyezményhez való csatlakozásnak, illetve az azt követő esetleges lépéseknek. Ez azonban nemcsak a magyarországi körülményeknek, hanem strukturális okoknak is betudható. Amint az ENSZ Társaságok Világszövetsége közgyűlésének kilencedik ülészakán, 1956 szeptemberében Genfben is elhangzott: „a nehézségek fő forrása az, hogy a hozott határozatok – a Biztonsági Tanács egyhangú határozatai kivételével – nem kötelező jellegűek, érvényesítésük kikényszerítésére nincsen mód”.⁶⁵ Szegőné Bokor Hanna 1976-ban kiadott könyvében arra a megállapításra jutott, hogy a „szerződések alkalmazásának biztosítására az ENSZ keretében tehát még nem alakultak ki szilárd szervezeti keretek; egyes olyan szerződések, amelyek rendelkeznek az alkalmazás biztosításáról, még hatályba sem léptek; a már hatályba lépett szerződések alapján kialakult eljárások pedig még embrionális jellegűek”.⁶⁶ A New York-i egyezmény – mint ahogy több más korabeli ENSZ-egyezmény is – jelentéstételi kötelezettséget előír ugyan: a részes államok vállalják, hogy az ENSZ főtitkárával „közlik a jelen Egyezményben szabályozott tárgyra vonatkozóan hatályban lévő törvényeiket és rendeleteiket, a következőkben pedig évenként közlik ilyen tárgyú törvényeiket és rendeleteiket, valamint a jelen Egyezmény alkalmazására vonatkozólag foganatosított intézkedéseiket”, a főtitkár pedig a jelentéseket „időszakonként közzéteszi és az Egyesült Nemzetek

63 MNL OL: XIX-A-83-a, Jegyzőkönyv a Minisztertanács 1956. évi január hó 10-én d.e. 9 órakor kezdődő plenáris üléséről. B-151/Tük/1956. Minisztertanácsi előterjesztés: Az ENSZ Alapokmánya törvénybe iktatásáról szóló törvényjavaslatnak az Országgyűlés elé terjesztése. 0010745/1955 (1955. december 27.), 52.

64 1955. évi 34. törvényerejű rendelet, 3. §.

65 MNL OL: P 2151-1 1956–1958 Magyar ENSZ Társaság, Beszámoló az ENSZ Társaságok Világszövetségének XI-ik közgyűléséről (1956. szeptember 19.), 3.

66 Bokorné 1976, 164.

Szervezete valamennyi tagjának, valamint azoknak a nem tagállamoknak, amelyekkel a 23. cikk értelmében hivatalosan közölték a jelen Egyezményt, megkülönböztetési kötelezettség elrendelésén és a közölt értesülések közzétételének biztosításán túlterjedő rendelkezéseket nem tartalmaznak; így nem rendelkeznek a jelentések érdemi vizsgálatának módozatairól sem.”⁶⁸ A New York-i egyezményhez tehát nem alakítottak ki – sem annak idején, sem azóta – olyan monitoringmechanizmust,⁶⁹ mint az újabb generációs emberi jogi egyezmények esetében – ilyen például az 1979-es ENSZ-egyezmény a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW).⁷⁰

Magyarország hozzáállását jelzi, hogy a csatlakozást követően kétszer is – 1961-ben,⁷¹ majd 1978-ban⁷² – olyan büntető törvénykönyv lépett életbe, amelyben tényállásként szerepelt az „üzletszerű kéjelgés”,⁷³ noha a prostituált tevékenységének kriminalizálása nem felel meg a New York-i egyezmény etheozának.

Ami a New York-i egyezményben szereplő explicit elvárást illeti, miszerint szankcionálni kell a bordélytartást és hasonló tevékenységeket, amelyek révén valaki hasznot húzhat mások prostitúciójából, megemlíthető az 1978-as büntető törvénykönyv egyik rendelkezése: „Aki mást üzletszerű kéjelgésre rábír, vagy bordélyházat tart fenn, illetve vezet, büntetést követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”⁷⁴ A törvényjavaslat indokolása szerint ez a bűncselekmény „Magyarországon gyakorlatilag nem fordulhat elő, mert a prostitúció minden formája tiltott”; a törvényjavaslatba való felvételét „az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában New

67 1955. évi 34. törvényerejű rendelet, 2. § 21. cikk.

68 Bokorné 1976, 165.

69 Farrior 1997. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az évtizedes tapasztalatok alapján a monitoringmechanizmus révén kapott visszajelzéseket a nemzeti érdekeiket mérlegelve érvényesítik – vagy nem – az államok.

70 United Nations: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, New York, 18 December 1979, General Assembly resolution 34/180. Magyarországon kihirdette: 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

71 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről.

72 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

73 Ambrus 2012, 4.

74 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 205. § (2).

Yorkban 1950. március 21. napján kelt és az 1955. évi 34. sz. tvr.-rel kihirdetett nemzetközi egyezmény 2. cikkében foglalt megállapodás indokolja”.⁷⁵

A rendszerváltás beköszöntét a New York-i egyezmény vonatkozásában az jelezte, hogy Magyarország 1989-ben visszavonta a fenntartását a Nemzetközi Bíróság joghatóságára vonatkozó klauzulát illetően⁷⁶ – miközben a szovjet blokk más országai is sorra tettek hasonló lépéseket.⁷⁷

A rendszerváltás időszaka jelentős társadalmi és gazdasági változásokat hozott, amelyek érintették a prostitúció területét is: „A 90-es években [...] a nyilvánosság elé penderült és meglepő mértéket öltött a prostitúció Magyarországon. Addig is volt, mindenki tudta, hogy ha akar, hol láthat utcai és hol mulató- vagy szállodabeli prostituáltakat, s a 80-as évek végétől sorra nyíltak a masszázsszalonok, szex-klubok és egyéb bordélyszerű intézmények.”⁷⁸ A prostitúcióhoz kapcsolódó szervezett bűnözés már a nyolcvanas évek közepén fejlődésnek indult.⁷⁹ A rendszerváltást követően új jelenség volt az országúti, illetve a kamionparkolókban zajló prostitúció.⁸⁰

Hamarosan felmerült a jogi-közpolitikai változtatások szükségességének kérdése is, és a vonatkozó vitákban olykor-olykor említést kapott a New York-i egyezmény, például az Országgyűlésben. Ezen a ponton érdemes egy pillanatra elidőzni a képviselőház összetételének, egészen pontosan a nemi arányainak kérdésénél. A rendszerváltás előtt a nem demokratikus módon választott, *de facto* egypárti rendszerben működő Országgyűlésben jelentős volt a nők aránya (ez összefüggött azzal, hogy az állampárt a tagtoborzás során nemi kvótát alkalmazott), 1980-ban a 352 mandátumnak több mint 30%-át töltötték be nők. Az 1990-es demokratikus választások eredményeként azonban a 386 mandátumnak csupán 7,3%-a jutott nőknek.⁸¹ Ezt a testületet lássuk magunk előtt, amikor elképzeljük az *Országgyűlési Napló* által rögzített jelenetet a Parlament 1991. február 5-i ülésnapján:

75 Indokolás a Büntető Törvénykönyv javaslatáról. *Magyar Közlöny* 1978. december 31. (92. sz.) 1201.

76 Az ENSZ főtávkára 1989. december 8-án kapta kézhez az értesítést, miszerint a Magyar Köztársaság kormánya a New York-i egyezmény 22. cikkét illető fenntartás visszavonása mellett döntött (*United Nations Treaty Series*, Vol. 1551, p. 321, N° 1342).

77 Kovács 2016, 128.

78 Betlen 1998.

79 Kránitz 1998.

80 Tamási 2015, 106.

81 Az adatok forrása: International Parliamentary Union: *Women in Parliaments 1945–1995: Worldwide Statistical Survey, 1995*, http://archive.ipu.org/PDF/publications/women4595_en.pdf (utolsó megtekintés: 2025. április 6.).

„– Vörös Vince (elnök): Dr. Somogyi Tamás, a Magyar Demokrata Fórum képviselője interpellálni kíván a belügyminiszterhez »A titkos prostitúció visszaszorításának lehetőségei tárgyában« címmel. (Derűltség.) [...]

– Dr. Somogyi Tamás (MDF): [...] azért választottam az interpellációt, hogy ebben a szerintem fontos kérdésben bővebben tudjunk eszmét cserélni. Ez a fontos kérdés pedig a derűtséget kiváltott prostitúció kérdése. [...] A Józsefváros mellék utcáin, a Nagykörúton és a Rákóczi téren a »titkos« prostituáltak nyílt és gátlástalan, egyre nagyobb területet elfoglaló tevékenysége zavarja az ott lakók nyugalma és erkölcsi érzékét. [...] A prostituáltak társaságában felbukkanó aszociális elemektől félnek este az utcára menni, serdülő leánygyermeküket az utcára engedni. [...] Kérdéseim a következők: [...] Tervezi-e a kormányzat nyilvántartott, ellenőrzött és adóztatott, az alapvető higiénés követelményeknek megfelelő és civilizált találkahelyek engedélyezését az utcai prostitúció visszaszorítása érdekében? [...] Van-e lehetőség a prostituáltakat kizsákmányoló és magas illegális jövedelemre szert tevő, gyakran bűnözéssel összefonódott személyek kiiktatására ebből az »üzletágból«? Remélem, hogy az este folyamán e miatt a kérdés miatt épen fogok hazaérni. (Derűltség.) [...] A nemzetközi normák – itt gondolok az ENSZ-határozatokra – és a hazai törvények lehetővé teszik-e a lakosság azon követelését, hogy a nyilvántartott és orvosilag ellenőrzött prostituáltak úgynevezett nyilvánosházakban tevékenykedjenek, és így a rendészetileg és közegészségügyi szempontból veszélyes, ellenőrizhetetlen titkos prostitúció megszűnjék? [...]

– Dr. Morvai István belügyminisztériumi államtitkár: [...] A prostitúció szervezését és feltételeinek biztosítását az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának tárgyában New Yorkban kötött 1950. évi nemzetközi szerződés tiltja. A szerződést az 1955. évi 34. számú törvényerejű rendelet hazánkban is alkalmazandó joggá tette, és semmi nem indokolja, hogy attól eltérjünk. Így lényegében ma nincs jogi lehetőség a képviselő úr által említett találkahelyek, nyilvánosházak engedélyezésére vagy éppen intézményesítésére. [...] Az Országos Rendőrfőkapitányság, érzékelve a probléma nyomán fellépő, a rendezésre irányuló társadalmi igényt, 1990. október 8-án vezetői értekezleten tárgyalta a kialakult helyzetet. [...] A bordélyházak, nyilvánosházak nyitásának engedélyezését nemcsak a nemzetközi egyezményben vállalt kötelezettség alapján ellenezzük, hanem a nemzetközi tapasztalatok ismeretében várhatóan bekövetkező bűnügyi, bűnüldözési rendőri érdeksérelem miatt sem javasoljuk.⁸²

A New York-i egyezmény a következő évben is említést kapott – az *Országgyűlési Napló* tanúsága szerint komolyabb hangulatban –, a Parlament 1992. május 26. ülésnapján, a büntető jogszabályok módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitája során:

„– Dr. Morvai István belügyminisztériumi államtitkár: Az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomásáról hozott nemzetközi egyezményen a hatályos bűn-, tetőjogi szabályozás nincs teljes összhangban. Az utóbbi időben egyre gyakoribbá vált, hogy különböző neveken működő kereskedelmi üzletekben, klubokban, szalonokban üzletszerű kéjelgést is folytatnak, vagy ezek a helyek a tevékenységük egészét tekintve bordélyházjelleggel működnek.

A nemzetközi egyezményből fakadó kötelezettségeinknek megfelelően ezért szükségessé vált az újrashabályozás s ezáltal az üzletszerű kéjelgéshez kapcsolódó valamennyi magatartásforma szigorú büntetőjogi üldözése.”⁸³

1993-ban valóban sor került a büntető törvénykönyv módosítására. Szigorodtak⁸⁴ az „üzletszerű kéjelgés elősegítése”⁸⁵ tényálláshoz (ennek keretében a bordélytartáshoz) kapcsolódó büntetési tételek; ugyanakkor az „üzletszerű kéjelgés”⁸⁶ mint tényállás kikerült⁸⁷ a büntető törvénykönyvből.

Az 1994-es országgyűlési választásokat követően a Magyar Szocialista Párt (MSZP) és a liberális Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) által alakított koalíció került kormányra. Ebben a kormányzati ciklusban a New York-i egyezmény kapcsán elsőként Demszky Gábor budapesti főpolgármester (és SZDSZ-es politikus) levele említhető, amelyet 1996 októberében Kuncze Gábor belügyminiszternek (SZDSZ-es párttársának) küldött egy, a Fővárosi Önkormányzatnak véleményezésre megküldött koncepció tárgyában, amely a prostitúció jogi szabályozásáról szolt:

„A prostitúció és kísérőjelenségei által okozott problémák tényleges rendezéséhez, ahhoz, hogy ne látszatzmegoldások szülessenek, szükségesnek tartom az egész koncepció újragondolását. Látszólag túlzottan radikális, ugyanakkor következetes magatartást egyedül lehetségessé tevő lépés, ha Magyarország felmondja az emberkereskedésről és a prostitúcióról szoltó, 1950-ben New Yorkban kelt nemzetközi egyezményt. [...] Véleményem szerint a jelenleg egyeztetésre bocsátott koncepció a prostitúció jogi szabályozásáról nem felel meg az Egyezmény szellemének. Hogy az Egyezmény betűjének megfelel-e, az is kérdéses [...]. Az Egyezmény szellemével viszont nyilvánvalóan ellentmondásban van, hiszen elfogadja és intézményesíti a prostitúciót mint vállalkozói tevékenységet. Végül, de nem utolsó sorban szeretnék rátérni arra, amit [...] a város számára a legfontosabbnak tartok. A város lakói számára a prostitúció legelviselhetetlenebb aspektusa az, hogy nagyrészt az utcán zajlik [...] A prostitúciónak tehát el kell tűnnie az utcáról, zárt helyen, intézményekben működhet csak. Ez szintén nem valósítható meg az Egyezmény keretein belül.”⁸⁸

83 Dr. Isépy Tamás igazságügyi minisztériumi államtitkár felszólalása. *Országgyűlési Napló* 1992. május 26. A büntető jogszabályok módosításáról szoltó törvényjavaslat általános vitája.

84 1993. évi XVII. törvény a büntető jogszabályok módosításáról, 47. §.

85 A Büntető Törvénykönyvről szoltó 1978. évi IV. törvény, 204. §.

86 1993. évi XVII. törvény, 103. § (1) bekezdés.

87 A Büntető Törvénykönyvről szoltó 1978. évi IV. törvény, 204. §.

88 Budapest főpolgármestere levele Kuncze Gábor belügyminiszternek, a Belügyminisztérium Rendészeti osztálya által a prostitúció jogi szabályozásáról kidolgozott, s a Fővárosi Önkormányzatnak véleményezésre megküldött koncepció tárgyában. (Budapest, 1995. október 16.) Forrás: *Replika* 21–22. sz. (1996. május) 13.

Három évvel később, 1998-ban, amikor a kormány törvényjavaslatot nyújtott be a prostitúcióval (például türelmi zónák és a védett övezetek kijelölésével) kapcsolatos közrendvédelmi szabályokról, ismét felvetődött a New York-i egyezmény felmondása – ezúttal a javaslatot benyújtó kormány részéről, elvetendő opcióként. A törvényjavaslathoz fűzött indoklás, miután méltatja a New York-i egyezmény szemléletét, majd taglalja, hogy miért nem bizonyult mégsem hatékony instrumentumnak a gyakorlatban (mert a részes államokban nem szűntek meg a prostitúció jelenségét eltető társadalmi-gazdasági tényezők), a következő stratégia megfontolására jut: „Nem lenne kívánatos az sem, ha a Magyar Köztársaság élne a bordélytilalom talaján álló Egyezmény 25. cikkelyében biztosított felmondás lehetőségével. Nemzetközi jogi szempontból ugyanis célszerűtlen volna, ha éppen az Európai Unióhoz csatlakozásunk időszakában mondanánk fel e nagy horderejű, jórészt a nemzetközi szervezett bűnözés elleni ajánlásokat megfogalmazó Egyezményt.”⁸⁹

A türelmi zónák kijelölésével kapcsolatos vita azután még évekig folytatódott, ennek egyik állomása volt az Alkotmánybíróság 2001. januári döntése, amely alkotmányellenesnek minősített egy (a parlament által elfogadott, de még ki nem hirdetett) törvénymódosítást, amelynek értelmében a belügyminiszter magához vehette volna az önkormányzat rendeletalkotó szerepét türelmi zónák kijelölése végett.⁹⁰ Egy erre reagáló publicisztika szerzője – Juhász Géza prostitúcióellenes civil aktivista – azt kifogásolja, hogy a jogalkotási vita során pont a prostitúció mibenléte nem került napirendre, például a New York-i egyezményből való kilépés felvetésekor sem, és keserűen leszögezi: „Bíráói szerint az egyezmény prostitúciómentes ideái utópisztikusak, nem képesek számot vetni a prostitúció létezésével, és sehol a világon nem sikerült általuk megszüntetni a prostitúciót. Csakhogy az egyezményről nem állapítható meg, hogy nem vált volna be, hisz nem is vették komolyan. Csatlakozásunk, 1955 óta egyetlen olyan perc sem volt, amikor a magyar törvények megfelelték volna az egyezménynek.”⁹¹

Röviddel Magyarország európai uniós csatlakozása előtt ismét vita bontakozott ki a türelmi zónák körül. Földi Ágnes, a Magyarországi Prostituáltak Érdekvédelmi Egyesületének vezetője egy 2003. novemberi rádióinterjújában így számolt be ennek egyik állomásáról: „e hónap ötödikén a Belügyminisztériumban voltunk egy egyeztető ülésen, ahol elég sokan vettek részt, és szinte az

89 T/5364. számú törvényjavaslat a prostitúció egyes közrendvédelmi szabályairól – Általános indoklás. Előadó: Kuncze Gábor belügyminiszter, Budapest, 1998. január.

90 2/2001. (I. 17.) AB határozat a szervezett bűnözés, valamint az azzal összefüggő egyes jelenségek elleni fellépés szabályairól és az ehhez kapcsolódó törvénymódosításokról szóló 1999. évi LXXV. törvény módosításáról szóló, az Országgyűlés 2000. szeptember 5-ei ülésnapján elfogadott törvény 1. §-a alkotmányosságának tárgyában.

91 Juhász 2001.

esélyegyenlőség minisztériuma kivételével mindenki egyetértett abban a tényben, hogy a prostitúciót minden körülmények között rendezni kell, szabályos mederbe kell betereni, még akkor is, ha annak az lenne az ára, hogy a New York-i egyezményt részlegesen felmondaná a magyar állam.”⁹² Erre a kezdeményezésre reagálva az esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszter, Lévai Katalin – három, egymástól eltérő politikai kötődésű női civil szervezettel közösen jegyzett – nyílt levélben fejezte ki álláspontját: „Felmondása esetén a magyar diplomácia az ENSZ legmagasabb fórumain kényszerülne folyamatos magyarázkodásra – és éppen ma, egy olyan időszakban, amikor a nők jogaival foglalkozó intézményekben a korábbinál jóval nagyobb presztízst értünk el. [...] nem csupán az ENSZ, de az Európai Unió, az Európa Tanács és az Amerikai Egyesült Államok kormánya is egész bizonyosan nehezményezne egy ilyen lépést.”⁹³

Az utóbbi évtizedekből még egy vonatkozó epizód említhető. 2011-ben döntött az Alkotmánybíróság a „bárca”-ügyben, amelyben az indítványozók azt állították, hogy a prostituáltak számára kiállítandó orvosi igazolásra vonatkozó 1999-es rendelet⁹⁴ ütközik a New York-i egyezmény egyik rendelkezésével, miszerint a részes államok „kötelesek az összes szükséges intézkedést megtenni minden hatályos törvény, szabályzat vagy igazgatási gyakorlat hatályon kívül helyezésére vagy eltörlésére, amely szerint a prostitúcióval foglalkozó vagy azazal gyanúsított személyek különleges nyilvántartásba tartoznak magukat vétetni, külön igazolvánnyal kell rendelkezniök, vagy különleges ellenőrzési vagy bejelentési előírások alá esnek”.⁹⁵ (Az ügyet azon alkotmányos rendelkezés sérelmére hivatkozva vitték az Alkotmánybíróság elé, miszerint „[a] Magyar Köztársaság jogrendszere elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait, biztosítja továbbá a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját”.⁹⁶) Az Alkotmánybíróság az ügyben nem magának az orvosi vizsgálatnak a szükségességét vizsgálta, hanem az arról kiállítandó igazolást – amire a köznyelv a „bárca” kifejezést használja –, mivel az egyfajta okmányának számít, és szerepel benne, hogy az illető prostituált, vagyis nyilvántartáshoz is vezet

92 Herczegh 2003.

93 Nemet mondunk a prostitúcióra! Nem értünk egyet a New York-i Egyezmény felmondásával, nem értünk egyet a prostitúció – s vele a legembertelenebb bűnözői körök – legalizálásával. Nyilatkozat, 2003. november 17. In: *Mi a baj a prostitúcióval? Szöveggyűjtemény 2001–2004*. Budapest, Prostitúció Nélküli Magyarországért Mozgalom. 45–46.

94 41/1999. (IX. 8.) EüM rendelet 1/2011. (I. 14.) AB határozat a prostituáltak részére kiadandó orvosi igazolásról.

95 1955. évi 34. törvényerejű rendelet, 2. § 6. cikk.

96 1949. évi XX. törvény – a Magyar Köztársaság Alkotmánya, 7. § (1).

– ezért a vonatkozó rendelet igazolványmintát tartalmazó mellékletét 2011. december 31-i hatállyal megsemmisítette.⁹⁷

A 2010-es években a civil szféra részéről a Szexmunkások Érdekvédelmi Egyesülete (időközben a Magyarországi Prostituáltak Érdekvédelmi Egyesülete – a nemzetközi trendek hatására⁹⁸ – erre változtatta a nevét) jelent meg időnként a médiában annak az álláspontnak az oldalán, miszerint Magyarországnak ki kellene lépnie a New York-i egyezményből, mert az „elavult”.⁹⁹

Összefoglalás és következtetések, a nemzetközi emberi jogi normák tágabb kontextusában

Magyarország és a New York-i egyezmény viszonyát vizsgálva először azt a kérdést vetettük fel, hogy milyen szerepet játszott hazánk az egyezmény létrejöttében. Első ránézésre kézenfekvőnek tűnhet a válasz, hogy közvetlenül semmilyen, hiszen a New York-i egyezményt több évvel azelőtt fogadták el, hogy Magyarország felvételt nyert az ENSZ-be. Ám a New York-i egyezmény nem a semmiből nőtt ki, hanem szerves folyamánya volt egy akkor már több mint fél évszázada zajló folyamatnak, amelynek mérföldköveit négy korábbi nemzetközi jogi szerződés jelentette (amelyekhez Magyarország annak idején mind csatlakozott): kettő az első világháború előtti, kettő pedig a Nemzetek Szövetsége által fémjelzett időszakban. Hogy pontosan milyen szerepet játszottak magyar politikusok vagy aktivisták, magyarországi szervezetek ezeknek a szerződéseknek a létrejöttében, annak vizsgálata szétfeszítette volna a jelen tanulmány kereteit. A Magyarország szerepét firtató kérdés viszont szarkasztikusan hangzó megállapításhoz vezethet: eleve annak, hogy ilyen nemzetközi szerződésekre egyáltalán szükség volt, Magyarország maga volt az egyik fő oka, tekintve a Magyarországról külföldre irányuló, prostitúciós célú emberkereskedelmet, ami már a 19. század második felében is problémát jelentett.

Ez a dinamika a második világháborút követő időszerzőkre kétségtelenül megváltozott – a magyar nők külföldi prostitúciója alábbhagyott –, illetve az új geopolitikai helyzetben Magyarország nélkül folytatódott a Nemzetek Szövetsége égisze alatt elkezdett munka, és öltött testet a New York-i egyezményben. Ehhez azután Magyarország az ENSZ-tagfelvétel – illetve a nemzetközi elismertségre való törekvés – kontextusában csatlakozott az 1950-es évek derekán.

Ami a New York-i egyezmény hatásait illeti, az államszocializmus időszerzőkában nem mutatkozott törekvés arra, hogy az egyezmény „betűjének” való

97 1/2011. (I. 14.) AB határozat a prostituáltak részére kiadandó orvosi igazolásról szóló 41/1999. (IX. 8.) EüM rendelet nemzetközi szerződésbe ütközésének vizsgálata tárgyában.

98 A terminológiai kérdésekről részletesebben: Balogh–Juhász 2024.

99 Kurucz 2018.

puszta megfelelésen, például a bordélytartás tiltásán és a prostitúció elősegítőinek üldözésén túl a szellemiségét is foganatosítsa, az utóbbi alatt a prostitúció emberi jogi szemléletű – minden ember egyenlő értékén és méltóságán alapuló – elutasítását értve. Igaz, a hivatalos diskurzus szerint a prostitúció gyakorlatilag nem is létezett a szocialista Magyarországon – és ironikus módon pont ez volt a retorikai indokolása egy olyan jogi lépésnek, amelynek nincs ugyan kimutatható összefüggése a New York-i egyezményrel, eredményét tekintve mégis összhangban áll annak szellemiségével. Ez pedig nem más, mint a gyermektartási kötelezettségre vonatkozó szabályozás megváltoztatása 1952-ben, ami lényegében egyenlőbb helyzetbe hozta a prostituáltak gyermekeit, valamint fokozott felelősséget helyezett a kliensekre.

A rendszerváltás utáni időszakban a prostitúció mint jelenség olyannyira láthatóvá vált Magyarországon, hogy eltagadni senki sem próbálta. A vonatkozó törekvésekben olykor megjelent az egyezmény szellemiségének és rendelkezéseinek való megfelelés igénye (a prostituáltak tevékenységének dekriminalizálása, nyilvántartásba vételük tiltása), de a jelenség kezelésének lehetséges módjairól szóló vitákban az a körülmény, hogy részes állama vagyunk a New York-i egyezménynek, olykor az utcai prostitúció falak mögé (bordélyokba) terelésének technikai akadályaként jelent meg. Noha felmerült a kilépés – az egyezmény felmondása – is mint lehetőség, erre nem került sor, amelyben a stratégiai szempont – Magyarország megítélése nemzetközi szinten, illetve az Európai Unióban – is szerepet játszhatott, akárcsak az 1950-es években, a csatlakozáskor.

A New York-i egyezményben való részesség mindenesetre valóban meggátolta azt, hogy Magyarországon a prostitúcióval kapcsolatban a „legalizációs” modell alakuljon ki, amelyhez a 21. században a „szexmunka”-megközelítés társul, vagyis az az elgondolás, miszerint a prostituáltak emberi méltóságát az szolgálja, ha megfelelő körülmények között „dolgozhatnak”, adott esetben bordélyban, szervezett formában. Ezzel szemben a New York-i egyezmény nem tiltja ugyan az egyéni prostitúciót, de „azzal, hogy az emberi méltóság ellen irányulónak deklarálja, kifejezi negatív értékítéletét”,¹⁰⁰ és összességében a prostitúció jelenségének felszámolását – abolícióját – tartja kívánatosnak.

Végezetül arra is szükséges kitérni, hogy a csatlakozás óta eltelt évtizedek alatt egy sor olyan nemzetközi jogi dokumentum jött létre, amelyek tárgyukat tekintve részben fedésben állnak a New York-i egyezményrel, és Magyarország számára ugyancsak kötelezőek – ugyanakkor hatékonyabban számon is kérhetőek. Rögtön ebben a körben említhető a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló, monitoringmechanizmussal megerősített, 1979-ben elfogadott ENSZ-egyezmény (CEDAW), amely szerint a részes államok „kötelesek minden megfelelő intézkedést megtenni, ideértve

100 Fehér 1994, 24.

a jogszabályalkotást is, abból a célból, hogy elfojtsák a nőkereskedésnek és a nők prostitúciós kizsákmányolásának minden formáját”.¹⁰¹ A nemzetközi szervezett bűnözés elleni ENSZ-egyezményhez kapcsolódó, az emberkereskedelem, különösen a nők és gyermekek kereskedelme megelőzéséről, visszaszorításáról és büntetéséről szóló, 2000-ben elfogadott jegyzőkönyvhöz (palerói protokoll) ugyancsak csatlakozott Magyarország.¹⁰²

Európai szinten kulcsjelentőségű az Európa Tanács 2005-ös egyezménye az emberkereskedelem elleni fellépésről (varsói egyezmény),¹⁰³ melynek végrehajtását a GRETA (Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings), vagyis az Emberkereskedelem Elleni Fellépés Szakértői Csoportja felügyeli, Magyarország vonatkozásában is. Az Európai Unió kontextusát illetően pedig kiemelkedő jelentőségű az emberkereskedelem megelőzéséről, az ellene folytatott küzdelemről és az áldozatok védelméről szóló 2011-es irányelv (amelyet – mint minden irányelvet – EU-tagállamként Magyarországnak is a hazai jogrend részévé kellett tennie).¹⁰⁴

Megjegyzendő, hogy a felsorolt jogi instrumentumok abban térnek el a New York-i egyezmény szellemiségétől, hogy nem magát a prostitúciót, csak annak bizonyos, problematikusnak ítélt formáit (prostitúciós célú emberkereskedelem, szexuális kizsákmányolás) kívánják felszámolni. A szűkebb fókusz, értelemszerűen, szélesebb körben való elfogadottságot eredményez: erre példa, hogy miközben az abolicionista szemléletű New York-i egyezmény részes államainak száma 82,¹⁰⁵ addig az emberkereskedelem elleni fellépésről szóló paler-

101 1982. évi 10. törvényerejű rendelet, 6. cikk.

102 United Nations: Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 15 November 2000, General Assembly resolution 55/25. Magyarországon kihirdette: 2006. évi CII. törvény az Egyesült Nemzetek keretében, Palermóban, 2000. december 14-én létrejött, a nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezménynek az emberkereskedelem, különösen a nők és gyermekek kereskedelme megelőzéséről, visszaszorításáról és büntetéséről szóló Jegyzőkönyve kihirdetéséről.

103 Council of Europe: Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Warsaw, 16.V.2005. Magyarországon kihirdette: 2013. évi XVIII. törvény az Európa Tanács Emberkereskedelem Elleni Fellépéséről szóló Egyezményének kihirdetéséről.

104 Az Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve (2011. április 5.) az emberkereskedelem megelőzéséről, és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről, valamint a 2002/629/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról.

105 Lásd: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=VII-11-a&chapter=7&clang=_en#1 (utolsó megtekintés: 2025. június 10.).

mói protokoll esetében ez a szám 185.¹⁰⁶ Érthető mindazonáltal, hogy a 21. században világszerte különös figyelmet kap a prostitúciós célú emberkereskedelem, hazánk pedig a 2000-es évek elejétől ismét jelentős „kibocsátó” országgént jelenik meg nemzetközi szinten, miközben a szexuális kizsákmányolás különböző formái Magyarország határain belül is jelen vannak.

Végezetül, ha összehasonlítjuk Magyarország viszonyát egyfelől a népszövetségi időszak végéig létrejött nemzetközi normákkal, másfelől az ENSZ égisze alatt elfogadott New York-i egyezménnyel, az előbbiek esetében a formai megfelelésen túlmutató proaktivitást testesített meg Magyarország részéről a bordélyházak megszüntetését célzó jogi lépés 1927-ben, míg a New York-i egyezmény esetében a fejlemények és a döntéshozói megnyilvánulások hol cinikus, hol felszínes, hol kényszeredett hozzáállást tükröztek – a végrehajtás iránti elkötelezettséget csak ritka esetben.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1944–1965, XIX-A-83-a.

Magyar ENSZ Társaság iratai, 1954–1987, P 2151-1 1956–1958.

Igazságügyminisztérium, Általános iratok, 1867–1944, K-579-D-2667. 3.

Feministák Egyesülete, Belföldi jogi személyek által írt levelek 1900–1949, P-999-5-No.557.

Felhasznált irodalom

[N. N.] 1955

[N. N.]: A prostitúció rendőri kérdései. *Rendőrségi Szemle* 3. évf. (1955) 6. sz. 508–518.

Acsády 2016

Acsády, Judit: Voices of peace and freedom. Contribution of International and Local Women’s Organizations to the UNSC Resolution 1325. In: *Gender Equality in Defence System: Accomplishments and Trends*. Szerk. Šaranović, Jovanka. Belgrade, Strategic Research Institute, 2016. 184–196.

Ambrus 2012

Ambrus István: Az üzletszerűség büntetőjogi megítélésének lehetséges irányairól. *Magyar Jog* 59. évf. (2012) 1. sz. 1–16.

Bácsalmási 2018

Bácsalmási Irén: Kísérlet a prostituáltak szocialista átnevelésére és büntetésére Magyarországon 1950–1960 között. *Korall* 19. évf. (2018) 71. sz. 103–123.

106 Lásd: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XVIII-12-a&chapter=18&clang=_en (utolsó megtekintés: 2025. június 10.).

Balogh–Juhász 2024

Balogh Lídia – Juhász Borbála: Viták a prostitúcióval kapcsolatos jogi modellekről: a terminológia jelentősége. *Magyar Jogi Nyelv* 8. évf. (2024) 2. sz. 12–23.

Békés 2019

Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991*. Budapest, Osiris, 2019.

Berkovitch 1999

Berkovitch, Nitza: *From Motherhood to Citizenship: Women's Rights and International Organizations*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1999.

Betlen 1998

Betlen Anna: Törvény és prostitúció: Vitairat. *Szociológiai Figyelő* 2/2. évf. (1998) 1–2. sz. 111–123.

Betlen 2016

Betlen Anna: A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség közpolitikai ajánlásai a prostitúció és emberkereskedelem területén. In: *A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség közpolitikai ajánlásai*. Szerk. Juhász Borbála. Budapest, Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, 2016 (2. bőv. kiad.). 112–119.

Bíró 1933

Bíró Béla: *A prostitúció*. [Budapest], A Magyar kir. rendőrség szaktanfolyamainak kiadványa, 1933.

Blutman 2013

Blutman László: Nemzetközi szerződések „kihirdetése”: fogalmi zavar a közjogban. *Iustum Aequum Salutare* 9. évf. (2013) 4. sz. 185–203.

Bokorné 1976

Bokorné Szegő Hanna: *Az ENSZ helye a nemzetközi jogalkotásban*. Budapest, Akadémiai, 1976.

Bollobás 2023

Bollobás Enikő: Charlotte Perkins Gilman Magyarországon – És ami mögötte van (Elvhús és „elvhűtlenség” egy életműben). In: *„So Far So Good” – Festschrift in Honour of Erzsébet Barát / Tanulmányok Barát Erzsébet köszöntésére*. Szerk. Kérchy Anna – Annus Irén. Szeged, SZTE BTK TNT Kutatócsoport, 2023. 43–57. <https://doi.org/10.14232/tntebbooks.1.2023.4>.

Farrior 1997

Farrior, Stephanie: The International Law on Trafficking in Women and Children for Prostitution: Making it Live Up to its Potential. *Harvard Human Rights Journal* Vol. 10 (1997) 213–255.

Fehér 1994

Fehér Lenke: Prostitúció – prostitúcióra kényszerítés – nőkereskedelem. *Acta Humana* 5. évf. (1994) 14. sz. 19–30.

Forrai 1998

Forrai Judit: A budapesti prostitúció szabályozásának kezdetei. In: *Egy nagyváros születése*. Budapest, BTM–BFL, 1998 (Tanulmányok Budapest Múltjából 27). 93–100.

Gallovich 1907

Gallovich Jenő: A leánykereskedelem. *Katholikus Szemle* 21. évf. (1907) 10. sz. 1028–1046.

Herczegh 2003

Herczegh Zsolt: [Interjú Földi Ágnessel, a Magyarországi Prostitúáltak Érdekvédelmi Egyesületének vezetőjével]. *Inforádió* (2003. november 20.). <https://www.nonprofit.hu/hirek/foldi-agnes-magyarorszag-prostitutaltak-erdekvedelmi-egyesületének-vezetője> (utolsó megtekintés: 2025. május 20.).

Hollán 2012

Hollán Miklós: *Emberkereskedelem. A kizsákmányolás büntetendő esetei és a büntetőjogi szabályozás határai*. Budapest, HVG-ORAC, 2012.

Juhász 2001

Juhász Géza: Egyezménykísérlet és nőgyűlölet. *Magyar Narancs* 13. évf. (2001. február 8.) 6.

Kálmán 1951

Kálmán Ernő: A magyarországi antivenereás küzdelemről. *Orvosi Hetilap* 92. évf. (1951) 28. sz. 886–892.

Kovács I. 2017

Kovács István: Jogharmonizáció vagy sem? Második rész: a New York-i Egyezmény, valamint a 2012. évi II. és a 1999. évi LXXV. törvény. *Acta Humana* 5. évf. (2017) 5. sz. 41–58.

Kovács I. 2020a

Kovács István: A társadalmi periféria szélén, avagy 70 éves az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában született nemzetközi egyezmény. In: *A hadtudománytól a rendszertudományig – társadalmi kihívások a nemzeti összetartozás évében*. Szerk. Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 2020 (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, XXII.). 243–250.

Kovács I. 2020b

Kovács István: Prostitúcióval kapcsolatos bűncselekmények statisztikai elemzése a BSR tükrében – A prostitúció elősegítése. *Ügyészek Lapja* 27. évf. (2020) 6. sz. 45–58.

Kovács P. 2016

Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2016.

Kránitz 1998

Kránitz Mariann: A prostitúció és a szervezett bűnözés. *Rubicon* 9. évf. (1998) 6.

Kurucz 2018

Kurucz Adrienn: Örömlány, szexmunkás-vállalkozó vagy áldozat? – Mi a helyzet 68 évvel a New York-i Egyezmény után? *WMN.hu* (2018. március 21.) <https://wmn.hu/ugy/48430-oromlany-szexmunkas-vallalkozo-vagy-aldozat--mi-a-helyzet-68-evvel-a-new-york-i-egyezmény-utan> (utolsó megtekintés: 2025. május 18.).

Legg 2012

Legg, Stephen: „The Life of Individuals as well as of Nations”: International Law and the League of Nations’ Anti-Trafficking Governmentalities. *Leiden Journal of International Law* Vol. 25 (2012) 647–664. <https://doi.org/10.1017/S0922156512000325>.

Metkyó 2017

Metkyó Béla: „Az asszonyszívek diplomáciájának nagymestere”. Gróf Apponyi Albertné (1867–1942) élete a korabeli sajtó tükrében. In: *Jászsági Évkönyv 2017*. 77–91.

Nagy 2002

Nagy Sándor: Üzletszerű kéjelgés, garázdaság, közveszélyes munkakerülés – prostitúció és alkoholizmus. Ügyészégi jelentések az 1955. évi 17. tvr. budapesti végrehajtásáról. *ArchívNet* 2. (2002) 4.

Sebhelyi–Varga–Sabján 2016

Sebhelyi Viktória – Varga–Sabján Dóra: Az emberkereskedelem kérdésére adott szakpolitikai válaszok Magyarországon az Európai Unió iránymutatásainak tükrében. In: *A Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség közpolitikai ajánlásai*. Szerk. Juhász Borbála. Budapest, Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, 2016 (2. bőv. kiad.). 120–162.

Sharp et al. 2017

Sharp, Ingrid – Acsády, Judit – Vukov, Nikolai: Internationalism, Pacifism, Transnationalism: Women’s Movements and the Building of a Sustainable Peace in the Post-War World. In: *Women Activists Between War and Peace: Europe, 1918–1923*. Eds. Ingrid Sharp – Matthew Stibbe. London, Bloomsbury, 2017. 77–122. <https://doi.org/10.5040/9781474205894.0010>.

Somogyi 1954

Somogyi Zsigmond: A nemibetegségek elleni küzdelemről. *Népszava* 82. évf. (1954) 130. sz. (június 3.) 4.

Szabó 1948

Szabó József: A szabadság új értelme. *Huszedik Század* 36. évf. (1948) 2. sz. 95–108.

Szekula 1934

Szekula Ágnes: Népszövetségi szemle. *Külügyi Szemle* 11. évf. (1934) 2. sz. 184–193.

Tamási 2015

Tamási Erzsébet: *Budapest – Prostitúció. A fővárosi utcai prostitúció rendészeti szempontú vizsgálata*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2015.

Tőtös 2023

Tőtös Áron: „A főváros kellős közepén ott fetreng a prostitúció”. A budapesti prostitúció topográfiája (1873–1928). In: *Tanulmányok Budapest 150. és a Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program 30. születésnapjára*. Szerk. Kövér György. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2023. 517–528.

Windt 2014

Windt Szandra: 2013, az emberkereskedelem elleni fellépés éve Magyarországon. *Belügyi Szemle* 62. évf. (2014) 1. sz. 58–74. <https://doi.org/10.38146/bsz-ajia.2014.v62.i1.pp58-74>.

Tekintettel arra, hogy a tagállamok kötelezték magukat arra, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetével együttműködve biztosítsák az emberi jogok és alapvető szabadságok általános és tényleges tiszteletben tartását,

a közgyűlés kinyilvánítja
az emberi jogok egyetemleges nyilatkozatát

a közgyűlés kényelvárója
az emberi jogok egyetemleges nyilatkozatát

mint azt a közös eszményrít, amelynek elérésére minden népnek és minden nemzetnek törekednie kell abból a célból, hogy minden személy és a társadalom minden szeme, állandóan szem előtt tartva a jelen Nyilatkozatot, oktatás és nevelés útján előmozdítsa a jogok és szabadságok tiszteletének kifejlesztését, valamint azoknak fokozatos megvalósulását hazai és nemzetközi jogszabályok útján történő állandós és tényleges alkalmazását és elismerését mind a tagállamok népei között, mind pedig a joghatóságuk alá álló területek népei között.

10. cikk - Minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást és hogy határookra való tekintet nélkül kutathasson, átvihessen és terjeszthessen híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon.

2/ Senkit sem lehet valamely egyesületbe való belépésre kötelezni.

1/ Minden személynek joga van a hazája közigazgatásában akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselői útján való részvételhez.

2/ Minden személynek egyenlő feltételek mellett joga van saját hazájában közszolgálati állásokról való alkalmazásához.

3/ A közhatalom tekintélyének alapja a nép akarat; ez az akarat egyenlő szavazati jog és titkos

10. cikk - Minden személynek mint a társadalom tagjának joga van a szociális biztonsághoz; minde személynek uraváncsak lehetne van arra, hogy az államok erőfeszítései és a nemzetközi szervezetek támogatásával a szociális biztonságot megvalósítsák.

együttműködés eredményeképpen és számot vetve az egyes országok szervezőitől és gazdasági erőforrásaival - a méltóságához és személyiségének szabadon való kifejlődéséhez szükséges gazdasági, szociális és kulturális jogait kielégíttesse.

2/ Az egyenlő munkáért mindenkinek, bármilyen megkülönböztetés nélkül egyenlő bérhez van joga.

37/ Mindenkié, aki csejók, olyan méltányos és kielégítő fizetéshez van joga, amely számára és családja számára az emberi méltóságnak megfelelő élet biztosít és amelyet megfelelő esetben szociális védelem összes egyéb eszközei egészítenek ki.

12. cikk - Minden személynek joga van a pihenésre és szabadidőre, beleértve a munkaidő észszerű korlátozását, a szabadságot, valamint az időszakonkénti fizetett szabadsághoz.

10. cikk (1) - 1/ Minden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének

szociális átalakulás alkalmán orszívnálához, nevezetesen élelmezés, ruházathoz, lakáshoz, orvosi gondozáshoz, valamint a szociális szolgáltatásokhoz, joga van a munkanélküliségi betegség, rokkantság, özvegyiség, öregség esetére szülő, valamint mendazon más emberek szociálisításhoz, amikor létfenntartási eszközök akaratánál független körülmények miatt elveszik.

gyermek, akár házasságból, akár házasságon kívül született, ugyanabban a szociális védelemben részesül.

2/ A nevelésnek az emberi szemlézetűs teljes kibontakoztatására, valamint az emberi iszok (szokások) egyenlő feltételek mellett rtyvta kell állnia.

alapvető szabadságok tiszteletben tartásának megerősítésére kell irányulnia. A nevelésnek elő kell segítenie a nemzetek, valamint az összes faji és vallási csoportok közötti megértést, türelmet és barátságot, valamint az Egyesült Nemzetek által a béke fenntartásának érdekében kifejtett

3/ A szülőket elsőbbségi jog illeti meg a gyermekeiknek adandó nevelés megválasztásában.

1/ Minden személynek joga van a közösség kulturális életében való szabad részvételhez, művészetek élvezéséhez, valamint a tudomány haladásában és az abból származó jövedelmekhez.

2/ Mindenkinek joga van minden általa alkotott tudományos, irodalmi és művészeti termékhez kapcsolatos erkölcsi és anyagi érdekeinek védelméhez.

10. - Minden személynek joga van ahhoz, hogy mind a társadalmi, mind a nemzetközi viszonyok tekintetében olyan rendszer uralkodjék, amelyben a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított jogok és szabadságok teljes hatállyal érvényesülhessenek.

2/ Jogainak gyakorlása és szabadságainak élvezete tekintetében senki sincs alávetve másnak.

tiszteletben tartásának biztosítása érdekében, valamint a demokratikus társadalom erkölcsi közvédelme és általános jóléte jogos követelményeinek kielégítése érdekében megállapít,

elvével ellentétesen gyakorolni.

valamely csoport, vagy valamely egyén részére bármilyen jogot adna arra, hogy az itt kinyilvánított jogok és szabadságok megszerzéséhez irányuló tevékenységet fejtsen ki, vagy ilyen cselekmények elővessen.

„Az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, amelyet 1948. december 10-én fogadott el az ENSZ Közgyűlése... Bár nem volt jogilag kötelező erejű, a *Nyilatkozat* az emberi jogok nemzetközi védelmének alapkövévé vált.”

Emberi jogi kérdések, dilemmák a korai Kádár-korszakban: Magyarország ENSZ-tagságának első évtizede (1955–1965)

Összefoglalás:

A tanulmány a magyar ENSZ-tagság elnyerése (1955) és az 1965 közötti időszak emberi jogi politikáját vizsgálja levéltári és sajtóforrások alapján. Fő kérdései: hogyan reagált Magyarország az ENSZ emberi jogi fórumain zajló kritikákra, milyen taktikát alkalmazott a magyar kérdés kezelésére, és hogyan próbálta a nemzetközi kritikákat visszafordítani. A szerző bemutatja az 1956-os forradalom utáni megtorlásokat, az állambiztonság működését, a politikai jogok korlátozását, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségek, egyházak, nők és LMBTQ emberek helyzetét. A tanulmány kiemeli a Külügyminisztérium „ellentámadásos” retorikáját, a sajtópropagandát és a nemzetközi jogászszervezetekkel való konfliktusokat. Fő forrásai: külügyi jelentések és feljegyzések, a korabeli magyar sajtó, valamint a hazai és nemzetközi szakirodalom.

Kulcsszavak:

magyar kérdés, emberi jogi diplomácia, ENSZ, magyar emberi jogi helyzet, Kádár-korszak

Bevezető gondolatok

Jelen írás egy olyan tanulmánysorozat első része, amelynek keretei között a szerző hazánk ENSZ-tagságának kezdetétől (1955) napjainkig kívánja áttekinteni a magyar emberi jogi politika fontosabb sajátosságait. A jelenlegi és az elkövetkező írások is két fő kutatási területet kívánnak lefedni. Egyrészt röviden szeretnének képet adni az adott korszak fontosabb emberi jogi sajátosságairól, problémáiról, kihívásairól és eredményeiről a főbb polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogok tekintetében, különös figyelemmel a sérülékeny csoportok helyzetére. A tanulmánysorozat írásai ezt követően levéltári dokumentumok és korabeli újságcikkek alapján megkísérlik bemutatni a magyar em-

beri jogi diplomácia mozgását, kiemelten kezelve a világszervezet keretei között megvalósuló magyar kezdeményezéseket, fellépéseket vagy az ENSZ munkájára történő hazai reakciókat. A szerző a dolgozat keretei között a Kádár-korszak Bihari Mihály által megkülönböztetett kilenc szakaszából hármat szeretne bemutatni emberi jogi szempontból, nevezetesen az 1956. november 4. és 1958. június 16. közötti, a „despotikus hatalmi szerkezet restaurálásának, a kíméletlen és bosszúálló diktatúrának” az időszakát, az 1958 és 1962 közötti konszolidációs periódust, valamint az 1963–1965-ig tartó időszakot, amikor „Kádár személyi hatalma megkérdőjelezhetetlenné válik”.¹

Az ENSZ emberi jogi intézményei és tevékenysége az 1945 és 1965 közötti időszakban

Az Egyesült Nemzetek Szervezetét 1945-ben alapították azzal a céllal, hogy megakadályozza a második világháborúhoz hasonló konfliktusokat, és előmozdítsa a békét, biztonságot és az emberi jogok védelmét. Az ENSZ Alapokmánya kimondta az emberi jogok tiszteletben tartásának és előmozdításának szükségességét. 1946-ban az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa (ECOSOC) – az Alapokmány 68. cikkelye alapján – létrehozta az Emberi Jogok Bizottságát, amely a világ első univerzális kormányközi testületeként volt felelős az ENSZ emberi jogi normáinak kidolgozásáért és felügyeletéért. A bizottság egyik legjelentősebb eredménye az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, amelyet 1948. december 10-én fogadott el az ENSZ Közgyűlése. A dokumentum 30 cikkelyben rögzíti az alapvető emberi jogokat, például az élethez, a szabadsághoz, az egyenlőséghez és a méltósághoz való jogot. Bár nem volt jogilag kötelező erejű, a nyilatkozat az emberi jogok nemzetközi védelmének alapkövévé vált.²

A nemzetközi jogi keretek ismertetése kapcsán szólnunk kell a szintén 1948-ban elfogadott, a népiirtás büntettének megelőzéséről és büntetéséről szóló egyezményről,³ amely a nemzetközi büntetőjog egyik első alapidokumentuma volt. Ezt követte 1965-ben az ENSZ-nek a faji megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló nemzetközi egyezménye,⁴ amely a rasszizmus és diszkrimináció elleni küzdelem alapjait teremtette meg. Noha kívül esik jelen írás korszakhatárain, érdemes megemlíteni a *Polgári és politikai jogok nemzet-*

1 Bihari 2000, 9.

2 Lásd a következő műveket: Le 2016; Renteln 1990; Sybesma-Knol 2013; Lakatos 2023.

3 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népiirtás büntettének megelőzése és megbüntetéséről tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

4 1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

közi egyezségokmányát,⁵ valamint a *Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányát*,⁶ amelyek az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának* elveit foglalták 1966-ban két kötelező erejű egyezménybe.

Az ENSZ az 1950-es és 1960-as években egyre inkább a gyarmati rendszerek felszámolására összpontosított. 1960-ban elfogadták a *Gyarmati országok és népek függetlenségéről szóló nyilatkozatot*,⁷ amely sürgette a gyarmatok függetlenségének biztosítását. Az ENSZ határozottan elítélte a dél-afrikai apartheid-rendszert, és 1962-ben szankciókat javasolt a dél-afrikai kormány ellen. 1951-ben elfogadták a menekültek helyzetéről szóló egyezményt,⁸ amely a második világháború után kialakult menekültprobléma kezelésére szolgált.

Az ENSZ 1945 és 1965 között jelentős előrelépéseket tett az emberi jogok nemzetközi védelmében. Az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozata* lefektette az alapokat, az ezt követő évtizedekben pedig különböző egyezmények és kezdeményezések révén egyre szilárdabb jogi és intézményi keretek jöttek létre az emberi jogok védelmére. Ugyanakkor a hidegháborús politikai feszültségek és az állami szuverenitás elve gyakran akadályozta az ENSZ tényleges beavatkozási lehetőségeit.

A magyar emberi jogi helyzet az ENSZ napirendjén a magyar tagfelvételt megelőző időszakban

Az 1947. február 10-én Magyarországgal kötött párizsi békeszerződés 2. cikke – többek között – úgy rendelkezett, hogy hazánk biztosítja valamennyi fennhatósága alá eső személy részére megkülönböztetések nélkül az emberi jogok és alapvető szabadságok élvezetét, ideértve többek között a véleményszabadság, a vallásgyakorlat, a politikai véleménynyilvánítás és a nyilvános gyülekezés jogát.⁹ A békeszerződés 40. cikkében egy különleges vitarendezési módot határo-

- 5 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.
- 6 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.
- 7 Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. General Assembly resolution 1514 (XV), elfogadva 1960. december 14-én.
- 8 1989. évi 15. törvényerejű rendelet a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény, valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv kihirdetéséről.
- 9 1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában.

zott meg a szerződés vonatkozásában egy a felek által közösen felállított bizottság formájában, amelynek kijelölése ügyében a felek egyet nem értés esetén az ENSZ főtitkárához fordulhatnak.

Az ENSZ Közgyűlés 272-es (III) számú, 1949. április 30-án elfogadott határozatában még a fent jelzett cikkeket nem nevesítve aggodalmát fejezte ki a Bulgáriával és Magyarországgal szemben megfogalmazott súlyos emberi jogi vádakkal kapcsolatban, és annak a reményének adott hangot, mely szerint az érintett felek mindent megtesznek a vitás kérdések rendezése érdekében a békeszerződés rendelkezései alapján.¹⁰ Az Egyesült Államok ugyanis egy korábbi beadványában úgy vélte, hogy a fent említett országok, valamint Románia nem tett eleget az ENSZ Alapokmánya 4(1) cikkében foglalt tagsági kritériumnak, mivel nem hajtották végre a párizsi békeszerződés rendelkezéseit, amennyiben megsértették állampolgáraik jogait, valamint jelenlegi kormányaik – amelyeket csak a lakosság kisebbsége támogatott – elmozdították a második világháborút követően a választók akaratának megfelelően megalakult kormányokat. Washington Magyarország vonatkozásában külön kiemelte a Mindszenty József hercegprímás ellen indított eljárást, amely a békeszerződés vallásszabadság biztosítására vonatkozó rendelkezését¹¹ sértette.¹² A Biztonsági Tanács 1947 szeptemberében elutasította Magyarországot, Bulgáriát és Romániát ENSZ-tagfelvételi kérelmét, majd ennek hatására a Szovjetunió Lengyelországgal együtt nem támogatta Olaszországot és Finnországot jelentkezését sem.¹³

Néhány hónappal később, 1949. október 22-én az ENSZ Közgyűlés 294-es számú határozatában már Romániát is nevesítve aggodalmát fejezte ki a három országot érintő súlyos emberi jogi vádakkal kapcsolatban, és mivel az érintett kormányok nem kívántak együttműködni a vita rendezésében, a Nemzetközi Bírósághoz fordult tanácsadó vélemény kikérése céljából, amelyben arra kereste a választ, hogy az érintett országok a békeszerződés rendelkezései alapján kötelesek-e képviselőket kijelölni a vitarendezést szolgáló bizottságokba, és amennyiben ezen kötelezettségüknek nem tesznek eleget, az ENSZ főtitkára jogosult-e kijelölni a bizottság harmadik tagját a másik fél kérése alapján. Amennyiben a fentiekre pozitív a bíróság válasza, a békeszerződés alapján elfogadhatónak

10 General Assembly Resolution 272 (III) Observance in Bulgaria and Hungary of human rights and fundamental freedoms. 29 April 1949.

11 A történeti hűség kedvéért meg kell azonban említenünk, hogy ebben az ellentmondásos időszakban részben a párizsi békeszerződés becikkelyezésének a hatására 1947 decemberében elfogadták az 1947. évi XXXIII. törvényt a bevett és elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről, amely számos korábbi jogfosztást orvosolt. A témáról lásd részletesen: Köbel 2007.

12 Lenefsky 1966, 532.

13 Uo., 527–528.

tekinthető-e a vitarendezés szempontjából egy olyan bizottság, amely csak két taggal rendelkezik.¹⁴

A Nemzetközi Bíróság 1950. március 30-i, valamint július 18-i tanácsadó véleményeiben leszögezte, hogy a felek nem az érintett országok emberi jogi helyzetével kapcsolatban kérték a bíróság álláspontját, hanem csak a vitarendezés módjára vártak iránymutatást a békeszerződés rendelkezéseinek értelmezése alapján. A bíróság végül a feltett kérdések első felében pozitív választ adott, de úgy vélte, hogy egy kétfős bizottság nem elfogadható a vitarendezés lefolytatására.¹⁵ Az ENSZ Közgyűlés 385-ös (V) számú határozatában tudomásul vette a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményeit, elítélve az érintett országokat azért, mert nem voltak hajlandóak eleget tenni a békeszerződésből adódó kötelezettségeiknek.¹⁶

Amint azt Békés Csaba, Borhi László és Nagy András is megállapították kiváló munkáikban, Magyarország és az ENSZ kapcsolatát ezekben az években a hidegháború logikája határozta meg,¹⁷ és nyilvánvaló volt, hogy a hatalomra került kommunista vezetés nem hagyhatta, hogy a világszervezet az ENSZ Alapokmánya alapelveinek érvényesülését vizsgálja az országban, hiszen azok ténylegesen nem is érvényesültek. Továbbá nyilvánvaló volt, hogy a nyugati hatalmak sem hitték, hogy a magyar vezetés átadja a hatalmat, és biztosítani fogja az emberi jogok egész katalógusát a lakosság számára az ENSZ-tagság érdekében.¹⁸

Magyarország végül 1955. december 14-én nyert felvételt a világszervezetbe, 15 más ország társaságában egy nagyhatalmi megállapodás részeként, amelyben persze nem játszott szerepet az ország emberi jogi helyzete. A magyar lobogót 1956. március 9-én vonták fel a világszervezet előtt álló zászlórudak egyikére. Az akkori magyar kormány prioritásait jól jelezte az a tény, hogy az állandó képviselői munkatársainak többsége hírszerzőtisz és nem diplomata volt. A New York-i rezidentúra vezetője az a Hollai Imre lett,¹⁹ aki később, 1982–1983-ban az ENSZ Közgyűlés elnöki posztját is betöltötte.

14 General Assembly Resolution 294 (IV) Observance in Bulgaria, Hungary and Romania of human rights and fundamental freedoms. 22 October 1949.

15 Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania.

16 General Assembly Resolution 385 (V) Observance in Bulgaria, Hungary and Romania of human rights and fundamental freedoms. 3 November 1950.

17 Nagy 2020, 12.; Békés 2019; Borhi 2015.

18 Nagy 2020, 13.

19 Uo., 17–19. Lásd még Somlai Katalin tanulmányát a kötetben.

Az 1956-os forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben

Az ENSZ Közgyűlés hívta életre 1957. január 10-én a magyar kérdés vizsgálatával megbízott ún. Ötös Bizottságot (Committee of Five, Special Committee on the Problem of Hungary), amelyben a dán Alsing Andersen elnökle mellett Ausztrália, Ceylon, Tunézia és Uruguay képviselői vettek részt. A bizottság 111 tanút hallgatott meg, 35-öt New Yorkban, 21-et Genfben, 16-ot Rómában, 30-at Bécsben és 9-et Londonban.²⁰ A bizottság több olyan fontos megállapítást tett a jelentésében, amelyek relevánsak tanulmányunk szempontjából. Így többek között kijelentette, hogy Magyarország területére a forradalom ideje alatt nem lépett be nagyszámú külföldi ügynök, szabotőr vagy egykori fasiszta elem, ahogy azt a hivatalos magyar és szovjet hatóságok állították.²¹ Ennek eredményeként a bizottság nem fogadta el a Kádár-kormány hivatkozását a párizsi békeszerződés 4. cikkére, amely megtiltotta fasiszta jellegű szervezetek működését az ország területén.²² Ezen túl a bizottság azt állapította meg, hogy egyetlen magyar katonai egység sem harcolt a szovjet csapatok oldalán a forradalom alatt.²³ A bizottság szintén nem találta megalapozottnak az események ellenforradalmi jellegével kapcsolatos állításokat, kijelentve, hogy az egyetlen ekként tekinthető beavatkozás szovjet részről történt, amelynek keretei között Moszkva megsemmisítő katonai erővel elmozdított egy kialakulóban lévő szocialista, de demokratikus rezsimet, és a helyére egy rendőrállamot állított.²⁴ A bizottság jelentésében kiemelte, hogy a legitim Nagy Imre-kormány tiltakozott a szovjet intervencióval szemben, valamint mindent megtett a közrend helyreállítása érdekében, és hatalma megőrzéséhez nem volt szüksége külső segítségre.²⁵

Az Ötös Bizottság előtt tett tanúvallomások alapján feltárult az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) által elkövetett emberi jogsértések (kínzás, embertelen bánásmód a vallomások kikényszerítése érdekében) egész tárháza, jelezve, hogy a magyar lakosság éveken át az ÁVH-terror árnyékában élt az országban.²⁶ Nem meglepő módon Nagy Imre október 28-i beszédében ígéretet tett az ÁVH felszámolására és egy egységes rendőrség kialakítására.²⁷

20 Report of the Special Committee 1957, 1. Lásd még Somlai Katalin, Nagy András, Fejérdy Gergely és Alekszandr Sztikalin tanulmányát a kötetben.

21 Uo., 19.

22 Uo., 51.

23 Uo., 28.

24 Uo., 20.

25 Uo., 52.

26 Uo., 73.

27 Uo., 96.

Az 1956-os forradalom leverését követő megtorlások során 1959 végéig több mint 35 000 ember ellen indult eljárás, 22 000 főt ítéltek rövidebb-hosszabb börtönbüntetésre, és 229 embert végeztek ki. 13 000 embert internáltak bírósági ítélet nélkül. A megtorlások elől közel 200 000-en menekültek külföldre. 1958. június 16-án ért véget a Nagy Imre és társai ellen hónapok óta zajló koncepció per, Nagy Imre és három társa kivégzésével.²⁸

Magyarország emberi jogi helyzete

Természetesen az akkori állam- és pártvezetés az alábbi fejezetben leírt jogsértések többségét nem tekintette emberi jogi kérdésnek, hanem olyan intézkedések eredményének, amelyek a rendszer konszolidációját szolgálták. Politikai szempontból a gazdasági, szociális és kulturális jogok helyzetének dinamikus fejlesztése élvezett kiemelt prioritást, mivel ezek erősítették a vezetés legitimitását. A polgári és politikai jogok gyakorlását viszont olyan keretek közé kellett szorítani, ami a rendszer stabilitását nem veszélyeztette, és bizonyos esetekben csak az ENSZ valós vagy lehetséges nyomására tettek esetlegesen engedményeket egy-két területen.

Nem véletlenül szerepelt az 1956-os forradalom követelései között kiemelt helyen a *politikai rendőrség* megszüntetése. Az Államvédelmi Hatóság nyilvántartásaiban 1953 elején még közel 1,2 millió ember szerepelt az „antidemokratikus elemek” címszó alatt. Az Elnöki Tanács által 1956. június 26-án meghirdetett részleges amnesztia idején közel 40 000-en töltötték börtönbüntetésüket, vagy voltak előzetes letartóztatásban. Több mint 5000 fő volt az államvédelmi internáltak száma, 7244-en voltak kitelepítve a Hortobágy területén és további 12 748 személy az ország más részein.²⁹ 1957 folyamán a hivatalosan az ORFK II. Főosztályaként újjászervezett politikai rendőrség legfőbb feladata a szétzilált, megsemmisült vagy eltűnt nyilvántartási anyagok számbavétele volt. 1957 végére már meghaladta a 10 000 főt az ügynökhálózat, és 1959 végére elérte a 14 000-es létszámot. (Ezek a számok természetesen messze voltak az egykori Államvédelmi Hatóság 43 000-es vagy a BM államvédelmi szervei által 1953–1955 között foglalkoztatott 36–37 000-es létszámtól.) Ezt követően komoly visszaesés következett be, majd az 1963-as általános amnesztia után a hálózati személyek száma ismét megemelkedett (1968 végén elérte a 11 500 főt), mivel a vezetés a politikai foglyok tömeges kiszabadulását komoly biztonsági kockázatként élte meg.³⁰ Átfogóan azt állapíthatjuk meg, hogy a Kádár-korszak-

28 Romsics 2017, 442.

29 Müller 2012, 71., 77.

30 Takács 2019, 306–308.

ban legalább 55 455 személy működött az állambiztonsági hálózat kötelékében ügynökként.³¹

A korszak fontos jellemzője volt, hogy a *büntető igazságszolgáltatás* szervezetei, a rendőrség, az ügyészség és a bíróság is az állampolgárok számára átláthatatlanul, külső kontroll nélkül működtek, a számonkérhetőség teljes hiánya mellett. Ennek következtében ezen szervezetek saját érdekeiket társadalmi érdekként tudták feltüntetni.³² Ezen időszakban általános volt a politikai vezéreltség, a gazdaság, a jog és egyéb szférák kiszolgáltatottsága és alárendeltsége, amely azonban így is enyhült a Rákosi-korszakhoz képest, természetesen a rendszer által meghatározott keretek között.³³ A megtorlás időszakát követően a büntető hatalom politikai célok által vezérelve csak néhány konkrét személylyel vagy intézménnyel szemben aktivizálódott. Ez jelentette a döntő különbséget a Rákosi-korszakhoz képest. Az 1963-as részleges közkegyelemmel lezárult az a korszak, amikor a büntető igazságszolgáltatást politikai célokra használták fel, de ez nem jelentette azt, hogy ez a lehetőség nem állt fent.³⁴

A hazai katolikus *egyház* 1945 utáni történetében az 1964-ig, a Vatikánnal történt kiegyezésig tartó időszak alatt egyszerre volt jelen az egyházüldözés és a hatalom szövetségkereső népfrontos politikája. Ennek jegyében a pártállam a vallás és az egyház szinte teljes megsemmisítésére törekedett, agresszíven támadva az egyházat a békepapság intézményén keresztül is. A társadalom olyan csoportjait is bevonta az egyházak elleni támadásokba, amelyek eddig nem játszottak szerepet az egyházi kérdésekben. A református egyház esetében Balogh Margit három szakaszt különböztetett meg. Az első az 1945–1948 közötti időszak volt, a református egyház ugyanis 1948-ban kötötte meg az állammal a sorsát megpecsételő megállapodását, amely 1956-ig, vagyis a második szakasz végéig meghatározó jelentőséggel bírt. Az utolsó szakaszra a felszámolás és a megtorlás volt jellemző.³⁵

Az MSZMP Intéző Bizottsága 1957. március 5-én már átfogóan foglalkozott egyházpolitikai kérdésekkel: személyi kérdések, a békemozgalom reformja, „közvetlen politikai érdeket nem sértő, a vallásos tömegeket érintő egyházi igények kielégítése”. Az új egyházpolitika körvonalazódásához tartozott az is, hogy itt állapították meg, hogy a különböző egyházakkal szemben eltérő egyházpolitikát kell folytatni.³⁶ Ezen egyházpolitika további konkretizálódását eredmé-

31 Uo., 316.

32 Révész 2016, 543.

33 Fleck 2012, 50–51.

34 Uo., 53–56.

35 Bertalan 2018, 17.

36 Köbel 2005, 131–135.

nyezte az MSZMP 1958-as határozata, amely a *Vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelő munka feladatairól* címet viselte, és már ez is jelezte, hogy a párt új módszerrel kívánta kezelni a kérdést. A Rákosi-korszakkal szemben az 1958-as határozat már hosszabb távon számolt az egyházak jelenlétével, és mindenképpen nívumnak tekinthető, hogy be kívánta vonni az ún. „becsületes vallásos embereket” és bizonyos egyházi személyeket is a „klerikális reakció” elleni harcba. A határozat a vallást már magánügyként kezelte, kiemelve, hogy a vallásos világnézet elleni harc nem sértheti a hívők vallásos érzületét, és nem járhat a vallásszabadság korlátozásával. A párttagok azonban külön kategóriát jelentettek, esetükben a vallás nem jelentett magánügyet. „Különböző szektákhoz tartozók” nem lehettek a párt tagjai. Kiemelt prioritást jelentett a párttagok, állami vezetők, pedagógusok vallásossága elleni harc.³⁷

1957-ben Kádár János elutasította a közvetlen beavatkozásokra épülő „kézivezérlés” gyakorlatát a *sajtóirányítás* vonatkozásában. Álláspontja szerint a pártirányításnak máshol kell érvényesülnie. Jól jellemezte a rendszer sajtóságos viszonyát a sajtóhoz, hogy 1963-ban, amikor egyes tárcák azt javasolták, hogy a sajtót kötelezzék a nem körültekintően tájékoztató újságíró megbüntetésére, a bíráló közlemény előzetes bemutatására, a miniszteri válasz közlésére, a Tájékoztatási Hivatal elutasította a fentiek jogszabályi megfogalmazását. Indoklásként elmondták, hogy hazánkat a többi szocialista országgal együtt az ENSZ és más nemzetközi fórumok előtt gyakran rágalmazzák azzal, hogy nincs sajtószabadság, és egy ilyen döntést politikailag felhasználnának Magyarország ellen.³⁸ A korszak fontos jellemzője volt, hogy Kádárék nem hoztak létre cenzúra-hivatalt, mint ahogy az működött Lengyelországban, Csehszlovákiában vagy Romániában, de az MSZMP Politikai Bizottsága 1959-es határozatában nyilvánvalóvá tette a politika primátusát a hírérték felett, ami a cenzúra implicit deklarálását is jelentette. A megjelenés előtti ellenőrzés a szerkesztőségi vezetők feladata volt. Adott esetben a főszerkesztők informális csatornáikon keresztül érdeklődhettek arról, hogy egy bizonyos írás a megfelelő álláspontot jeleníti-e meg.³⁹ A vizsgált korszakban egyes kérdésekről nem lehetett írni. Ilyen témák voltak például a pluralizmus igénylése, alternatív gazdasági elképzelések bemutatása, demokrácia- és autonómiakövetelések, emberi jogok, a sztrájkjog követelése, a törvénytelen ségek, a személyi kultusz, de leginkább 1956 tárgyalása.⁴⁰ Egy 1963-as kormányhatározat kimondta, hogy a sajtóban megjelent bírálato-

37 Bertalan 2018, 53–54.

38 Takács 2012, 38.

39 Uo., 156–157.

40 Uo., 195.

kat az érintett állami szervnek ki kell vizsgálnia, és a szerkesztőségnek választ kellett adnia, amennyiben az választ kért.⁴¹

A rendszer jellemzője volt, hogy szinte minden *szociális juttatás* a munkavállalói státuszhoz kapcsolódott. Alternatív jóléti rendszerek, mint például szegénységélyezés, nem léteztek. A fentiek mind komoly munkakényszerszert eredményeztek, és a munkahellyel nem rendelkezőkkel szemben a hatóságok a büntetőpolitika eszközeivel is felléptek.⁴² A szociális juttatásokat a korszak során hivatalosan a párt jóindulatát kifejező ajándékként és nem jogként interpretálták.⁴³ A hatvanas évektől megszűnt a vízumkényszer a szocialista országokkal, ezen országokba a piros útlevelemmel viszonylag egyszerűen be lehetett lépni. Nyugatra háromévente lehetett utazni kék útlevelemmel, az úgynevezett „valutakeret” terhére.⁴⁴ A kultúrpolitikát az Aczél György által fémjelzett „3 T” (tiltott, túrt és támogatott) jellemezte, amely a rendszer besorolását jelentette egy megszülető művel kapcsolatban. A művészetek fontos szerepet töltöttek be a rendszerben legitimációs szempontból.⁴⁵

A Kádár-korszak a Rákosi-éra traktoroslányait már nem hősként, hanem a női egyenjogúsítás áldozataiként tüntette fel, és bár továbbra is a dolgozó nő jelentette az ideált, több figyelmet kapott a nők háztartásban és a családban betöltött szerepe. A modern házasság már a kétkeresős családmoddellen alapult, amelyben a nő helytáll a munkahelyén, vezeti a háztartást, neveli a gyerekeket, és gondoskodik a férjéről.⁴⁶ 1956 júniusától lehetett legálisan végrehajtani abortuszt állami egészségügyi intézményekben, ami véget vetett a Ratkó-korszak áldatlan állapotainak. (A teljes abortusztilalmat bevezető Ratkó-rendelet 1954–1956 között volt hatályos.) A teljes tiltást felváltotta a rossz emlékű abortuszbizottságok gyakorlata, amelyek előtt az állapotos nőknek meg kellett jelenniük, és amelyek egy gyakran megalázó meghallgatás alapján döntöttek arról, hogy engedélyezik-e az abortuszt. 1956 és 1966 között 1 642 417 abortuszt végeztek el Magyarországon, évente 140–180 ezret.⁴⁷

A Kádár-korszak *nemzetiségi politikája* arra alapult, hogy a kérdés az érintett ország belügye, amint arról a második világháborút lezáró békeszerződés is rendelkezett. Tekintettel arra, hogy nem létezett átfogó kisebbségi törvény, a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogait a különböző sarkalatos törvények és egyéb

41 Uo., 215.

42 Tomka 2012, 28–29.

43 Uo., 36.

44 Majtényi 2020, 32.

45 Uo., 33.

46 Padányi 2021, 1.

47 Tóth 2022, 68–69.

jogszabályok rendezték. A korszak nemzetiségi politikáját két fontos dokumentumból ismerhetjük meg. Az egyik az ENSZ felé biztosított 1958. júliusi, *Magyarországi nemzetiségek helyzete* című adatszolgáltatás volt, amelyet a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztálya jegyzett, a másik pedig az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1958. október 7-i határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról.⁴⁸ Az ENSZ felé történő adatszolgáltatás célja a hazai nemzetiségi politika helyességének bizonyítása volt, kvázi megkérdőjelezve az ENSZ-ben a magyar kérdéstről akkor zajló vita kisebbségekkel kapcsolatos kritikáit. A dokumentum sajátossága volt – hasonlóan a Politikai Bizottság határozatához –, hogy a „kisebbségek” terminus helyett a „nemzetiségek” kifejezést használta, amely közvetve az anyaországgal való kapcsolatok marginális jellegét kívánta kifejezni.⁴⁹ Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1958. október 7-i határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról egészen 1968-ig meghatározta a hazai nemzetiségi politika irányvonalát. Az anyag egyrészről bizonyítani akarta, hogy a nemzetiségek Magyarországon meg tudják őrizni etnikai sajátosságaikat, nyelvüket, másrészt a nemzetiségek a hatalom szilárd támogatói. A politikai munka fő feladata a hatalomhoz hű, lojális nemzetiségek „nevelése”, amit a párt ellenőrzése mellett a nemzetiségi szövetségek végeznek. A határozat különben sem elfogadásakor, sem azt követően nem vált publikus dokumentummá.⁵⁰

A Kádár-korszak kényszerasszimilációs *romapolitikájának* alapjait egy 1961-es párthatározat fektette le, amely célul tűzte ki a hazai cigányság lakhatási, foglalkoztatási és oktatási helyzetének javítását. A korszak számára a fő kihívást ekkor a cigányság beiskolázása, a romatelepek felszámolása, valamint a cigányság foglalkoztatásának megoldása jelentette.⁵¹ Sajátos módon a későbbiekben nyilvánvalóvá vált a vezetés számára, hogy maguk a tanácsok akadályozták meg a kényszerasszimilációs politika megvalósulását az ún. CS-lakások (csökkentett lakóértékű lakások) kialakításával. 1963. november 12-én tárgyalta a Politikai Bizottság *A cigánytelepeken élő lakosság lakáshelyzetének megjavítása* címet viselő tervezetet. A vita eredményeként a CS-lakásprogramba nem cigány lakosokat is bevontak, de a lakosság ennek ellenére igazságtalannak tartotta a cigányság részére adott támogatásokat.⁵² A vezetés az asszimiláció másik eszközének az állandó jellegű munkalehetőségek biztosítását tartotta, és végül az

48 Föglein 2009, 1.

49 Uo., 3–7.

50 Uo., 8–11.

51 Hajnáczy 2015, 54.

52 Uo., 65–66.

állami gazdaságok és termelőszövetkezetek ellenállása miatt leginkább az üzemekben, az ipari vállalatoknál tudtak elhelyezkedni a cigány munkavállalók.⁵³

A Kádár-korszakra a *homoszexualitás* kezelése kapcsán sajátos kettősség volt jellemző. Egyfelől 1962-től kezdődően nem voltak büntethetőek a homoszexuális cselekmények, de a rendőrség megfigyelte a melegeket, és az állambiztonság besúgásra kényszerítette őket. Az interszex emberekről az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején korrekt cikkek jelenhettek meg népszerű tudományos lapokban (*Élet és Tudomány*), illetve szaklapokban (*Orvosi Hetilap*).⁵⁴

Magyarország külső emberi jogi diplomáciája külügyminisztériumi anyagok és korabeli újságcikkek tükrében

A Kádár-kormány külpolitikai mozgásterét 1956-ot követően is döntően a szovjet érdekek határozták meg. Budapest a fontos kérdésekben maximálisan figyelembe vette Moszkva szempontjait, és a román példa alapján nyilvánvaló volt, hogy nem is használta ki maximálisan a rendelkezésre álló lehetőségeit, ami az 1956-os tapasztalatokkal volt magyarázható.⁵⁵

Jelen fejezet keretei között néhány központi kérdés köré csoportosítva mutatnám be a magyar emberi jogi diplomácia mozgását, prioritásait, eredményeit az 1957–65 közötti időszakban. Ezen csomóponti kérdések közé az alábbiak tartoztak: a magyar kérdés és annak kezelése, az ENSZ emberi jogi testületeinek munkáiról Magyarországra eljutó információk, az emberi jogok napjának (december 10.) magyarországi megünneplése, a különböző nemzetközi jogászszervezetek munkája a Külügyminisztérium perspektívájából, valamint a magyar diplomáciai fellépések különböző emberi jogi témák kapcsán.

A vizsgált időszak elején a Külügyminisztériumban az ENSZ Politikai Osztály keretei között zajlott a magyar emberi jogi diplomácia alakítása. Ezt a szervezeti egységet 1962-ben átnevezték Nemzetközi Politikai Szervezetek Osztályává, majd 1965 májusában egy külügyminisztériumi kollégiumi előterjesztés a Nemzetközi Politikai Szervezetek Osztályának és a Nemzetközi Gazdasági Szervezetek Osztályának egyesítésével létrehozta a Nemzetközi Szervezetek Főosztályát.⁵⁶

53 Sággy 2008, 305.

54 Háttér Társaság 2022.

55 Békés 1998, 2.

56 Madarász–Sáring–Soós 2020, 260–261.

*Az 1956-os forradalmat követő megtorlások,
a magyar kérdés és annak kezelése*

Szita János 1957 áprilisában a genfi ENSZ-delegáció megszervezésével kapcsolatos feladatokat egy jelentésben összegezte, ahol az emberi jogi terület kapcsán kiemelte, hogy az Emberi Jogok Bizottságában (EJB) két olyan kérdést lát, amely hazánkat konkrétan is érintheti. Egyrészről Nagy Imréék helyzete, akik akkor Romániában tartózkodtak, és nem tudtak hazatérni, másrészről a menekültkérdés, ahol szerinte adott esetben „át kell menni ellentámadásba” is, bár a „baráti delegációk” – vagyis a szocialista tömb és a vele szimpatizáló fejlődő országok – a kérdést nyilvánvalóan nem fogják elővenni. Szita szerint olyan anyagokra van szükség, amelyek meggyőzően bemutatják, hogy a befogadó országokban hogyan bánnak a menekültekkel, akik többek között nem kapnak megfelelő tájékoztatást a hazai viszonyokról sem. Ezenkívül fontosnak tartotta olyan dokumentumok beszerzését, amelyek azt igazolják, hogy egyes – nyilvánvalóan a Magyarországot kritizáló – országokban hogyan sértik meg az emberi jogokat és a nemzetközi jogot.⁵⁷

Egy 1957. május 20-i külügyminisztériumi anyag tartalmazta a hivatalos magyar álláspontot a Szabad Újságírók Nemzetközi Szövetségének a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalhoz benyújtott panaszával kapcsolatban. A magyar válasz szerint a Magyar Újságírók Országos Szövetsége nem volt és jelenleg sem az újságírók érdekképviselői szerve. A kormány szerint nem igaz az az állítás, hogy feloszlatták volna a MÚOSZ-t, amelyről a dokumentum azt állítja, hogy „ellenforradalmi elemek gyülekező helyévé vált”. Magyarázatuk szerint ezért függesztették fel a szövetség önkormányzatát átmeneti időre, amíg az újságírók közgyűlése új vezetőséget nem választ, és a szövetség élére kormánybiztost neveztek ki.⁵⁸

A magyar Külügyminisztérium ENSZ Politikai Osztályán 1959. február 17-én munkaértekezletre került sor, ahol először a magyar kérdés tárgyalására adandó lehetséges válaszokat tárgyalták meg a résztvevők. Első feladatként jelölték meg a magyar kérdés vitájában az egyes tagállamok által elfoglalt álláspont feltérképezését, majd annak áttekintését, hogy a magyar mandátum kérdése mely szervezetekben és milyen formában merült fel. Az argumentáció megalapozása érdekében felkérték a Dokumentációs Főosztályt, hogy készítsen összeállítást arról, az elmúlt közgyűlési ülésszak óta milyen gazdasági és kulturális fejlődés történt Magyarországon. Ezt követően döntés született arról, hogy „ellentáma-

57 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, a továbbiakban: MNL OL): XIX-J-60-a, 1. doboz, Szita János követtanácsos jelentése, a genfi ENSZ-delegáció megszervezésével kapcsolatos lépésekről, szigorúan titkos (1957. április 6.).

58 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 17. doboz, Válasz a Magyar Újságírók Nemzetközi Szövetségének panaszára, szigorúan titkos (1957. május 20.).

dásra” alkalmas anyagok összeállítását fogják szorgalmazni, és ennek keretében vizsgálni fogják, hogy az önrendelkezési jog milyen formában sérült a nyugati országokban. Példákat kívántak találni a gyülekezési jog, a szólásszabadság, valamint a szervezkedési jog megsértésének eseteire az imperialista országokban és gyarmataikon. Ezekhez – a területi főosztályok mellett – a párizsi, londoni, hágai, kairói és washingtoni magyar diplomáciai kirendeltségekről kérnek majd be anyagokat. A Belügyminisztériumtól publikálható anyagot vártak a nyugati országok magyarországi kémtevékenységéről. Továbbá a leszereléssel, az „agresszív katonai paktumokkal”, a jogászszervezetek munkájával, a tájékoztatás szabadságával – különös tekintettel a „háborús propagandára” és a Magyarországgal kapcsolatban megfogalmazott éles kritikákra –, a vallásszabadság és a levéltitok (telefonlehallgatások) kapitalista országokban való megsértésével, valamint a menedékjoggal és a gyermekek jogaival kapcsolatos egyezménytervezetek előkészületeivel összefüggésben várt az osztály anyagokat a magyar diplomáciai offenzíva elősegítése érdekében.⁵⁹

Az ENSZ Politikai Osztály egy 1960. márciusi feljegyzésében foglalkozik az ENSZ EJB Diszkrimináció Elleni Albizottságának az embereknek valamely ország elhagyására – beleértve saját hazájukat – és saját országukba való visszatérésére vonatkozó joguk gyakorlásával kapcsolatosan készülő tanulmányával, amely várhatóan támadást fog jelenteni a szocialista országokkal szemben. A fentiek alapján a feljegyzés javasolja, hogy készüljön anyag „a disszidens magyarok hazatérését megakadályozó nyugati intézkedésekről”, valamint az emigránsokkal kapcsolatos problémákról.⁶⁰

Az ENSZ Politikai Osztály 1960. júniusi feljegyzésében felhívta a figyelmet a tájékoztatás szabadságának kérdésével kapcsolatos közgyűlési vitára. Komoly politikai vitákra számítottak a tájékoztatás szabadságának korlátozása, a háborús, fasiszta propaganda tiltása, az elferdített tájékoztatás kérdéskörei kapcsán. Lehetségesnek tartották továbbá, hogy a témában a szocialista országokat, és elsősorban Magyarországot, támadások fogják érni. Mindezek kivédése érdekében a feljegyzés javasolja, hogy készüljön a nyugati sajtót leleplező dokumentációs anyag, amelyre négy újság (*Népszabadság*, *Esti Hírlap*, *Ország-Világ*, *Nők Lapja*) egy-egy újságíróját kérnék fel honorárium fejében.⁶¹

59 MNL OL: XIX-J-1-j1945-1964F, TÜK, 17. doboz, Feljegyzés az ENSZ Politikai Osztály 1959. február 17-én tartott munkaértekezletéről, szigorúan titkos (1959. március 7.).

60 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 18. doboz, Az embereknek az ország elhagyására, beleértve saját hazáját és saját országába való visszatérésére vonatkozó jogának gyakorlásával kapcsolatos tanulmány készítése, szigorúan titkos (1960. március 7.).

61 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 18. doboz, Tájékoztatás szabadságának kérdése az ENSZ Közgyűlésén, szigorúan titkos (1960. július 12.).

1962. május 30-án a Külügyminisztérium Nemzetközi Politikai Szervezetek Osztálya értekezleten tárgyalta meg az ENSZ Közgyűlés XVII. ülészakájának előkészületeivel kapcsolatos feladatokat. Az ENSZ Közgyűlés III. Bizottsága munkája kapcsán megfogalmazódott, hogy a központ készítsen dokumentációs anyagot a faji, vallási és nemzetiségi gyűlölet elleni küzdelemmel kapcsolatban, valamint az „emberi jogok egyezménytervezetével”, a tájékoztatás szabadságával és a menedékjogra vonatkozó nyilatkozattervezetekkel, valamint a házassági korhatárra, beleegyezésre és regisztrációra vonatkozó egyezménytervezettel kapcsolatos napirendi pontokhoz. Ezeken felül a minisztérium foglalkozni fog a nők helyzetével kapcsolatos határozati javaslat megszövegezésével. A menekültügyi vitához a magyar delegáció nem kívánt hozzászólni, hogy elkerülje a vitát a magyar kérdéssel kapcsolatban. Tekintettel arra, hogy U Thant ENSZ-főtitkár nem 1962-ben tervezett Magyarországra jönni, a magyar kormány nem kívánta elmélyíteni kapcsolatait a Menekültügyi Főbiztossággal, és semmiféle hivatalos tárgyalásba nem akart bocsátkozni a Főbiztossal a magyar menekültkérdésre vonatkozóan.⁶²

A Nemzetközi Politikai Szervezetek Osztálya 1964. júniusi feljegyzésében arról számolt be, hogy az Amnesty International (AI)⁶³ nevű, londoni székhelyű jogászszervezet lelkes hangú levélben üdvözölte a magyar kormány amnesztia-rendeletét, további információkat kérve olyan személyekről, akiket lelkiismereti okok miatt ítélték el, és még mindig börtönben tartják őket. A Magyar Jogász Szövetség a pártközponttal és az Igazságügyi Minisztériummal történt egyeztetést követően azt jelezte az AI felé, hogy Magyarországon lelkiismereti okok miatt senkit nem ítélték el, és nem is tartanak fogva. Az AI ezt követően érdeklődött, hogy mely jogászok vettek részt az amnesztia-rendelet előkészítésében, mert azokat szeretnék érdemeik elismerésül magas kitüntetésben részesíteni. A magyar válasz kiemelte, hogy az amnesztiát a „Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa és kormánya alkotmányos jogkörében rendelte el, következésképpen nem tudnak olyan jogászokat megnevezni, akik különös érdemeket szereztek volna az amnesztiával kapcsolatban”.⁶⁴ A helyzetet láthatóan nem értve az AI azt az ajánlatot tette a Magyar Jogász Szövetség felé, hogy az adjon tájékoztatást olyan Kínában fogva tartott kommunistákról, akiket azért tartóztattak le,

62 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 18. doboz, A XVII. ENSZ Közgyűlés előkészítése, szigorúan titkos (1962. június 4.).

63 Az Amnesty International, londoni székhelyű nemzetközi emberi jogi NGO-t 1961 júliusában alapította Peter Benenson, angol ügyvéd. A szervezet eredeti fókuszja a politikai és vallási meggyőződése, faji hovatartozása, szexuális orientációja miatt bebörtönzött személyek megsegítésére irányult.

64 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 19. doboz, Információ az „Amnesty International” nevű szervezet tevékenységéről, szigorúan titkos (1964. június 3.).

mert egyetértettek Hruscsov politikájával.⁶⁵ Az AI tudatta, hogy kiszabadításuk érdekében az AI megtenne minden tőle telhető lépést. Cserében viszont ők is tájékoztatást adnának Portugáliában, Spanyolországban, Dél-Afrikában és más országokban fogva tartott kommunistákról, akiknek kiszabadítása iránt a Magyar Jogász Szövetség mutat érdeklődést. A Magyar Jogász Szövetség válaszában jelezte, hogy nincs tudomása arról, hogy a Kínai Népköztársaságban kommunistákat tartanának fogva. Az AI aktivitása kapcsán az MJSZ kérte, hogy a Külügyminisztérium kérjen tájékoztatást arról, hogy „az önmagát Amnesty Internationalnek nevező szervezet kikből áll, milyen körű tevékenységet folytat, és milyen tényezőnek számít nyugaton”.⁶⁶

Magyarországra jutó információk az ENSZ emberi jogi testületeinek munkájáról

A Külügyminisztérium illetékes osztálya éber figyelemmel kísérte az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának (EJB) munkáját. Az ENSZ Politikai Osztály egy 1960. február 3-i feljegyzésben foglalta össze és értékelte az ENSZ EJB XVI. ülészakának (1960. február 29. – március 18.) napirendjén szereplő kérdéseket. Az ENSZ tanácsadó szolgálatával kapcsolatban a szocialista országok álláspontja az volt, hogy regionális szemináriumok helyett valóban nemzetközi konferenciákat rendezzen az ENSZ, amelyeken a gazdasági, szociális és kulturális kérdések megtárgyalására is mód lenne. Ezen országok kiemelt figyelmet akartak szentelni a faji megkülönböztetés megszüntetése, az ingyenes oktatás, az egyenlő munkáért egyenlő bérezés és a nők oktatása kérdésének.

Az önkényes letartóztatás és száműzetés kérdésében az EJB egy monográfiát készített akkoriban, amely mellett addig 32 másik, hasonló témájú – alapvető emberi jogokkal kapcsolatos – munka született. Ezeket a szovjet delegáció szükségtelennek tartotta. Szerinte ugyanis inkább az ezen jogokat is tartalmazó emberi jogi egyezmények kodifikálására kellene összpontosítani a nemzetközi közösség energiáit.

A menedékjog kérdésének napirendre tűzéséről már 1956-ban döntött az EJB, és ennek megfelelően a XIII. ülészakára Franciaország elkészített egy tervezetet, amely a szocialista országok szerint sértette a nemzeti szuverenitást, mivel „az ENSZ-t az államok fölé helyezi, és részére a belügyekbe való beavatkozási jogot biztosít”. A tervezet értelmében ugyanis a menedékjog biztosításáért a nemzetközi közösség lenne felelős. A szocialista országok 1960-ban úgy vél-

65 1962 őszén a karibi válság nyílt szakításhoz vezetett Peking és Moszkva között, mivel a kínai fél szerint Hruscsov a Kubában elhelyezett bombáinak a visszavonásával kapitulált Washington előtt. Kína szovjetellenes frontot nyitott az el nem kötelezett országok táborában is, minden fronton támadva a szovjet politikát.

66 MNL OL: XIX-J-1-j1945-1964F, TÜK, 19. doboz, Információ az „Amnesty International” nevű szervezet tevékenységéről, szigorúan titkos (1964. június 3.).

ték, hogy szerencsésebb lenne, ha nem készülne külön nyilatkozat a kérdésben, hanem a polgári és politikai jogokra vonatkozó nemzetközi egyezménytervezet tartalmazna ezzel kapcsolatban rendelkezéseket. A tervezetet sok ország a fentiek túl azért is bírálta, mert az egyént a nemzetközi jog alanyává kívánta tenni. A szocialista országok nehezményezték továbbá, hogy a tervezet a repatriálást nem is veszi figyelembe a menekültkérdés megoldása kapcsán. A kritikák hatására módosított francia tervezet már kimondta, hogy minden államot megilleti szuverenitása gyakorlásából kifolyólag a menedéknyújtás joga. A szocialista országok számára azonban a tervezet a továbbiakban sem volt elfogadható.

A tájékoztatás szabadsága terén a szocialista országok a fejlődő országok tájékoztatási eszközeinek fejlesztésére kívántak volna koncentrálni, míg a nyugati országok a tájékoztatás szabadságának alakulásáról szerettek volna egy jelentést készíteni az 1954-es évtől kezdve.

Az EJB Diszkrimináció Elleni Albizottsága jelentést készített a vallási jogok gyakorlása terén meglévő diszkrimináció kérdéséről, amely a magyar kormány által megküldött anyag mellett tartalmazta a Pax Romana nevű szervezet Magyarországra vonatkozó kritikáit is, amelyre a magyar kormány válaszolt is.

Az emberi jogokkal kapcsolatos bejelentések című napirendi pont alatt a jelentés megemlítette, hogy egy kanadai szervezet 1959 novemberében tiltakozott az ENSZ-nél egy letartóztatott magyar diák kivégzése miatt. A bejelentést a magyar kormány alaptalannak és a belügyeibe való beavatkozást jelentőnek minősítette.⁶⁷

A Nemzetközi Szervezetek Főosztálya 1965. szeptemberi feljegyzésében foglalkozott a III. Bizottság napirendjén szereplő emberi jogi egyezménytervezetek helyzetével. Az anyag a „haladó erők” jelentős eredményeként említi, hogy az eredetileg egy egyezményben egyesíteni tervezett faji megkülönböztetés és vallási türelmetlenség kérdését külön fogják kezelni. A szocialista tábor célja az volt, hogy a faji megkülönböztetés kérdése kapjon prioritást a vallási türelmetlenséggel szemben. Ez a cél megvalósulni látszott, mivel a XVIII. ülészenon már elfogadtak egy nyilatkozattervezetet a faji megkülönböztetés témájában, és az Emberi Jogok Bizottsága már kidolgozta az egyezmény tervezetét, amit az ECOSOC ülészenaka elé terjesztett. A vallási türelmetlenség témájában az Emberi Jogok Bizottságának Diszkrimináció Elleni Albizottsága már elkészített egy előzetes nyilatkozattervezetet, de azt még a bizottság plenáris ülése nem vitatta meg. Az egyezménynek pedig csak néhány paragrafusát vitatta meg a bizottság. A fentiek alapján a feljegyzés értékelése szerint a fejlődő országok és a szocialista tábor politikai indokai mellett szakmai szempontok mentén

67 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 18. doboz, Feljegyzés az Emberi Jogok Bizottsága XVI. ülészenaka napirendjén szereplő kérdésekről, szigorúan titkos (1960. február 3.).

is könnyen lehet a faji diszkrimináció felszámolásával foglalkozó egyezmény prioritása mellett érvelni.⁶⁸

A magyar közvéleményhez is eljutottak bizonyos információtöredékek a világszervezet emberi jogi tevékenységéről. A Fejér Megyei Hírlap 1957. januári számában címdalonnal foglalkozott az ENSZ szociális, humanitárius és kulturális kérdésekkel foglalkozó bizottságának munkájával a TASZSZ jelentése alapján. Az írás kiemelte, hogy a bizottság folytatta az emberi jogi egyezmények tárgyalását, amelyek első tervezetét az Emberi Jogok Bizottsága készítette el. A cikk szerint a gyarmatosító hatalmak megkísérelték semmissé tenni azokat az eredményeket, amelyeket még az eredeti tervezetben sikerült elérni. A testület végül többségi szavazással elfogadta a szakszervezetek akadálytalan működését biztosító szovjet javaslatot, és elvetett több „haladó” kikötés mellőzésére irányuló módosító indítványt. A lap olvasói azt is megtudhatták, hogy Washington nem kívánja ratifikálni az emberi jogokról szóló, akkoriban készülő egyezményeket.⁶⁹

A sajtóvisszhangra íme még egy példa: 1965 áprilisában a *Vas Népe* beszámolt arról, hogy az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága határozatban követelte a háborús bűnösök és az emberiség elleni bűnök elkövetőinek megbüntetését. A cikk szerint a határozat csapást jelentett azon nyugatnémet körök számára, amelyek az elévülés ürügyén szerették volna futni hagyni a „fasiszta hóhérokat”.⁷⁰

Az emberi jogok napjának (december 10.) megünneplése Magyarországon

A Külügyminisztérium ENSZ-kérdésekkel foglalkozó ügykezelői az emberi jogok napjának megünneplésével kapcsolatban is megnyilatkoztak. 1962. november 15-én a Nemzetközi Politikai Szervezetek Osztálya egy rövid feljegyzésben fogalmazta meg javaslatait. Kiemelték, hogy az ünnepséget hasznosan fel lehetne használni a propagandatevékenységben is, megemlékezve az emberi jogok széles körű érvényesüléséről hazánkban, szemben a nyugati országokkal, ahol azokat rendszeresen megsértik. A megemlékezés mellett szóló érvek között a feljegyzés kiemelte, hogy ez egyre inkább elvárás a nemzetközi szervezetek részéről. A fentiek alapján javasolták, hogy a Magyar ENSZ Társaság kérje fel a Magyar Nők Országos Tanácsát egy előadás megszervezésére december 9-én egy vidéki

68 MNL OL: XIX-J-1-j1945-1964F, TÜK, 20. doboz, Közgyűlés XX. ülőszaka III. Bizottság, szigorúan titkos (1965. szeptember 16.).

69 Az ENSZ szociális, humanitárius és kulturális kérdésekkel foglalkozó bizottságának munkája. *Fejér Megyei Hírlap* 1957. január 15. 1.

70 Az ENSZ emberi jogok bizottságának állásfoglalása a háborús bűnök elévülésével szemben. *Vas Népe* 1965. április 11. 1.

városban, és a *Népszabadság* és a *Magyar Nemzet* egy-egy „nem túl hosszú” cikkben emlékezzen meg az emberi jogok napjáról.⁷¹

A Külügyminisztérium számára minden évben komoly fejfájást okozott az emberi jogok napjának megünneplése december 10-én. Az 1964-ben készült feljegyzés meglehetősen őszinteséggel leírja, hogy az eddigi tapasztalatok alapján az előadások iránti érdeklődés eléggé gyér, és előadókat is nehezen találni. Mindezek alapján a Nemzetközi Politikai Szervezetek Osztálya azt javasolta, hogy a Sajtóosztály írasson ilyen alkalmakkor egy-egy cikket a *Népszabadsággal*, a *Magyar Nemzettel* és a *Népszavával*, amelyekben legyen szó a „faji egyenjogúsáért folyó küzdelem aktuális kérdéseiről is”. Ezenkívül a Magyar Rádió egy kb. 5 perces műsor keretében emlékezzen meg az évfordulóról.⁷²

Most vessünk egy pillantást a sajtóban megjelentekre. A *Magyar Nemzet* 1957. december 10-én egy rövid írással emlékezett meg az emberi jogok napjáról, kiemelve, hogy az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatában* szereplő jogok, alapelvek a világban még sok helyütt nem valósultak meg. A szerző példaként hozza fel a francia gyarmatosítók háborúját az algériai szabadságharcosok ellen. Álláspontja szerint azonban nemcsak a gyarmatosítók sértik meg az emberi jogokat naponta, hiszen az Egyesült Államokban „a néger milliók” – minden hangzatos nyilatkozat ellenére – sem élveznek egyenlő jogokat a „felsőbbrendű fehér állampolgárokkal”.⁷³

A *Népszabadság* 1962. december 9-i számában emlékezett meg egy viszonylag hosszú írással az emberi jogok napjáról, kiemelve az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának* történelmi jelentőségét „olyan évek után, amikor a tőkés rend kitermelte fasiszta diktatúrák oly brutálisan semmibe vették azokat” (ti. az emberi jogokat). A cikk szerzője szerint a jogsértő kormányok érték el azt, hogy különválasszák a polgári és politikai jogokat a gazdasági, szociális és kulturális jogoktól a kodifikáció terén. Az írás ezt követően hosszasan ecseteli a nyugati országokban bekövetkező emberi jog-sértéseket, így többek között az amerikai fekete lakosságot sújtó jogfosztást vagy a Nyugat-Németországban zajló hadjáratot a „haladó erők” ellen. A szerző szerint a nyugati országok csak a semmire sem kötelező nyilatkozatok terén tetszelegnek az emberi jogok védelmezőiként, míg a konkrét kötelezettségek esetén inkább az ellenzők oldalán találhatók meg.⁷⁴

1963. december 10-én, a korábbi évek tradícióját követve, a *Népszabadság*-ban megjelent egy írás az emberi jogok napjáról történő megemlékezés jegyé-

71 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 18. doboz, Feljegyzés: Az Emberi Jogok Deklarációjának évfordulója, szigorúan titkos (1962. november 15.).

72 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 20. doboz, A december 10-i Emberi Jogok Napjának megünneplése, szigorúan titkos (1964. november 18.).

73 Az emberi jogok érvényesüléséért. *Magyar Nemzet* 1957. december 10. 2.

74 Az emberi jogok napja. *Népszabadság* 1962. december 9. 4.

ben. Ennek keretében a szerző a negatív példák között megemlítette a dél-afrikai koncentrációs táborokat, a vallásüldözés ellen tiltakozó dél-vietnámi buddhistákat, a spanyol törvényszékek haladó személyekkel szemben hozott ítéleteit, valamint az amerikai feketék megaláztatásait. Álláspontja szerint az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának* történelmi erejét a haladó erők súlyának megerősödése adta, amelyet annak idején csak a gazdasági és szociális garanciák nélkül lehetett elfogadni, és ezért, amikor a tényleges megvalósítás kérdése felmerül, a nyugati hatalmakat semmi sem kötelezi arra, hogy gyakorlatban is lépjenek.⁷⁵

A nemzetközi jogászszervezetek a Külügyminisztérium perspektívájában

1958 februárjában két feljegyzés is foglalkozott a nyugati jogászszervezetek „megélnkült propaganda tevékenységével”. Bokorné Szegő Hanna főelőadó február 22-i feljegyzésében kiemelte a Nemzetközi Jogász Bizottság és a Keleti Jogi Intézet tevékenységét. Mindkét szervezet központja az NSZK-ban volt, és míg a Nemzetközi Jogász Bizottság nemzeti tagozatokat hozott létre a különböző országokban, addig a müncheni székhelyű Keleti Jogi Intézet célja, hogy „elemmezze a kommunista országok törvényes rendelkezéseit”. Ezek az intézetek nagy számban adtak ki speciális broszúrákat a szocialista országokkal szemben, és egy külön könyvet is megjelentettek az erősen baloldali Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének tevékenységéről. A Nemzetközi Jogász Bizottság *Kelet-európai Jog* címmel kéthavonta speciális folyóiratot adott ki, amely a szocialista országok jogpolitikájának kritikájával foglalkozott. A feljegyzés javaslatot tett lehetséges válaszlépésekre, így többek között egy új, idegen nyelvű kiadvány megjelentetésére a magyar igazságszolgáltatás helyzetéről, magyar jogászok nyugati előadásainak megszervezésére, külföldre menő kiadványokban a magyar igazságszolgáltatással foglalkozó cikkek elhelyezésére, valamint arra, hogy egyéb jogászszervezetekbe való belépés révén fórumokat kellene találni a kritikák visszaverésére.⁷⁶

Az ENSZ Politikai Osztályon 1959 januárjában egy feljegyzés készült a Nemzetközi Jogász Bizottság tevékenységével szemben való fellépés érdekében. A bizottság ugyanis az ENSZ Közgyűlésének napirendjén szereplő magyar ügy kapcsán különböző kiadványokat adott ki, és ezzel párhuzamosan folyamatosan támadta a szocialista országokkal szimpatizáló Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségét (DJNSZ). A feljegyzés konkrét apropóját a bizottság által 1959 elején Új-Delhiben tartandó konferencia szolgáltatta, amelyen feltehetően ismét a szocialista országok elleni vádak fognak elhangzani. A konferencia ellensúlyozására a főosztály javasolta magyar jogászok kiküldését Indiába és

75 Az emberi jogok napja. *Népszabadság* 1963. december 10. 2.

76 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 17. doboz, Nyugati jogászszervezetek megélnkült propaganda tevékenysége, szigorúan titkos (1958. február 22.).

Indonéziába abból a célból, hogy előadásokat tartsanak a hazai jogszolgáltatásról. Fontosnak tartották, hogy ezeket az előadásokat ne a DJNSZ szervezze, az előadók különböző helyi egyetemekről vagy jogászszervezetektől kapjanak felkérést. Javasolták, hogy ebbe az akcióba a szovjet, keletnémet, csehszlovák és lengyel jogászszervezetek is kapcsolódjanak be, és ők is szervezzenek előadásokat meghatározott ázsiai és afrikai országokban.⁷⁷

A Külügyminisztérium egy 1964. áprilisi feljegyzésben számolt be a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének VIII., Budapesten tartott (1964. március 31. – április 5.) kongresszusáról, ahol a résztvevők több mint 50%-a a fejlődő országokból érkezett. A kongresszust a budapesti értékelés alapvetően sikeresnek tekintette annak ellenére, hogy arra már rávetült Peking és Moszkva ellentéte. A szocialista országok végül úgy döntöttek, hogy offenzíven fognak reagálni a pekingi bírálatokra. A román delegáció jelezte azonban, hogy nincs felhatalmazása egy ilyen vitában részt venni. A vita elmérgesedésének eredményeként a kínai delegáció végül kivonult a konferenciáról, miután az elnök nem adott neki szót, hogy reagáljon a szocialista országok válaszára. Peking álláspontja szerint a békés egymás mellett élés elve az imperialistáknak kedvez, mivel „leszereli a népek forradalmi harcát”. Hruscsovnak a határviták békés rendezésével kapcsolatos újévi üzenetét Peking úgy értelmezte, hogy az a gyarmati rendszer konzerválását célozza. A konferencia zárónyilatkozatában sem tudtak megegyezni a résztvevők, és azt végül szavazással 34:7:6 arányban fogadták el. A japán, az észak-koreai, az észak-vietnámi, a dél-vietnámi, a ceyloni és a kínai küldöttség szavazott ellene.⁷⁸

A DJNSZ budapesti kongresszusához kapcsolódóan az oda érkező – erősen baloldali érzelmű – amerikai jogászok heves érdeklődést mutattak Nagy Sándor író⁷⁹ letartóztatása iránt. Szerettek volna vele vagy ügyvédjével találkozni. Végül csak a Magyar Jogász Szövetség főtitkárával, a Legfőbb Ügyészség főosztályvezetőjével (Benedek Jenővel) tudtak beszélni, aki jelezte, hogy nyomozati szakban lévő ügyről nem áll módjában tájékoztatást adni, és mivel hazánkban szabad védőválasztás van, ezért nem tudják, hogy Nagy Sándor az 1700 bejegyzett ügyvéd közül kit választott. Az amerikai fél komoly aggodalommal tekintett a letartóztatás tényére, amely alapján számukra úgy tűnt, hogy Magyarországon

77 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 17. doboz, Nemzetközi Jogász Bizottság tevékenységének ellensúlyozása, szigorúan titkos (1959. január 19.).

78 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 19. doboz, A DJNSZ VIII. világkongresszusának lefolyása, szigorúan titkos (1964. április 9.).

79 Nagy Sándor írórt izgatás büntetnének alapos gyanúja miatt helyezték előzetes letartóztatásba. Híradások szerint az albán követség támogatásával Kína-barát, Hruscsov-ellenes, sztálinista szervezkedésbe kezdett. Végül hat év börtönre ítélték, amelyből három évet és három hónapot töltött le.

az egyik kommunista üldözi a másikat. Az amerikai delegáció a kongresszus munkájában kevéssé vett részt a fenti ügy miatt, és bár nem tartották kielégítőnek a tájékoztatást, végül elutaztak Budapestről.⁸⁰

A Nemzetközi Politikai Szervezetek Osztálya 1965. márciusi feljegyzésében hosszasan foglalkozott az American Bar Association által létrehozott World Peace Through Law elnevezésű bizottság tevékenységével, amely az előző évek során számos regionális konferenciát és 1963 júniusában Athénban egy világkonferenciát is szervezett. Ez utóbbin a résztvevők elfogadtak egy proklamációt, mely szerint minden államnak el kell fogadnia a létrehozandó világjogot, amely elismeri az államok és az emberek egyenlőségét, a népek önrendelkezési jogát, az emberi jogok védelmét fajra, vallásra és meggyőződésre tekintet nélkül. Ezen a konferencián, bár arra egyes szocialista jogászok is meghívást kaptak, a szocialista országok végül nem vettek részt, viszont afrikai és ázsiai jogászok jelentős számban képviseltették magukat. A DJNSZ titkársága végül úgy döntött, hogy nem vesz részt a konferencián, és nem támogatja a bizottság munkáját, amely véleménye szerint az amerikai külpolitika céljait kívánja szolgálni, csökkentve a békés egymás mellett élést támogató demokratikus jogászszervezetek és békemozgalmak befolyását. A feljegyzés szerint felül kellene vizsgálni a DJNSZ elzárkózási politikáját, mert az a szervezet elszigetelődéséhez vezethet, továbbá a bizottság napirendjén szereplő kérdések figyelemre méltóak, és az azokkal kapcsolatos vitákban már számos afrikai, ázsiai és latin-amerikai jogász vesz részt.⁸¹

A World Peace Through Law Center 1965. szeptember 12–18. között tartandó washingtoni konferenciáján való részvétel tárgyában (személyre szóló meghívást kapott Nezvál Ferenc igazságügyminiszter, Récsei László egyetemi tanár és Szénási Géza legfőbb ügyész) egyeztetésre került sor az MSZMP központjában, melyen részt vett a Külügyminisztérium Nemzetközi Szervezetek Főosztálya, az MSZMP KB Külügyi és Adminisztratív Osztálya és a Magyar Jogász Szövetség. A megjelentek végül úgy döntöttek, hogy a magyar jogászok ne vegyenek részt a washingtoni konferencián. A DJNSZ szintén nem javasolta a részvételt a szocialista jogászok számára.⁸²

80 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 19. doboz, A DJNSZ Kongresszusára érkezett amerikai jogászok akciója Nagy Sándor letartóztatásával kapcsolatban, szigorúan titkos (1964. április 24.).

81 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 20. doboz, A DJNSZ és a „World Peace Through Law” elnevezésű bizottság kapcsolata, szigorúan titkos (1965. március 20.).

82 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 20. doboz, A World Peace Through Law Center konferenciája Washingtonban, szigorúan titkos (1965. május 20.).

A magyar diplomácia fellépése az emberi jogok témakörében

1961 márciusában az ENSZ Politikai Osztály egy meglepően hosszú feljegyzésben foglalkozott a tibeti helyzettel, amellyel kapcsolatban a nyugati hatalmak abban az időszakban számos kritikát fogalmaztak meg. A feljegyzés az alábbi kritikai elemeket sorolta fel a Kínai Népköztársaság vonatkozó politikájával kapcsolatban: 1. A tibeti nép politikai jogainak megsértése. 2. A szólásszabadság megvonása. 3. A vallásszabadság korlátozása. 4. A tibeti nép sajátos kultúrájának megsemmisítése. 5. A genocídium esete. 6. Nagyszabású kínai katonai elnyomás. 7. A dalai láma szerint a kínai kormány az elmúlt 9 évben semmit nem tett a nép szociális és gazdasági körülményeinek javítása terén, és ellenezte az általa javasolt reformokat. 8. Tibetben nemzeti felkelés volt. A feljegyzés szerzője ezt követően azt igyekezett részletesen bizonyítani, hogy a fentiek nem állják meg a helyüket, és a tibeti nép döntő többsége számára a „láadás elfojtása nem volt tragédia, hanem a reformokhoz vezető út megnyitása, Tibet naggyá tételének útja”.⁸³

A Nemzetközi Politikai Szervezetek Osztálya 1963 áprilisában egy külön feljegyzésben foglalkozott az apartheid politika tárgyalásával az ENSZ-ben. Felhívta a figyelmet a legutóbbi közgyűlési ülészen a elfogadott vonatkozó határozatra,⁸⁴ amely első ízben szólította fel a tagállamokat a Dél-afrikai Köztársasággal való diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok megszakítására. A határozat előírta a tagállamoknak, hogy számoljanak be a megtett lépésekről. A Külügyminisztérium a végső döntése meghozatala előtt bekérte a többi szocialista ország véleményét is, és egyeztetett a Külkereskedelmi Minisztériummal. A feljegyzés elkészülte pillanatáig csak a lengyel és a csehszlovák álláspont érkezett be. Ezek alapján a magyar Külügyminisztérium végül úgy döntött, hogy a kereskedelmi kapcsolatok megszakítása terén Magyarország nem lép fel kezdeményezően, és csak akkor tesznek eleget ennek a kérésnek, ha az a szocialista országok közös döntése lesz. A magyar érvek között szerepelt a kereskedelmi kapcsolatok alacsony szintje és az, hogy az perspektivikusan sem lesz növekvő. Mindezek ellenére Magyarország számára a Dél-afrikai Köztársaságba irányuló export konvertibilis valutabevételt jelentett, és a kivitel nagy része más piacokon nehezen lett volna értékesíthető.⁸⁵

A Külügyminisztérium részletes jelentésben számolt be a gyermekek jogairól rendezett varsói ENSZ-szemináriumról (1963. augusztus 6–19.) A szemináriumon európai országok delegációi vettek részt. Komoly politikai vitákat

83 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 18. doboz, Tibet, szigorúan titkos (1961. március 2.).

84 UN GA resolution 1761 (XVII) The policies of apartheid of the Government of the Republic of South Africa (6 November 1962).

85 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 19. doboz, Az apartheid politika tárgyalása az ENSZ-ben, szigorúan titkos (1963. április 24.).

eredményezett az NDK részvétele, amely végül az NSZK tiltakozása miatt csak a lengyel kormány vendégeként, lengyel tábla mögött vehetett részt a konferencián. A szemináriumra a moszkvai atomcsendegyezmény aláírásának időpontjában került sor, ami a jelentés szerint pozitívan befolyásolta a szeminárium légkörét, ahol a vita egyetlen kérdésben sem fajult el a nyugati és a keleti delegátusok között. A magyar küldöttek szerint „disszonáns hangot csupán az amerikai megfigyelő ütött meg, aki helytelenítette az állam beavatkozását a családi életbe, a gyermeknevelésbe, és utalt arra, hogy az ilyen területen való állami beavatkozást a fasiszták kedvelték”. Az egész szeminárium során a fő nézetkülönbségek az állam szerepével kapcsolatban jelentkeztek. A nyugati álláspont szerint a gyermeknevelés a család magánügye, és abba az állam ne avatkozzon be; a gyermekek játékát se szervezze meg az állam; továbbá nem szükségesek állami intézkedések annak érdekében, hogy megóvják a gyermekeket a tájékoztatási eszközök káros hatásaitól. A szocialista delegátusokat kellemetlenül érte az a hír, hogy az ENSZ Titkársága és a lengyel kormány megállapodása eredményeként a szeminárium nem fogadhatott el következtetéseket. A magyar értékelés kitért arra, hogy az osztrák delegáció hazai etatizmusukat képviselve gyakran került szembe az individualista álláspontot képviselő nyugati delegációkkal, amelyek a családoknak komolyabb szerepet tulajdonítottak az állammal szemben. A Szentszék képviselője a feljegyzés szerint szinte minden kérdésben a szocialista országok álláspontját támogatta.⁸⁶

1964 februárjában a Nemzetközi Politikai Szervezetek Osztálya feljegyzésben foglalta össze az előző közgyűlési ülészak során elfogadott határozatokból fakadó feladatokat. Figyelemre méltó, hogy a Külügyminisztérium a palesztin menekültek segélyezése kapcsán kijelentette, Budapest a továbbiakban sem kíván részt venni a segélyakcióban. Az apartheid áldozatainak támogatása kapcsán az osztály úgy vélte, hogy bár talán kedvezőbb lenne, ha kétoldalú kapcsolatok felhasználásával nyújtanánk segélyt, de mivel Magyarország tagja az Apartheid Különbizottságnak, ebben az esetben Budapest tehetne kivételt. A Közgyűlés 1905/XVIII. számú határozata felkéri a tagállamokat, hogy fordítsák le a faji megkülönböztetés felszámolásáról szóló ENSZ-deklarációt. A Külügyminisztérium viszont azt javasolta, hogy a fordítást az ENSZ végezze el saját költségére. A terjesztéssel a Magyar ENSZ Társaságot és a Magyar Jogász Szövetséget javasolták megbízni.⁸⁷ A Nemzetközi Politikai Szervezetek Osztálya rövid feljegyzésben arról is tájékoztatást adott, hogy Magyarország az ENSZ Apartheid Különbizottsága elnökének tájékoztatása nyomán az 1964. március

86 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 19. doboz, Jelentés a „gyermekek jogairól” rendezett ENSZ szemináriumról, szigorúan titkos (1963. augusztus 20.).

87 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 19. doboz, Feljegyzés: Az ENSZ XVIII. Közgyűlése határozataiból reánk háruló feladatok, szigorúan titkos (1964. február 26.).

20-án végrehajtott három halálos ítélet ellen tiltakozott a Dél-afrikai Köztársaság elnökéhez intézett távirat formájában.⁸⁸

A Külügyminisztérium egy 1964. novemberi feljegyzésben foglalkozott a Federal Union of European Nationalities (Európai Nemzetiségek Föderális Uniója) nevű, 1949-ben Párizsban megalakult szervezettel. Ennek céljai között szerepelt az ENSZ és az Európa Tanács támogatása az emberi jogok megvalósítása érdekében, továbbá az „Európai Közösség federációs alapjainak megteremtése, mely a nemzetiségek nemzeti sajátosságainak fenntartását van hivatva biztosítani”. Tagjai osztrák, belga, dán, francia, nyugatnémet, olasz, holland, svájci és angol nemzeti kisebbségi szervezetek voltak. A fentiek alapján a feljegyzés szerint „a szóban forgó szervezet minden valószínűség szerint a szocialista országokkal szemben ellenséges beállítottságú”.⁸⁹

1965 júniusában a Nemzetközi Szervezetek Főosztálya háttéranyagot készített egy az NDK-val történő külügyi konzultációra. Ebben azt latolgatták, hogyan támogathatná a magyar diplomácia az NDK-t az ENSZ munkájába való bekapcsolódásban. Magyarország egy 1966. június 14–27. között tartandó európai ENSZ-es szeminárium rendezését tervezte Budapesten az állampolgároknak a helyi igazgatásban való részvételéről, amelyre a magyar kormány vendégeként meg kívánta hívni az NDK-t, amit a világszervezet nem ellenzett. Budapest továbbá pozitívan értékelte az Apartheid Bizottság munkáját, amelynek szerinte kedvező az összetétele, tekintettel arra, hogy abban a gyarmattartó hatalmak nem vesznek részt, és az alapvetően nyugati orientációjú afrikai és ázsiai országokkal is jó volt az együttműködés. A főosztály feljegyzésében azt javasolta, hogy az NDK főként az NSZK-t és más nyugati hatalmakat leleplező tanulmányok készítésével vegyen részt az ENSZ keretei között az apartheid elleni munkában. Ezeket az anyagokat azután Magyarország hivatalos ENSZ-dokumentumként köröztetné a Közgyűlésben. Budapest szintén lehetőséget látott az NDK-nak az ENSZ gyarmati nyilatkozatának végrehajtását ellenőrző 24 tagú bizottság munkájába való fokozottabb bekapcsolódására is.⁹⁰

1965 júniusában az NDK-nagykövetség tanácsosa arról tájékoztatta magyar partnerét, hogy szeretné bejelenteni csatlakozási szándékukat az ENSZ népirtás elleni egyezményéhez, valamint kijelentik, hogy nem tekintik elévültnek a háborús bűnöket. Az ECOSOC következő ülésszaka során egy vonatkozó napirend kapcsán azt szerették volna elérni, hogy az ENSZ hívja meg az NDK-t

88 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 19. doboz, Feljegyzés: Délafrikai perek elleni tiltakozás, szigorúan titkos (1964. május 25.).

89 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 20. doboz, Federal Union of European Nationalities (Európai Nemzetiségek Föderális Uniója), szigorúan titkos (1964. november 26.).

90 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 20. doboz, Háttéranyag az NDK és a Magyar Külügyminisztérium közötti konzultációhoz, szigorúan titkos (1965. június 1.).

az egyezményhez való csatlakozásra, továbbá, hogy ítélje el a háborús bűnök elévülését célzó kísérleteket. Reális célkitűzésnek a másodikat tartották. Azt szorgalmazták, hogy Magyarország támogassa törekvéseiket az ülészakon. A magyar fél válaszában jelezte, hogy bár magyar megfigyelő nem szokott részt venni az ECOSOC vitáin, de nem látja akadályát annak, hogy a magyar képviselő hozzászóljon a kérdéshez.⁹¹

1965. október 26-án a Nemzetközi Szervezetek Főosztálya részletesen beszámolt a faji megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről szóló nemzetközi egyezmény szövegezési vitájának néhány érdekes aspektusáról. A vitában az USA a tervezet faji szegregációval és apartheiddel foglalkozó paragrafusát ki szeretne volna egészíteni az antiszemitizmusra való hivatkozással. Erre válaszul a szovjet delegáció a nácizmust is fel kívánta volna tüntetni az egyezmény adott cikkelyében. Tekintettel arra, hogy a felek nem tudtak meg egyezni a végleges szövegben, a magyar és a görög delegáció közös módosító javaslatot terjesztett be, hogy hagyják ki a cikkelyből a faji diszkrimináció különböző formáit. Ezt a javaslatot végül az Emberi Jogok Bizottsága 82:10:12 arányban elfogadta.⁹²

1965 októberében a Nemzetközi Szervezetek Főosztálya részletes feljegyzésben foglalkozott Magyarországnak a gyarmati elnyomással és a faji diszkrimináció felszámolásával kapcsolatos politikájával. A dokumentum szerint első ízben a Közgyűlés XIV. ülészakán állt ki a magyar delegáció Dél-Kamerun, Dél-nyugat-Afrika és az önkormányzatokkal nem rendelkező területek önkormányzata mellett. A következő ülészakon a magyar küldöttség támogatta a Moszkva által kezdeményezett nyilatkozatot a gyarmati sorban lévő népek függetlenségének biztosításáról.⁹³

1965. december 4-én a Nemzetközi Szervezetek Főosztálya sajtóközlemény megjelentetését kérte, amely ismerteti a magyar delegáció felszólalását az ENSZ Speciális Bizottságában a dél-afrikai kormány apartheidpolitikájával kapcsolatban. A magyar felszólaló – a kommuniké szerint – kiemelte, hogy a dél-afrikai kormány csak a nyugati hatalmak gazdasági és katonai támogatásának következtében tudja folytatni fajüldöző politikáját, és Budapest 100 000 forintot ajánlott

91 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 20. doboz, Az NDK csatlakozási szándéka a fajirtást elítélő egyezményhez, szigorúan titkos (1965. június 22.).

92 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 20. doboz, A Faji Megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről szóló Nemzetközi Egyezmény feletti vita, szigorúan titkos (1965. október 26.).

93 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 20. doboz, A Magyar Népköztársaság politikája a gyarmati elnyomás megszüntetésének és a faji diszkrimináció felszámolásának kérdésében, szigorúan titkos (1965. október 27.).

fel az apartheidpolitika által üldözött személyek és hozzátartozóinak megsegítésére. (Magyarország 1962 óta tagja az Apartheid Bizottságnak.)⁹⁴

A *Népszava* 1965. április 29-i számában egy hosszú beszélgetést közölt Bokorné Szegő Hannával, a jogtudományok kandidátusával, aki Magyarországot képviselte Teheránban, az ENSZ nők helyzetével foglalkozó bizottságának ülésén. Ennek napirendjén szerepelt a nők elleni diszkrimináció valamennyi formájával foglalkozó egyezménytervezet előkészítése is. Ennek kapcsán a magyar delegátus kritikával illette az ún. Nyitott Kapu Szervezetet, amely „elvakult nyugati feminista szervezatként” azt hirdette, hogy a nőknek, anélkül hogy figyelembe vennénk a biológia adottságait, a férfiakkal megegyező munkafeltételeket szükséges biztosítani, vagyis e szervezet szerint nincs szükség semmilyen speciális jogra. A bizottság végül elfogadta a magyar érvelést, és a fent említett speciális jogot is belefoglalta a tervezetbe. Egy kerekasztal-beszélgetés keretében Bokorné dr. Szegő Hannát a magyar nők szociális és kulturális jogait biztosító rendelkezésekről kérdezte a hallgatóság. A beszélgetés során a saját példáján keresztül illusztrálta a változásokat a magyar küldött, aki 1945-öt követően az első tíz női jogász között volt, amire azonban a szocialista korszakot megelőzően nem lett volna lehetősége.⁹⁵

1965. december 30-án a *Népszabadság* hosszú interjút készített Mód Péter külügyminiszter-helyetttel az ENSZ Közgyűlés XX. ülészakájának értékeléséről. A diplomata elmondta, hogy a magyar delegáció kezdeményezte, hogy a jövőben a gyarmatosítás általános problémáival a Biztonsági Tanács is foglalkozzon, és a gyarmatosítás tényét az emberiség elleni bűntettnek kívánta minősíteni. A magyar küldöttség továbbá javasolta, hogy az ENSZ az eddig elfogadott emberi jogi határozatai alapján is lépjen fel a gyarmatosító hatalmak ellen a gyarmatokon folytatott diszkriminatív politikájuk miatt. Mód Péter ebben az összefüggésben utalt arra, hogy a Közgyűlés 20. ülészaka elfogadott egy nemzetközi egyezménytervezetet a faji megkülönböztetés témájában, amely a faji megkülönböztetés propagandáját is elítéli, ezáltal kívánva semlegesíteni a nyugati hatalmak azon törekvéseit, amelyek az ilyen jellegű propagandával szembeni fellépést a szólásszabadság megsértésének tekintik.⁹⁶

94 MNL OL: XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK, 20. doboz, Sajtókommuniké (1965. december 4.).

95 A megkülönböztetés ellen. A magyar ENSZ-küldött a teheráni konferenciáról. *Népszava* 1965. április 29. 3.

96 Az ENSZ XX. közgyűlésének mérlege. Beszélgetés Mód Péter elvtárral, a külügyminiszter első helyettesével. *Népszabadság* 1965. december 30. 3.

Záró gondolatok

A magyar emberi jogi politika az 1955–1965 közötti időszakban az ENSZ-tagság kontextusában jelentős kihívásokkal és ellentmondásokkal volt kénytelen szembenézni. Hazánk felvétele a világszervezetbe nem az emberi jogok tisztelete és betartása miatt történt, hanem geopolitikai megfontolások eredményeként. Az ENSZ-tagság lehetőséget adott Magyarországnak, hogy nemzetközi szinten is kifejtse álláspontját, ugyanakkor az 1956-os forradalom eseményei megmutatták, hogy a nemzetközi közösség valós beavatkozási lehetőségei erősen korlátozottak voltak.

Az emberi jogok helyzete a vizsgált időszakban kettős képet mutatott. Míg közben a hatalom a politikai ellenfelekkel szembeni megtorlással, az igazságszolgáltatás függetlenségének korlátozásával és az egyéni szabadságjogok súlyos csorbításával következetesen felszámolta az ellenállás lehetőségét, ezzel párhuzamosan a szociális juttatások és az életszínvonal fokozatos emelése azt a célt szolgálta, hogy a rendszer megerősítse legitimációját. A politikai represzió mellett a szociális biztonság fokozása, a társadalmi mobilitás lehetőségei és az oktatáshoz való szélesebb körű hozzáférés mind hozzájárultak a Kádár-rendszer stabilizálásához.

Fontos hangsúlyozni, hogy az emberi jogok helyzetének javításában kulcsszerepet játszottak a nemzetközi folyamatok, az ENSZ és a nyugati világ nyomása, amely részben hozzájárult ahhoz, hogy az 1960-as évek elejére bizonyos tekintetben enyhültek a politikai elnyomás legkeményebb formái. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának, majd a Közgyűlésének napirendjére kerülő magyar kérdés ugyanakkor rávilágított arra is, hogy a hidegháborús realitások között az emberi jogok védelme sokszor csak politikai eszközként szolgált a nagyhatalmak stratégiai érdekeinek megfelelően.

A vizsgált korszak az emberi jogok érvényesülésének szempontjából egy Janus-arcú örökséget hagyott maga után. Míg közben a politikai jogok terén az elnyomás és a szabadság korlátozása maradt a meghatározó, a gazdasági és szociális jogok erőteljesebb érvényesítése egyfajta pragmatikus politikai alkut hozott a hatalom és a társadalom között. A világszervezettel való kapcsolatok pedig megmutatták, hogy a nemzetközi diplomácia lehetőségei és korlátai hogyan befolyásolhatják egy kis ország mozgásterét a globális politikai színtéren. Az emberi jogok magyarországi helyzetének történelmi értékelésekor elengedhetetlen ezen kettősség figyelembevétele.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, MNL OL)

XIX-J-1-j, 1945-1964F, TÜK iratok, 17–20. dobozok.

XIX-J-60-a, Genfi Állandó Képviselőlet, TÜK iratok, 1957–1958. 1. doboz.

Internetes források

1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában.

1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népirtás büntetnének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

1989. évi 15. törvényerejű rendelet a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény, valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv kihirdetéséről.

Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. General Assembly resolution 1514 (XV), elfogadva 1960. december 14-én. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-granting-independence-colonial-countries-and-peoples> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania. <https://www.icj-cij.org/case/8> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

UN General Assembly Resolution 272 (III) Observance in Bulgaria and Hungary of human rights and fundamental freedoms. 29 April 1949. <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/044/43/pdf/nr004443.pdf> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

UN General Assembly Resolution 294 (IV) Observance in Bulgaria, Hungary and Romania of human rights and fundamental freedoms. 22 October 1949. [https://docs.un.org/en/A/RES/294\(IV\)](https://docs.un.org/en/A/RES/294(IV)) (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

UN General Assembly Resolution 385 (V) Observance in Bulgaria, Hungary and Romania of human rights and fundamental freedoms. 3 November 1950. <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/1950/en/33025> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

UN General Assembly resolution 1761 (XVII) The policies of apartheid of the Government of the Republic of South Africa (6 November 1962) <https://digitallibrary.un.org/record/204274?v=pdf> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Felhasznált irodalom

Békés – Kecskés D. 2006

Az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének a magyar ügygel foglalkozó határozatai, 1956. november – 1962. december. In: Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv: *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963.* Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006. 117–135.

Bertalan 2018

Bertalan Péter: *Az „ellenállástól” a kompromisszumig. Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957–1968.* Budapest, L'Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, 2018.

Békés 2019

Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991.* Budapest, Osiris – MTA TK, 2019.

Békés 1998

Békés Csaba: A kádári külpolitika, 1956–68. *Rubicon Online* 1998, 1. sz. <https://rubicon.hu/cikkek/a-kadari-kulpolitika-1956-68> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Bihari 2000

Bihari Mihály: Kádár és rendszere. *Rubicon Online* 2000, 7–8. sz. <https://rubicon.hu/cikkek/kadar-es-rendszere> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Borhi 2015

Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig.* Budapest, Osiris – MTA BTK TTI, 2015.

Fleck 2012

Fleck Zoltán: Jogrendszer, állami szabályozás és igazságszolgáltatás a Kádár-korszakban. *Múltunk – politikatörténeti folyóirat* 57. évf. (2012) 1. sz. 50–89. <https://real.mtak.hu/139700/1/fleckz12-2.pdf> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Föglein 2009

Föglein Gizella: A nemzetiségi-kisebbségi kérdés, mint külpolitika államhatáron belül. (Adatszolgáltatás az ENSZ-nek és párthatározat a magyar nemzetiségekről – 1958). *Jogtörténeti Szemle* 2009. 1. sz. 1–14.

Hajnáczy 2015

Hajnáczy Tamás: A pártállam cigánypolitikája. A szektoriális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. *Esély* 26 (2015) 5. sz. 54–92. http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_5/2015-5_2-1_Hajnaczy_Partallam_ciganypolitikaja.pdf (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Háttér Társaság 2022

Háttér Társaság: Az üldöztetéstől a büszkeségig. A Kádár-korszak ellentmondásos világa. 2022. <https://lmbtqitortenelem.hu/page/kadarkorszak> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Madarász–Sáringer–Soós 2020

M. Madarász Anita – Sáringer János – Soós Viktor Attila (szerk.): *Iratok a Külügyminisztérium történetéhez 1951–1984. II. kötet. 1963–1972.* Budapest, Magyar Napló, 2020.

Köbel 2005

Köbel Szilvia: *Oszd meg és uralkodj! A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.

Köbel 2007

Köbel Szilvia (szerk.): *Egyházak és tolerancia Magyarországon, Tudományos konferencia az 1947. évi XXXIII. törvény megszületésének 60. évfordulója alkalmából.* <https://mek.oszk.hu/06600/06620/06620.pdf> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Lakatos 2023

Lakatos István: *Értékek kontra érdekek.* Budapest, Gondolat, 2023.

Le 2016

Le, Nhina: Are Human Rights Universal or Culturally Relative? *Peace Review: A Journal of Social Justice* Vol. 28 (2016) Iss. 2 203–211. <https://doi.org/10.1080/10402659.2016.1166756>.

Lenefsky 1966

Lenefsky, David: Advisory Opinions as a Problem Solving Process. *Villanova Law Review* Vol. 11 (1966) Iss. 3 525–545.

Majtényi 2020

Majtényi György: *A Kádár-kor társadalma.* MTA doktori értekezés. Budapest, 2020. https://real-d.mtak.hu/1381/8/dc_1784_20_doktori_mu.pdf (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Müller 2012

Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban.* Budapest, Jaffa, 2012 (e-könyv).

Nagy 2020

Nagy András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy” és az ENSZ 1956–1963.* Budapest, Kossuth, 2020.

Padányi 2021

Padányi Júlia: Nők a háttérben. Fiatal értelmiségi nők ábrázolása a hatvanas évek magyar filmjeiben. *Metropolis* 25. évf. (2021) 1. sz. 52–70. <https://metropolis.org.hu/nok-a-hatterben-fiatal-ertelmisegi-nok-abrazolasa-a-hatvanas-evek-magyar-filmjeiben> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Renteln 1990

Renteln, Alison Dundes: *International Human Rights. Universalism versus Relativism.* New York, NY, Sage Publication, 1990.

Report of the Special Committee 1957

Report of the Special Committee on the Problem of Hungary. General Assembly, Official Records: Eleventh Session, Supplement No. 18 (A/3592), New York, 1957.

Révész 2016

Révész Béla: Az igazságszolgáltatás „pártosodása” a második világháború után (kutatási vázlat). In: *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica* 79. SZE AJK, 2016. 543-550. http://acta.bibl.u-szeged.hu/53937/1/juridpol_079_543-550.pdf (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Romsics 2017

Romsics Ignác: *Magyarország története*. Budapest, Kossuth, 2017.

Sághy 2008

Sághy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. *Múltunk* 53 (2008) 1. sz. 273–308. <http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/saghye.pdf> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

Sybesma-Knol 2013

Sybesma-Knol, Neri: The United Nations System for the protection of human rights. What is happening to the principle of universality? In: *Liberæ Cogitationes, Liber amicorum Marc Bossuyt*. Szerk. A. Alen – V. Joosten – R. Leysen – W. Verrijdt. Cambridge, UK, Intersentia, 2013.

Takács 2012

Takács Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest, Napvilág – Politika-történeti Intézet, 2012.

Takács 2019

Takács Tibor: Az állambiztonsági ügynökhálózat létszáma és összetétele a Kádár-korszakban. In: Horváth Zsolt – Kiss Réka – Simon István (szerk.): *Az állampárt biztonsága – Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2019. 265–341.

Tomka 2012

Tomka Béla: Szociálpolitika Magyarországon a Kádár-rendszer időszakában: intézmények, funkciók és szakaszok. *Múltunk* 57. évf. (2012) 2. sz. 27–49.

Tóth 2022

Tóth Eszter Zsófia: Abortusz a Kádár-korszakban – A terhességmegelőző módszerek átalakulásának évtizedei. *Társadalmi Nemek Tudománya, interdiszciplináris eFolyóirat* 12. évf. (2022) 2. sz. 67–79. <https://doi.org/10.14232/tntef.2022.2.67-79> (utolsó megtekintés: 2025. július 9.).

3. kép

Az UNICEF Nemzetközi Gyermekévi éremprogramjának indulása.
A képen balról Hollai Imre, egy ismeretlen személy és Erdős André.
New York, 1979. június 7.

Újpestről egy új világba. Hollai Imre politikai és diplomáciai pályafutása

Összefoglalás:

Hollai Imre (1925–2017) magyar kommunista politikus és diplomata egyike volt azon munkáskádereknek, akik a szovjet típusú rendszer hatalomra kerülése után végrehajtott elitcsere következtében politikai lojalitásuknak és tehetségüknek köszönhetően a szocialista társadalom elitjébe emelkedtek. Hollai előbb az állampárt adminisztrációjába kerülve emelkedett ki a munkássorból. Vízválasztó volt számára, amikor az adottságainak jobban megfelelő külügyi pályára került. Diplomáciai karrierjének meghatározó része a multilaterális politizálás terén telt. Hollai nemzetközi együttműködésbe és a problémák tárgyalásos úton való rendezésébe vetett hite összhangban állt a kádári külpolitikával, csakúgy, mint a szövetségi politizálásban az önállóság tereinek keresése. A Magyar Népköztársaság nemzetközi elismertségének, valamint az ENSZ-ben szerzett renoméjának köszönhetően a nemzetközi diplomácia elitjébe is bekerült, amikor 1982-ben az ENSZ Közgyűlés 37. ülészakájának elnökévé választották.

Kulcsszavak:

ENSZ Közgyűlés elnöke, állandó képviselő, magyar kérdés, Görögország, fejlődő országok

1956 kora őszén Hollai Imre Szigeti György akadémikus társaságában meglátogatta washingtoni otthonában Bay Zoltánt, aki, miután 1948-ban elhagyta Magyarországot, a George Washington Egyetemen lett a kísérleti fizika professzora. Hollai ekkor másodjára találkozott a neves kutatóval. A negyvenes évek második felében fiatal műszerészként a keze alá dolgozott a Tungsram laboratóriumában, majd egy szűk évtizeddel később már mint a New York-i magyar állandó ENSZ-képviselő helyettes vezetője kereste fel.¹ Társadalmi státuszának

1 Hollai 2010, 111.

gyors felemelkedése csak a kezdete volt egy hosszú és sikeres diplomáciai pályafutásnak, amelynek főbb állomásain végigvezetve az alábbi tanulmány egy, a szovjet érdekszférába tartozó kelet-európai kis ország vezető külügyi káderének szerepváltásait és mozgásterét is bemutatja.

Hollai mint politikai káder

Hollai Imre 1925-ben Újpesten született egy szűkös körülmények között élő munkáscsaládban. Apja, Hollai Béla az ötvenes években a Beloianisz Híradástechnikai Gépgyárban dolgozott segéd munkásként. Anyja, Putz Emília² háztartásbeli volt. Fiuk az üvegtechnikai gépek gyártására specializálódott Hattyár András és Társai üzemben tanulta ki a műszerész szakmát, és mivel a vállalat a második világháború alatt hadiipari cégek beszállítója volt, elkerülte a katonai szolgálatot. Szociáldemokrata és antifasiszta meggyőződésű munkásként 1944 decemberében csatlakozott Földes László újpesti partizáncsoportjához. Az államosítás után a Hattyár Gépgyárat bekebelező Egyesült Izzóhoz került. 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba,³ és aktívan tevékenykedett a baloldali fiatalok mozgalmi életében. Az Egyesült Izzóban ismerte meg későbbi feleségét, Fejes Margitot, aki segéd munkásként dolgozott a gyárban, és mellette gyors- és gépírást tanult.⁴

Az eszme iránt elkötelezett, törekvő és tehetséges Hollaira felfigyeltek a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetségben. 1949 elején kiemelték a gyárból, és a Külügyminisztériumba osztották be. Pár hónapig futárszolgálatot teljesített, bejárva több európai országot, de miután még abban az évben sikeres érettségi vizsgát tett az újpesti dolgozók esti gimnáziumában,⁵ a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Nemzetközi Kapcsolatok Osztályára helyezték át politikai munkatársnak, ahol a Rajk-perrel összefüggésben végrehajtott tisztogatások után fel kellett tölteni az apparátust.⁶ A későbbi Kádár-korszak több vezető diplomatájával ellentétben nem került a munkáskáderek gyors talpaló készpénzt végző Külügyi Akadémiára. Annak érdekében viszont, hogy ideológiai-

2 Paute, Pautz Emília néven is szerepel a különféle iratokban, de Hollai szolgálati titoktartást fogadó nyilatkozatán, ahova maga írta be kézzel az adatokat, „Putz” szerepel. Lásd Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest, a továbbiakban ÁBTL): 2.8.2.1.-I.t.-91 Hollai Imre.

3 Soós 1999, 407.

4 Fejes Margit 1948-ban már a Nehézipari Minisztériumban kapott irodai munkát, majd a Parlamentben lett gyors- és gépíró.

5 Prof. dr. Sipos Kornél 70 éves. *Kalokagathia* 49. évf. (2011) 2–4. sz. 12.

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, a továbbiakban: MNL OL): M-KS 276. f. 55. cs. 79. ő. e. Jegyzőkönyv a [MDP] Szervező Bizottság 1949. július 18-i üléséről. 8.

lag képzett kommunista legyen, és alkalmas a szövetséges országok kommunista pártjaival való rendszeres érintkezésre, elvégezte a marxizmus–leninizmus szakot a Lenin Intézetben,⁷ az 1951/52-es tanévben pedig a Pártfőiskola kurzusát is. A munkájához nélkülözhetetlen protokolláris ismereteket a mindennapok feladatai közepette, önerőből sajátította el, csakúgy, mint orosz és angol nyelvtudását. Utóbbi tárgyalóképes szintre fejlesztette. Szorgalmának és politikai lojalitásának köszönhetően pár év után a párt Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának második emberévé lépett elő.

Hollai mint hírszerző tiszt

1955 nyarán, amikor a hidegháborús szembenállás enyhülése nyomán komoly remények nyíltak arra, hogy az ENSZ Közgyűlés 10. ülésszakán a Magyar Népköztársaságot végre felveszik a világszervezet tagjai sorába, Hollait a New Yorkba kiküldendő magyar misszió tagjának szemelték ki. A pártközpontból ezért először áthelyezték a Belügyminisztériumba.⁸ Az ENSZ Közgyűlés ülésein megfigyelőként jelen lévő magyar diplomaták korábban is legalább hivatalos kapcsolatban álltak a politikai rendőrséggel, általában azonban diplomáciai fedésben dolgozó állambiztonsági tisztak voltak, hogy az ENSZ nyújtotta lehetőségeket kihasználhassák a szocialista tábor hírszerző szerveinek céljaira.⁹ Az Államvédelmi Hatóság, a szovjet típusú rendszer hatalmát biztosító politikai rendőrség ezért a magyar misszió felállításakor is nyilvánvalóvá tette igényét az új státuszokra. A szocialista tábor Moszkvában tartott állambiztonsági értekezlete 1955 márciusában, amely a magyar hírszerzés kiemelt feladatává tette az Egyesült Nemzetek Szervezetébe való beépülést,¹⁰ nyomatékot adott kérésüknek.¹¹ Az MDP Politikai Bizottsága határozatának értelmében a Belügyminisztérium Hírszerző Osztályát és a külföldi rezidentúrákat felkészült, nyelveket ismerő káderekkel kellett néhány hónap leforgása alatt feltölteni, akár pártfunkcionáriusok átengedésével is a hírszerzés számára.¹² A vezető párttisztiségből a New York-i rezidentúra élére szánt kádert néhány hét alatt kiképezték, majd 1955. szeptember 5-i hatállyal rendőr őrnaggyá nevezték ki a Belügyminisztérium

7 Soós 1999, 407.

8 Uo.

9 MNL OL: XIX-J-24-a, 3. doboz, Tájékoztató az ENSZ-szel kapcsolatos tevékenységünkéről; valamint Nagy 2020, 13–15.

10 Tóth 2011, 6. és Pál 2017, 47.

11 Uo.

12 Palasik 2011, 4–5.

II/3-as hírszerző osztályára.¹³ Tekintve az általa korábban betöltött magas politikai pozíciót, nem meglepő, hogy a BM új beosztására is alkalmasnak találta: „Jóképességű, tehetséges elvtárs. Széles érdeklődési köre van, a nemzetközi kérdésekben tájékozott. Politikai és általános műveltsége elég széleskörű. A politikai eseményeket önállóan értékeli, összefüggéseit látja. Munkáját szorgalmasan, fegyelmezetten végzi.”¹⁴ Jellemzésében kiemelték önbizalmát, s negatív tulajdonságként azt, hogy „a bírálatot nehezen fogadja”.¹⁵ Érzékenysége a következő években valóban megmutatkozott. A magyar forradalom leverése nyomán a világ közvéleménye részéről, valamint az ENSZ-ben napirenden tartott magyar kérdés tárgyalása során a Kádár-kormány elleni fellépések Hollai számára nyomasztóvá tették az ENSZ-ben eltöltött első kiküldetést.

Az állambiztonsági ismeretek gyors elsajátításával párhuzamosan Hollai a Külügyminisztériumban készült fel a világszervezetnél rá váró feladatokra. Az igazi felkészülést azonban a New Yorkban eltöltött első félév, év tapasztalatai jelentették.¹⁶ Hollai családjával 1956. március 23-án érkezett az Egyesült Államokba, miután Magyarországot az ENSZ hivatalosan is felvette tagjai sorába 1955. december 14-én. A Közgyűlés következő őszi ülésszaka előtt meg kellett teremtenie a magyar képviselő alapvető munkakörülményeit, illetve megfigyelőként már bekapcsolódhatott a különféle bizottságok munkájába.

Hollai akkor utazott el az Újvilágba, amikor Magyarországon már megindult a sztálinista politika bírálata. Maga rendületlenül¹⁷ hitt a kommunista eszményben és az azt megvalósítani ígérő párt politikájában. Az intenzív magyarországi belpolitikai erjedés időszakában már New Yorkban tartózkodott. „Amikor először hallottam arról, hogy a [SZKP XX.] kongresszus zárt ülésén a párt akkori főtitkára, Nyikita Szergejevics Hruscsov valamiféle »titkos beszédet« mondott, ezt hihetetlennek tartottam” – írta később visszaemlékezésében.¹⁸ A hatalomgyakorlást ért kritikák azonban a szocialista rendszer társadalmilag igazságosabb működésében való meggyőződésében nem rendítették meg. Arra pedig még Magyarországon felkészítették, hogy az ENSZ-ben ellenséges légkörben kell majd képviselnie a kommunista tábor érdekeit.

1956 márciusa és 1959 decembere között Hollai Imre a Magyar Népköztársaság New York-i állandó ENSZ-képviselőjének első beosztottja volt II., majd

13 ÁBTL: 2.8.2.1.-I. t. -91 Hollai Imre.

14 Uo.

15 Uo.

16 Hollai 2010, 92–118.

17 Uo., 92–93.

18 Uo., 93.

I. osztályú tanácsosi rangban.¹⁹ A misszió belüli munkabeosztás szerint hozzá tartoztak a Közgyűlés plenáris ülései, a Biztonsági Tanácsban (BT) felmerülő kérdések, illetve az 1. számú (politikai) bizottság vitái, valamint a Gazdasági és Szociális Tanács (ECOSOC) politikai vonatkozású ügyei.²⁰ Diplomáciai feladataival egyidejűleg szigorúan titkos állományú állambiztonsági tisztként irányította a New York-i állambiztonsági állomást, ahol az ENSZ szervezeteire összpontosuló tevékenységen belül az ő feladata volt a tudományos-technikai és gazdasági hírszerzés.²¹ Helyettese az a Rácz Pál főhadnagy volt, akivel diplomáciai karrierjük során még több alkalommal együtt dolgoznak majd, már elsősorban mint a Külügyminisztérium vezető diplomatái.²²

Az ENSZ szervezetein belüli széles körű aktivitása az ECOSOC 1956. évi tavaszi ülészakán kezdődött, majd ősszel a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség felállításával foglalkozó konferencián folytatódott.²³ Az ECOSOC-ban szerezte az első benyomásait a multilaterális politizálás adta lehetőségekről: „Hamar megtanultam, hogy egy-egy téma alapos ismerete, előremutató gondolatok megjelenítése nemcsak a nagyhatalmak képviselőinek a privilégiuma” – idézte fel első felismeréseinek egyikét.²⁴ „Biztos fellépésű, rutinos modorú, megnyerő külsejű, nyugodt, kiegyensúlyozott ember. Csavaros észjárású, intelligens, jó emlékezőtehetséggel rendelkezik. Nagyon nyitott szemmel jár a világban. Rendkívül érdeklődő, szeret az emberek között forogni. Minden alkalmat megragad, hogy kapcsolatait bővítse” – láttatta a BM egyik informátora, aki a Külügyminisztérium ENSZ Főosztályán dolgozott, és így jó rálátása volt Hollai tevékenységére.²⁵ Megfigyelése alátámasztja Hollai későbbi közeli munkatársainak emlékeit is, melyek szerint Hollait személyes tulajdonságai, mindenekelőtt köz-

- 19 Hollai felettese előbb a washingtoni ügyvivő, majd a washingtoni magyar követ, Kós Péter volt. 1959 januárjától Mód Péter nagyköveti rangban vette át az ENSZ-misszió vezetését.
- 20 MNL OL: XIX-J-24-a, 1. doboz, Munkamegosztás politikai beosztottak között (1957. április 23.).
- 21 ÁBTL: Az USA-ban működő rezidentúra felépítése, 1956. február 3. 3. 2. 6. Washingtoni rezidentúra; valamint Pál 2017, 48.
- 22 1956 tavaszán egy időben volt az Egyesült Államokban Szarka Károly, Hollai Imre és Rácz Pál – a Kádár-korszak három későbbi vezető külügyi kádere. Mindhárman szegény körülmények közé születtek, munkás-, illetve parasztsaládból kerültek az MKP által végrehajtott elitváltás során külpolitikai területre. Hasonló karrierívet is futottak be azok után, hogy az ötvenes években multilaterális diplomáciai tapasztalatokat szereztek az ENSZ-ben, a hetvenes–nyolcvanas években egymást váltották a külügyminiszter-helyettesi, illetve az ENSZ-képviselői posztokon.
- 23 Hollai 2010, 106., 112.
- 24 Uo., 114.
- 25 ÁBTL: 3. 1. 2. M-20943 „Kecskeméti”. Jelentés (1958. január 20.).

vetlensége is segítette abban, hogy könnyen beilleszkedjen az ENSZ informális közegébe.

Az ENSZ megnyitotta Hollai előtt az egész világot, és ő kész is volt az új ismeretek és benyomások befogadására. Első külszolgálatára azonban 1956 októberétől súlyosan rányomta bélyegét a magyar forradalom eltiprása nyomán keletkezett nemzetközi tiltakozás, amire vesszőfutásként emlékezett vissza.²⁶ A New York-i magyar képviselőhez kevés információ jutott el a magyarországi eseményekről. Hollai visszaemlékezésében célzott arra, hogy a tüntetésekkel elvi okokból nem értett egyet.²⁷ 1956. október 28-tól kezdődően konfliktusok sorával kellett szembenéznie a misszió tagjainak. Először közvetíteniük kellett Nagy Imre első nyilatkozatát, amely az ország belügyének tartotta a történeteket. Kós Péter követet hazarendelték, és kisvártatva elutazott, aminek következtében a képviselőlet magatartásának meghatározása alapvetően Hollaira, a rezidentúra vezetőjére, és egyben a rangidős diplomatára hárult. Noha a Nagy Imre-kormány időközben Szabó Jánost hatalmazta fel a magyar álláspont tolmácsolására, Hollai felülbírált a Budapestről érkező utasításokat, és így Szabó nem olvashatta fel a novemberi nyilatkozatokat, amelyekben a magyar miniszterelnök a semlegesség biztosítását kérte az ENSZ-től. Helyette november 4-től a misszió a Kádár-kormány álláspontját képviselte, s annak értelmében elutasította, hogy a magyarországi helyzettel az ENSZ foglalkozzon. Hollai kompromisszumos javaslata alapján egyedül az osztrák határozati javaslatot fogadta el a magyar küldöttség, ami a humanitárius segélyek Magyarországra való szállítása előtt nyitotta meg az utat.²⁸

Lévén, hogy ENSZ-ügyekben kezdőként is tapasztaltabb volt, mint az 1957 januárjában állandó képviselőként New Yorkba érkező Mód Péter, Hollai a következő években továbbra is meghatározó szerepet játszott a Magyarországot elítélő ENSZ-határozatok és a nemzetközi tiltakozás egyéb formáinak visszautasításában, illetve az ENSZ számára a forradalomról készített jelentések megcáfolásában, a nyugati államokkal szembeni militáns válaszok kidolgozásában.²⁹ Vezetésével a New York-i rezidentúra titkosszolgálati eszközökkel, többek között ügynökök beszerzésével is, hátráltatni próbálta az ENSZ magyar forradalomra és az azt követő megtorlásokra vonatkozó tényfeltáró akcióit.³⁰ Kapcsolatépítésének is köszönhető volt, hogy 1957 tavaszán az ECOSOC Mexikóvárosban

26 Hollai 2010, 119–134.

27 Uo., 118.

28 MNL OL: XIX-J-24-a, 3. doboz, Tájékoztatás az ENSZ-szel kapcsolatos tevékenységünkéről; valamint Nagy 2020, 28.

29 Nagy 2020, 155.

30 ÁBTL: 3. 2. 4. K-482 Héderváry Klára.

megtartott ülésén³¹ Magyarországot beválasztották a kábítószer-bizottságba, amit Magyarországon külpolitikai sikerként értékeltek a Kádár-kormányt sújtó nemzetközi elszigeteltség légkörében.³² Helytállásáért 1957-ben a Magyar Szabadság Érdemrend bronz fokozatával tüntették ki. A New York-i ENSZ-misszió eltöltött idő alatt bebizonyította a Szovjetunióhoz, valamint a Kádár-kormányhoz való lojalitását, és közben beletanult a diplomáciai szolgálatba a nemzetközi élet olyan területein, amelyek a kádári külpolitikában is hamarosan előtérbe kerültek.

A vezető pártkáder

1960 januárjában Hollait hazarendelték. Nem tudta, de a pártvezetés addigra már döntött újabb pozíciójáról. Az MSZMP KB 1960. január 12-i ülésén Kádár János javaslatára megszavazták, hogy 1960. január elsejével Hollai kerüljön a párt Külügyi Osztályának élére, felváltva a kommunista „veterán” Szilágyi Dezsőt.³³ „Tekintettel arra, hogy ennek az osztálynak a munkája részben politikai, részben azonban egy rendkívül zűrszervező munka, folyton jönnek-mennek, utaznak, pályaudvarra ki kell vágatni stb. [...] a javaslatunk Hollai Imre nevű elvtárs. Őt valószínűleg nem túl sokan ismerik. [...] Legutóbb pedig diplomáciai misszióban dolgozott évszámra, kényes és nehéz munkán az ENSZ-ben, és ezt a feladatát igen lelkiismeretesen, pontosan és jól oldotta meg. Politikailag fejlődőképes embernek néz ki, értelmes, párthű, fegyelmezett” – indokolta választását az első titkár.³⁴ Hollai kinevezése a békés egymás mellett élés és a nemzetközi nyitás új külpolitikájához illeszkedett. Miután a párt határozata értelmében átvette a Külügyi Osztály vezetését, magas párttiszsége okán a politikai rendőrségtől végleg leszerelték.³⁵ Az ENSZ-szel ellenben éppen új pozíciójából kifolyólag nem szűntek meg a kapcsolatai. Még ugyanezen év őszén a Kádár által vezetett magyar küldöttség tagjaként utazott vissza New Yorkba a Baltika

31 Hollai 2010, 126.

32 Kecskés D. Gusztáv interjúja Hollai Imrével 2007. december 19-én. Köszönettel tartozom az interjú készítőjének, hogy megosztotta velem jegyzeteit a beszélgetésről; valamint Hollai 2010, 128.

33 Hollai 2010, 142–145.; Soós 1999, 391–410. Szilágyi Dezső a magyar kommunisták első generációjához tartozott. Alapító tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának 1918-ban, majd 1955-ig a Szovjetunióban élt. Miután a harmincas években maga is a politikai tisztogatások áldozata volt, a Kádár János vezette MSZMP mint jó szovjet kapcsolatokkal bíró, nyelveket beszélő, ugyanakkor antisztálinista kommunistaként épített rá azokban az átmeneti években, melyekben eldőlt a párton belüli irányvonalak harca.

34 Soós 1999, 404.

35 ÁBTL: 2.8.2.1.-I. t. -91 Hollai Imre.

szovjet óceánjáró fedélzetén az ENSZ Közgyűlésének 15. ülészakára. Részesen lehetett így a szocialista tömb nemzetközi szintén való demonstratív felvonulásának, ami a Közgyűlésben a gyarmati rendszer teljes felszámolására tett javaslatban kulminált, másfelől azonban ismét megtapasztalhatta az 1956-os forradalmat eltipró erővel szembeni indulatokat mind a közvélemény, mind egyes államok irányából.

Hollai osztályvezetőként a nagy korkülönbség ellenére is szoros munkakapcsolatban dolgozott Sík Endre külügyminiszterrel. Osztályának a Külügyminisztériummal egyeztetett egyik első ügye az Eichmann-per felhasználása volt „az izraeli-nyugatnémet zsarolási és egyezkedési manőverek” megzavarására.³⁶ A párt- és állami szervek együttműködésében a hatvanas évek elején készültek el a Magyar Népköztársaság külpolitikai elszigeteltségből való kitörése céljából a nyugati országokkal való kulturális és gazdasági kapcsolatok bővítésének irányelvei³⁷ és a magyar emigránsokkal kapcsolatos új politika is.³⁸ Hollai idejében Magyarország több fejlődő országgal létesített diplomáciai kapcsolatot, köztük Kubával, valamint a Hollai karrierjében később szerepet játszó, önállóságot éppen elnyert Ciprussal 1960-ban, pár évvel később néhány afrikai országgal. A magyar külpolitikában megnőtt az ENSZ-beli multilaterális politizálás súlya, felismerve az abban rejlő új lehetőségeket és a nemzetközi összefogás nyújtotta védelmet.³⁹ Hollai igyekezett a külpolitikai döntéshozókat meggyőzni arról, hogy a szocialista országoknak is érdeke a nemzetközi együttműködésekben való részvétel, beleértve az ENSZ által szétosztott segélyek elfogadását és felhasználását is.⁴⁰

Hollai, bármennyire is jól illeszkedett mind nézeteit, mind személyiségét tekintve a kádári külpolitikához, a párthierarchiában nem tudott előrelépni. Ezt maga azzal magyarázta, hogy határozott elképzelései miatt több PB-taggal is konfliktusba keveredett. A külügyi területet is felügyelő Nemes Dezső KB-titkárral számos kérdésben volt súrlódása. A kommunista mozgalmon belüli feszültségek kiéleződésekor Nemes el is érte, hogy a kommunista pártok közötti belső viták lefolytatásában kulcsfontosságú szerepet játszó KB-osztály élére egy ideológiailag felkészültebb és a moszkvai irányvonalat határozottabban képviselő kádert nevezzenek ki.⁴¹ Az MSZMP KB 1963. december 5-én döntött Hollai levál-

36 Győri 2008, 100.

37 Lásd többek között Magyarics 1996, 583.; Ruff 1999, 31.

38 Németh 1993, 44.

39 Kecskés D. Gusztáv interjúja Hollai Imrével 2007. november 26-án.

40 Uo.

41 Hollai 2010, 154.

tásáról.⁴² Ez, a politikai karrierjében kisebb bukásként is felfogható változás vízválasztót is jelentett pályafutásában. Kádár János Hollait nagyköveti poszttal kárpótolta, amikor a Magyar Népköztársaság athéni nagykövetségének vezetésével bízta meg.⁴³ Döntését a minisztertanács 1964. február 19-én tudomásul vette.⁴⁴ Hollait Athénba való kinevezésével párhuzamosan Cipruson is akkreditálták.⁴⁵ Második kiküldetésével két és fél évtizedes diplomáciai pályafutása vette kezdetét.

A nagykövet

Amikor Hollai 1963 kora tavaszán Görögországba megérkezett, a magyar–görög államközi kapcsolatok még csak néhány éves múltra tekintettek vissza. A görög polgárháború után a diplomáciai kapcsolatokat a két ország csak 1956 júliusában újíttotta fel. Az új nagykövet feladata lett működésbe hozni az azóta megkötött kereskedelmi és kulturális egyezményeket. Hollai a kulturális kapcsolatok területén már az első évben konkrét sikereket ért el. Elfogadták a két ország közötti kulturális munkatervet, Athénban magyar könyv- és népművészeti kiállítást szerveztek, Krétán magyar filmbemutatót. Miközben a magyar kultúra görögországi népszerűsítésével foglalkozott, a nagykövet kulturális hiányosságai pótlására elmerült az antik kultúra és történelem tanulmányozásában is.⁴⁶

Munkája során politikai kapcsolatokat épített ki az ellenzéki baloldali pártok mellett a hatalmon levő jobboldali erőkkal és a királyi udvarral is. A két ország közeledését pártolva az uralkodó, II. Konstantin 1964 őszén a György királyi szalagrenddel tüntette ki Hollait.⁴⁷ A mérsékelt erőket tömörítő, Andreász Papandréu által vezetett kormány megalakulása után a görög fél részéről is felerősödött a politikai akarat az együttműködésre mind kulturális, mind gazdasági téren. Az ösztöndíjas cserékre, noha évente csak 3–4 kutatót érintettek

42 MNL OL: M-KS 288. f. 4. cs. 65. ő. e. Az MSZMP KB ülésének jegyzőkönyve (1963. december 5.).

43 Kinevezéséről a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1963. december 23-án hozott határozatot. Baráth–Gecsényi 2015, 100. Hollai Imre megbízólevelét 1964. március végén nyújtotta át II. Konstantin királynak. Hollai 2010, 156–158.

44 MNL OL: XIX-A-83-a, 282. sz. jegyzőkönyv, A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány ülésének jegyzőkönyve (1964. február 19.).

45 Megbízólevelét a szigetországban csak valamennyivel később, április közepén tudta átnyújtani, külszolgálat, akárcsak Athénban, 1970 júliusában ért véget. Baráth–Gecsényi 2015, 94.

46 Hollai 2010, 154–164.

47 *Magyar Közlöny* 1964. október 29. (65. sz.) 1.

mindkét fél részéről, a nagykövetség nagy figyelmet fordított.⁴⁸ Nőtt a magyar–görög árucseré volumene, és 1966-ban már hosszú lejáratú kereskedelmi megállapodást írt alá a két ország. Hollai szorgalmazta a nem hivatalos kapcsolatfelvételeket is a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége, a mérnöki kamara, a képzőművészeti főiskola és a görög társintézmények között.⁴⁹ Egy, a magyar fél által szállítandó konzervgyárról is tárgyalások folytak már, amikor 1967. április 21-én az „ezredesek puccsa” törést hozott a két nem baráti, de barátságos viszonyra törekvő ország viszonyában.

A katonai diktatúra bevezetése az érezhető társadalmi feszültség miatt nem érte teljesen váratlanul Hollait.⁵⁰ Az erőszakhullám és a szokásos tájékoztatói lehetőségek megszűnése azonban, amellyel a parlamentáris demokrácia felfüggesztése járt, nem hagyta érintetlenül a diplomáciai testület tagjait sem. Hollai két héttel a hatalomátvétel után már a részleteket is feltáró jelentést küldött a történelekről.⁵¹ A szocialista országok és a katonai junta viszonya május végére a mélypontjára süllyedt. A görög külügyminisztérium a Szovjetuniót és szövetségeseit Görögország belügyeibe való beavatkozással vádolta meg. A magyar nagykövet megfontolt reagálást javasolt.⁵² Bármennyire is „antikommunista, nacionalista, szinte fanatikusan vallásos, fasisztatípusú rezsimnek”⁵³ láttatta a diktatúrát, úgy értékelte a görög belpolitikai erőviszonyokat, hogy a szélsőjobb oldali erők hatalma évekre stabilizálódni fog. Ezért „a békés egymás mellett élés politikai vonalának a speciális jelen görög viszonyokra szükséges alkalmazását” javasolta.⁵⁴ Az elért kapcsolati szint fenntartása mellett érvelt, miközben a további magyar kezdeményezések jegelését, illetve a görög javaslatok egyenkénti mérlegelését tartotta kívánatosnak, egyeztetve a szovjet állásponttal.⁵⁵

48 MNL OL: XIX-J-1-j, 1968 Görögország, 40. doboz, A KKI görög referatúra összefoglalója.

49 MNL OL: XIX-J-1-j, 1967 Görögország, 42. doboz, A magyar–görög kapcsolatok alakulása 1966. II. felében.

50 Hollai 2010, 166.

51 MNL OL: XIX-J-1-j, 1967 Görögország, 42. doboz, Mavrosznál tett látogatás (1967. május 5.).

52 MNL OL: XIX-J-1-j, 1967 Görögország, 42. doboz, A külügyminisztérium május 20-i nyilatkozata (1967. május 22.).

53 MNL OL: XIX-J-1-j, 1968 Görögország, 40. doboz, A görög belpolitika 1967. II. felében (1968. január 26.).

54 MNL OL: XIX-J-1-j, 1967 Görögország, 42. doboz, Katonai diktatúra és a magyar–görög kapcsolatok (1967. május 9.).

55 Uo.

Azt, hogy a szocialista országok együttesen bojkottálják a diktatúrát, ellenezte.⁵⁶ A görög szélsőjobboldali hatalommal való szembenállás, valamint a kulturális és gazdasági kapcsolatok lehetséges szinten tartásának együttes követelményét az egyes szocialista országok, Hollai véleménye szerint, saját érdekeik szerint kell, hogy alkalmazzák: „Indokoltnak tartjuk, ha a legfontosabb kérdésekben a többi baráti országgal egyeztetve járunk el, de nem volna helyes lényegtelen kérdésekben is egymáshoz igazodni. A stratégiai kérdésekben való egység nem zárja ki az egyes taktikai lépéseknél való különbözőséget.”⁵⁷ Hollai szolgálati ideje 1968-ban lejárt volna, de még két évig állomáshelyén kellett maradnia, hogy egy új nagykövet kinevezése ne járjon együtt a katonai diktatúra elismerésével.⁵⁸ Ezen időszak alatt saját megítélése szerint sikerült kialakítania egy „mértéktartó, korrekt, de elvi engedményeket nem tevő”⁵⁹ viszonyt a görög hivatalos szervekkel. 1970 elején a nyilvánosság kizárásával folyó egyeztetések útján így elejét vette, hogy a kémkedéssel gyanúsított magyar katonai attasét kiutasítsák Görögországból, ami a bilaterális kapcsolatok egészére csapást mért volna.⁶⁰ Visszahívása előtt Görögország irányába már az újbóli, lassú nyitást szorgalmazta: „Politikánkat a kapcsolatok folyamatos, nem gyors ütemű fejlesztése szerint kell megszabni” – javasolta a Külügyminisztériumnak.⁶¹

A külügyminiszter-helyettes

Hollai Imrét hosszára nyúlt külszolgálatából végül 1970 nyarán hívták vissza.⁶² Hazatérése után a Külügyminisztériumban átmenetileg csoportfőnökké nevezték ki.⁶³ 1970 novemberében viszont már Rácz Pált váltotta a külügyminisz-

56 MNL OL: XIX-J-1-j, 1967 Görögország, 42. doboz, Megbeszélés Hollai elvtárrsal (1967. szeptember 1.).

57 MNL OL: XIX-J-1-j, 1968 Görögország, 40. doboz, Egyéves a görög katonai diktatúra (1968. május 4.).

58 Hollai 2010, 167.

59 MNL OL: XIX-J-1-j, 1970 Görögország, 38. doboz, Magyar–görög kapcsolatok 1969. II. felében (1970. február 24.).

60 MNL OL: XIX-J-1-j, 1970 Görögország, 38. doboz, Eseménynapló.

61 MNL OL: XIX-J-1-j, 1970 Görögország, 38. doboz, A görög helyzet (1970. június 10.).

62 *Magyar Közlöny* 1970. augusztus 21. (72. sz.) 1.

63 MNL OL: M-KS 288. f. 5. cs. 504. ő. e. Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve (1969. november 18.). Még csoportfőnök volt, amikor sikertelen szerepet játszott közeli kollégája és barátja, Száll József volt római magyar nagykövet emigrálásának megakadályozásában. Lásd ÁBTL: V-159771/2, Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1971. február 1.; valamint Öt óra ötven ügynökkel a Szent Péter-templomban. *Népszabadság* 48. évf. (1990) december 1. 8.;

ter-helyettesi székben.⁶⁴ Miniszterhelyettesként a fejlődő országok és a nemzetközi szervezetek ügyei tartoztak alá, és különböző kormánybizottságokban, többek között az Országos Atomenergia Bizottságban is helyet kapott.

A külügyi tárca egyik vezetőjeként bekapcsolódott a Magyar Népköztársaság intenzív nemzetközi kapcsolatépítési törekvéseibe. 1971-ben, egy Tanzániába vezetett küldöttség után számos ázsiai, köztük távol-keleti országot érintő utazást tett.⁶⁵ A gazdasági együttműködés lehetőségeinek feltárása és a szocialista országokkal való együttműködés kovácsolása volt a célja két hosszabb, latin-amerikai országokban tett látogatásának is.⁶⁶ A fejlődő országok és Magyarország kapcsolatairól a *Népszabadság*ban megjelentetett cikkében kifejtette a sokirányú kapcsolatok és általában a kapcsolatépítés és az együttműködés fontosságát, amely Magyarországra vonatkoztatva saját külpolitikai meggyőződésének is legfontosabb elve volt: a multilaterális kapcsolatok ellensúlyozhatják az egyes államok kiszolgáltatottságát, a kapcsolatok mentén kialakítható párbeszéd átsegíthet a válságokon, s ezért a politikai instabilitás esetén is megőrizendők az érintkezés lehetőségei – érvelt a párbeszédre épülő politika mellett.⁶⁷

Külgügyminiszter-helyettesként visszatérhetett az ENSZ-beli politizáláshoz is. Pozíciójából kifolyólag a magyar külpolitikát képviselte a szocialista országok egyeztető tanácskozásain. 1972 és 1981 között pedig a magyar küldöttség vezetője is volt az ENSZ Közgyűlésének éves ülésein. A magyar kormány álláspontjának képviselőjeként, a kelet-európai régió más országaihoz hasonlóan, az ENSZ elé kerülő legfontosabb témának a fegyverzetcsökkentést tartotta, és támogatta a számos ez irányú szovjet javaslatot. Delegációvezetőként először 1972-ben léphetett a Közgyűlés pulpitusára a koreai kérdésben.⁶⁸ Úgy látta, az ötvenes évekkel szemben a hetvenes évekre megváltozott az ENSZ légköre, és a nemzetközi szervezeten belüli erőviszonyok is radikálisan eltolódtak az új, jobbra harmadik világbeli, tagállamok csatlakozásával. Az ENSZ-t a békés egymás mellett élés fórumának tartotta, ahol azonos célkitűzések alapján különböző együttműködések szerveződhetnek, és amely a „felelős államférfiaknak – viszonylag kötetlen formák között – keretet teremt a dialógusokhoz, a sokol-

MNL OL: M-KS 288. f. 5. cs. 533. ő. e. Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve (1970. november 10.).

64 *Magyar Közlöny* 1970. november 24. (102. szám) 1.

65 *Hungarian Monitoring* 1971. június 4. 191–192.

66 *Hungarian Monitoring* 1971. szeptember 4. 236.

67 Hazánk és a fejlődő országok. *Népszabadság* 29. évf. (1971) november 9. 4.

68 A koreai kérdést a koreai népnek és képviselőinek kell megoldaniuk. *Népszabadság* 30. évf. (1972) szeptember 24. 3.

dalú tárgyalásokhoz”.⁶⁹ A nemzetközi szervezet fórumai a magyar külpolitika számára is új lehetőségeket nyitottak. Ezek közül emlékiratában Hollai Magyarország diplomáciai kapcsolatainak bővítését emelte ki,⁷⁰ amelynek eredményeképpen 1974-re, amikor mint a Magyar Népköztársaság állandó képviselője kezdett dolgozni, Szarka Károly volt külügyminiszter-helyettest felváltva,⁷¹ Magyarország már több mint száz országgal állt diplomáciai kapcsolatban.⁷²

Az állandó képviselő

A New York-i ENSZ-intézmények melletti magyar misszió vezetőjeként Hollai Imre azokban a kérdésekben folytatta a magyar külpolitika tolmácsolását, amelyekben a megelőző években a magyar delegációt vezető külügyminiszter-helyettesként már volt alkalma megnyilvánulni. Az ENSZ politikailag sokszínű közegében tudta igazán kamatoztatni politikai tapasztalatait és jó kommunikatív adottságait. Környezete kellemes társasági embert látott benne.⁷³ „Ebben a közegben lettem elismert, és elfogadott”⁷⁴ – állapította meg maga is az ENSZ-ben töltött hat év hozadékát.

A hetvenes évek második felét az enyhülés általános légköre határozta meg. A nemzetközi együttműködés optimista perspektíváját erősítette az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet sikeres lezárása is. A bipoláris szembenállás közepette folytatódott a Szovjetunió és a szocialista tábor „békeoffenzívája”. Hollai ezt támogatva több alkalommal felszólalt a Közgyűlés politikai és biztonsági kérdésekkel foglalkozó I. főbizottságának leszerelési vitáin,⁷⁵ és szorgalmazta egy leszerelési világkonferencia összehívását. 1977 szeptemberétől 1980 júniusáig a leszerelési világkonferencia előkészítésére hivatott ENSZ-bizottság tagjaként is tevékenykedett.

A Közgyűlés 29–34. ülészeit rendszeres felszólalt a plenáris üléseken az olyan évek óta húzóódó, megoldatlan nemzetközi problémák vitája során, mint Korea megosztottsága, Namíbia önállóságának kérdése vagy a közel-keleti helyzet. Hozzászólt a kiújult ciprusi válság ügyéhez is, amelyről személyes ta-

69 Az ENSZ XXVII. közgyűlésének ülészeitéről. *Nemzetközi Szemle* 17. évf. (1973) 3. sz. 39.

70 Hollai 2010, 170.

71 MNL OL: M-KS 288. f. 5. cs. 630. ő. e. Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve (1974. február 12.); Baráth–Gecsényi 2015, 128.

72 Baráth–Gecsényi 2015, 75.

73 ÁBTL: Jelentés, 1958. január 20. 3. 1. 2. M-20943 „Kecskeméti”.

74 Hollai 2010, 171.

75 Lásd pl.: Magyar felszólalás a leszerelésről az ENSZ-közgyűlés politikai bizottságában. *Népszabadság* 32. évf. (1974) október 29. 2.

pasztalatai is voltak, és sürgette az idegen katonai erők kivonását, valamint a szovjet javaslat mellé állva egy nemzetközi konferencia összehívását.⁷⁶ Esetenként, amikor nagyhatalmi érdekekből Magyarország a Biztonsági Tanácsban is hangot adhatott véleményének, Hollai a BT-ben is felszólalhatott többek között az olyan új feszültséggócokat illetően, mint amilyen Kína Vietnám elleni támadása is volt 1979-ben.⁷⁷ Részt vett a gyarmati rendszer és az apartheid elleni vitákban és munkacsoportokban. A magyar küldöttséget vezette az ENSZ VIII. Libanonnal (1978), IX. Namíbiával (1978) és XI. új gazdasági világrenddel (1980) foglalkozó rendkívüli ülészakán. Mindeközben több ízben megválasztották különböző ENSZ-tisztségekre is, így többek között 1977-ben a Politikai Bizottságban alelnöki funkciót töltött be.

A gyarmati rendszer felbomlása után a magyar külpolitikában is előtérbe került az új világ gazdasági rendszer szükségessége, valamint kialakításának formái és lehetőségei. Ennek következtében megnőtt a magyar ENSZ-képviselő szerepvállalásának fontossága az ENSZ gazdasági testületeiben.⁷⁸ Hollait az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete (UNIDO) konferenciáján 1976 októberében alelnökké választották.⁷⁹ 1978 elejétől 1980 nyaráig mint Magyarország képviselője tagja volt az ECOSOC-nak.⁸⁰ Annak 1978. nyári ülészakán Genfben a nemzetállamok gazdasági szuverenitására épülő új kapcsolatrendszer kialakítása mellett érvelt a fejlett tőkés országok vámuniós törekvéseivel szemben, majd 1979 februárjában az ECOSOC aktuális ülészakát irányította alelnökként.

Az ENSZ Közgyűlés 37. ülészakájának elnöke

Hollai Imre 1980. május 30-ig állt a magyar ENSZ-misszió élén.⁸¹ Magyarországra visszatérve ismét külügyminiszter-helyettesé neveztek ki.⁸² Ilyen minőségében vett részt 1980 augusztusában az atomsorompó-szerződés felülvizsgálati konferenciáján, illetve az ENSZ 1980. augusztusi rendkívüli ülészakán, ami az új gazdasági világrenddel foglalkozott. Az ENSZ Közgyűlés VIII. rendkívüli sűr-

76 *Hungarian Monitoring* 1974. november 1. 11.

77 Növekvő heveségű harcok a kínai betolakodókkal öt vietnami tartományban. *Népszabadság* 37. évf. (1979) február 27. 3.

78 *Hungarian Monitoring* 1974. december 19. 1087.

79 MTI-hír. *Magyar Nemzet* 32. évf. (1976) október 28. 2. Lásd Kiss András tanulmányát a kötetben.

80 Lásd pl. MNL OL: XIX-J-1-j, 1979 ENSZ, 149. doboz, Beszámoló a New York-i ENSZ képviselő munkájáról (1979. szeptember 21.).

81 Baráth–Gecsényi 2015, 128.

82 MNL OL: M-KS 288. f. 5. cs. 800. ő. e. Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve (1980. május 13.).

gősségi ülészakán 1981-ben, amit Namíbia függetlenségének ügyében hívtak össze, a magyar delegációt vezette.

Külügyminiszter-helyettes volt, amikor 1982. szeptember 21-én ellenszavazat nélkül választották meg az ENSZ legmagasabb választott tisztségébe, az ENSZ Közgyűlése 37. ülészakájának elnökévé a kelet-európai szocialista országokat tömörítő regionális csoport jelöltjeként.⁸³ Megválasztása a Magyar Népköztársaság nemzetközi politikai életben való megbecsültségét tükrözte, ugyanakkor a megelőző évek során a nemzetközi porondon a személye iránt kiépített bizalmat is jelezte. *Egy proletár az ENSZ kormányrúdjánál* című cikkében a *New York Times* „megnyerő”, „jó modorú”, „korrekt”, „magabiztos” diplomataként mutatta be az új elnököt, akinek jártassága a világszervezet működésében „biztosíték valamennyi küldött számára”.⁸⁴ A 37. ülészak romló gazdasági helyzetben és új válságokkal terhelt feszült politikai légkörben kezdte meg munkáját. Ilyen viszonyok közepette a Közgyűlés elnökére is nagy felelősség hárult. Feladatának súlyához reálsan közeledett: „Nem hiszek abban, hogy mi itt képesek lennénk olyan csodaszert feltalálni, amely tüstént orvosolná a nemzetek közösségének krónikus és újabb keletű bajait. Mélyen hiszek azonban abban, hogy a tagállamok közös politikai akaratával előbbre tudunk jutni... ha jóakarattal és jóhiszeműen együtt keressük a jelenlegi problémák megoldásának módjait.”⁸⁵ A falklandi kérdés vitájában hamarosan bizonyíthatta, hogy az elnök a protokolláris feladatokon túl fontos szerephez juthat a háttérben zajló egyeztetésekben, és az ülések során nemegyszer keményen kell fellépnie.⁸⁶ Eljárási szabályokra hivatkozva akár a vitákba is beavatkozhat, ahogy Hollai is tette, megakadályozva a közel-keleti kérdés tárgyalásakor az izraeli delegátus mandátumának felfüggesztésére tett iráni javaslatot.⁸⁷

A 37. ülészak elé a korábbi években megszokottakkal szemben is kiemelkedően sok kérdés került. Többségük az ENSZ napirendjén levő régi témákhoz kapcsolódott, ám ezekhez több új válság is hozzáadódott, mint a ciprusi harcok kiújulása, a Falkland-szigeteki háború, valamint a libanoni, az afganisztáni és a kambodzsai helyzet. A Közgyűlés három hónap alatt 139 kérdésben vitázott, és 252 határozatot hozott. Az őszi ülésről kimaradt témákat a Közgyűlés 1983. má-

83 Hollai 2010, 173. Korábban már a Román és a Lengyel Népköztársaság egy-egy képviselője is betöltötte a kelet-európai régió részéről ezt a tisztséget. Hollai Imre elnöksége után 2022-ben a Közgyűlés 77. ülészakájának volt ismét magyar elnöke a diplomata Kőrösi Csaba személyében.

84 Bernard Nossiter: A Proletarian at U.N. Helm [*Egy proletár az ENSZ kormányrúdjánál*]. *New York Times* 1982. szeptember 22. 9.

85 Hollai 1984a, 145.

86 Kecskés D. Gusztáv interjúja Hollai Imrével 2007. december 17-én.

87 Hazánk második alkalommal BT-tag. *Népszabadság* 50. évf. (1992) január 31. 6.

jusi ülésszakán tűzték napirendre.⁸⁸ A legjelentősebb politikai téma a bilaterális és multilaterális fórumokon elakadt hagyományos és nukleáris fegyverzetkorlátozás volt. Az ülésszakot megnyitó beszédében Hollai is a leszerelés problémájának elsődlegességét emelte ki.⁸⁹ A gyarmati rendszer szinte teljes felszámolása után a nemzetközi gazdasági kapcsolatok rendszerének átalakítását tartotta a nemzetközi közösség előtt álló új kihívásnak.⁹⁰ A dekolonizáció egyik utolsó területeként, Namíbia függetlenségének biztosítása és a dél-afrikai apartheid politika nemzetközi elítélése visszatérő vitákat generált mind a Közgyűlésben, mind a problémákat a közvélemény számára is közvetítő nemzetközi konferenciákon. Hollai, mint a Közgyűlés elnöke, felszólalt Párizsban a faji megkülönböztetés elleni világkonferencián,⁹¹ és ott volt Genfben is a namíbiai nép függetlenségi harcának támogatására rendezett nemzetközi értekezleten.⁹² A függetlenségüket már elnyert országok gazdasági felzárkózásához szükségesnek ítélt új gazdasági környezet kiépítése érdekében, amellyel korábban már több soros és egy rendkívüli közgyűlési ülésszak is foglalkozott, Hollai új lehetőséget kívánt adni a témáról való gondolkodásnak. Felállított ezért egy vitacsoportot, hogy az véleményezze a fejlődő országok 1982. március 31-én előterjesztett tervezetét.⁹³

A 37. ülésszak végén került sor az ENSZ tengerjogi egyezményének aláírására, ami a nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos optimista kilátásokat erősíthette. A Közgyűlés munkájáról az elnök azonban csak visszafogottan nyilatkozott: „A Közgyűlés sikeresen ellenállt annak a kísértésnek, hogy a konfrontáció arénájává váljék” – hangsúlyozta,⁹⁴ ugyanakkor csalódást érzett a globális fegyverzetcsökkentési tárgyalások elmaradása és a namíbiai kérdés megoldatlansága miatt, továbbá szót emelt a Közgyűlésben elharapódzó határozatdömping ellen, amely nagyrészt a korábbi határozatok hatástalanságáról árulkodott.⁹⁵ Meglátása szerint a közgyűlési évben összességében „jelentős erőfeszítések történtek arra, hogy a világ biztonságosabb legyen lakói számára. Az eredmények azonban jelentősen elmaradtak attól, amire valójában szükség lenne, és ami lehetséges.”⁹⁶

88 Földvári 1983, 104.

89 Hollai 1984a, 146.

90 Uo., 148.

91 Uo., 151.

92 Uo., 152.

93 Földvári 1983, 117.

94 Egy nehéz év tapasztalatairól. *Népszabadság* 41. évf. (1983) szeptember 24. 5.

95 Hollai Imre sajtótájékoztatója. *Hungarian Monitoring* 1982. december 21. 1163.; Hollai 1984a, 156.

96 Hollai 1984a, 158.

Az ENSZ-beli diplomaták az elmaradt eredmények ellenére az elnök hozzáértését és energiáját dicsérték. Az elnöki stallum sikeres betöltése hozzájárult Magyarország nemzetközi súlyának növeléséhez, és jó lehetőséget nyújtott – személyes ismeretségek kialakítása és utazások révén – a magyar külpolitikai célok előmozdításához is. 1983 januárjában meghívást kapott az el nem kötelezett országok lagosi értekezletére, majd a tavaszi ülésszak után többek között Líbiába, Ciprusra és Görögországba utazott. A Közgyűlés 38. ülésszakán már ismét mint a magyar delegáció vezetője szerepelt, és szólalt fel az ENSZ fontosságát méltatva, mint egyetlen olyan nemzetközi intézményét, amely segíti a feszültségek levezetését.⁹⁷

1984. szeptember 1-jén felmentették külügyminiszter-helyettesi tisztségéből.⁹⁸ Ekkor, saját kérésére, diplomáciai pályafutásának utolsó állomásaként egy olyan országba nevezték ki rendkívüli és meghatalmazott nagykövetté, amelynek politikai és kulturális viszonyait korábbi külszolgálatából kifolyólag alaposan ismerte, és amelynek politikai elitjéhez jó kapcsolatok fűzték. 1984. szeptember 27-től állt az athéni nagykövetség élén,⁹⁹ s mellette november 20-tól Cipruson is ellátta a Magyar Népköztársaság képviselőtét.¹⁰⁰ Amikor másfél évtized után Görögországba visszatért, a két ország között már élénk bilaterális kapcsolatok voltak, melyek a görög politikai rendszer demokratizálódása és az ország Európai Gazdasági Közösséghez való csatlakozása után váltak intenzívebbé. A két állam közötti politikai közeledés fontos epizódjára, Grósz Károly magyar miniszterelnök görögországi hivatalos látogatására viszont csak 1987-ben, Hollai megbízatása idején került sor.

Athéni külszolgálat 1988 őszén ért véget.¹⁰¹ Hazatérte után nem sokkal, 1989 februárjában nyugállományba vonult.¹⁰² Ekkor szülőhelyén, Újpesten megpróbálkozott egy civil mozgalom, az Újpestért Egyesület elindításával, hogy annak révén csatlakozzon a rendszerváltás folyamataihoz, de törekvése nem járt

97 *Hungarian Monitoring* 1983. október 24. 1330.

98 *Magyar Közlöny* 1984. szeptember 1. (36. sz.) 627. Ifj. Hollai Imre közlése szerint apja menesztését a Külügyminisztérium élére két évvel korábban diplomáciai tapasztalatok nélkül, de Aczél György politikai támogatásával kinevezett Várkonyi Péter járta ki Kádár Jánosnál.

99 MNL OL: M-KS 288. f. 5. cs. 905. ő. e. Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve (1984. március 13.); Baráth–Gecsényi 2015, 101.

100 Baráth–Gecsényi 2015, 94.

101 MNL OL: M-KS 288. f. 5. cs. 1011. ő. e. Az MSZMP PB ülésének jegyzőkönyve (1987. november 3.). Hivatalosan 1988. augusztus 26-án, illetve Nicosiában október 11-én ért véget a megbízatása. Baráth–Gecsényi 2015, 101. és 94.

102 Baráth–Gecsényi 2015, 187.

sikerrel.¹⁰³ Haláláig népszerűsítette azonban az ENSZ eszményét, visszatérő előadóként szerepelt a Magyar ENSZ Társaság rendezvényein. Alapító tagja volt 1997-ben a Közgylési Elnökök Tanácsának (Council of Presidents of the United Nations General Assembly, UNCPGA),¹⁰⁴ amely az egykori elnökök évenkénti közös állásfoglalásával az ENSZ Közgylésének világpolitikában játszott fontosságára, illetve az ENSZ szervezetének általuk szükségesnek tartott reformjára kívánta a figyelmet felhívni. Hollai Imre személyes, megingathatatlan meggyőződését a nemzetközi szervezet és a konfliktusokat áthidaló párbeszéd fontosságát illetően az alábbi, elnöksége idején kiadott közlemény tükrözi a legjobban: „Az Egyesült Nemzetek igen hatékony lehet a viták megoldásában és a béke fenntartásában. Azt a sajnálatos és veszélyes tényt, hogy léteznek konfliktusok, nem szabad a kollektív biztonság koncepciója megvalósíthatatlanságának bizonyítékeként elfogadni, hanem inkább figyelmeztetnie kell arra, hogy annak még hatékonyabban kell működnie.”¹⁰⁵

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest, ÁBTL)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, MNL OL)

Felhasznált irodalom

Baráth–Gecsényi 2015

Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990. Szerkesztette Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos. Budapest, MTA BTK, 2015.

Földvári 1983

Földvári Gábor: Az ENSZ közgylésének 1982. évi, 37. ülészsaka. *Külpolitika* 10. évf. (1983) 2. sz. 103–119.

Győri 2008

Győri Szabó Róbert: Zsidóság és kommunizmus a Kádár-korszakban. *Valóság* 51. évf. (2008) 4. sz. 92–108.

Hollai 1984a

Hollai Imre, az ENSZ-közgylés 37. ülészsaka elnökének beszédeiből. *Külpolitika* 11. évf. (1984) 1. sz. 144–158.

103 Pesta Lászlóval, a Kulturális Kapcsolatok Intézete egykori alelnökével, országgyűlési képviselővel alapították az Újpestért Egyesületet. Kőrös 1998, 11.

104 Hollai 2010, 197.

105 Szilágyi 1985, 25.

Hollai 1984b

Hollai Imre: Az új nemzetközi gazdaság rendre vonatkozó dokumentumok tíz éve. *Külpolitika* 11. évf. (1984) 4. sz. 93–103.

Hollai 2010

Hollai Imre: *Út az elnökséghez*. Budapest, Ad Librum Kft., 2010.

Kőrös 1998

Kőrös András: Az Újpesti Közművelődési Kör újabb története. *Újpesti Helytörténeti Értesítő* 5. évf. (1998) 6. sz. 7–18.

Magyarics 1996

Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok és Magyarország 1957–1967. *Századok* 130. évf. (1996) 3. sz. 571–612.

Nagy 2020

Nagy András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy” és az ENSZ, 1956–1963*. Budapest, Kossuth – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, 2020.

Németh 1993

Németh Jánosné: Az idegenforgalom és az emigráció kérdése az MSZMP Politikai Bizottsága előtt 1960-ban. *Levéltári Szemle* 43. évf. (1993) 2. sz. 42–65.

Nossiter 1982

Bernard Nossiter: Man in the news. A proletarian at U.N. helm [Ember a hírekben. Egy proletár az ENSZ kormányrúdjánál]. *New York Times* 1982. szept. 22. 9.

Palasik 2011

Palasik Mária: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya 1956–1962. *Betekintő* 5. évf. (2011) 2. sz. 4–5. https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_palasik.pdf (utolsó megtekintés: 2025. máj. 15.).

Pál 2017

Pál István: Egy felesleges tiszteletkör. A hírszerzés célszemélye: Kelen Imre karikaturista. *Levéltári Szemle* 67. évf. (2017) 1. sz. 47–63.

Ruff 1999

Ruff Mihály: A magyar–NSZK kapcsolatok (1960–1963). *Múltunk* 44. évf. (1999) 3. sz. 3–40.

Soós 1999

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1959–1960. évi jegyzőkönyvei. Szerkesztette Soós László. Budapest, 1999 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II, Forráskiadványok 35).

Szilágyi 1985

Szilágyi Zoltán: Az ENSZ rendszere és működése. *Külpolitika* 12. évf. (1985) 5. sz. 14–27.

Tóth 2011

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténeti vázlata, 1945–1990. *Betekintő* 2011. 2. sz. https://www.betekinto.hu/hu/2011_2_toth_e# (utolsó megtekintés: 2025. április 10.).

ENSZ-szervezetek és Magyarország

4. kép

„Ízlik az UNICEF-uzsonna a sashalmi napközi otthonban”.
UNICEF. Az Egyesült Nemzetek Nemzetközi Gyermeksegély Alapja.
Budapest, 1947. 12.

Az UNICEF és Magyarország kapcsolata

Korszakolás és áttekintés

Összefoglalás:

A tanulmány az ENSZ Gyermekalapjának létrejöttét és működésének alapvető vonásait tekinti át, valamint bemutatja a nemzetközi szervezet és Magyarország kapcsolatának legfontosabb eseményeit. A dolgozat célja egy általános áttekintés, amely egyrészt feltárja a jelenleg ismert és hozzáférhető források alapján megrajzolható körvonalakat, másrészt kiindulási alapként szolgálhat a későbbi, részletek tisztázását célzó kutatásokhoz. A tanulmány alapjául szolgáló kutatások megmutatták, hogy az UNICEF történetével kapcsolatban a magyar nyelvű munkákban szereplő adatok többsége pontosításra szorul, a szükséges adatfeltáráshoz pedig nemcsak könyvtári, hanem további levéltári munkára is szükség lesz. Ennek során azonban nem elegendő a magyar nyelvű levéltári anyag feltárása, hanem mindenképpen meg kell vizsgálni a szervezet saját (amerikai) levéltárában fekvő iratokat is.

Kulcsszavak:

ENSZ, UNICEF, UNICEF Magyar Nemzeti Bizottsága, Magyarország

Bevezetés

Háborúban hallgat a jog – tartották a régi rómaiak, arra alapozva, hogy a háború mindig nehézségeket hozott a közösségre.¹ Voltak, akik a csatamezőn maradtak, és ők később nemcsak a családi tűzhely mellől, hanem a földekről is hiányoztak. A gyengék és gyámoltalanok – ideértve a gyerekeket is – sorsát, ha sikerült életben maradniuk, általában az éhezés és a betegségek pecsételték meg. Az ártatlanok szenvedését már a korai jogszabálygyűjtemények is igyekeztek csökkenteni-

1 Domaniczky 2025, 1–2.

ni vagy éppen megakadályozni. Már az i. e. 2. században keletkezett hindu *Manu törvénykönyve* arra intette a királyt, hogy „ne öljön meg védtelen, gyenge, menekülő, megkegyelmezésért könyörgő ellenséget, sem pedig [...] csak kíváncsiságból odakerült embert.”² Ez a szabály egyértelműen a polgári lakosság megkímelésére biztatta a hadviselő feleket. Jóval későbbi, már a keresztény Európa lovag-eszményét megelőlegező gondolatot tartalmaznak *Szent István intelmei*, amelynek vonatkozó szakasza így szól: „Kell, hogy a királyt kegyesség, s irgalmasság díszítse, de a többi erény is hassa át és ékesítse. [...] Ennek okából hát... légy kegyes... mindenkihez, aki hozzád járul. Mert a szeretet gyakorlása vezet el a legfőbb boldogsághoz. Légy irgalmas minden erőszakot szenvedőhöz, őrizd szívedben mindig az isteni intést: »Irgalmasságot akarok, nem áldozatot.«”³

Fontos kiemelni, hogy míg az ókori kódex a polgári lakosság (köztük a nők és a gyerekek) életének megkímélését tűzi ki céljául, a középkorban íródott *Intelmek* az irgalmasságot állítja középpontba, amely egy pozitív, cselekvő magatartást vár el a győztestől. Itt már nemcsak az élet megkíméléséről van szó, hanem a támasz nélkül maradók megsegítéséről is. Ez a gondolat, a gyengék és gyámoltalanok támogatása, felkarolása erkölcsi kötelességből később társadalmi elvárassá, majd állami feladattá vált. A 19. század második felének hatalmas áldozatokkal járó csatái és háborúi már előrevetítették a polgári lakosságra a 20. században váró megpróbáltatásokat.

Az első világháború alatt, majd azt követően e felismerésből nőttek ki a különböző segélyakciók, amelyek helyben vagy országon kívül próbáltak segíteni (például Belgium,⁴ Magyarország⁵). Ezek az akciók azonban a két világháború korában nem váltak általánossá, pedig az erre alkalmas szervezeti hátteret jelentő nemzetközi szervezetet, a Nemzetek Szövetségét már 1920-ban létre-

2 BÜCHLER 1915, 93.

3 *Szent István király intelmei*, 10. parancsolat (fordította: Kurcz Ágnes).

4 Itt az I. világháború alatt német megszállás alatt álló Belgium megsegélyezésére alakult Belgyumi Segélybizottságról van szó (Commission for Relief in Belgium vagy CRB), amely 1914 és 1919 között működött, és elnöke a későbbi – az UNICEF létrejöttében is nagy szerepet játszó – amerikai elnök, Herbert Hoover volt. A CRB nemzetközi szervezetként jött létre, de működésében az Egyesült Államok játszotta a döntő szerepet. A belga segélyakció történetére lásd bővebben: George Nash Hoover-életrajzának 2. és 3. kötetét (Nash 1988; Nash 1996).

5 Az I. világháborút követően Magyarország megsegítésére jelentős nemzetközi erőfeszítések történtek (a Nemzetközi Gyermekmentő Szövetség keretében), de végül nem multi-, hanem bilaterális alapon, egyes országok részvételével. A segítség a magyar gyermekek átmeneti befogadására irányult, és elsősorban Hollandia, Belgium, valamint Svájc, Svédország és az Egyesült Királyság vett benne részt, az érintett gyermekek létszáma máig sem ismert, de vélhetően meghaladta a hatvanezer főt.

hozták. A végső lökést a II. világháborúnak a polgári lakosság számára minden korábbinál több szenvedést okozó időszaka adta meg a nemzetközi közösség számára. A szövetséges hatalmak előbb egy általános segélyszervezet megalapításáról döntöttek, még 1943-ban, két évvel az Egyesült Nemzetek megalapítása előtt. Ez volt a Segélyezési és Helyreállítási Hatóság, amelyet később, amikor az ENSZ részévé vált, a forrásokban leggyakrabban UNRRA-ként emlegettek.⁶

A jelen tanulmány fókuszában álló UNICEF azonban csak a II. világháború után jött létre – egyértelműen a korábbi tapasztalatok és kezdeményezések alapján. Viszonylag gyorsan megjelent a háborús vesztesek kategóriájába sorolt Magyarországon is, ahonnan viszont 1949-ben rövid úton távoznia kellett. A kapcsolatokat csak több mint két évtizeddel később, az 1970-es évek elején sikerült rendezni, ekkor alakult meg az UNICEF Magyar Nemzeti Bizottsága is.⁷ Jelen írás ennek a kapcsolatrendszernek a fontosabb szakaszait tekinti át abban a reményben, hogy a későbbi kutatások során, a levéltári források fényében az egyes periódusok eseménytörténete további részletekkel gazdagodik majd.

Az UNICEF létrejötte

Megalakulás és elnevezés

Az UNICEF-et 1946 végén hozta létre – az 56. plenáris ülésén elfogadott 57 (I). számú határozatával – az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése.⁸ A megalakításig – mint láthattuk – hosszabb út vezetett el, de a közvetlen előzmények között is több tényezőt kell megemlíteni. Egyrészt az egészségügyi szükséghelyzetet, amely egyes, a háború által sújtott európai és ázsiai területeken a polgári lakosság tömegeit, köztük a leginkább sebezhető anyákat és gyermekeket fenyegette. Az ennek megelőzését szolgáló világméretű nemzetközi segélyakciók lebonyolítására Roosevelttel amerikai elnök kezdeményezése nyomán már létezett külön hatóság, az UNRRA, amely nemcsak a technikai újjáépítésben segédkezett, hanem a járványok elleni védekezésben is szerepet vállalt – ez azonban 1946-ban befejezte a működését. Másrészt nagy szerepet kapott az emberi tényező, és itt három szakember nevét érdemes kiemelni.

6 Az UNRRA magyarországi tevékenységére lásd bővebben: Balogh 2021.

7 Megalakult az UNICEF magyar nemzeti bizottsága. *Magyar Nemzet* 1971. október 12. 3.

8 Az 1946. december 11-én elfogadott 57 (I) sz. határozat szövegét lásd az UNICEF honlapján (www.unicef.org/executiveboard/media/21016/file/1946-A-RES-57-I-Establishment-of-UNICEF-EN-ODS.pdf, utolsó megtekintés: 2025. január 31.).

A lengyel orvos és járványügyi szakember, Ludwik Rajchman (1881–1964) 1921 és 1938 között a Nemzetek Szövetsége Egészségügyi Irodájának⁹ volt az igazgatója. A világ több pontján munkálkodva nemcsak víziója, hanem első kézből szerzett tapasztalatai is voltak egy szervezetrendszer működtetésével kapcsolatban. Már 1943-ban javaslatot tett egy egészségügyi világszervezet létrehozására. 1946-ban pedig, amikor az UNRRA – amelynek munkájában Lengyelország képviselőjeként vett részt – bejelentette a működésének megszűnését, javasolta egy gyermekek megsegítésére szolgáló alap létrehozását. A létrejövő szervezetnek ő lett az első elnöke.¹⁰

Míg az UNICEF szakmai oldalát egy közép-európai gyökerekkel rendelkező orvos, Rajchman doktor képviselte, addig a szervező- és gyűjtőmunka lelke egy amerikai filantróp üzletember, Maurice Pate (1894–1965) volt.¹¹ Ő már az I. világháború során részt vett a későbbi amerikai elnök, Herbert Hoover belgák megsegítését célzó akciójának megvalósításában. A II. világháború idején az Amerikai Vöröskeresztnél dolgozott, és ő koordinálta az ázsiai és európai hadifoglyoknak szánt szállítmányokat. A háború végeztével részt vett a Hoover számára az európai államok élelmiszer-ellátottságáról szóló állapotfelmérés („*Famine Survey*”) és az ezzel kapcsolatos jelentések elkészítésében.¹² Ennek során közel negyven országban fordultak meg, így Pate-nek módjában állt személyesen is meggyőződnie a pusztítás mértékéről. Hoover és Pate úgy látta, hogy a legkiszolgáltatottabbak, a gyermekek számára célzott segélyakciókat kell indítani. Amikor pedig az UNICEF végül megalakult, Pate ügyvezető igazgatóként csatlakozott a szervezethez.¹³

Még egy személyről kell röviden megemlékeznünk, akinek tevékenysége általában és közvetlenül is előfutára volt mindannak, amire végül az UNICEF

- 9 A Nemzetek Szövetsége Egészségügyi Irodája a mai Egészségügyi Világszervezet (WHO) egyik előzményének tekinthető. A célja a Nemzetek Szövetsége Alapokmánya egyik rendelkezése megvalósításának elősegítése volt (amely az egész világra kiterjedően „az egészségi állapot javításáról, a betegségek megelőzéséről és a szenvedés enyhítéséről” beszélt, vö. az Alapokmány 25. pontját). Lásd még Vámos Gabriella tanulmányát a kötetben.
- 10 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, a továbbiakban: MNL OL): XIX-C-1-q, 5. doboz, szn-130, Vámbéry Rusztem washingtoni magyar követ jelentése (1947. december 27.).
- 11 Pate irathagyatékát (Maurice Pate Papers) egykori alma matere, a princetoni egyetem őrzi, de jelentős anyag (a Princetonban őrzött iratok másolatát is tartalmazva) található a Herbert Hoover Elnöki Könyvtárban is.
- 12 Hovert, aki 1929–1933 között volt az Amerikai Egyesült Államok elnöke, 1946-ban Truman elnök bízta meg a feladattal.
- 13 MNL OL: XIX-C-1-q, 5. doboz, szn-130, Vámbéry Rusztem washingtoni magyar követ jelentése (1947. december 27.).

megalakult. Herbert Hoover (1874–1965) az utókor leginkább politikusként emlegeti, ám érdemei elévülhetetlenek a nemzetközi szinten, tömeges méretben megvalósuló segélyezés megteremtésében is. Első jelentős sikere a belga segélyakció volt az I. világháború idején. Az I. világháború után egy már több mint húsz országra kiterjedő segélyakciót koordinált az Amerikai Segélyakció (American Relief Administration) keretében. Hoover azonban nemcsak a humanitárius célok elérése lelkesítette, hanem maga a szervezőmunka is. Ösztönös szervezőtehetség volt, akinek belföldön is több sikeres projekt fűződött a nevéhez.¹⁴ Aktivitását idős korára is megőrizte, ezért is merült fel, hogy az újrarendülő amerikai segélyakciók megszervezése kapcsán kikérjék a tanácsát.

Láthattuk, hogy egy nemzetközi, a legelesettebbeket felkaroló segélyszervezet ideája nem köthető egy személyhez. Helyesebb inkább úgy fogalmazni, hogy a szükséglet létezését – nem kis mértékben a korábbi, I. világháborús tapasztalatok alapján – gyorsan felismerték az illetékesek.¹⁵ Amikor pedig konkrét szervezeti keretet kerestek, egyértelműnek tűnt, hogy erre az újonnan létrejött nemzetközi szervezet, az ENSZ a legalkalmasabb.

A szervezet megalakulása viszonylag gyorsan történt. Hoover 1946-os tájékoztódását követően 1946 augusztusában Genfben, egy konferencián tette meg dr. Rajchman a javaslatát.¹⁶ Két hónappal később a javaslatot megvizsgálta egy bizottság, amelynek az ENSZ főtitkára és az UNRRA főigazgatója is tagja volt. Ezt követően – 1946 októberében – készült el az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának javaslata, amelyet egy eseti albizottság részletesen megvizsgált. Végül „1946. december 11-én az Egyesült Nemzetek Közgyűlése megalapította az International Children’s Emergency Fundot, amelynek egyetlen és kizárólagos célja a gyermekek, elsősorban a háború áldozataivá vált gyermekek közvetlen segítése volt. A cél az UNRRA abbahagyott munkájának folytatása volt...” – jelentette a magyar külügyminiszternek Washingtonból Vámbéry Rusztlem.¹⁷

Érdemes megjegyezni, hogy a szervezet eredetileg a Gyermekek Nemzetközi Segélyalapja elnevezést kapta, amely elé gyakran az ENSZ rövidítését is kiírták (UN International Children’s Emergency Fund), amelynek angol rövidítése (UNICEF) adja a szervezet ma is ismert elnevezését. Néhány évvel később,

14 1917–1920 között Hoover az Egyesült Államok Élelmiszerügyi Hivatalának elnöke volt. 1927-ben pedig ő irányította a nagy Mississippi-árvíz elleni sikeres védekezést. Hoover részletes életrajzát lásd George H. Nash ötkötetes Hoover-életrajzában.

15 Hasonlóan lásd: The United Nations Association Yearbook 1948, 222.

16 Egyes források szerint a lengyel és a brit delegált közös javaslatáról volt szó. Lásd: The United Nations Association Yearbook 1948, 223.

17 MNL OL: XIX-C-1-q, 5. doboz, szn-130, Vámbéry Rusztlem washingtoni magyar követ jelentése (1947. december 27.).

1953-ban azonban a hivatalos név megváltozott (United Nations Children's Fund), a rövidítés viszont máig megmaradt.

Forma, székhely, vezetőség, működési terület

Az UNICEF eredetileg egy pénzügyi alapként jött létre, amelyet egy ügyvezető igazgató (*executive director*) igazgatott. Ő volt Maurice Pate, aki 1947-től végül egészen haláláig, 1965-ig töltötte be ezt a pozíciót. Az ügyvezető igazgatót a végrehajtó bizottsággal egyeztetve az ENSZ főtitkára nevezi ki.

A végrehajtó bizottságot (*Executive Board*) az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa által elfogadott szabályzat értelmében az ENSZ Közgyűlése három évre választja. Kezdetben huszonhat tagállam képviseltette magát benne,¹⁸ jelenleg harminchat tagja van, amelyeket regionális csoportok szerint választanak meg.¹⁹ Új tagokat a végrehajtó bizottság javaslatára az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa ajánlhat a Közgyűlés számára. A végrehajtó bizottság saját maga választja meg elnökét – első ízben dr. Rajchmant, aki 1947–1950 között szolgált ebben a hivatalban.

Az UNICEF 1953-ban nemcsak névváltozáson, hanem strukturális átalakuláson is keresztülment. Egyrészt közelebb került az ENSZ-hez, a Közgyűlés autonóm szervévé vált.²⁰ Másrészt feladatainak részletesebb kidolgozásával megnövekedett az igazgatási szervezet szerepe is, hiszen a korábbi – ideiglenes – célkitűzéseket állandósult feladatok váltották fel.

Már a korai időkben kiemelt szerepet kapott a programbizottság (*Program Committee*), amely a beérkezett támogatási kérelmeket véleményezte a végre-

18 Ezek a következők: Argentína, Ausztrália, Brazília, Fehéroroszország, Kanada, Kína, Kolumbia, Csehszlovákia, Dánia, Ecuador, Franciaország, Görögország, Irak, Hollandia, Új-Zéland, Norvégia, Peru, Lengyelország, Svédország, Svájc, Ukrajna, Dél-afrikai Unió, Szovjetunió, Egyesült Királyság, Amerikai Egyesült Államok, Jugoszlávia. Lásd: The United Nations Association Yearbook 1948, 224.

19 A jelenlegi szabályozás szerint: Afrika (8 hely), Ázsia (7), Kelet-Európa (4), Latin-Amerika és Karib-térség (5), Nyugat-Európa és más államok (12). Vö.: www.unicef.org/executive-board/membership (utolsó megtekintés: 2025. március 11.).

20 *Per definitionem* megalakulásától kezdve annak számított. Az autonóm szervezet ugyanis – mint azt Bruhács János hangsúlyozza – nem a jogelmélet, hanem az ENSZ mindennapi működési gyakorlata hozta létre, ugyanis formailag könnyebb egy közgyűlési határozatot elfogadni, mint egy nemzetközi szerződést megkötni. Az autonóm szervek „megalakításuk módját tekintve... segédszervek, ugyanakkor feladatkörük, valamint adminisztrációjuk elkülönülése és saját pénzügyi forrásaik létezése e szervezetet a szakosított intézményekhez közelíti”. Lásd: Bruhács 2009, 50. Ez a jogállásbeli kettősség az UNICEF esetében is megfigyelhető, ahogyan az első évtizedek folyamán fokozatosan végbemegy a szervezet bürokratizálódása.

hajtó bizottság számára. Az első időszakban több alkalommal is ennek a vezetőjét választották a végrehajtó bizottság elnökévé.²¹ Az ötvenes évek első felétől azonban az elnök munkájának fő segítőivé az alelnökök (előbb három, aztán négy) váltak, így az elnök és az alelnökök egyre inkább egy külön vezetői testületként (elnökség, *Bureau*) kezdtek el funkcionálni.

Jelenleg az UNICEF igazgatása központi és regionális igazgatásra válik szét. A központi hivatal legfontosabb adminisztratív szervei a végrehajtó bizottság elnöksége (*Bureau*) és a Titkárság (*Office of the Secretary*). Ezek a szervek – de különösen a Titkárság – biztosítják az ügyintézés folyamatosságát, a végrehajtó bizottság ugyanis évente csak három alkalommal ülésezik.²²

A központon kívüli tevékenység hét regionális irodában zajlik, amelyek az egész világot lefedik. Az 1960-as évektől nagy szerepet játszanak az egyes országokban alakított nemzeti bizottságok is, amelyekben – szerencsés esetben – a nemzetközi tevékenység a helyi önszerveződési potenciállal egyesül. Ezek megalapítását már az 1946-os indulásnál célul tűzték ki,²³ de csak fokozatosan sikerült végrehajtani.

Feladatok és azok megvalósítása: a segély típusai

Az UNICEF felállításának szükségessége abból a felismerésből eredt, hogy a háborús évek folyamán gyermekek tömegei váltak alultáplálttá, és így kiszolgáltatottabbá a betegségekkel szemben. Az alap felállítása során tehát a két probléma megoldása összekapcsolódott: a) alapvető élelmet kell biztosítani a gyermekeknek, a létfenntartás mellett azért is, hogy ellenállóbbá váljanak a betegségekkel szemben; b) gyógyszerek (mint látni fogjuk, elsősorban a modern antibiotikumok) segítségével vissza kell szorítani a halálos gyermekbetegségeket. Végül pedig c) – kiegészítő jelleggel – eldöntötték, hogy a gyermekkort lehetőség szerint kiterjesztően kell értelmezni: a gyermekek ellátását a várandós és szoptatós anyákkal kell kezdeni, és egészen a fiatal felnőttkorig kell folytatni.

Bár ez elsőre megvalósítható feladatnak tűnt, különösen úgy, hogy a korábbi UNRRA-készleteket is felhasználhatónak nyilvánították, a megoldást két tényező nehezítette: a) az érintettek száma, illetve b) az a tény, hogy az alap mögött nem álltak kötelező befizetések vagy tagdíjak, hanem csupán önkéntes felajánlások.

21 Lásd: Rajchman után a kanadai Adelaide Sinclair (1900–1982) első ciklusát (1951–1952), illetve a svájci August R. Lindt (1905–2000) elnökségét (1953–1954). Az adatokra lásd az UNICEF honlapját.

22 Lásd: www.unicef.org/executiveboard/about (utolsó megtekintés: 2025. március 11.).

23 MNL OL: XIX-C-1-q, 5. doboz, szn-130, Vámbéry Rusztem washingtoni magyar követ jelentése (1947. december 27.).

Az érintettek száma tekintetében beszédes a következő idézet, amely a segélyakciók által kezdetben célzott területeket érintette: „Egyedül Európában 50 millió gyermek él a háborút megelőző életszínvonalnál jóval alacsonyabb szinten. Kínában 64 millió gyermek nem kap elegendő ételt.”²⁴ Az 1948-as kezdeti programoknak ennél jóval szűkebb kört sikerült elérniük: 12 európai országban közel 4 millió szoptatós anyát és gyermeket – ami az 1946-os célkitűzés („20 millió gyermek és serdülő”²⁵) ötöde.

1. táblázat

Ellátásban részesíteni tervezett személyek száma és megoszlása a célországok szerint²⁶

Ország	Fő	Ország	Fő
Albánia	25 000	Görögország	340 000
Ausztria	240 000	Magyarország	110 000
Bulgária	110 000	Olaszország	700 000
Csehszlovákia	125 000	Lengyelország	700 000
Finnország	75 000	Románia	400 000
Franciaország	290 000	Jugoszlávia	600 000

A célországok vonatkozásában érdemes felidézni, hogy az alapot létrehozó határozat úgy szólt, hogy „az alapot az agresszió áldozatává vált, valamint az UNRRA-támogatásban részesült országok gyermekeinek és serdülőinek javára és rehabilitációjára, valamint általában gyermekegészségügyi célokra kell felhasználni és kezelni, kiemelten kezelve az agresszió áldozatává vált országok gyermekeit”.²⁷ Látható, hogy az alapító kezdetben az érintett országokon belül elsőbbséget kívánt adni az agresszió áldozatává vált államoknak, de ezt a kitételel némiképp már az indulásnál felpuhította az UNRRA-támogatásban részt vevők szövegbe emelése. UNRRA-támogatásban ugyanis „volt ellenséges nemzetek” is részesültek, többek között Magyarország is.²⁸

24 The United Nations Association Yearbook, 1948. 224.

25 MNL OL: XIX-C-1-q, 5. doboz, szn-130, Vámbéry Rusztem washingtoni magyar követ jelentése (1947. december 27.).

26 Forrás: a táblázat a The United Nations Association Yearbook 1948, 225. adatai alapján készült.

27 The United Nations Association Yearbook 1948, 224.

28 Lestyán 1946, 471–472.

Az UNICEF végrehajtó bizottsága már a segélyek szétosztásának megkezdése előtt meghatározta a segélyek szétosztásánál figyelembe veendő prioritásokat: „1) Terhes anyák és beteg gyermekek felsegítése tápszerekkel és a legszükségesebb élelmiszerekkel. 2) Segíteni ruházással, cipővel, csukamajolajjal és orvosságokkal olyan gyermekintézményeket, amelyeket a háború elpusztított. 3) Az Egyesült Nemzetek és a nemzetközi egészségügyi szervezet segítségével ösztöndíjakat létesíteni gyermek- és egészségügyi szakértők képzésére.”²⁹ Kijelölték az alappal való kapcsolatfelvétel során alkalmazandó alapelveket is: 1) „... a segítségnél az egyetlen szóba jövő szempont az arra rászorultság, és semmiféle faji, származásbeli vagy nemzetiségi vagy politikai különbséget nem tesznek.”³⁰ 2) Az Alap tájékoztatja az adott kormányt, hogy „mindent elkövet, hogy ellátmányok szétosztása simán és igazságosan történjék. 3) Megerősíti és megszervezi az illetékes országokban a fennálló gyermek és egészségügyi programokat. 4) Szoros összeköttetést tart fenn egyéb segítő szervezetekkel és az Egyesült Nemzetek egyéb egészségügyi és jótékonyági szerveivel. 5) A segítségért forduló kormányoknak nem csak rászorultságot kell igazolni, hanem azt is, hogy a meglévő hivatalos és önkéntes szervezetek alkalmasak az esetleges adományok megfelelő szétosztására.”³¹

A finanszírozási nehézségek kezdettől fogva jelen voltak a szervezet életében. A magyar követ által is hazajelentett kezdeti célkitűzés: „húszmillió gyermek és serdülő megsegítése”³² jelentős költségvetési vonzattal járt: „az első évre 450 millió dollárt igényelt volna.”³³ Az elvárt összeg helyett azonban csak annak töredéke, mintegy 70 millió dollár befizetését mondták biztosra, amelyből nagyjából négymillió gyermek számára lehetett minimális ellátást biztosítani – „[o]rvosságot, ruházatot, cipőt ez nem tesz lehetségessé”.³⁴ Az önkéntes befizetések növelésére ekkor politikai akció is indult, amelyet néhány éven keresztül az ENSZ Gyermekakció Iroda (*UN Appeal for Children*) fogott össze.³⁵

29 MNL OL: XIX-C-1-q, 5. doboz, szn-130, Vámbéry Rusztem washingtoni magyar követ jelentése (1947. december 27.).

30 Uo.

31 Uo.

32 Uo.

33 Uo. Érdemes megjegyezni, hogy ez az akkoriban is jelentős összeg ma (2025) közel 8 milliárd dollárnak felelne meg (www.in2013dollars.com/us/inflation, utolsó megtekintés: 2025. január 31.). A bevételezni remélt 70 millió dollár mai (2025) értéke pedig 1235 millió dollár lenne.

34 MNL OL: XIX-C-1-q, 5. doboz, szn-130, Vámbéry Rusztem washingtoni magyar követ jelentése (1947. december 27.).

35 Lásd: E_RES_127(VI). sz. közgyűlési határozat. Az iroda segítségével közel 12 millió dollárt sikerült összegyűjteni. Lásd: Wilcox–Marcy 1955, 443.

Az önkéntes adományozás a későbbiekben is jelentős, bár folyamatosan változó arányú maradt, és a legbiztosabb forrásnak az első évektől kezdve (mindmáig) az Egyesült Államok hozzájárulása számított.³⁶

Az alap pénzügyi helyzetét csak az 1960-as évekre sikerült stabilizálni, de a finanszírozási szükséglet azóta is rendszeresen meghaladja a lehetőségeket. A forráshiányt a szervezet kezdetben a donorállamokkal kialakított stratégiai partnerséggel próbálta enyhíteni, de az idők során az államok mellett számos nemzetközi szervezettel és vállalattal is sikerült partneri viszonyt kialakítani. Máig jelentős a lakossági adományozásból származó bevétel, de az ezeket koordináló nemzeti bizottságok adományozói között gyakran a helyben székhellyel rendelkező globális vállalatok is megtalálhatóak.³⁷

Működési területek

Röviden szólni kell a működési területekről is, értve ezalatt a konkrét célkitűzéseket és az érintett földrajzi régiókat. Láthattuk, hogy az UNICEF megalapítását kimondó ENSZ közgyűlési határozat két fő célkitűzést jelölt meg:

- a) az alapanban összegyűlt pénzeket a gyermekek és serdülők javára és rehabilitációjára,
- b) általában gyermekegészségügyi célokra kell felhasználni.

Jelenleg az alapításkor kijelölt célok több pontra szétbontva valósulnak meg, mégpedig olyan módon, hogy áthatják az alap jelenlegi célkitűzéseit (célterületek). Az UNICEF 2023. évi jelentése szerint a szervezet célterületei a következők:

1. a gyermekek életének és boldogulásának biztosítása;
2. a gyermekek tanulásának biztosítása;
3. a gyermekek erőszaktól, kizsákmányolástól, bántalmazástól, elhanyagolástól és a káros gyakorlatoktól való megóvása;
4. a gyermekek ivóvízhez, higiéniai és egészségügyi szolgáltatásokhoz és ellátáshoz való hozzáféréseinek, valamint biztonságos és fenntartható éghajlaton és környezetben tartózkodásának biztosítása;
5. a gyermekek szociális védelemhez való hozzáféréseinek és a szegénységtől mentes életvitelének biztosítása.

36 Wilcox–Marcy 1955, 435.

37 Lásd például a Walt Disney-t (USA) vagy a Spotifyt (Svédország), a 2023-as adományozási tevékenységükre: A1-2. táblázat, Global Humanitarian Thematic Funding 2023 (www.unicef.org/media/160721/file/Global%20Humanitarian%20Thematic%20Funding%202023.pdf, utolsó megtekintés: 2025. március 13.). A támogatók listáját lásd bővebben: UNICEF Éves jelentés 2023, 48–52. (www.unicef.org/media/157491/file/UNICEF%20Annual%20report%202023%20EN.pdf, utolsó megtekintés: 2025. március 13.).

Miközben a célkitűzések a szervezetnek a változó világhoz, a globalizáció és a tömegtársadalmak létrejöttéből eredő számos kihíváshoz való gyors alkalmazkodását szolgálják, fontos hangsúlyozni, hogy jelentős elmozdulás történt az alap földrajzi célterületeiben is. Az alapításakor ugyanis a célterületnek Európa és Ázsia egyes, háború által sújtott területei számítottak, de a korai időszak forrásait túlnyomórészt európai országok között osztották szét. Később megjelentek a célterületek között az ázsiai, az afrikai, óceániai, valamint közép- és dél-amerikai országok is.³⁸ Jelenleg viszont az afrikai és ázsiai régiók állnak a támogatás fókuszában.³⁹

Az UNICEF megjelenése Magyarországon. A magyarországi működés korszakolása

Annak ellenére, hogy az UNICEF-re, illetve a szervezet és Magyarország kapcsolatára vonatkozó levéltári forrásanyag korlátozottan hozzáférhető,⁴⁰ illetve töredékes,⁴¹ a magyarországi működés kezdetei és keretei jól rekonstruálhatók. Itt csupán egy rövid korszakolásra teszünk kísérletet, bemutatva az adott időszakra vonatkozó források legfontosabb jellegzetességeit.

Az együttműködés első szakasza (1946–1949)

Magyarország és az UNICEF kapcsolata biztatóan és dinamikusan kezdődött. Bár az alapot létrehozó közgyűlési határozat szerint az agresszió áldozatává vált államok támogatása elsőbbséget kellett, hogy élvezzen, a gyakorlatban – nem kis részben Maurice Pate elképzeléseinek megfelelően – kezdettől fogva a rászorultsági elv érvényesült, ugyanis a „segítés ügyét mindenféle politikai szem-

38 1972-ben például a célországok listáján 40 afrikai, 30 ázsiai, 7 óceániai, 32 közép- és dél-amerikai és 2 európai ország szerepelt. Lásd: UNICEF 1972. évi jelentés, 17., www.unicef.org/media/93971/file/UNICEF-annual-report-1972.pdf, utolsó megtekintés: 2025. március 13.). A fejlődés méretére lásd még: A világszervezet a gyermekekért – Harmincéves az UNICEF (*Magyar Szó* 1976. október 3. 4.).

39 Vö.: 2022. évi jelentés, 29. (www.unicef.org/media/141001/file/UNICEF%20Annual%20Report%202022%20EN.pdf, 2025.03.13.) és 2023. évi jelentés, 45. (www.unicef.org/media/157491/file/UNICEF%20Annual%20report%202023%20EN.pdf, utolsó megtekintés: 2025. március 3.).

40 Az UNICEF iratanyaga a szervezet New York-i levéltárában található, amely még évekig zárva tart. Az iratanyag nagy része csak papíralapon és személyesen kutatható.

41 A magyar levéltári iratanyagnak főleg a magyarországi akciókra vonatkozó anyagai töredékesek, ezért a kutatásban jelentős szerepet kaphatnak a személyes visszaemlékezések és a könyvtári szakirodalom is.

pontoktól elválaszt[tották], és kizárólag az arra rászorultságot”⁴² vették figyelembe. Másrészt viszont Magyarország megfelelt a másik alapkövetelménynek, hiszen korábban UNRRA-segélyben részesült.

Az ENSZ Gyermekalapja 1948 elején kezdte meg működését Magyarországon,⁴³ ahol akkor már évek óta több külföldi segélyszervezet is működött. Az ENSZ Gyermekalapja azonban kezdettől fogva ambiciózus célokat tűzött maga elé, amely mögött nem egy-egy ország vagy szervezet, hanem nemzetközi összefogás állt. Az alap rövid, 1–6 hónapos tervekkel operált, kormányzati kapcsolattartója ebben az időszakban a Népjóléti Minisztérium volt. Az első fél éves terv a rászoruló anyák és gyermekek táplálékkiegészítését célozta. A korábbi 110 ezer fő helyett már kezdetben is többet, mintegy 120 ezer főt kívántak elérni, de a program végére az érintettek száma 195 ezerre nőtt.

A tejpor és élelmiszer mellett az alap vezetői kezdtől igyekeztek figyelembe venni a magyar kéréseket. Ezek célba juttatásához egyrészt már rendelkezésre állt a korábbi UNRRA-adminisztráció, amelynek egy részét – köztük több magyar háttérrel rendelkező amerikai állampolgárt – tovább foglalkoztatták. Másrészt az UNICEF felső vezetése is ellátogatott Magyarországra, hogy közvetlenül tájékozódjon a helyi adottságokról és igényekről. Dr. Rajchman és Pate ügyvezető igazgató 1948 nyarán érkezett, de az ENSZ Gyermekakció Iroda képviselője már 1948 januárjában vizitált Budapesten. Dr. Rajchman a támogatások bővítését helyezte kilátásba:⁴⁴ az élelmiszersegély mellett ruhaneműk készítését és szétosztását, mentőautók adományozását és orvosi továbbképzési programot⁴⁵ jelentett be. A legfontosabbnak azonban a gyógyszersegély bizonyult. Ez a korban modernnek számító antibiotikumok (és védőoltások) biztosítását jelentette, amelyből mindaddig csak korlátozott szállítmányok álltak rendelkezésre.⁴⁶ A segélyek szétosztását az alap a kormányzati szervek, a gyermekvédel-

42 MNL OL: XIX-C-1-q, 5. doboz, szn-130, Vámbéry Rusztem washingtoni magyar követ jelentése (1947. december 27.). Hasonlóan lásd még: Tudja Ön, hogy mi az UNICEF? *Demokrácia* 1948. március 14. 3.

43 Az ehhez szükséges szerződéseket az ENSZ egyik tisztviselője, dr. Martha Eliot készítette elő 1947. nyári budapesti látogatása során. Erre lásd bővebben: Szűcs 2000, 646., 703–704.)

44 Vö.: a népjóléti minisztérium fogadása az UNICEF vezetői tiszteletére. *Magyar Nemzet* 1948. június 24. 1.; valamint Tuberkulózis elleni küzdelem és gyógyszersegély az UNICEF programján. *Kossuth Népe* 1948. június 24. 2. Chester Bowles látogatására (ENSZ Gyermekakció Iroda) lásd MNL OL: XIX-C-1-q, 5. doboz, szn-130, Vámbéry Rusztem washingtoni magyar követ jelentése (1947. december 27.) és Chester Bowles... *Világosság* 1948. január 18. 1.

45 A párizsi orvosi továbbképzésről szóló beszámolót lásd Stoll 1948.

46 Vö.: MNL OL: XIX-C-1-q, 5. doboz, szn-20, Feljegyzés Olt Károlynak a sztreptomycin-szállítmányok szétosztása tárgyában (1948. január 21.).

mi intézményrendszer és a civil szervezetek támogatásával valósította meg. A szállítmányok útját a behozataltól az egyes személyekig igyekeztek dokumentálni, hogy minél kevesebb lehetőség maradjon a visszaélésekre.

Az eléggé foghíjas magyar levéltári iratanyagból jól látszik, hogy az együttműködés 1949-ben tovább mélyült, és a kapcsolatok megszakítása a szervezetet váratlanul érte,⁴⁷ azonban a feszültség növekedésének már 1949 első felében is voltak – legalábbis a szervezeten belül érzékelhető – előjelei. Bár ezt a pesti misszió munkatársai akkor még csak nehézségként érzékelhették, valószínűleg egy minisztériumi kérés határozott visszautasítása vezethetett el a szakításhoz. Hunkár Dénes, aki a rendszerváltást követő első bécsi magyar nagykövetségként vált ismertté, ám ebben az időszakban az UNICEF alkalmazásában állt, egy interjúban úgy emlékezett vissza, hogy „[a] teljesen semleges UNICEF számára elfogadhatatlan volt, hogy a kormány a Kommunista Párt irányítása és befolyása alatt álló intézményeket szerette volna előnyben részesíteni. Az ilyen tendencia ellen az UNICEF vezetői leghatározottabban felléptek, sőt... előadták a panaszait a minisztérium képviselői előtt, és ennek akkor volt is hatása: a presszió enyhült, majdnem észrevehetetlenné vált...”⁴⁸ A magyar fél visszakozása azonban csak látszólagos lehetett, a döntés – vélhetően a politikai vezetés legfelsőbb szintjén – már ekkor megszülethetett, a közléssel azonban kívártak. Sőt, „1949 júliusában Gordon Carter még kitüntetést kapott, a külföldinek adományozható egyik legmagasabb kitüntetést adta át neki a parlamentben a köztársaság elnöke”.⁴⁹ Bár Hunkár szerint már „1949 májusában vagy júniusában közölték az UNICEF-fel, hogy tevékenységének szüksége megszűnván augusztus 30-ával számolja fel a missziót, és az idegen állampolgárságú vezetők hagyják el az országot”,⁵⁰ részleteket az általam átnézett iratanyag nem tartalmazott, ezért pontos adatokat – a hazai pártiratokat és a szervezet külföldi iratanyagát egyaránt érintő – a további kutatástól várhatunk.

47 Az UNICEF munkájának befejezését a magyar sajtóban néhány kishír tudatta (1949 augusztusában), amely nem a tényt közölte, hanem a beszállítók számára tűzött ki határidőt az elszámolásra. Mindezek fényében beszédes az a levéltári iratanyagban fennmaradt 1949. novemberi körlevél, amely rögzíti, hogy az UNICEF által korábban segélyként bejelentett mikroszkópot beszerezték, és Budapestre szállítják (MNL OL: XIX-C-1-a, 96. doboz, 1949. november 16-i körlevél, 105-1/1949). A Simai 1997-ben szereplő dátum tehát téves.

48 Bokor 1993, 103.

49 Uo.

50 Uo.

Az együttműködés második szakasza (1959–1989)

A kapcsolatokat egy váratlan esemény, az 1956-os forradalom mozdította ki a mélypontról. Az UNICEF 1957 tavaszán – a magyar kormány kérésére – egy nagyobb összegű segélyt⁵¹ szavazott meg Magyarországnak.⁵² A döntést megelőzően a szervezet ügyvezető igazgatója, Maurice Pate kelet-európai útja során Budapesten is tájékozódott a szükségletekről.⁵³

A támogatás folyósítását az új magyar kormány pozitív fejleményként értékelte, amelyet mikro- (a szervezet irányában) és makroszinten (az ENSZ felé) a kapcsolatok erősítésére lehet felhasználni. Ennek formájaként egy éves pénzügyi hozzájárulás fogalmazódott meg.⁵⁴ Ilyet ekkor már a keleti blokk több országa is fizetett, a Szovjetunió kivül Csehszlovákia és Lengyelország, de az ENSZ tagállamainak „túlnyomó többsége – 1957-ben 73 állam”⁵⁵ – is folyósított ilyen támogatást.

A következő jelentős esemény a magyar nemzeti bizottság megalakítása volt, amelyre 1971-ben került sor.⁵⁶ Ezzel teljesedett ki az UNICEF és Magyarország kapcsolata, ugyanis a bizottság társadalmi szervezetként nemcsak a kormányzat oldaláról érkező, hanem a társadalom különböző csoportjaiban megfogalmazódott véleményeket is képes volt összegyűjteni és továbbítani. Másrészt pedig jelentős szerepet játszott (és játszik) a gyűjtések és segélyakciók koordinálásában.

Az együttműködés harmadik szakasza (1989-től napjainkig)

Az 1989-es rendszerváltást követően az egyik legjelentősebb változást a szervezeti struktúrában tapasztalhatjuk. A Magyar Nemzeti Bizottság, amely korábban a Magyar ENSZ Társaság, később pedig az Országos Béketanács szervezeti keretei között működött, élt az új egyesületi törvény által biztosított lehetőséggel, és

51 A levéltári anyagok szerint Magyarország 1957-ben 700 000 dollár értékű segélyben részesült az UNICEF-től. MNL OL: XIX-A-83-b, Külügyminisztérium: Előterjesztés. 002061. [A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3060/1959. sz. határozatához – az ENSZ Gyermekalapjához (UNICEF) történő hozzájárulásról] (1959. március 4.).

52 Az UNICEF segélye Magyarországnak. *Magyar Szó* 1957. április 10. 5.; Az UNICEF segélye Magyarországnak. *Magyar Szó* 1957. április 17. 4.

53 Az Egyesült Nemzetek Szervezete gyermekalapjának igazgatója Prágában. *Új Szó* 1957. március 22. 4.

54 Ennek induló összege (1957 és 1966 között) 150 ezer forint volt. MNL OL: XIX-A-83-b, Külügyminisztérium: Előterjesztés. 002061. (1959. március 4.).

55 Uo.

56 Megalakult az UNICEF magyar nemzeti bizottsága. *Népszabadság* 1971. október 12. 5.; Megalakult az UNICEF magyar nemzeti bizottsága. *Magyar Hírlap* 1971. október 12. 2.

önálló egyesületté⁵⁷ vált.⁵⁸ Megváltozott a támogatás iránya is: míg korábban a nemzeti bizottság által összegyűjtött támogatás döntő többsége a fejlődő országokba került, 1990 után néhány évig elsődlegesen Magyarországon,⁵⁹ illetve Kelet-Közép-Európában maradt.⁶⁰ A nemzetközi segélyakciók majd az 1990-es évek közepétől kerültek – fokozatosan – újra előtérbe.⁶¹ A harmadik jelentős változás volt – főként az ENSZ gyermekjogi egyezményének elfogadásából következően –, hogy hangsúlyosabbá vált a gyermekjogok képviselése a szervezet és a nemzeti bizottság munkájában is.

Érdemes megemlíteni, hogy a 2010-es években Magyarország az UNICEF nemzetközi központjával is szorosabb kapcsolatba került, miután 2015-ben Budapestre költözött a szervezet globális szolgáltató központja,⁶² ami azt jelenti, hogy ezt követően ez az intézmény biztosítja a technikai, informatikai és pénzügyi támogatást az ENSZ összes gyermekvédelmi programjához.⁶³

- 57 Később az egyesületi forma helyett a magyar nemzeti bizottság célkitűzéseire jobban illeszkedő alapítványi formában alakult újjá, és – UNICEF Magyar Bizottság Alapítvány név alatt – jelenleg is így működik.
- 58 Bemutatjuk az UNICEF Magyar Nemzeti Bizottságát. *Barátság* 1995. november 15. 1074–1075.; Kisiparosok képviselése a Magyar ENSZ Társaságban. *Kisiparos Újság* 1989. július 8. 1.
- 59 Bár már a nyolcvanas években is voltak (kisméretű) belföldi akciók, a szervezet az 1990-es évek első felében az ország több pontján is kezdeményezően lépett fel. Vö. például: UNICEF-segítség zalaiaknak. *Zalai Hírlap* 1993. május 4. 16. vagy: Ablak a világra. *Kelet-Magyarország* 1995. december 7. 9.; Ablak a világra. *Köznevelés* 1996. január 18. 2.
- 60 A Magyar Nemzeti Bizottság például jelentős erőket mozgósított a boszniai gyermekek támogatására (lásd például: UNICEF-segély Boszniának. *Esti Hírlap* 1995. augusztus 29. 11.), és később bekapcsolódott a koszovói gyermekek érdekében szervezett akcióba is, lásd például: Segíts a koszovói gyerekeken! *Köznevelés* 1999. június 11. 4.
- 61 José Felicianóval Ruandáért. *Vasárnap* 1994. szeptember 18. 1.
- 62 A pályázatról lásd bővebben: A világ közepe. *Figyelő* 2015. szeptember 24. 36–37., illetve: 1680/2014. (XI. 26.) kormányhatározat az ENSZ Gyermekalapja Globális Szolgáltató Központjának lehetséges budapesti elhelyezéséről. *Magyar Közlöny* 2014. november 26. (161. sz.) 16 230. A Szolgáltató Központ bővítésére lásd: 1368/2019. (VI. 25.) kormányhatározat az ENSZ Gyermekalapja budapesti Globális Szolgáltató Központjának második ütemű bővítéséről. *Magyar Közlöny* 2019. június 25. (108. sz.) 3891.
- 63 Lásd bővebben: <https://ensz.kormany.hu/megnyilt-az-unicef-globalis-szolgáltatokozpontja-budapesten#> (utolsó megtekintés: 2025. március 15.).

Összegzés

A fentiekben az ENSZ Gyermekalapjának létrejöttét és működésének alapvető vonásait tekintettem át, illetve bemutattam a nemzetközi szervezet és Magyarország kapcsolatának legfontosabb eseményeit. A célom egy alapvetés elkészítése volt, amely egyrészt feltárja a jelenleg ismert és hozzáférhető források alapján megrajzolható körvonalakat, másrészt kiindulási alapként szolgálhat a későbbi, a részletek tisztázását célzó kutatásokhoz. A tanulmányban kitértem arra, hogy a segítség, az elesettek és kiszolgáltatottak támogatása már az ókori kultúrákban megjelent, nemcsak vallási előírások szintjén, hanem jogi dokumentumokban is. A tömegtársadalmak létrejöttével a probléma egyrészt méreténél, másrészt globális voltánál fogva meghatározó kérdéssé vált, hiszen a gyermekek egyúttal a következő nemzedéket jelentik, amely magában rejt egy jobb jövő reményét. Az első nemzetközi segélyakciók az I. világháború idején kezdődtek, de az alapvető feltételek – a nemzetközi közösség elhatározása, a megfelelő szervezési módszerek és a probléma megoldására alkalmas személyek formájában – csak a II. világháború végére teremtdtek meg.

Az eredeti elhatározást – a háború pusztításai által érintett gyermekek és anyák számára nyújtandó segítséget – rövid időn belül felváltotta az általános, az ún. fejlődő országokra – vagyis a bolygó államainak nagyobbik részére – vonatkozó segítési szándék. Az UNICEF működése így rövid idő alatt állandósult, és egyre összetettebbé és nagyobb volumenűvé vált, és láthattuk azt is, ahogy a szervezet működésének fókusza Európáról lassan Ázsiára és Afrikára került át.

Mindeközben igyekeztem bemutatni az UNICEF és Magyarország kapcsolatának legfontosabb eseményeit is. Ez egyrészt e kapcsolatok dinamikája miatt tarthat számot az érdeklődésre, hiszen a kezdeti szívélyes fogadtatást a politikai helyzet változásával egy gyors – szakítással végződő – lehülés követte. Másrészt viszont Magyarország egyike volt az első kedvezményezetteknek, mára pedig – a globális szolgáltató központ magyar fővárosba kerülésével – a szervezet egyik legfontosabb partnerországává vált. Ez a kapcsolatrendszer tehát az elmúlt nyolc évtizedben megjárta a magasságot és mélységet egyaránt, amely mindenképpen érdemes a további – mélyebb és összetettebb – kutatásra.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-C-1-q: Népjólét, Egészségügy (1942–1998), Népjóléti Minisztérium (1942–1951), Miniszteri titkárság (1946–1950).

Internetes források

www.unicef.org/executiveboard/membership (utolsó megtekintés: 2025. március 15.).

www.unicef.org/executiveboard/media/21016/file/1946-A-RES-57-I-Establishment-of-UNICEF-EN-ODS.pdf (utolsó megtekintés: 2025. március 15.).

<https://ensz.kormany.hu/megnyilt-az-unicef-globalis-szolgaltatokozyontja-budapestten#> (utolsó megtekintés: 2025. március 15.)

www.unicef.org/media/93971/file/UNICEF-annual-report-1972.pdf (utolsó megtekintés: 2025. március 13.)

www.unicef.org/media/141001/file/UNICEF%20Annual%20Report%202022%20EN.pdf (utolsó megtekintés: 2025. március 13.)

www.unicef.org/media/157491/file/UNICEF%20Annual%20report%202023%20EN.pdf (utolsó megtekintés: 2025. március 13.)

www.unicef.org/media/160721/file/Global%20Humanitarian%20Thematic%20Funding%202023.pdf (utolsó megtekintés: 2025. március 13.)

www.unicef.org/media/157491/file/UNICEF%20Annual%20report%202023%20EN.pdf (utolsó megtekintés: 2025. március 13.)

Nyomtatott források

Az Egyesült Nemzetek Szervezete gyermekalapjának igazgatója Prágában. *Új Szó* 1957. március 22. 4.

Az UNICEF segélye Magyarországnak. *Magyar Szó* 1957. április 10. 5.

Az UNICEF segélye Magyarországnak. *Magyar Szó* 1957. április 17. 4.

Kisiparosok képviselte a Magyar ENSZ Társaságban. *Kisiparos Újság* 1989. július 8. 1.

UNICEF-segítség zalaiaiaknak. *Zalai Hírlap* 1993. május 4. 16.

José Felicianóval Ruandáért. *Vasárnap* 1994. szeptember 18. 1.

UNICEF-segély Boszniaának. *Esti Hírlap* 1995. augusztus 29. 11.

Ablak a világra. *Kelet-Magyarország* 1995. december 7. 9.

Ablak a világra. *Köznevelés* 1996. január 18. 2.

Segítség a koszovói gyerekeken! *Köznevelés* 1999. június 11. 4.

A világ közepe. *Figyelő* 2015. szeptember 24., 36–37.

UNICEF 1972. évi jelentés

UNICEF 2022. évi jelentés

UNICEF 2023. évi jelentés

1680/2014. (XI. 26.) kormányhatározat az ENSZ Gyermekalapja Globális Szolgáltató Központjának lehetséges budapesti elhelyezéséről. *Magyar Közlöny* 2014. november 26. (161. sz.) 16 230.

1368/2019. (VI. 25.) kormányhatározat az ENSZ Gyermekalapja budapesti Globális Szolgáltató Központjának második ütemű bővítéséről.

Felhasznált irodalom

Árpád-kori legendák és intelmek. Szerk. Érszegi Géza. Budapest, Osiris, 1999.

Balogh 2021

Balogh Róbert: „Köszönömszépenaczipőt”. A második világháború utáni Magyarország a budapesti UNRRA-misszió iratainak tükrében, *Múltunk* 66. évf. (2021) 1. sz. 54–92.

Bokor 1993

Bokor Péter: Frakkban és csíkosban. Beszélgetés Hunkár Dénes bécsi nagykövettel, *Mozgó Világ* 19 évf. (1993) 9. sz. 96–110.

Bruhács 2009

Bruhács János: *Nemzetközi jog III.* Budapest, Dialóg Campus, 2009.

Büchler 1915

Büchler Pál: *Manu törvényei.* Budapest, Benkő, 1915.

Domaniczky 2025

Domaniczky Endre: *A nemzetközi humanitárius jog története (a kezdetektől 1949-ig).* Budapest, 2025 (kézirat).

Lestyán 1946

Lestyán Sándor: Az UNRRA Magyarországon. *Budapest* 2. évf. (1946) 12. sz. 471–472.

Nash 1988

Nash, George: *The Life of Herbert Hoover. The Humanitarian 1914–1917.* New York, Norton, 1988.

Nash, 1996

Nash, George: *The Life of Herbert Hoover. The Master of Emergencies 1917–1918.* New York, Norton, 1996.

Simai 1997

Simai Mihály: UNICEF – Az ENSZ Gyermekalapja és Magyarország. In: *Az ENSZ-család és Magyarország. ENSZ Akadémia 1997.* Szerk. Gömbös Ervin. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 1997.

Stoll 1948

Stoll Kálmán: Beszámoló az UNICEF Párizsban rendezett első szociális gyermekvédelmi tanfolyamáról. *Orvosok Lapja* 4. évf. (1948) 41. sz. 589–594.

The United Nations Association Yearbook 1948

The United Nations Association Yearbook 1948. [London], Hutchinson & Co, 1948.

Wilcox–Marcy 1955

Wilcox, Francis O. – Marcy, Carl M: *Proposals for changes in the United Nations.* Washington, Brookings Institution, 1955.

5. kép

Az Egészségügyi Világszervezet genfi székháza. Bélyeg, tervezője Nagy Zoltán. A Magyar Posta kiadása, 1966. MNMKK Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Budapest, 97-1-119_XI-2_F_b. (Fotó: Blahák Eszter)

Közegészségügy nemzetközi keretben

Magyarország és az Egészségügyi Világszervezet (WHO) kapcsolata 1963-ig

Összefoglalás:

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) létrehozásáig vezető folyamatok feltárása több magyar és külföldi kutató érdeklődését is felkeltette, de olyan jellegű összefoglalásra, amely annak magyarországi működéséhez kapcsolódó hazai és külföldi levéltári forrásokon alapul, eddig csupán elvétve került sor. Magyarországot 1948-ban vették fel a szervezetbe, ám 1950-től – a többi szocialista országhoz hasonlóan – nem aktív tagként tartották számon. Az ország tagságának újraaktiválása 1963-ban történt meg, és az ezzel járó folyamatok szervezéséért az 1963. július 1-jén az Egészségügyi Minisztériumon belül létrehozott WHO Önálló Osztály volt a felelős.

A tanulmány egy frissen megkezdett forrásfeltáró munka első eredményein alapul. Célja, hogy vázolja azokat az eseményeket, amelyek a WHO megalapításához vezettek, és reflektáljon Magyarországnak a világszervezetből való ki-, majd visszalépésének körülményeire, illetve azok hatásaira.

Kulcsszavak:

Egészségügyi Világszervezet, WHO Önálló Osztály, Felkai Dénes, közegészségügy

A WHO előzményei

Egy országhatárokon átnyúló, az egészségügy szervezését felvállaló nemzetközi szervezet gondolata a 19. század közepén merült fel először. Hátterét a Nyugat-Európát veszélyeztető járványok elleni védekezés kidolgozása adta, mivel erre az időszakra vált világossá, hogy pusztán az országok határain belüli védekezés, a városok lezárása, a karanténok, a szigorú büntetések eredménytelenek, és globális együttműködésre van szükség. Mindezt a tengeri és a szárazföldi közlekedés fejlődése, a világkereskedelem megnövekedett forgalma is sürgette, amelyek, minden előnyük ellenére, a fertőző betegségek gyors terjedését is maguk

után vonták: a kolera, a sárgaláz, a bubópestis kiléptek endémiás területükről, és a gazdaságilag fejlett európai területeket fenyegették. Az orvosok, a kereskedők és a politikusok is egyetértettek abban, hogy az addig alkalmazott egészségügyi intézkedéseket korszerűsíteni és egységesíteni kell. Erre nemcsak lakossági és gazdasági okokból volt szükség, hanem azért is, mert a járványok megfékezését vagy az azokat követő egészségügyi krízishelyzeteket az egyes országok először saját hatáskörükben próbálták megoldani, ami számos konfliktushoz vezetett.¹

Az egészségügyet érintő nemzetközi összefogás szándékával, a francia külügyminisztérium kezdeményezésére rendezték meg az első nemzetközi közegészségügyi konferenciát Párizsban 1851-ben. A tizenkét országból odaérkező orvosok és diplomaták, akik a tengerészetet érintő egészségügyben és a kereskedelemben is járatosak voltak, fél éven keresztül foglalkoztak a járványos betegségek, elsősorban a kolera, a pestis és a sárgaláz terjedésének megfékezésével.² Annak ellenére, hogy a tanácskozás megszervezése már önmagában nagy előrelépést jelentett, az itt elfogadott járványügyi határozatokat a részt vevő országok közül csak három ratifikálta.³ Az 1859-ben Párizsban, majd az 1866-ban Isztambulban megrendezett konferenciák sem jártak több eredménnyel, csak az 1874-es bécsi ülésen döntöttek egy állandó nemzetközi járványügyi bizottság felállításáról.⁴ A későbbi években további hat konferenciát hívtak össze, majd az

- 1 Az Indiából Európát először 1829-ben elérő kolerajárvány a középkortól érvényben lévő közegészségügyi intézkedések és hatóságok, valamint a karanténrendszer újraszabályozását sürgette. A kolera elleni védekezést a róla meglévő bizonytalan és sokszor egymással szemben álló empirikus ismeretek is nehezítették. A konferencián részt vevő orvosok és küldöttek több száz éves adatokra hivatkoztak felszólalásaik alkalmával, és az egyes kérdésekben meghozott döntések javarészt nem tudományos eredményeken, hanem egyszerű megfigyeléseken alapultak. Balázs 2024a, 306.; Buda 2018, 198.; Cueto–Brown–Fee 2019, 10.
- 2 Az 1852. január 19-én, a 48. üléssel lezárult konferencián részt vevő tizenkét ország, Ausztria, Szicília, Spanyolország, Franciaország, a Pápai Állam, Nagy-Britannia, Görögország, Portugália, Oroszország, a Szárd Királyság, Toszkána és Törökország, mind olyanok voltak, amelyek geopolitikai és hatalmi helyzetükből adódóan érdekelték voltak a tengeri kereskedelemben. Balázs 2024b, 35.; Koczás 2023, 38.
- 3 Ezek közé tartozott Franciaország, Portugália és a Szárd Királyság. Az utóbbi kettő 1865-ben visszavonta elhatározását. A konferenciáról fennmaradt jegyzőkönyvek magyar nyelvű fordítását közli: Balázs 2024a, 262–307.
- 4 A tengerészet egészségügyi szabályozásának kidolgozását megnehezítette, hogy a legtöbb országnak nem volt egységes közegészségügyi szabályzata. Ezt tovább terhelte a nemzetközi diplomáciának a vesztfáliai béke óta kialakult rendszere, ami az egyes országok belügyeibe történő be nem avatkozás elvén alapult. Ez volt az oka annak, hogy a nemzetközi közegészségügyi konferenciák résztvevői még az 1880-as évek végén is az egyezményeket ajánlásokként és nem szigorú kötelezettségekként értelmezték. Az egyes

1903-as párizsi találkozó résztvevői elfogadták a Nemzetközi Egészségügyi Egyezményt, amelyben szintén a kolera, a bubópestis és a sárgaláz elleni védekezésre helyezték a hangsúlyt.⁵

A közegészségügy globális szervezése terén további előrelépést jelentett az 1907-ben, Rómában létrehozott Nemzetközi Közegészségügyi Hivatal (Office International d'Hygiène Publique), amely az első nemzetközi egészségügyi szervezetként a járványok elleni védekezés összehangolásáért, valamint a világ járvány- és egészségügyi helyzetéről szóló folyamatos tájékoztatásért volt felelős. Emellett feladatai közé tartozott a járványok elleni küzdelemről szóló nemzetközi eszme- és tapasztalatcserék szervezése, a tengeri közlekedés járványterjesztő hatásának korlátozása.⁶ A hivatal munkája az első világháború éveitől csupán a havi jelentések publikálására szorítkozott, majd tevékenysége új elemekkel is kiegészült: ilyenek voltak a tengerészek nemi betegségeinek kezelését szabályozó nemzetközi egyezmény végrehajtásának ellenőrzése, az antidiftériás szérum államok közötti standardizálása és a kábítószerekkel való visszaélések elleni küzdelem megszervezése.

A két világháború közötti évtizedekben a nemzetközi egészségügy legnagyobb kihívásait a háborús pusztítások, a milliós áldozatokat követelő spanyolnáthajárvány, a kolera, a pestis, a sárgaláz, a fekete himlő és a tífusz terjedése elleni harc jelentette, amiből a Nemzetek Szövetségének Egészségügyi Szervezete is fontos részt vállalt.⁷ A Nemzetek Szövetségén belül több, az egészségügy

országok között eltérő járványügyi szabályozások voltak érvényben, ami azzal járt, hogy egy hajó fedélzetén azonosított kolerafertőzött a különböző kikötőkben más-más bánásmódban részesült. Ez az anomália a kolerahoz kapcsolódó orvosi vitákkal is összefüggésben állt, amelyek a járvány terjedését magyarázó „kontagonista” és „miazma”-elmélet hívei között bontakoztak ki. Míg az előbbieket a ragályos betegség érintkezés során való terjedésében hitték, ezért a vesztégzárat és a betegek elkülönítését tartották hatékony módszernek, addig az utóbbiak a szennyezett, bűzös levegőt okolták a betegség terjedéséért. Cueto–Brown–Fee 2019, 11–12.

5 Az orvosküldöttek az eredménytelen viták miatt az 1859-es konferencián már nem vettek részt. Az 1903-as konferencia abból a szempontból hozott újdonságot, hogy ekkorra sikerült tisztázni a sárgaláz terjedési módját és az egyes betegségek karanténidőszakát. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy ekkorra a fertőző betegségekről meglévő ismeretek bővüléséhez és a velük szembeni védekezéshez a bakteriológiai ismeretek fejlődése is hozzájárult. Balázs 2024a, 307.; Buda 2018, 198.; Cueto–Brown–Fee 2019, 14.

6 Cueto–Fee–Brown 2019, 15–17.

7 A Nemzetek Szövetsége Egészségügyi Szervezetében több kelet-európai állam képviselője is jelen volt. Például a járványügyi bizottság vezetője, majd az abból létrehozott Egészségügyi Osztály igazgatója Ludwik Rajchman lengyel orvos és bakteriológus volt. Ez azzal magyarázható, hogy a szervezet eleinte az első világháború utáni kelet-európai járványügyi válságokra összpontosított, és egyik célja ezen államok stabilizálása volt. Továbbá

működéséért felelős bizottságot is létrehoztak, amelyek közül az első a Malária-bizottság volt. Ez nem egyszerűen a fertőzés országok közötti terjedése, hanem a betegség kialakulása ellen is küzdelmet hirdetett. Ezt követte a Rákbizottság, ami a rák kezelését érintő nézetek nemzetközi összehangolásával és a legfontosabb eredmények publikálásával foglalkozott. Ezek mellett ott találjuk még a lakásnormákkal, az egészséges életmódra neveléssel, a kiütéses tifusszal, a leprával, a higiénia oktatásának kérdéseivel és a gyógyszerkönyvek (*pharmacopoeiák*) egységesítésével foglalkozó bizottságokat is. Egyesek működése a második világháború éveit szünetelt, de a nemzetközi járványügyi tájékoztatást támogató folyóiratok a háború alatt is rendszeresen megjelentek.⁸

A nemzetközi egészségügy világát a második világháború ismét felforgatta. Az addig működő szervezetek meggyengültek, tevékenységük a nagyhatalmi politika keresztútjába került. A háború éveit akadozott a működésük, több tagjukat elvesztették, illetve bebörtönözték őket. Az 1943-ban létrehozott szervezet, az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Helyreállítási Igazgatósága (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA) és ennek higiénés szekciója átvette a háború előtt működő nemzetközi egészségügyi szervek feladatainak nagy részét. Az UNRRA céljai közé tartozott olyan alapvető árucikkek, mint az élelmiszer, a ruhaneműk, az egészségügyi felszerelések, valamint az embereket és állatokat veszélyeztető járványos betegségek elleni vakcinák elosztása. Fontos feladata volt a háború sújtotta országok segélyezése, gazdasági támogatása, a menekültek ellátása. Az UNRRA Magyarországon is jelentős segélyezési tevékenységet folytatott: 1946-ban, amikor az ország a szovjet vezetés engedélyével a szervezet segítségét kérte, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének vándor egészségügyi szolgálata az UNRRA-tól ajándékba kapott gépkö-

fontos megjegyezni azt is, hogy a szervezet munkájának kulcsfontosságú része volt az európai és a kontinensen kívüli vidéki területek egészségügyének és higiéniai állapotának fejlesztése. Borowy 2010, 23–24.; Weindling 2006, 1–14. A szervezet történetét és működését összefoglalja: Cueto–Brown–Fee 2019, 18–43. A nemzetközi egészségügyi szervezetek között az 1913-ban alapított Rockefeller Alapítvány Nemzetközi Egészségügyi Osztálya is fontos szerepet töltött be a fertőző betegségek visszaszorítása terén. Az alapítvány magyarországi megjelenése 1920-ra tehető. Adományának köszönhetően jött létre 1925-ben a Magyar Királyi Országos Közegészségügyi Intézet (OKI), ami két év múlva kezdte meg működését, első igazgatója pedig Johan Béla volt. Az alapítvány tudományos kutatások, egyetemek támogatásával és ösztöndíjak biztosításával is hozzájárult a magyarországi közegészségügy fejlesztéséhez. Cueto–Brown–Fee 2019, 17–19.; Kempler 1986, 147–149.; Palló 1997, 23–25.

- 8 Ezekben az években az 1902-ben létrehozott Pánamerikai Egészségügyi Hivatal kifejezetten az amerikai kontinensen töltött be szervezői feladatokat az egészségügy terén. 1920-ban Pánamerikai Egészségügyi Szervezetre (PAHO) nevezték át, mára a WHO regionális irodájaként működik. Buda 2018, 199.; Fee–Brown 2002, 1888–1889.; Koczkás 2023, 39.

csival járta a vidéki városokat, falvakat, tanyákat azzal a céllal, hogy a hátrányos helyzetű felnőttek és gyermekek számára ingyenes szakorvosi ellátást biztosítsanak. A mozgalomban részt vevő orvosok (bőr-, fog-, szem-, tüdőgyógyász) és védőnők önkéntes társadalmi munkában látták el feladataikat.⁹

A WHO létrejötte

1945-ben, az ENSZ megalakulásakor már elhatározták egy, az égisze alatt működő egészségügyi világszervezet megalakítását, ami az addig külön-külön működő nemzetközi segélyszervezeteket is magába olvasztja. Ezúttal már egy olyan intézményről volt szó, amely elnevezésében is a megvalósítani kívánt célok globális természetét hangsúlyozta.¹⁰ Egy évvel később, 1946-ban elfogadták az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organisation, WHO) alkotmányát, majd a szervezet kétéves szervezés után, 1948-ban kezdte meg működését. Ebben az időszakban az Ideiglenes Bizottság (IB) alá tartozó különböző ideiglenes szervek intézték a feladatokat: úgymint a járványügyi tájékoztatást és az egészségügygel kapcsolatos megállapodások végrehajtásának ellenőrzését. Az IB létrehozta az Epidemiológiai és Karantén Szolgálatot, megkezdte a nemzetközi betegségek és halálhirdetési névjegyzék előkészítését, és egészségügyi segélyt nyújtott a rászoruló országoknak. Külön figyelmet fordított a malária, a tbc és a nemi betegségek elleni küzdelemre, emellett foglalkozott az alkoholizmus, a lakás-higiénia, a tengerészek egészsége, valamint az anya- és csecsemővédelem kérdéseivel is. Az IB működése a WHO Genfben megtartott első közgyűlése után megszűnt.

A korábban ismertetett szervezetek, amelyeket az európai és az amerikai kormányok alapítottak, a második világháborút követően egy szervezetté egyesültek: az ENSZ szervezetén belül létrejött WHO-t huszonhat ország alapította meg. A WHO létrejötte új utakat és jövőképet biztosított a globális közegészségügy számára azzal, hogy egy olyan átfogó egészségdefiníciót határozott meg, amely az egészség részének tekintette a teljes testi, szellemi és szociális jólét állapotát, ezek elérésére pedig a világbéke egyik alapjaként tekintett. Az országok közötti egyenlőtlenségek csökkentése az egészségügyi ellátás és különösen a járványvédelem terén megalakításától kezdve a célok között szerepelt. A WHO-n belül létrehozott hat regionális igazgatóság a területi igényekhez alkalmazkodott. Feladatuk az volt, hogy tartsák a kapcsolatot a helyi kormányok-

9 Balogh 2021, 54–92.; Vámos 2020, 200.

10 Koczka 2023, 39.

kal, tanulmányozzák a területükhöz tartozó országok egészségügyi helyzetét és a lakosság egészségügyi állapotát.¹¹

Eleinte a WHO munkatársainak nagy része olyan európai szakemberek közül került ki, akik az egykori gyarmatok egészségügyi viszonyait is ismerték. A fejlődő országokból származó orvos szakértők felvételét azért nem támogatták, mert úgy vélték, hogy ezzel fontos szakemberektől fosztották volna meg az egyébként is bizonytalan körülmények között működő egészségügyi rendszereket. Mivel ezt a WHO munkatársai közül többen is kritizálták, az a megoldás született, hogy legfeljebb három évre vettek fel nemzetközi egészségügyi szakembereket ezekből az országokból. A szabályozást azonban nehéz volt betartani, mert az érintettek a WHO munkatársaként jóval magasabb fizetést kaptak, ezért nem szívesen tértek vissza hazájukba. A WHO ennek megoldására kidolgozott és jóváhagyott egy négyéves időtartamra szóló ösztöndíjtervet, amelyet 1956-ig több mint ötezer egészségügyi szakember kapott meg, ezzel támogatva a közegészségügyi rendszerek modernizálását.¹²

A „nem aktív tagok” tábora

A hidegháború időszakának politikai feszültségei, amelyek már a WHO megalapítása után a felszínre kerültek, számos akadályt gördítettek a globális egészségügyi kormányzás elé. A 1940-es évek végétől a világ nemcsak politikailag vált megosztottá, hanem az egészségügyi rendszerek elméleti és gyakorlati megvalósítása terén is.¹³ Az egészségügyi intézkedéseket, a tudományos ismeretek átadását, a nemzetközi kapcsolatok kialakítását a politikai elképzelések határozták meg. A Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti nagyhatalmi verseny és politikai vita odáig fajult, hogy a Szovjetunió és a fennhatósága alá került országok kiléptek a WHO-ból.

Brock Chisholmnak,¹⁴ a WHO első főigazgatójának leveleiből kiderül, hogy a szervezetből kilépett országok képviselői az 1949. június 23-án Rómában

11 A regionális irodák létrehozásának terve 1946-ban nyerte el végleges formáját, majd az évek alatt összesen hat régió jött létre: az európai, a kelet-mediterrán, az amerikai, a délkelet-ázsiai, a nyugat-csendes-óceáni és az afrikai régió. Mind a létrehozásuk, mind a központjuk kiválasztása konfliktusokkal terhelt volt, de globális politikai összecsapások tükrében alakult az, hogy egy-egy ország melyik irodához tartozott. Buda 2018, 201–204.; Cueto–Brown–Fee 2019, 72–85.

12 Fee–Cueto–Brown 2016, 1913.

13 Vargha 2020, 401.

14 A kanadai származású Brock Chisholm 1953-ig volt a WHO vezérigazgatója, őt a brazil származású Marcolino Gomes Candau váltotta. Candau 1953 és 1973 között töltötte be ezt a hivatalt, háromszor választották újra, ezzel a WHO leghosszabb ideig hivatalban

megtartott második közgyűlés kilencedik plenáris ülésétől kezdve nem vettek részt a szervezet munkájában. A Szovjetunió vezetése 1949. február 12-én kelt táviratában tájékoztatta a WHO főigazgatóját, hogy kilép a szervezetből, majd 1949 és 1950 között tíz ország jelezte a WHO főigazgatójának, hogy nem tekinti magát a szervezet tagjának. A Szovjetunió lépését 1949-ben Ukrajna, Fehéroroszország és Bulgária, 1950-ben Románia, Albánia, Csehszlovákia, Kína, Magyarország és Lengyelország követte.¹⁵ Az említett országok döntését természetesen nem lehet kizárólag a Szovjetunióhoz fűződő viszonyukkal magyarázni, mert kapcsolatuk jóval összetettebb volt annál. Ezt magyarázza az is, hogy nem azonnal követték a Szovjetuniót a WHO-ból való kilépés során, és egy rövid ideig annak jelenléte nélkül is bekapcsolódtak a szervezet munkájába.¹⁶

Az egyes országoknak a szervezettel szemben megfogalmazott sérelmei sokrétűek voltak. Kilépésüket formálisan a WHO működésének hiányosságaival, a szovjet befolyás alatt álló országok diszkriminációjával, a szervezet alapító okmányában foglaltak be nem tartásával, a megnövekedett adminisztrációs terhekkel és anyagi okokkal magyarázták. Valójában a Szovjetunió vezetése úgy gondolta, hogy a szervezet működése túlságosan szorosan kötődött az Egyesült Államokhoz. Nehezményezte, hogy a Szovjetunió a második világháború után nem kapott elég anyagi támogatást, és ezekre reagálva a WHO és az ENSZ bojkottja mellett döntött. A Szovjetunió nem titkolta álláspontját, kilépése megkérdőjelezte a frissen alapított világszervezet egyetemességét és mélyítette a politikai életben bekövetkezett törésvonalakat.¹⁷

Az 1949-ben, a WHO közgyűlésére kiküldött szovjet képviselő a szervezetet egy olyan harctérnek nevezte, ahol a közegészségügy kapitalista és kommunista nézőpontjai csaptak össze egymással.¹⁸ A WHO-ban érzékelhető erőteljes amerikai befolyással szemben a szovjet befolyás alatt álló kelet-közép-európai

lévő vezetője volt. Működése során nőtt a szervezet láthatósága, pénzügyi stabilitása, javult az adminisztrációs működése. Fee–Cueto–Brown 2016, 1914.

- 15 Ukrajna és Fehéroroszország 1922 és 1991 között a Szovjetunió része volt. Az ENSZ-források azért említik külön államokként, mert az ENSZ megalakításáról folytatott tárgyalások során a Szovjetunió minden tagköztársaságának külön tagságot igényelt, hogy több szavazata legyen – a nyugati tárgyalók végül két plusztagságba egyeztek bele. Köszönöm Kecskés D. Gusztávnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a francia nyelvű levéltári anyagot. Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (La Courneuve, a továbbiakban CADL): Nations Unies et Organisations Internationales (a továbbiakban: NUOI), carton 321, dossier S50-3-4. B. Retrait de l'OMS des pays de l'Est, de l'URSS et de la Chine – membre inactifs.
- 16 Vargha 2020, 405.
- 17 Uo., 404.
- 18 Fee–Cueto–Brown 2016, 1912.; Cueto–Brown–Fee 2019, 62–63.

államok is felszólaltak. Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország nehezményezték, hogy az amerikaiak akadályozzák a létfontosságú gyógyszerek, mint a penicillin, sztreptomycin elérhetőségét. Ez azért jelentett óriási problémát, mert a szocialista országokban nem voltak penicillingyárak, és a szükséges mennyiséget nyugatról importálták, aminek lehetősége a politikai fordulat után megszűnt.¹⁹

Brock Chisholm kész volt a Szovjetunióval való tárgyalásra, és rámutatott arra, hogy a szervezet alapszabálya valójában nem szólt a tagságból való kilépésről. Ezért azt javasolta, hogy azokat az országokat, amelyek kifejezték kilépési szándékukat, inaktívaként tartsák számon, ezzel megkönnyítve jövőbeni visszalépésüket. Chisholm mellett a szervezet több vezetője is a nagyhatalmak közötti megbékélést támogatta. Rajkumari Amrit Kaur, India egészségügyi minisztere személyes találkozó alkalmával próbálta meggyőzni a szovjet külügyminisztert, Vjacseszlav Molotovot arról, hogy a WHO nem áll az USA irányítása alatt. A szovjet felfogást csak erősítette, hogy a koreai háború (1950–1953) éve alatt az ENSZ és a WHO is az amerikai oldalt támogatták, miután Észak-Korea szovjet és kínai segítséggel megtámadta Dél-Koreát, amit az ENSZ Biztonsági Tanácsa – a szovjet képviselő távollétében – elítélt, és a Dél mellé állt.²⁰

Az országok szociális és egészségügyi támogatását illetően is megoszlott a WHO vezetőinek véleménye. Brock Chisholm azt remélte, hogy a szervezet kitart az alapszabályában megfogalmazott elvek mellett. A horvát származású Andrija Štampar pedig, aki a WHO alapokmányát is kidolgozta, amellet foglalt állást, hogy a WHO-nak a vidéki területek szembetűnő egyenlőtlenségeinek felszámolását kell támogatnia; fel kell lépnie a rossz lakhatási viszonyokkal, a nyomorral és a betegségekkel szemben is.²¹ Ezzel ellentétben az USA főleg technikai segítségnyújtásban, a tudományos és technológiai ismeretek átadásában gondolkodott, és kevésbé vette figyelembe a gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségekből adódó problémákat. Ezt a felfogást leginkább a kelet-európai államok kritizálták, amelyek egyszerre tartoztak a támogató és támogatott országok közé. Hangsúlyozták, hogy a technikai segítségnyújtás mit sem ér, ha a gazdasági

19 Vargha 2020, 405–406.

20 A koreai háborúban történt magyar segítségnyújtásról Csoma Mózes kötete és Vargha Dóra tanulmánya nyújt átfogó képet: Csoma 2021.; Vargha 2020, 400–417.

21 Štampar már a Nemzetek Szövetsége Egészségügyi Szervezetének munkájába is bekapcsolódott. 1932 és 1936 között több hosszabb látogatást tett Kínában az ottani egészségügyi ellátórendszerek fejlesztése céljából. Az ott töltött évek megerősítették abban, hogy milyen szoros kapcsolat van a szociális, gazdasági és természeti körülmények, valamint a közegészségügyi állapotok között. A gazdasági világválság hatása, a szegénység, a kábítószerfogyasztók nagy száma, az ismétlődő árvizek, aszályok stb. mind a kínai közegészségügy fejlesztését sürgették. Borowy 2010, 21–22.

és társadalmi tényezőket, a helyi viszonyokat és szükségleteket figyelmen kívül hagyják, és értelmetlen, ha nem nyújtanak mellé anyagi és pénzügyi támogatást.²²

Az 1949–1950 között inaktív tagokká váló országok tagságának ügyében Sztálin halála, majd Hruscsov hatalomra kerülése hozta el a változást: 1955-ben a szovjet küldöttség ismét felvette a kapcsolatot a világszervezet vezetőivel, és Moszkva a WHO-hoz történő újracsatlakozásról döntött. Lépését az is elősegítette, hogy ebben az évben maga a szervezet is az inaktív országok mihamarabbi részvételét és az egészségvédelmi munkába történő bekapcsolódását szorgalmazta. Hosszas tárgyalások vették kezdetüket a szovjet lépéssel kapcsolatban, aminek az anyagi és politikai egyensúly fenntartása szempontjából is jelentősége volt. Ekkor már a szovjet hatásra inaktívvá vált országok visszalépése is felmerült, amire 1957-ben és 1958-ban került sor.²³

Magyarország és a WHO kapcsolata 1963-ig

1947-ben kezdődött meg Magyarország felvételének előkészítése az Egészségügyi Világszervezetbe. Ez év márciusában Arthur Edward Brown, a szervezet hazai képviselője, egészségügyi tanácsadója Magyarországra látogatott, hogy az egészségügyi állapotok felméréseivel, orvosi ösztöndíjak, tanulmányutak segít-

22 Fee–Cueto–Brown 2016, 1913.; Vargha 2020, 406.

23 A visszalépési szándékkal kapcsolatos iratokban olvasható, hogy a Szovjetunió újracsatlakozása súlyos pénzügyi kérdéseket vetett fel, hiszen 1948 és 1955 között inaktív tagként nem fizetett tagdíjat. Hátraléka ekkor 3 606 680 dollár volt. Az ország küldöttje az 1955. július 8-án az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa előtti felszólalásában kifejtette, hogy kétféle millió rubellel (ötszáz ezer amerikai dollárral) készek támogatni az ENSZ Gyermekalapját, majd a további dokumentumokból az is kiderül, hogy az ország a tartozásának megfizetését 1956-tól tudta vállalni. Több tanácskozási forduló után az lett a megoldás, hogy az inaktív tagoknak az aktív éveikre (beleértve azt is, amikor bejelentették, hogy nem kívánnak részt venni a szervezet munkájában) kell tagdíjat fizetniük. Azokra az évekre pedig, amikor nem voltak aktív tagok, a hozzájárulás 5%-át kell befizetniük amerikai dollárban vagy svájci frankban. Az USA ezzel szemben a WHO fő pénzügyi támogatója volt, anyagi hozzájárulása a szervezet költségvetésének több mint 33%-át tette ki. Az anyagiakat érintő kérdéseken túl a Szovjetunió visszalépése a WHO vezetői állományát is érintette. Érdemes utalni arra is, hogy a Szovjetunió a WHO mellett az UNESCO-beli tagságát is fel akarta élesztetni. CADL: NUOI, carton 321, dossier S50-3-4. B., lettre d'E. de Curton, Représentant permanent de la France auprès de l'Office européen des Nations Unies à Antoine Pinay, Ministre des Affaires étrangères, Retour de l'URSS à l'OMS, n° 572 (1955. augusztus 11.). Fee–Cueto–Brown 2016, 1913.

ségével a magyar kormánnyal együttműködve előkészítse az ország bekapcsolódását a WHO munkájába.²⁴

Magyarország 1948. június 17-én lett tagja az Egészségügyi Világszervezetnek, miután a politikai vezetés elfogadta annak alkotmányát.²⁵ Az egy évvel később, június 13-án, Rómában kezdődő közgyűlésre a Magyar Dolgozók Pártja Szervező Bizottságának engedélyével és Olt Károly népjóléti miniszter javaslatára Simonovits Istvánt mint a delegáció vezetőjét és Bakács Tibort, budapesti tisztifőorvost még kiküldték,²⁶ de miután 1949. február 12-én a Szovjetunió kilépett a WHO-ból, a magyar tagság is kérdésessé vált.²⁷ Az erőteljes szovjet befolyás alá került ország számára nem sok mozgástér maradt, majd a korábbi mintához hasonlóan, a túl magas anyagi terhekre és a túlméretezett adminisztrációs feladatokra hivatkozva, 1950. május 19-én Ratkó Anna népjóléti miniszter a WHO főigazgatójának küldött táviratában bejelentette az ország kilépési szándékát.²⁸ Ezzel a döntéssel a világháború éveit súlyos pusztításokat átél

- 24 Az 1947-ben, az *Új Magyarország* című lapban Arthur P. Brown néven említik. A WHO Archives adatai alapján azonban tudjuk, hogy Arthur Edward Brown név a helyes. A cikknek abban igaza van, hogy Brown orvosként részt vett a magyarországi UNRRA-misszióban 1946 szeptembere és 1947 januárja között. A levéltári források megerősítik, hogy Brown 1947 februárjától 1948 januárjáig a WHO magyarországi képviselője volt. 1948 márciusától már brit egészségügyi tisztviselő a világszervezetben belül egészen 1950 májusáig. 1953. november 1-től 1962. augusztus 31-ig a WHO Nyugat-csendes-óceáni Regionális Irodájának munkatársa, területi képviselője. Ezt követően (1962. szeptember 1. – 1964. május 31.) a WHO Afrikai, majd Kelet-Mediterrán (1964. június 1. – 1967. június 30.), később az Európai (1967. július 1. – 1970. január 14.), majd ismét a Kelet-Mediterrán (1970. január 15. – 1974. október 23.) Regionális Iroda munkatársa volt. 1974. október 24-én vonult nyugdíjba. WHO Archives, Personnel Files, Arthur Edward Brown.; L. K. 1947, 4. Olt Károly népjóléti miniszternek 1947. november 20-án, a Minisztertanácshoz címzett előterjesztéséből kiderül, hogy Brown 1947 márciusa és szeptembere között tartózkodott Magyarországon. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, továbbiakban: MNL OL: XIX-A-83-a 201/82-1947. Népjóléti Minisztérium: Előterjesztés a Minisztertanácshoz, 189.333/1947 (1947. november 20.).
- 25 Kiss (összeáll.) 2006, 137.; MNL OL: XIX-A-83-a 220/79-1948. Népjóléti Minisztérium: Minisztertanácsi előterjesztés. 100.533/8-1948 (1948. szeptember); a 220/79-1948. Népjóléti Minisztérium: Minisztertanácsi előterjesztés. 12.195/1947 (1948. január 12.).
- 26 MNL OL: M-KS 276. f. 55. cs. 69. ő. e. Berei Andor levele Szirmai Istvánnak, 8.49/1042 (1949. április 30.).
- 27 A Szovjetunió kilépett az Egészségügyi Világszervezetből. *Világosság* 5. évf. (1949) 43. sz. o. n.
- 28 MNL OL: M-KS 276. f. 54. cs. 95. ő. e. 764/B-1950. iktatószámú, szigorúan bizalmas feljegyzés az Egészségügyi Világszervezetből és az UNESCO-ból való kilépésről (1950. április 19.); A Magyar Népköztársaság kilépett az Egészségügyi Világszervezetből. *Szabad*

egészségügy felélesztése, a kórházak újjáépítése, a gyógyszerellátás megszervezése, a járványok okozta vészhelyzetek kezelése, az orvosok képzése, a tudományos kutatómunka végzése is szűk korlátok közé került.²⁹

Az ország tagságával kapcsolatos újabb intézkedésekre 1958-ban került sor. Mivel 1957-ben a Szovjetunió, majd mintájára Albánia, Bulgária Lengyelország, Románia is visszalépett a szervezetbe, Csehszlovákia pedig 1958 elején reaktiválta a tagságát, Magyarország számára is felmerült az újracsatlakozás lehetősége. Azonban az ország tagságának felújítása az 1956-os események miatt és anyagi okokból is megfontolást igényelt: ahogyan a Szovjetunió esetében, itt is felmerült az 1948 és 1958 között nem fizetett tagdíj hátralékának kifizetése, ami az ország számára irreálisan magas összegnek bizonyult. A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 1958. április 24-i üléséről fennmaradt jegyzőkönyvből kiderül, hogy a tagság aktiválása megosztotta a politikusokat, és a miniszterek a tőlük várható módon reagáltak: Doleschall Frigyes egészségügyi miniszter azt hangsúlyozta, hogy „az egyetlen népi demokrácia vagyunk, mely nem tagja a Világszervezetnek”, ezért a tagság felújítása mellett foglalt állást. Antos István pénzügyminiszter a tagdíjat túl magasnak tartotta, és annak 50%-os mérséklését javasolta. Végül a kormány előterjesztését Kádár János államminiszter szava döntötte el, aki a visszalépést az évi tagdíj összegének mérséklésétől tette függővé.³⁰ Ahogyan a Szovjetunió, úgy Magyarország esetében is sikerült megegyezni a tagdíj fizetésének kérdéséről, és 1958-ban újból aktív tagként tartották számon a szervezeten belül. Ennek eredményeként ismét élénkebben bekapcsolódhatott a nemzetközi egészségügyet érintő diskurzusokba, a magyar orvosoknak ismét lehetőségük volt ösztöndíjak, tanulmányutak elnye-

Nép 8. évf. (1950) 116. sz. 3.; CADL: NUOI, carton 321, dossier S50-3-4. B., lettre de Brock Chisholm, Directeur général de l'OMS au Ministre des Affaires étrangères de la République française, C.L. 40.1950, OD-14-1-Hongrie (1950. május 25.).

- 29 Az egészségügy is modellváltáson ment keresztül, mert Magyarország a szovjet érdekszférába kerülve, a szocialista államokhoz hasonlóan, az egészségügy állami megszervezése terén az úgynevezett Szemasko-modellt követte. A Szovjetunió első egészségügyi miniszteréről, Nyikolaj Alekszandrovics Szemaskóról (1874–1949) elnevezett modell lényege az volt, hogy minden állampolgár számára alanyi jogon biztosítani kell a magas szintű, adóból finanszírozott, ingyenes orvosi ellátást. Ez azonban nem valósult meg, mert az egészségügyi ellátásban ún. szükségletdiktatúra alakult ki. Ez azt jelentette, hogy az állami monopolhelyzet következtében az állampolgárok azokhoz az ellátásokhoz jutottak hozzá, amelyeket az állam nyújtani tudott és akart a számukra. Vámos 2021, 152.
- 30 MNL OL: XIX-A-83-a 70/7-1958 A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3121/1958. sz. határozata a Magyar Népköztársaságnak az Egészségügyi Világszervezetben való tagságának felújításáról (1958. április 24.).

résére, a járványvédelem modernizálására, a frissen kiadott orvosi kiadványok, folyóiratok megszerzésére.³¹

A WHO Önálló Osztály létrejötte

A hazai és a nemzetközi levéltári anyag alapján látható, hogy Magyarország a gyakorlatban csak 1963. január 1-től lett újra aktív tagja a szervezetnek. A nemzetközi kapcsolatok ettől az évtől kezdve váltak igazán intenzívvé, aminek eredményeként a magyar delegáció küldöttjeit ott találjuk az évi közgyűléseken, az Európai Iroda és az egyes bizottságok ülésein. A WHO XVI. közgyűlésén, amely 1963. május 7-én Genfben vette kezdetét, Magyarországot egy háromtagú csoport képviselte, amelynek tagjai Simonovits István, Felkai Dénes és Szabó Zoltán voltak.³² Felkai *Mozgalmass élet* címmel kiadott önéletrajzában is részletesen szólt az utazásról, a genfi élményeiről és a közgyűlésen tapasztalt hangulatról. Szavait érdemes hosszabban idézni, mert minden politikai tartalom ellenére a levéltári forrásokból kiolvasható információkat egészítik ki:

„Bár én csak 1963. július 1. óta voltam az Egészségügyi Minisztériumnál, mégis bekerültem a május első napjaiban induló egészségügyi kormánydelegációba. A delegáció vezetője Simonovits István dr., az egészségügyi miniszter első helyettese lett, tagjai pedig Szabó Zoltán dr., az orvos-egészségügyi dolgozók szakszervezetének főtitkára, és én. Az utazás elé nagy várakozással tekintettem: Svájcban még nem jártam, és nemzetközi értekezleten sem vettem még részt. Ez az út egyben betekintést biztosított jövőendő beosztásomba is. [...] Az Egészségügyi Világszervezet közgyűlését – amely számomra az első, a valóságban a tizenhatodik volt – a Nemzetek Palotájában tartották. [...] Az értekezlet tisztikarának megválasztása, a program lebonyolítása a mi számunkra mind újszerű volt, de a baráti szocialista országok delegációi segítségével viszonylag hamar beilleszkedtünk. [...] Egyébként politikai szempontból az értekezlet mégis lehangoló volt számomra. Valami olyan naiv elképzeléssel indultam, hogy bennünket, egy szocialista ország delegációját, a fejlődő országok bizonyára nagy lelkesedéssel fogadnak majd. Sajnos ennek nem sok jelét láttam, nagyjából közönyös, sok esetben ellenséges volt a fogadtatás.”³³

31 WHO Archives: WHO–N 52–180–2–Hungary, Non-technical relations with the government of Hungary (1957–88), lettre d’Oszkár Rostás à Marcolino Gomes Candau, directeur général de l’OMS, 4956/1960 (1960. november 30.); letter from Dénes Felkai to Paul van de Calseyde, WHO-14/1963/II. Kü. lev. (1963. július 9.).

32 MNL OL: XIX-A-83-a 259/7-1963. A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány 3140/1963. sz. határozata az Egészségügyi Világszervezet XVI. közgyűlésén Magyarországot képviselő küldöttségről. (1963. április 18.) Az ülésekről készült beszámolók, az aktuális ösztöndíjak, pályázatok az *Orvosi Hetilapban* jelentek meg.

33 Felkai 1979, 157–158.

A szervezettel közös feladatok ellátására az Egészségügyi Minisztériumon belül 1963. július 1-jén létrehozták a WHO Önálló Osztályt, amely az Egészségügyi és a Külügyminisztériumon keresztül tartotta a kapcsolatot a WHO-val. Vezetője az orvos végzettségű, több nyelven beszélő, korábban Vietnámban és Törökországban diplomáciai feladatokat ellátó Felkai Dénes lett, aki maga dolgozta ki az osztály struktúráját és működésének menetét. Felkai két emberrel, Gonda György orvos-politikussal és egy adminisztrációs munkatárssal látott hozzá a munkához.³⁴

Felkai az osztály feladatainak megállapításakor figyelembe vette a WHO tevékenységét, és a fő feladatokat az egészségügyi szakemberek képzésében, a népbetegségek elleni harcban, az anya- és csecsemővédelemben, a közegészségügyi állapotok javításában jelölte meg. Létrehozásának hírért is ő írta meg a WHO akkori vezetőjének, Marcolino Gomes Candaunak. Felkai levelében felajánlotta a hazai szakemberek segítségét és támogatását a nemzetközi közegészségügy szervezésében, ezzel megerősítette az ország globális közegészségügyi munkába történő bekapcsolódását.³⁵

Ettől az évtől kezdve a szervezet és az Egészségügyi Minisztérium közötti adminisztratív, tudományos és ösztöndíjakkal kapcsolatos ügyeket az osztály intézte.³⁶ A működéséhez kapcsolódó levéltári források és Felkai visszaemlékezései alapján látható, hogy az osztály intenzív és kiterjedt feladatokat látott el. Kapcsolatban állt az ország valamennyi egészségügyi intézményével, egyetemével, és tartotta a kapcsolatot a WHO-val is. Fontos célja volt a szakemberek nemzetközi képzésének támogatása, a külföldre kiutazni kívánó orvosok pályázatainak elbírálása³⁷ és a Magyarországra érkező külföldi ösztöndíjasok fogadása. Gondoskodott arról, hogy a hazai közegészségügyi állapotokról rendszeres jelentések kerüljenek a WHO elé, és a szervezet által kiadott idegen nyelvű kiadványok, közlemények, oktató- és továbbképző filmek hazánkba is eljussanak.³⁸ Döntési jogköre volt abban is, hogy kik utazzanak ki a szervezet közgyűléseire,

34 Felkai két adminisztrációs munkatársat említ, de a levéltári iratokban egy név, Fazekas Lászlóné szerepel. Felkai 1979, 154.; MNL OL: XIX-C-2-t 4/1963 (3. doboz), Felkai Dénes levele Doleschall Frigyesnek (1963. július 1.).

35 WHO-N 52-180-2-HUN 1957-83.

36 Az osztály székháza a Budapest V. kerület, Akadémia u. 10. szám alatt volt.

37 Ehhez lásd például Hangody László nagyköveti orvos levelét, aki Ghánában szeretett volna orvosi állást betölteni. MNL OL: XIX-C-2-t 4/1963 (3. doboz), Hangody László levele Simonovits Istvánhoz (1963. december 5.).

38 1963. augusztus 27. Tóth Béla levele Felkai Dénesnek: Tóth arra kéri Felkai Déneset, hogy az orosz nyelvű kiadványokat küldjék ki az OKI, az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet, az Országos Munkaegészségügyi Intézet és a KÖJÁL-ok (Közegészségügyi-Járványügyi Állomás) részére. MNL OL: XIX-C-2-t 2/1963 (3. doboz).

a magyar szakemberek közül kik és milyen szerepet tölthetnek be a világszervezet munkájában.³⁹ A magyar orvosok olyan nemzetközi kutatásokba kapcsolódhattak be, amelyek a fertőző betegségek elleni vakcinák előállításához, a szívinfarktus megelőzéséhez, a víz szennyezettségének méréséhez és a rák kezeléséhez kapcsolódtak.⁴⁰

A hazai viszonyok vizsgálatával és az ország példáján keresztül nyomon követhető, hogy a közegészségügy fejlődése, a betegségek visszaszorítása éppúgy függött a politikai együttműködéstől, mint az orvosi, mikrobiológiai, technológiai fejlettségtől. A magyar, francia és angol nyelvű levéltári források rávilágítanak arra, hogy a magyarországi közegészségügyet érintő események és változások milyen globális keretbe illeszkedtek. Magyarország és a világszervezet kapcsolatán keresztül olyan sajátosságok is előtérbe kerültek, amelyek eddig nem voltak részei a korszak közegészségügyével kapcsolatos diskurzusnak. Am az eddigi kutatások tapasztalatai azt mutatják, hogy a WHO és Magyarország együttműködésére vonatkozó iratok feltárása új szempontokat kínálhat a hazai közegészségügy történetének megismeréséhez. Jelen tanulmány csupán egy frissen megkezdett kutató- és forrásfeltáró munka első állomása, amely 1963-ig, a WHO Önálló Osztály létrejöttéig követte nyomon a szervezet és az ország közötti viszony alakulását.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL, Budapest)

Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek iratai: 276. fond

Titkárság, 54. csoport.

Szervező Bizottság, 55. csoport.

- 39 Az osztály működéséhez kapcsolódó levelezésekből azt is megtudjuk, hogy immáron Magyarország számára is megnyílt a lehetőség, hogy javaslatot tegyen a Léon Bernard-díjra jelöltekre vonatkozóan. Az 1937-ben, Léon Bernard, a Nemzetek Szövetsége egyik alapító tagjának tiszteletére létrehozott díj odaítélésének joga is a WHO-hoz került. Bár több orvos neve is felmerült, Doleschallnak az 1963. szeptember 5-én Candauhoz írt leveléből tudjuk, hogy Magyarország Böszörményi Miklóst terjesztette fel a díjra. Böszörményi a budakeszi Erzsébet Királyné Szanatórium munkatársa volt, 1954-ben pedig egy éven keresztül volt vezető tüdőgyógyásza annak a 6. magyar orvoscsoportnak, amelyet Koreába küldtek ki. MNL OL: XIX-C-2-t 2/1963 (3. doboz), Mód Péter levele Felkai Déneshez (1963. szeptember 4.); Uo., Doleschall Frigyes levele Marcolino Gomes Candauhoz, az Egészségügyi Világszervezet főigazgatójához (1963. szeptember 5.).
- 40 MNL OL: XIX-C-2-t 2/1963 (3. doboz), A magyarországi rákellenes küzdelemhez kapcsolódó anyag; Felkai 1979, 155. 1963-ban a WHO genfi központja a himlő elleni harchoz kért segítséget, amihez Magyarország is oltóanyagot ajánlott fel. Uo., Tóth Béla levele Simonovits Istvánhoz (1963. november 22.).

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1944–1965:

XIX-A-83-a

XIX-C-2-t Nemzetközi Kapcsolatok főosztálya (1963–1987)

Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CADL, La Courneuve)

Série: Nations Unies et Organisations Internationales (NUOI).

WHO Archives (Genf)

WHO-N 52-180-2-Hungary Non-technical relations with the government of Hungary (1957–88).

Personal Files.

Felhasznált irodalom

Balázs 2024a

Balázs Péter: Az 1830–1850-es kolerajárvány hatása az európai járványügyre. Az első nemzetközi közegészségügyi konferencia jegyzőkönyvei – Párizs, 1851–52. *Kaleidoscope* 14. évf. (2024) 28. sz. 262–307. DOI: 10.17107/KH.2024.28.15.

Balázs 2024b

Balázs Péter: Az első nemzetközi közegészségügyi konferencia: Párizs, 1851–1852. Szakmai vélemények és politikai megrendelések. *Orvosi Hetilap* 165. évf. (2024) 1. sz. 35–39. DOI: 10.1556/650.2024.HO2772.

Balogh 2021

Balogh Róbert: „Köszönömszépenaczipőt”. A második világháború utáni Magyarország a budapesti UNRRA-misszió iratainak tükrében. *Múltunk* 66. évf. (2021) 1. sz. 54–92.

Borowy 2010

Borowy, Iris: The League of Nations Health Organisation: from European to Global Health Concerns? In: *International and Local Approaches to Health and Health Care*. Eds. Astri Andresen – William Hubbard – Teemu Ryymin. Bergen, University of Bergen, 2010. 11–30.

Buda 2018

Buda József: *Az egészségtudomány története, orvoslástól az egészségfejlesztésig*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, 2018.

Cueto–Brown–Fee 2019

Cueto, Marcos – Brown, Theodor, M. – Fee, Elizabeth: *The World Health Organization. A History*. Cambridge, Cambridge University Press, 2019. DOI: 10.1017/9781108692878.

Csoma 2021

Csoma Mózes: *Rákosi Mátyás Kórház, Észak-Korea. Magyar orvoscsoporthok a Koreai-félszigeten, 1950–1957*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. DOI: 10.36250/00998.

Fee–Brown 2002

Fee, Elizabeth – Brown, Theodor, M.: 100 years of the Pan American Health Organization. *American Journal of Public Health* Vol. 92 (2002), No. 12, 1888–1889.

Fee–Cueto–Brown 2016

Fee, Elizabeth – Cueto, Marcos – Brown, Theodore, M.: At the Roots of The World Health Organization's Challenges: Politics and Regionalization. *Am J Public Health* Vol. 106 (2016) No. 11, 1912–1917. DOI: 10.2105/AJPH.2016.303480.

Felkai 1979

Felkai Dénes: *Mozgalmas élet*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1979.

Kempler 1986

Kempler Kurt: A Rockefeller Alapítvány szerepe az Országos Közegészségügyi Intézet létesítésében. *Gyógyyszerészet* 30. évf. (1986) 4. sz. 147–150.

Kiss (összeáll.) 2006

Kiss András (összeáll.): Kronológia. In: *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*. Szerk. Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006. 137–164.

Koczkás 2023

Koczkás Vivien: Az Egészségügyi Világszervezet, azaz a World Health Organization létrejöttének története. *Nővér* 36. évf. (2023) 2. sz. 38–41. DOI: 10.55608/nover.36.0010.

L. K. 1947

L. K.: Mi a WHO? Megérkezett az Egészségügyi Világszervezet megbízottja Budapestre. *Új Magyarország* 3. évf. (1947) 24. sz. 4.

Palló 1997

Palló Gábor: Tudomány és civiltársadalom: a Rockefeller Foundation magyarországi tevékenysége. *Magyar Tudomány* 42. évf. (1997) 2. sz. 237–240.

Vámos 2020

Vámos Gabriella: Kéty egészségügyi helyzete a 18–20. században. In: *Történeti, néprajzi tanulmányok a Tolna megyei Kétyről*. Szerk. Deáky Zita – Vámos Gabriella. Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2020. 178–207.

Vámos 2021

Vámos Gabriella: Gyermek és fiatalok egészségnevelése az 1960-as évektől az 1980-as évekig. *Korall* 22. évf. (2021) 83. sz. 152–168. DOI: 10.52656/KORALL.2021.01.007.

Vargha 2020

Vargha, Dora: Technical assistance and socialist international health: Hungary, the WHO and the Korean War. *History and Technology* Vol. 36 (2020) No. 3–4, 400–417. DOI: 10.1080/07341512.2020.1863623.

Weindling 2006

Weindling, Paul: The League of Nations Health Organization and the Rise of Latin American Participation, 1920–40. *História, Ciências, Saúde – Manguinhos* Vol. 13 (2006) No. 3. 1–14. DOI: 10.1590/s0104-59702006000300002.

6. kép

A Forrai Katalin által vezetett zenei óvodás csoport bemutató foglalkozása a Zenei Nevelés Nemzetközi Társaságának (ISME) 1964-ben Budapesten tartott konferenciáján. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, HU-MNL-OL-P 2146-101.-21.

Az UNESCO vonzásában

A Zenei Nevelés Nemzetközi Társasága (ISME) és a kodályi koncepción alapuló magyar zeneoktatás nemzetközisége az 1960-as években¹

Összefoglaló:

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a Kodály-módszer nemzetközivé válását az 1960-as években miként segítette elő Magyarországnak az UNESCO-val és a Zenei Nevelés Nemzetközi Társaságával (ISME) való kapcsolata. Míg a Rákosi-korszakban Magyarország elszigetelt volt, a Kádár-rendszer Nyugat felé való nyitása lehetővé tette a magyar zenepedagógusok számára, hogy aktívan részt vegyenek az ISME nemzetközi munkájában. A fejezet kiemeli, hogy az 1964-es budapesti ISME-konferencia meghatározó pillanat volt, amely lehetőséget biztosított a magyar zenepedagógusok számára, hogy bemutassák a Kodály által inspirált zenei nevelés gyakorlatát és eredményeit. A konferencia nemzetközi elismerést hozott a magyar zeneoktatásnak, összekapcsolta a magyar tanárokat a globális szakmai hálózatokkal, és elindította a Kodály-módszert a világhírnév felé. Az UNESCO támogatása és az ISME-konferencián szerzett elismerés döntő szerepet játszott abban, hogy a magyar zeneoktatási modell világszerte az egyik legismertebb és legbefolyásosabb módszerré vált.

Kulcsszavak:

UNESCO, zenei nevelés, Kodály-módszer, Kádár-rendszer, kulturális diplomácia

„A nemzetközi zenei világ érdeklődésének középpontjába kerültünk. Megmutattuk, hogy a zenei nevelés területén meddig jutottunk el és a konferencia visszfényében megismertük saját értékeinket” – írta a neves zenepedagógus és zeneszerző Szőnyi Erzsébet a Zenei Nevelés Nemzetközi Társasága (International Society for Music Education – a továbbiakban ISME) által 1964 nyarán Buda-

1 A publikáció az „OTKA” Posztdoktori kiválósági program keretén belül, 2024 és 2027 között megvalósuló kutatási projekthez (PD 146412 azonosítószám) kapcsolódik, amelynek címe: *A Kodály-módszer nemzetköziesítése és a magyar kultúrdiplomácia a Kádár-korszakban.*

pesten megtartott konferenciáról.² Az UNESCO támogatásával, annak hatása alatt létrejött és működő társaság a kádári Magyarországon tartotta első vasfüggöny mögötti szakmai találkozóját, nagyszámú nyugati és keleti résztvevővel. A nagyszabású nemzetközi esemény lehetőséget biztosított a magyar zene-pedagógusok közösségének, hogy ismertesse a vendégekkel a Kodály Zoltán nevéhez köthető zenei nevelésnek az 1945 utáni, akkor már közel két évtizedes gyakorlatát és eredményeit.

A konferencia és a magyar szakértők sikereként könyvelhető el, hogy a rendezvény széles körű nemzetközi elismerést hozott a magyar zeneoktatás számára, bekapcsolta a magyar zenetanárokat nemzetközi szakmai hálózatokba, és elindította világ körüli diadalútjára a Kodály-módszert. Szőnyi és több, Kodályhoz közel álló zeneoktató nem hivatalos kultúrdiplomataként kulcsfontosságú szerepet játszott a módszer sikeres nemzetköziesítésében. Az elmúlt hat évtizedben ezt a pedagógiai koncepciót és a belőle kibontható, a zene(értés) demokratizmusát ösztönző krédót számos országban vették át a zene tanításába, az Egyesült Államoktól egészen Kínáig. 2016-ban pedig felvették az UNESCO szellemi kulturális örökség jó megőrzési gyakorlatainak a listájára.³

Ebben a fejezetben arra fogok rávilágítani, hogy az UNESCO és az ISME szervezeti kereteibe és szakmai hálózatába az 1960-as években való magyar becsatlakozás miként váltotta ki és segítette elő ezt a kimagaslóan sikeres nemzetköziesítési folyamatot. A fejezet első részében azt elemzem, hogy 1953-ban milyen célokkal alapították meg az ISME-t, és az új szervezet miként illeszkedett az UNESCO immár kiforrott szervezeti, gyakorlati és ideológiai kereteibe. A két szervezet missziója közötti átfedések – vagyis a minőségi kultúrának s ezen belül a zenének az átlagemberek számára elérhetővé és érthetővé tétele – közeli rokonságban voltak a korabeli magyar zenei nevelés Kodály – és méltán híressé vált „Legyen a zene mindenkié!” jelszava – által meghatározott premisszáival. Mindez annak dacára, hogy az 1950-es években a Rákosi-rendszer elszigetelte Magyarországot a külvilágtól, és szüneteltette az UNESCO-tagságot. A művészet és az oktatás összekapcsolásából származó konceptuális egyezéssel magyarázom a fejezet második felében, hogy miként tudott a magyar zeneoktatók közössége harmonikusan bekapcsolódni az ISME nemzetközi munkájába az 1960-as években, a Kádár-rendszer nyugati nyitásának kereteit kihasználva.

Elemzésemben az 1964-es budapesti ISME-konferenciát olyan epizódként közelítem meg, amelyben a magyar szakemberek a korszakban univerzálisnak

2 Szőnyi 1964b.

3 A Kodály-módszer felvétele az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Jó Megőrzési Gyakorlatok Jegyzékébe. https://unesco.hu/szellemi_kulturalis_orokseg/a-kodaly-modszer-felvetele-az-unesco-szellemi-kulturalis-orokseg-jo-megorzesi-gyakorlatok-jegyzek-be-107199 (utolsó megtekintés: 2025. augusztus 28).

mondható zenepedagógiai kihívásokra releváns, kipróbált, mintatanításokkal illusztrált és elméleti szakirodalommal alátámasztott válaszokat tudtak adni. A jól koreografált demonstrációk, a felmutatott eredmények autentikussága és Kodály Zoltán nemzetközi hírneve váltotta ki a magyar zenei nevelés iránti, mai napig tartó intenzív külföldi érdeklődést. Végül, a fejezet záró részében, az ISME-konferencia visszhangját és következményeit elemzem, kiemelve a Kodály-módszer nemzetközi történetében elfoglalt szerepét.

A zene(oktatás) demokratizálása: az UNESCO és az ISME

A Zenei Nevelés Nemzetközi Társasága 1953-ban jött létre, az UNESCO és az 1949-ben megalakult Nemzetközi Zenei Tanács (International Music Council, IMC) által a brüsszeli Palais des Beaux Arts-ban megrendezett, *A zene szerepéről és helyéről a fiatalok és felnőttek oktatásában* című nemzetközi konferencián.⁴ A 40 ország 314 küldöttének részvételével megtartott rendezvény végén megfogalmazott javaslatokban a szervezők egyértelműen a zeneoktatás demokratizálása mellett foglaltak állást. „Tekintettel a zene jótékony hatásai közé tartozó lelki, szellemi és fizikai regenerálódásra, e tudományág nevelési értékére és erkölcsi befolyásának meggyőző erejére”, a konferencia bizottsága azt ajánlotta, hogy a „zenei oktatás problémáját olyan módon kell megoldani, amely lehetővé teszi, hogy a zene előnyei mindenki számára elérhetővé váljanak”.⁵

Továbbá a zeneoktatást az élethosszig tartó tanulás részeként vizionálták, megállapítva egyrészt, hogy már az óvodában el kell kezdeni, másrészt, hogy eme nevelési ágazatot a középiskolákban és az egyetemeken a többi oktatási területtel azonos szintre kell helyezni, „különösen a neki tulajdonított státusz és kiemelkedő szerep tekintetében”.⁶ Végül pedig az elsajátítandó zenei tartalomra is kiterjedt a figyelmük, azt javasolva, hogy „helyet kell biztosítani az olyan autentikus zenei folklórnak, amelynek valódi oktatási értéke van”.⁷ Ezt egyfelől azért tartották fontosnak, hogy – amint Charles Seeger amerikai zene-tudós, etnomuzikológus és az ISME egyik ötletgazdája megfogalmazta – „minden gyermeknek lehetősége legyen arra, hogy a lehető legjobban fejlessze kultúrája zenei hagyományait”.⁸ De a saját hagyomány megismerésén túl az

4 McCarthy 2004, 20.

5 *Music in Education* 1955, 320.

6 Uo.

7 Uo.

8 Uo., 326.

ének-zene tankönyveknek a „világ minden tájáról válogatott dalokat kellene tartalmazniuk”, ezzel is elősegítve a népek közötti megértést.⁹

Az így létrehozott nemzetközi szervezetet szakmai „érdekcsoportként” határozták meg, amely felkarolta a professzionális és nem professzionális zenei nevelést, továbbá főbb céljaiként határozta meg az információgyűjtést és -terjesztést; a pedagógusok és zene cseréjének elősegítését; egy nemzetközi zeneoktatási intézet létrehozását (ez sajnos a mai napig nem valósult meg); valamint egy nemzetközi zeneoktatási folyóirat kiadását.¹⁰ Az utóbbi hetven évben az ISME fokozatosan egy nemzetközi szakértői hálózattá nőtte ki magát, amelynek tagjai – a hidegháború antagonisztikus viszonyai ellenére – rendszeresen megtartott világszintű rendezvényeken tudtak találkozni, eszmét cserélni és egymástól tanulni. A kezdeti évtizedekben a társaság működését és a konferenciák rendezését nagymértékben meghatározták olyan kiemelkedő zenepedagógusok és zeneszerzők (Arnold Walter, Vanett Lawler, Domingo Santa Cruz Wilson, Naohiro Fukui, de idesorolható Kodály Zoltán vagy a szovjet-orosz Dmitrij Kabalevszkij is), akik hazájukban rangos kulturális és tudományos intézményeket vezettek.

Akárcsak az ENSZ vagy az UNESCO esetében, egy zeneoktatással foglalkozó nemzetközi társaság ötlete is a két világháború között létrejött kezdeményezéssel hozható összefüggésbe.¹¹ Az ISME szervezői egyértelmű előzményként tekintettek az 1936-ban Prágában megtartott Első Nemzetközi Zenepedagógiai Kongresszusra (I. Congrès International pour l'Éducation musicale), amely – a budapesti Zeneművészeti Főiskola képviselőjeként részt vevő Kókai Rezső beszámolója szerint – az „egyetemes emberi kultúra és humanitás szolgálatában álló ún. általános, tehát minden emberre kiterjedő és kiterjesztendő zenei nevelés” kérdéseivel foglalkozott.¹² A kongresszust Leo Kestenberg, egy rózsahegy (Ružomberok, Szlovákia) születésű kultúrpolitikus és zenepedagógus rendezte, aki a weimari köztársaság idején fennálló Porosz Kultuszminisztérium élén átfogó oktatási reformokat vezetett be, egységes zenei nevelési rendszer felépítését kezdve meg az óvodától az egyetemi szintig.¹³ A zeneoktatást fontos közügyként kezelő víziója sokban hasonlított azokhoz a megállapításokhoz, amelyeket ebben az időben – tőle függetlenül – Kodály fogalmazott meg.¹⁴ Hitler

9 Uo., 320.

10 Uo., 315. A tervezett intézet a mai napig nem valósult meg. 1960-tól jelenik meg évente kétszer a háromnyelvű *International Music Educator*.

11 Pemberton 2012, 34–50.

12 Szávai 1964, 17–19.

13 Pethő 2018, 92.

14 Lukin–Szőnyi 1970, 17.; Szőnyi 1997, 19–20.

hatalomra jutása után zsidó származása miatt Prágába költözött, és a cseh zene-pedagógiai társasággal közösen szervezte meg a zeneoktatók első nemzetközi rendezvényét. Úttörő szerepét elismerve az ISME 1956-ban megválasztotta első tiszteletbeli elnökévé.¹⁵

Indulásakor az ISME szervesen beilleszkedett az UNESCO szervezeti, gyakorlati és ideológiai kereteibe. Az UNESCO-hoz való tartozás határozta meg a társaság létjogosultságát és céljait, átvéve az ernyőszervezet nemzetközi struktúráját és hosszú távú céljait. Sajátos fókuszából adódóan a szervezet különösen a művészetnek és az oktatásnak az UNESCO általi szoros összekapcsolásához tudott hozzájárulni. Ezt az összefüggést már az UNESCO első főigazgatója, Julian Huxley is kiemelte az 1946-os, *Az UNESCO célja és filozófiája* című füzetben, megállapítva, hogy az akkor alakulóban lévő nemzetközi ügynökségnek foglalkoznia kell a „művészet megfelelő és teljes alkalmazásának fontos feladatával, [...] azzal a törekvéssel, amelynek a célja az ember esztétikai élvezetre irányuló igényének kielégítése a tájjal, a természeti szépségekkel, a mindennapokban használt bútordarabokkal, az épületekkel, a városokkal vagy éppen a zene és az irodalom nagyszerű alkotásaival”.¹⁶ Az állampolgárok mindennapi tapasztalatává tett művészet szerint „felszabadíthatja és fejlesztheti a személyiséget – a gyermek fejlődő személyiségét és a felnőtt ki nem teljesedett személyiségét egyaránt”.¹⁷ Nem véletlen, hogy az ISME megalakulásának évében az UNESCO, világhírű képzőművészek és pedagógiai szakértők részvételével szimpóziumot szervezett *Oktatás és művészet* címmel.¹⁸

Az általánosabb keretezésen belül a zeneoktatás ügye már kezdettől fontos volt az UNESCO számára. Az ügynökség képzőművészeti részlege már 1946 őszén kijelentette, hogy támogatja a zenepedagógia összehasonlító tanulmányozását, a zenetanárok és diákok nemzetközi tapasztalatcseréjét, a zeneoktatás minőségének és státuszának az emelését, a népzeneének a tananyagokba való beillesztését és a zenei nevelés széles tömegekhez való eljuttatásának különböző formáit.¹⁹ Erre erősített rá az IMC megalakulása, amely céljainak nyolcadik pontjában vállalta, hogy ösztönzi a „zene minden formájának az általános oktatásba való bevonását” és a „zeneoktatás különböző módszereiről szóló véleménycserét”.²⁰ Következésképp az ISME is alkalmazkodott az UNESCO főbb tematikus blokkjaihoz, ezért konferenciáin és kiadványaiban ismételtelen reflek-

15 McCarthy 2004, 17.

16 Huxley 2017, 31.; Sluga 2010, 393–418.

17 Huxley 2017, 54.

18 Ziegfeld 1953.

19 Buttelman 1946, 28.

20 Sass é. n., 95., 96.

táltak az tömegkommunikációs és technikai eszközöknek a zeneoktatásban elfoglalt szerepére, valamint a kultúrák közötti megértésnek a zeneoktatáson keresztül történő fejlesztése.

Végül pedig az ISME abban is követte az UNESCO-modellt, hogy következetesen és határozottan igyekezett politikailag semleges szakmai szervezetként működni, a világpolitikát meghatározó hidegháborús konfliktusok ellenére. A professzionális és civil dimenzió konzekvens hangsúlyozása tette vonzóvá a szervezetet számos egyéni tag számára, illetve ez tette elfogadhatóvá több betársuló intézmény számára a tagságot (pl. a Kádár-rendszerben működő Magyar Zeneművészek Szövetsége esetében). Az ISME 1958-as koppenhágai közgyűléséről az amerikai Vanett Lawler örömmel jelentette, hogy „olyan személyek, akiknek politikai ideológiája ellentétes volt, itt mégis egyetértettek” abban, hogy a gyerekek életében fontos szerepet kell betöltenie a zenének, bizonyítva a megfigyelő számára, hogy a „keleti és a nyugati világ valahogy nem is tűnik olyan távolinak egymástól”.²¹ Ugyanakkor a politikai semlegesség melletti kitarítás belső konfliktusokat is szült olyan felfokozott geopolitikai kontextusban, mint például Csehszlovákia 1968-as megszállása. Az ilyen esetek kiélesítették az ISME-ben is a nemzetközi nem kormányzati szervezetek visszatérő dilemmáját arról, hogy állást foglaljanak-e bizonyos ügyek mellett/ellen, vagy tartsák távol a társaságot az aktuálpolitikától. A prágai tavasz leverése után a tagság részéről érkeztek ugyan felszólítások arra, hogy az ISME szakítsa meg kapcsolatait a Varsói Szerződés országaival, vagy ítélje el a megszállást, ám a szervezet nem kockáztatta politikai semlegességét, és ennek jegyében szervezte meg – sikeresen – 1970-es konferenciáját Moszkvában.²²

A keleti blokk és a kádári Magyarország nemzetközi nyitása

Az ISME-ben való magyar részvétel előzményét és alapfeltételét az államszocialista országok nemzetközi kulturális és tudományos kapcsolatainak a rendszer-szintű kibontakozása adta. Az 1950-es évek első felére jellemző, szinte totálisnak mondható hidegháborús szembenállást és elszigeteltséget egy hosszan tartó és eredményes enyhülési periódus követte – európai és észak-amerikai viszonylatban legalábbis –, amely lehetővé tette a nyugati és keleti tömb között mind a fokozatos gazdasági együttműködést, mind a kulturális-tudományos kapcsolatokat.²³ Ennek a felismerésnek köszönhetően a szakirodalom a két „tábor” között feltételezett határvonalat a hagyományos „vasfüggöny” metaforája helyett az átlátszó „nejlonfüggöny” és a „félígáteresztő membrán” fogalmai-

21 Lawler 1958, 16.

22 McCarthy 2004, 42–43.

23 Békés 2019.

val értelmezte újra.²⁴ A tömbök között létrejövő interakciókat még inkább felgyorsították a 20. század derekán kibontakozó globalizációs folyamatok, a gyorsabb, illetve olcsóbb kommunikációt és mobilitást lehetővé tevő technológiák. Ezeknek köszönhetően az enyhülés korszakában egyre több olyan gazdasági, technológiai, kulturális és intézményi kapcsolat jött létre, amely áthidalta vagy megkerülte a fennálló geopolitikai és ideológiai antagonizmust, megalapozva a professzionális és művészeti elitek interkontinentális mobilitását.²⁵

A Kádár-rendszer szinte teljes ideje alatt egy kettős, lényegét tekintve „tudathasadásos” viszonyulás alakult ki az ideológiai és antropológiai ellentétként meghatározott Nyugattal szemben.²⁶ A tőkés társadalmakat és az „imperializmust” fáradhatatlanul elítélő szlogenek hangoztatása mellett az ország fokozatosan építette ki kapcsolatait a nyugati hatalmak által dominált kapitalista világrendszerrel.²⁷ A magyar államnak az 1970-es évek végén kezdődő erőteljes eladósodottsága nagyban meghatározta ezt a mozgást.²⁸ A kifelé nyitást szorgalmazó tendenciák, illetve a külkapcsolatok szorosabb kontrolljához fűződő autokratikus elvárások közötti feszültség ugyan a rendszerváltásig nem oldódott fel, mindazonáltal a Kádár-rendszer utolsó két évtizedében az ország határai a szovjet tömb viszonylatában kiemelkedő módon „átláthatókká” és „át-eresztőkké” váltak.²⁹

A hruscsovi nyitás példáját követve az 1960-as évtized első felében a magyar államszocialista rendszer vezetősége is szorgalmazta az országnak a nemzetközi szinten való szerepvállalását. A szovjet szövetségi rendszerben Magyarországnak korlátozott volt a külpolitikai mozgástere, ezért a más csatornákon kialakuló kulturális-tudományos és gazdasági kapcsolatok felértékelődtek. Az 1956-os forradalom leverése után az országról nemzetközileg kialakult negatív megítélést a pártállami vezetőség többek között a kulturális diplomácia révén szándékozta megváltoztatni. Ez magyarázza, hogy a vasfüggönyön átívelő kulturális és tudományos kapcsolatok megelőzték a magyar kérdésnek az ENSZ-beli megoldását 1962-ben, amit a diplomáciatörténet korszakváltásként kezel.³⁰

A nyitás jegyében több nyugati országgal államközi kulturális és tudományos együttműködési egyezmény született (Finnország 1959, Franciaország 1966, Egyesült Királyság 1967, Ausztria 1969 stb.). A két problémás „imperialista”

24 Péteri Gy. 2004, 114.; David-Fox 2014, 18.

25 Berg 2015; Scott-Smith–Tournès 2018; Halmesvirta 2005.

26 Farkas–Mund 2006, 287–324.

27 Gerőcs 2021.

28 Mong 2012.

29 Takács 2022.

30 László 2023.

országgal, az Egyesült Államokkal, valamint az NSZK-val ugyan csak 1977-ben született egyezmény, de ez korántsem jelentette a korábbi kapcsolatok hiányát, hiszen már az 1960-as évek első felétől kezdve több, tanulmányutakról és kutatócserékről szóló különmegállapodás volt érvényben.³¹ Összességében Magyarországnak a hetvenes évek közepén már több mint 50, a nyolcvanas évek elején 75 (ebből 12 szocialista, 20 tőkés, 43 fejlődő) országgal volt bilaterális megállapodása.

A Kádár-rendszer nemzetközi tudománypolitikájának fontos elemét képezte a nemzetközi kulturális és tudományos szervezetekben való magyar részvétel. Magyarország 1946-ban adta be csatlakozási kérelmét az UNESCO-hoz, majd 1948 szeptemberében vált a szervezet tagjává.³² Azonban 1952-ben, szovjet nyomásra, Csehszlovákiával és Lengyelországgal együtt felfüggesztette tagságát 1954-ig, amikor is – Sztálin halála után – a Szovjetunió maga is tagállammá vált.³³ Számottevő magyar tevékenység az UNESCO-ban és más nemzetközi szervezetekben azonban csak az 1960-as évek elejétől indult be. Míg 1963-ban Magyarország 364 nem kormányközi nemzetközi szervezetnek volt tagja, 1985-ben már 870 működésében vett részt (ebből 732 volt tudományos). 1968-ban csupán 19, 1975-ben már 78 magyar tudós viselt tisztséget tudományos szervezetekben, ám elnöki vagy főtítkári pozícióba ritkán kerültek (például Straub F. Brunó az International Council of Scientific Unions elnöke volt rövid ideig).³⁴

A nemzetközi szervezetekben növekvő tagsággal összefüggésben szaporodtak a Magyarországon rendezett nagy létszámú szakmai találkozók. Már az 1960-as években sikerült fontos konferenciákat és kongresszusokat Budapestre hozni. Ilyen volt például – az alábbiakban tárgyalt ISME-konferencián kívül – az International Folk Music Council (1964), az Eszperantó Világszövetség (1966), illetve a Comité International d'Histoire de l'Art (1969) találkozója. A következő két évtizedben ezeknek a száma tovább nőtt, és az MTA 1984-es helyzetjelentése szerint évente mintegy száz olyan tudományos rendezvény zajlott Magyarországon, amelyen 50 főnél több külföldi vendég vett részt.³⁵

Az UNESCO által lebonyolított ösztöndíjprogramban 1960 és 1985 között 195 magyar kutató vett részt, továbbá a 1963 és 1985 között 99 magyar szakértő dolgozott UNESCO-programokban (szinte kizárólag a globális Dél és különösen

31 László 2021, 63–85.

32 Hudecz 2016.

33 Porter 2023.

34 Pataki 1963, 53. Magyar Tudományos Akadémia, Akadémiai Levéltár: f. 712, 55. doboz, Magyarország nemzetközi tudományos kapcsolatai 1977–84 között. A változások tendenciái, jelenlegi helyzet és előretekintés (1984. augusztus).

35 László 2025.

Afrika országaiban).³⁶ Emellett, a szervezet támogatásával, bizonyos tudományterületeken magyar tudósok szerveztek nemzetközi továbbképző tanfolyamokat Magyarországon. Az MTA Matematikai Kutatóintézete például két alkalommal (1963, 1968) féléves tanfolyamot tartott a „valószínűségszámítás, matematikai statisztika és alkalmazásai” tárgyban. A VITUKI (Vízgazdálkodási Kutató Intézet, később Központ) és a magyar vízügyi szakemberek 1966 óta évente rendeztek nemzetközi hidrológiai továbbképzőt, amelyen 1986-ig 50 ország 246 szakembere vett részt. Továbbá az MTA Szegedi Biológiai Központja – amely 1973 és 1978 között 1,2 millió dollár támogatást kapott az UNESCO-tól – ugyancsak nemzetközileg elismert tanfolyamot rendezett ebben az időszakban (1986-ig 44 ország 221 szakembere számára).³⁷

Kétségtelen, hogy a magyar zenepedagógusok számára hasznos és ösztönző lett volna, ha részt tudnak venni az UNESCO és az ISME kiépítésének és működésének kezdeti, meghatározó korszakában. Mindazonáltal, amint ezt az alábbiakban igyekszem bizonyítani, mihelyest a Kádár-rendszer keretei ezt engedték, a magyar szakemberek éltek a szűkös, ám egyre bővülő utazási lehetőségekkel, és aktívan bekapcsolódtak a területüknek megfelelő nem-kormányközi nemzetközi szervezetekbe. A Kodály köréhez tartozó, kiemelkedő zenepedagógusok pedig az élén jártak ennek a folyamatnak.

A magyar zeneoktatás nemzetközi ismertsége és az ISME

A sajátos megközelítésen alapuló magyar zenei nevelés, amely az 1960-as években indult el a világhírnév felé, ekkor már több évtizedes előtörténetre és szervezői munkára épült. A magját adó koncepció – amit itthon és külföldön egyaránt ma már „Kodály-módszerként” ismernek – a neves zeneszerző egyedi pedagógiai vízióján alapult, és körvonalait az 1920-as évek végétől közölt írásiban kezdte megfogalmazni. Noha ezeket összefüggő és filozófiai szempontból megalapozott gondolatosság jellemezte, Kodály Zoltán nem törekedett részletes módszertan kidolgozására, ezzel a feladattal fiatalabb kollégáit bízta meg, mindvégig segítve és ellenőrizve munkájukat.³⁸ Fontos szerep jutott ebben a Kodály-tanítványok és -követők több generációjának, mindenekelőtt Kerényi Györgynek, akivel együtt énekgyűjteményt szerkesztett, majd Ádám Jenőnek, akit egy iskolai módszertan megírására biztatott, és a már említett Szőnyi Erzsébetnek, aki a zenei írás-olvasás tankönyvét alkotta meg.³⁹

36 Salgó 1986, 142–176.

37 Uo., 65., 74–76., 85.

38 Gönczy 2009.

39 Ádám 1944; Szőnyi 1956.

Noha Kodály már a háború előtt elismert művész és befolyással rendelkező zeneakadémiai tanár volt, az általa kezdeményezett zenepedagógiai koncepciót az 1940-es években vezették be a magyar közoktatásba. Egyedülálló tekintélynek örvendett nem csupán a koalíciós években, amikor az MTA elnökének választották, hanem a rákövetkező Rákosi-korszakban is, amit három (1948-as, 1951-es és 1957-es) Kossuth-díja jelez.⁴⁰ Kodály és az államszocialista rendszer viszonyát Péteri Lóránt zenetörténész pragmatikus szimbiózisként jellemezte, ugyanis a hatalom „legitimációs és centralizációs tökéhez” jutott azáltal, hogy a zeneszerző hangsúlyozta az „átfedéseket preferált értékei, egyes gyakorlati célkitűzései és az uralkodó ideológia bizonyos összetevői között” – cserébe pedig teret kapott a „szívének kedves elképzelésekhez”.⁴¹ Az állami zeneoktatás konceptuális megformálása mellett ilyennek számított az MTA önálló Népzene-kutató Csoportjának megalakulása.⁴² Továbbá ehhez köthető az 1950-ben Nemesszeghy Márta által először Kecskeméten létrehozott és a kodályi elképzelést heti hat órában gyakorlatba ültető ének-zenei általános iskolák hivatalos elfogadása és gyors elterjedése.⁴³

Az 1950-es évek közepéig a magyar zeneoktatás egyedi modellje még nem volt ismert az ország határain kívül. Ehhez nagyban hozzájárult a Rákosi-korszak elszigeteltsége és az UNESCO-tagság felfüggesztése, aminek köszönhetően az ISME-t létrehozó 1953-as konferencián Magyarországot nem képviselte szakember, és a magyar példáról csupán apró említés van az esemény előadásait közlő kiadványban.⁴⁴ Emiatt a társaság kezdeti tevékenységében, konkrétan a zeneoktatási megközelítések szisztematikus összegyűjtésében és összehasonlításában, illetve az Egon Kraus által szerkesztett, *A zeneoktatás jelenlegi helyzete a világban* című első reprezentatív, komparatív kötetben magyar zenepedagógus nem vett részt.⁴⁵

Azonban az 1950-es évek második felében fokozatosan kiszivárgott külföldre a Kodály elképzelései nyomán felépített zenei nevelés és különösen az ének-zenei iskolák híre, aminek következtében egyre több látogató érkezett az országba, hogy a helyszínen figyelje meg a tanítást. 1955-ben Richard Petzoldt, a lipcsei zeneakadémia professzora és a *Musik in der Schule* című lap főszerkesztője tizennégy nap alatt a magyar iskolarendszer minden fokozatán tanulmá-

40 Dalos 2022.

41 Péteri L. 2002, 63.

42 Szalay 2004, 296–313.

43 Szögi 1994.

44 *Music in Education* 1955, 150.

45 Kraus 1960. A részt vevő országok: Ausztrália, Belgium, Chile, Franciaország, Németország, Hollandia, India, Izrael, Jugoszlávia, Svájc, Egyesült Királyság, Szovjetunió, USA.

nyozta a zeneórákat, és „rendkívül pozitív benyomásokról” – sőt „irigységről” – számolt be egy részletes cikkben.⁴⁶ 1958-ban a világhírű hegedűművész, Yehudi Menuhin a *Sunday Times* hasábjain méltatta a kodályi alapokra épített magyar zeneoktatást, amelynek eredményei „bámulatba ejtették”, és egyenesen javasolta a módszer átvételét.⁴⁷ Ugyanebben az évben a *Times* budapesti tudósítója is ámulva számolt be egy iskolátogatásáról, ahol „8-9 éves gyerekek lapról ols vasták a legnehezebb zenét, tanulmányozták a kétszólamú ellenpontot, és egyáltalán olyan képzetek voltak zeneileg, mintha főiskolai hallgatók volnának”.⁴⁸

A növekvő külföldi szakmai érdeklődés és pozitív visszajelzések tükrében már 1956 nyarán hangsúlyozta Kodály, hogy a magyar zeneoktatás fontosabb helyet érdemel a magyar kulturális diplomácia kínálatában. „Miért ne lehetne magyar specialitás az általános iskola jobb éneke?” – kérdezte egy azóta sokat idézett cikkében (*Tanügyi bácsik! Engedjétek énekelni a gyermekeket!*). Olyan „erkölcsi valutának”, azaz nehezen megszerezhető presztízs forrásának tartotta, ami „becsületünkre válik, ha pénzt nem is adnak érte”.⁴⁹ Felhívása ellenére a kodályi inspirációjú zeneoktatás nemzetközi ismertségének félépítése és fenntartása – sem ekkor, sem a későbbiekben – elsődlegesen nem a szocialista állam hivatalos csatornáin keresztül történt, hanem mindenekelőtt a magyar zeneszerzőnek a vasfüggöny mindkét oldalán növekvő hírneve mozdította elő. Karizmatikus és ambivalens alakját nemcsak Magyarországon övezte konszenzuális – vagyis a rendszer hívei és bírálói által egyaránt tanúsított – tisztelet, hanem a hidegháborús enyhülés kontextusában Nyugaton és Keleten is ünneplésre méltó művészként kezelték. Egyfelől ebben az időszakban lett például a Svéd Királyi Zeneakadémia (1951) tagja, az Oxfordi (1960) és a Torontói Egyetem díszdoktora (1966), másfelől pedig a moszkvai konzervatórium tiszteletbeli tanára (1963) és a kelet-berlini Humboldt Egyetem díszdoktora (1964).

Kodály mellett a magyar zenepedagógiai modell külföldi ismertetését túlnyomórészt a zeneszerző holdudvarában működő, általa támogatott szakemberek végezték. Ők ismerték fel, hogy ezt a népszerűsítő munkát az ISME tevékenységébe való bekapcsolódás révén tudják a leghatékonyabban megtenni. A társaság 1958-as, koppenhágai konferenciáján Ádám Jenő vett részt, és már arról számolt be, hogy a zeneoktatás terén „nincs mit szégyenkeznünk, a legelősők között is elől járunk”, s ezt külföldön „ma már többnyire tudják és elismerik”.⁵⁰ Az ISME 1961-es bécsi találkozóján már Szőnyi Erzsébet – a jugoszláv

46 Petzoldt 1956, 1–6.

47 *Népszava* 1958, 4.

48 *Magyar Nemzet* 1959, 4.

49 Kodály 1956, 3.

50 V. 1958, 1.

résztvevőn kívül az európai szocialista országok közül egyedülként – tartott előadást a magyar zeneakadémiai középiskolai énektanárképző és karvezető szak munkájáról. Visszaemlékezése szerint annak ellenére, hogy „akkoriban hivatalos felsőbb intézményeink [...] nem tartották sem jelentősnek, sem fontosnak a részvételt”, a magyar zenei nevelés „nemzetközi szintre lépéséhez elengedhetetlenül kellett ez a kapcsolat, sőt, enélkül nem is válhatott volna később világhíressé”.⁵¹

A magyar zenepedagógusok külföldi szakmai szerepléseinek kezdett eredménye lenni már az 1960-as évek kezdetén. Maróthy János zenetörténész az IMC 1962-es római kongresszusáról hazatérve megállapította, hogy „zenei tömegnevelési módszereink [...] nemcsak rendkívül széleskörű nemzetközi tekintélynek örvendenek, de alaposan tanulmányozzák és a részletekig menően ismerik is őket világszerte”.⁵² A magyar modell híre Kaliforniáig is eljutott, aminek folytán Mary Helen Richards, a Portola Valley-i iskola zenetanára levelezni kezdett Kodállal, és 1962-ben Budapestre látogatott. Helyszíni tapasztalataiból és a magyar ének-zene tankönyvek tanulmányozásából alkotta meg később a kodályi pedagógia első amerikai adaptációját (*Threshold to Music*, 1964), amely számos ottani zenetanárnak ébresztette fel az érdeklődését.⁵³

A Kádár-rendszer ellentmondásai közé tartozik, hogy Kodály és a magyar modell nemzetközi ismertségének felívelésével egy időben a zeneszerző befolysága és az – ének-zenei iskolákon kívüli – zeneoktatás tere fokozatosan visszaszorult Magyarországon. Az 1961-es tantervi reform csökkentette a zeneórák számát, majd 1963-ban lecserélték a Kodály és Ádám Jenő által írt énekeskönyveket, amelyek 1948 óta – kisebb-nagyobb átírásokkal – meghatározták az általános iskolák zenetanítását. Ezen lépések ellen a zeneszerző eredménytelenül tiltakozott a sajtóban, majd – egy anekdota szerint – a zúzdába szánt könyvekből több ezer példányt lakásának a pincéjébe szállíttatott, hogy megmentse őket az utókor számára.⁵⁴ Ráadásul ugyanezekben az években a nemzeti diskurzustól távolodó Kádár-rendszer tudományos nyilvánosságában is megkérdőjelezték Kodály hegemoniáját a zenetörténet és népzene kutatás területén.⁵⁵ Eme hazai kontextus miatt az újonnan kialakított nemzetközi kapcsolatoknak nem csupán népszerűsítési és kultúrdiplomáciai funkciójuk volt. A pozitív külföldi visszajelzéseket a zeneszerző és kollégái immár nyomós érvekként tudták felhasználni

51 Szőnyi 1979, 42–43.

52 Maróthy 1962, 527.

53 Richards 1964.

54 Vas 2015, 86.

55 Péteri L. 2002, 63.

a pártállami intézkedésekkel szemben, a kodályi vízió alapuló oktatás pozíciójának védelmében.

Az 1964-es budapesti ISME-konferencia

A hazai zeneoktatás kezdődő marginalizációjának fényében fontos lépésnek tekinthető, hogy Kodály és a köréhez tartozó zenepedagógusok meg tudták győzni a hatóságokat arról, hogy Budapesten rendezzenek ISME-konferenciát. A Magyar Zeneművészek Szövetsége (MZSZ) 1962. évi munkájáról szóló jelentésben már az állt, hogy az ISME-főtítkárral, Egon Krausszal való „egész évi levelezésünk eredményeként a Társaság vezetősége hozzájárult ahhoz, hogy az 1964-es évre tervezett nemzetközi zenei nevelési konferenciát Szövetségünk rendezze meg Budapesten”.⁵⁶ A Művelődési Minisztérium Színház- és Zenei Főigazgatóságának vezetője, Vadász László által benyújtott előterjesztés szerint a konferencia Magyarországon történő megrendezése „kitűnő alkalmat nyújt annak bizonyítására, hogy mind Magyarországon, mind a baráti államokban, a zenepedagógia éppúgy, mint az általános kulturális színvonal, a nyugati országok eredményei fölé emelkedik”.⁵⁷ Akárcsak az 1959-es, Haydn halálának 150. évfordulójára szervezett I. Nemzetközi Zenetudományi Konferencia esetében, a rendezvény engedélyezésének kettős célja volt: a szakmai fórum megvalósítása mellett egy szocialista ország zenekultúrájának a felmutatása indokolta. Vezetőségi szinten az ISME-konferencia esetében is a szervezet – s ezáltal az UNESCO – által felkínált nyilvánosság propagandacélokra való kiaknázása volt a prioritás.

Ennek dacára 1963 májusában a hatóságok még nem jelöltek ki magyar résztvevőt az az évben megtartandó tokiói ISME-találkozóra, ahol a résztvevők számára tervezték bejelenteni a budapesti esemény hírét. A potenciálisan komoly presztízavesztés veszélyéről tájékoztatta a Kulturális Kapcsolatok Intézetét (KKI) és a Művelődési Minisztériumot Sárai Tibor, az MZSZ főtítkára, közölve, hogy „[d]r. Kraus nagyon nyomatékosan értésünkre adta: semmiféle magyarázatot nem tud adni a résztvevőknek arra a kézenfekvő kérdésre, hogy [...] miért nincs jelen legalább egy képviselője annak az országnak, ahol jövőre a konferenciát rendezni akarják”.⁵⁸ Fokozva a nyomást, Sárai azt is hozzátette, hogy ugyan az ISME főtítkára „tisztában van valutáris nehézségeinkkel, de ezzel nem tudja és nem is akarja a plénum előtt teljes távolmaradásunkat indokolni”, emlékeztetve a magyar szerveket, hogy a tervezett konferencia alkalmával a vendégek

56 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), a továbbiakban MNL OL: P 2146, 68. kisdoboz, 89. tétel. Jelentés a Magyar Zeneművészek Szövetsége 1962. évi munkájáról.

57 MNL OL: XIX-I-4-eee, 9. doboz, Előterjesztés, A zenepedagógusok 1964. évi nemzetközi ISME konferenciájának magyarországi megrendezése (1963. július 1.).

58 MNL OL: P 2146, 74. kisdoboz, 98. tétel, Sárai Tibor levele Nyíri Pálhoz (1963. május 2.).

„mintegy 300 000 nyugatnémet márkát [...] költenek majd el Magyarországon, és ez [Kraus] véleménye szerint elegendő indok lehet arra, hogy egy küldött úti-költségét a magyar állam fedezze”.⁵⁹

Azután, hogy jóváhagyták Szőnyi Erzsébet részvételét a tokiói eseményen, a magyar hatóságok újabb abszurd helyzetet hoztak létre. Annak ellenére, hogy a kultúrpolitikai vezetőség, Aczél Györggyel egyetemben támogatta a budapesti konferencia ötletét, a kiutazó Szőnyinek megtiltották, hogy bármilyen nyilatkozatot tegyen erről. Látva azonban az ISME elnökségének hajlandóságát arra, hogy a társaság megtartsa az első vasfüggöny mögötti konferenciáját, Szőnyi a helyszínen autonóm módon döntött, vagyis figyelmen kívül hagyta a tiltást, és hivatalosan meghívta az ISME-t Magyarországra.⁶⁰

Az 1964. június 26. és július 3. között lezajlott konferenciát végül a Művelődésügyi Minisztérium és az MZSZ szervezte közösen, Kodály Zoltán védnökségével, 1 310 000 forint költségvetéssel.⁶¹ A nagy méretű esemény megvalósításához hozzájárult továbbá a KKI, a Művészeti Szakszervezetek Szövetsége, az Országos Pedagógiai Intézet, a Népművelési Intézet, a Magyar Rádió, az Országos Filharmónia, illetve az Állami Operaház. A Zeneműkiadó Vállalat megjelentette a *Zenei nevelés Magyarországon* című könyvet, és gondoskodott arról, hogy a kötetről négynyelvű kivonat legyen elérhető.⁶² A Fővárosi Tanács fogadást rendezett a konferencia résztvevőinek tiszteletére, valamint gondoskodott arról, hogy „a budapesti kirakatok, üzletek kulturált módon újrarendeződjenek”.⁶³

A nagyszabású szervezési munkálatokban az MZSZ a „zenetanárok és főiskolai, szakiskolai hallgatók légiját tudta mozgósítani, akik régen nem tapasztalt lelkesedéssel és buzgalommal látták el gyakran nem is könnyű feladatukat”.⁶⁴ A korszakra jellemző frázisokon túl ez jó eséllyel fedte a valóságot, hiszen a bevont „társadalmi segítők” az 1945 utáni időszak egyik első ténylegesen nemzetközi és szakmai – tehát nem csak a „baráti” szocialista államok részvételével és a rohamosan kiüresedő „internacionalizmus” ideológiájának jegyében lezajló – konferenciájának előkészítésében és lebonyolításában vehettek részt. A pedagógusok és diákok mobilizálásával ellentétben Sárjai „nagy sajnálattal” jelentette a konferencia után Köpeczi Bélának és az MSZMP Központi Bizottsá-

59 Uo.

60 Jaccard 2014, 124–125.

61 A szervezőbizottság tagjai: Péter József, Sándor Frigyes, Sárjai Tibor, Szávai Nándorné, Szőnyi Erzsébet. A szakmai albizottság tagjai: Szirmai Éva, Ujfalussy József, Takács Lászlóné, Koltai Vilmosné, Fasang Árpád, Irsai Vera, Kapitánffy István, Kalmár Márton.

62 Sándor 1964. A könyv angol fordításának 1966-os megjelenését a Magyar UNESCO Bizottság támogatta.

63 MNL OL XIX-I-4-eee, 9. doboz, A zenepedagógusok.

64 *Parlando* 1964, 2.

gának, hogy „három-négy vezető muzsikust leszámítva zenei életünk nagy tekintélyű képviselőitől, beleértve a kommunistákat is, semmi segítséget nem kaptunk, munkánkat és magát a konferenciát részükről érthetetlen és méltatlan közöny kísérte”.⁶⁵

A MÉMOSZ székházában lebonyolított konferencia témája *A 20. század zenéje és a zenei nevelés* volt. A sűrű napi program reggel 8-kor kezdődött, és este 10-kor fejeződött be az Zeneakadémián és az Operában tartott koncertekkel. Az elhangzott beszédek és előadásokat a résztvevők szinkrontolmácsolásban hallgathatták. A szakmai kérdések mellett az esemény egy soknemzetiségű, de egyöntetű tisztelegés is volt Kodály előtt. Ez abban csúcspontot ért el, hogy a részt vevő kórusok az Zeneakadémia nagytermének színpadán, földszintjén és erkélyén állva együtt elénekelték a zeneszerző – Berzsenyi Dániel versére írt – *A magyarokhoz* című művét. Továbbá a konferencián Kodályt megválasztották az ISME új tiszteletbeli elnökének, megteremtve ezáltal a társaság eredeti inspirációjaként szolgáló kultúrpolitikai életmű és az új modellként felfedezett zenepedagógiai vízió közötti kontinuitást. Avagy Egon Kraus megfogalmazásában: „Amit Kestenbergtől megtagadott a sors, az sikerült Kodálynak”.⁶⁶

Az előterjesztésben feltüntetett részvételi számot 2200-ra tették a magyar szervezők, úgy remélve, hogy ebből 1200 jön szocialista államból, 1000 pedig kapitalista országból. Azonban már az előkészületek alatt kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy a „baráti” országokból nem érkeznek annyian, mint amennyit reméltek, annak ellenére, hogy a szervezők kijelentették: „mindent el kell követni annak érdekében, hogy a szocialista országok zenepedagógusai minél nagyobb számban vegyenek részt a konferencián”.⁶⁷ Végül 671 (feltüntetett) résztvevővel zajlott az esemény, ami ugyan alulmaradt a nagyívű tervekhez képest, de számottevően nagyobb létszám volt, mint az ISME bécsi konferenciájának 400 résztvevője. A szocialista szolidaritás és mozgósítás azonban nem volt sikeres: a 286 magyar résztvevőt leszámítva, a Budapestre sereglett zenei szakértőkből 148 jött a keleti blokk államaiból és 237 a nyugatiból (köztük 37-en az NSZK-ból, 28-an az USA-ból és 29-en Japánból).

A szakmai tematikától eltekintve a budapesti konferencia lényegében az akkori magyar zeneoktatási rendszer hatékony reklámjaként volt megvalósítva. A programját úgy alakították a házigazdák, hogy minél több résztvevő tudja megfigyelni működés közben a kodályi vízió alapuló magyar zenei nevelést. Az elgondolás Szőnyi megfogalmazásában az volt, hogy „nekünk módszereink-

65 MNL OL: P 2146, 74. kisdoboz, 98. tétel, Sárai Tibor jelentése Köpeczi Bélának (1964. október 15.).

66 MZSZ 1965, 113.

67 MNL OL: XIX-I-4-eee, 9. doboz, A zenepedagógusok.

ről nem beszélnünk kell, hanem tettekkel – azaz valóságos tanításokkal – kell bemutatnunk munkánk milyenségét és eredményeit”.⁶⁸ Ez úgy történt, hogy minden reggel 8-tól a MÊMOSZ-székház II. termében óvodáskortól középiskolás szintig demonstrálták a magyar modellt, több iskolatípust érintve közben (zenei előképző, ének-zenei általános iskola, középiskola, zeneművészeti szakiskola). Ezzel a felépítéssel a szervezők ábrázolni akarták azt a fokozatosságot, amely a kodályi koncepció egyik alapvető jellemzője. A beszámolók szerint a konferencia vendégei nagy számban vettek részt a reggeli mintaórákon, mindvégig jegyzeteltek, és a japán résztvevők miniatűr magnetofonjaikkal fel is vették a hallottakat. Szőnyi feljegyzése szerint, „többen a külföldi kollégák közül egyenesen lehangolva távoztak a bemutató órákról azzal az érzéssel, hogy ezt a színvonalat ők sose fogják elérni”.⁶⁹

Ez többek között vonatkozhatott a Czeizner Katalin által vezetett kecskeméti ének-zenei iskola diákjaira, akik azt mutatták be, hogy mennyire ismerik a magyar és más nemzetek népdalait. Az órát megfigyelő külföldiek számára maga Kodály szerzett emlékezetes epizódot, ugyanis egy erre az alkalomra írott gyakorlatot nyújtott át zárt borítékban a tanárnőnek. A beszámolók szerint ezt a diákok „játszi könnyedséggel és kifogástalanul elénekelték első látásra”! A remek dramaturgiai érzékkel megtervezett mozzanat így „maximális hatást” ért el a vendégek körében.⁷⁰

Ugyancsak a kecskeméti másodikos és ötödikes diákok zenetudását tudták megcsodálni néhány héttel később a Nemzetközi Népzenei Tanács (International Folk Music Council, IFMC) 17. konferenciájára érkezett szakemberek.⁷¹ Őket Kodály – aki 1961 és 1967 között a tanács elnöke volt – személyesen kísérté le Kecskemétre, hogy megmutassa az ének-zenei iskola eredményeit. Noha a diákokat vakációs pihenésükről kellett visszahívni, hibátlanul demonstrálták ének- és hangszerstudásukat, illetve zeneelméleti jártasságukat.

Az ISME-konferencia további fontos mozzanata Kokas Klára előadása volt, amelyben Eiben Ottó antropológussal együtt a szombathelyi zenei óvadás és kontroll osztályokkal végzett felméréseiket ismertette.⁷² Kutatásaikban rámutattak, hogy a zenei képességek gyerekkori fejlesztése összekapcsolódik a nyelvi készségek, az olvasás, a matematikai készségek vagy a szociális készségek fejlődésével, eredményesebbé téve a gyerekek iskolai előrehaladását.⁷³ Kokas erede-

68 Szőnyi 1964a, 34.

69 Uo., 37.

70 Uo.

71 Szalay 2004, 349–353.

72 Kokas–Eiben 1964.

73 Janurik 2020, 77.

tileg nem szerepelt az előadók listáján, Kodály támogatásával tudott felszólalni az egyik munkaközösségben. Ugyanis a zeneszerző már korábban rámutatott, hogy „az ének felszabadít, bátorít, gátlásokból, félénkségből kigyógyít, [...] munkára kedvet csinál, alkalmasabbá tesz, figyelemre-fegyelemre szoktat”.⁷⁴

Kodály pontosan látta egy ilyen – később transzferhatásként azonosított – tudományos eredmény potenciális értékét a zeneoktatás helyzetének megerősítése szempontjából. Ezért az ISME-konferenciát záró rádiónyilatkozatát szinte teljesen ennek a beiktatott felszólalásnak a méltatására szentelte, tudatva a hallgatókkal, hogy Kokas „párhuzamos csoportok megfigyelése alapján, kísérletekkel bebizonyította, hogy a zenélő, éneklő gyerekek már az óvodában is sokkal jobban fejlődnek testileg is, szellemileg is, mint a nem éneklők vagy keveset éneklők”.⁷⁵ Kokas és Eiben eredményeit későbbi felmérések is megerősítették – például Barkóczy Ilona és Pléh Csaba kutatása vagy az Irving Hurwitz által vezetett kísérletek –, s ezáltal lényegesen hozzájárultak az módszer észak-amerikai elterjedéséhez.⁷⁶

Az ISME-konferencia visszhangja és a Kodály-módszer világhíre

Az 1964-es budapesti ISME-konferenciának kiemelten fontos szerepe volt abban, hogy a magyar zenei nevelés modellje világ szinten ismertté vált, és ezáltal – túlzás nélkül állítható – fontos hatása volt a nemzetközi zenepedagógia egész területére. Kodály joggal jelenthette ki az esemény utáni nyilatkozatában, hogy „általános helyeslésre talált az a módszer, ahogy mi akarjuk a publikumot nevelni”, illetve „mindannyian megegyeztek abban, hogy mind a zenei nevelés, mind a népzene kutatás terén van mit tanulniok tőlünk”.⁷⁷ A zeneszerző a nemzetközi érdeklődés fő okát is jól érzékelte, amikor úgy fogalmazott, hogy „az egész világon szenvedélyes vágy van arra, hogy a zene tanítása minél szélesebb körökre terjedjen ki”.⁷⁸ Az országra összpontosuló széles körű figyelem leginkább azzal magyarázható, hogy a magyar kontextusban olyan univerzálisnak mondható módszertani és oktatáspolitikai kérdésekre – konkrétan a kultúra és a zene demokratizálásának, elérhetővé és érthetővé tételének kihívásaira – kerestek és mutattak fel a magyar szakértők egyedi, kipróbált megoldásokat, amelyek az UNESCO és az ISME alapvető céljai közé tartoztak.

74 Kodály 1956, 3.

75 Kodály 2007, 126.

76 Barkóczy-Pléh 1977; Hurwitz et al. 1975.

77 Kodály 2007, 128.

78 Uo., 126.

A nemzetközi viszonylatban megnyíló, összehasonlításokat lehetővé tevő pedagógiai mezőnyben a magyarországi gyakorlat kompetitív előnyeit és terjeszthetőségének kulcsát pontosan demokratizáló potenciálja adta és adja mai napig. Szőnyi megfogalmazásában – a korabeli szóhasználatot megtartva – a „tömegnevelés” célja „nem csodagyerekek, hanem átlagos képességűek ellátása életre szóló nemes anyaggal, amelynek birtokában egész életükben elkerülhetik a zenei ízlés útvesztőit”.⁷⁹ Meglátása szerint a kodályi koncepció vonzerejét az adta, hogy – az alacsony belépési küszöbnek hála – mindenki számára elérhető volt (működéséhez nem kellett hangszer, felszerelés, de még speciális helyiség sem), egyszerre kollektív és egyéni oktatás tudott lenni, minden zene-típusra alkalmazható (gyermekjátékoktól a népdalokon keresztül a kortárs zenéig), és óvodától az egyetemig folytatható.⁸⁰

Az ISME-konferenciáról a különböző nyelveken publikált beszámoló cikkekből az MZSZ egy évvel később válogatást adott ki. Noha eltérő hangsúlyokkal és értelmezésben, de a magyar zenei nevelést a nyugati és keleti tudósítók egyöntetűen ünnepelték. A keletnémet delegáció jelentése kimondta, hogy a magyar példa a „zenei népművelés iránymutató tömegmunkáját éppúgy bizonyítja, mint a tehetségek sokoldalú támogatását”.⁸¹ Egon Kraus szerint a magyar zenei nevelés „még a többi keleti országhoz képest is elvitathatatlanul az élen halad”.⁸² A francia delegáció beszámolója pedig leszögezte, hogy a Magyarországon elért eredmények „minden bizonnyal egyedülállók a világon”.⁸³

A sajtóvisszhang összegyűjtött íásaiban már csirájában felfedezhető a budapesti rendezvény egyik legfontosabb következménye, tudniillik az, hogy a konferencián létrejövő szakmai interakcióknak és kölcsönös tanulásnak köszönhetően megszületett az a nemzetközileg beazonosítható, exportálható és adaptálható kulturális termék, amit ma „Kodály-módszernek” hívunk.⁸⁴ Szőnyi, aki ennek a folyamatnak egyik fontos tanúja és előmozdítója volt, így reflektált erre: „a külföldiek az itt látottak alapján összefoglalhatták zeneoktatási rendszerünk főbb jellemvonásait” és a zenepedagógiai módszerek „piacán” már szereplő ajánlatok (a Szuzuki-, Orff-, Ward-, Dalcroze-módszer) analógiájára elnevezték „Kodály Method”-nak.⁸⁵

79 Lukin–Szőnyi 1970, 19.

80 Szőnyi 1979, 130.

81 MZSZ 1965, 89.

82 Uo., 112.

83 Uo., 64.

84 László 2019.

85 Szőnyi 1979, 6., 43.

A Kodály-módszer jelenségét felépítő alapelemek is feltűnnek már ezekben a külföldi beszámolóokban. Mindenekelőtt az a hajlandóság, hogy a magyar zenei nevelés elméletét, gyakorlatát és eredményeit egységesen Kodály szemlélyéhez kötötték. A *New York Times* tudósítója szerint „a mai magyar zenei nevelés Kodály elképzeléseinek gyakorlati megvalósítását jelenti”.⁸⁶ Egon Kraus ismertetésében Kodály „lépésről lépésre építette fel a zenei művelés rendszerét”, amelynek „ma is minden szálát a kezében tartja”.⁸⁷ Nemritkán a külső szemlélők felfogásában a zeneszerző nemcsak a módszert dolgozta ki egyénileg, hanem a magyar népzene gyűjtését és az ének-zenei iskolahálózat kiépítését is. Ez a túlzás természetesen nem felelt meg a valóságnak, hanem – amint fent már igyekeztem bemutatni – egy komplex, többszereplős történetnek volt az egyszerűsítése. A beszámolók egyszerűsítései azonban nem a félreinformáltságból származtak, hiszen a konferencián a magyar előadók, a mintatanítások és az idegen nyelvű kiadványok mind hangsúlyozták a zeneoktatás összetettségét. Azonban az újonnan felfedezett és ünnepeelt módszer népszerűsítéséhez és közérthetőségéhez jobban illett egy ikonikus szereplőre épített kerek narratíva.

Továbbá a Kodály-módszer magyarországi alkalmazását szinte kizárólag az ének-zenei iskolákban megvalósuló oktatás példájával azonosították. Vagyis a nemzetközi ismertetésekben a Kecskemétről elindított, kiváló minőségű, ám az ország diákságának elenyésző hányadát befogadó – tehát valójában kivételes – iskolatípus rész-egész értelemben képviselő szerepet kapott a teljes magyar zenei nevelés viszonylatában. Nem véletlen, hogy az ISME-konferencia végén felolvasott határozatok első pontja is javasolta az „általános iskolák létesítését és fejlesztését intenzívebb zeneoktatással a magyar példa nyomán, amelyekben a zene a fő tárgyak közé tartozik heti hat órával, és amelyekben a didaktika és metodika a múlt és jelen zenéjének kiegyensúlyozott arányán alapszik”.⁸⁸

Végül pedig a beszámolók nagy többsége kiemelte a magyar zeneoktatás kapcsán fellépő transzferhatást, mint a legerősebb érvet a Kodály-módszer alkalmazására és az ének-zenei iskolák lemásolására. Roland Chaillon francia zenei író és az Académie Charles Cros munkatársa szerint Budapesten „bebizonyosodott, hogy a zene bámulatos hatással van a gyermek értelmi fejlődésére, s növeli fogékonyságát más ismeretek befogadására is”.⁸⁹ A zeneórák elfogadásáért és hangsúlyosabb pozíciójáért küzdő zenetanárok lelkesedve fogadták ennek az összefüggésnek a bizonyítását, hiszen – Kodállal egyetértve – hathatós eszközről láttak benne, „amivel több teret lehetne biztosítani az általános iskolákban

86 MZSZ 1965, 42.

87 Uo.

88 *Parlando* 1964, 11.

89 MZSZ 1965, 52.

a zenének”, felmutatva, hogy „nem csak a zene kedvéért erőltetjük, [...] hanem az egész ember fejlődését javítjuk ezzel”.⁹⁰

Az ISME-konferenciával járó nemzetközi figyelem és a Kádár-rendszer nyitási politikája megteremtette a lehetőséget a magyar zeneoktatási modell világszintű ismertetésére.⁹¹ A következő évtizedekben kibontakozó kulturális diplomáciai misszió – Kodály által is kijelölt – motorja Szőnyi Erzsébet lett, akit a budapesti konferencián beválasztottak a társaság vezetőségébe, és ezt a pozíciót tíz évig meg is tartotta. Folyékony német- és franciatudása mellé gyorsan felzárkóztatta az angolt is. 1964 őszén már kristálytisztán megfogalmazta a célt és az eléréséhez szükséges feladatokat. „Most már itt a cselekvés ideje”, szólította fel egyszerre kollégáit és a kultúrpolitika vezetőit, „váltuk be azokat a reményeket, amelyekre ez a budapesti ISME konferencia feljogosított”, és „[fordítsuk] erőnket a helybeli munka tökéletesítése mellett végre a külföldi propagandára is”.⁹² Ehhez szükségesnek tartotta a magyar zenei nevelésről szóló írások lefordítását, mintáórakról és énekkarok eredményeiről szóló lemezek megjelentetését, ismertető filmek készítését és külföldön történő bemutatását, a nemzetközi szakmai fórumokon való részvételt és végül a külföldi érdeklődők számára tanfolyamok indítását. Az MZSZ pedagógiai csoportjának vezetőjeként a magyar zenepedagógia „külföldi propagandájával” kapcsolatos „ötéves tervet” be is nyújtotta a pártközpont kulturális osztályának.⁹³ A következő évtizedekben ezeket a célokat a Kodály örökségét fenntartó közösségnek – erőteljesebb vagy haloványabb állami támogatással – sikerült fokozatosan megvalósítania.

Az 1964-es konferencia tekintélyes rést ütött a vasfüggönyön, a zenei szakemberek intenzív ki-be áramlását, kommunikációját és együttműködését indítva el. Az MZSZ 1966-ban arról számolt be, hogy az ISME nemzeti szekciói, illetve egyéni tagjai részéről „állandóan fokozódó érdeklődés mutatkozik a magyar zeneoktatás módszerei iránt”, és „erősen megnövekedett azoknak a száma [akik] jelzik, hogy Magyarországra szándékoznak jönni rövidebb-hosszabb tanulmányútra”.⁹⁴ Ugyanebben a jelentésben a szövetség azt is közli, hogy az „egyre gyakoribb kéréseknek [...] a jelen körülmények között távolról sem tudunk eleget tenni”, jelezve a hatóságok felé, hogy „szükséges volna a magyar

90 Kodály 2007, 126.

91 Bodnár–Polyák 2021.

92 Szőnyi 1964b, 354.

93 MNL OL: P 2146, 68. kisdoboz, 89. tétel, Jelentés a Magyar Zeneművészek Szövetsége nemzetközi kapcsolatairól, 1965.

94 Uo.

zeneoktatás propagandájának mielőbbi megszervezése,” mert a „mostani kispári módszerekkel lejárattuk tekintélyünket”.⁹⁵

A Magyarországra érkező megfigyelők Nyugat-Európából, a skandináv országokból, Japánból, Kanadából jöttek, de a legkomolyabb érdeklődést talán az USA-ban váltotta ki a módszer. 1967-ben Norman E. Weeks, a seattle-i iskolák zenei szakosztályának vezetője egy csoport amerikai zenetanárt hozott Budapestre, hogy megfigyeljék a tanítást. 1968 őszén – a prágai tavasz elfojtása által okozott diplomáciai feszültségek dacára – tíz fiatal amerikai hallgató iratkozott be Szőnyi főiskolai szolfézsórájára, az első Kodály Fellowship Program résztvevőiként. A programot Alexander L. Ringer, az Illinois-i Egyetem muzikológusa szervezte a szövetségi kormány oktatási hivatalának támogatásával, miután a budapesti IFMC-konferencián egyike volt azoknak, akiket lenyűgözött az ének-zenei iskolások bemutatója.⁹⁶

A mobilitást limitáló hidegháborús körülmények ellenére a szakmai utazások a másik irányban is intenzívvé váltak 1964 után. A módszer észak-amerikai ismertségét kétségkívül Kodály 1965-ös – Ford-ösztöndíjnak köszönhető – amerikai tartózkodása és 1966-os itteni előadójátéka erősítette fel.⁹⁷ Erre építve Szőnyi előbb Kanadában, majd az USA-ban is szerteágazó szakmai kapcsolatokat és szoros együttműködéseket alakított ki. Például az 1967-es montreali világkiállításra is meghívták, ahol a Zeneművészeti Főiskola hallgatói naponta egyórás demonstrációt tartottak a Kodály-módszerről egy üvegpavilonban. 1969 nyarán Szőnyinek már sűrű észak-amerikai programja volt, amely a Középnagyaton kezdődött, majd három szakmai műhely után a keleti parton, Bostonban folytatódott, innen San Francisco és Seattle következett, hogy két kanadai előadással fejeződjön be. A transzatlanti fókusz ellenére munkája ténylegesen globális jellegű volt, innen visszaemlékezésének címe: *Öt kontinensen a zene szolgálatában*. A módszer további „nagyköveteiként” a már említett Kokas Klárán kívül ezekben az években Bartalus Ilona, Erdei Péter, Forrai Katalin, Serényi Emma, Szabó Helga és sokan mások tanították a módszert a világ különböző országaiban.⁹⁸

A magyar és külföldi zeneoktatók együttműködéséből az évtized végére egy élénk informális nemzetközi szakmai közösség jött létre, amelynek a Kodály-féle koncepció és ennek közoktatási missziója adott összefogó identitást és közös nyelvet. Az 1970-es évekre ezekből a kapcsolatokból egy transznacionális hálózat emelkedett ki, amely számos intézet, nyári egyetem és szakfolyóirat munkájára épült, és amely számára a fórumot az 1973 óta két évente megrende-

95 Uo.

96 Ringer 1971.

97 Berlász 2017, 114–122.

98 *Muzsika* 1969.

zett Nemzetközi Kodály Szimpózium, a szervezeti háttérrel pedig az 1975-ben alapított Nemzetközi Kodály Társaság biztosítja.⁹⁹

Összegzés

A fejezet azt vizsgálta, hogy a Kodály-módszer nemzetközivé válását és mai napig tartó elismertségét miként segítette elő Magyarországnak az 1960-as években az UNESCO-val és a Zenei Nevelés Nemzetközi Társaságával (ISME) kibontakozó szoros kapcsolata. A magyar zenepedagógiai közösség nemzetközi tevékenységét ebben a korszakban a Kádár-rendszer fokozatosan szélesedő nyugati nyitása tette lehetővé. Azonban a magyar szakembereknek a két nemzetközi szervezettel kialakult sikeres egyműködése arra épült, hogy a Kodály-módszernek a zene és a zenei nevelés demokratizálására irányuló céljai szoros elvi egyezésben voltak az UNESCO-nak a kultúra hozzáférhetővé tételére irányuló küldetésével.

Az 1964-es budapesti ISME-konferencia kulcsfontosságú eseménynek bizonyult, amelyen számos mintatanítás és plenáris előadás révén a magyar pedagógusok bemutathatták a Kodály elvein alapuló zenei nevelés eredményeit és gyakorlatát. A nagyszabású nemzetközi rendezvény fontos katalizátorként szolgált, amely a Kodály-módszert egy nemzeti sikertörténetből globális jelenséggé alakította. A folyamatot elősegítette Kodály Zoltán nemzetközi hírneve, és az, hogy a konferencián az ISME tiszteletbeli elnökévé választották. Továbbá olyan kulcsfigurák évtizedes munkája is, mint a zenepedagógus és zeneszerző Szőnyi Erzsébet, aki nem hivatalos kultúrdiplomataként élen járt a magyar módszer nemzetközi népszerűsítésében. Mindezen aspektusok összefonódó hatásaként az elmúlt hatvan évben a Kodály-módszer nemcsak felkerült a zenei nevelés nemzetközi térképére, hanem idővel erőteljesen meghatározta azt. Ismételten bizonyítva azt a megítélést, hogy a kultúra és tudomány terén még a gazdasági és katonai függőségben levő kis országok is képesek egyedi és megkerülhetetlen nyomot hagyni a globális folyamatokban.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, MNL OL)

Magyar Tudományos Akadémia, Akadémiai Levéltár (Budapest, MTA AL)

99 Polyák 2023; László 2024.

Felhasznált irodalom

Ádám 1944

Ádám Jenő: *Módszeres énektanítás*. Budapest, Turul, 1944.

Barkóczi – Pléh 1977

Barkóczi Ilona – Pléh Csaba: *Kodály nevelési módszerének pszichológiai hatásvizsgálata*. Kecskemét, Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet, 1977.

Békés 2019

Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika, 1944–1991*. Budapest, Osiris – MTA TK, 2019.

Berg 2015

Berg, Maxine: East-West Dialogues: Economic Historians, the Cold War, and Détente. *The Journal of Modern History* Vol. 87 (2015) No. 1, 36–71. DOI:10.1086/680261.

Berlász 2017

Berlász Melinda: Kodály Zoltán diadalútja a kaliforniai Santa Barbarában. *Magyar Művészet* 5. évf. (2017) 3. sz. 115–122.

Bodnár–Polyák 2021

Bodnár, Gábor – Polyák, Zsuzsanna: International dissemination of Zoltán Kodály's concept of musical education. *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació* (2021) Núm. 37, 165–194.

Buttelman 1946

Buttelman, C. V.: UNESCO and Music. *Music Educators Journal* Vol. 33 (1946) No. 2, 28. DOI:10.2307/3388403.

Dalos 2022

Dalos Anna: Kodály Zoltán, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. A megválasztás körülményei. *Magyar Zene* 60. évf. (2022) 2. sz. 183–193.

David-Fox 2014

David-Fox, Michael: The Iron Curtain as Semi-Permeable Membrane: The Origins and Demise of the Stalinist Superiority Complex. In: *Cold War Crossings: International Travel and Exchange Across the Soviet Bloc, 1940s–1960s*. Eds. Patryk Babirack – Kenyon Zimmer. College Station, Texas A&M University Press, 2014. 14–39.

Farkas–Mund 2006

Farkas Attila Márton – Mund Katalin: A „Nyugat” a Kádár-kor sajtójában. In: *Bevándorlás Magyarországra*. Szerk. Tóth Pál Péter. Budapest, Lucidus, 2006. 287–324.

Gerőcs 2021

Gerőcs Tamás: *Magyarország függő fejlődése. Függőség és felzárkózás globális történeti perspektívában*. Budapest, Napvilág, 2021.

Gönczy 2009

Gönczy László: Kodály-koncepció: A megértés és alkalmazás nehézségei Magyarországon. *Magyar Pedagógia* 109. évf. (2009) 2. sz. 169–185.

Halmesvirta 2005

Halmesvirta, Anssi: *Co-operation Across the Iron Curtain: Hungarian–Finnish Scientific Relations of the Academies from the 1960s to the 1990s*. Jyväskylä, University of Jyväskylä, 2005.

Hudecz 2016

Az UNESCO fennállása 70. évfordulójának emlékére. Szerk. Hudecz Bálint. Budapest, Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága, 2016.

Hurwitz et al. 1975

Hurwitz, Irving – Wolf, Peter H. – Bortnick, Barrie D. – Kokas, Klára: Nonmusical Effects of the Kodály Music Curriculum in Primary Grade Children. *Journal of Learning Disabilities* Vol. 8 (1975) No. 3, 167–174. DOI:10.1177/002221947500800310.

Huxley 2017

Julian Huxley: *Az UNESCO célja és filozófiája*. Budapest, Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága, 2017.

Jaccard 2014

Jaccard, Jerry L.: *A Tear in the Curtain: The Musical Diplomacy of Erzsébet Szőnyi: Musician, Composer, Teacher of Teachers*. New York, Peter Lang, 2014. DOI:10.3726/978-1-4539-1202-7.

Janurik 2020

Janurik Márta: A zenetanulás transzferhatásairól nemzetközi és hazai kutatások tükrében. *Valóság* 63. évf. (2020) 7. sz. 77–94.

Kokas–Eiben 1964

Kokas Klára – Eiben Ottó: Ritmikus mozgások és énekes játékok hatása óvodás gyermekek testi és szellemi fejlődésére. *Pedagógiai Szemle* 14. évf. (1964) 12. sz. 1133–1147.

Kraus 1960

Kraus, Egon: *The Present State of Music Education In the World: L'état Actuel De L'éducation Musicale Dans Le Monde*. Cologne, Klettenberg, 1960.

Kodály 1956

Kodály Zoltán: Tanügyi bácsik! Engedjétek énekelni a gyermekeket! *Művelt Nép* 7. évf. (1956) 26. sz. 3.

Kodály 2007

Kodály Zoltán: *Visszatekintés, I–II–III*. Budapest, Argumentum, 2007.

László 2019

László, Szabolcs: Promoting the Kodály Method during the Cold War: Hungarian Cultural Diplomacy and the Transnational Network of Music Educators in the 1960s and 1970s. *Múltunk* 4. évf. (2019) Special Issue, 107–140.

László 2021

László Szabolcs: „Az új kalandozások kora”. A Kulturális Kapcsolatok Intézetének működése az 1960–70-es években. In: *Felsőoktatási intézményeink külkapcsolatai a 20. században*. Szerk. Lengvári István. Pécs, PTE Egyetemi Levéltár, 2021. 63–85.

László 2023

László, Szabolcs: Trans-Systemic Mobility, Travel Reports and Knowledge Acquisition in Cold War Hungary in the 1960s and 1970s. *European Review of History: Revue Européenne d'histoire* Vol 30 (2023) No. 2, 204–233.

László 2024

László, Szabolcs: Transnational Community vs. Socialist Cultural Diplomacy: Creating the International Kodály Society in Cold War Hungary (1960s–1970s). In: *New Europe College Yearbook 2023–2024*. Vol. 1, 211–250.

László 2025

László Szabolcs: A Kádár-rendszer nemzetközi tudományos kapcsolatai és az MTA. In: *Fejezetek a Magyar Tudományos Akadémia első 200 évéből*. Szerk. Cieger András. Budapest, HUN-REN BTK, 2025.

Lawler 1958

Lawler, Vanett: Glimpses from Copenhagen. *Music Educators Journal* Vol. 45 (1958) No. 2, 15–20. DOI:10.1080/13507486.2023.2176291.

Lukin–Szőnyi 1970

Lukin László – Szőnyi Erzsébet: Párbeszédnek zenei nevelésünk honi és külföldi életéről. II. *Parlando* 12. évf. (1970) 6. sz. 17–19.

Magyar Nemzet 1959

A *Times* a magyar zenekultúra eredményeiről. *Magyar Nemzet* 1959. január 9. 4.

Maróthy 1962

Maróthy János: „A zene és közönsége”: AZ UNESCO Nemzetközi Zenei Tanácsának közgyűlése és kongresszusa. *Magyar Zene* 3. évf. (1962) 5. sz. 518–528.

McCarthy 2004

McCarthy, Marie: *Toward a Global Community: The International Society for Music Education, 1953–2003*. Nedlands, The International Society for Music Education, 2004.

Mong 2012

Mong Attila: *Kádár hitele. A magyar államadósság története 1956–1990*. Budapest, Libri, 2012.

Music in Education 1955

Music in Education: International Conference on the Role and Place of Music in the Education of Youth and Adults, Brussels, 29 June to 9 July 1953. UNESCO, 1955.

Muzsika 1969

A magyar módszer követői. *Muzsika* 12. évf. (1969) 11. sz. 44–45.

MZSZ 1965

Magyar Zeneművészek Szövetsége. Az ISME (Zenei Nevelés Nemzetközi Társasága) Budapesten rendezett 6. konferenciájának nemzetközi sajtóvisszhangja. Budapest, 1965.

Népszava 1958

Rövidhír. *Népszava* 1958. október 29. 4.

Parlando 1964

Beszámoló az ISME 6. konferenciájáról. *Parlando* 6. évf. (1964) 7–8. sz. 1–16.

Pataki 1963

Pataki János: Magyarország kulturális kapcsolatai. *Pártélet* 8. évf. (1963) 11. sz. 52–57.

Pemberton 2012

Pemberton, Jo-Anne: The Changing Shape of Intellectual Cooperation: From the League of Nations to UNESCO. *Australian Journal of Politics & History* Vol. 58 (2012) No. 1, 34–50. DOI:10.1111/j.1467-8497.2012.01622.x.

Péteri Gy. 2004

Péteri György: Nylon Curtain: Transnational and Transsystemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe. *Slavonica* Vol. 10 (2004) No. 2, 113–123. DOI: 10.1179/136174204790105749.

Péteri L. 2002

Péteri Lóránt: Légy résen! Támad a burzsoá avantgardizmus. *2000* 14. évf. (2002) 3. sz. 63–68.

Pethő 2018

Pethő Villő: Kodály és követői zenepedagógiájának életreform-elemei. *Nevelés-történet* 15. évf. (2018) 1–2. sz. 83–94.

Petzoldt 1956

Richard Petzoldt: Eindrücke von der Musikerziehung in Ungarn. *Musik in der Schule* (1956) Nr. 1, 1–6.

Polyák 2023

Polyák Zsuzsanna: *A Nemzetközi Kodály Társaság története 1975-től napjainkig*. ELTE, PhD disszertáció, 2023.

Porter 2023

Porter, Louis Howard: *Reds in Blue: UNESCO, World Governance, and the Soviet Internationalist Imagination*. Oxford, Oxford University Press, 2023. DOI:10.1093/oso/9780197656303.001.0001.

Richards 1964

Richards, Mary Helen: *Threshold to Music*. San Francisco, Fearon Publishers, 1964.

Ringer 1971

Ringer, Alexander L.: Kodály and Education: A Musicological Note. *College Music Symposium* Vol. 11 (1971) 60–65.

Salgó 1986

A 40 éves UNESCO és Magyarország. Szerk. Salgó Lászlóné. Budapest, Magyar UNESCO Bizottság, 1986.

Sándor 1964

Zenei nevelés Magyarországon. Szerk. Sándor Frigyes. Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1964.

Sass é. n.

International Music Council 1949–1991. Ed. Herbert Sass. International Music Council and German Music Council, é. n.

Scott-Smith–Tournès 2018

Global Exchanges: Scholarships and Transnational Circulations in the Modern World. Eds. Giles Scott-Smith – Ludovic Tournès. New York, Berghahn Books, 2018.

Sluga 2010

Sluga, Glenda: UNESCO and the (One) World of Julian Huxley. *Journal of World History* Vol. 21 (2010) No. 3, 393–418. DOI: 10.1353/jwh.2010.0016.

Szalay 2004

Szalay Olga: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.

Szávai 1964

Szávai Magda: Az 1. és a 6. ISME konferencia. *Parlando* 6. évf. (1964) 4. sz. 17–19.

Szögi 1994

Szögi Ágnes: „Ez az iskola valaha Kecskemétnek dicsősége lesz”: A kecskeméti ének-zenei iskola első évtizedei, 1950–1973. Kecskemét, Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet, 1994.

Szőnyi 1956

Szőnyi Erzsébet: *A zenei írás-olvasás módszertana I–III. Kezdetől a felsőfokig*. Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1956.

Szőnyi 1964a

Szőnyi Erzsébet: A mintatanításokról. *Parlando* 6. évf. (1964) 7–8. sz. 34–37.

Szőnyi 1964b

Szőnyi Erzsébet: ISME, 1964. Budapest. *Magyar Zene* 5. évf. (1964) 4. sz. 339–354.

Szőnyi 1997

Szőnyi Erzsébet: A kodályi nevelési elvek időszerűsége. *Parlando* 39. évf. (1997) 6. sz. 16–21.

Takács 2022

A nyitott zárt ország. Kulturális és tudományos érintkezések az 1970-es és 1980-as években Magyarország és a Nyugat között. Szerk. Takács Róbert. Budapest, Napvilág, 2022.

V. 1958

V.: Magyar népdal külföldi tankönyvekben. *Muzsika* 1. évf. (1958) 12. sz. 1–2.

Vas 2015

Zenepedagógia tankönyv. Szerk. Vas Bence. Pécs, PTE Művészeti Kar Zeneművészeti Intézet, 2015.

Ziegfeld 1953

Education and Art. A Symposium. Ed. Edwin Ziegfeld. United Nations, UNESCO, 1953.

7. kép

Megállapodás az osztrák kormány és az ENSZ között az UNIDO bécsi létrehozásáról. Bécs, 1967. július 7. Ülnek (balról jobbra): Ibrahim H. Abdel-Rahman, az UNIDO ügyvezető igazgatója és Carl Robleter, Ausztria államtitkára, állnak (balról jobbra): A. Leriche, az ENSZ Jogi Ügyek Hivatalának vezető jogi tisztviselője és J. T. Birkhead, az UNIDO adminisztratív és pénzügyi megbízott igazgatója, ismeretlen ENSZ-tisztviselő. UN Photo, UN7722317.

Magyarország és az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete (UNIDO) megalakulása

Összefoglalás:

Az ENSZ Közgyűlése a Tőkefejlesztési Alap és az Iparfejlesztési Szervezet létrehozásával lényegében gazdasági téren befejezte az ENSZ-rendszer szervezeti kiépítését. A szervezet létrehozásakor az ENSZ-ben egyedülálló módon nem az általános ipari fejlődés, hanem kifejezetten a fejlődő országok iparosításának előmozdítását jelölték meg célként. Az UNIDO megalakulásával a kölcsönösségen alapuló gazdasági együttműködés szintet lépett, a nemzetközi szervezet szerepe pedig felértékelődött Magyarország számára. Magyarország a megalakulásától kezdve aktívan szerepet vállalt az UNIDO tevékenységében. A levéltári források alapján elmondható, hogy a magyar kormányzati szereplők időben felfigyeltek a szervezetre, és fokozatosan építették ki a kapcsolatokat. A magyar szakértők közreműködésének gyakorlati haszna az volt, hogy nagyszámú magasan kvalifikált és gyakran magas beosztású magyar szakembernek volt lehetősége tanulmányozni egy vagy több fejlődő ország iparát vagy a Magyarországnál fejlettebb országok iparágait. A tanulmány zömében magyar külügyi levéltári forrásokon keresztül mutatja be az UNIDO létrejöttét és Magyarországnak a szervezettel kapcsolatos álláspontját.

Kulcsszavak:

iparosítás, iparfejlesztés, ENSZ-szakértők, fejlődő országok, gazdasági kormány-szervek, ösztöndíjasok, technikai segély

Bevezetés

Magyarország és az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) kapcsolatairól a rendszerváltás óta eltelt évtizedekben elsősorban az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, valamint zömében a magyar kérdés kontextusában jelentek meg kiadványok és tanulmányok.¹ Az ENSZ Iparfejlesztési Szervezetéről (United Nations Industrial Development Organization, a továbbiakban UNIDO) azonban mindez ideig egyáltalán nem jelent meg átfogó, tudományos igényű feldolgozás. A tanulmány célja ezért egyrészt, hogy a magyar levéltári forrásokon keresztül bemutassa a szervezet 1966. évi megalakulásához vezető folyamatot, létrejöttének körülményeit és az ahhoz kapcsolódó magyar, elsősorban külügyi álláspontot.

A tanulmány célja másrészt, hogy rávilágítson arra, hogyan vélekedtek a magyar szervek az UNIDO-ról, a szervezetben Magyarország ipari fejlődése szempontjából milyen lehetőségeket láttak. A tanulmány nem utolsósorban megpróbál választ találni arra a kérdésre is, hogy melyek voltak Magyarország elsődleges nemzeti érdekei a szervezettel kapcsolatban, és az ország az 1970-es évek elejéig milyen projektekből profitálhatott. A tanulmányban arra törekedtünk, hogy elsősorban az UNIDO megalakulását, szervezeti megerősödését, működésének első néhány évét vegyük vizsgálat alá.

Közelítések a témához – a kutatás forrásbázisa

A témához történő közelítés során fontos a szervezetre vonatkozó levéltári források számbavétele. A kutatáshoz és a tanulmány megírásához alapvetően a magyar külügyminisztériumi források biztosították a hátteret. Elmondható, hogy ezen forrásegyüttes a magyar ENSZ-kutatások szempontjából megkerülhetetlen. Az egykor szigorúan titkos magyar külügyi iratok közül kiemelendők azok az iratok, amelyek Magyarország és az ENSZ kapcsolataira, valamint Magyarországnak a nemzetközi szervezetekben betöltött szerepére vonatkoznak.

A technikai, technológiai és műszaki fejlesztés – különösen a nyugati országok gazdasági fejlődésével – a szocialista gazdaságpolitikát arra ösztönözte, hogy az államigazgatás magasabb szintjén olyan szervet hozzon létre, amely összefogja, szervezi és irányítja a műszaki fejlesztést. Ezt szolgálta az 1950-es években rövid ideig létezett Műszaki Fejlesztési Hivatal, majd megszűnését követően a minisztériumok és központi gazdasági államigazgatási szervek ezzel a területtel foglalkozó szervezeti egységei. A szerv az 1960-as évek elejétől

1 A témához kapcsolódóan ki kell emelni Kecskés D. Gusztáv és Békés Csaba több évtizedes munkásságát. A teljesség igénye nélkül: Békés – Kecskés D. 2006; Kecskés D. 2007; Kecskés D. 2020; Kecskés D. – Scheibner, 2022; Békés 2000; Békés 2006.

Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) néven működött egészen a rendszerváltásig.² A bizottság, mint a kormány műszaki tanácsadó szerve, figyelemmel kísérte a hazai és a külföldi ipari és műszaki fejlődés általános tendenciáit, ennek alapján pedig információkat szolgáltatott, tanulmányokat, koncepciókat és javaslatokat dolgozott ki a kormány gazdaságpolitikai döntéseinek megalapozásához. Ilyenek voltak többek között a kutatás és fejlesztés struktúrájának módosítására, a nemzetközi tudományos és műszaki együttműködés irányelveire, a beruházási politikában követendő irányvonalra vagy egy központi fejlesztési program kidolgozására vonatkozó előterjesztései. A bizottság a kormány felhatalmazása alapján nemcsak kapcsolatot tartott fenn a nemzetközi szervezetekkel, hanem képviselte is a kormány álláspontját, mindeközben összehangolta a nemzetközi műszaki-fejlesztési programokban történő magyar részvételt, a műszaki megoldások hazai átvételét és elterjesztését. A bizottság iratainak kutatása a nemzetközi témák, különösen az ipari és technológiai kérdések iránt érdeklődő kutatók számára nélkülözhetetlen.

A levéltári források vizsgálata során a második, témánk szempontjából fontos csoportot az 1945 utáni gazdasági kormánysszervek iratai jelentik. A kutatás forrásbázisának elemzésekor megállapítható, hogy valamennyi iparágazat esetében megtalálhatók a Magyarország nemzetközi szervezetekben viselt tagságával kapcsolatos előterjesztések, kimutatások és elemzések iratai, melyek különösen fontosak voltak a kutatás során. Jól feltárhatók az iparügy, a pénzügy, az építésügy, a mezőgazdaság- és élelmiszerügy, nem utolsósorban egyes központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek esetében az ENSZ Iparfejlesztési Szervezetével kapcsolatos iratok. Itt külön ki kell emelni a Kohó- és Gépipari Minisztérium (KGM), a Nehézipari Minisztérium (NIM), valamint az Ipari Minisztérium iratait.

Fel kell hívunk a figyelmet a minisztériumok (esetünkben gazdasági kormánysszervek) nemzetközi kapcsolatok fő(osztályainak) kevésbé ismert irataira is. Ezek a szervezeti egységek voltak illetékesek az UNIDO-val kapcsolatos operatív egyeztetések lebonyolításában. A gazdasági kormánysszervek nemzetközi vonatkozású iratai azért jelentősek, mivel segítségükkel betekintést nyerhetünk az UNIDO Magyar Nemzeti Bizottság működésébe és szerepébe egy-egy ipari

- 2 A bizottságot a kormány 1017/1961. (IX. 14.) számú határozatával hozták létre. Feladat- és hatásköréről, valamint szervezetéről részletesen a kormány 1003/1962. (I. 27.) számú határozata rendelkezett. Az OMFB mint országos hatáskörű közigazgatási szerv deklarált célja a magyar társadalom és gazdaság technológiai modernizációjának elősegítése volt, melyen keresztül hozzá kívánt járulni a magyar termékek és szolgáltatások nemzetközi versenyképességének javításához. A témához kapcsolódóan bővebben: Bódy 2021, 113–137.; valamint: Germuska 2023, 3–49. <https://globtort.bibl.u-szeged.hu/wp-content/uploads/2023/11/histglobwp11.pdf> (a letöltés ideje: 2025. június 13.).

projekt során. A bizottság iratait mindeddig nem sikerült irategységünkben fel-
lelni, nem úgy, mint a Magyar UNESCO Bizottság vagy a FAO Magyarországi
Bizottsága levéltári forrásait, amelyek könnyedén elérhetők a kutatók számára.

A minisztériumokat illetően ki kell emelnünk a személyzeti (fő)osztályok
páratlanul értékes anyagait, ahol megtalálhatók nemcsak a minisztériumok, ha-
nem a háttérintézményeik személyi állományával kapcsolatos előterjesztések,
a kiküldendő és különféle ENSZ-tisztségekre jelölt személyek (ágazati szakér-
tők) életrajzai és a szakmai előmenetelükkel kapcsolatos iratok. Fontos utal-
nunk arra, hogy a személyzeti iratok kutatása akár új megvilágításba is helyez-
heti Magyarországnak a szocialista időszakban a nemzetközi szervezetekben
betöltött szerepét, a kapcsolatok intenzitását vagy azok mélységét. A személy-
zeti dossziék tanulmányozásából már most megfigyelhető Magyarországnak az
ENSZ szakosított szerveiben való beágyazottsága és aktivitása, amely minden-
képpen a téma további kutatására ösztönöz.

A kutatás során fontos támpontot és kiegészítő információkat tartalmaz-
hatnak az UNIDO programjaiba bekapcsolódó hazai nagyvállalatok iratai. A vál-
latok a végrehajtás utolsó szintjén helyezkedtek el, ahonnan számos magasán
képzett magyar szakember (gépészmérnök, agrármérnök, orvos, statisztikus
stb.) utazhatott ki külföldre UNIDO-szakértőként a nyugati és a fejlődő orszá-
gokba egyaránt.³ A témánk szempontjából igen fontos TESCO Nemzetközi
Műszaki-Tudományos Együttműködési Iroda 1962. évi alapításától több évtize-
den keresztül tartotta a kapcsolatot a nemzetközi szervezetekkel, köztük az
UNIDO-val. Működése során megközelítően 9000 magyar szakember foglalkoz-
tatására került sor a fejlődő országokban.⁴

Nem mehetünk el szó nélkül a Magyarország és az ENSZ viszonyrendsze-
rét jelentősen meghatározó állambiztonsági tevékenység szaklevéltárban meg-
található forrásai mellett sem, tekintettel arra, hogy a külföldre utazás, legyen
szó akár az iparilag fejlett nyugati országokról, akár harmadik világbeli, egzoti-
kus országról, akkoriban kiváltságnak minősült. A több nyelvet beszélő magyar
diplomata és iparági szakértők, valamint a Magyarországra érkező ENSZ-tiszt-
viselők kapcsán a magyar kémelhárítás nem maradt tétlen. Az állambiztonsági

3 Fontos megjegyezni, hogy a rendszerváltást követően a felszámolt szocialista nagyváll-
latok iratainak sorsa igen szerteágazó, az iratok sok esetben elvesztek, azokat elhordták
vagy megsemmisültek.

4 Az egykori külkereskedelmi vállalat (korábbi nevén TESCO Magyar Külkereskedelmi Váll-
alat) a rendszerváltás után korlátolt felelősségű társasággá alakult, majd jogutódja a
HOLD IMMO Vagyonkezelő és Ingatlanberuházó Kft. 2015-ben felszámolás alá került.
Páratlan értékű személyzeti dokumentációja csak a közelmúltban került a Magyar Nem-
zeti Levéltár őrizetébe, lásd: <http://tescoconsulting.hu/cegunkrol.html> (a letöltés ideje:
2025. március 29.).

levéltári források tehát a kutatások legitim terepét jelentik, és további inspirációval szolgálhatnak Magyarország és az ENSZ széles körű kapcsolatait illetően.

A tanulmány megírásához részben az ENSZ Iparfejlesztési Szervezet Archivumában eddig feltárt források is alapul szolgáltak.⁵ Az archívumi dokumentumok között megtalálhatók a magyar ipar különféle ágazatait képviselő nagyvállalatainak külföldi szakértők bevonásával végzett közgazdasági, termelési, hatékonysági vállalat- és munkaszervezési (mély)elemzései. A szervezet archívumában őrzött vizsgálati iratok betekintést engednek a nemzetközi szinten jegyzett külföldi szakértők sokrétű magyarországi elemzői tevékenységébe és az UNIDO által standardizált munkamódszerükbe is. Az eddig megismert archívumi források jellegükből adódóan számos rész- és zárójelentést tartalmaznak, mely vizsgálatok az UNIDO és a Magyarország közötti megállapodások alapján készültek a magyar ipar és szakemberei munkájának támogatása érdekében.⁶

A fentiekben túl nem utolsósorban említésre méltó az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete által közzétett és kereshető katalógus is, melyen keresztül 1965-től napjainkig fontos, eddig nem publikált tanulmányok, konferenciák és szimpóziumok összefoglalói érhetők el.⁷ A források számbavételével célunk az volt, hogy ráirányítsuk a figyelmet Magyarország nemzetközi szervezetekkel, különösen az ENSZ-szel és szakosított szervezeteivel kapcsolatos (gazdasági) levéltári források jelentőségére.

- 5 A szerző 2025 júliusában folytatott kutatásokat a bécsi székhelyű szervezet archívumában. Az UNIDO Archívuma több más ENSZ-intézménnyel együtt a bécsi nemzetközi központban (Vienna International Center – VIC) található. A szerző ezúton mond köszönetet az UNIDO Archívuma munkatársainak, többek között Thomas Fischernek és Gerda Draxlnak, akik javaslataikkal, tanácsaikkal támogatták a kutatást, és segítették az eligazodást a szervezet irattári anyagában.
- 6 A kutatások nem terjedtek ki az UNIDO és legfontosabb, a későbbiekben ismertetésre kerülő döntéshozatali szerveinek irataira. Az UNIDO Archívumának iratai – már csak jelentős mennyiségükből eredően is – további feltáró munkát igényelnek.
- 7 A katalógust a szervezet alapításának 50. évfordulója alkalmából állították össze, és jelentős része, különösen az 1960-as, 1970-es évek Magyarországra vonatkozó anyagai mikrofilmről készült digitális másolatok, lásd: <https://www.unido.org/publications/catalogue> (a letöltés ideje: 2025. március 15.). Elérhető benne többek között Román Zoltán közgazdász tanulmánya is (Román 1969): https://downloads.unido.org/ot/46/83/4683538/00001-10000_00752D.pdf?_ga=2.2530612.542660701.1743180780-1363087182.1743180779 (a letöltés ideje: 2025. március 28.).

Szakirodalmi kitekintés

Ahogy arra már utaltunk, az ENSZ Iparfejlesztési Szervezetével kapcsolatban magyar tudományos igényű feldolgozást mind ez idáig nem vehettünk kézbe. A rendszerváltást megelőzően mindössze egy kiadvány említhető, amely az UNIDO működésével, szervezetével és feladataival átfogóan foglalkozott. Az egykor segédkönyvként használt kiadvány azért fontos, mivel húsz évvel a szervezet alapítását követően első alkalommal nyújtott átfogó betekintést az UNIDO működésébe. A könyvhöz több ábra, kimutatás és segédanyag tartozik, mint például egyéni szakértői regisztrációs, ösztöndíj-jelölési nyomtatványok, kulcsrakész projektekre vonatkozó típusszerződések stb.⁸ A szervezettel kapcsolatban meg kell említeni azokat a munkákat, amelyek egyes gazdasági kormánysszervek tudományos műhelyeiben, kutatóintézeteiben és háttérintézményeiben születtek. Ezek közül kiemelhetjük a Kohó- és Gépipari Minisztérium Tudományos Tájékoztató Intézetét (KGMTI) vagy az Építéstudományi Intézetet (ÉTI). A kiadványok zömmel azoknál a minisztériumoknál készültek, melyek a nemzetközi iparfejlesztési projektekben a leginkább érintettek voltak.⁹ Fontos megemlíteni azokat a periodikákat is, melyek az UNIDO iparfejlesztési tevékenységéhez kapcsolódtak.¹⁰ Figyelemre méltó, hogy az UNIDO megalakulását követő néhány éven belül a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Ipargazdaságtani Kutatócsoportja egy, a fejlődő országok létesítményeinek tervezéséhez használható adatgyűjteményt állított össze. A kiadvány elsősorban a fejlődő országok iparfejlesztési munkájának támogatásához kívánt segítséget nyújtani. A gazdag adattárat hazai iparstatisztikai elemzésekhez és nemzetközi összehasonlításokra használták.¹¹

A kutatások szempontjából fontos kézikönyvet vehet kezébe az, aki az ENSZ és szakosított intézményei iránt érdeklődik. Az 1980-as évek elején egy

- 8 Holczer 1987, 59. A kiadvány nem az UNIDO megalakulásának időszakát, hanem az 1980-as évek második felének szervezeti struktúráját és feladatait mutatja be.
- 9 Ilyen volt az 1984. áprilisban Budapesten rendezett UNIDO-workshop. A konferenciát az UNIDO megbízásából az Építéstudományi Intézet Vállalkozási és Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya rendezte. Lásd bővebben: Szigeti 1984, 136. Továbbá: *Iparfejlesztési törekvések a fejlődő országokban...* 1974, 79.
- 10 Ipar és fejlődés 1988., UNIDO referáló szemle, 1971–1982., továbbá: UNIDO – Magyarország, 1988–1990.
- 11 UNIDO adatgyűjtemény 1969, 1–3. A kétkötetes adatgyűjtemény öt ország (Franciaország, India, Japán, Izrael és Jugoszlávia) vállalatairól tartalmaz adatokat. Az UNIDO által irányított, módszerben egységes adatfelvétel ezen öt ország feldolgozóipari létesítményeire terjedt ki (63 francia, 65 japán, 69 izraeli, 145 jugoszláv és 119 indiai). Az adatgyűjtés az UNIDO vezetése alatt országonként létrehozott szakértői csoportok segítségével történt.

országos kutatás eredményeként készült el az ENSZ intézményeinek és azok alapokmányainak, valamint a hozzájuk kapcsolódó nemzetközi megállapodásoknak a kiadása, amelyekhez rövid intézménytörténet is készült.¹²

Közvetlenül nem az UNIDO magyarországi tevékenységéhez kapcsolódik, azonban mégis figyelemre méltó Gömbös Ervinnek¹³ a magyar ENSZ-tisztviselőkkel kapcsolatos tanulmánya. A Magyar ENSZ Társaság volt főtítkára azt vizsgálta, hogy kik lehettek az ENSZ-szervezetek alkalmazottjai, és milyen feltételeknek kellett megfelelniük.¹⁴ Gömbös tanulmányához kapcsolódóan Magyarország nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének eseménynaplója érdemel említést, melyből értesülhetünk az egyes nemzetközi tisztségeket betöltő személyekről és szereplésükről. A Magyar Külügyi Intézet által kiadott évkönyvből tudhatunk meg alapvető tényeket és adatokat. Ilyen például az UNIDO 1975. március 12–26. között Limában megrendezett általános konferenciája, amelyen a magyar delegációt Szita János miniszterhelyettes vezette.¹⁵

Az UNIDO előszobájában

Az UNIDO létrehozásának körülményeit az erről szóló szakirodalom hasonlóan tartja az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (UNCTAD)¹⁶ megalapításához. Annyi különbség azonban volt, hogy az ipar területén globálisnak tekinthető szabályozás és szervezet nem létezett, ellentétben a kereskedelem területén meglévő és 1947-ben megkötött Általános Vámtarifa és Kereskedelmi

- 12 Lamm 1984, 240., 486. Lásd még a következőket: Hárs 1982, 533.; *Mit kell tudni a nemzetközi szervezetekről...* 1987, 347.; Cukor 1970, 409.
- 13 Gömbös Ervin (1941–) informatikus, ENSZ-tisztviselő. 1981-től 2019-ig a Magyar ENSZ Társaság főtítkára, több ciklusban az ENSZ Társaságok Világszövetségének (WFUNA) alelnöke és több ENSZ-ről szóló ismeretterjesztő könyv szerzője.
- 14 Gömbös 2008, 213.
- 15 *Magyar Külpolitikai Évkönyv* 1975, 51. Szita János (1922–2006), közgazdász, miniszterhelyettes. 1957-től 1961-ig Magyarország állandó képviselője a Genfben működő nemzetközi szervezetek mellett, az ENSZ-delegációk tagja. 1968-tól a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának (NKGT) vezetője miniszterhelyettesi beosztásban. Az 1975. évi limai konferencia azért tekinthető kiemelkedő jelentőségűnek, mivel elfogadták azt az irányelvet, miszerint segíteni kell a fejlődő országokat abban, hogy részesedésük a világ ipari termeléséből 2000-re az akkori 7%-ról 25%-ra növekedjen. Sömjén 1997, 120.
- 16 United Nations Conference on Trade and Development. Az ENSZ első Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciáját 1964-ben rendezték meg Genfben. Ennek nyomán az ENSZ Közgyűlése 1964 decemberében döntött arról, hogy a Közgyűlés szerveként legalább négyévente meg kell rendezni a konferenciát.

Egyezményrel, a GATT-tal.¹⁷ A fejlett országok kétségbe vonták, hogy ilyenre egyáltalán szükség van, a magyar külügyi levéltári források azonban arra engednek következtetni, hogy a szervezet létrejöttét elsősorban a szocialista országok és a Szovjetunió kezdeményezték és erőltették, mert úgy gondolták, hogy az ENSZ-nek fokozott mértékben kell foglalkoznia a fejlődő országok iparosításával.¹⁸ 1960-ban egy szűk körű, kezdetben 24, majd később 30 tagból álló Iparfejlesztési Bizottság jött létre az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa, az ECOSOC tanácsadó testületeként.¹⁹ 1960-ban az ENSZ New York-i központjában már működött egy kis létszámú iroda Centre for Industrial Development (CID), azaz Iparfejlesztési Központ néven, melynek az volt a célja, hogy a fejlődő országoknak ipari témákban nyújtott technikai segítséget koordinálja.²⁰

A magyar külügyminisztériumi levéltári forrásokból arra következtethetünk, hogy Magyarország az 1960-as évek elejétől jóval aktívabb részese és élvezője volt az ENSZ különféle fejlesztési programjainak, mint azt megelőzően. Ezért érdemes közelebbről is megvizsgálni ezen programoknak és alapoknak a szerepét az 1956-os forradalmat követő nemzetközi politikai mozgástérben. Magyarország a szervezet Kibővített Technikai Segély munkájában, közkeletű nevén az EPTA-ban²¹ 1956 óta, a Különleges Alapban (Special Fund) pedig 1959 óta vett részt, és tett különféle felajánlásokat:

1. táblázat

Kimutatás Magyarország befizetéseiről (évente, forintban) az EPTA-ba és a Különleges Alapba²²

	Időszak	Évente	Összesen		Időszak	Évente	Összesen
EPTA	1956	150 000	150 000	Különleges Alap	1959–1965	500 000	3 500 000
	1957–1960	500 000	2 000 000				
	1961–1963	625 000	1 875 000				
	1964–1965	750 000	1 500 000				
	Mindösszesen:		5 525 000				3 500 000

17 General Agreement on Tariffs and Trade. Sömjén 1997, 118.

18 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, a továbbiakban MNL OL): XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-42, 103. doboz, Tájékoztató az ENSZ Közgyűlés XXI. ülésének gazdasági és pénzügyi kérdésekkel kapcsolatos vitáiról, 00870/1967 (Budapest, 1967. január 31.).

19 Economic and Social Council. Továbbá: Sömjén 1997, 118.

20 Az Iparfejlesztési Központ az UNIDO elődjének is tekinthető.

21 Expanded Programme of Technical Assistance.

22 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-937, 127. doboz, Az ENSZ Technikai Segély és Különleges Alapra tett felajánlásaink felhasználása, 004981/1965 (Budapest, 1965. október 30.).

Az ország felajánlásainak (befizetéseinek) felhasználása szerény keretek között 1959-ben kezdődött. A felhasználásokról szóló külügyminisztériumi kimutatások megjegyzik, hogy a befizetett források felhasználásának nehezítő körülményét elsősorban az ENSZ szerveinek „diszkriminációja” jelentette. Jól lehet a kimutatás készítője nem részletezte a „hátráltató tényezőket”, mögötte nyilvánvalóan az 1956-os forradalom és szabadságharc kapcsán az ENSZ-ben évek óta napirenden lévő magyar kérdés és annak megoldatlansága állt.²³ A felajánlások hasznosításában nemcsak politikai, hanem egyéb okok is közrejátszottak. Ezek közé tartozott, hogy a felajánlások nem konvertibilis valutában történtek, továbbá kedvezőtlen volt a forint–dollár árfolyam is. Mindazonáltal az 1963-as év volt az első esztendő, amikor a felhasználás több volt, mint a felajánlás. 1963-ig a felajánlások együttes összege elérte a 7 775 000 forintot. Az 1960-as évek közepétől Magyarország már nemcsak „befizetője”, hanem mint kedvezményezett is részt vett a Technikai Segély munkájában. Ezt a Külügyminisztériumban két okra vezették vissza. Egyrészt az ENSZ-ben a Magyarországgal szembeni „általános légkör” javult, másrészt a magyar diplomaták az ENSZ-tisztviselőkkel folytatott tárgyalásokon a felajánlások optimális felhasználása érdekében jelentős erőfeszítéseket tettek a magyar érdekek képviseletéért. 1963-tól javultak a szakértők kiküldésének gyakorlati feltételei, és gördülékenyebbé vált az operatív lebonyolítás is. 1963-ban már 14 magyar ENSZ-szakértő utazhatott különféle programok keretén belül fejlődő és iparilag fejlett országba, nemzetközi munkára.

Fontos látni, hogy Magyarország az ENSZ Technikai Segély programjaiban egyrészt mint adományozó (donor) ország vett részt. Mindez azt jelentette, hogy az ország által felajánlott forintösszeg terhére továbbképzőseket és tanulmányi csoportokat fogadott a gazdaságilag elmaradott országokból, másrészt magyar szakértőket is küldött ezen országokba. A külügyi levéltári forrásokból kiderül, hogy Magyarország a programokban fejlett országgént tekintett magára, mindazonáltal ez önmagában mégsem biztosított külön *allokációt*²⁴ számára. Magyarországnak mégis lehetősége volt arra, hogy részesüljön a Technikai Segélyből, mivel a Technikai Segély Hivatal (Technical Assistance Bureau, TAB) igazgatójának rendelkezésére állt az alap 5%-a, amelyből saját hatáskörben en-

23 A témáról mára bőséges szakirodalom áll rendelkezésünkre, lásd bővebben: Békés – Kecs-kés D. 2006, 239., valamint Békés 2006, 391. A Kádár-kormányal folytatott titkos tárgyalások eredményeként az Egyesült Államok kezdeményezte a magyar kérdés levételét az ENSZ Közgyűlés napirendjéről, melyet 1962. december 20-án meg is szavaztak. 1963. március 21-én Kádár János általános amnesztiát jelentett be, melynek alapján az „ellenforradalmi” cselekményekért elítéltek döntő többségét szabadlábra helyezték.

24 *Allokáció* (felosztás, szétosztás). A fogalom alatt az ENSZ Technikai Segélyprogram esetében a pénzügyi forrásokhoz vagy eszközökhöz történő hozzáférést értjük.

gedélyezhetett a fejlett országok részére ösztöndíjakat. Erre a lehetőségre éppen az ENSZ-szervek hívták fel a figyelmet, amit a magyar fél igénybe is vett. Ennek keretében a genfi székhelyű Európai Gazdasági Bizottság (EGB) Titkárságán évről évre egy-két magyar közgazdász ösztöndíjas helyet sikerült elnyerni. Az összefoglaló szerint az ösztöndíjas helyek elosztásában és a személyek kiválasztásában az EGB főtitkárának volt jelentős szerepe, és az, hogy két ösztöndíjas is helyet kapott, nem kis mértékben Vladimir Velebit „jóindulatának tulajdonítható”.²⁵

A fentiekben már említett EPTA keretében 1965 és 1966 között Magyarország 160 000 dollár értékű juttatást kapott, amelyet elsősorban ösztöndíjasok kiküldésére használtak fel.²⁶ Magyarország és az ENSZ szakosított intézményei között már az UNIDO megalapítását megelőzően élénk kapcsolatrendszer alakult ki, melynek egyik letéteményese az UNDP,²⁷ az ENSZ Fejlesztési Programja volt. 1959 és 1964 között Magyarország számos programot bonyolított le, többek között ázsiai (elsősorban indiai) szakértői csoportok, jugoszláv vízügyi szakemberek látogatását, továbbá ösztöndíjasok fogadását a fejlődő országokból, nem utolsósorban pedig három szeminárium megszervezését.²⁸ Mindegyik feladat lebonyolításában kulcsszerep hárult a TESCO Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Irodára.

Az UNDP különféle „országprogramokat” finanszírozott, illetve bonyolított le. Az ENSZ Fejlesztési Programját 1965-ben hozták létre az Egyesült Nemzetek kibővített technikai segítségnyújtási programjának és a fent már említett ENSZ Különleges Alapjának egyesülését követően. Az UNDP az ENSZ Közgyűlé-

- 25 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-937, 127. doboz, Az ENSZ Technikai Segély és Különleges Alapra tett felajánlásaink felhasználása, 004981/1965 (Budapest, 1965. október 30.). Vladimir Velebit (1907–2004), jugoszláv (horvát) politikus. 1960 és 1967 között az ENSZ EGB főtitkára. 1961-ben, majd 1963-ban két alkalommal is Budapesten járt, ahol a technikai segítségnyújtás különféle kérdéseiről is tárgyalt.
- 26 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-31, 102. doboz, Jelentés a Külügyminisztérium Nemzetközi Szervezetek Főosztálya munkájáról, 002198/1967 (Budapest, 1967. április 6.). Az összeg 1967 és 1968 között 200 000 dollárra emelkedett.
- 27 United Nations Development Programme. Az ENSZ Fejlesztési Programját valójában az ENSZ világméretű fejlesztési hálózatának tekinthetjük.
- 28 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-937, 127. doboz, Az ENSZ Technikai Segély és Különleges Alapra tett felajánlásaink felhasználása, 004981/1965 (Budapest, 1965. október 30.). Az ösztöndíjasok Szudánból, Jugoszláviából, Tunéziából, Indiából, Etiópiából, az Egyesült Arab Köztársaságból, valamint Indonéziából és Törökországból érkeztek, míg szakértőket küldött Magyarország Ghánába, Argentínába, Brit Guyanába és Maliba. A három szeminárium FAO gyümölcsstermesztési, építőipari és munkavédelmi témákat dolgozott fel Magyarországon.

se által létrehozott és jóváhagyott segélyprogrammá vált, melynek célja az volt, hogy hozzájáruljon az országok életminőségének javításához, valamint az emberi fejlődéshez.²⁹ 1966-ban a magyar főváros például a technikai segélyprogram keretében levegőszennyezettséget mérő műszereket kívánt beszerezni 75 000 dollár értékben, amellyel mérőhálózatot hoztak volna létre.³⁰ Az ENSZ Technikai Segély keretében nyugat-európai országokba ösztöndíjasok kiküldésére került sor.

A Külügyminisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályán 1963-ban javaslatokat fogalmaztak meg az ENSZ szervei számára a Technikai Segély hatékonyságának növelése érdekében. A javaslat azt takarta, hogy a három típusú finanszírozási „formát”, az UN Regular Programme of the Technical Assistance-t,³¹ az EPTA-t és a Különleges Alapot egy programba vonják össze. A magyar külügy azon az állásponton volt, hogy az összegeket szétaprózták, és a források lehívásával kapcsolatos adminisztráció is költséges volt. Eredményesnek azt tartották volna, ha az ENSZ Rendszeres Technikai Segélyprogramját megszüntették és tevékenységét az EPTA-ba integrálták volna.³²

Az 1960-as évek közepére a világgazdaság egyik központi kérdésévé a gazdaságilag elmaradott országok fejlődésének meggyorsítása vált. Az érdekelt afrikai, ázsiai és latin-amerikai országok különféle tervekkel dolgoztak ki országaik fejlődésének előmozdítására. Általános tendenciaként jelentkezett az igény, hogy a fejlett országok gazdasági segítséget nyújtsanak a szóban forgó államoknak. A gyengén fejlett országok egyre erőteljesebben arra törekedtek, hogy minél nagyobb külföldi közreműködést szerezzenek gazdasági (ipari jellegű) erőfeszítéseikhez, például szakértők fogadásában. A folyamatban nagy súlyt helyeztek arra, hogy a segélyek lehető legnagyobb részét az ENSZ-en és szakosított intézményein keresztül kaphassák meg. A fejlődő országok az ENSZ különböző fórumain azt hangoztatták, hogy a fejlett országok nemzeti jövedelmük évi 1%-át biztosítsák a gyengén fejlett országok támogatására. Az ENSZ Közgyűlése még 1960-ban indiai javaslatra hozott egy határozatot, amely arra szólította fel az iparilag fejlett országokat, hogy nemzeti jövedelmük 1%-át kölcsönök és segélyek formájában adják a fejlődő országoknak, amit évente több

29 Az UNDP első ülését 1966. január 10–18. között tartotta New Yorkban.

30 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-937, 127. doboz, Bartos István, a Budapesti Levegőtisztasági Bizottság elnökének levele Hárs Ernő külügyminisztériumi követségi tanácsosnak, 001288/1966 (Budapest, 1966. február 10.). A projekt megvalósulására vonatkozóan nem találtunk levéltári forrást.

31 Az ENSZ Rendszeres Iparfejlesztési Technikai Segélyprogramja.

32 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK, V-937, ENSZ, 127. doboz, Az ENSZ Technikai Segélyprogramban való részvételünk, 004981/1965 (Budapest, 1963. november 23.).

nemzetközi fórum is határozatban megerősített.³³ A szocialista országok ezt az elképzelést nem támogatták, aminek következtében az 1964. évi genfi ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencián a kérdésben elszigetelődtek.³⁴

Az ENSZ Technikai Segélyprogram szakembereinek számításai és különféle becslései alapján évi tízmilliárd dollárra lett volna szükség ahhoz, hogy a gazdaságilag fejletlen országok nemzeti jövedelme évi 5%-kal növekedjen 1970-ig. Mindazonáltal 1963 és 1964 között a fejlett ipari országok mindössze 7 milliárd dollárt exportáltak a fejlődő országokba segély vagy beruházás formájában. A számok láttán az ENSZ szakértői azt prognosztizálták, hogy ezen országok finanszírozását 1970-ig meg kell kétszerezni annak érdekében, hogy egyáltalán elérjék az 5%-os növekedést. Mindez viszont csak azt jelentette volna, hogy a szakadék a fejlett és fejletlen országok között nem növekszik, de nem is csökken. A fent említett tízmilliárdos cél eléréséhez arra lett volna továbbá szükség, hogy a fejlett országok 1970-ig nemzeti jövedelmük legalább évi 1%-át fordítsák a szóban forgó államok gazdasági fejlődésének elősegítésére. 1964-ben ezt csak néhány ország közelítette meg, amit a következő táblázat is jól szemléltet:

2. táblázat

A gazdaságilag fejlett országok GDP-arányos támogatása a fejletlen országok részére³⁵

Ország	Éves GDP %-a	Ország	Éves GDP %-a
Franciaország	2,41	Amerikai Egyesült Államok (USA)	0,97
Hollandia	2,08	Kanada	0,38
Belgium	1,48	Dánia	0,16

33 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-42, 103. doboz, Tájékoztató az ENSZ Közgyűlés XXI. ülészaka gazdasági és pénzügyi kérdésekkel kapcsolatos vitáiról, 00870/1967 (Budapest, 1967. január 31.).

34 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-937, 127. doboz, Az 1964. évi ENSZ Technikai Segélyprogram eddigi végrehajtása és az 1965. évi program előkészítése, 004981/1965 (Budapest, dátum nélkül). Az 1960-as évek közepén a fejlődő országok ezzel párhuzamosan törekedtek az ENSZ ún. Tőkefejlesztési Alapjának (UN Capital Development Fund – UNCDF) létrehozására, amit a nyugati hatalmak elleneztek, a szocialista országok viszont támogattak. Az Alapot végül 1966-ban hozták létre New York székhellyel. Bővebben: <https://www.uncdf.org/who-we-are> (a letöltés ideje: 2025. március 29.).

35 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-937, 127. doboz, Az 1964. évi ENSZ Technikai Segélyprogram eddigi végrehajtása és az 1965. évi program előkészítése, 004981/1965 (Budapest, dátum nélkül).

Ország	Éves GDP %-a	Ország	Éves GDP %-a
Egyesült Királyság	1,32	Szovjetunió	0,07
Német Szövetségi Köztársaság (NSZK)	1,17	Magyarország	0,003

A fentiekben ismertetett programokon és alapokon keresztül megvalósuló együttműködés végeredményben előrevetítette az ENSZ Iparfejlesztési Szervezetének létrejöttét, melynek formájáról és székhelyéről a részt vevő tagállamok szintén eltérő véleményeket hangoztattak.

Az ENSZ Iparfejlesztési Szervezetének a megalakulása

Egy, az Athénban 1966-ban megtartott Iparfejlesztési Szimpózium vitája során született meg a szándék az új szervezet létrehozásának meggyorsításáról, amelyet még ugyanebben az évben, az ENSZ Közgyűlés 2152 (XXI) határozatával hívtak életre 1966. november 17-én.³⁶ Az új szervezetet az ENSZ Közgyűlés szerveként hozták létre, és nem önálló, szakosított intézményként működött. Az ENSZ Közgyűlés XXI. ülészakájának napirendjeiből is látni lehet, hogy az ENSZ tevékenységében tovább növekedett a gazdasági kérdések súlya és jelentősége. A fejlődő országok az ENSZ-re fórumként tekintettek, melyen keresztül politikai nyomást kívántak gyakorolni a fejlett ipari országokra a részükre nyújtott gazdasági segítség növelése érdekében.³⁷ Elmondható, hogy az UNIDO megalakulásához vezető 1966-os és 1967-es esztendő eseményekben és háttér-egyeztetésekben igen gazdagon teltek. Az UNDP 1966. január 10–18. között New Yorkban tartott ülészakáján a nyugati országok képviselői üdvözölték a kibővített Technikai Segélynyújtási Program és a Különleges Alap UNDP-ben történő egyesítését azzal, hogy az iparfejlesztési tervek arányának kedvező növekedését az új „Iparosítási Szervezettől” (azaz a leendő UNIDO-tól) várták.³⁸ Az ülészakon leszögezték, hogy az új szervezet operatív tevékenységének

36 A határozat szövege elérhető: [https://docs.un.org/en/A/RES/2152\(XXI\)](https://docs.un.org/en/A/RES/2152(XXI)) (a letöltés ideje: 2025. március 29.).

37 MNL OL: Tájékoztató az ENSZ Közgyűlés XXI. ülészaka gazdasági és pénzügyi kérdésekkel kapcsolatos vitáiról, Budapest, 00870/1967. XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-42, 103. doboz. (1967. január 31.). Az ENSZ 1967-ben 130 millió dolláros költségvetésének 60%-át fordította gazdasági és szociális jellegű feladatokra, a tagállamok kormányai pedig különféle önkéntes segélyalapokra 1967-ben 250 millió dollárt adományoztak.

38 Az új szervezet angol nevének szórendje kezdetben más volt, és a rövidítése is (United Nations Organization for Industrial Development, UNOID).

finanszírozására minden alapot az ENSZ Fejlesztési Program (UNDP) rendelkezésére kell bocsátani.³⁹

Az UNIDO megalakításakor a nyugati, a fejlődő és a szocialista országok a szervezetben történő érdekérvényesítésük mentén eltérő törekvéseket és célokat fogalmaztak meg, melyek az egyeztetések során gyorsan felszínre kerültek. A Közgyűlés 2089 (XX). számú határozatával létrehozott 36 tagú *ad hoc* bizottság⁴⁰ a létrejövő UNIDO alapokmányának kidolgozására 1966. március 28. és április 27. között ülésezett. A csaknem egy hónapig tartó ülásszak kétharmad részét informális, különböző csoportok közötti tárgyalások tették ki. A bizottság mindössze tíz ülést tartott, melyek közül egy az elnökének a megválasztásával, egy pedig a bizottság jelentésének jóváhagyásával foglalkozott.⁴¹ Az ülásszakot J. B. Fernandini vezetésével a fejlődő országok közel három hónapos előkészületi munkája előzte meg. Az egyeztetéseken elvi és szervezeti kérdéseket tárgyaltak meg, közvélemény-kutatást végeztek a nyugati és a szocialista országok delegációi között. A fejlődő országok az ülásszakon (is) végig megtartották kezdeményezőkézségüket. A nyugati, a szocialista és a fejlődő országok javaslatainak beterjesztésében lényeges eltérés a szervezet céljában, alárendeltségében, legfőbb fórumának összetételében és tevékenységének finanszírozása kérdéseiben voltak. Tehát valójában minden fontos, lényegi kérdésben a résztvevők széttartó véleményeket fogalmaztak meg. Az új szervezet célját érintően a fejlődő és a nyugati országok egyaránt arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az UNIDO legfőbb feladata a fejlődő országok iparosításának az elősegítése. Ezzel ellentétben a szocialista országok az iparosítás terén a nemzetközi együttműködést állították a középpontba. Az UNIDO fő szerve, a 45 fős Iparfejlesztési Tanács összetételére a bizottság tagjai a következő javaslatot fogadták el: 18 hely az afroázsiai országoknak, 15 hely a nyugati államoknak, 7 hely a latin-amerikai országoknak és 5 a kelet-európai szocialista országoknak jutott. A helyek elosztásánál az UNCTAD Készáru Bizottsága összetételét vették alapul.⁴² Az UNIDO

39 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-931, 127. doboz, Az ENSZ Fejlesztési Program Igazgató Tanácsának I. ülásszaka, 001769/1966 (New York, 1966. február 21.).

40 A bizottságról bővebben: [https://docs.un.org/en/A/RES/2089\(XX\)](https://docs.un.org/en/A/RES/2089(XX)) (a letöltés ideje: 2025. március 30.).

41 A bizottság elnöke J. P. Fernandini (Peru), alelnökei J. C. Ingramot (Ausztrália), J. Muzikot (Csehszlovákia) és E. P. Mwalukót (Tanzánia), ügyvivőjévé pedig I. S. Chadát (India) választották.

42 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Nemzetközi, 127. doboz, Ad-Hoc Bizottság az ENSZ Iparfejlesztési Intézmény alapokmányának kidolgozására, 003031/1966 (New York, 1966. április 29.). A tagokat az ENSZ Közgyűlése választotta a tagállamok közül három évre úgy, hogy évente 15 tag cserélődött. Az Iparfejlesztési Tanács összetétele a későbbi évek során újabb országokkal bővült.

létrehozásakor egyedülálló módon nem az általános ipari fejlődés, hanem a fejlődő országok iparosításának előmozdítását jelölték meg célként, mely által a szervezetben ezen országok jelentős érdekképviselőre tehetek szert. A fejlődő országok álláspontja az volt, hogy az UNIDO önállóságának hiánya csökkenti fogja a szervezet tekintélyét. Azonban a háttérben az állt, hogy ezen országok nem tudtak volna a szervezet működésébe kellőképpen beleszólni, mivel a programot és különösen a szervezet költségvetését az ENSZ Közgyűlés hagyta jóvá, ezért kezdettől fogva szorgalmazták az önállósodást.⁴³

A színpalak mögött felvetődött a szervezet székhelyének a kérdése is, melyet mindegyik országcsoportosulás a maga érdekei szerint kívánt alakítani. A magyar diplomácia információi szerint India, Mexikó és Törökország a saját fővárosát javasolta székhelynek, az Egyesült Államok New Yorkhoz ragaszkodott, de felvetődött Genf, Bécs és Róma is mint lehetséges helyszínek. A viták során a fejlődő országok azt hangoztatták, hogy a székhelynek fejlődő országban kell lennie, a szocialista országok pedig arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a székhely abban az országban legyen, amelynek kormánya garantálja minden delegáció szabad beutazását, továbbá „gazdaságossági” szempontok is érvényre jutnak. A magyar külügy nyilvánvalóan abban volt érdekelt, hogy a székhely Európában, azon belül is lehetőség szerint Bécsben legyen, ezért a New York-i állandó magyar ENSZ-képviselőt a Külügyminisztériumtól Bécs támogatására kapott utasítást.⁴⁴ Említésre méltó, hogy a TESCO Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda 1967-ben már előzetes ajánlatot is tett az UNIDO és a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség⁴⁵ új bécsi székháza fel-

43 Sömjén 1997, 119. Az UNIDO az UNCTAD státuszához hasonlóan az ENSZ költségvetésének keretében, külön egységként működött. A szervezet szakosított intézménnyé alakítását az UNIDO 1975-ben Limában tartott II. Közgyűlése javasolta. 1979-ben kezdte meg tevékenységét, amikor a Bécsben ülésező meghatalmazottak konferenciája elfogadta a szervezet alapszabályát (alapokmányát). Egy hosszabb folyamat eredményeként a dokumentum csak 1985. július 21-én lépett életbe, miután összegyűlt az ahhoz előírt számú ratifikáció. 1985. december 17-én vált az ENSZ 14. szakosított intézményévé, melyhez a fejlődő országok megszerezték a szocialista államok támogatását. Alapvető tények az Egyesült Nemzetek Szervezetéről 1991, 205., valamint: <https://www.unido.org/resources-policy-making-organs/unido-constitution> (a letöltés ideje: 2025. április 1.).

44 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Nemzetközi, 127. doboz, A Magyar Népköztársaság Kormánya állásfoglalása az UNIDO székhelyét illetően, 003031/2/1966 (Budapest, 1966. november 18.).

45 A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (International Atomic Energy Agency – IAEA) mint független nemzetközi szervezet 1957. július 29-én Bécsben jött létre, feladata a nukleáris energia békés célú felhasználása és katonai alkalmazásának a megakadályozása.

építéséhez, a tervezési munkáktól kezdve a belső kivitelezésig.⁴⁶ Az UNIDO az ENSZ Közgyűlésének XXI. ülészakán hozott határozata alapján, hosszas előkészítő munka után, 1967. január 1-jén kezdte meg a működését. Az UNIDO megalakulásakor tagjait az Egyesült Nemzetek Szervezete tagjai tették ki, majd később Svájc és a Vatikán is csatlakozott a szervezethez.

Ahogy arra már utaltunk, a szervezet létrehozásakor az ENSZ-ben egyedülálló módon nem az általános ipari fejlődés, hanem kifejezetten a fejlődő országok iparosításának előmozdítását jelölték meg célkitűzésként. Azonban, amikor az UNIDO szakosított intézménnyé vált, szélesebb értelmezést kapott a szervezet, mivel kimondták, hogy célja az ipari fejlesztés előmozdítása és az együttműködés globális, regionális, nemzeti, valamint ágazati szinteken.⁴⁷ Az UNIDO létrehozásának háttéréből következik, hogy tevékenysége alapvetően két fő irányban indult meg. A szervezet egyrészt az iparosítás elvi stratégiai kérdéseinek kezelésével, másrészt konkrét, gyakorlati segítségnyújtással kívánt hozzájárulni akár a nemzeti iparpolitikák kialakításához, akár pedig technikai, szervezési és szakképzési kihívások megoldásához. A szervezet célja továbbá az volt, hogy az ENSZ-család szerveiben folytatott iparfejlesztési jellegű tevékenységet koordinálja, és az ezzel kapcsolatos problémák megoldásának nemzetközi központjává váljon. Az UNIDO megalakulása óta több alkalommal felvetődött a kérdés, hogy a szervezet alapvető céljait milyen módon és milyen szervezetben valósítsa meg. Hasonlóan vitatott volt az a célkitűzés is, hogy az UNIDO az ENSZ családján belül lássa-e el az iparfejlesztési tevékenységgel kapcsolatos koordinációt, vagy sem.⁴⁸ Mindezek a kérdések azonban a szervezet megerősödésével és sikeres koordinációjával, valamint ENSZ szakosított intézménnyé válásával végleg lekerültek a napirendről. Az UNIDO a gazdaságfejlesztés motorjának szerepét betöltő iparfejlesztés koordináló szervezete lett.

Az UNIDO szervezete

A szervezet legfőbb döntéshozatali testületeként a kétévenként ülésező Általános Konferenciát jelölték meg. A folyamatos munkát az Iparfejlesztési Tanács (Industrial Development Board) irányította.⁴⁹ A tanácsban minden képviselő ál-

46 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-78, 98. doboz, Mód Péter külügyminiszter-helyettes levele Szita János miniszterhelyettesnek. Tervezet az UNIDO-val való együttműködésre, 00806/1/1968 (Budapest, 1968. január 29.).

47 Napjainkban is a fejlődő országok támogatása áll az előtérben.

48 Sömjén 1997, 119.

49 Megalakulásakor a Tanács szocialista tagjai a következők voltak: Bulgária, Csehszlovákia, Románia, Szovjetunió. Ezek közül Csehszlovákia és a Szovjetunió mandátuma 1967. december 31-én lejárt, Románia mandátuma 1968 végén, Bulgáriáé pedig 1969 végén járt le.

lamnak egy szavazata volt, döntéseket pedig a jelenlévők egyszerű többségével hoztak. A bizottságok, munkacsoportok létrehozásának a jogát is a tanácshoz rendelték. Az UNIDO-ban szakmai kérdésekkel foglalkozó ágazati vagy funkcionális bizottságok kezdetben nem jöttek létre. Az UNIDO Titkárság élén a végrehajtó igazgató (vezérigazgató) állt, aki sokáig valamely fejlődő ország állampolgára volt. A végrehajtó igazgatót az ENSZ főtitkára nevezte ki, akit a Közgyűlés négyéves időtartamra bízott meg. A UNIDO első végrehajtó igazgatója az egyiptomi Ibrahim Helmi Abdel-Rahman⁵⁰ lett, aki 1974-ig töltötte be ezt a tisztséget.

Az UNIDO-ban a tényleges munkát végző Titkárság létszáma kezdetben megközelítette a 350 főt, akiket csaknem ugyanennyi adminisztratív munkaerő támogatott. Az UNIDO Titkárságának osztályai a megalakuláskor a következők voltak: a Végrehajtó Igazgató Irodája, az Iparfejlesztési Tanács titkársága, amely megtervezte és megszervezte az üléseket, szétosztotta a dokumentációkat. A Titkárság égiszén belül kezdte meg működését az Adminisztratív és Pénzügyi Osztály, mely a költségvetési, pénzügyi és személyzeti kérdéseket intézte az ENSZ központi szerveivel együttműködve. Az osztály foglalkozott a szervezet tagdíjaiból befolyt összegek kezelésével, amelynek jelentős részét az UNIDO működésére fordítottak.⁵¹ Ezen kívül felállították az igen fontos feladatokat ellátó Technikai Kooperációs Osztályt, amely valójában az UNIDO tevékenységét koordinálta az ENSZ Fejlesztési Programjával, továbbá szervezte és toborozta a fejlődő országokba küldendő szakértőket. A fenti osztályokon kívül a Titkárság irányítása alatt még további három osztály kezdte meg munkáját. Ezek közül az Ipari Technológiai Osztály feladata volt a különböző iparágak új technológiai eredményeinek nyomon követése, szemináriumok és tanulmányi csoportok szervezése a fejlődő országok számára fontos ipari technológiák közvetítése érdekében, nem utolsósorban pedig különféle szakpolitikai tanulmányok készítése. A Titkárság Iparpolitikai és Tervezési Osztálya elsősorban a nemzeti iparok

Az Iparfejlesztési Tanácsnak napjainkban már 53 tagja van. Az Iparfejlesztési Tanács üléseit évente egyszer tartja meg, melynek során áttekintik a szervezet működését, meghatározzák a programot, valamint jelentést készítenek az éves munkáról, amit az ECOSOC-on keresztül az ENSZ Közgyűlése elé terjesztenek.

- 50 Ibrahim Helmi Abdel-Rahman (1919–1998) egyiptomi politikus. Hazájában számos vezető kormánytisztviselői beosztásban dolgozott, többek között 1957-ben az Országos Tervezési Bizottság vezetője lett. 1963-tól az ENSZ Iparfejlesztési Központ igazgatója. A Külügyminisztérium értesülései szerint erősen Nyugat-barát volt, akinek döntéseit az amerikai érdekek határozták meg, mindazonáltal a szovjetek pozitív benyomásait emelték ki személyével kapcsolatban. MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-78, 98. doboz, Szombati Béla ideiglenes ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak, 00806/8/1968 (Kairó, 1968. augusztus 18.).

- 51 Az alapszabály értelmében a tagdíjak 10%-át technikai segílyre lehetett fordítani.

szerkezetét tanulmányozta, összegyűjtötte és feldolgozta a legfontosabb gazdaságstatisztikai adatokat, valamint elkészítette és kiadta az UNIDO lapját, az *Iparfejlesztési Szemlét*. Végezetül az Ipari Szolgáltatások és Intézmények Osztálya az iparjoggal, védjegyekkel és licencüggekkel, valamint ipari szakemberek képzésével foglalkozott.⁵²

Az UNIDO Genfben és New Yorkban összekötő irodát hozott létre, és a technikai segélyprogramok lebonyolítása szempontjából érintett országokba megbízottakat delegált az UNDP helyi képviselőire.⁵³ Fontos megjegyezni, hogy az UNIDO kezdeményezésére jött létre néhány jelentős nemzetközi tudományos intézet is, melyek akkor még a szervezet égiszén belül működtek. Ezek közül is kiemelkedik a Nemzetközi Génsebészeti és Biotechnológiai Központ (ICGEB) Újdelhi és Trieszt központokkal.⁵⁴ Az UNIDO szervezeti struktúrájához tartoznak még az egyes országokban működő befektetői irodák is, amelyek finanszírozását az illető ország látja el.

Magyarország és az UNIDO együttműködésének alapjai

Magyarország a megalakulástól kezdve aktív szerepet vállalt az UNIDO tevékenységében. A levéltári források alapján elmondható, hogy a magyar szervek időben felfigyeltek a szervezetre, és fokozatosan építették ki a kapcsolatokat. Az UNIDO-val való gyakorlati együttműködés kezdetekor a kapcsolatokra politikai tényezők is árnyékot vetettek. Az ENSZ különböző fórumain hozott határozatok értelmében 1967. november 29. és december 19. között került sor Athénban az UNIDO II. Iparfejlesztési Szimpóziumára. Az európai szocialista országok egy része, beleértve a Szovjetuniót, Csehszlovákiát, Lengyelországot és Magyarországot, elhatárolódtak a konferencián való részvételtől, mivel el kí-

52 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK ENSZ, V-78, 98. doboz, Tájékoztató az ENSZ Iparfejlesztési Szervezetéről, 002265/2/1968 (Budapest, 1968. szeptember 17.). Napjainkban a program és költségvetés kialakításáról már egy 27 tagú Program és Költségvetési Bizottság ajánlásai alapján döntenek, továbbá az egyes részlegeket ügyvezető igazgatók irányítják. A szervezet az 1980-as évek végére jelentősen kiszélesedett. Bővebben: Holczer 1987, 3–59.

53 Elnevezésük „országigazgató” („country director”).

54 International Centre for Genetic Engineering and Biotechnology. A szervezetről bővebben: <https://www.icgeb.org/>, valamint ide sorolható a Nemzetközi Tudományos és Élelmiszer Technológiai Központ (International Centre for Science and High Technology) szintén Triesztben, továbbá a csak jóval később, 1994-ben alapított Napenergia Fejlesztési Központ (International Centre for Application of Solar Energy – CASE) az ausztráliai Perthben.

vánták kerülni az 1967. áprilisban puccsal hatalomra került görög rezsim⁵⁵ támogatásának a látszatát. Magyarország New York-i állandó ENSZ-missziója 1967. október 26-án hivatalosan is bejelentette távolmaradását a szimpóziumtól.⁵⁶ A távolmaradás ellenére Magyarország és az érintett szocialista országok figyelemmel kísérték a konferenciát. A szovjetek bejelentették a szimpózium rendezőbizottságának és az athéni külképviseleteknek, hogy sajtó- és kultúrattasájuk révén képviseltethetik magukat a konferencián.⁵⁷

A Külügyminisztérium egyik előterjesztésében úgy fogalmazott, hogy Budapest közelsége miatt az UNIDO is kereste a kapcsolatot a magyar kormányzati szervekkel. Az UNIDO megalakulását követően megindult a bécsi állandó magyar ENSZ-képviselőt szervezése is, a magyar külkereskedelmi vállalatok pedig egyelőre öntevékenyen, valamint a TESCO Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Irodán keresztül léptek kapcsolatba az UNIDO-val. A Külügyminisztériumnak a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága (NKGT) részére készített előterjesztésében a következőképpen fogalmaztak: „Kisebb jelentőségű, de biztató kezdetnek értékelhető üzleti kapcsolatok is kialakultak (dokumentációk szállítására, kutatási szerződésre stb.), de a szervezet nyújtotta lehetőségek teljes kihasználása különböző magyar intézmények és szervek koordinált és szervezett fellépése útján biztosítható csak.”⁵⁸

A Külügyminisztérium a diplomáciai képviselői útján és a hazai kormánysszervekkel folytatott egyeztetések eredményeként az UNIDO-val történő együttműködésben négy fő irányt látott. Mindegyik valójában azt körvonalazta, hogy Magyarország miként tudja kihasználni a tagságban rejlő előnyöket. Az első csomópontot a politikai-gazdasági lehetőségek alkották. A magyar külügy úgy látta, hogy az UNIDO-t alapvetően a fejlődő országok iparfejlesztésének ösztönzésével kapcsolatos útkeresés jellemezte, tekintettel arra, hogy átfogó

55 1967. április 21-én görög katonai vezetők egy csoportja ragadta magához a hatalmat, elmozdítva az országot irányító Jorgosz Papandréu baloldali-liberális kormányát.

56 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Nemzetközi, V-78, 98. doboz, Ferró József külügyminisztériumi csoportvezető tájékoztatása az athéni magyar nagykövetség részére, 003648/3/1967 (Budapest, 1967. november 20.).

57 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Nemzetközi, V-78, 98. doboz, Hollai Imre nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak, 003648/4/1967 (Athén, 1967. november 22.).

58 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Nemzetközi, V-78, 98. doboz, Erdélyi Károly miniszterhelyettes előterjesztése az NKGT részére a magyar részvétel lehetőségeire az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete tevékenységében, 002265/1/1968 (Budapest, 1968. augusztus 16.). Magyarország diplomáciai úton a bécsi nagykövetségén, az ENSZ és más nemzetközi szervezetek mellé akkreditált állandó képviselőten keresztül tartotta a kapcsolatot. Napjainkban az UNIDO és Magyarország közötti napi kapcsolatot is a bécsi állandó magyar ENSZ-képviselőt biztosítja.

nemzetközi stratégia ezen a téren nem állt rendelkezésre. Magyarország az UNIDO-ban lehetőséget látott a harmadik világ országaival való gazdasági kapcsolatok elmélyítésére, a fejlődő országok felé irányuló gazdaságpolitika újragondolására. A lehetőségek második „csoportját” a műszaki-tudományos együttműködésben látták. A magyar vezetés úgy gondolta, hogy az UNIDO-n keresztül komoly lehetőségek nyílnak a fejlett ipari országok egymás közti együttműködésére, például a közösen finanszírozott kísérletek, kutatások, vállalkozások, információcserre terén. Magyarország arra számított, hogy az UNIDO központi programjaiba való bekapcsolódása révén lehetőség teremthető az UNIDO által összegyűjtött és feldolgozott kutatási anyagok megszerzésére, magyar szakemberek és intézmények számára kutatási és kísérleti megbízásokra. Mindezek alatt olyan kutatásokat értettek, melyeket a magyar kormány azok tetemes büdcséje miatt nem tudott finanszírozni. Ezzel Magyarország célja természetesen nem más volt, mint a hazai műszaki-tudományos szellemi export mobilizálása – és nem utolsósorban modern technológiák beszerzése.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy Magyarország az UNIDO-ra mint egyfajta „közvetítő szervezetre” tekintett, mint az, hogy az UNIDO keretein belül kívánta tudni a magyar műszaki, közgazdasági, iparpolitikai és iparszervezési szakembereit. A szakemberek „mozgatásával” a cél az volt, hogy az UNIDO Titkárságán minél több magyar tisztviselőt helyezzenek el.⁵⁹ A magyar illetékesek hosszasan tanulmányozták a szervezet működését, és ez alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a Titkárságnak a szervezet munkájára jelentős befolyása van. Mivel az UNIDO tevékenységének gerincét a segélynyújtó feladatok jellemezték, nemcsak Magyarország, hanem szinte valamennyi tagállam úgy gondolta, hogy lehetőség nyílik arra, hogy a szervezet szakértőként alkalmazza az ipari szakembereket. Tény, hogy már az UNIDO megalakulása előtt az ENSZ-ben foglalkoztatott magyar szakértők hírnevet szereztek a magyar műszaki-tudományos apparátusnak, és a magyar vezetés erre alapozva gondolta úgy, hogy az eddigiekénél sokkal nagyobb létszámban bocsásson rendelkezésre szakértőket különböző projektekhez.⁶⁰

Azon túl, hogy a magyar szakértők az UNIDO-n keresztül részt vehettek különféle nemzetközi iparfejlesztési projektekben, az együttműködésnek és

59 A magyar kormány maximálisan ki kívánta használni a székhely közelségéből származó előnyöket, és a szervezet titkárságán jelentős létszámban dolgoztak magyar tisztviselők. Magyarország az 1980-as évek végére már a legtöbb szakértőt biztosító tíz ország között szerepelt (Sömjén 1997, 121.).

60 1969. január 1-jétől az UNIDO átvette az ENSZ Fejlesztési Program (United Nations Development Programme, UNDP) ipari ösztöndíjainak lebonyolításával járó feladatokat. Mindez arra ösztönözte Magyarországot, hogy növelje erőfeszítéseit az együttműködés érdekében.

a szervezet támogatásának volt egy másik, némileg talán kevésbé ismert és emlegetett iránya is. Ennek során az 1960-as évek végétől, nagyobb számban azonban az 1970-es évek elejétől nemzetközileg jegyzett, hazájuk iparvállalataiban és szűkebb szakmájukban is (el)ismert külföldi szakértők érkeztek Magyarországra, akik elsősorban tanácsadói-elemzői munkát végeztek.⁶¹

A lehetőségek negyedik irányát a külkereskedelem fejlesztésében rejlő potenciál jelentette. Sem az UNDP, sem pedig az UNIDO nem folytatott közvetlen beruházói tevékenységet. Azonban egyes technikai segélyeknél, például tudományos, kutató és vezetőképző intézetek, kísérleti üzemek, berendezések létesítésénél és felállításánál tényleges külkereskedelmi ügyleteket is lebonyolított. Jóllehet a technikai segély vállalkozásai felszerelésigényének kielégítésével az UNDP New York-i irodája foglalkozott, az UNIDO megalakulásával már lépések történtek annak érdekében, hogy a kifejezetten ipari jellegű projekteket maga a Titkárság hajtsa végre.⁶² Magyarország az UNIDO keretein belül mozgott szakembereinek kapcsán közvetlen „üzletszerző” lehetőséget is felfedezett. Az adott feladattal megbízott magyar szakértőnek ugyanis pontos javaslatot kellett tennie a felépítendő objektum tervezésére, a beruházásra, a technológia kiválasztására vagy akár az oktató személyzet toborzására is. Fontos kiemelni, hogy a fenti elvek alapján Magyarország közvetlen előnye az UNIDO által közvetített külkereskedelmi ügyletekből is származott.⁶³

A Külügyminisztérium az UNIDO nyújtotta lehetőségek minél teljesebb körű kihasználása céljából szorgalmazta egy nemzeti bizottság felállítását. Mindazonáltal a levéltári forrásokból kitűnik, hogy a magyar kormányzat az UNIDO-ra mint a fejlesztési lehetőségek „tárházára” és kezdetben azok egyoldalú, vagyis a szervezet nyújtotta források maximális kihasználásra összpontosított. Az előterjesztés alapján a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága döntött az UNIDO Magyar Nemzeti Bizottság létrehozásáról, melynek feladata a szervezet és Magyarország közötti kapcsolatok irányítása, szervezése és a különböző projektekben érdekelt szervek és vállalatok tevékenységének a koordinálása lett. Elnöke az NKGT vezetője, titkára pedig annak egyik munkatársa

61 UNIDO Archives (Bécs): OA 220 HUN 2, 56/D14. 1971. Box. 32. Special Industrial Services. Assistance in designing integrated pulp and paper mills. K. J. Björnstad, az UNIDO ipari-technológiai ágazatánál dolgozó svéd szakértő például papírgyárak tervezésében nyújtott tanácsadást, melynek során a Papíripari Vállalat dunaújvárosi szalma-cellulóz gyárában dolgozott kiküldetésben.

62 Ezt támasztja alá, hogy az UNIDO 1968-ban megkapta a 10 000 dolláron aluli beszerzések önálló lebonyolításának jogát.

63 Jelenleg még egyáltalán nem feltárt és emiatt nem is számszerűsíthető az UNIDO közvetítése révén létrejött személyes vagy vállalati üzleti kapcsolatok eredménye, a magyar vállalatoknak a szervezet tevékenysége és támogatása során létrejött közvetlen nyeresége.

lett.⁶⁴ Az NKGT rövid távú célként szabta meg a bizottság legkésőbb 1968. november 1-ig történő megalapítását, az UNIDO saját kezelésű (operatív) alapjára az 1969. évre 500 000 forint felajánlását és azt, hogy 1970-re Magyarország tagja legyen a szervezet döntéshozó tanácsának.⁶⁵

3. táblázat

A szocialista országok felajánlásai az UNIDO önálló (saját) alapja részére, az ENSZ által alkalmazott átszámítási árfolyamon, 1969-ben⁶⁶

Ország	Felajánlott összeg (dollár)
Bulgária	10 000
Csehszlovákia	138 000
Jugoszlávia	75 000
Kuba	20 000
Lengyelország	50 000
Magyarország	16 667 (500 000 Ft)
Mongólia	1 000
Románia	33 333
Szovjetunió	555 556

Mindeközben Magyarország is megpróbált tájékozódni a szocialista országok felajánlásainak összegét illetően, mivel érzékelte, hogy az évente felajánlott összegek nagysága hatással lesz az ország súlyára a szervezetben. A Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottságának (NGKB) döntése nem váratott sokáig.

64 Az UNIDO Magyar Nemzeti Bizottság (Hungarian National Committee for UNIDO) tagjai a következő magyar (gazdasági) kormánysszervek és országos hatáskörű szervek lettek: Külügyminisztérium, Külkereskedelmi Minisztérium, Kohó- és Gépipari Minisztérium, Nehézipari Minisztérium, Könnyűipari Minisztérium, Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium, Országos Tervhivatal, Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, TESCO Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, MTA Ipargazdasági Kutató Csoportja illetékes képviselői. A bizottság tagsága 1972-ben az Állami Fejlesztési Bankkal és az Országos Kísipari Szövetkezetek Szövetségével (OKISZ) bővült.

65 Az UNIDO alapjára a Szovjetunió 500 000 rubelt, Csehszlovákia 500 000 koronát, Lengyelország 50 000 dollárral egyenértékű zlotyt, Bulgária pedig 30 000 levát ajánlott fel.

66 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK UNIDO, V-78, 104. doboz, Az NKGT előterjesztése a Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága részére. Tevékenységünk az UNIDO-ban, 001620/2/1969 (Budapest, 1969. augusztus 25.).

A bizottság 1968. augusztus 30-i határozatában döntött az UNIDO Nemzeti Bizottsága felállításáról. Az eredeti előterjesztéssel ellentétben a bizottság tagjainak sorába végül nem került be sem a Pénzügyminisztériumnak, sem pedig az MSZMP KB Külügyi Osztályának a delegáltja.⁶⁷ Az UNIDO Magyar Nemzeti Bizottsága végeredményben elősegítette a konzultációt a szervezet és a magyar kormányzati és egyéb szervek között. Az UNIDO választott testületeinek ülésein a magyar delegációt a Külügyminisztériummal egyetértésben a bizottság elnöke nevezte ki. Fontos megemlíteni, hogy a magyar ipar irányításáért felelős minisztériumok a nemzeti bizottságon kívül is sokrétű kapcsolatot építettek ki és tartottak fenn a szervezettel, koordinálták az együttműködést a magyar iparvállalatok és az UNIDO egyes részlegei között.⁶⁸ Elmondható, hogy az UNIDO megalakulásával a kölcsönös előnyöket biztosító együttműködés új szintre lépett.

A gyakorlati együttműködés színterei

Az UNIDO-val a gyakorlati együttműködés más formában és jelleggel ugyan, de már a szervezet létrejöttét megelőzően körvonalazódott. Az ENSZ Fejlesztési Programja keretében számos magyar szakértő utazhatott külföldre tapasztalatszerzésre, és vehetett részt nemzetközi projektekben. Mivel az UNIDO tevékenysége az UNDP által jóváhagyott, illetve az UNIDO saját alapjából finanszírozott, továbbá a szervezet hatáskörébe tartozó projektek végrehajtására, operatív lebonyolítására és az iparpolitikai tervezés és szolgáltatások terén végzendő kutatásokra összpontosult, tálcán kínált lehetőség volt Magyarországnak számára a lehető legszélesebb körű részvételre. Az UNIDO Technikai Segély lehetőségeit Magyarország mindig is igyekezett a magyar ipar technológiai fejlettségi problémáinak megoldása érdekében kihasználni. 1968. februárban a Külügyminisztériumon keresztül az UNIDO magyar szakértő jelölését kérte a Trinidad és Tobago Köztársaság fővárosában, Port of Spainben 1968. április 17–24. között rendezendő, a kőolaj- és gázipari adminisztráció témájában tervezett konferenciára. A Nehézipari Minisztérium Korányi Györgyöt, az ENSZ EGB Gázbizottsága elnökét küldte ki a konferenciára, aki ezzel egyidejűleg meghívást kapott az Amerikai Gázbizottság elnökétől is a földgáz cseppfolyósítása témájában Chicagóban tartandó konferenciára. A részvételi költségek egy részét az ENSZ Fejlesztési Alapja, másik részét pedig az UNIDO fedezte.⁶⁹

67 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Nemzetközi, V-78, 98. doboz, Az NGKB 20039/1968. (VIII. 30.) számú határozata a magyar részvétel lehetőségeiről az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete (UNIDO) tevékenységében, 002265/2/1968 (Budapest, 1968. szeptember 17.).

68 Holczer 1987, 50–51.

69 MNL OL: XIX-F-17-c, 285. doboz, Feljegyzés Lévárdi Ferenc nehézipari miniszter részére, 122.461/V/1968 (Budapest, 1968. február 19.).

Magyarország és az UNIDO közötti együttműködést volt hivatott elősegíteni a szervezet végrehajtó igazgatójának, Rahmannak az 1968. őszi budapesti meghívása. A kérdésben Mód Péter külügyminiszter-helyettes és Szita János miniszterhelyettes is többször egyeztetett, aminek az ilyenkor szokásos okokon túl az volt az apropója, hogy a NGKB-t Szita János még nem tartotta az UNIDO számára kellően „ismertnek”: [...] „az a véleményem, hogy Ajtai elvtárs⁷⁰ szintje túlságosan magas. Azt hiszem, vagy Neked vagy nekem kellene őt meghívni. E két lehetőség közül is azt tartanám jobbnak, ha Te hívnád meg. Ez megfelelőbb szintet biztosít, másrészt a mi szervezetünk új, nincs eléggé kialakulva, és ezért féltő, hogy Rahman nem is értené, hogy kitől kapja a meghívást.”⁷¹ A látogatásra végül 1968. november 19-én került sor, melynek során a legfontosabb napirendi pont az UNIDO-ba küldendő magyar szakértők és tisztviselők számának növelése volt. A felvetést Rahman kedvezően fogadta, és kérte az „erőfeszítéseket” a Magyarország által felajánlott összeg „közös felhasználására”.⁷² A levéltári forrásokból kitűnik, hogy a látogatásnak, amely mindössze fél óráig tartott, elsősorban protokolláris, bemutatkozó jellege volt, és Rahman megerősítette a Bécsben mondottakat, miszerint támogatja a magyar tisztviselők számának emelését. Magyarország a hazai kiválasztási és ajánlási protokoll szerint megpróbálta a lehető legrövidebb időn belül benyújtani pályázatait a megüresedő tisztviselői helyekre és programokra. Ettől kezdve a diplomácia eszköztárán múlt, hogy a jelölt végül elfoglalhatta-e nemzetközi állását, vagy sem. 1968-ban Magyarország tett első ízben javaslatot a szervezet Iparpolitikai és Tervezési Osztálya helyettes vezetőjének tisztségére Talyigás Ferencnek, a KGM főosztályvezetőjének személyében.⁷³

A magyar UNIDO-tisztviselők a szervezet titkárságán olyan, Magyarország számára kulcsfontosságú ágazati területeken dolgoztak, és szereztek nemzetközi szintű rálátást az ügyekre, mint például a textilipar, a gyógyszeripar, az alumí-

70 Ajtai Miklós (1914–1982) vegyész, kommunista politikus. 1961 és 1967 között az Országos Tervhivatal (OT) elnöke, majd 1970 és 1978 között az OMFB elnöke.

71 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Nemzetközi, V-78, 98. doboz, Szita János miniszterhelyettes levele Mód Péternek, a külügyminiszter első helyettesének, 00806/3/1968 (Budapest, 1968. február 9.).

72 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Nemzetközi, V-78, 98. doboz, Dr. Házi Vencel feljegyzése A. Rahman, az UNIDO igazgatójának látogatásáról, 00806/9/1968 (Budapest, 1968. november 19.).

73 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Nemzetközi, V-78, 98. doboz, Mód Péter külügyminiszter-helyettes levele Horgos Gyula kohó- és gépipari miniszternek, 001303/1968 (Budapest, 1968. február 16.). A szakértők jelentős része 1980-ra már az UNIDO-n (38 fő), az UNESCO-n (28 fő) és a FAO-n (21 fő) keresztül teljesített szolgálatot (25 év az ENSZ-ben 1981, 54.).

niumipar vagy az élelmiszeripar.⁷⁴ Ahogy arra már utaltunk, Magyarország a legtöbb szakértőt biztosító első tíz ország között szerepelt.⁷⁵ A magyar ipar olyan húzóvállalatai biztosítottak szakértőket, mint a Tiszai Vegyi Kombinát, a Péti Nitrogénművek, az alumíniumipar középírányító szerve, a Magyar Alumíniumipari Tröszt vagy az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt (OKGT). A sort azonban még lehetne folytatni a tervezővállalatokkal és a kutatóintézetekkel is.⁷⁶ A nagyvállalatok mellett aktív szerepet vállaltak a különféle projektekben az érdemtelenül feledésbe ment egyesülések is. Az iparági egyesülések az 1960-as évek közepétől jöttek létre ágazatonként egy-egy minisztérium igazgatóságának megszűnésével, továbbra is minisztériumi irányítás alatt. Feladatuk az ágazatba sorolt vállalatok együttműködésének az előmozdítása és érdekképviselése volt Magyarországon és külföldi kereskedelmi partnereik irányába egyaránt.⁷⁷ Arra is volt példa, hogy az UNIDO közvetlenül kereste meg az egyesüléseket projektekhez és nemzetközi tanulmányok megírásában való közreműködéshez.

A kétoldalú együttműködések sorában az 1970-es évek elejétől megfigyelhető a külföldi szakemberek, ha nem is tömeges, de jelentős számú magyarországi tanácsadói-elemzői munkára történő beutazása. Az UNIDO Archívumában eddig feltárt iratok azt bizonyítják, hogy a külföldi szakértők jelentős számban vizsgálták a magyar textilipari vállalatok, cipőgyárak hatékonyságát és szervezetét, de ezen kívül tanácsadói tevékenységet végeztek a Dunai Vasmű nehézipari komplexum szervezetfejlesztésében és különféle csomagolástechnológiai témában is.⁷⁸

- 74 A magyar alumíniumipar nemzetközi beágyazottságát mutatja az 1981. októberben, Tihanyban rendezett nemzetközi bauxitipari szimpózium is, melyen az UNIDO-nak a fejlődő országok bauxitfeldolgozó iparában betöltött szerepét is tárgyalták. A témáról Kapolyi László (1932–2014) bányamérnök, ipari miniszter készített összefoglalót. Bővebben: Kapolyi 1983.
- 75 Fontos megemlíteni, hogy az együttműködés igen szerteágazó jellege miatt még további kutatások szükségesek ahhoz, hogy teljes körű képet kapjunk az UNIDO közvetítésével a fejlődő országokban megvalósuló projektekről, nem utolsósorban pedig a szervezet által finanszírozott hazai programok lefedettségéről.
- 76 Ilyen például az Erőmű- és Hálózattervező Vállalat (ERŐTERV), a Vegyiműveket Tervező Vállalat (VEGYTERV), valamint a Villamosenergiaipari Kutató Intézet (VEIKI).
- 77 Ezek közül is ki kell emelni a következőket: Magyar Vegyipari Egyesülés (MVE), Magyar Híradástechnikai Egyesülés (MHE), Magyar Műszeripari Egyesülés (MME), Magyar Vas- és Acélipari Egyesülés (MVAE), Rövidáruipari Egyesülés, Magyar Gyógyszeripari Egyesülés (MGYE).
- 78 UNIDO Archives, OA_220 HUN 1, 56/D14, 1972. Box. 32. Special Industrial Services Hungary. Adviser on Packaging Techniques., OA_321 HUN 34, 1976. Box. 28. Preparatory mission-field of leather and footwear industries.

Magyarország az UNIDO kapcsán igen nagy érdeklődést tanúsított a vegyipari és gyógyszeripari technológiai kérdések iránt, különösen abból az okból, hogy ezen ágazatok az 1960-as évek közepétől a magyar gazdaság húzóágazatainak számítottak. Fontos kiemelni, hogy a fenti három ágazat UNIDO-val kapcsolatos együttműködése a források tanúsága szerint a legkülönbébb projektekben az 1970-es évek közepére teljesedett ki. A minisztériumok UNIDO-ösztöndíjkérelmeit és támogatási igényeit a Külügyminisztérium állította össze előre kidolgozott tartalmi és formai szempontok alapján.⁷⁹ Az ösztöndíjas (kutatási) témák természetüknél fogva igen széles skálán mozogtak az alumíniumfólia-hengerlés és fóliánemesítés tanulmányozásától a villamosenergia-rendszerek elosztóhálózatának automatizálási és védelmi kérdésein keresztül egy audio-vizuális technikai és módszertani kiképzőközpont magyarországi létesítéséig bezárólag.⁸⁰

Fontos fejleménynek tekinthető, és bizonyos értelemben időzítését tekintve a legjobbkor jött Magyarországnak, hogy 1972. január 1-jétől kezdetét vette az UNIDO Iparfejlesztési Tanácsban viselt tagsága, mely egy évig tartott, és 1972. december 31-ével járt le. Az UNIDO Magyar Nemzeti Bizottság ezen időszak alatt is megpróbált minden lehetőséget kihasználni az ország számára szükséges technológiai innovációk megszerzése érdekében. Ezenkívül a magyar delegáció az UNIDO választott szerveinek az ülésein is aktívan fellépett, melynek fő célja a szervezet tevékenységi irányainak befolyásolása volt. Az UNIDO mint közvetítő szervezet végeredményben kiváló terepet jelentett a fejlődő országokkal már meglévő gazdasági kapcsolatok ápolására és az új kapcsolatok létesítésére is.⁸¹ A szervezetben többször is elismerően beszéltek a magyar UNIDO-tisztviselők által végzett munkáról és javaslatokról. Magyar kezdeményezésre vizsgálták meg például a Ceylonban (1972-től Srí Lanka) és néhány afrikai ország tengerpartján található feketehomok hasznosítását, amelyben nagy mennyiségű titán alapanyag, tórium,⁸² valamint más értékes nyersanyag

79 MNL OL: XIX-F-17-c, 285. doboz, ENSZ Különleges Segély Alapja, 165.923/III (Budapest, 1970. április 7.).

80 MNL OL: XIX-F-17-c, 285. doboz, Részesedésünk az ENSZ Technikai Segélyprogramjából, 558-6/1969 (Budapest, 1969. február 3.).

81 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Nemzetközi, V-78, 127. doboz, Sömjén Tamás, az UNIDO Magyar Nemzeti Bizottság elnökének beszámolója az UNIDO-val kapcsolatos 1972. évi magyar tevékenységről, 0016571973 (Budapest, 1973. február 14.).

82 Tórium: az elemi állapotban puha fémet Jöns Jakob Berzelius (1779–1848) svéd kémikus fedezte fel a 19. század elején. Az új fém nevét a skandináv-germán mitológia viharistenéről, Thorról kapta. Mindegyik izotópja radioaktív. Magnéziumötvözeteket állítanak elő belőle, valamint atomreaktorokban alkalmazzák urán hasadóanyag előállítására.

volt található.⁸³ Magyarország az 1970-es évek elejétől az UNIDO-ban a műszeripar, a híradástechnikai ipar, a gyógyszeripar, a színesfémkohászat és az élelmiszeripar területein kívánt két- vagy többoldalú együttműködések kialakítani. Magyarországon 1972-ben az UNIDO támogatásával építőipari előgyártással foglalkozó konferenciát, műszeripari javítással és karbantartással foglalkozó csoportos üzemi továbbképző tanfolyamot, valamint információs napokat is tartottak. Ez utóbbival a cél az volt, hogy a magyar vállalatok megismerjék az UNIDO tevékenységét annak érdekében, hogy jobban felhasználhassák a szervezet nyújtotta lehetőségeket a piaci jelenlétük erősítésére a fejlődő országokban. Ezt szolgálta az UNIDO részvétele az 1971. évi Budapesti Nemzetközi Vásáron (BNV) is, ahol a szervezet közel 100 négyzetméteres kiállítási standdal rendelkezett.⁸⁴ A Magyar Nemzeti Bizottság munkájának első jelentős eredménye, hogy 1973-ban az UNIDO és Magyarország között hosszú távú együttműködési keretmegállapodás született a műszer-, elektronikai és a híradástechnikai ipar területén.⁸⁵

Összegzés

Az ENSZ Közgyűlése a Tőkefejlesztési Alap és az Iparfejlesztési Szervezet létrehozásával lényegében befejezte az ENSZ-rendszer szervezeti kiépítését gazdasági téren. Az UNIDO megalakulásával a többoldalú nemzetközi gazdasági együttműködés szintet lépett, a szervezet szerepe pedig felértékelődött Magyarország számára. A magyar szakértők közreműködésének gyakorlati haszna az volt, hogy nagyszámú magasan kvalifikált és gyakran magas beosztású magyar szakembernek adódott lehetősége tanulmányozni egy vagy több fejlődő ország iparát vagy a Magyarországnál fejlettebb országok iparágait. Az UNIDO megbízásai révén a magyar szakemberek áttekintő képet kaphattak a világ iparfejlesztés-

83 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Nemzetközi, V-78, 121. doboz, Csatorday Károly feljegyzése N. K. Grigorjev, az UNIDO egyik szovjet igazgatójával és Abdel-Rahman főigazgatóval folytatott beszélgetésről, 00618/2/1973 (Budapest, 1972. március 8.). A feljegyzés szerint a szovjetek már rendelkeztek a feldolgozáshoz szükséges technológiával, melyet készek voltak a fejlődő országok rendelkezésére bocsátani.

84 MNL OL: XIX-J-1-j, TÜK Vegyes, 11. doboz, A Külkereskedelmi Minisztérium előterjesztése a Kormányhoz az 1971. évi Budapesti Nemzetközi Vásár előkészítéséről, 00431/1/1971 (Budapest, 1971. február 6.).

85 Holczer 1987, 51. Az 1970-es évtizedben még egy keretmegállapodást írtak alá az alumíniumipar területén, 1976-ban. 1973-ban az UNIDO az 1962-ben alapított CHEMA-KOMPLEX Vegyipari Gép- és Berendezés Export-Import Külkereskedelmi Vállalatot bízta meg például Mali timföld- és alumíniumipara fejlesztési lehetőségének felmérésével, de magyar szakértők bevonását javasolták a ghánai bauxitleőhelyek feltárásában is.

tésében érvényesülő tendenciákról is, a megszerzett tapasztalatokat pedig hazai vállalataiknál vagy további nemzetközi projektekben kamatoztathatták. A Kádár-rendszer külpolitikájának célja pedig éppen abban rejlett, hogy a magyar szakemberek a Nyugattal kiemelt kapcsolatokat ápoljanak. Ennek az elképzelésnek a homlokterében az állt, hogy a Nyugatról származó technológiákon keresztül, valamint a külkereskedelmi kapcsolatok elmélyítése révén a politikai rendszer ne csak biztosítsa a kitűzött életszínvonal-politikát, hanem egy olyan gazdasági rendszert és modellt építsen ki, amely egyúttal működőképes is. Mindez természetesen a nemzetközi enyhülés fenntartásának igényével párosult, amely keretet jelentett a fenti célok megvalósulásának. Az UNIDO kiváló terepet biztosított az iparágazati szakmai kapcsolatok fejlesztésére és végeredményben az üzleti kapcsolatok kiépítésére is. Az UNIDO számos területen nyújtott lehetőséget ösztöndíjak megszerzésére magyar szakemberek, valamint a fejlődő országok állampolgárai számára. Ez utóbbi esetben az ösztöndíjasok megismerhették az adott magyar iparágat és a magyar technológiákat, ezzel pedig végeredményben a magyar ipar hírnevét öregbítették világszerte.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, MNL OL)

XIX-J-1-j, Külügyminisztérium, TÜK-iratok

XIX-F-17-c, Nehézipari Minisztérium, Nemzetközi Kapcsolatok főosztálya

UNIDO Archívuma (Bécs)

Projects, Europe and Central-Asia

OA 220 HUN 1, 56/D14.

OA 220 HUN 2, 56/D14.

OA 321 HUN 34.

Felhasznált irodalom

Alapvető tények az Egyesült Nemzetek Szervezetéről 1991

Alapvető tények az Egyesült Nemzetek Szervezetéről. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 1991.

Békés – Kecskés D. 2006

Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv (szerk.): *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia.* Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006.

Békés 2000

Csaba Békés: The Hungarian Question on the UN Agenda. Secret Negotiations by the Western Great Powers October 26th – November 4th 1956. British Foreign Office Documents. *Hungarian Quarterly* Vol. 57 (2000) No. 157, 103–122.

Békés 2006

Békés Csaba: *A világ és a forradalom. Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában.* Budapest, 1956-os Intézet, 2006.

Bódy 2021

Bódy Zsombor: Technokrata transznacionálé az 1960-as években és a keleti blokk önállósága a globalizáció szempontjából. *Korall* 22. évf. (2021) 85. sz. 113–137. <https://doi.org/10.52656/KORALL.2021.03.006>

Lamm 1984

Lamm Vanda (szerk.): *Az ENSZ szakosított intézményei I–II.* Budapest, A Főirány Programirodája, 1984 (*Közigazgatás fejlesztésének komplex tudományos vizsgálata. Országos szintű kutatási főirány*).

Békés 2006

Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában.* Budapest, 1956-os Intézet, 2006.

Cukor 1970

Cukor György: *A fejlődő országok iparosításának néhány kérdése.* Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, 1970.

Germuska 2023

Germuska Pál: *A technokraták és a magyarországi technológiapolitika. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elődszervezetei és a bizottság első évtizede, 1951–1971.* Szeged, MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport, 2023 (HistGlob Working Paper, 11).

Gömbös 2008

Gömbös Ervin: Magyarok az ENSZ apparátusában. *Külügyi Szemle* 7. évf. (2008) 2. sz. 213–229.

Hárs 1982

Hárs Ernő: *A nemzetközi szervezetek világa.* Budapest, Gondolat, 1982.

Holczer 198

Holczer Péter: *Az Egyesült Nemzetek Iparfejlesztési Szervezete, UNIDO, feladatai, felépítése, működése, gazdasági tevékenysége.* Budapest, Agroker, 1987.

Ipar és fejlődés 1988

Ipar és fejlődés. Global report. UNIDO – Kopint-Datorg Konjunktúra-, Piackutató és Informatikai Intézet. Budapest, 1988.

Kecskés D. 2007

Kecskés D. Gusztáv: *Franciaország és a magyar forradalom.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2007.

Kecskés D. 2020

Kecskés D. Gusztáv: *Humanitárius akció globális méretekben. A Nemzetközi Vöröskereszt és az 1956-os magyar menekültek.* Budapest, MTA BTK TTI, 2020.

Kecskés D. – Scheibner 2022

Kecskés D. Gusztáv – Scheibner Tamás (szerk.): *Egy világraszóló történet. Az 1956-os magyar menekültválság kézikönyve.* Budapest, ELKH BTK TTI, 2022.

Kapolyi 1983

Kapolyi, László: The role and activities of UNIDO in the bauxite processing industry of developing countries. Alumina production until 2000. In: *Proceedings of symposium, Tihany, October 6–9, 1981*. Budapest, International Committee for the Study of Bauxite, Alumina and Aluminium (ICSOBA) – Hungarian Mining and Metallurgical Society (OMBKE) – Hungarian Aluminium Corporation (HUNGALU), 1983. 73–77.

Magyar Külpolitikai Évkönyv 1975

Magyar Külpolitikai Évkönyv. A Magyar Népköztársaság külpolitikai kapcsolatai és külpolitikai tevékenysége. Összeáll. a Külügyminisztérium. Budapest, Kossuth, 1975.

Marosi 1987

Marosi Béla (szerk.): *Mit kell tudni a nemzetközi szervezetekről?* Budapest, Kossuth, 1987.

Román 1969

Román, Zoltán: *Industrial financing of manufacturing enterprises in Hungary. (Inter-regional Seminar on Financial Aspects of Manufacturing Enterprises in the Public Sector*. Rome, Italy, 1–12 December, 1969.

Sömjén 1997

Sömjén Tamás: Az ENSZ gazdasági szervezetei és Magyarország (ECE, UNIDO, UNCTAD, ITC). In: *Az ENSZ-család és Magyarország. ENSZ-Akadémia 1997*. Szerk. Gömbös Ervin. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 1997. 109–126.

Szigeti 1984

Szigeti, Edit: *Workshop on building industrialization. Budapest, 9–20 April, 1984. Summary*. Budapest, Építéstudományi Intézet, 1984.

UNIDO adatgyűjtemény 1969

UNIDO adatgyűjtemény létesítmények tervezéséhez. Budapest, MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoport, 1969.

UNIDO referáló szemle 1971–1982

UNIDO referáló szemle. Az Egyesült Nemzetek Iparfejlesztési Szervezete (UNIDO) és Magyar Nemzeti Bizottsága, továbbá az Európai Gazdasági Bizottság (ECE) közleményeinek ismertetője. Szerk. Képes Kálmán. Budapest, Kohó- és Gépipari Minisztérium Műszaki Tudományos Tájékoztató Intézete – Kohó- és Gépipari Minisztérium Dokumentációs Osztálya, 1971–1982.

UNIDO – Magyarország 1988–1990

UNIDO – Magyarország. UNIDO – Kopint-Datorg Közös Program Beruházásösztönző Iroda kiadványa. Budapest, Kopint-Datorg, 1988–1990.

A magyar ügy az ENSZ-ben (1956–1962)

8. kép

Az ENSZ Biztonsági Tanácsának a vitája Magyarországról. New York, 1956. november 3. A magyar delegátus vezetője, az ávós Szabó János (jobbra), „aki pedig »Székely Bertalan« fedőnéven a magyar titkosszolgálat embere volt ... szabotázsra és zavarkeltésre az ENSZ-ben, éppen a legfontosabb napokban sikeres volt ... ártott a forradalom ügyének, halogatásával, Nagy Imre táviratának felemás továbbításával, a nemzetközi közösség félrevezetésével”.

UN Photo, UN7725487. Budapest, 1947. 12.

Ávósok az üvegpalotában

Összefoglalás:

Tanulmányomban arra kerestem választ, hogy Magyarország csatlakozása az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez milyen előzményeket követően és milyen feltételek teljesülése nyomán következett be. A Külügyminisztérium iratanyagait, valamint az Állambiztonsági Levéltár vonatkozó dokumentumait áttekintve vált nyilvánvalóvá, hogy a titkosszolgálatok rendkívül fontos, olykor éppen döntő szerepet játszottak a csatlakozás folyamatának előkészítésében, koordinálásában, végrehajtásában; szerepük pedig az ENSZ-tagság létrejötte után nem csökkent, hanem drámaian megnövekedett. Ehhez természetesen nagymértékben hozzájárult, hogy az 1956-os forradalom során az ENSZ jelentősége rendkívülivé vált, de a magyar delegációban működő titkosszolgák a magyar képviselő hazarendelése nyomán stratégiai helyzetbe kerültek, és nem kis mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy a világszervezet cselekvésképtelennek bizonyult a döntő napokban. Hogy ebben miképpen találtak partnerekre a forradalmat követő időben az ENSZ-ben, és a világszervezet különféle akciói mennyire voltak eredendően hiábavalóak, azt már az ENSZ Levéltárának dokumentumai alapján kívántam rekonstruálni.

Kulcsszavak:

ENSZ, ÁVH, hidegháború, 1956-os forradalom, nemzetközi bürokrácia

A magyarországi sztálinizmus történetének ismeretében talán nem az a meglepő, hogy az Államvédelmi Hatóság emberei miként is jutottak az ENSZ székhelyéül szolgáló New York-i felhőkarcolóba, hanem az szolgálhat meglepetésekkel, hogy egyáltalán diplomaták is helyet kaphattak közöttük. Hiszen ez aligha tűnt magától értetődőnek az ötvenes évek első felében, bár fontos hozzátenni, hogy éppen a hidegháború természetéből adódóan ez az eljárás egyoldalúnak sem nevezhető. Hiszen a folyamatosan éleződő politikai feszültségek közepette,

az ellenségeskedő nagyhatalmak konfliktusai által generált feszültségben mégiscsak New York volt az a helyszín, ahol képviselőik közvetlenül és rendszeresen találkozhattak, akár kapcsolatot is tarthattak, és közben fogást kereshettek egymáson. És mindaz, ami a színpalak előtt történt, szinte rituálisnak és érdektelennek tűnhet ahhoz képest, ami a színpalak mögött zajlott. Amit sokszor csak sejtenünk lehet.

Hosszú éveken keresztül az FBI irodát tartott fenn az üvegalotában, az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság (Un-American Activities Committee) pedig számos baloldali, fiatal amerikait talált gyanúsaknak, és tiltotta el őket a nemzetközi szervezet szolgálatától. Az ENSZ létrejöttében döntő szerepet játszó Alger Hiss¹ sorsa ugyancsak pontos példája a titkokkal és titkosszolgálatokkal gazdag politikai manőverek időszakának, és a zseniális jogász, az Alapokmányt másokkal együtt kidolgozó Abraham Feller² tragikus, korai halála is számos kérdést vet fel.

Hogy a szovjet „rezidentúra” milyen sikeresen működött a világszervezetben, az nem sokkal később napvilágra került,³ és feltehetően a kortársak számára is egyértelmű volt, hogy a Moszkvából irányított delegáció java legalábbis kettős kötődésű,⁴ és ez feltehetően nemcsak a szovjet ENSZ-képviselőkre vonatkozott, de a titkárság más kelet-európai tagjaira is. Olykor titkosszolgálatok együttműködéséről is szó lehetett, hiszen az ENSZ létrejöttét megelőző világháborúban ezek szerepe a németekkel szembeni ellenállás szervezésében éppolyan alapvető volt, mint a létfontosságú információk megosztása.

Magyarország több kísérletet tett az ENSZ-tagság megszerzésére, ezek a hidegháború dinamikájának megfelelően vallottak kudarcot, egészen a Sztálin halálát követő enyhülésig, amikor újabb nagyhatalmi alkudozások részeként elképzelhetővé vált a világszervezetbe való bekerülés.

New York persze különleges terepnek bizonyult, hiszen ebben az időben az Egyesült Államok volt a kommunizmus „főellensége”, s a Magyar Népköztársaság washingtoni képviselőjén működött az egyik legfontosabb hírszerzési köz-

- 1 Alger Hiss (1904–1996) amerikai politikus, a külügyminisztérium munkatársa, aki fontos szerepet játszott az ENSZ létrejötte idején, később a szovjetek javára történő kémkedés vádjával bíróság elé állították.
- 2 Abraham Feller (1904–1952) jogász, az ENSZ főtítkárának tanácsadója, kommunista kapcsolatokkal vádolták, aminek nyomán – feltehetően – öngyilkosságot követett el.
- 3 Arkagyij Sevcsenko ENSZ-főtítkárhelyettes írta meg *Breaking with Moscow* című könyvében a szovjet ENSZ-stratégia sajátosságait, mégpedig „belülről”, lásd Shevchenko 1985.
- 4 A KGB-tisztek New Yorkban laktak, jól beszéltek angolul, és eleven társasági életet éltek. Az egyszerűbb alkalmazottakat pedig buszon szállították az üvegalotába Long Island-i szállásukról, Glen Clove-ból. Héderváry Klára közlése, 2002. január 9.

pont, ide kerültek a legképzettebb és legelszántabb ávósok.⁵ A titkosszolgálat állománya az 1950-es években nyolc fő volt, a rezidens négy operatív beosztottal dolgozott, továbbá egy rejtjelező vevőrádióssal, egy gépirónővel és egy sofőrrel. A konspiráció feltételeinek megfelelően a „rezidentúra tagjai egymásról sem tudnak”, bár közülük többen is a Szovjetunióban végeztek, de azt követően többféle „fedésben” kerültek állomáshelyükre.⁶ A washingtoni operatív beosztottak között a magyarországi politikai és szellemi életben később fontos szerepet játszó titkosszolgák is felbukkannak: egyebek mellett Várkonyi Péter⁷ és Eörsi Gyula,⁸ utóbbi olykor a rejtjelező szoba biztonságára is felügyelt, bár feltűnést keltett „bizonyos dolgok” (feltehetően érzékeny adatok) iránt mutatott „túlzott érdeklődésével”.⁹

A Külügyminisztériumból végül Szarka Károly (eredeti szakmáját tekintve: vasesztergályos, a sztálinista gyorstalpalónak tekinthető Külügyi Akadémia sikeres diákja) kapta azt a feladatot, hogy Magyarországot Washingtonban képviselje, s alig volt harmincéves 1953-ban, amikor megfigyelőként részt vehetett az ENSZ Közgyűlésén. New York-i megbízatása előtt alapos tájékoztatásban részesült a magyar titkosszolgálat tevékenységéről, s ezen belül a washingtoni képviseleten működő rezidentúráról.¹⁰ Ekkor már segítségét is kérték „a mi vona-

- 5 A Hírszerzési Osztály az ÁVH-n belül csak 1952-ben létesült (Farkas Vladimir vezetésével), ezt követően épült ki az egész rendszer. Lásd: Tóth 2011. Köszönöm Szekér Nórának, hogy felhívta rá a figyelmemet. A hírszerzés és elhárítás 1956-ig az Államvédelmi Hatósághoz tartozott. Az „ávó” kifejezés az Államvédelmi Osztályra utal (az ÁVH elődjére), írásomban általános terminusként használom, mindazokra vonatkoztatva, akik ennek az intézménynek tagjai voltak, és később – az intézmény nevének változása után – más szervezeten belül azért ugyancsak „ávósok” maradtak.
- 6 Így például Fehér Sándor av. őrnagy elhárítóiskolát végzett a Szovjetunióban, míg Loránd György ott született. A dokumentumokban szó van Szigeti (Schönwiesner) Károlyról, aki „speciális hírszerző-kiképzésben” részesült, és feltehetően azonos a későbbi külügyi tisztviselővel. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest, a továbbiakban: ÁBTL): 3.2.6. OL-11/I. A washingtoni rezidentúráról és az Egyesült Államokban folytatott magyar hírszerzésről bővebben lásd: Pál 2025 és Palasik 2011.
- 7 Várkonyi Péter (1931–2008): újságíró, politikus, később külügyminiszter. ÁBTL: 3.2.6. OL-11/I.
- 8 Eörsi Gyula (1922–1992): jogász, washingtoni konzul, a Rákosi- és Kádár-rendszer jogalkalmazásának szakembere, később tudományos pályát is befut. ÁBTL: 3.2.6. OL-11/IV. A.
- 9 Az állambiztonsági munkatársak panaszbejelentést is tettek. ÁBTL: 3.2.6. OL-11/IV. A.
- 10 A rezidentúra a titkosszolgálati központot jelenti, amelyet a rezidens vezet, és minden esetben „fedésben” (általában diplomáciai képviseleten) működik. Bécsben 1950-ben jött létre az első rezidentúra, 1956-ig 10 további rezidentúra alakult, összesen 62 fővel. Lásd: Baráth–Gecsényi 2015, 42.

lunkon történő feladatok elvégzéséhez”¹¹ – mint Ikladi Lajos államvédelmi százados feljegyzésében írta –, s ennek során képet alkothatott arról is, hogy a különféle szakosított szervezetekhez már korábban delegált magyar ENSZ-megfigyelők voltaképpen titkosszolgák, akik „mint hivatalos küldöttek vannak jelen”,¹² de elsősorban az államvédelem alkalmazottai.

A külügy és az ávó közötti hierarchia már ekkor egyértelmű volt,¹³ így például egy ávós tiszt 1952-ben arra tett javaslatot, hogy a Közgyűlésre – látogatóként – „ne a követ menjen, hanem közülünk valaki,” s így is lett.¹⁴ A csatlakozási tárgyalások megkezdése előtt tehát a magyar politika számára a világszervezet elsősorban nem diplomáciai fórum volt, sem Magyarország megkésett esélye a nemzetközi közösségbe való érdemi bekapcsolódásra, hanem hírszerzési lehetőség, ennek nyomán pedig diverziós vagy ennél is baljósabb tevékenység (adott esetben erőszakos hazahozatal vagy akár tervezett merényletek) ugródeszkája.¹⁵

New Yorkban magyar konzulátus működött, kisebb létszámmal, mint a washingtoni képviselet, diplomáciai „fedésben” dolgozó hírszerzőkkel, mások mellett Pusztai Imrével és Nagy Jánossal.¹⁶ A könnyen áttekinthető Washington-hoz képest (ahol az FBI számára nem jelentett gondot az „ellenséges” diplomaták követése és megfigyelése), New York igazi metropolisz volt, nehezen átlátható, és különféle konspirációs feladatok elvégzésére kiválóan alkalmas. ENSZ-tagság híján azonban az ávó hírszerzési és egyéb lehetőségei korlátozottak voltak, és bár a diplomáciai védelemben működő ávósokkal szemben az „UN-alkalmazottak letartóztathatóak” – mint egy jelentésben elemezték az előnyöket és hátrányokat –, ugyanakkor a rendőrség nem léphetett a világszervezet épületébe, s az

11 1953. augusztus 2. Feljegyzés Szarka Károly kiutazásakor, tájékoztatás a rezidentúráról. ÁBTL: 3.2.6. OL-11/I. (A dossziében orosz nyelvű iratok is szerepelnek.)

12 ÁBTL: 3.2.6. OL-11/I. Ikladi Lajosról lásd Gyarmati–Palasik 2013, 259–260.

13 Erre utal *Hungary and the Superpowers* című könyvében Radványi János (1922–2016), korábban maga is a titkosszolgálat tisztje, majd külügyi tisztviselő, 1962-től a washingtoni követség ügyvivője, később politikai menedékjogot kért az Egyesült Államokban. Visszaemlékezései szerint a különféle titkosszolgálatok mellett, amelyek a külképviseleteken működtek, a külügyi munkatársak súlya kisebb volt. Radványi 1972, 98. Ugyanezt támasztják alá a levéltári iratok.

14 ÁBTL: 3.2.6. OL-11/I.

15 Olykor nem is egy, hanem több titkosszolgálat is jelen volt a képviseleten, így egy 1955-ös jelentés éles konfliktust tárt fel a katonai elhárítás „Csapó” fedőnevű munkatársa és a „Péter Gábor-klikk” között, ami nyilván az ávósokat jelentette. Éles bírálatával azonban dekonspirálta a rezidentúrát, amint a dokumentumban olvasható. ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/XII.

16 ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII.

itt dolgozók „laissez passer” útlevelet kaphattak, továbbá „széles körű, ellenőrizetlen kapcsolatokat létesíthetnek”,¹⁷ ami ugyancsak vonzónak tűnt.

Már a megfigyelői státusz megadása nyomán örömmel jelentették a New Yorkban működő titkosszolgák Budapestre, hogy „minden lehetőség biztosítva van részünkre”, a küldöttség összeállítására ugyancsak az ávósok tettek javaslatot: „külügyi beosztottak” helyett kollégákat küldjenek, kérték, hiszen „a rezidentúra szempontjából fontos, hogy lehetőleg minél többen New Yorkban tartózkodjanak”.¹⁸

Amikor 1954 elején Tatár István, fedésben dolgozó ávós tiszt felkereste az ENSZ protokollosztályát, hogy érdeklődjön a megfigyelői státusszal kapcsolatos lehetőségekről,¹⁹ meglátogatta a titkárságon dolgozó, magyar származású Hámmori Lászlót.²⁰ Tatár „behálózási utasítással” érkezett, ennek alkalma pedig Hámmori Magyarországon élő nagybátyja volt, akinek „kitelepítési problémájával”, vagyis kivándorlásának lehetőségével a magyar hatóságok hajlandóak voltak foglalkozni, bizonyos szívességekért cserébe. Hámmori 1947. október 1. óta dolgozott a világszervezet titkárságán, az ávósoktól a „Bertalan” kódnevet kapta, és mivel magyar útlevele volt, a világszervezetben a magyar „kvóta” részének számított.²¹ Beszervezése során azzal kívánták meggyőzni, hogy hazájára, a magyar „népre” tett eskü magasabb rendű, mint a világszervezethez fűződő, hivatalos lojalitás. Tatár a megbeszélést a világszervezet épületétől távol folytatta a jelölttel, míg az „Arany János” fedőnevű Rácz Pál²² az üvegpalotában elegyedett szóba Hámmorival. A terv azonban meghiúsult, „Bertalan” óvatoss volt, és tapasztalt; később pedig a forradalom nyomán lezajló ENSZ-vizsgálat egyik kulcsfigurájává vált.

A budapesti „központ” hasonló szándékkal közelítette meg a többi magyar származású ENSZ-alkalmazottat, így a világszervezet látogatói számára fenn-

17 Uo. Az UN vagy az UNO a világszervezet angol nevének rövidítésére utal, amit sokáig használtak (United Nations Organization).

18 ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII és ÁBTL: 3.2.6. OL-11/I.

19 Az osztályt vezető Rodziankót kereste fel. ÁBTL: 3.2.6. OL-011/II.

20 Hámmori László (1915–1961) az Egyesült Államokban élő, magyar származású ENSZ-alkalmazott, a később létrejövő különbizottság munkatársa.

21 Hámmorival Rácz Pál foglalkozott. ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII. A dokumentumok szerint Hámmorinak nagybátyja volt legközelebbi Magyarországon élő hozzátartozója. Az egyes nemzetek kvóták szerint tölthettek be állásokat a világszervezet apparátusában.

22 Rácz Pál (1928–1986) hírszerző tiszt (BM III/I) 1952–1957 között főhadnagy, külügyi alkalmazott, később vezérőrnagy, majd évek múlva a magyar ENSZ-küldöttség vezetője (1980–1986). Az egyik akta szerint a „központ” róla is gyűjtött kompromittáló anyagot. ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII. Az idézőjelbe tett nevek itt és a továbbiakban fedőnevekre utalnak.

tartott ajándékboltban dolgozó, csinos, fiatal, hat nyelven beszélő magyar származású nőt is. Az ávósok keresztségében a „Csikós” fedőnevet kapta, ideálisnak tartották „összekötő ügynöki” feladatokra, hiszen feltűnés nélkül létesíthetett kapcsolatot mind a világszervezetben dolgozó diplomatákkal, mind a kívülről érkező látogatókkal. Feltételezték, hogy sokat tud a biztonsági intézkedésekről, valamint a titkosszolgák érdeklődését kiváltó „belső karhatalom” mibenlétéről.²³ „Csikós” esetében a zsarolási potenciált otthon élő anyja jelentette, az idős hölgy kiutazásának ígérete ellenállhatatlan lehetett – legalábbis azt remélték. „Csikós” azonban nemcsak csinos volt, de óvatos is, és hamar gyanút fogott. Feltehetően tudta, kikkel áll szemben, ha egyszer útlevelet kínálhatnak anyja számára, így két hírszerzői látogatás között nyomtalanul eltűnt, címet és telefonszámot sem hagyva maga után.

A fáradhatatlan ügynökök ezt követően a pályakezdő Héderváry Klárára²⁴ vetették ki hálójukat. Az egyetemet végzett, több nyelven beszélő, tehetséges nő a titkosszolgák értesülése szerint a „zsidóüldözések alkalmával (kb. 1939-ben) menekült ki”, vagyis származásáról olyan információval is rendelkeztek, amivel az arisztokrata viselkedésű, nemesi rangjára büszke, magára Claire de Héderváry néven utaló „igen csinos és rendkívül okos” nőről kevesen.²⁵ A beszerzésre kiszemelt ENSZ-alkalmazott ugyancsak döntő szerepet játszott a magyar ügyben. Egészen 1962-ig dolgozott a különbizottsággal, majd a különmegbízottakkal, és több kísérlet ellenére őt sem tudták behálózni a New Yorkba telepített ávósok, illetve az általuk hírszerzési feladatok elvégzésére kényszerített magyar ENSZ-munkatársak.

A teljes jogú magyar tagság esélye az 1950-es évek első felében olykor elérhetőbbnek, máskor távolibbnak tűnt – az ávósok türelmetlenek voltak, és 1954-ben igen élesen bírálták a Külügyminisztériumot:²⁶ „[A] delegáció kérdé-

23 „Tamás” ügynök jelent a nőről, feltehetően ő környékezte meg. ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII.

24 Héderváry Klára (1920–2020) Budapesten született, de igen hamar külföldre került (Belgiumba), felsőbb tanulmányait Amerikában végezte, majd az ENSZ-nél helyezkedett el, ahol jelentős pályát futott be.

25 ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII. Budapesten azt is tudták, hogy „apja liberális párti képviselő volt” (Héderváry Lehel függetlenségi párti képviselő), aki Károlyi Mihály köréhez tartozott. Azt is feljegyezték róla, hogy Héderváry „nem viseltetik ellenséges érzülettel” Magyarország iránt. ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/XII. Lásd: az ÁBTL 3.2.5 0-8-079 objektum dossziéját. „Roger” titkosügynök információi nyomán éveken át zajlott Héderváry Klára „operatív felderítése”, majd „Titkár”, illetve „Alary” fedőnéven megkezdtek „feldolgozását”. A kísérlet kudarcot vallott. ÁBTL: 3.2.4. K-482.

26 1954-ben Nagy Imre kérte Magyarország felvételét az ENSZ-be (fontos mozzanat, hogy a delegációban Losonczy Géza, Gimes Miklós és Vásárhelyi Miklós is szerepelt volna, bár csak újságírókként). Lásd: Horváth Imre előterjesztését a Politikai Bizottsághoz, 1956.

sében igen súlyos hibát követett el a Külügyminisztérium ... A rezidentúra számára állandó jellegű tartózkodás New Yorkban a munka teljesen másirányú megszervezését tette volna lehetővé.”²⁷ De hát New Yorkban sem a diplomáciának volt döntő szava a csatlakozás kérdésében, hanem a nagyhatalmi alkudozásoknak, amelyek ekkor még sikertelenek voltak, a csatlakozás esélye rendre szertefoszlott. Ugyanakkor a „hivatalos munka végzésének ürügyével” – írták a rezidentúra 1955-ös munkatervi javaslatában – „két-három hetenként rendszeresen átmenni New Yorkba ügynökhelyzet tanulmányozása és megfelelő találkozási hely kiválasztása végett”, vagyis elő kellett készíteni a terepet a reménybeli csatlakozás számára. Így „két darab tárgyi postaláda” és két darab „jelzőhely” megválasztása és kipróbálása volt fontos, ezek mind a sikeres működés feltételei voltak.²⁸

A komoly diplomáciai és még komolyabb titkosszolgálati előkészületek ellenére még 1955 októberében sem látta biztosítottak Rácz Pál államvédelmi (áv.) főhadnagy a Magyar Népköztársaság felvételét a világszervezetbe. A kölcsönös nagyhatalmi zsarolások és engedmények bizonytalan kimenetele miatt a legutolsó pillanatig kétséges maradt azoknak az országoknak a felvétele, amelyekhez kölcsönösen ragaszkodtak egyfelől az amerikai, másfelől a szovjet politikusok, hiszen a tagországok révén a Közgyűlés összetételéről, így pedig a megszerezhető szavazatokról volt szó. A lassan mégis elérkező, történelmi jelentőségű pillanathoz azonban hozzátartozott némi drámai vita a Közgyűlés ülésén, időhúzás, szünet elrendelése, újabb kulisszák mögötti alkudozás. Így bizonytalan volt, hogy tíz évvel az első folyamodást követően Magyarország tagja lehet-e a világszervezetnek. Az eseményeket a helyszínen követő Rácz Pál az éjszaka egyik pontján megalékelte a huzavonát, és hazament aludni. A végül beköszöntő történelmi fordulóponton, amikor tehát az ENSZ tagjai közé fogadta a Magyar Népköztársaságot, egyetlen magyar sem volt az ülésteremben, az álmos titkosszolgá ekkor már szállásán húzta a lóbórt. Másnap a magyarországi lapok

szeptember 11. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, a továbbiakban MNL OL): XIX-J-1-j. 55. doboz, KÜM/ 26h. Az elfogadott kérelmet Hegedűs András miniszterelnök és Boldoczki János külügyminiszter nyújtotta be az ENSZ-nek. Lásd az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériumának hivatalos iratai között: National Archives and Records Administration (Maryland, USA, a továbbiakban NARA): 310.2/4-3055.

27 ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/XII.

28 Mindez az 1955. február 23-i munkatervi javaslatban szerepelt (vagyis Magyarország tagfelvétele előtt). ÁBTL: 3.2.6. OL-011/V/B. A „tárgyi postaláda” a személytelen összeköttetés eszköze, titkos hely, amely alkalmas arra, hogy üzeneteket, jelentéseket, utasításokat vagy akár eszközöket is elhelyezzenek benne. A „jelzőhely” egy kiválasztott mű- vagy tereptárgy, amely alkalmas arra, hogy értesítést vagy veszélyre utaló jelet helyezzenek el benne, rajta vagy alatta.

szalagcímben hozták²⁹ az ekkor ismét megerősödő Rákosi Mátyás külpolitikájának sikeréről szóló hírt, az álomszuszek „Arany Jánosnak” pedig igazoló jelentést kellett írnia mulasztásáról.³⁰

Hollai Imre³¹ ávos őrnagy lett a rezidentúra vezetője, amely a washingtoni központ nagyobbik részét magában foglalta, így költözött New Yorkba Markotán István áv. alezredes, Rácz Pál áv. főhadnagy, Torda Endre áv. százados hírszerző tisztt, továbbá egy elhárító tisztt, akit a budapesti központ „a magyar ENSZ delegáció mellett létesített titkárságra”³² vezényelt. A hírszerző munka végzésével „párhuzamosan” szervezték meg az „állandó ENSZ irodát”, hogy ennek „fedése alatt” dolgozzanak. Vagyis az évtizedes magyar álom valóra válásánál többségben voltak az ávosok, és ez nyilvánvalóan meghatározta a magyar delegáció karakterét, mentalitását és jellegét, messze túl a hidegháború évtizedein, mintegy hagyományt teremtve diplomácia és hírszerzés cserebomlásából.

Hollai Imrét később az ENSZ Közgyűlésének elnökévé választották – nem személyes adottságai, hanem az intézményi rotáció, továbbá szovjet nyomás eredményeként –, képe a mai napig a világszervezet folyosóján látható, a többi közgyűlési elnök társaságában. A műszerész végzettségű – és utána gyorstalpalót megjárt – titkosszolga a BM II/3. osztályán kezdte pályáját 1955 szeptemberében. Hárs István javaslatára Piros László belügyminiszter őrnagynak nevezte ki, titoktartási nyilatkozata ugyaninnen datálódik.³³ Szerepe az 1956-os forradalom nyomán vált jelentőssé, amikor Kós Péter hazahívása nyomán ő instruálta a táviratilag kinevezett magyar ENSZ-delegátust, Szabó Jánost.

A magyar ENSZ-delegáció másik vezető rangú ávosa, Rácz Pál már az 1940-es évek legvégén kapcsolatba került az ENSZ különféle bizottságaival, amikor genfi attaséként európai szervezetekkel létesített kapcsolatot.³⁴ Államvédelmi pályája 1950-ben kezdődött, 1952-ben már „SZT” (szigorúan titkos)

29 Lásd a *Szabad Nép* 1955. december 16-ai számát. A magyar ENSZ-tagságot külpolitikai győzelemként ünneplő propagandáról ír az Egyesült Államok Külügyminisztériumának címzett jelentésében Charles Eustis Bohlen, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete 1955. december 16-án: NARA: 310.2/12-1755 és Christian Magelssen Ravndal budapesti követ december 21-én: NARA: 310.2/12-2155.

30 1955. december 16-i levélben, ÁBTL: 3.2.6. OL-8-011/VIII.

31 Hollai Imre (1925–2017) műszerész, majd diplomata és hírszerző tisztt, ebben az időszakban őrnagy, diplomáciai „fedésben”. 1960-ban szerelt le, ezt követően az MSZMP Külügyi Osztályát vezette, 1974-től 1980-ig ENSZ-képviselő volt, majd 1982–1983-ban az ENSZ Közgyűlés elnöke. Részletesen lásd Somlai Katalin tanulmányát a kötetben.

32 A dokumentumon szerepel, hogy látta Rajnai [Sándor] alezredes, és fordításra utaló jelzés is szerepel az iraton (nyilván oroszra). ÁBTL: 3.2.6. OL-011/II.

33 Hollai Imre dossziéja, ÁBTL: 2.8.2.1-91.

34 Rácz Pál dossziéja ÁBTL 2.8.1.-6528, továbbá ÁBTL 3.2.5. O-8-79.

állományban volt, és „hálózatot tartott” – vagyis további ügynökök tartoztak hozzá. Rövid belgrádi intermezzo után 1955-ben került Washingtonba. Ő is részt vett az ENSZ-csatlakozás előkészítésében, szoros szovjet kapcsolatai a forradalom alatt döntő jelentőségűek voltak, mert első kézből kapott információkat és utasításokat Moszkvából, de a rezidentúráról az ő útja nem a Közgyűlés pulpitu-sára vezetett, hanem egy időre haza – ugyanis 1957-ben³⁵ *persona non grata*ként kiutasították az Egyesült Államokból, miután az amerikai hatóságok a diplomáciai státusszal nem összeegyeztethető tevékenységére lettek figyelmesek. Karrierje Magyarországon ívelt tovább, 1970-re már vezérezredes lett, és a magyar ENSZ-küldöttséggel vissza-visszatérhetett az Egyesült Államokba, egykori kiutasítása színterére.

Rajnai Sándor³⁶ – Nagy Imréék későbbi elrablója, a moszkvai Dzszerzsinszkij Állambiztonsági Főiskola egykori hallgatója – a Belügyminisztérium Hírszerzési Osztály vezetőjeként már 1956 márciusában megállapította, hogy „az ENSZ fedése alatt működő hírszerző tisztek lényegesen nagyobb mozgási lehetőséggel rendelkeznek”, mint a diplomaták,³⁷ így végül tizenegy főre bővült az Észak-Amerikát (Kanadát és Mexikót is) egységesen átfogó hírszerző központ. A „New York-i objektum megszervezése” során „a rezidentúra számára a [UN] titkárságnak, mint legális bázisnak a biztosítása jelentené a legfontosabb szervezeti alapot” – állapították meg. Így a rezidens mellett három-négy operatív beosztott és egy diplomáciai ranggal rendelkező titkos munkatárs dolgozott. A gépkocsivezető, az altisztek, az elhárító és a rejtjelező a biztonság garantálására nélkülözhetetlennek bizonyult, s külön figyelmet fordítottak az épület kiválasztására, berendezésére, őrzésére is. A „rezidens elvtárs” tanácsadói rangban volt az ENSZ-képviselő, a határozatok szerint a többi titkos munkatárs rangja sem lehetett alacsonyabb másodtitkárnál.³⁸ A rezidentúra tagjai nem tudtak egymás munkájáról, feladatairól, kölcsönösen megfigyelték egymást, ugyanakkor elővi-

35 1957. májusi kiutasításáról lásd: ÁBTL: 2.8.1-6528. Mindezek hátterében egy feltehetően dezertált volt államvédelmi tiszt, Czirok András áv. százados információi is szerepet játszhattak, akinek rejtélyes történetét Palasik Mária dolgozta fel: Palasik 2014.

36 Rajnai Sándor (1922–1994) magas rangú államvédelmi tiszt, szoros szovjet kapcsolatokkal. A törvénytelen ségек elkövetése miatt még szolgálati idejében megrótták. Részt vett a forradalom vezetőinek felkutatásában és letartóztatásában, majd a bosszúállásban. Később titkosszolgálati, majd diplomáciai pályára lépett.

37 ÁBTL: 3.2.6. OL-011/II.

38 ÁBTL: 3.2.6. OL-011/II. 1956 júliusára már készen van a szervezet: az állandó képviselő helyettese Lévai, a másodtitkár Víg, aki „Arannyal” együtt a delegáció tagja, a konzul helyettes „Solymár,” a kulturális attasé Kékesi, a State Departmenttel pedig „Tamás” tartja a kapcsolatot. Lásd: „A rezidentúra tagjainak hivatali helyzete és munkája.” ÁBTL: 3.2.6. OL-08-011/VIII.

gyázatosak is voltak a dekonspirációs veszély miatt, így például „Solymár” a washingtoni ügyvivővel kapcsolatosan fejezte ki aggályait, hogy azonosíthatják mint ügynököt: „Zádor elvtársat, mint titkos munkatársat 1951–52-ben személyesen tartottam.”³⁹

Ennél is jelentősebb esély volt a magyar titkosszolgálat számára „az ENSZ melletti apparátus feltöltése”, hiszen minden új tagállam alkalmazottakat küldhetett a világszervezet különféle részlegeibe, s az ávósok rövidesen örömmel jelentették, hogy „van lehetőség az ENSZ Titkárságra bejutni”.⁴⁰ Egyenesen úgy fogalmaztak, hogy „az ENSZ titkárság kérésére egy titkos munkatársat kell küldenünk az ENSZ apparátusába”, mintha a hírszerzőtiszte telepítése Dag Hammarskjöld ENSZ-főtitkár igényére történne.⁴¹ Túl azon, hogy a titkárságnál futottak össze a világszervezet ügyei, ott készítették elő a döntéseket, írták a jelentéseket, és hozzájuk érkeztek a tagállamoktól a legkülönbözőbb üzenetek, az oda helyezett ávós egyben „széles körű” és „ellenőrizhetetlen” kapcsolatokat is létesíthetett kollégáival, akik közül nyilván sokan jóhiszeműek, ha nem éppen naivak voltak. Ugyanakkor utasítása szerint együttműködött az „Állandó Delegációban elhelyezett rezidentúrával”,⁴² noha a nemzetközi alkalmazottak az ENSZ Alapokmánya szerint függetlenek voltak a nemzeti delegációktól.

Hogy az 1956-os forradalom során és nyomán milyen fontos szerepet játszottak a New Yorkba telepített ávósok, még további kutatómunkát igényel. Hiszen Kós Péter, a magyarországi forradalmi sajtóban „hazaárulónak”⁴³ nevezett ENSZ-delegátus hazahívása nyomán – aki Nagy Imre utasítására nyilvánította belügynek a magyarországi eseményeket – a delegáció második embere, Szabó János vette át a misszió vezetését. Aki pedig „Székely Bertalan” fedőnéven a magyar titkosszolgálat embere volt, és Nagy Imre nyilvánvalóan nem tudta, hogy első titkárrá történő előléptetése során, 1956. november 1-én egy ügynököt⁴⁴ hozott stratégiai helyzetbe. Alkatánál fogva volt alkalmatlan Szabó bármiféle jelentősebb szerepre: jellemzésében „szerény, visszahúzódo természetű, szűkszavú” embernek írták le, aki mindössze 1956 augusztusától volt az ENSZ-dele-

39 ÁBTL: 3.2.6. OL-08-011/VIII.

40 Egyebek mellett felterjesztették Budapestre az álláspályázatokat. ÁBTL: 3.2.6. OL-08-011/VIII.

41 ÁBTL: 3.2.6. OL-011/II.

42 ÁBTL: 3.2.6. OL-08-011/VIII. Feltehetően a New York-i rezidentúra különálló egysége lehetett.

43 Kós Péter a Biztonsági Tanács ülésén nevezte belügynek a forradalmat, illetve az első szovjet intervenciót, ma már tudható, hogy Nagy Imre szovjet kérésre – a békés megegyezés reményében, annak feltételeként – utasította a delegátust erre a nyilatkozattételre. Békés 2006, 70–71.

44 „Székely Bertalanról” lásd: ÁBTL: 3.2.4. K-1360/I.

gáció tagja. Operatív titkosszolgálati tevékenységét a budapesti központban nem becsülték sokra, és eredményt sem ért el – írták róla később.⁴⁵ De hát ebben tévedett az ávó, mert „Székely Bertalan” szabotázsja és zavarkeltése az ENSZ-ben, éppen a legfontosabb napokban, sikeres volt, alamuszi és aljas munkálkodásával – halogatásával, Nagy Imre táviratának felemás továbbításával, a nemzetközi közösség félrevezetésével – jóval többet ártott a forradalom ügyének, mint a hivatalos táviratot felolvasó Kós. Ráadásul legitimitásához sem férhetett kétség, ennek pedig a későbbiekben lett jelentősége. 1957-ben Szabót kitüntették a „Szocialista Munkáért” érdemrenddel, a hála tehát nem maradt el, csupán a történeti emlékezetből hullott ki, feltehetően saját szándékai szerint is.

A magyarországi forradalom eseményei nehezen voltak követhetők New Yorkból, és annak igénye, hogy Budapestről jöjjön végre valaki, már korábban felmerült az amerikai delegációban.⁴⁶ Szabó mindezt úgy fogalmazta meg, hogy küldjön ide Nagy Imre egy „fasisztát”, hogy felolvassa a miniszterelnök táviratát Magyarország semlegességéről és a Varsói Szerződésből való kilépésről.⁴⁷ És ez igen pontosan utal hírforrására: ekkoriban csak a szovjetek tekintették a magyar szabadságküzdelmet náci puccsnak, és ezek szerint a magyar ENSZ-képviselő is ezt a szemléletet osztotta.

Az állambiztonsági iratokból pontosan rekonstruálható, hogy Szabót Rácz Pál „tartotta”, a kritikus napokban tehát felvette vele az „operatív kapcsolatot”, így a diplomata titkosszolgálati felettése utasítására tagadta meg Nagy Imre nyilatkozatának felolvasását. Értelemszerűen akkor nem a budapesti külügytől kapott instrukciókat, hanem Rácz Páltól és Hollai Imrétől. Noha „Hollai elvtárs hírszerzői beosztásáról »Székelynek« konkrétan nem volt tudomása, a felmerült tanácsokat és utasításokat ellenvetés nélkül végrehajtotta a legnehezebb időkben is”⁴⁸ – írták róla később. És míg a forradalom idején „Hollai és Rácz elvtársaknak vissza kellett húzódniuk... Székely egyedül maradt, minden központi irányítás nélkül”⁴⁹ – rekonstruálta a döntő napok eseményeit egy 1957-es jelen-

45 Az 1961. november 21-i jelentésben szerepel az elmarasztaló értékelés. ÁBTL: 3.2.4. K-1360/I.

46 Lodge delegátust idézték ebben az értelemben az ausztrálok. A Magyarországgal foglalkozó dokumentumokat lásd az Ausztrál Nemzeti Levéltár iratai között: National Archives of Australia (Canberra, a továbbiakban: NAA): A 1209 1957/5279. Az amerikai ENSZ-misszió 1956. október 29-i távirata szerint: „Kos said... special envoy being sent from Budapest to present latest views.” NARA: 764.00/10-2956.

47 Lásd: ÁBTL 3.2.4. K-1360/I.

48 ÁBTL: 3.2.4. K-1360/I.

49 1961-ben készült jelentés „Székely Bertalan fedőnevű leszakadt titkosmunkatárs ügyében,” amelyben idézik Hollai 1957. március 11-én a Külügyminisztériumban tartott beszámolóját. ÁBTL: 3.2.4. K-1360/I.

tés, jól érzékeltette, hogy a „központ” egyértelműen az ávó volt és maradt, nem a Parlament és nem is a Külügyminisztérium. Csakhogy a forradalom idején teljesen dezorientálódott államvédelem és a lebukott rezidensek mögött ott volt a valóságos erőcentrum, amiről a későbbi jelentés ugyancsak pontosan fogalmaz: „Hollai elvtárs ezidőben többször felkereste a szovjet állandó ENSZ-missziót, ahol a szovjet elvtársak tájékoztatást adtak az itthoni eseményekről, valamint a várható fejleményekről.”⁵⁰ Ezek szerint a New York-i szovjet ENSZ-delegátusok többet tudtak, mint Kádár és miniszterei, az előbbi ugyanis ezekben a napokban Moszkvában leckéztették történelemből, az utóbbiak pedig bujkáltak a forradalmárok elől, többen közülük a tököli szovjet támaszponton. Hollai emlékei szerint „állandóan beszéltünk vele [Szabóval], és végrehajtotta azokat az utasításokat, amelyeket a magyar állásponttal kapcsolatosan közösen kialakítottunk. ... Csak annyit kért, ne hagyjuk őt cserben, ha valami történik...”⁵¹

A „magyar” álláspont tehát a két ávós tiszt és a szerény Szabó konszenzusa volt, a szovjet elvtársak utasításai nyomán. És bár egy visszaemlékezés szerint ez a konszenzus nem volt mentes némi bizalmatlanságtól,⁵² a dokumentumok mindezt nem támasztották alá, Szabó feltehetően önszántából játszotta el a rá osztott szerepet.⁵³

Minden bizonnyal ez volt a legnagyobb siker, amit az ávósok az üvegpalotában elértek – legalábbis tudomásunk szerint, amit természetesen további történeti kutatások felülírhatnak. Hiszen éppen az 1956-os forradalmat követő, a világszervezetben „magyar ügynek” nevezett események vizsgálata során merült fel az ENSZ Közgyűlése által 1957 januárjában létrehozott, öttagú különbizottság munkatársában, a dán származású Povl Bang-Jensenben, hogy a kommunista titkosszolgálatok talán az ENSZ vezetésének legfelsőbb szintjéig is el-

50 ÁBTL: 3.2.4. K-1360/I.

51 ÁBTL 3.2.4. K-1360/I

52 Radványi János visszaemlékezései szerint Szabó karrierdiplomataként kezdte, és mindent végrehajtott, amit a szovjetek kértek tőle, de ennek okát egy sajátos „házi őrizetben” látta Radványi, aki szerint mindenhova két titkos ügynök kísérte, s ők egy percre sem hagyták egyedül. Vagyis a szovjetek nem bíztak benne, és Szabó jól tudta, hogy a legkisebb engedetlenség fizikai megsemmisítéséhez vezethet. Radványi 1972, 14–15.

53 A bizalom a későbbiekben a külügyi apparátus és a hírszerzés között is megromlott, Horváth Imre külügyminiszter 1956. november 13-án vezette a magyar delegációt az ENSZ közgyűlésen, majd utasítást adott, hogy a washingtoni követségen dolgozó volt „ÁVH-s beosztottak”, akiknek nevét nyílt táviratban is felsorolta, induljanak haza. A New Yorkba telepített magyar hírszerző rezidens felvette a kapcsolatot a szovjetekkel, amiért viszont Horváth felelősségre vonta őt. ÁBTL 1.6. BM II/3. Osztály, 7/2-256/1957. 1957. március 26-i jelentés az MNK külképviseleti intézményeinél tapasztalt eseményekről. 6–7. Köszönöm Palasik Máriának, hogy felhívta erre figyelmemet.

érnek, és képesek befolyásolni a titkárság vagy éppen a főtitkár döntéseit. Forrása pedig azoknak a – szovjet blokkból való – diplomatáknak az információja volt, akik konkrét neveket és adatokat is közöltek, de biztonságuk érdekében azt kérték, hogy Bang-Jensen ezt csak a legmagasabb szinten ossza meg amerikai politikusokkal, mert a keleti titkosszolgálatok „infiltrációja” meglepően magas szinteket ért el. Mivel erre nem volt módja, és az amerikai ENSZ-diplomaták sem bizonyultak partnereknek ebben a – később a világszervezet legmagasabb szintjéig is eljutó – konfliktusban, Bang-Jensen nemcsak magára maradt, de konstruált perekre emlékeztető módszerrel távolították el az ENSZ-ből, és amikor küzdelmét ekkor sem adta fel, holtan találták a New Yorktól nem messze fekvő Long Islanden. Halálának körülményei ellentmondásosak voltak, a rendőrségi vizsgálat felületesen és sietve az öngyilkosság következtetését vonta le, az FBI nyomozását Washingtonból állították le, és amikor az amerikai szenátus vizsgálóbizottsága létrejött 1960-ban, a nyomokat végleg eltüntették.⁵⁴

Az ávósok és moszkvai gazdáik – megváltozott néven, változó történelmi körülmények között, de változatlan célokkal – tovább dolgozhattak az üvegpalotában, leleplezésük lehetőségének olykor maga a világszervezet vette elejét. Sovány vigasz, hogy a nyugati hatalmak is éltek ezzel az eséllyel, hiszen az Alapokmányban mégsem erről volt szó, és ez az intézményesült cinizmus nyilván hozzájárult a világszervezet morális eróziójához.

Levéltárak

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL, Budapest)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL, Budapest)

National Archives and Records Administration (NARA, Washington D.C.)

National Archives of Australia (NAA, Canberra)

United Nations Archives and Records Management Section (UNARMS, New York)

Felhasznált irodalom

Baráth–Gecsényi 2015

Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990. Szerk. Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos. Budapest, MTA BTK, 2015.

Békés 2006

Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában.* Budapest, 1956-os Intézet, 2006.

54 Minderről bővebben: Nagy 2005 és Nagy 2020.

Gyarmati–Palasik 2013

Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban – az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956*. Budapest, L'Harmattan, 2013.

Nagy 2005

Nagy András: *A Bang-Jensen ügy*. Budapest, Magvető, 2005.

Nagy 2020

Nagy András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy” és az ENSZ – 1956-1963*. Budapest–Kőszeg, Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, 2020.

Pál 2025

Pál István: *New York – Washington – London*. Budapest, Gondolat, 2025.

Palasik 2011

Palasik Mária: A Hírszerző Osztály szervezete és állománya 1956–1962. *Betekintő* 5. évf. (2011) 2. sz.

Palasik 2014

Palasik Mária: Menekült vagy dezertált? Egy államvédelmi százados rejtélyes eltűnése. *Betekintő* 8. évf. (2014) 2. sz.

Radványi 1972

Radványi, János: *Hungary and the Superpowers*. Stanford, Hoover Institution – Stanford University Press, 1972.

Shevchenko 1985

Shevchenko, Arkady: *Breaking with Moscow*. New York, Knopf, 1985.

Tóth 2011

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. *Betekintő* 5. évf. (2011) 2. sz.

9. kép

Habsburg Ottó az Egyesült Államokban, 1963 körül.
Habsburg Ottó Alapítvány, Habsburg Ottó Gyűjtemény,
Fotó- és audiovizuális gyűjtemény, HOAL I-5-b 6-5.

Habsburg Ottó és a magyar ügy¹ az ENSZ-ben

Összefoglalás:

Habsburg Ottó mindig nagy odafigyeléssel követte Ausztria és Magyarország sorsát. Nemcsak egyszerű megfigyelő volt, hanem kiterjedt kapcsolati hálóját felhasználva megpróbált segítségére lenni az egykori Osztrák–Magyar Monarchia utódállamainak. Az 1956-os forradalmat különösen fontos történelmi eseményként értékelte már az első napokban. Úgy vélte, hogy a magyar ügy előmozdítására a legalkalmasabb helyszín az ENSZ lehet. Habsburg Ottó már 1956 októberében spanyol közvetítéssel szorgalmazta, hogy a magyarországi forradalom ügye a nemzetközi szervezet elé kerüljön. Az egykori trónörökös kezdeti lelkesedése azonban nagyon hamar alábbhagyott, látva az ENSZ tehetetlenségét. Habsburg Ottó már 1945-től bizalmatlanul tekintett erre a nemzetközi szervezetre, de a magyar ügy sorsa megerősítette számára, hogy aligha lehet érdemben számítani rá. 1956 és 1963 között mindezek ellenére különösen a madridi magyar félhivatalos követség segítségével megpróbált mindent megtenni, hogy a világ lelkiismeretét ébren tartsa a magyarországi forradalom letörése után is. Tanulmányunk jelentős részben az egykori trónörökös személyes hagyatékából előkerült, korábban nem ismert dokumentumokra támaszkodik, és ezeken keresztül értékes adalékokkal egészíti ki a korszakra és az ENSZ-re vonatkozó történelmi kutatásokat.

Kulcsszavak:

Habsburg Ottó, Egyesült Államok, Dag Hammarskjöld, Madrid

1 Az 1956-os magyar forradalom és leverésének kérdése 1956-tól 1962-ig szerepelt az ENSZ Biztonsági Tanács, majd pedig a Közgyűlés napirendjén. Ezt a szakirodalom „magyar ügyként” emlegeti. Lásd még Lakatos István, Nagy András és Alekszandr Sztikalin tanulmányát a kötetben.

Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó császárának legidősebb fia édesapja, IV. Károly halálát követően ugyan soha nem került trónra, mégis jelentős közéleti személyiséggé vált az 1930-as évektől. Neveltetése során különös hangsúly került az egykori Osztrák–Magyar Monarchia országaiért viselt felelősségre, ami jól magyarázta későbbi politikai elkötelezettségét. Habsburg Ottó egész életében különleges figyelmet szentelt Ausztriának és Magyarországnak. Az 1930-as években komoly küzdelmet folytatott Ausztria függetlenségéért, az Anschluss elkerüléséért.² A II. világháború alatt, 1940 és 1944 között az Egyesült Államokban, menekültként, a közép-európai országok függetlenségéért és a hitleri birodalom ellen munkálkodott. 1943-tól a Szovjetunió Duna-medencei térszerezésének elkerüléséért küzdött. Nagyon hamar felismerte, hogy Sztálin célkitűzése az orosz területek felszabadítása után a nyugat felé történő terjeszkedés lesz.³ Kihasználva személyes jó kapcsolatait Franklin D. Roosevelttel amerikai elnökkel és Winston Churchill brit miniszterelnökkel, hangot adott aggályainak, és megpróbált hatást gyakorolni a közép-európai térség sorsának alakítására. Tervei és elképzelései a washingtoni State Departmentnek az Európa II. világháború utáni kérdései megvitatásával és az ezzel kapcsolatos amerikai stratégia kialakításával foglalkozó különleges bizottsága, az Advisory Committee on Problems of Foreign Relations, vagyis a Külügyi Kapcsolatokkal Foglalkozó Tanácsadó Bizottság asztalára is eljutottak.⁴ Habsburg Ottó azonban kénytelen volt már 1945 elején, a jaltai konferencia kapcsán megállapítani, hogy minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult, és a kialakuló új világrend alapjainál „egyedül a hatalmi politika volt a döntő”.⁵ Az egykori trónörökös számára nyilvánvaló volt, hogy a háború alatt kényszerű szövetségben lévő angolszász hatalmak és Szovjetunió útjai szétváltak, és határozott szembenállás bontakozott ki köztük. 1946 januárjában, amikor *persona non grata*ként kénytelen volt elhagyni Ausztriát, teljesen nyilvánvaló volt számára, hogy ez a szembenállás már egyértelmű valóság. Habsburg Ottó ettől kezdve a kommunizmusellenes küzdelmet, a kelet-európai blokkba kényszerített országok felszabadításának elérését tűzte zászlajára. Történelmi családjának, társadalmi státuszának köszönhetően rendkívül kiterjedt, határokon átívelő ismeretségi körére támaszkodva megpróbálta előmozdítani a Duna-medencei országok ügyét.

2 Fiziker 2010.

3 Lásd Bullitt–Kennan 1972, 601–602.

4 Schweitzer 2013, 80.

5 Habsburg 1965, 5–6.

Habsburg Ottó kritikus véleménye az Egyesült Nemzetek Szervezetéről

Az egykori trónörökös azonban nem csupán a szovjet térnyerést látta súlyos problémának, hanem a Roosevelttel által mindenképpen felállítani kívánt Egyesült Nemzetek Szervezetének működési formáját is.⁶ Habsburg Ottó úgy vélte, hogy ez a világ összes országát magába foglalni kívánó intézmény idealista politika szülötte, és a valóságban aligha lesz hatékonyabb, mint a Nemzetek Szövetsége volt. Ennek egyik okát abban látta, hogy az Alapokmány nem írt elő jelentős különbségtételt a nagy, befolyásos és a kis, legtöbbször a nagyobb hatalmaktól jelentős függésben lévő államok között. Úgy vélte, hogy hiába próbálja ezt egyensúlyozni a Biztonsági Tanács összetétele, alapvetően ez a látszólag egyenlőségre törekvő rendszer számos visszaélés melegágya lesz. Évtizedekkel később adott interjújában így nyilatkozott: „a II. világháború előtt volt húsz állam, komoly állam. Most az ENSZ-ben százkilencven van, és ezek közül vannak mindenféle államok, amelyek alig léteznek. Kis államok nagyon kis lakossággal, de akiknek mind ugyanolyan joguk van, mint a nagy államoknak. Mi ennek a következménye? Hogy mindenféle sötét társaság egy ilyen államot megpróbálja megvásárolni, és onnantól az állami privilégiumokkal próbál mindenféle előnyt biztosítani.”⁷ Más helyen kijelentette, hogy ebben az intézményben „a teljesen felelőtlen többség lehet vezető hatalom a 130 tagállam között. A New York-i Közgyűlésen ugyanis abszolút többséget lehet összeállítani olyan államokból, amelyek együttvéve még csak egy százalékát sem adják a világszervezet költségvetésének.”⁸ Habsburg Ottó úgy látta, hogy a lobbitevékenység már kezdetektől jelen volt, és sokszor kedvezőtlenül manipulálhatóvá tette ezt a nemzetközi intézményt.

Az egykori trónörökös különösen nehezményezte az Egyesült Államok politikáját a szervezetben. Több esetben kritizálta, és hangsúlyozta, hogy annak ellenére, hogy alapító tagja és egyben jelentős finanszírozója is volt az ENSZ-nek, az 1948-ban ünnepélyesen elfogadott emberi jogok egyetemes nyilatkozatát csak akkor volt hajlandó zászlajára tűzni, ha az érdekeinek megfelelt. Különösen Kelet-Közép-Európa népeinek sorsa kapcsán nehezményezte, hogy Washington az ENSZ keretei között rendszeresen szemet huny súlyos kommunista visszaélések felett.⁹ 1948 szeptemberében a Párizsban tartott ENSZ Közgyűlésről írt elemzésében Habsburg Ottó aláhúzta, hogy nagyon ambiciózus programmal indult el

6 Baier–Demmerle 2002, 370.

7 Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK), Magyar Mozgóképkincs Megismer-tetéséért Alapítvány (a továbbiakban MMA), 0451_11_HO_980208. 00:01:02

8 Baier–Demmerle 2002, 369–370.

9 Habsburg 1979, 64–65.

ez a nemzetközi szervezet, de eddig semmilyen célját nem érte el. Az egykori trónörökös szerint ez leginkább a nyugati világ egységes irányvonalának hiánya és Moszkva obstrukciós magatartása miatt volt így.¹⁰ A magyarországi 1956-os forradalom kapcsán többször is szóvá tette a világszervezetben is megnyilvánuló amerikai politikai hozzáállás „cinikus voltát”, illetve a szovjet manipulációs tevékenység hatékonyságát.

Habsburg Ottó a magyar forradalom idején

Habsburg Ottó különösen nagy figyelmet szentelt a magyarországi politikai eseményeknek 1956-ban. Már a forradalom előtt érzékelte, főként Bakách-Bessenyei Györgynek, a New York-i Magyar Nemzeti Bizottmány külpolitikáért felelős prominens személyiségének 1956 tavaszán tett európai körútján készült feljegyzéséből,¹¹ hogy jelentősen növekszik az elégedetlenség a magyarok körében. Az egykori trónörökös a forradalom kirobbanásának hírére elsőként, 1956. október 24-én Marosy Ferencsel beszélt telefonon, aki a *de facto* működő madridi királyi magyar követség¹² vezetője volt ekkor, és jó kapcsolatot ápolt a Franco tábornok vezetése alatt álló spanyol kormányzattal. A beszélgetésről ugyan nincs részletes feljegyzésünk, de későbbi levelezésükből kiderül, hogy az egykori trónörökös utasította a diplomatát, álljon készenlétben, mert ha a szükség úgy kívánja, Spanyolország segítségét is igénybe kell venni a magyar forradalom sikere érdekében.¹³

Habsburg Ottó mindazonáltal az első két napban óvatos maradt. Gyűjtötte és elemezte a híreket. Meg kell jegyezni, hogy ekkor nem állt közvetlen érintkezésben Magyarországgal, és a rádióadásokon kívül a helyszínről nem jutott el hozzá információ. Leginkább a magyar emigráns körökre, illetve a nyugati sajtóra és külföldi kiterjedt kapcsolati hálójára tudott támaszkodni. A helyzetet október 26-án látta érettnak arra, hogy konkrét nemzetközi lépéseket tegyen. Marosy Ferencen keresztül kapcsolatba lépett a spanyol kormánnyal. Az egykori magyar trónörökös telefonba diktálta le üzenetét, amit jegyzék formájában a magyar követ juttatott el a címzetthez, Alberto Martin-Artajon spanyol külügyminisz-

10 Habsburg Ottó Alapítvány (a továbbiakban HOAL), Habsburg Ottó Gyűjtemény: I-10-1948-1538-Henrich Degenfeld iratanyag, külpolitikai jelentések, „The UNO in Paris” (1948. december 1.).

11 HOAL: I-2-b-Bakách-Bessenyei György (New York, 1956. július 6. Melléklet).

12 A madridi magyar követséget, amit a Magyar Népköztársaság által el nem ismert diplomata, Marosy Ferenc vezetett 1949-től és 1969-ig, Franco tábornok egyoldalúan elismerte. A külképviselet működését részben a spanyol kormány finanszírozta. A követség ezért *de facto* csak a nyugati magyar emigrációt tudta képviselni. Szekér 2023, 163–170.

13 Fejérdy 2021, 1007–1010.

terhez.¹⁴ Habsburg Ottó három nappal a forradalom kirobbanása után arra kérte Madridot, hogy az ENSZ-ben tiltakozzon a Szovjetunió magyarországi beavatkozása ellen. Már a rákövetkező napon, október 27-én a spanyol kormány ülésén megszavazták ezt a javaslatot, és New Yorkban az ország ENSZ-képviselte utasítást kapott a magyar forradalom kapcsán a tiltakozásra.¹⁵ Marosy október 27-én táviratban értesítette az egykori trónörököszt a madridi döntésről. Habsburg Ottó az információ megérkezését követően személyesen küldött francia nyelvű köszönetet Franco tábornoknak a „lovagias, együttérző, keresztényi gesztusáért”.¹⁶

Itt meg kell azonban jegyeznünk, hogy Bakách-Bessenyei György és Marosy Ferenc levelezéséből is kiderül, hogy nem a spanyol közbelépés volt a döntő a magyar ügy ENSZ-ben történt felvetésére.¹⁷ Maga a madridi *de facto* követ is hezitált, milyen formában találja Habsburg Ottó kérését Franco tábornok kormányának. Az egykori trónörökös október 26-i kérésével kapcsolatban ezt írta Bakách-Bessenyei Györgynek: „Mint táviratilag már jelentettem, ma délben felhívott ŐF. [Őfelsége] Pöckingből, és közölte, hogy ott [Németországban] interceptált [szerzett] rádióhírek szerint Miskolcon még tartják magukat a felkelők és állítólag megalakult volna valami ellenforradalmi kormány is. Egyben felkért ŐF., hogy továbbítsam a spanyol kormányhoz azt a szuggesztíóját [javaslatát], hogy Spanyolország ragadja magához a kezdeményezést, hogy az Egyesült Nemzetek tanácsának közbelépését kérje a fegyveres orosz beavatkozás ellen. Minthogy az adott helyzetben halasztást nem tartottam megengedhetőnek, és ha mások nem, akkor végső esetben Spanyolország is jó ahhoz, hogy az UNO-t¹⁸ felrázza, továbbítottam ŐF. üzenetét olyan formában, hogyha jónak látod a demarcheomat [intézkedésemet] úgy tüntethetem fel mindig, mintha a MNB [Magyar Nemzeti Bizottmány] is benne volna. Viszont, lehet bármilyen okból ezt nem tartanád helyesnek, – akkor úgyis lehet beállítani, hogy az iniciativa tisztán ŐF-é és én kizárólag postaszekrény voltam.”¹⁹

Három nappal később írt válaszában Bakách-Bessenyei György jelezte, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmány a Franco vezette Spanyolország támogató fellépését nem tartotta minden szempontból kívánatosnak. New Yorkból az egy-

14 HOAL: I-2-a-Marosy Ferenc (Madrid, 1956. október 26.) Marosy erről beszámolt Bakách-Bessenyei Györgynek is. Ez utóbbi levelet közli: Anderle 2002, 119.

15 Ferrero–Dolores 2018, 330.

16 HOAL: I-2-a-Franco, Francisco (Pöcking, 1956. október 27.) (A francia eredetiből a szerző fordította magyarra.)

17 Valójában az amerikaiak kezdeményezésére amerikai–brit–francia közös javaslatra került az ügy az ENSZ BT elé. Békés 2006, 16. Lásd továbbá: Kecskés D. 2007, 61.

18 The United Nations Organisation (UNO), az ENSZ angol nyelvű rövidítése.

19 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, a továbbiakban MNL OL): P2066-53673-0993. Marosy Ferenc levele Bakách-Bessenyei Györgynek (1956. október 26.).

kori berni követ bizalmasan jelezte Marosynak, hogy személyesen ő kérte az ENSZ titkárságán dolgozó befolyásos ismerőstől, hogy várják meg, míg más országok is tiltakoznak a magyarországi orosz katonai fellépés miatt, és ne csak a spanyol kormány ilyen irányú kérelmét vegyék alapul. Bakách-Bessenyei leírása szerint összegyűjtötték a többi állam tiltakozását, köztük Franciaországtól és Nagy-Britanniától is, ami így komolyabb névsort adott ki, és jelentősebb súllyal bírt, és nem volt annyira „kompromittáló” sem. Ugyanebben az október 29-én kelt levelében arról is értesítette Marosyt, hogy a magyar kérdés kapcsán két álláspont kristályosodott ki. Az egyik szerint, amit leginkább a britek hangoztattak, nincs értelme biztonsági tanácsi határozatot erőltetni, mert az oroszok úgyis megvétőzzák azt, és az a tény, hogy egyáltalán az ügygel foglalkoznak, már önmagában jelentős pszichológiai hatást tud gyakorolni a világ közvéleményére, és ezen keresztül kellemetlen Moszkvának. A másik megközelítés, amit egyébként a Magyar Nemzeti Bizottmány és maga Habsburg Ottó is vallott, az volt, hogy fontos lenne szavazásra bocsátani a kérdést a Biztonsági Tanácsban, mert ezzel még nagyobb publicitást lehet adni a magyarországi eseményeknek, még akkor is, ha a Szovjetunió ellene szavaz.²⁰

Habsburg Ottó mindeközben meg volt győződve arról, hogy az ő kezdeményezésére került napirendre a magyar ügy New Yorkban. Már október 26-én levelet küldött spanyol barátjának, Alfredo Sanchez Bellának,²¹ akinek többek között említést tett arról, hogy mennyire hálás azért, hogy Franco tábornok a magyarországi kérdést hajlandó volt az ENSZ elé terjeszteni.²² Közben bátorította Marosy Ferencet, hogy kérjen lehetőséget arra, hogy a spanyol rádió magyar adása legyen hosszabb, amit a diplomata el is ért. Így növekedett a műsoridő a korábbi 20 percről közel napi négy órára.²³ Marosy Habsburg Ottóval történt korábbi egyeztetés után október 29-én vasárnap hosszú beszédet tartott a madridi rádió magyar adásában, ahol kiemelte, hogy „kimagasló szerepe volt a nyugati tétovázás leküzdésében a magyar ügy legmagasabb pártfogójának, Ottó királyi hercegnek, aki egyenesen Franco államfőhöz fordult azzal a javaslattal, ragadja magához Spanyolország a kezdeményezést a magyar ügy felvállalásával az Egyesült Nemzetekben. Ottó királyi herceg páratlan tekintélyének köszönhető, hogy a spanyol minisztertanács 24 órán belül teljesítette a kérést.”²⁴

20 MNL OL: P2066-53673-0994. Bakách-Bessenyei György levele Marosy Ferencnek (New York, 1956. október 29.).

21 Alfredo Sanchez Bella (1916–1999) spanyol történész, politikus, diplomata. 1957–1967 között nagykövet, majd 1969–1973 között turisztikai ügyekért felelős miniszter volt.

22 HOAL: I-2-a-Sanchez Bella, Alfredo (Pöcking, 1956. október 27.) (A francia eredetiből a szerző fordította magyarra.)

23 Anderle 2002, 122.

24 HOAL: I-2-a-Marosy Ferenc (Madrid, 1956. október 29.)

Habsburg Ottó a forradalom napjai alatt nem csupán levelező, de telefonkapcsolatban is állt a magyar politikai emigráció kiemelkedő személyiségeivel. Ezeknek a beszélgetéseknek csak elvétve maradt nyoma, keveset tudunk arról, hogy az egyeztetéseken pontosan mi hangzott el. Az egykori trónörökös több évtizeddel később arra emlékezett, hogy leginkább az Egyesült Államokban élő egykori kisgazdapárti képviselővel, Eckhardt Tiborral osztotta meg gondolatait 1956 októberében.²⁵

Habsburg Ottó felelősséget érzett Magyarország jövőjének alakulásáért, így nemegyszer tanáccsal látta el – esetenként utasította – a magyar politikai emigráció vezetését. Az ENSZ-ről és a magyar kérdésről, amely a Biztonsági Tanács október 28-iki ülés után átkerült a Közgyűlés elé, ezekben a levelekben nem esett szó. Habsburg Ottó ekkor még bízott abban, hogy a nemzetközi szervezet hatékonyan tud majd fellépni, legalább a szovjet katonák túlkapásait meg lehet akadályozni, és Moszkvát számon lehet majd kérni. Az egykori trónörökös a cseh–osztrák vízügyi szakértőként ismert és az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságában is dolgozó Edmund Hartig grófnak írt levelében legalábbis hangsúlyozta, hogy amennyiben igaznak bizonyulnak azok a hírek, amelyek szerint a Szovjetunióba deportálnak magyar állampolgárokat, akkor kénytelen lesz a nemzetközi szervezet segítségül hívását ismételten javasolni.²⁶

Bizonyos fokú félelem mindazonáltal már ekkor felmerült benne, hiszen az 1956. október 29-én kirobbant szuezi válság kapcsán már ekkor feltételezhető volt, hogy a nagyhatalmi figyelem inkább a Közel-Keletre fog terelődni, és a magyar ügy háttérbe szorulhat. Habsburg Ottót különösen is foglalkoztatta ez a konfliktus. A Közel-Keletet és magát az Szezei-csatornát is jól ismerte. A pontosan egy évvel korábban, 1955 őszén tett nagy utazása során végigjárta az érintett térséget. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa gyorsan reagált a szuezi válságra, hiszen már október 31-én állásfoglalást fogadott el. Ez a tény Habsburg Ottót bizalommal töltötte el, mert azt remélte, hogy ennek következtében gyorsan lezárul a közel-keleti konfliktus, és így a magyar ügy továbbra is a figyelem középpontjában marad.

Az egykori trónörökös üdvözölte a november 1-én egyoldalúan bejelentett magyar semlegességi nyilatkozatot is, és reménykedett annak sikeres nemzetközi elfogadásában. Bízott abban, hogy az ENSZ felkarolja Nagy Imre kérését. Később erőteljesen nehezményezte, hogy ez nem történt meg.²⁷ A magyar miniszterelnöknek a szervezet főtítkárához még ugyanaznap eljuttatott távirata ugyanis a semlegesség deklarálásán túl egyben azt is kérte, hogy a nyugati nagy-

25 MMMA: 0451_43_HO_981003. felvétel pontos helye: 1:29:39

26 HOAL: I-2-a Edmund Hartig, Pöcking, 1956. október 31.

27 Habsburg Ottó később azt írta, hogy Nagy Imre is kénytelen volt konstatálni, hogy az ENSZ-től nem várhat semmit. Habsburg 1979, 139.

hatalmak nyújtsanak segítséget az ország semlegességének elismerésével. Ez nem kevesebbet jelentett, mint hogy egy a szovjet érdekszférába tartozó ország kormánya, s annak kommunista miniszterelnöke, ha közvetve is, Nagy-Britannia és Franciaország mellett az Egyesült Államok segítségét kéri függetlensége megőrzése érdekében. Ez a nem várt fejlemény alaposan feladta a leckét az amerikai politikusok számára, hogy az új helyzetben hogyan lehet a régi be nem avatkozási politikát folytatni.²⁸ Habsburg Ottó ekkor még reménykedett abban, hogy az éppen elnökválasztásra készülő Egyesült Államokban kormányzati szinten is felkarolják a magyar ügyet, és feladva korábbi elveiket, akár közvetve, de a külföldi csapatok beavatkozását ENSZ-támogatás mellett hajlandóak lesznek elfogadni.

Az egykori trónörökös már október 27-én értesült arról, hogy Spanyolország a katonai segítségnyújtást is fontolgatja. Ezt Habsburg Ottó támogatta, különösen miután fény derült arra, hogy szovjet katonai erő összevonása történik az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területén, Galíciában.²⁹ Az egykori trónörökös a spanyol katonai segítséget eredetileg az ENSZ jóváhagyásával és vezetésével képzelte el, amint Madrid is.³⁰ Ezt az elképzelést az amerikai magyarság is támogatta, illetve a spanyol fél is kinyilvánította készségét erre vonatkozóan.³¹ Franco köréből szerzett információra hivatkozva Marosy Ferenc már október 30-án arról számolhatott be Habsburg Ottónak, hogy Spanyolország kész akár 100 ezer önkéntest is a magyar határra szállítani.³² Nagy logisztikai problémát jelentett ugyanakkor, hogy Madrid nem rendelkezett megfelelő hatótávolságú repülőkkal, és az Egyesült Államok részéről nem támogatták az ötletet sem ENSZ keretei között, sem azon kívül. Habsburg Ottó ugyan sikerrel aktivizálta a spanyol kormányt Marosy Ferencen keresztül november 4-én, hogy legalább fegyvereket szállítsanak Magyarországra, de ennek kivitelezése Washington merev elutasítása miatt már nem történhetett meg.³³

28 Békés 1994, 169.

29 Marosy 1981, 72.

30 Anderle 2000, 57.

31 Ezt jól mutatja Marosy Ferencnek Bakách-Besseney Ferenchez 1956. november 3-án kelt levele, amelyben jelzi, hogy őt november 2-án megkereste Washingtonból, az amerikai magyar emigráció részéről Bacska Béla (az Amerikai Magyar Liga főtitkára, korábbi MTI levelező), hogy térképezze fel, lehet-e nagy mennyiségű kézfegyvert vásárolni Spanyolországban, amit el lehetne juttatni Magyarországra. Marosy már ekkor jelezte, hogy Habsburg Ottó közbelépése nélkül ilyen akció nem lehetséges. Anderle 2002, 123.

32 Uo., 122.

33 Fejérdy 2021, 1014–1017.

Az ENSZ-ből fokozatosan kiábránduló egykori trónörökös

Habsburg Ottó november 4. után valójában nem sok reményt fűzött Magyarország keleti blokkból történő kiszakításához, de a helyzetet még napokig nagyon bizonytalannak vélte. Az ENSZ reaktivitásának a hiányát különösen nehezményezte. 1956. november 7-én Milton Stover Eisenhowerhez, az egy nappal korábban újraválasztott amerikai elnök öccséhez fordult, aki ekkor a Pennsylvania Állami Egyetem rektora volt, és akivel kifejezetten jó kapcsolatot ápolt. Levelében Habsburg Ottó pontokba szedve osztotta meg gondolatait a magyarországi eseményeket illetően. Célja nem csupán barátja tájékoztatása volt, hanem rajta keresztül az amerikai államfő figyelmét is fel szeretne volna hívni a magyar ügy kapcsán több tényezőre is. Ezek között a megállapítások között a harmadik pontban a következőket húzta alá: „Tény sajnálatos módon az, amit most kell tapasztalnunk, hogy az ENSZ gépezete teljesen képtelen megbirkózni egy ilyen helyzettel. Miközben az ENSZ küldöttei beszélnek és beszélnek, a szovjetek cselekszenek.”³⁴

Habsburg Ottó hiába próbálta felrázni az amerikai politikai vezetést, kezdeményezése eredménytelen maradt.³⁵ Három héttel később, az ausztriai ügyeit intéző megbízottjának, August Lovreknek írt, november 29-én kelt levelében kifejtette: „A magyar ügy kapcsán attól tartok, hogy [...] Amerika nem akar tenni semmit Magyarorszáért, vagy legalábbis egyelőre nem. Ezért tolja előre az ENSZ-et. Viszont nem hiszem, hogy jelen pillanatban helyes lenne az ENSZ-szel szemben bármiféle konkrét lépést tenni, mert ezzel csak a nevetségessé válás veszélyének tennénk ki magunkat.”³⁶ Habsburg Ottó úgy vélte, hogy Washington nélkül a nemzetközi szervezet lényeges eredményt nem fog elérni a magyar ügy kapcsán, sőt az amerikai adminisztráció inkább saját felelősségéről próbálja elterelni a figyelmet azzal, hogy mindent az ENSZ keretei között intéz.

Az egykori trónörökös legalábbis így ítélte meg az ENSZ Közgyűlésének az USA javaslatára összehívott második rendkívüli sürgősségi, majd a XI. rendes ülészakán a betervezett és elfogadott határozati javaslatokat.³⁷ Ez a dokumentum elítélte ugyan a szovjet fegyveres beavatkozást, követelte az emberi jogok sérelmének orvoslását, a szabadság helyreállítását, az ENSZ ellenőrzése

34 MNL OL: P2066-53763-0967. Marosy Ferencnek küldött másolat Habsburg Ottó 1956. november 7-én Eisenhowernek írt leveléről.

35 Habsburg Ottót nagyon elkedvetlenítette az amerikai hajthatatlanság, legalábbis így látta ezt Marosy Ferenc, akivel Madridban találkozott 1956. november végén. MNL OL: P2066-53763-0970. Marosy Ferenc levele Bakách-Bessenyei Györgynek (Madrid, 1956. november 28.).

36 HOAL: I-2-b-Lovrek, August (Pöcking, 1956. nov. 29.) (Német eredetiből a szerző fordítása.)

37 Békés – Kecskés D. 2006, 128–132.

alatt általános választásokat; a deportálások megszüntetését és a folyamatban lévő „genocídium” leállítást, de az egykori trónörökös szerint alapvetően nem segített lényegesen a magyarországi helyzeten, mert semelyik területen nem volt konkrét eljárási javaslat, amely a felsoroltak megvalósítását lehetővé tette volna. Meg kell jegyeznünk, hogy az ENSZ Közgyűlés határozatai efféle javaslatokat nemcsak ez esetben, hanem általában sem tartalmaztak.

Habsburg Ottó már New Yorkba készülődött, amikor 1957. január 10-én a Közgyűlés öttagú különbizottságot jelölt ki annak érdekében, hogy a „Közgyűlést és valamennyi tagállamát a lehető legteljesebben és a lehető legjobban tájékoztassa egyrészt arról a helyzetről, amelyet a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége idézett elő azzal, hogy fegyveres ereje és más eszközök alkalmazásával beavatkozott Magyarország belügyeibe, másrészt a Közgyűlésnek e tárgyban tett javaslataihoz kapcsolódó fejleményekről”.³⁸ 1957. január 18-án érkezett az Egyesült Államokba, ahol hosszabb előadókörúton vett részt, illetve találkozott a magyarság prominens személyiségeivel. Itt és az azt követő hónapokban ugyan követte az ENSZ-ben zajló fejleményeket, de elsősorban a Magyarországról elmenekültek segítése és a magyar emigráció újjászervezése foglalkoztatta.³⁹

A Hammarskjöld ENSZ-főtitkárral szembeni kritika

1957 júniusában azonban Habsburg Ottó ismét nagyobb figyelmet fordított a szervezetre, hiszen ekkor került sor a magyar kérdéssel kapcsolatos jelentés közzétételére. Az egykori trónörökös azonban felháborítónak tartotta, hogy a dokumentum közzétételét követően heteken át nem történt semmi. Csupán 1957. augusztus 19-én jelentette be Dag Hammarskjöld ENSZ-főtitkár, hogy szeptember 10-ére összehívja a Közgyűlést a magyar kérdés megtárgyalására. Habsburg Ottó úgy vélte, hogy a késlekedést és lassú reagálást Washington érdektelensége és a nemzetközi szervezetet vezető svéd politikus személyes ambíciói okozzák. Az egykori trónörökös a főtitkári posztért újrainduló Dag Hammarskjöldöt azzal gyanúsította, hogy annak érdekében, hogy a szovjet támogatást is megkapja, nem kíván Magyarország kapcsán ujjat húzni Moszkvával.⁴⁰

A svéd politikus számítása be is jött, mert 1957. szeptember 26-án egyhangú döntéssel, tehát a Szovjetunió támogatása mellett folytathatta 1953-ban megkezdett mandátumát. Habsburg Ottó egyébként a magyar ügytől függetlenül is rossz véleménnyel volt Hammarskjöldről. 1957. áprilisban külön szigo-

38 Kecskés D. 2006, 39.

39 Fejérdy 2023, 1022–1023.

40 Kecskés D. 2025, 49–50.

rúan titkos jellemzést írt a svéd ENSZ-főtitkárról.⁴¹ A kétoldalas szöveget úgy vezette be, hogy a dokumentum „tartalma szigorúan titkosnak tekintendő; semmilyen körülmények között sem szabad közzétenni, vagy akár csak beszélgetésekben megemlíteni”. Habsburg Ottó kizárólag válogatott döntéshozók számára kívánta eljuttatni az általa gyűjtött háttérinformációkat. Egyedül Franco tábornoknak küldte el személyesen ezt a dokumentumot, illetve Georg Waldburg-Zeil hercegen⁴² keresztül a befolyásos osztrák szocialista politikus-diplomatának, későbbi kancellárnak, Bruno Kreiskynek, mert Bécs még 1957 júniusában sem döntött arról, hogy támogatja-e vagy sem Hammarskjöld újráválasztását. Habsburg Ottó reménykedett benne, hogy a semleges Ausztria az ENSZ-főtitkár új mandátuma ellen fog szavazni az írás elolvasása után. Az egykori trónörökös attól is tartott, hogy Hammarskjöld újráválasztásával nemcsak a magyar ügy kerül háttérbe, hanem a Kínai Népköztársaság a Biztonsági Tanácsban állandó tagságot nyerhet Tajvan helyett, és a szovjet érdekek így is erősödhetnek.⁴³

Az ENSZ főtitkárára vonatkozó terhelő információkról Habsburg Ottó Marosy Ferencet is tájékoztatta, mert az egykori trónörökös a spanyol vezetéssel rajta keresztül érintkezett leginkább. Ezt jól bizonyítja, hogy a madridi követ már 1956 decemberében, egy Bakách-Bessenyei Györgynek küldött levelében élesen elítélte Hammarskjöld magatartását a magyar ügy kapcsán.⁴⁴ Marosy Habsburg Ottónak küldött levelében több alkalommal is kárhoztatta az ENSZ-főtitkár működését. Így például 1958. július 17-én kelt levelében többek között Hammarskjöld és az Egyesült Államok késlekedő, elodázó politikája következményeként magyarázta az iraki király és miniszterelnöke meggyilkolását is.⁴⁵ Marosy és Habsburg Ottó levelezésében kifejezetten negatív az ENSZ-főtitkár megítélése.

Az egykori trónörökös, aki már az 1956-os forradalom előtt is visszafogott lelkesedéssel követte Hammarskjöld működését, fontosnak tartott minden eszközt megragadni, ami a svéd politikus 1957-es újráválasztását megakadályozhatta. Habsburg Ottó különösen abban reménykedett, hogy az Egyesült Államok felé közeledő spanyol diplomácia esetleg hatást tud gyakorolni az amerikai körökre annak érdekében, hogy az ENSZ-főtitkár ne kapja meg mandátuma meghosszabbítását újabb négy évre.

41 HOAL: I-7-a-1957-4-7, Information Concerning Mr. Hammarskjöld.

42 Georg Waldburg-Zeil (1928–2015), német herceg, közgazdász. A család európai birtokain kívül Argentínában több mint 10 ezer hektár birtokosa, illetve Schwäbischer Verlag GmbH & Co. KG médiavállalat résztulajdonosa volt jelentős vagyonnal és befolyással.

43 HOAL: I-2-a, Georg Waldburg-Zeil (1957. június 19.).

44 MNL OL: P2066-53761-0962, Marosy Ferenc, Madrid, 1956. december 23.

45 HOAL: I-2-a, Marosy Ferenc, Madrid, 1958. július 17.

Az 1957 áprilisában kelt szigorúan titkos elemzés többek között 1953-ból származó svéd figyelmeztetésekre is utalt, amelyek már ekkor komoly kockázati tényezőként emlegették túlzott szovjetbarátságát és egyben (feltételezett) homoszexualitását. Habsburg Ottó ehhez még hozzáteszi, hogy amerikai informátorain keresztül tudomására jutott az is, hogy az ENSZ-főtitkár különösen szoros kapcsolatot ápol egy titokzatos bolíviai milliommossal, Lopez Guevarával, aki feltételezések szerint az 1949 körül Latin-Amerikába települt Müller-Arnfels névre hallgató német kommunistaszimpatizánssal, az ún. „Rote Kapelle” tagjával volt azonos, vagyis vélhetően Moszkva ügynöke. Az egykori trónörökös szerint ez a „titokzatos személyiség” Innsbruckban tevékenykedett, majd később Svájcban, illetve Észak-Olaszországban volt, majd teljesen eltűnt. Habsburg Ottó feltételezi, hogy szovjet ügynökről van szó, így Hammarskjöld és Guevara kapcsolata szerinte több mint gyanús, és magyarázatot adhat a magyar ügygyel kapcsolatos időhúzásra.

1960 nyarán a zürichi egyetemen magyar fiatalok előtt tartott előadása után kérdésre válaszolva is élesen bírálta Hammarskjöldöt. Kijelentette többek között: „Nézzé, hogyha az UNO [ENSZ] akkor az Assembly [ENSZ Közgyűlése] döntéseit elfogadta volna, Hammarskjöld azt tette volna, amit a közgyűlés kívánt volna tőle, talán még lehetett volna csinálni valamit. De volt akkor, és van ma is az UNO főtitkárságában valaki, aki nem kifejezetten barátja a magyar nemzetnek. [...] És hát azon kívül az is tény, hogy a Hammarskjöld annyira szerette az arabokat és gyűlölte a zsidókat abban az időben, hogy inkább Szuezzel foglalkozott, mint a magyar forradalommal, a magyar forradalom nem érdekelte.”⁴⁶

Az egykori trónörökös később sem volt jó véleménnyel az ENSZ-főtitkárról. Úgy vélte, Hammarskjöld nemcsak az 1956-os forradalom kapcsán vallott kudarcot, de később a belga kongói harcok alatt is, hiszen egyike volt, aki kierőszakolta a nemzetközi szervezet katonáinak a jelenlétét, ami egy újfajta gyarmatosításhoz vezetett, és nem hozott sikert és boldogulást az ott élő embereknek.⁴⁷

Erről a kérdésről Marosy Ferencel is megosztotta a véleményét, amint erre fény derül a diplomata és az egykori trónörökös levelezéséből. A madridi magyar követség félhivatalos vezetője teljesen egyetértett Habsburg Ottóval a kongói események elemzését illetően. Marosy 1963-ban a spanyol rádió magyar adásában többek között elmondta, hogy „Moise Csombe, kongói politikus szabadságharcának egyik kimagasló epizódja volt, hogy az Egyesült Nemzetek hírhedt főtitkárát, Hammarskjöldöt, aki annak idején a magyar szabadságharc cserbenhagyásáért is felelős volt – az őserdőben repülőszerencsétlenség érte, és elpusztult. Hiába Isten nem ver bottal.”⁴⁸ A beszéd teljes átiratát elküldte Habs-

46 Pröhle 2021, 203.

47 Habsburg 1963, 279.

48 HOAL: I-2-a, Marosy Ferenc, „Katangai nemzetgyilkosság” (1963. február 11.).

burg Ottónak is, aki ugyan erre a konkrét megállapításra nem reagált, de dicsérte a magyar diplomatát a madridi rádióban tartott műsoraiért.

A Hammarskjölddel kapcsolatos későbbi történeti munkák ugyan teljességgel nem támasztják alá a vádakát a főtitkárral kapcsolatban,⁴⁹ de a magyar üggyel szembeni ellentmondásos és inkább negatív attitűdjeire azonban azóta jeles kutatók is rámutattak.⁵⁰

A spanyol ENSZ-képviselő mint fontos közvetítő szerv

Habsburg Ottó azonban nemcsak az ENSZ-főtitkárra neheztelt, hanem az egész intézmény tehetetlenségét és az önző nagyhatalmi politikai játszmákat is kritizálta. Az egykori trónörökös a magyar üggyel kapcsolatban rendkívül informált volt, amire kiterjedt levelezéséből is fény derül. Bakách-Bessenyei György Habsburg Ottó kérésére rendszeresen küldött jelentéseket a magyar emigrációról, de nemegyszer a nemzetközi szervezetnél zajló kérdésekről is tájékoztatta.⁵¹ A legfontosabb összekötő ebben a kérdésben továbbra is Marosy Ferenc maradt. Habsburg Ottó a magyar diplomatán keresztül leginkább a spanyol diplomáciára számított. Spanyolország ENSZ-képviselője, amelyet 1956 és 1963 között José Félix de Lequerica y Erquiza⁵² vezetett, rendszeresen támogatóan lépett fel a magyar ügy érdekében. Marosy 1957 decemberétől egy-két havonta küldött részletes beszámolókat – hol magyar, hol angol nyelven – Habsburg Ottónak, amelyekben külön kitért a magyar üggyel kapcsolatos közbenjárásaira is.⁵³ A madridi magyar félhivatalos követ minden évben az ENSZ Közgyűlés ülészsaka előtt elment a külügyminisztériumba, és kérte a spanyol kormány kiállítását a „valódi Magyarország” mellett. Franco tábornok kormánya mindig a magyar ügy támogatása mellett foglalt állást, és Lequerica nagykövet, aki egyébként jó viszonyt ápolt Bakách-Bessenyei Györgyvel is,⁵⁴ rendszeresen ennek megfelelően beszélt a Közgyűlés előtt. Spanyolország még 1963 után is hajlandó volt rendszeresen felszólalni a magyar forradalom eltiprásának ügyében, amikor az már

49 Lipsey 2013.

50 Nagy 2020.

51 Pl. HOAL: I-2-a, Bakách-Bessenyei György, Bakách-Bessenyei György levele Habsburg Ottónak (1956. március 29.).

52 José Félix de Lequerica y Erquiza (1891–1963) spanyol jogász, diplomata és politikus, aki 1944 és 1945 között külügyminiszter, 1951 és 1954 között Spanyolország washingtoni követe volt. 1955–1963-ig spanyol ENSZ-nagykövet.

53 Az első ilyen részletes beszámoló: HOAL: I-2-a, Marosy Ferenc, Marosy Ferenc: Havi Tájékoztató a madridi m. kir. követség működéséről (1958. január 31.).

54 MNL OL: P2066-53761-0866, Marosy Ferenc, Marosy levele Bakách-Bessenyei Györgynek (Madrid, 1957. szeptember 9.).

hivatalosan nem is szerepelt a Közgyűlés napirendjén.⁵⁵ Habsburg Ottó esetenként Marosyn kívül José Ignacio Escobar y Kirkpatrick spanyol író, politikus és publicista – aki 1949-től a Valdeiglesias márkai nemesi címet viselte, és Franco tábornok közvetlen tanácsosa volt –, illetve Alberto Martín-Artajo Álvarez, 1945 és 1957 között külügyminiszterként szolgáló politikus segítségével próbált az ENSZ-ben zajló ügyekre hatni,⁵⁶ de kapcsolatban volt D. Antonio de Luna jogász-professzorral is, aki 1957-ben járt New Yorkban, és érdeklődött a magyar ügy iránt. Az egykori trónörökös kiterjedt kapcsolataira támaszkodva mindent megtett, hogy a nemzetközi szervezetben Spanyolország ébren tartsa világ lelkiismeretét az 1956-os magyarországi forradalommal kapcsolatban.

Habsburg Ottó és a Lodge testvérek szerepe a magyar ügy kapcsán

Habsburg Ottó Madridra azért is támaszkodott, mert 1955 januárjától az Egyesült Államok itteni nagykövete John Davis Lodge – volt képviselő, Connecticut állam volt kormányzója, ismert színész – volt, akinek a bátyja, az egykori szenátor és alelnökjelölt, ifj. Henry Cabot Lodge 1953 februárjától az amerikai ENSZ-delegáció vezetőjeként tevékenykedett. Az egykori trónörökös úgy vélte, ki kell használni ezt a lehetőséget, hogy két fontos posztion egy testvérpár szolgál. Marosy Ferenc Madridban különösen jó kapcsolatot ápolt John Davis Lodge-dzal, aki egyébként 1947 szeptemberében Budapesten is járt, jó emlékeket őrzött a magyarokról, és tisztában volt a kommunista hatalomátvétel okozta problémákkal.⁵⁷ 1957. február 9-én Magyarország spanyolországi félhivatalos képviselője hosszan tárgyalt amerikai kollégájával az ENSZ Közgyűlése előtt lévő magyar ügyről. John Lodge hajlandó volt közvetíteni az észrevételeket nem csupán testvére, hanem Washington felé is. Marosy Bakách-Besseney Györgynek, de Habsburg Ottónak is megküldte másolatban azt a levelet, amit az amerikai nagykövetnek címzett.⁵⁸ John Lodge nagy szimpátiával követte a magyar ügyet, és készséggel közvetítette a hozzá eljuttatott, ezzel kapcsolatos információkat Washingtonba.⁵⁹ 1958 októberében Habsburg Ottót értesítette Marosy Ferenc, hogy a spanyolországi magarság nevében gratulált John Lodge-on ke-

55 HOAL: I-2-a Marosy Ferenc, Marosy Ferenc: Negyedévi beszámoló a spanyol helyzetről és a madridi m. kir. követség működéséről, 1963. július-szeptember (Madrid, 1963. szeptember 30.). 3.

56 HOAL: I-2-a Marosy Ferenc, Marosy levele Habsburg Ottónak (Madrid, 1958. december 2.).

57 Elutaztak az amerikai törvényhozók. *Kis Újság* 1947. szeptember 30. 2.

58 MNL OL: P2066-53761-0971-0972, Marosy, Marosy Ferenc levele és csatolmánya (Madrid, 1957. február 9.).

59 HOAL: I-2-a, Marosy Ferenc (1960. szeptember 30.).

resztül testvérének, ifj. Cabot Lodge-nak, és megköszönte az amerikai ENSZ-delegáció vezetőjének a Közgyűlésen a magyar ügygel kapcsolatos elkötelezettségét.⁶⁰ 1959-ben a madridi amerikai követ megküldte magyar kollégájának testvére New Yorkban elmondott beszédét, és hangsúlyozta, hogy Washington nem fogja hagyni, hogy a magyar ügy feledésbe merüljön.⁶¹ Marosy 1960 őszén mindazonáltal továbbította Habsburg Ottónak Bartók László – egykori magyar diplomata, 1945 és 1947 között bécsi követ, az Európai Rab Nemzetek Közgyűlésének tagja – jelentését, amelyet az ENSZ-ben zajló eseményekről írt. Ebben Cabot Lodge-dzsal kapcsolatban inkább negatív megállapításokat lehet olvasni. Bartók László szerint az amerikai diplomata még csak formálisan sem tett politikai kijelentést a szovjet katonai akcióval szemben 1956 októberében. „Ő volt az, aki 1956 november 2-án arra való hivatkozással, hogy a hírek szerint tárgyalások indulnak meg a budapesti kormánnyal a szovjet csapatok visszavonására vonatkozólag, szovjet indítványra és a többi nyugati szavazat ellenére, elhalasztatta a Biztonsági Tanács tárgyalását.” Bartók úgy vélte, Cabot Lodge szép beszédekkel mond, de a háttérben kompromisszumokat köt az oroszokkal.⁶² Habsburg Ottó különleges érdeklődést mutatott az egykori bécsi követ jelentései iránt. Az egykori trónörökös saját véleményének megerősítését olvasta ezekben a levelekben. Habsburg Ottó természetesnek vette Cabot Lodge magatartását, mert már a kezdetektől úgy vélte, hogy az amerikai kormány inkább csak látszatpolitizálást folytat, de nem kívánja a *status quo*t felrúgni. Később, amikor az amerikai politikus diplomata már Vietnámban szolgált, az egykori trónörökös az országba tett látogatása kapcsán személyesen is kapcsolatba lépett vele, és viszonyuk inkább szívélyes volt.⁶³

Habsburg Ottó és a magyar ügy lekerülése az ENSZ Közgyűlés napirendjéről

Habsburg Ottó már 1957-től elsősorban elvből ragaszkodott a magyar ügynek az ENSZ Közgyűlés napirendjén tartásához, de kevés reményt fűzött ahhoz, hogy ezzel érdemi változást lehet előidézni Magyarország számára és a hidegháborús nemzetközi helyzetet illetően. Így nem lepődött meg 1959. november 25-én, amikor Povl Bang-Jensen dán diplomatát, három nap keresés után, New Yorkban, az Alley Pond Parkban átlőtt jobb halántékkal találták meg. Az egykori ügyvéd halála, aki egyébként 1939 és 1948 között Dánia washingtoni nagykövetség-

60 HOAL: I-2-a Marosy Ferenc (1958. október 1.).

61 HOAL: I-2-a Marosy Ferenc (1959. február 28.).

62 HOAL: I-2-a Marosy Ferenc (1960. október 28.).

63 HOAL: I-2-a Cabot Lodge (Saigon, 1966. szeptember 9.).

gén dolgozott, és 1949-től volt csak a nemzetközi szervezet munkatársa, jelentős visszhangra talált, és máig megoldatlan rejtély. Mindazonáltal erősen feltételezhető az idegenkezűség. A diplomata ugyanis, nem engedelmeskedve a feletteseinek, a magyar ügygel foglalkozó ún. Ötös Bizottság másodtitkáráként nem volt hajlandó kiadni a neveit azoknak a magyar menekülteknek, akiket kihallgattak. Az ENSZ főtitkára fegyelmi eljárást is indított ellene. Azon a napon találták meg holtan, amikor a magyar ügy tárgyalása napirenden volt a szervezet közgyűlése előtt.⁶⁴ Ez a tragikus esemény és ennek meglepő időpontja még inkább megerősítette Habsburg Ottót, hogy megérzése megalapozott volt. Az egykori trónörökös, aki még a háború alatt az Egyesült Államokból jól ismerte a magyar ügygel leginkább azonosuló dán diplomatát, és tisztában volt azzal, hogy milyen jelentőséggel bír, hogy nem volt hajlandó kiadni a meginterjúvott 111 magyar menekült személyazonosságát, kezdetektől elutasította azt az állítást, hogy öngyilkos lett volna a magyar ügygel foglalkozó bizottság titkára. Később, 1960. június 18-án a zürichi egyetemen tartott előadásán kérdésre válaszolva kifejtette: „Én régen ismertem Bang-Jensent, talán 20 éve jól ismertem. És ha valaki azt meséli, hogy a Bang-Jensen öngyilkos lett, aki ismeri őt, az tudja, hogy ez nem igaz, ott egészen más erők működtek közre.”⁶⁵ Habsburg Ottó egyébként azonnal az elhunyt diplomata családjának segítségére próbált sietni, de hamar felfedezte, hogy megelőzték. Barátja, gróf Hoyos János már a tragikus esemény nyilvánossá válásának napján elkezdte az adománygyűjtést.⁶⁶ Habsburg Ottó egyébként az egykori magyar mágnástól, Chorin Ferencről értesült az akcióról.⁶⁷ Az adományozók kezdeti lelkesedése azonban csak rövid ideig tartott, mert 1960 februárjában Habsburg Ottó már azt a hírt kapta, hogy a gyűjtést befejezik, mert nem nagyon van adakozó.⁶⁸ Néhány hónappal később az egykori trónörökös arról értesült Hoyos gróf leveléből, hogy összesen 728 dollár gyűlt össze az elhunyt diplomata családjának megsegítésére.⁶⁹

Bang-Jensen halálát követően Habsburg Ottó még inkább fenntartásokkal követte az ENSZ Közgyűlésén zajló eseményeket, de érdeklődése nem lankadt az ügy iránt. 1961-ben az egykori trónörökös jelezte Marosynak, hogy a volt bécsi követ, Bartók László magyar ügygel kapcsolatos jelentései érdeklik, és szeretne

64 Nagy 2005, 128–217.

65 Pröhle 2021, 203.

66 HOAL: I-2-a Hoyos János (1960. január 25.).

67 HOAL: I-2-a Chorin Ferenc (1959. december 14.).

68 HOAL: I-2-a Chorin Ferenc (1960. február 5.).

69 HOAL: I-2-a Hoyos János (1960. július 27.). Ehhez a leveléhez Hoyos János gróf csatolta Povl Bang-Jensen felesége köszönőlevelének másolatát is.

az egykori diplomatával személyesen ismét⁷⁰ kapcsolatba lépni, és ehhez kéri a segítségét.⁷¹ Habsburg Ottó néhány hónappal később fel is vette a szálát a New Yorkban működő volt követtel. A Bartók László által készített elemzéseket, amelyek Marosyn keresztül jutottak el hozzá, mindig nagy érdeklődéssel olvasta. Az egyik ilyen levél ébresztette rá arra,⁷² hogy a korszakban Dahomeynek hívták afrikai ország (ma Benin) 1962-ben már a magyar ügy napirenden tartása ellen kívánt szavazni. Habsburg Ottó ennek az információnak a birtokában fordult Maximilien Quenum-Possy-Berry francia–benini egykori szenátorhoz, hogy segítségét kérje.⁷³ Az egykori trónörökös francia ismerősén, a háború alatt hírszerző tevékenységet folytató normandiai grófon, François de la Noë-n⁷⁴ keresztül ismerte a politikust. Quenum szenátort Habsburg Ottó arra kérte, járjon közbe, hogy országa ne szavazzon a magyar ügy ellen az ENSZ Közgyűlésén 1962-ben, hiszen ezzel a népek önrendelkezése ellen tenne lépést, ami ha másért nem, Dahomey, azaz Benin függetlensége miatt sem elhanyagolható tényező. A szeptemberben kezdődő közgyűlési ülésszakon 43 szavazattal, 34 ellenében és 19 tartózkodás mellett a magyar kérdés továbbra is napirenden maradt, de már erősen kérdéses volt, hogy meddig. Habsburg Ottó már néhány hónappal korábban értesült arról, hogy az Egyesült Államok keresi a megállapodás lehetőségét a Kádár János vezette Magyarországgal,⁷⁵ és így az ENSZ-ben megjelenő magyar ügy sorsa várhatóan megpecsételődik. Támogatta azt a magyar emigráció által előkészített tiltakozó akciót, amelynek keretében főként amerikai segítséggel memorandumot kívántak terjeszteni az ENSZ Közgyűlésében. Eckhardt Tibor, mint a kezdeményezők egyike, rendszeresen informálta erről az egykori trónörökös.⁷⁶ Ezen felbuzdulva Habsburg Ottó 1962. augusztus 12-én több amerikai lapban (*Indianapolis Star*, *Lancaster Sunday News*) cikket jelentetett meg a magyar ügygel kapcsolatban.⁷⁷

70 Bartók Lászlóval Habsburg Ottó 1947. októberében találkozott először, és folytatott komolyabb eszmecsere. Az egykori trónörökösnek már ekkor kiváló amerikai kapcsolatairól számolt be a magyar diplomata. Erről egy évvel később külön levélben is írt Habsburg Ottónak. HOAL: I-10-1948-1501, Bartók László (Genf, 1948. március 18.).

71 HOAL: I-2-a Marosy Ferenc (1961. január 7.).

72 HOAL: I-2-a Marosy Ferenc (1962. szeptember 6.).

73 HOAL: I-2-a Quenum-Possy-Berry (1962. szeptember 6.).

74 François Aubry de la Noë (1895–1968): francia író, diplomata, politikus. Normandiai gróf, Charles de Gaulle tábornok bizalmasa, kereszténydemokrata és konzervatív körökben mozgó, számos titkos misszióval megbízott személy, aki szoros kapcsolatban volt Habsburg Ottóval.

75 Borhi 2015, 175–217.

76 HOAL: I-2-a Eckhardt Tibor (1962. július 12.).

77 HOAL: I-2-a Eckhardt Tibor (1962. augusztus 17.).

Mint ismeretes, minden erőfeszítés hiábavaló volt, mert 1962. december 20-án az ENSZ Közgyűlés XVI. ülészsaka elfogadta az amerikai határozati javaslatot, és jóváhagyta Sir Leslie Munro, az ENSZ Közgyűlés Magyarországgal foglalkozó különmegbízottja újabb jelentését, amely helytelenítette, hogy a Szovjetunió és „a jelenlegi magyar rezsim” továbbra is figyelmen kívül hagyja a Közgyűlésnek a magyarországi helyzettel foglalkozó határozatait. Ezt a hajthatatlanságot mint akadályozó körülményt figyelembe véve, a korábbi határozatok elfogadása mellett olyan döntés született, hogy a Magyarországgal foglalkozó képviselő pozícióját meg lehet szüntetni, és a magyar ügyet le lehet venni az ENSZ Közgyűlésének napirendjéről. Habsburg Ottó nem lepődött meg ezen a fordulaton. Az egykori trónörökös, aki mindvégig sejtette, hogy az idő múlásával a nagyhatalmi érdekek szembenállása miatt a nemzetközi szervezet aligha fogja tudni a magyar ügyet örökre napirenden tartani, megerősítve érezte megérzéseit, és egyben a bekövetkezett változás táplálta ellenérzéseit az ENSZ-szel kapcsolatban.

1963. január 10-én Brüsszelben, a Diner Charlemagne nevű belga, a közös európai építkezést támogató szervezet rendezvényén Habsburg Ottó összefoglalta véleményét a nemzetközi szervezettel kapcsolatban. Többek között kijelentette, hogy az ENSZ a nagyhatalmak hibájából egy új világhatalom és a neokolonizáció eszközévé vált. Hangsúlyozta, hogy az „ENSZ a jelenlegi struktúrájában veszélyezteti a nemzetközi békét”. Habsburg Ottó úgy vélte, hogy Európának bátran és egységesen kellene fellépnie ebben a világszervezetben, és nem szabad hagyni, hogy az ún. harmadik világ országait kihasználva erős, veszélyes ideológiai csoportok domináljanak.⁷⁸ Egy évtizeddel később az *Új Európa* folyóiratban megjelent cikkében a magyar ügy sorsára is utalva a nemzetközi szervezet kapcsán elsősorban az Egyesült Államok felelősségét vetette fel. A következőket írta: „Amerikának el kell utasítania azt a kettős erkölcsöt, amely manapság az ENSZ cselekvéseinek valósággal a törvénye lett. Az önrendelkezési jog jelenleg – ha az ENSZ-hez igazodunk – gyakorlatilag azt jelenti, hogy a Szovjetunió kiszélesítheti befolyási övezeteit. Az érdekelt népeket senki sem kérdezi meg, sem a Szaharában, sem Rodéziában. Egyszerűen meghatározzák a számukra, minék és hogyan kell lennie. Ezzel szemben Amerikának ki kellene harcolnia, hogy biztosítsák a valódi be nem avatkozást és a népek egyenlőségét. Ha az ENSZ fórumaira meghívják a palesztinokat, akkor hallgassák meg a közép-kelet-európai népek, magyarok, szudétánémetek stb. panaszait is. Ha pedig ellenzik a beavatkozást, akkor ez vonatkozzék az oroszokra, az észak-vietnamiakra és a kubaikra is.”⁷⁹

78 HOAL: I-4-b Diner Charlemagne (Brüsszel, 1963. január 10.).

79 Habsburg 1976, 5.

Összegző gondolatok

Habsburg Ottó, aki száműzetésben töltötte élete nagy részét, mindig nagy odafigyeléssel követte Ausztria és Magyarország sorsát. Nemcsak egyszerű megfigyelő volt, hanem kiterjedt kapcsolati hálóját felhasználva megpróbált segítségére lenni az egykori Osztrák–Magyar Monarchia utódállamainak. Az 1956-os forradalmat különösen fontos történelmi eseményként értékelte már az első napokban. Úgy vélte, hogy a magyar ügy előmozdítására a legalkalmasabb helyszín az ENSZ lehet. Habsburg Ottó már 1956 októberében, spanyol közvetítéssel szorgalmazta, hogy a magyarországi forradalom ügye a nemzetközi szervezet elé kerüljön. Az egykori trónörökös kezdeti lelkesedése azonban nagyon hamar alábbhagyott, látva az ENSZ tehetetlenségét. Habsburg Ottó már 1945-től bizalmatlanul tekintett erre a nemzetközi szervezetre, de különösen az 1950-es évek közepétől Hammarskjöld főtitkárságát rendkívül kritikusan szemlélte. Nem voltak illúziói, de nem adta fel a reményt, hogy a magyar politikai emigráció kiemelkedő személyiségeinek segítségével nyomást tudjon gyakorolni az ENSZ-re Magyarország kérdésében. Leginkább Spanyolországra tudott támaszkodni, itt talált a legnagyobb megértésre, ezért az itt működő félhivatalos nagykövetség és Marosy Ferenc szerepe különösen kiemelkedő volt. Ráadásul az a tény, hogy az Egyesült Államok madridi külképviseletének, valamint az ENSZ-be delegált küldöttségének a vezetője testvérpár volt, különleges lehetőséget kínált a magyar ügy előmozdítására. Habsburg Ottó nem csupán Spanyolországra támaszkodott, hanem más szálakon is megpróbálta a nemzetközi szervezetben Magyarország kérdését napirenden tartani. Az egykori trónörökös tisztában volt azzal, hogy nem érdeke egyik félnek sem a *status quo* megváltoztatása, de úgy gondolta, hogy legalább az a tény, hogy az ENSZ visszatérően foglalkozik a magyar ügygel, elősegítheti, hogy teljesen nem merüljön feledésbe a forradalom. Továbbá folyamatosan láthatóvá teszi a kommunista rendszerek álságosságát és brutalitását, miközben éberségre bátoríthatja a nyugati világot, és akár hosszú távon a keleti blokkban is erjedést hozhat. 1962-ben, amikor Magyarország kérdése véglegesen lekerül a nemzetközi szervezet napirendjéről, Habsburg Ottó számára ismételten megerősítést nyert az a tény, hogy az ENSZ a nagyhatalmak játszótereként működik, és ideológiai harcok helyszíne, amely inkább veszélyezteti a világbékét, mintsem a konfliktusok megfelelő kezelését tudná előmozdítani. Az egykori trónörökös az ENSZ működésének problémái kapcsán leginkább az Egyesült Államok felelősségét vetette fel, nem csupán az 1960-as években, hanem később is. Habsburg Ottó úgy vélte, hogy a nemzetközi szervezet számára leginkább az értékorientált, egységes európai fellépés lehetne célravezető, adhatna pozitív impulzust.

Levéltári források

Habsburg Ottó Alapítvány (Budapest, HOAL), Habsburg Ottó Gyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, MNL OL)

Bakách-Bessenyei György iratai, P2066. Mikrofilm (MF) 53673 Marosy Ferencsel folytatott levelezés.

Országos Széchényi Könyvtár (Budapest, OSZK), Magyar Mozgóképkincs Megismertetéséért Alapítvány (MMA)

Bokor Péter és Hanák Gábor hosszú éveken át (1977–2005) több alkalommal is folytatásos interjút készítettek Habsburg Ottóval, amelynek rövid, szerkesztett részét televíziós adásban, illetve az *Isten akaratából* című filmben közreadták. A teljes, vágatlan interjűk eddig nem kerültek közlésre. A tanulmányban ezekből a nyers videóanyagokból idézek, megjelölve a pontos időpontot, ahonnan az adott témában elhangzott mondatok a felvételen hallhatók. – Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK), Történeti Interjúk Tára, Magyar Mozgóképkincs Megismertetéséért Alapítvány (a továbbiakban: MMA), Habsburg Ottó Interjúk, 0451_11_HO_980208. Pöcking, 1998. február. 8.

Felhasznált irodalom

Anderle 2000

Anderle Ádám: 1956 és a spanyol katonai beavatkozás kérdése. In: *Magyarország és a hispán világ*. Szerk. uő. Szeged, Hispánia, 2000 (MTA-SZTE Hispanisztika Kutatócsoport: Kutatási közlemények II).

Anderle 2002

A Marosy-iratok. Magyar királyi követség Madridban 1948–1957. Szerk. Anderle Ádám. Szeged, 2002.

Baier–Demmerle 2002

Baier, Stephan – Demmerle, Eva: *Habsburg Ottó élete*. Budapest, Európa, 2002.

Békés 1994

Békés Csaba: Az Egyesült Államok és a magyar semlegesség 1956-ban. In: *Évkönyv III. – 1994*. Budapest, 1956-os Intézet, 1994. 165–178.

Békés 2006

Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Budapest, 1956-os Intézet, 2006.

Békés – Kecskés D. 2006

Az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének a magyar ügygel foglalkozó határozatai, 1956. november – 1962. december. In: *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben 1956–1963*. Szerk. Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv. Budapest, ENSZ Társaság, 2006. 117–137.

Borhi 2015

Borhi László: *A nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest, Osiris – MTA BTK TTI, 2015

Bullitt–Kennan 1972

For the President: Personal and secret. Correspondence between Franklin D. Roosevelt and William C. Bullitt. Eds. Orville H. Bullitt – George F. Kennan. Boston, Brown and Company, 1972.

Fejérdy 2021

Fejérdy Gergely: Habsburg Ottó és az 1956-os forradalom. *Századok* 155. évf. (2021) 5. sz. 1003–1024.

Ferrero–Dolores 2018

Ferrero, Blanco – Dolores, Maria: *La Revolucion Hungara de 1956. El despertar democratico de Europa del Este*. [Huelva], Universidad de Huelva, 2018.

Fiziker 2010

Fiziker Róbert: *Habsburg kontra Hitler*. Gondolat, Budapest, 2010.

Habsburg 1963

Habsburg Ottó: *Européens et Africains. L'entente nécessaire*. Paris, Hachette, 1963.

Habsburg 1965

Habsburg Ottó: Az igazi béke alapja. *Új Európa* 7. évf. (1965) 8. sz. 8–9.

Habsburg 1976

Habsburg Ottó: Pax Americana, ahogy én látom. *Új Európa* 15. évf. (1976) 4. sz. 5–7.

Habsburg 1979

Habsburg Ottó: *Jalta*. München, Griff, 1979.

Kecskés D. 2007

Kecskés D. Gusztáv: *Franciaország és a magyar forradalom 1956*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2007.

Kecskés D. 2025

Kecskés D. Gusztáv: *Humanitárius akció globális méretekben. Az 1956-os magyar menekültek nemzetközi befogadása*. Budapest, BTK TTI – NEB, 2025.

Marosy 1981

Marosy Ferenc: *A madridi m. kir. követség története az emigrációban 1949–1969*. Kézirat. 1981 (Külgazdasági és Külügyminisztérium Bánffy Miklós Szakkönyvtár).

Nagy 2005

Nagy András: A Bang–Jensen ügy. '56 nyugati ellENSZélben, Budapest, Magvető, 2005.

Nagy 2020

Nagy András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy” és az ENSZ. 1956–1963*. Budapest, Kossuth, 2020.

Lipsey 2013

Lipsey, Robert: *Hammar skjöld: a Life*. Michigan, University of Michigan Press, 2013.

Próhle 2021

Próhle Gergely (szerk.): *Habsburg Ottó és a rendszerváltozás*. Budapest, Habsburg Ottó Alapítvány, 2021.

Schweitzer 2013

Schweitzer András: Öt emigráns ötletel – Edvard Beneš, Eckhardt Tibor, Habsburg Ottó, Milan Hodža és Władysław Sikorski konföderációs terve a második világháború idején. In: *Doktorandusz hallgatók I. konferenciája, 2012. május 9.* Eger, Líceum, 2013. 75–90.

Szekér 2023

Szekér Nóra: Magyar Királyi Követség Madridban, 1949–1957. In: Herczeg Lili – Vasbányai Ferenc (szerk.): *Habsburg Ottó Alapítvány éves beszámoló 2023*. Budapest, Habsburg Ottó Alapítvány, 2023. 163–170.

10. kép

A szovjet delegáció az ENSZ Közgyűlés 12. ülészakájának nyitóülésén.
New York, 1957. szeptember 17. Az első sorban balról jobbra:
Arkagyij Szoboljev, a Szovjetunió állandó ENSZ-képviselője,
Andrej Gromiko külügyminiszter, a szovjet küldöttség vezetője és
Vaszilij Kuznyecov, a külügyminiszter első helyettese. UN Photo, UN7725487.

A magyar kérdés az ENSZ-ben és a szovjet külpolitika¹

Összefoglalás:

A tanulmány elsősorban arra a kérdésre kíván választ adni, hogy 1956–1962 között milyen szerepet játszott a magyar kérdés napirenden tartása az ENSZ Közgyűlésének ülésszakain abban, hogy Magyarország nemzetközi elszigeteltsége a forradalom leverése után sokáig konzerválódott. Bemutatja azt is, hogy a szuperhatalmak, vagyis az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti kapcsolatokat mennyire terhelte meg ez a nemzetközi szinten fenntartott probléma, s mindezek fényében milyen tényezők ösztönözték arra az Egyesült Államokat és szövetségeseit, hogy ennek segítségével gyakoroljanak nyomást a szovjet blokk országaira. A magyar tudományos kutatásban különösen nagy becsben tartott oroszországi levéltári forrásokra támaszkodva a szerző arra is rámutat, hogy az úgynevezett magyar kérdés kapcsán milyen álláspontot alakított ki a szovjet vezetés, és milyen egyeztetések zajlottak erről Moszkva és Budapest között.

Kulcsszavak:

1956. évi magyar forradalom, Egyesült Nemzetek Szervezete, magyar kérdés az ENSZ-ben, hidegháború, szovjet–amerikai kapcsolatok 1956–1964, magyar–amerikai kapcsolatok 1956–1964

1 A tanulmány eredetileg orosz nyelven jelent meg 2023-ban. Orosz nyelvű változatát lásd: Стыкалин 2023.

Bevezetés

Az úgynevezett magyar kérdés története, vagyis az 1956. őszi szovjet intervenció után Magyarországon kialakult politikai helyzet és az 1956–1963 között arról folytatott – sokszor viharos – viták az Egyesült Nemzetek Szervezetében már régóta foglalkoztatják a kutatókat.² Ugyanakkor az oroszországi tudományos feldolgozásokban mind a mai napig nem fordítottak figyelmet azokra az okokra, amelyek arra ösztönözték az Amerikai Egyesült Államokat és szövetségeseit, hogy egészen 1962. december 20-ig az ENSZ Közgyűlésének napirendjén tartsák a magyar kérdést. Ezek megvilágítása azért is fontos, mert 1959 őszére, vagyis Nyikita Hruscsovnak, a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) első titkárának szeptemberi amerikai útjának idejére ez a kérdés már nem tartozott azon tényezők közé, amelyek megterhelték az amerikai–szovjet kapcsolatokat. Milyen motívumok rejtettek ennek hátterében? Az, hogy Washington nem kívánt lemondani azokról a hatalmi eszközökről, amelyekkel, ha nem is hatékonyan, de nyomást gyakorolhatott a kádári rezsimre annak érdekében, hogy további liberalizációra kényszerítse belpolitikai téren? Vagy inkább globális érvényű megfontolások álltak emögött, amelyek – az ázsiai és afrikai antikolonialista mozgalmak aktivizálódásának kontextusában – a szuperhatalmaknak a globális erőterben a befolyásuk szélesítése érdekében folyó, egymás közti versengésével álltak összefüggésben?

A magyar kérdés és a Szovjetunió

Bármennyire is viharos volt a magyar kérdés megvitatása az ENSZ-ben 1956. október 28-tól kezdve – amikor is az ENSZ Biztonsági Tanácsa a koreai háború óta első ízben vasárnap ült össze –, az összes elfogadott határozata – amelyek elítélték a katonai erő alkalmazását Magyarországon, vagy követelték a szovjet csapatok kivonását az országból – hatástalan maradt. Sokkal eredményesebbnek bizonyult az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) tevékenysége.³ 1956 decemberének végére a magyar kérdés megvitatása a Közgyűlésben zsákutcába jutott. Ahogy Budapest nem adta beleegyezését abba, hogy az ENSZ fő-

- 2 A magyar nyelvű szakirodalomban a két meghatározó szakmunka a Békés Csaba és Kecskés D. Gusztáv által szerkesztett tanulmánykötet, illetve Nagy András esszenciális monográfiája. Lásd: Békés – Kecskés D. 2006, illetve Nagy 2020. Az angol nyelvű szakirodalomban Daniel F. Calhoun monográfiáját kell kiemelni: Calhoun 1991. A legújabb orosz publikációk közül lásd egy korábbi tanulmányunkat: Стыкалин 2022. Lásd még Lakatos István, Nagy András és Fejérdy Gergely tanulmányát a kötetben.
- 3 Részletesen: Kecskés D. – Scheibner 2022. Erről a kérdésről a legteljesebb monográfia: Kecskés D. 2025. Az orosz nyelvű szakirodalomban lásd: Стыкалин 2016.

titkára, Dag Hammarskjöld Magyarországra látogathasson, úgy abba sem, hogy az ENSZ megfigyelőket küldjön az országba. Mindeközben a nemzetközi közvélemény nem rendelkezett teljes és objektív információval arról, hogy milyen a valós helyzet az országban.

Az ENSZ Közgyűlésének soron következő ülése a karácsonyi ünnepek után folytatta a munkáját, és 1957. január 5-én Hammarskjöld arról tájékoztatta a nemzetközi közvélemény képviselőit, hogy a magyar kormány ismét elutasította, hogy fogadja az ENSZ megfigyelőit, csupán abba egyezett bele, hogy a sajtónyilvánosság kizárásával egy delegáció rövid időre az országba utazzon a Magyarországnak nyújtandó humanitárius segítség konkrét kérdéseinek a megvitatására.⁴ Abból a célból, hogy informálódjanak az országban lévő helyzet és annak várható alakulása felől, január 10-én a Közgyűlés ülészsaka a szavazatok többségével (59 szavazattal mellette, 8 ellenszavazattal és 10 tartózkodással) különbizottságot hozott létre, amelynek az volt a feladata, hogy mélyrehatóan tanulmányozza a magyar kérdést, és 1957 őszéig tegyen az ENSZ Közgyűlésének asztalára egy jelentést arról. A bizottságban az öt kontinens egy-egy országának képviselője kapott helyet: Dánia, Tunézia, Ceylon (Srí Lanka), Uruguay és Ausztrália. A magyar kérdés kivizsgálásának kulcsfigurája a korábbi dán diplomata, az ENSZ Titkárságának alkalmazottja, Povl Bang-Jensen lett, aki a Különbizottsághoz rendelt titkárság második embereként kapott feladatot. Ugyanaznap a Közgyűlés felszólította a Szovjetuniót és Magyarországot, illetve más államokat is, hogy nyújtsanak segítséget a bizottságnak abban, hogy elvégezhesse a feladatát. Január 21-én Hammarskjöld átnyújtott a Szovjetunió és Magyarország hivatalos képviselőjének egy határozatot, amely felszólította a hatóságaikat, hogy működjenek közre abban, hogy a bizottság tagjai Magyarországra utazhassanak. Ez elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a bizottság megfelelő módon elvégezze a munkáját.⁵ Március 14-én a bizottság Románia kormányát is megkereste azzal a kéréssel, hogy tagjai találkozhassanak a november 4-én megdöntött magyar kormány oda deportált vezetőjével, Nagy Imrével.⁶

- 4 Itt és a későbbiekben a konkrét események datálásánál a Békés Csaba és Kecskés D. Gusztáv által szerkesztett kötetben közzétett ENSZ-dokumentumokra fogunk hivatkozni. Lásd: Békés – Kecskés D. 2006.
- 5 Arkagyij Szoboljev szovjet állandó ENSZ-képviselő jelentése a Külügyminisztérium Nemzetközi Szervezetek Osztályának. A jelenés mellékletei: 1.) Az ENSZ 1957. január 10-i határozatának orosz nyelvű fordítása. 2.) Hammarskjöld 1957. január 21-i levele. Архив внешней политики Российской Федерации (Oroszországi Föderáció Külpolitikai Levéltára, Moszkva, a továbbiakban АВП РФ): Ф. 047. Оп. 4. П. 60. Д. 23. Лл. 4–6.
- 6 A Szovjetunió Külügyminisztériuma Nemzetközi Szervezetek Osztályának feljegyzése a „magyar kérdés” megvitatásáról az ENSZ-ben. Uo., Л. 24.

Mivel mind Magyarország, mind pedig Románia kategorikusan elutasította, hogy fogadja a bizottság tagjait, a helyzet tanulmányozása közvetlenül az események színhelyén lehetetlennek bizonyult. A helyzet nem változott meg 1957. március 19-e után sem, amikor Hammarskjöld átadta a magyar kormány képviselőjének a különbizottság levelét, amelyben kifejezték abbéli reményüket, hogy a magyar kormány felülvizsgálja az álláspontját, és mégis segíti a nélkülözhetetlen helyszíni vizsgálódást. Ebben a helyzetben a bizottság igyekezett felhasználni forrásként a forradalom idején, illetve a leverése utáni első hetekben Magyarországon tartózkodó nyugati diplomáták, újságírók és a Vörös-kereszt Nemzetközi Bizottsága képviselőinek értesüléseit, adatait. Ezzel együtt nem kevésbé hiteles forrásnak bizonyultak a magyar menekültektől beszerzett információk. Nemcsak azoktól próbáltak tájékozódni, akik az Egyesült Államokba kerültek (körülbelül 30 ezer fő), hanem azoktól is, akik Nyugat-Európában telepedtek le. A bizottság tagjai egy ízben el is utaztak Európába, ahol több országban folytattak adatgyűjtést. 1957 elejétől az Egyesült Államokban a magyar menekültek interjúvolásának programja három szálon futott: 1.) a Camp Kilmer-i táborban dolgozott a CIA, szociológiai vizsgálat fedésében, 2.) továbbá a Columbia Egyetem bázisán neves, többek között Németországból elszármazott és a Frankfurter Egyetem szociológiai kutatásainak hagyományát folytató szociológusok részvételével, 3.) és külön zajlottak az ENSZ-meghallgatások, amelyek anyaga azonban bizalmas (zárt) maradt. Ennek a munkának az eredményeként egy igen gazdag, ugyanakkor kritikusan vizsgálendő anyag gyűlt össze. Közvetlenül a bizottság munkájának keretében 111 különböző korú, szociális státuszú és foglalkozású személyt interjúoltak meg, akik között jelentős különbség volt a végzettségüket és a politikai meggyőződésüket illetően is. Nemcsak a magyarországi események hétköznapi civil résztvevőivel és szemtanúival folytattak beszélgetéseket, hanem azokkal is, akik tényleges szerepet játszottak az események alakításában, majd a forradalom leverése után sikerült Nyugatra jutniuk (Kéthly Anna, Király Béla, Kővágó József).

Moszkva és Budapest igyekezett diszkreditálni a bizottság tevékenységét. Rámutattak például, hogy nem teljesen világos, milyen kritériumok alapján válogatták ki a bizottságot informáló személyeket, illetve kizárólag a rendszer ellenfeleit szólaltatták meg, többek között olyanokat is, akik fegyverrel a kezükben harcoltak a fennálló rend ellen. Nem tartották helyénvalónak a megszólaltatott szemtanúk anonimitását, amely megnehezítette az általuk közölt információk ellenőrzését. Az anonimitás okai ugyanakkor teljesen érthetőek voltak, hiszen amennyiben közzétették volna a személyes adataikat, úgy kitétek volna őket annak a veszélynek, hogy a szovjet vagy a magyar állambiztonsági szervek megfenyegetik őket, illetve a politikai rendőrség üldözni fogja a Magyarországon maradt családtagjaikat.

Az ENSZ különbizottsága 1957. február 20-án előzetes jelentést tett. A munka (a meghallgatások stb.) ezt követően kezdődött meg, a végső jelentést, ami egy átfogó összegzés volt, június 7-én mutatta be a Közgyűlésnek. A szovjet diplomácia azt állította, hogy ezeknek a dátumoknak a kiválasztása tudatos volt, s azt a célt szolgálta, hogy eltereljék a figyelmet a Szovjetunió által a leszerelés terén tett kezdeményezésekről. Szeptember 14-én, a Közgyűlés XI. ülészakán egy önálló határozattal fogadták el a jelentést.⁷ A több mint kétszáz gépelt oldalt tartalmazó dokumentumban megpróbálták elemezni a magyar felkelés okait, illetve részletesen rekonstruálni az események menetét 1956. október 23-tól kezdve a kádári kormányzat első időszakáig bezárólag. Mivel a magyar menekültektől szerzett értesítéseket nem mindig tudták ellenőrizni, a jelentésbe, amelyben kifejezetten mélyrehatóan és igényesen elemezték a belpolitikai folyamatokat, ellenőrizetlen információk is belekerültek. Ez ürügyet szolgáltatott a szovjet sajtó támadásaira. A *Pravdá*ban, az *Izvesztyij*ában, a *Novoje Vremja* hetilapban, a *Mezsdunarodnaja Zsizny* című lapban 1957 nyarának végén, őszének elején egyre nagyobb figyelmet szenteltek a magyar kérdés körül Nyugaton kibontakozó s az ENSZ soron következő Közgyűlésének megnyitásához kapcsolódó „kampánynak”. Az egyik legjellemzőbb propagandisztikus vád az volt, hogy a különbizottság elhallgatta azt a tényt, miszerint 1956 novemberében Nyugatról az osztrák határon keresztül fegyvereket és diverzánsok tömegét juttatták át Magyarországra. A kádári Magyarországon kollektív tiltakozó leveleket írtak a Magyar Népköztársaság belügyeibe való folyamatos beavatkozás ellen. Például a *Népszabadság*ban 1957. szeptember 13-án közölt levélen több mint kétszáz író aláírása szerepelt, akik ezzel demonstrálták a hatalom melletti elkötelezettségüket, egyúttal megtörték az alkotó értelmiség nagy részének ellenállását. Ugyanakkor mindez érdemben nem befolyásolta a különbizottság munkáját. A bizottság Közgyűlésnek benyújtott jelentése, amit nagy példányszámban köz-

7 Az ENSZ Közgyűlésének 1957. szeptember 14-i 1133. számú határozata megtalálható az ENSZ XI. Közgyűlésének hivatalosan publikált anyagai között. Lásd: United Nations 1957. A határozatot a szavazatok többségével fogadták el. 60 tagállam szavazott mellette, 10 ellene, és 10 tagállam tartózkodott. 1957. szeptember 8-án, a Közgyűlés XI. ülészakájának megnyitóján az USA állandó képviselője, Henry Cabot Lodge arról biztosította a Szovjetuniót, hogy az USA, a magyarok szabadságküzdelmét támogatva, egyáltalán nem tekint úgy Magyarországra, mint a potenciális szövetségesére, hanem azt tartaná reálisnak, ha a szabad Magyarország semleges politikát folytatna. Lásd: Borhi 1994, 161. Annak érdekében, hogy amerikai részről elkerüljék a konfliktus éleződését a Szovjetunióval, sem ebben, sem a későbbi közgyűlési határozatokban nem esik szó a Nagy Imre kormánya által 1956 novemberének elején közzétett deklarációról, miszerint Magyarország kilép a Varsói Szerződésből.

zé is tettek, akkoriban fontos helyet foglalt el a magyar forradalom eseményeit feldolgozó értékelések sorában.⁸

A Közgyűlés XII. ülészakájának határozataiban ismét elítélték a szovjet intervenciót, a demokratikus szabadságjogok tömeges eltiprását, illetve sajnálatukat fejezték ki amiatt, hogy a magyar hatóságok elutasítottak bárminemű együttműködést a különbizottsággal, és nem engedték be az országba az ENSZ megfigyelőit. A különbizottság jelentése alapján aláhúzták, hogy a Szovjetunió, az ENSZ Alapokmányát megsértve, megfosztotta Magyarországot a szabadságától, illetve ismét követelték, hogy a Szovjetunió vonja ki a csapatait Magyarországról, a kádári kormányzat pedig szüntesse be a megtorlást, és teremtsen meg a szabad választások feltételeit. Mint ahogy a Közgyűlés előző, XI. ülészaka által a magyar kérdésben hozott határozatokban megfogalmazott követelések, úgy ezek a Moszkvához és Budapesthez intézett felhívások is hatástalanok maradtak. Az ENSZ Alapokmánya, amelyre minden érintett fél hivatkozott, általában véve teret engedett a különféle interpretációknak. Így például a Kádár János vezette, 1957. március 21–28. között a Szovjetunióba látogató magyar kormánydelegáció tárgyalásainak eredményeként közzétett szovjet–magyar közös nyilatkozatban leszögezték, hogy a Szovjetunió az ENSZ Alapokmánya szellemében cselekedett, amikor megakadályozta a „fasiszta rend” restaurálását Magyarországon.⁹ A magyar kérdés tanulmányozására életre hívott különbizottság tevékenységének diszkreditálásában a keleti blokk országainak propagandája ugyancsak az ENSZ Alapokmányára hivatkozott. Azt állították, hogy az alapokmány egyes rendelkezései megkérdőjelezzik a különbizottság legitimitását.

Az ENSZ részéről azt is bírálták, hogy a Szovjetunió következetesen elutasította, hogy bárminemű kötelezettséget vállaljon magára a magyar menekültek humanitárius megsegítése terén, annak ellenére, hogy a tömeges emigrációt Magyarországról közvetlenül a szovjet beavatkozás váltotta ki. Mint ismert, a Szovjetunió nem írta alá az 1951. évi genfi egyezményt, amely meghatározta

8 Report 1957. Moszkvában szigorúan csak belső szolgálati használatra elkészítették ennek a jelentésnek az orosz nyelvű fordítását. Lásd: Российский государственный архив новейшей истории (Oroszországi Legújabbkori Történelmi Levéltár, Moszkva, a továbbiakban РГАНИ): Ф. 5. Оп. 49. Д. 2–3. Magyar nyelven is készült egy változat 1957-ben, amit vezető káderek kaptak meg, az MTI bizalmasan szerkesztett anyagaként. A jelentést magyar nyelven először magyar emigránsok adták ki 1961-ben Münchenben, majd 1983-ban a kádári Magyarországon is megjelent szamizdat kiadásban. A jelentést legálisan először 1989-ben tették közzé Magyarországon. Az ENSZ égisze alatt jelentették meg a Nemzetközi Jogász Szövetség kiadványait is, amelyekben a nemzetközi jog szempontjából értékelték a szovjetek magyarországi cselekményeit. Lásd például: ICJ 1957.

9 Декларация Правительств Советского Союза и Венгерской Народной Республики. *Правда* 1957. március 29. 1–2.

a menekültek jogi státuszát. Ezt a hidegháború viszonyai között elfogadott dokumentumot a szovjet külpolitikai propaganda úgy tálalta, mint a Szovjetunió és a szövetségei ellen irányuló politika egyik eszközét. A genfi egyezmény elutasítása a hivatalos szovjet álláspont egyik hivatkozási alapjául szolgált, amikor az ENSZ-ben megvitatták a magyar menekültek kérdését. Ugyanakkor az ENSZ részéről megfogalmazott felhívásokat Moszkvában nem is tudták teljesen ignorálni, ez sértette volna a Szovjetunió presztízsét. Arkagyij Szoboljev, a Szovjetunió állandó képviselője az ENSZ-ben megkapta az ENSZ főtitkárának és menekültügyi főbiztosának 1957. március 11-i körlevelét és emlékeztetőjét a menekültek ügyéről, illetve a menekültek megsegítéséről. A levél felhívta a szovjet kormányt arra, hogy vegyen részt azokban a nemzetközi erőfeszítésekben, amelyek a segítség megadására irányultak, annak érdekében, hogy még az év folyamán megoldják ezt a problémát.¹⁰ Bár a levélre szovjet részről végül nem válaszoltak, a Külügyminisztériumban eleinte úgy gondolták, hogy reagálni kellene rá, és emlékeztetni kellene arra az ENSZ szerveit, hogy a Szovjetunió gazdasági segítséget nyújtott Magyarországnak. Beszédes az a záradék is, amelyet a Külügyminisztérium által készített feljegyzés szövegére jegyeztek fel olvashatatlanság aláírással: „Magyarország az ENSZ segítségét nem utasította el. Fontolják meg, nem kellene-e nekünk is közölnünk az ENSZ-szel, hogy mekkora segítséget nyújtottunk Magyarországnak.”¹¹

Az SZKP Központi Bizottsága (KB) Elnökségének 1957. szeptember 5-i ülésén, amelyen megvitatták az ENSZ Közgyűlésének XII. ülésszakán részt vevő szovjet delegációnak adandó direktívák tervezetét, úgy döntöttek, hogy következetesen az offenzív taktikához fogják tartani magukat.¹² A direktívákban az alábbiak álltak: „A delegációnak fel kell lépnie azokkal a próbálkozásokkal szemben, amelyek a »magyar kérdést« a szocialista tábor ellen szeretnék felhasználni, és a nyugati hatalmak minden egyes próbálkozását meg kell akadályozni, hogy a Közgyűlés soron következő ülészakát a »hidegháború« arénájává változtassák.”¹³ Az ENSZ tagállamainak delegátusaihoz szovjet részről egy propagandisztikus dokumentumot juttattak el: az 1957. április–májusban a Brit Kommunista Párt közreműködésével Magyarországra utazó skót bányászok delegációjának beszámolóját. Ebben nemcsak arról volt szó, hogy a bányászok pozitív benyomásokat szereztek az országban „normalizálódó” helyzetről, ha-

10 Arkagyij Szoboljev jelentése Szemjon Carapkinnek, a Külügyminisztérium Nemzetközi Szervezetek Osztálya vezetőjének. New York, 1957. március 15. АВП РФ, Ф. 047. Оп. 3. П. 52. Д. 17. Лл. 1–8.

11 Уо., Л. 1.

12 Фурсенко 2003, 264.

13 Уо., 1012.

nem lényegében véve az 1956. október–novemberi események okaira vonatkozó hivatalos szovjet álláspontot fejtették ki.¹⁴

Az ENSZ Közgyűlésére elkészített jelentésével a különbizottság nem fejezte be a munkáját, folytatta a magyarországi helyzet vizsgálatát, például adatokat gyűjtött a forradalom résztvevőivel szembeni megtorlásról. 1957. december 20-án a különbizottság képviselője a magyar Külügyminisztériumhoz fordult azzal a kéréssel, hogy adjanak magyarázatot azokra a hírekre, melyek szerint bírósági eljárást készítenek elő a forradalomban érintett személyekkel szemben, azokat is beleértve, akik az események idején magas állami pozíciót foglaltak el.¹⁵ A washingtoni magyar követség az ország belügyeibe való törvénytelen beavatkozásnak minősítette a levelet, ezért elutasította, hogy eljuttassa azt a kormányához.

1958. június 17-én a *Pravdá*ban, csakúgy, mint más szocialista országok orgánumaiban, közzétették a Magyar Népköztársaság Igazságügyminisztériumának meglehetősen terjedelmes közleményét a Nagy Imre és „bűntársai” elleni perről. A Nagy Imre kivégzésére vonatkozó hír, amit néhány óra leforgása alatt mindenhol közöltek a nagy hírügynökségek, a nemzetközi közvéleményben (többek között a nyugati kommunista mozgalmakhoz közel álló baloldali körökben is) óriási felháborodást okozott.¹⁶ A Budapestről érkező hírek azonnal reakciókat váltottak ki az ENSZ-ben is. Az USA állandó ENSZ-képviselője, Henry Cabot Lodge nyilvános beszédében Nagy Imre kivégzését a sztálini rezsim legkegyetlenebb gáztettének minősítette.¹⁷ Ez szerepelt a budapesti amerikai diplomáciai misszióknak a magyar kormányhoz intézett diplomáciai jegyzékében is.¹⁸ Az ENSZ magyar kérdésben vizsgálódó különbizottsága június 21-én sürgősen összeült, és felhívta a figyelmet az ENSZ Közgyűlés határozatainak súlyos megsértésére és a magyar sajtóban közzétett korábbi kötelezettségvállalások hazug áthágására, melyek szerint Magyarországon nem fogják felelősségre von-

14 Jakov Malik londoni szovjet nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak. London, 1957. augusztus 1. A jelentés tartalmazza a John Wood vezette skót bányászdelegáció 1957. április–májusi útjáról készített beszámolót orosz fordításban. АБП РФ, Ф. 047. Оп. 3. П. 52. Д. 17. Лл. 41–52. Az SZKP KB Elnökségének 1957. augusztus 3-i ülésén arra utasították a Külügyminisztériumot, hogy a skót bányászdelegáció beszámolóját sokszorosítsák, és osszák szét az ENSZ delegátusai között. Lásd: Фурсенко 2003, 1010–1011.

15 A Szovjetunió állandó ENSZ-képviselőjének jelentése a Külügyminisztérium Nemzetközi Szervezetek Osztálya számára. АБП РФ, Ф. 047. Оп. 3. П. 60. Д. 17. Лл. 23–26.

16 Стыкалин 2017.

17 Nagy 1996, 223–224.

18 Uo., 231–236.

ni Nagy Imrét és társait.¹⁹ A különbizottság az összes tagállam képviselőjéhez fordult, hogy bocsássák rendelkezésére a Nagy Imre letartóztatására, bírósági eljárására és elítélésére vonatkozó információkat. A bizottságot különösen felháborította az a tény, hogy a Nagy Imrével együtt kivégzett Maléter Pál honvédelmi minisztert az elemi nemzetközi normák megsértésével a csapatkivonásról folytatott szovjet–magyar tárgyalások idején tartóztatták le, miközben a tárgyalások tényét mind szovjet, mind magyar részről megerősítették az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1956. november 3-i ülésén. A bizottság külön levelet fogalmazott meg Magyarországnak, a Szovjetunió, továbbá Románia külügyminisztériumainak. Mint ismert, Nagy Imrét és társait Romániában internálták és fogva tartották néhány hónapig, amíg vissza nem vitték őket Magyarországra, s az a tény, hogy távoztak Romániából, egészen a kivégzésükre vonatkozó hivatalos közlemény közzétételéig nem vált nyilvánossá. A bizottság levelében utaltak arra, hogy 1956. december 3-án a Közgyűlés ülészakájának ülésén a román külügyminiszter, Grigore Preoteasa elismerte, hogy országa, a Magyar Népköztársaság kérésének megfelelően, magyar állampolgárokat fogadott be. Kezeskedett afelől is, hogy romániai tartózkodásuk során ezeknek a magyar állampolgároknak „a legnagyobb vendégszeretetben lesz részük”, s román részről mindent megtesznek a személyes biztonságuk érdekében, továbbá „be fogják tartani a politikai menedékjog megadására vonatkozó nemzetközi szabályokat”.

Ugyanakkor ezeket a leveleket az érintett kormányok képviselői nem vették át. A szovjet ENSZ-képviselő arra hivatkozott, hogy az abban foglaltak rágalmakat tartalmaznak a Szovjetunió szerepére vonatkozóan ebben a bírósági ítéletben.²⁰ Az ENSZ különbizottsága az ülésén határozatot hozott arról, hogy a Közgyűlés számára egy új jelentést készít, amelyben tisztázza az egész világon tiltakozásokat kiváltó megtorlások konkrét körülményeit. Ugyanakkor a magyarországi helyzetre vonatkozó objektív információk hiánya miatt nem lehetett túl reményteljes ez a munka.

Az ENSZ Közgyűlésének soron következő, 1958 őszén összeülő XIII. ülészaka a szavazatok túlnyomó többségével elfogadott határozatában elítélte a Nagy Imrével és a rendszer más ellenzéki személyeivel szembeni könyörtelen megtorlást. Az 1956. évi forradalom résztvevőivel szembeni repressziók egészen 1961-ig folytatódtak, bár azok intenzitása érezhetően csökkent. Az ENSZ különbizottsága, az újabb és újabb politikai megtorlásokról gyűjtve az információkat,

19 Yearbook 1958, 68. A Kádár-kormányzat képviselői biztosítékot adtak erre Jugoszláviának. Belgrád azután fordult a magyar kormányhoz, hogy Nagy Imre és társai elhagyták a budapesti jugoszláv nagykövetség épületét, ahol november 4-én reggel menedéket kaptak. November 22-én letartóztatták, és Romániába deportálták őket.

20 Szoboljev jelentése a Külügyminisztérium Nemzetközi Szervezetek Osztályának. New York, 1958. június 21. АПИ РФ, Ф. 047. Оп. 3. П. 60. Д. 17. Лл. 27–32.

1958 decemberéig funkcionált. Ezután először a thaiföldi Wan Waithayakon herceg, majd Leslie Munro új-zélandi diplomata személyében új külömbizottat neveztek ki, aki innentől kezdve évente adta ki a jelentéseit. A külömbizottság tevékenységének beszüntetésére irányuló kezdeményezés magától Hammarskjöld főtitkártól indult ki.²¹ Feltételezhető, hogy az ENSZ főtitkára, aki a maga részéről a legmagasabb szinteken tett erőfeszítéseket az amerikai–szovjet viszony rendezése érdekében, nem szeretne volna, hogy a magyar kérdés erőltetése az ENSZ Közgyűlésében megnehezítse a két nagyhatalom vezetőjének közvetlen találkozóját, illetve a saját újraválasztását, ami ugyanezen a Közgyűlésen vált esedékessé.

A külömbizottság működésének beszüntetése utáni időszak sem telt el botrány nélkül. A már említett dán ENSZ-alkalmazottat, Povl Bang-Jensent, aki meghatározó szerepet játszott a bizottság munkájában és az 1957. évi jelentés előkészítésében, 1959 novemberében holtan találták az egyik New York-i parkban. Tisztázatlan körülmények között hunyt el, az FBI hivatalos verziója szerint öngyilkos lett. Bang-Jensen elvi okokból ellenezte a külömbizottság tevékenységének a beszüntetését, az ENSZ Titkársága részéről ugyanakkor megpróbálták elérni, hogy adja ki azoknak a nevét, akik információval látták el a külömbizottságot. Mivel attól tartott, hogy ezek a névjegyzékek a szovjet ENSZ-küldöttek kezébe kerülnek, s ezek után az informátorok Magyarországon élő rokonai veszélyben lesznek, a jegyzékeket nem adta át az ENSZ Titkárságának, hanem megsemmisítette azokat, ami feszültséghez vezetett az ENSZ szervein belül.²²

Még a Nagy Imrével szembeni bírósági ítélet előtt, 1958. április 5-én, Hruscsov magyarországi látogatásának napjaiban, Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter megbeszélést folytatott a nemrég kinevezett új magyar külügyminiszterrel, Sík Endrével. Ennek középpontjában az a kérdés állt, hogy milyen lehetőségek állnak Magyarország előtt arra, hogy kilépjen a nemzetközi elszigeteltségből, amelybe 1956 novemberében, a törvénytelen hatalomváltás után került. Úgy ítélték meg, hogy mivel a szovjet segítségnek köszönhetően a helyzet láthatóan stabilizálódott Magyarországon, és már mindenki arra számított, hogy nem lesznek újabb kilengések, a magyar kérdés elvesztette korábbi jelentőségét az ENSZ-ben, s már csak a nyugati propaganda tartja életben. A szovjet diplomácia vezetője úgy vélte, hogy a magyar kérdés nem ad okot az aggodalomra: „Az idő a legjobb szövetségesünk.”²³ Ennek ellenére elmondható, hogy az a tény,

21 Hammarskjöld szerepére ennek a döntésnek a meghozatalában utal Király Béla is. Király 2001.

22 Halálának körülményeit többen próbálták kideríteni. Két verzió erre vonatkozóan: Lidegaard 2000, illetve Nagy 2005.

23 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest): XIX-J-1-j, Szovjetunió 1945–1964, 26/a tétel, 1958. Szám nélküli dokumentum. 1–5. fol.

hogy a magyar kérdést az ENSZ Közgyűlés minden egyes soron következő ülészakának a napirendjére felvették, kényelmetlen volt a kádári kormányzat és a Szovjetunió számára egyaránt. Ez jelentős mértékben megnehezítette azt, hogy kivezessék az országot a nemzetközi elszigeteltségből. 1958 tavaszáig a kádári kormányzatnak csak a szocialista országok szűk körével nem sülyedt a mélypontra a diplomáciai viszonya. A „harmadik világ” országai (mint például India és Egyiptom) bizonyos fokú nyitottságot mutattak arra, hogy élénkítsék Magyarországgal a kapcsolataikat, a nem kommunista európai országok közül ugyanakkor csupán a Szovjetunióval sajátos függő viszonyban lévő Finnország mutatkozott erre hajlandónak. Más államok a Budapestre akkreditált diplomáciai képviselőik vezetőit (rendszerint ügyvivőket) arra hatalmazták fel, hogy kizárólag a konzuli ügyekkel foglalkozzanak.

A kádári kormányzat törekvése a nemzetközi elszigeteltségből való kitörésre

Az 1961 januárjában a hivatalát elfoglaló új amerikai elnök, John Fitzgerald Kennedy hajlott arra, hogy megoldja a még „Eisenhower időszakából” örökölt s az új adminisztráció szemében nem túlságosan fajsúlyos nemzetközi problémákat. Ez perspektivikusan kedvezőbb feltételeket teremtett a magyar–amerikai párbeszéd szempontjából is. Budapesten már 1961 folyamán nem hivatalos diplomáciai úton lépéseket tettek Washington irányába, hogy tisztázzák vele, milyen feltételekkel lehetne felülvizsgálni az USA álláspontját a magyar kérdésben.

Erre a szovjet vezetés jóváhagyásával és támogatásával került sor. 1961. június 3-án, még a berlini fal felépítése előtt, Vaszilij Kuznyecov első külügyminiszter-helyettes egy feljegyzést küldött a magyar Külügyminisztérium kérésével az SZKP KB-nak. Budapest lépéseket kívánt tenni annak érdekében, hogy levegyék az ENSZ Közgyűlés napirendjéről a magyar kérdést, s azt kérte, hogy Moszkva közölje a tervezett magyar lépésekkel kapcsolatos véleményét. Budapesten abból indultak ki, hogy a magyar kérdést, bár még az ENSZ Közgyűlés befejeződő XV. ülészakának napirendjén volt, mégsem vitatták meg. Ez arról tanúskodott, hogy megcsappant az azt övező nemzetközi figyelem. Washingtonban már ahhoz sem ragaszkodtak, hogy az ENSZ különmegbízottja, Leslie Munro Budapestre utazzon. Azt javasolták, hogy hívják meg Magyarországra Frederick Bolandot, a XV. ülészak elnökét, akinek a neve formálisan nem volt összefüggésbe hozható a magyar kérdésben hozott korábbi ENSZ-határozatokkal. A magyar Külügyminisztérium megítélése szerint Boland magyarországi útja nem jelentett volna elvi engedményt magyar részről, de hozzájárulhatott volna ahhoz, hogy a kérdést levegyék az ENSZ Közgyűlés napirendjéről. Ahogy ezt Kuznyecov is aláhúzta a feljegyzésében, a magyar Külügyminisztériumban jól látták, hogy a magyar kérdés az ENSZ-ben és az amerikai–magyar kapcsolatok ál-

lása szoros összefüggésben vannak egymással, ezért a State Department tudtára akarták adni, hogy a Magyar Népköztársaság kész megvitatni a két ország közötti viszony normalizálásának kérdését, és kölcsönösségi alapon kész lépéseket tenni ennek érdekében. Az első lépésnek szánták, hogy magyar részről feloldják az amerikai diplomaták magyarországi mozgásszabadságára vonatkozó korlátozásokat. Az SZKP KB támogatta a feljegyzésben foglalt javaslatokat.²⁴ Utasítást adtak a budapesti szovjet nagykövetségnek, hogy közölje Sík Endre külügyminiszterrel Moszkva álláspontját, miszerint célszerűnek tartják a tervezett magyar lépéseket a magyar kérdés levételére az ENSZ Közgyűlés napirendjéről és általában véve a magyar–amerikai kapcsolatok normalizálására.²⁵

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 1962. november 20–25-i budapesti kongresszusán Kádár kijelentette, hogy az 1956. évi „ellenforradalom” idején elkövetett bűncselekmények miatt elítélt személyek 95%-át kiengedték a börtönből, s a kommunista hatalom már elég erős ahhoz, hogy teljes körű amnesztiát hirdessen. A kongresszus határozatait előzetesen egyeztették Hruscsovval Moszkvában, ahol Kádár a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” 45. évfordulójának ünnepségein vett részt. Ezek után Washington részéről is demonstrálták a készségüket arra, hogy az általános amnesztia kihirdetése elvi igényének fenntartásával gesztusokat tegyenek. A magyar kormány nem hivatalosan biztosítékokat kapott arra, hogy amennyiben teljesíti ezt a követelést, a State Department mindent megtesz annak érdekében, hogy a magyar kérdést levegyék az ENSZ Közgyűlésének napirendjéről. Noha lényegében véve erről a kérdésről már nem sokkal az MSZMP kongresszusa után döntöttek, az általános amnesztiát hivatalosan a Magyar Népköztársaság új Országgyűlésének 1963. március 21-i alakuló ülésén jelentette be Kádár János.²⁶ A magyar kérdés levételét az ENSZ Közgyűlés napirendjéről, az USA képviselőjének támogatásával, a Közgyűlés különbizottsága kezdeményezte 1962. december 18-án. 1963. február 8-án formálisan is megszüntették az ENSZ Közgyűlésnek a „ma-

24 Vaszilij Kuznyecov első külügyminiszter feljegyzése az SZKP KB számára. Moszkva, 1961. június 3. ПГАИИ, Ф. 3. Оп. 12. Д. 925. Лл. 255–256.

25 Uo., 253–254.

26 Sipos 2012. Sipos Levente meglehetősen széles forrásbázis alapján bizonyítja be, hogy az USA nyomása egyáltalán nem volt döntő jelentőségű az általános amnesztiára vonatkozó döntés előkészítésében. A döntés meghozatalakor Kádár elsősorban a belpolitikai helyzet értékeléséből indult ki. Sipos Leventével egyetértve ugyanakkor arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a korábbi belpolitikai célok, amelyekkel a rendszer stabilizációjának elérését tűzték ki, összhangban voltak a rezsím aktuális külpolitikai törekvéseivel.

gyar kérdés” kivizsgálására létrehozott szerveit.²⁷ A magyar kérdés iránti figyelem az ENSZ-ben mindazonáltal történelmi jelentőségű eseménnyé vált. A Közgyűlés által hat és fél év alatt elfogadott tucatnyi határozat között voltak olyanok, amelyek a nyomásgyakorlás, illetve annak folyamatos fenntartása mellett más eredményt is hoztak. Ezek a magyar menekültek problémájának a megoldására és Magyarország humanitárius megsegítésére vonatkozó határozatok voltak.

A magyar kérdés levétele az ENSZ Közgyűlés napirendjéről automatikusan maga után vonta a kádári Magyarország 1956 novemberében felfüggesztett képviseleti jogának a helyreállítását is. Ezzel a kádári kormányzat legitimitását nemzetközi szinten is elismerték. Ez döntő érvényű előfeltétele volt annak, hogy a rezsim kilépjen a nemzetközi elszigeteltségből. Egyes országokkal, mint például Nagy-Britanniával, Franciaországgal, Svédországgal és másokkal is, már 1963 folyamán kölcsönösen nagykövetségi rangra emelték a diplomáciai képviselők státuszát.

Ami az ENSZ főtitkárának Magyarországra tervezett látogatását illeti, erre már csak Hammarskjöld utóda, U Thant regnálása idején került sor 1963 júliusának elején. A Kádárral folytatott megbeszélése során U Thant biztosította a magyar vezetőt arról, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy a magyar kérdést ne vegyék fel az ENSZ Közgyűlése soron következő, szeptemberben nyíló ülésszakának napirendjére, és így ne vizsgálják meg ismét ezt a problémát. Erről a magyar pártvezető egy hét múlva, július 11-én, moszkvai útja idején tájékoztatta Hruscsovot.²⁸ U Thant látogatása kedvező benyomást tett Kádárra, s annak részleteiről, például az ENSZ-főtitkárnak a Csepel Művekben tett látogatásáról beszámolt Hruscsov is. Különös elégedettséggel töltötte el Kádárt az a tény, hogy „U Thant egy nagyon fontos kijelentést tett Magyarországon, amire nem számítottunk, és őszintén szólva, nem is kértük arra, hogy ilyet mondjon. Azt mondta, hogy foglalkozott a szovjet csapatok magyarországi állomásozásának jogi vetületével, és arra a következtetésre jutott, hogy ez teljesen jogszerű.” Egyúttal U Thant Nagy Imre ügye iránt is nagy érdeklődést mutatott, és igyekezett tisztázni, hogy a magyar kormány miért változtatta meg az 1956. november–decemberi álláspontját, melynek értelmében biztosítékokat adott Belgrádnak arra vonatkozóan, hogy Nagy Imrét nem állítják bíróság elé. Kádár ezt azzal próbálta megmagyarázni, hogy állítólag új tények birtokába jutottak, amelyek arra késztették a magyar kormányt, hogy felülvizsgálja az álláspontját. Ugyanakkor Kádár az ENSZ-főtitkárral folytatott beszélgetésében a fő hangsúlyt arra helyezte,

27 A szovjet sajtóban megjelent kommentárok Kádár külpolitikai győzelmeiként interpretálták azt, hogy a magyar kérdést levették az ENSZ Közgyűlésének napirendjéről. Lásd például: Новое время 1963.

28 Юрасов–Стыкалин 2023, 659–675.

hogy „sem Jugoszlávia, sem Magyarország ezt az ügyet már nem tartja számon, és lezártnak tekinti, vagyis nincs szükség arra, hogy azt egy harmadik fél ismét felhánytorgassa”.²⁹ Ez igaz is volt, erre az időre Nagy Imre ügye már valóban nem tartozott azon tényezők közé, amelyek hátráltatták volna a két ország dinamikusan fejlődő kapcsolatait. New Yorkba visszatérve U Thant nem tett kritikus kijelentéseket a magyar kormánnyal szemben.

1956 októberének végétől, amikor a magyar kérdést felvették az ENSZ Biztonsági Tanácsának napirendjére – majd a Közgyűlés ülésszakain vitatták meg –, hosszú éveken át a nemzetközi szervezet lett mind a szovjet intervencióval, mind pedig a kádári kormányzat megtorlásaival szembeni nyilvános bírálatok legfőbb nemzetközi színtere. Az ENSZ Közgyűlése által a magyar kérdésben hozott határozatok a Szovjetunióra és a kádári Magyarországra gyakorolt nemzetközi nyomás eszközeként szolgáltak. Mindemellett a határozatok hatása rendkívül elenyésző volt, mivel az ENSZ szervei semmilyen eszközzel nem rendelkeztek arra, hogy az ország helyzetét befolyásolják. Csak a szovjet beavatkozás miatt kialakult humanitárius problémák megoldását célzó határozatok hoztak kézzelfogható eredményt. Abban, hogy ezt a problémát sikerült megoldani 1957 végére, a menekültek megsegítésére hivatott különleges ENSZ-szervek kulcsszerepet játszottak.

Az 1956. október–novemberi szovjet beavatkozás Magyarországon nem érintette közvetlenül az USA geopolitikai érdekeit, ezért nem is befolyásolta hosszú távon a két szuperhatalom közötti kapcsolatok alakulását, bár a jaltai–potsdami nemzetközi rendszer sajátos szakítópróbájaként mind Washington, mind pedig Moszkvát arra készítette, hogy az 1956. évi „magyar példából” vonják le a megfelelő következtetéseket a későbbi külpolitikájukra vonatkozóan. Az 1956. évi magyar forradalom nem akadályozta meg a két szuperhatalom vezetőjét abban, hogy 1959 szeptemberében a legmagasabb szinten találkozzanak egymással, és az 1956. évi magyarországi események kérdése nem is lett a megbeszélések tárgya. Saját presztízisének a megőrzése arra készítette az Egyesült Államokat, hogy az ENSZ-en keresztül demonstrálja, miszerint nem közömbös a magyar felkelés leverése és a résztvevőivel szembeni megtorlások iránt, ugyanakkor az USA szempontjából prioritást élvezett, hogy ne törje meg a párbeszéd folyamatát a Szovjetunióval. Ez különösen fontosnak mutatkozott annak a kihívásnak a fényében, amit a Szputnyik műhold világűrbe juttatása és az interkontinentális rakétakísérletek jelentettek az USA számára, amelyek elég látványosan demonstrálták a szovjet állam technikai s ezzel együtt katonai potenciálját.

1957–1958-ra, az SZKP dominanciájára támaszkodva, egészében véve leküzdötték a nemzetközi kommunista blokk válságát, amelyet az SZKP XX. kongresszusa idézett elő, s amelyet elmélyítettek a magyarországi események. Noha a kommunista pártok 1957. novemberi moszkvai tanácskozásán megvitatták a

29 Uo., 664.

magyar felkelés „tanulságait”, többek között a magyar delegációval folytatott megbeszélések során is, szovjet részről nem mutattak különösebb aggodalmat a fennálló magyarországi helyzet miatt.³⁰ Hruscsov 1958. áprilisi, hosszú magyarországi útja csak meggyőzte őt arról,³¹ hogy az erőteljes szovjet gazdasági támogatás és a szovjet csapatok jelenléte mellett a Kádár-rendszer konszolidálódott, ezért Magyarországot már nem látta a szovjet blokk gyenge láncszemének.³² Vagyis Moszkvában is egyre kisebb jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a magyar kérdést az ENSZ Közgyűlésének napirendjén tartják. Nyugaton ugyanígy látva, hogy a Kádár-rezsim szovjet segítséggel gazdasági és belpolitikai értelemben is konszolidálódott, nem értékelték túl annak jelentőségét, hogy az ENSZ Közgyűlésén továbbra is megvitatják a magyar kérdést, bár továbbra is felhasználták azt a kádári Magyarországra gyakorolt nyomás eszközeként, annak érdekében, hogy befejeződjenek a megtorlások, és a rezsim liberalizálja a belpolitikáját. Ez 1963-ig tartott, amikor a kádári kormányzat általános amnesztiát hirdetett a forradalomban részt vevők legnagyobb része számára, így a megtorlások kérdése aktualitását veszítette, majd ezt követően a magyar kérdést levették az ENSZ Közgyűlésének napirendjéről.

A kádári kormányzat igyekezete, hogy kilépjen a nemzetközi elszigeteltségből, befolyásolta a rendszer belpolitikáját is, amely ennek érdekében egyre kevésbé alkalmazott represszív eszközöket, és az 1960-as évek elejétől hozzájárult egy új belpolitikai platform létrehozásához, amely az értelmiségiek számára szélesebb alkotói szabadságot s általában véve a magyar állampolgároknak nagyobb szabadságot biztosított, illetve jelentősebb aktivitást engedélyezett gazdasági területen, amennyiben nem folytatnak rendszerellenes politikai tevékenységet. Ugyanakkor nagy túlzás lenne, ha mindezt az ENSZ szervei részéről jövő külső nyomásnak tulajdonítanánk. Az 1960-as évek elején zajló titkos magyar–amerikai tárgyalások nagyobb befolyást gyakoroltak erre, mint az ENSZ-ben keltett „hírvetés”, bár ennek jelentőségét sem szabad alábecsülni. A Kádár-rezsim általános amnesztiát hirdetett, és számos más intézkedést hozott a belpolitika liberalizálása jegyében, akkor, amikor csökkent a feszültség az országban. Az az objektív érdek, hogy a rendszer hatékonyan működjön, és tartós legyen, a taktika megváltoztatását követelte meg. A magyar gazdaság 1956 utáni stabilizációjában nem elhanyagolható szerepet játszottak a Szovjetunióból 1957-ben érkező különféle segélyek.³³

30 A tanácskozás teljes orosz levéltári anyagát lásd: Томили́на 2013.

31 Erre lásd: Rainer M. 1994, illetve Wencz 2019.

32 Стыка́лин–Джалилов 2022.

33 Артизов–Фельдеш 2012. A Szovjetunióból és a többi szocialista országból érkező segélyek egy része a gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzésével járt, ezért nem volt feltétlenül előnyös Magyarország számára.

De fontos arra is emlékeztetni, hogy a vizsgált történelmi periódusban, különösen az 1956. őszi szuezi válság következtében az ENSZ a szuperhatalmak (és szélesebb értelemben a társadalmi rendszereik) között a világ, s mindenekelőtt a „harmadik világ” ébredő országai feletti befolyásért folytatott közdelem egyik legfontosabb színterévé vált. Ez világosan látszik annak példáján is, ahogy az USA megpróbálja megnyerni ezeknek az országoknak a támogatását a magyar kérdésben hozott ENSZ-határozatok elfogadásakor, vagy ahogy a Szovjetunió igyekszik elérni, hogy ezek az államok semlegesek maradjanak a Magyarországra vonatkozó s a Szovjetunió számára előnytelen szavazások során. A szuezi válság idején az Egyiptom védelmében képviselt határozott szovjet politika jelentősen emelte a Szovjetunió presztízsét a „harmadik világban”, ami a „kollektív Nyugat” számára jelentős kihívást jelentett abban, hogy feltartóztassák a kommunizmus térnyerését Ázsia és Afrika felszabaduló országaiban. A Nyugat számára a magyar kérdés napirenden tartása az ENSZ-ben hosszú ideig propagandisztikus rendeltetéssel bírt: arra kellett emlékeztetnie a „harmadik világ” országait, hogy milyen előnyökkel jár az, ha a Nyugatot választják. Ezzel is igyekeztek gyengíteni a szovjet befolyást ezekben az országokban. Hruscsov menesztése után a szovjet külpolitika egyre kevésbé volt offenzív jellegű a „harmadik világban”, a „szovjet tapasztalat” vonzereje pedig az 1960-as évek végére érezhetően csökkent ezekben az országokban. Rendkívül tanulságos, hogy a „csehszlovák kérdés”, noha 1968-ban hasonlóan hatalmas visszhangot váltott ki, mint a „magyar” 1956-ban, nagyon rövid ideig szerepelt az ENSZ Közgyűlés napirendjén.

Mindemellett a „harmadik világ” államai nemcsak a globális befolyásolás passzív elszennvedői voltak, hanem a Nyugat és Kelet közötti ellentétek között egyensúlyozva egyre inkább a saját útjukat járták, ami az el nem kötelezettek mozgalmának – még az 1955. évi bandungi konferencia által ösztönzött – 1961. évi létrehozásával mindenki számára nyilvánvalóvá vált.³⁴ Sok tekintetben egyet lehet érteni Ilja Gajduk véleményével abban, hogy 1956 őszén éppen a magyarországi és a szuezi válság jelezte az új korszak nyitányát az ENSZ történetében. Ekkortól, a nemzetközi kapcsolatok rendszerének átalakulásával, a világsszervezet, bár továbbra is a Nyugat és Kelet közötti konfrontáció egyik színtereként funkcionált, egyre nagyobb figyelmet szentelt annak, hogy milyen problémák keletkeztek „a fejlett ipari országok és a függetlenségüket kivívó és

34 Ebben a tekintetben rendkívül tanulságos, hogy mennyire intenzívvé váltak a szovjet–indiai kapcsolatok az ENSZ égisze alatt. Ennek hátterében az áll, hogy noha a magyar kérdésben a két kormány ellentétes álláspontot képviselt, mindkét részről szerették volna elkerülni, hogy ez a Szovjetunió és India közötti, egyébként stabil kapcsolatok megromlásához vezessen.

a világ sorsába való nagyobb beleszólást maguknak követelő egykori gyarmatok” közötti kapcsolatokban.³⁵

„Mi egy kis ország vagyunk, s nincs szükségünk a világ kiemelt figyelmére” – az MSZMP KB Politikai Bizottságának üléseiről készített jegyzőkönyvek és a személyes vonatkozású források tanúsága szerint Kádár János ezt a tézist számos változatban többször is megfogalmazta. Ez óriási ellentmondásban volt az-
zal, amit a szomszédos kommunista országok, például a szövetséges Románia és a semleges Jugoszlávia vezetőinek a szájából hallani lehetett. Ez a gondolat számtalanszor elhangzott nemzetközi fórumokon is, például a kommunista pártok 1957. novemberi moszkvai tanácskozásán vagy az ENSZ 1960. őszi Közgyűlésén. Ennek fényében el lehet képzelni, hogy mennyire kényelmetlen volt Kádár és a magyar politikai vezetés számára az, hogy a magyar kérdés tárgyalása évekig elhúzódott az ENSZ-ben, s még akkor is napirenden volt, amikor a rendszer már kezdett talpra állni, és a szovjet pénzügyi segélyeknek köszönhetően a gazdasága is a növekedés jeleit mutatta. Egyébként nemcsak Kádár, hanem a legádázabb ellenfelei is jól tudták, hogy minél tovább tartják a magyar kérdést az ENSZ Közgyűlés napirendjén, annál kevesebb köze van annak magához Magyarországhoz. Méray Tibor újságíró, aki 1956 novemberében Jugoszlávián keresztül Nyugatra menekült, még 1958-ban felhívta a figyelmet arra, hogy annak mértékében, ahogy fokozódott a magyarországi események iránti nemzetközi figyelem, úgy vesztették el azok a sajátosan magyar jellegüket, s Magyarország a „budapesti ősznek” köszönhetően még inkább úgy tűnt a világ szemében, mint egy gyalog a „nemzetközi saktáblán”.³⁶

Epilógus

A propagandaeszközök használatának megvannak a maguk korlátai. Bár a „harmadik világban” való befolyásért folytatott versengés politikai-ideológiai feladatai 1962–1963 után sem veszítették aktualitásukat, a Szovjetunió agresszív politikájának demonstrálására az „1956-os magyar ősz” példája veszített az erejéből, s a Kádár-rendszer fejlődésének mértékében maga a történelem puhította meg azt. Annak ellenére, hogy a magyar válság, mint nemzetközi jelentőségű esemény, az 1960-as évek elejére véglegesen lezárult, ami leginkább abban mutatkozott meg, hogy 1962-ben levették a magyar kérdést az ENSZ Közgyűlésének napirendjéről, 1956 október–novemberének magyar antitotalitárius forradalma az azt követő generációk számára örökbecsű történelmi tapasztalat forrásává vált. Nem úgy hagyott nyomot a magyar történelmi emlékezetben, mint a két szuperhatalom világ feletti befolyásért zajló küzdelmének másodrendű

35 Гайдук 2012, 229.

36 Мераи 2007, 133.

eszköze, hanem mint „magyar nemzeti tragédia”, amely méltó helyet foglal el az ezeréves magyar nemzeti történelemben. Október 23-át a kommunizmus bukásakor, az 1989–1990. évi magyarországi rendszerváltoztatás idején törvényben nyilvánították Magyarország nemzeti ünnepévé.

Orosz nyelvről fordította és szerkesztette: Seres Attila

Levéltári források

АВП РФ

Архив внешней политики Российской Федерации (Oroszországi Föderáció Külpolitikai Levéltára)

Ф. 047. Оп. 3.

Ф. 047. Оп. 4.

РГАНИ

Российский государственный архив новейшей истории (Oroszországi Legújabbkori Történeti Levéltár),

Ф. 3. Оп. 12.

Ф. 5. Оп. 49.

Ф. 52. Оп. 1.

(Ф = Фонд; Оп = Опись; П = Папка; Д = Дело; Лл = Листы)

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

XIX-J-1-j (KÜM TÜK-iratok), Szovjetunió 1945–1964

Felhasznált irodalom

Артизов–Фёльдеш 2012

Советско–венгерские экономические отношения 1948–1973. Документы. Отв. ред. Артизов, Андрей – Фёльдеш Дьердь. Москва, Международный фонд «Демократия», 2012.

Гайдук 2012

Гайдук, Илья: *В лабиринтах холодной войны. СССР и США в ООН 1945–1965 гг.* Москва, Российская академия наук, Институт всеобщей истории РАН, 2012.

Мераи 2007

Мераи, Тибор: *13 дней. Имре Надь и венгерская революция 1956 года.* Москва, Логос, 2007.

Новое время 1963

Конец «венгерского вопроса» (к упразднению поста представителя по венгерскому вопросу ООН). *Новое время*, 18 января 1963 г. 2.

Стыкалин 2016

Стыкалин, Александр: К истории решения одной международной проблемы. Венгерские беженцы и мировое сообщество, 1956–1957. In: УЃ: *Венгерский кризис 1956 года в исторической ретроспективе*. Москва, Русский фонд содействия образованию и науке, 2016. 287–340.

Стыкалин 2017

Стыкалин, Александр: «Дело Имре Надя» в контексте советско–югославских и венгеро–югославских отношений 1950-х годов. In: *Славяне и Россия в системе международных отношений*. Отв. ред. Данченко, Сергей. Москва, Российская академия наук, Институт славяноведения, 2017. 275–295.

Стыкалин 2022

Стыкалин, Александр: Венгерский кризис осени 1956 г. и дискуссии в ООН. *Славяноведение*, 58. (2022) № 3. 32–51.

Стыкалин 2023

Стыкалин, Александр: Обсуждение «венгерского вопроса» в ООН и проблемы выхода Венгрии из внешнеполитической изоляции (1957–1963 гг.). *Славянский альманах*, 28. (2023) № 1–2. 100–131.

Стыкалин–Джалилов 2022

Стыкалин, Александр – Джалилов, Теймур: «Думать, что коммунистическое общество будет в пределах границ Советского Союза – это значит ничего не понимать о коммунизме». Неопубликованные выступления Н. С. Хрущева в Венгрии (апрель 1958 г.). *Славянский альманах*, 27. (2022) № 1–2. 389–419.

Томилина 2013

Наследники Коминтерна. Международные совещания представителей коммунистических и рабочих партий в Москве (ноябрь 1957 год). Отв. ред. Томилина, Наталья. Москва, РОССПЭН, 2013.

Фурсенко 2003

Президиум ЦК КПСС. 1954–1964. Том 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Глав. ред. Фурсенко, Андрей. Москва, РОССПЭН, 2003.

Юрасов–Стыкалин, 2023

Встречи и переговоры на высшем уровне руководителей СССР и Венгрии. 1957–1964. Сборник документов. Отв. ред. Юрасов, Андрей. Вступительная статья и комментарии: Стыкалин, Александр. Москва, Кучково поле Музеон–Ретроспектива, 2023.

Békés – Kecskés D. 2006

A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia. Szerk. Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006.

Borhi 1994

Borhi László: *Az Egyesült Államok és a szovjet zóna, 1945–1990*. Budapest, Historia – MTA Történettudományi Intézet, 1994.

Borhi 2004

Borhi László: „We Hungarian Communists are Realists”. János Kádár’s Foreign Policy in the Light of Hungarian–US Relations, 1957–1967. *Cold War History*, Vol. 4 (2004) No. 2, 12–24.

Borhi 2012

Borhi László: Kádár és az Egyesült Államok. *Múltunk* 57. évf. (2012) 1. sz. 35–74.

Calhoun 1991

Calhoun, Daniel Fairchild: *Hungary and Suez, 1956. An Exploration of who Makes History*. Lanham, University Press of America, 1991.

Congdon–Király 2002

The Ideas of the Hungarian Revolution, Supressed and Victorious, 1956–1999. Edited by Lee W. Congdon – Király Béla. New York, Columbia University Press, 2002.

ICJ 1957

The Hungarian Situation and the Rule of Law. Published in English, German, French and Spanish. The Hague, International Commission of Jurists, 1957.

FRUS 1993

Foreign Relations of the United States. 1958–1960. General Ed. Glenn W. LaFantisie. Volume X. Part 1. Eastern Europe Region, Soviet Union, Cyprus. Washington, United States Government Printing Office, 1993.

Kecskés D. 2025

Kecskés D. Gusztáv: *Globális humanitárius akció a hidegháború idején. Az 1956-os magyar menekültek nemzetközi befogadása*. Budapest, HUN-REN BTK TTI, 2025.

Kecskés D. – Scheibner 2022

Egy világraszóló történet. Az 1956-os magyar menekültválság kézikönyve. Szerk. Kecskés D. Gusztáv – Scheibner Tamás. Budapest, BTK TTI, 2022.

Király 2001

Király Béla: Az ENSZ és a magyar forradalom. In: *A magyar forradalom eszméi. Eltíprásuk és győzelmük (1956–1999)*. Szerk. Király Béla – Lee W. Congdon. Budapest, Atlanti, 2001. 139–143.

Lidegaard 2000

Lidegaard, Bo: *A legmagasabb ár. Povl Bang-Jensen és az ENSZ 1955–1959*. Budapest, Magyar Könyvklub, 2000.

Nagy 2005

Nagy András: *A Bang-Jensen-ügy. ’56 nyugati ellENSZélben*. Budapest, Magvető, 2005.

Nagy 2020

Nagy András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy” és az ENSZ 1956–1963*. Budapest, Kossuth, 2020.

Nagy 1996

Magyar–amerikai diplomáciai jegyzékváltás 1958 őszén. Közli Nagy Miklós. *Múltunk* 41. évf. (1996) 1. sz. 223–236.

Rainer M. 1994

Rainer M. János: Hruscsov Budapesten, 1958. április. Egy látogatás anatómiája. *Budapesti Negyed* 2. évf. (1994) 2. sz. 159–191.

Report 1957

United Nations. Report of the Special Committee on the Problem of Hungary. General Assembly. Official Records: Eleventh Session. Supplement No. 18. (A/3592) New York, United Nations, 1957.

Sipos 2012

Sipos Levente: Az 1963-as általános közkegyelem. *Múltunk* 57. évf. (2012) 2. sz. 150–190.

United Nations 1957

United Nations. Resolutions adopted by the General Assembly from 10 to 14 September during its Eleventh Session. New York, United Nations, 1957.

Wencz 2019

Wencz Balázs: Nyikita Szergejevics Hruscsov 1958. április 8-i tatabányai látogatása. *ArchívNet* 19. évf. (2019) 1. sz.

Yearbook 1958

Yearbook of the United Nations 1958. New York, United Nations, 1958.

A rendszerváltás időszaka
és ami utána következik

11. kép

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának küldöttsége meglátogatja azt a bölcsődéből átalakított átmeneti szállást, amelyet az előző év márciusában rendeztek be Debrecenben a Romániából áttelepülők számára.

Debrecen, 1989. február 5. Fotó: Oláh Tibor. MTI/MTVA, AF__OB198902050015.

Magyarország és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának együttműködése a rendszerváltás éveiben

Összefoglalás:

A hidegháború időszakának lezárultával és a keleti blokk országainak átalakulásával az 1980-as évek végén – 1990-es évek elején az európai menekültpolitika teljesen új értelmet nyert. Magyarország a Varsói Szerződés tagállamai közül elsőként csatlakozott az 1951-es genfi menekültügyi egyezményhez, kölcsönös érdekek mentén, és 1989 októberétől helyet adott az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) irodájának. A tanulmány bemutatja, hogy a magyar csatlakozást követő két évben, a jugoszláviai háború 1991-es kezdetéig miként igyekezett az UNHCR az 1951-es egyezmény által képviselt értékek és egyúttal a mögötte álló nyugati országok megváltozott érdekei mentén formálni az újonnan felépülő magyarországi menekültügyi intézményrendszert, ami a szocializmus évtizedeinek öröksége és a nyugati demokrácia erős elvárásai közötti kettős hatás alatt, az átalakulást kísérő, társadalmi feszültségekkel járó gazdasági kihívások közepette bontakozott ki.

A kutatás elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltárban elérhető külügyminisztériumi és belügyminisztériumi iratokra, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága genfi levéltárának archívumaira, francia diplomáciai dokumentumokra¹, sajtóforrásokra, valamint a magyar menekültügy történetének szereplőivel, szemtanúival készített interjúkra támaszkodva mutatja be ezt az időszakot.

Kulcsszavak:

UNHCR, menekültek, 1951-es genfi menekültügyi egyezmény, magyarországi rendszerváltás, hidegháború

1 A szerző köszönetét fejezi Kecskés D. Gusztávnak a francia Külügyminisztérium Levéltára (Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve) iratainak rendelkezésre bocsátásáért.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a keleti blokk országai

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának Hivatalát (Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR) az ENSZ Közgyűlése 1950. december 14-én elfogadott 428. számú határozata hozta létre, eredetileg három évre szóló mandátummal. A szervezet 1967-ig kizárólag az európai menekültek ügyére fókuszálva.² A genfi székhelyű, 1951. január 1-től működő UNHCR munkájának középpontjában a menekültek nemzetközi védelmét szabályozó 1951. évi genfi egyezményben, illetve a földrajzi és időbeli korlátozásokat eltörlő 1967. évi jegyzőkönyvben foglalt jogok és kötelezettségek érvényesítése áll.

A hidegháború időszakában az UNHCR koordinálásával kiépített menekültügyi rendszerben a szocialista országokból Nyugatra érkező menekülteknek stratégiai jelentőségük volt: a keleti és a nyugati blokk közti ideológiai versengés eszközeként a kommunizmus kudarcát demonstrálták.³ A kialakított menekültügyi rendszer támogatottsága és nemzetköziesedése is leginkább annak volt köszönhető, hogy az egyúttal a nyugati értékek melletti kiállást, azok magasabbrendűségének bizonyítását jelentette.⁴ Nem meglepő, hogy a Szovjetunió és a keleti blokk országai – köztük Magyarország – az UNHCR felállítását célzó tárgyalásokat is bojkottálta, az 1951-es genfi egyezményhez pedig annak létrejöttékor a kommunista országok közül csupán Jugoszlávia csatlakozott.⁵ A kezdetben kis létszámú, szerény költségvetésű ENSZ-intézmény működésében és átalakulásában az egyik első mérföldkőnek számított az 1956-os magyar forra-

- 2 Ambrus 2001, 37. A második világháborút követően az európai menekültek helyzetének rendezésére 1947-ben felállított, 1952 februárjáig működő Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (International Refugee Organization, IRO) az UNHCR „elődszervezetének” tekinthető. Cutts 2000, 15. A második világháborút követően a korábbi szemlélettel szemben lényeges változást jelentett, hogy az egyezmény értelmében immár nemcsak csoportos, de egyéni alapon is azonosíthatóvá váltak a menekültek. Türk–Nicholson 2009, 35–36.
- 3 Hammerstad 2000, 393.; Morris 2021, 2679.
- 4 Morris 2021, 2682. Az 1951-es genfi egyezmény szövegezését mintha a kommunizmus elől menekülőkre szabták volna azáltal, hogy a konvenció az állampolgársága szerinti országát az „üldözéstől való megalapozott félelme miatt” elhagyót menekültnek tekintette. Cohen 2012, 99.
- 5 Jugoszlávia már 1976-ban megállapodást kötött az UNHCR-rel belgrádi iroda nyitásáról. Ettől kezdve az iroda egyre növekvő számban fogadott be menekültkérelmeket: 1989-ben már 7112 személytől, köztük sok Romániából érkező, magyar vagy német nemzetiségű menekülttől, akiknek a többsége harmadik országba kívánt továbbutazni. Lásd: UNHCR Archívum, Refugees, Number 73, March 1990 41.; Kardos 1989, 21., valamint: States Parties to the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and the 1967 Protocol: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/3b73b0d63.pdf> (a letöltés ideje: 2025. március 3.).

dalmat követő menekültáradat kezelése.⁶ A forradalmat követő évek Magyarország és az UNHCR kölcsönös érdekeken alapuló, ugyanakkor ellentmondásokkal terhelt átmeneti együttműködésének a szovjet blokkon belüli egyedi példáját nyújtják, ám a kapcsolatok 1962-re részben a magyar, részben a szocialista blokk érdekeire hivatkozva holtpontra jutottak.⁷

Az 1951-es genfi menekültügyi konvencióban meghatározott menekültpolitika és a szocialista blokk, köztük Magyarország menekültügyi gyakorlata a hidegháború időszakában két egymással összeegyeztethetetlen szemléletet tükrözött. A szovjet befolyási övezet országai a be- és kivándorlást – mint többnyire egyéni döntésen alapuló, ellenőrizhetetlen folyamatot – alapvetően a politikai ideológiával ellentétes, rendszerellenes tevékenységnek tekintették, így a szocialista országok a határátlépést erőteljesen korlátozták. A megerősített határvédelem és az illegális határátlépőkkel szemben alkalmazott retorziók segítették e politika érvényesítését.⁸ A szocialista országok között kétoldalú egyezmények szabályozták az illegális határátlépők visszaadását – szemben a visszaadás tilalmának (*non-refoulement*) az 1951-es genfi egyezmény 33. cikkében rögzített elvével. A közös ideológiai alapokra és a Varsói Szerződés tagállamainak kifelé demonstrált egységére tekintettel két szocialista ország között menekültekről nem lehetett beszélni. Magyarországon is csupán politikai alapon, az állampárt döntése alapján lehetett menekülteket befogadni.⁹ A világ más országaiból többnyire továbbutazás szándékával illegálisan Magyarországra érkező néhány tucat külföldivel legfeljebb a Magyar Vöröskereszt került kapcsolatba a szintén genfi székhelyű Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (ICRC)

6 Zieck 2022, 58.; Kecskés D. 2022, 915–917.

7 Magyar részről a hazatérni kívánó menekültek politikai célokat szolgáló támogatása, míg az UNHCR részéről a Magyarországról családegyesítés céljából kiutazni kívánók segítése jelentette a fő motivációt az együttműködésre. Az 1956–1958 között erősödő kapcsolatok kiemelkedő eseménye volt August Lindt menekültügyi főbiztos budapesti látogatása 1958. január 3–7. között. A családegyesítések elősegítése terén az UNHCR-rel való együttműködést megtagadó magyar vezetés ugyanakkor 1962-re a kapcsolatok megszakítása mellett döntött. Részletesen lásd: Kecskés D. 2017, 474–488.

8 Tóth P. 2001, 33–34.

9 Ahogyan azt a Magyar Népköztársaság alkotmánya (1949. évi XX. törvény) megfogalmazta: „Azok az idegen állampolgárok, akiket demokratikus magatartásukért, a népek felszabadítása érdekében kifejtett tevékenységükért üldöznek, a Magyar Népköztársaságban menedékkjogot élveznek.” A gyakorlatban ezt alkalmazták az 1950-es években befogadott néhány ezer görög, majd az 1970-es években pár száz chilei kommunista menekült befogadása során. Tóth J. 1994, 72–73.

megkeresésére.¹⁰ Nem véletlen, hogy Magyarország és általában a kelet-közép-európai térség a történetírásban általában is sokkal inkább mint menekülteket kibocsátó, nem pedig mint befogadó ország jelenik meg.¹¹

A hidegháború végével ugyanakkor a menekülteknek a nyugati értékek győzedelmét bizonyító geopolitikai funkciója megszűnt, érdektelenné vált. Az 1980-as évektől kezdve a politikai változásokkal párhuzamosan a nyugati országok befogadókészsége erőteljesen csökkent, miközben a menekültek száma világszerte nagymértékben növekedett.¹² A hidegháborút követő átrendeződések során egyre inkább prioritássá vált a kommunizmus elől elmenekültek hazatelepítése – akiket az előző évtizedekben még tárt karokkal fogadtak.¹³ Ez az elmozdulás az UNHCR szemléletváltozásában is tükröződött, amely a kezdetektől folyamatosan törekedett arra, hogy megtalálja a megfelelő egyensúlyt a működésének anyagi feltételeit biztosító nyugati donor országok érdekeinek érvényesítése, valamint alapfeladata, a menekültek védelme és támogatása között.¹⁴

Magyarország és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság kapcsolatfelvételének időszakában, az 1980-as évek végén az 1951-es genfi egyezményben részes államok egyre kevésbé kívánták átengedni egy kormányok feletti szervezetnek az irányítást menekültpolitikájuk kialakítása terén. Érvelésük szerint a menekültszámok immár elsősorban nem politikai okokból hagyják el hazájukat, hanem inkább a nyugati országokban biztosított gazdasági és szociális ellátási előnyökből szeretnének részesülni.¹⁵ Az UNHCR munkájához pénzügyi támogatást nyújtó donor országok elégedetlenségét tükrözte, hogy 1985-ben elsősor-

10 Interjú Jantsits Ágnessel, a Magyar Vöröskereszt nemzetközi osztályának korábbi vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2009. január 16-án.

11 Frankl 2022, 474–476.

12 Az UNHCR statisztikái szerint míg 1980-ban 5,5 millió, addig 1989-ben 14,9 millió, majd 1992-ben már 18,1 millió a menekültek száma világszerte. Hammerstad 2000, 393. A tanulmány által vizsgált időszakban az UNHCR fő feladatai közt szerepelt mások mellett a malawi, szomáliai, ugandai, elefántcsontparti, guineai menekültek védelme, valamint afgán, namíbiai, kambodzsai menekültek hazatelepítésének segítése. Részletesen lásd az UNHCR 1989., 1990. és 1991. évi jelentéseit: <https://www.unhcr.org/publications/report-united-nations-high-commissioner-refugees-1989>; <https://www.unhcr.org/publications/report-united-nations-high-commissioner-refugees-1990> (a letöltés ideje: 2025. április 8.).

13 Gatrell 2013, 7.

14 A hidegháború időszakát követően az ENSZ-szervezet tevékenységében erőteljesebb szerepet kaptak a nemzetközi humanitárius műveletek, amelyek részben az újabb menekült-hullámok megelőzését, megfékezését célozták. Emellett az 1990-es években a visszatelepítések száma is egyre növekvő tendenciát mutatott. Hammerstad 2000, 392–393.

15 Loescher 2001, 237–239.

ban amerikai kezdeményezésre az 1978 óta hivatalban lévő Paul Hartling helyett új, gyakorlatiasabb szemléletű főbiztos után néztek, és választásuk a svájci Jean-Pierre Hocké, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága elnökére esett. Hocké, akinek nevéhez a szocialista országok felé való nyitás, köztük a Magyarországgal való kapcsolatfelvétel kötődik, egyik fő feladatának tekintette, hogy a szervezet munkája ne csupán a befogadó országokra, de a kibocsátó országokra és a menekülés kiváltó okaira is fókuszáljon. Bár hároméves, kényszerű lemondással végződő főbiztosi ideje 1986–1989 között elsősorban a komoly forráshiánnyal és a támogató országok részéről megrendült bizalom mellett működő UNHCR pénzügyi és morális válságának időszakát jelöli,¹⁶ ugyanakkor főbiztosi sikerei közt szerepel Magyarország csatlakozása az 1951-es genfi menekültügyi egyezményhez.¹⁷

Kölcsönös érdekelttség az együttműködésben

Magyarország és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának kapcsolatfelvétele jól illeszkedik abba a szocializmus keretein belüli relatív nyitási folyamatba, amely a magyar külpolitikát már az 1970-es évektől jellemezte. Ugyanakkor az UNHCR-rel való párbeszéd megkezdését és az 1951-es genfi egyezményhez való csatlakozást elsősorban mégsem Magyarország emberi jogi elkötelezettsége, vagy a nyugati kapcsolatok elmélyítése ösztönözte – annak ellenére, hogy az ország eladósodottsága miatt ebben az időszakban már jelentős mértékben függött gazdaságilag a Nyugattól.¹⁸ Az UNHCR-rel való együttműködés szükséges-

- 16 Hocké főbiztosi ideje alatt számos megosztó szervezeti és személyügyi döntést önállóan, kormányzati konzultáció nélkül hozott meg, például az UNHCR menekültvédelmi tevékenységének háttérbe szorításáról a helyszíni művelti tevékenységek térnyerése érdekében. A szervezet több vitatott (pl. Srí Lanka-i, salvadori, vietnámi menekülteket érintő) hazatelepítési programja is Hocké nevéhez kötődik. A donor országok kritikával szemléltek azt is, hogy az UNHCR személyzete és szervezeti költségei jelentősen nőttek ezekben az években, miközben a Főbiztosság növekvő deficittel szembesült. A kormányzati támogatás teljes megvonását végül Hocké egy személyes pénzügyi visszaélése váltotta ki, amelyet követően a főbiztosnak nem maradt más választása, mint a lemondás. Loescher 2001, 248–264. és az UNHCR 1990. évi jelentése: <https://www.unhcr.org/publications/report-united-nations-high-commissioner-refugees-1990> (a letöltés ideje: 2025. április 8.).
- 17 Loescher 2001, 256–257. 1990 januárjától novemberig a norvég Thorvald Stoltenberg vette át a főbiztosi feladatokat, és komoly megszorításokkal szűk egy év alatt sikerült helyrebillentenie a szervezet iránt megrendült bizalmat. Loescher 2001, 265–267. 1991-től 2000-ig a japán Sadako Ogata irányította főbiztosként a szervezetet.
- 18 Magyarország (Moszkva jóváhagyása mellett) az állam eladósodását egyre növekvő mértékben nyugati hitelekből ellensúlyozta, az elviselhető életszínvonal és egyúttal a társadalmi elégedettség fenntartása érdekében. Lásd: Békés 2021, 41–47.

sége magyar részről az 1987-től Románia felől egyre növekvő számban érkező, komoly politikai, szociális, jogi és diplomáciai kihívást jelentő menekültek miatt merült fel egyre több fórumon 1988 folyamán.¹⁹ Az érvényben lévő jogszabályok és kétoldalú egyezmények értelmében az illegális határátlépőket, illetve a legálisan érkező, de Magyarországon illegálisan túltartózkodó román állampolgárokat Magyarországnak vissza kellett volna adnia a román hatóságoknak, akik kegyetlen megtorló intézkedéseket alkalmaztak a szabálysértőkkel szemben.²⁰ Bár országgyűlési képviselők már 1988 márciusában kezdeményezték parlamenti indítványban a Menekültügyi Főbiztossággal való kapcsolatfelvételt, a pártvezetés csupán 1988 őszétől vette komolyabban fontolóra a kérdést.²¹ 1988. szeptember 15-én Varga István, a genfi magyar ENSZ-képviselő vezetője, majd szeptember 16-án a magyar Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályának vezetője, Görög János tárgyalta az ENSZ Menekültügyi Főbiztosával, Jean-Pierre Hockével az együttműködés lehetőségéről.²² Bár Magyarország ekkor még nem érezte magát késznek az 1951-es genfi egyezményhez való csatlakozásra, a magyar vezetést foglalkoztatta a kérdés, milyen formában tudna az UNHCR részt vállalni a Magyarországot sújtó anyagi terhekből.²³ A menekültügyi egyezménnyel szemben a belső vitákban az volt a legfőbb magyar kifogás, hogy nem tesz különbséget a magyar és nem magyar nemzetiségű menekültek közt, azaz az erdélyi magyaroknak is csupán a külföldiekre vonatkozó jogokat

- 19 A kisebbségek felszámolását és a homogén román nemzetállam megteremtését célul kitűző Nicolae Ceaușescu pártfőtitkárságának idején az egyre rosszabbodó helyzet elől a hivatalos adatok alapján 1987-ben mintegy 6000, 1988-ban már több mint 13 000 többségében magyar nemzetiségű erdélyi menekült érkezett Magyarországra, azzal a szándékkal, hogy ott letelepedjen le, vagy harmadik országba, Nyugat felé utazzon tovább. Tóth P. 2001, 38. Lásd még: Földes 2007, 453–459.; Bottoni 2021, 287–288.
- 20 A Belügyminisztérium iratai szerint 1988 áprilisáig az illegális határátlépők visszaadási aránya még 50% felett volt, de 1989 februárjára részben a közvélemény, illetve a nem állami szervezetek fellépésének köszönhetően ez az arány már 3% alá szorult. Lásd: Kaszás 2015, 61–67.
- 21 Király Zoltán felszólalása. *Országgyűlési Napló*, 1985. III. kötet, Az Országgyűlés 41. ülése, 1989. március 10. 3495–3496.
- 22 Az UNHCR már ezt megelőzően is számos forrásból, köztük nyugat-európai emigráns magyar szervezetektől, egyházi és jogvédő szervezõdésektől kapott tájékoztatást a romániai menekültek nehézségeiről. UNHCR Archives (Genf) Refugee Situations – Special Groups of Refugees – Hungarian Refugees in Romania (11/3/10-100.ROM.HUN).
- 23 UNHCR Archives Protection and General Legal Matters – General – Protection – Hungary (11/3/60-600.HUN) 1987–1994, Note for the file, High Commissioner’s meeting with Dr. Janos Görög, Head of International Law Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Hungarian People’s Republic on 16 September 1988 (1988. szeptember 26.); *Magyar Hírlap* 1988. szeptember 30. 2.

biztosítaná, miközben más országokból érkező menekültek korlátozás nélküli befogadására kötelez.²⁴ A konzultációk során ugyanakkor az UNHCR is megfogalmazta a donor országok azon elvárását, hogy Magyarország elsősorban a magyar nemzetiségű menekülteket integrálja, míg a más nemzetiségűeknek az UNHCR segítene befogadó országot találni.²⁵ A menekültek növekvő száma mellett 1989. januárra végül megérett a döntés a magyar vezetésben az egyezményhez való csatlakozásra,²⁶ amelyet a Magyar Vöröskereszt és több ellenzéki szervezet és egyesület is sürgetett.²⁷ A politikai és szakértői szintű szakmai konzultációk 1989 első hónapjaiban mind Budapesten, mind Genfben intenzívvé váltak.²⁸ 1989. február 5–20. között a Menekültügyi Főbiztosság ténymegállapító küldöttsége utazott Magyarországra, amely alapvetően jól szervezettnek találta a menekültek helyi ellátását.²⁹ A látogatás után pár nappal, 1989. február 23-án már az Elnöki Tanács előtt volt a Minisztertanács felhatalmazásával Várkonyi Péter külügyminiszter és Horváth István belügyminiszter közös előterjesztése a „Romániából áttelepültek helyzetéről”, amely a genfi egyezményhez

- 24 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, a továbbiakban MNL OL): XIX-A-21-d, 156. doboz, Emlékeztető az erdélyi menekültek ügyével foglalkozó Tárcaközi Bizottság november 11-i üléséről (Budapest, 1988. november 14.), valamint Interjú Görög Jánossal, a Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályának korábbi vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2008. december 11-én. A konvencióhoz való magyar csatlakozás folyamatáról részletesen lásd: Kaszás 2008, 67–95.
- 25 MNL OL: XIX-J-1-j, 1989, 105. doboz, A Menekültügyi Főbiztosság ténymegállapító küldöttségének magyarországi látogatása (1989. február 13.). Emellett egyértelmű volt, hogy az egyezmény betartása kizárólag a szocialista országok közötti, kétoldalú kiadatási egyezmények felülírásával volt lehetséges. A szovjet blokkon belüli menekültbefogadás lehetővé tétele ugyanakkor súlyosan szembement az addigi írott és íratlan szabályokkal. Békés 2019, 337–338. 1988 végén Magyarország nemcsak Genfben, de Bécsben és Belgrádban is folytatott diplomáciai konzultációkat az UNHCR-rel való együttműködés lehetséges formáiról. Archives du ministère des Affaires étrangères (= AMAE, La Courneuve): Nations Unies et Organisations Internationales, 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO, Mission en Hongrie du Haut Commissariat aux Réfugiés (1989. február 17.).
- 26 Oplatka 2008, 52–53.
- 27 MNL OL: M-KS 288. f. 22. cs. 1989/12. ő. e.; *Népszabadság* 1989. február 24. 1., 3.
- 28 1989. február 13–22. közt a Külügyminisztérium és a Belügyminisztérium egy-egy szakértője utazott a Menekültügyi Főbiztosság meghívására Genfbe, hogy tanulmányozzák a nemzetközi menekültügyi jogot és a Főbiztosság tevékenységét. MNL OL: XIX-J-1-j-1989 105. doboz. Szakértői konzultáció a Nemzetközi Menekültügyi Hivatalban Genfben.
- 29 MNL OL: XIX-J-1-j-1989 105. doboz. A Menekültügyi Főbiztosság ténymegállapító küldöttségének magyarországi látogatása, 1989. február 13. (1989. február 28.); AMAE: Nations Unies et Organisations Internationales, 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO, Mission du Haut Commissariat aux Réfugiés en Hongrie (6/11 février), (1989. február 15.).

való csatlakozás előnyeit taglalja: „(...) részessé válásunk összességében az ediginél kedvezőbb helyzetet biztosítana számunkra és nem jelentene új, érdekeinkkel ellentétes, az eddigieket meghaladó kötelezettségvállalást. Ugyanakkor erősítené azt a tendenciát, hogy a Magyar Népköztársaság emberi jogi és humanitárius politikáját és gyakorlatát igyekszik minden lehetséges módon kapcsolni az ENSZ által biztosított univerzális kerethez.”³⁰

A Minisztertanács előterjesztését elfogadva az Elnöki Tanács 1989. február 24-én határozatot hozott a csatlakozásról.³¹ A csatlakozási okirat letétbe helyezése az ENSZ New York-i Titkárságán 1989. március 14-én történt meg.³² Az UNHCR a csatlakozáskor tudomásul vette, hogy Magyarország földrajzi korlátozással csatlakozott az egyezményhez, azaz azt csupán az Európában történt eseményekre (a gyakorlatban az akkor akut kihívást jelentő erdélyi menekültekre) kívánta alkalmazni, még akkor is, ha 1989-ben az egyezményben részes 105 tagállamból csupán öt élt ezzel a korláttal.³³

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság és a mögötte álló donor országok részéről, a dokumentumok alapján úgy fest, nem merültek fel kételyek a magyar csatlakozás támogatásával kapcsolatban. Ellenkezőleg, a kapcsolatfelvétel egy számukra korábban elérhetetlen országcsoport felé nyitott utat, és az UNHCR képviselői minden lehetséges alkalommal sürgették a magyar csatlakozást, és kifejezték segítőkészségüket a magyar belső mechanizmus kialakításában.³⁴ A nyugati országok pozitív reagálását és támogatását az UNHCR biztosra vette, arra hivatkozva, hogy azok érdeke a menekültek megállítása Magyarországon.³⁵ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az 1989 őszen kényszerűségből lemondott

- 30 MNL OL: XIX-J-1-j-1989, 105.d. Előterjesztés az Elnöki Tanácshoz (1989. február 23.).
- 31 MNL OL, MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály iratai (1989. február 24.); *Magyar Hírlap* 1989. február 25. 1.
- 32 Kihirdette az 1989. évi 15. tvr. Az 1951. évi genfi egyezmény 1989. június 12-én, míg az 1967. évi New York-i jegyzőkönyv már 1989. március 14-én életbe lépett. Ennek jogi elmentmondásairól lásd Nagy 2012, 122–123.; *Magyar Hírlap* 1989. március 18. 1.
- 33 Madagaszkár, Málta, Monaco, Kongó és Törökország. Nagy 2012, 121. A csatlakozást követően, 1989. március 22-én az UNHCR egy újabb technikai csoportja utazott Magyarországra. Ez utóbbi alkalommal adta át a magyar fél Horn Gyula külügyminiszter Jean-Pierre Hocké főbiztosnak írt levelét, amelyben kifejezte készségét a Főbiztosság budapesti irodájának megnyitására folytatandó tárgyalások megkezdésére. MNL OL: XIX-J-1-j-1989 105. d.: A Menekültügyi Főbiztosság technikai csoportjának magyarországi látogatása (1989. március 23.); *Magyar Nemzet* 1989. március 22. 3.
- 34 MNL OL: XIX-J-1-j 105. doboz: A Menekültügyi Főbiztosság ténymegállapító küldöttségének magyarországi látogatása (1989. február 13.).
- 35 MNL OL: XIX-J-1-j 105. doboz: Kapcsolatunk a Menekültügyi Főbiztossággal (1989. május 2.). Az UNHCR-rel történő magyar kapcsolatfelvétel különösképp fontos volt Ausztria

Jean-Pierre Hocké főbiztos népszerűségvesztéséhez részben az is hozzájárult, hogy egyes nyugati országok szerint túlzott aktivitást mutatott a kelet-európai térség bevonásában, és nem minden kormány vette jó néven, hogy a donor országok „sokkal nagyvonalúbb anyagi bekapcsolódását” szorgalmazta.³⁶

Bár e tanulmánynak nem célja, hogy bemutassa a keletnémet menekültek ügyét, ami az osztrák–magyar határnak a történetírás által részletesen feldolgozott ideiglenes megnyitásához vezetett, de fontos megjegyezni, hogy Magyarország részessége az 1951-es genfi menekültügyi egyezményben ösztönzőleg hatott 1989 nyarán az NDK-ból érkező, NSZK felé továbbutazni kívánó keletnémet állampolgárokra is.³⁷ Ugyan a donor országok álláspontja ellenére Magyarország nem tekintette a keletnémeteket az egyezmény alá tartozó menekülteknek, a budapesti UNHCR-iroda gyors megnyitása mögött is megfigyelhető az NSZK-nak a Menekültügyi Főbiztosságnál folytatott aktív lobbitevékenysége.³⁸ Magyarország néhány héttel az UNHCR budapesti irodájának megnyitása előtt, 1989. szeptember 10-én döntött a magyar–osztrák határ megnyitásáról az NSZK-ba továbbutazni szándékozó keletnémet menekültek előtt. A velük kapcsolatban tanúsított humanitárius bánásmódért az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága is elismerését fejezte ki a magyar kormány felé.³⁹

Magyarország, mint a Varsói Szerződés országai közül az első tagállam, amely csatlakozott az 1951-es genfi menekültügyi egyezményhez, a menekültügyet érintő nemzetközi fórumokon is fontos szerepet kapott az 1990-es évek elején. Jugoszláviával együtt meghívottja volt az UNHCR által a nyugati országok számára szervezett tanácskozásoknak, ahol a szocialista országok átalaku-

számára, amelyet szomszédos országgént a leginkább érintettek a Magyarországról Nyugat felé továbbutazó romániai menekültek. Knoll 2022, 517–518.

36 MNL OL: XIX-J-1-j-1990 93. doboz: Menekültügyi Főbiztosság rendkívüli VB ülése /1990. május 28–30./, (1990. június 28.). A keleti blokk országai már nagyobb gyanakvással fogadták a magyar csatlakozást, amely 1989-ben a Szovjetunió tájékoztatása, hallgatólagos jóváhagyása mellett történt. A gyakorlatban azonban a Varsói Szerződésen belül továbbra is abszurdnak tűnt a gondolat, hogy a szövetségi blokk országainak állampolgárait menekültként kezelje Magyarország. MNL OL: XIX-J-1-j-1989 105. doboz. Szakértői konzultáció a Nemzetközi Menekültügyi Hivatalban Genfben (1989. február 28.); Interjú Görög Jánossal, a Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályának korábbi vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2008. december 11-én.

37 Lásd: Jobst 2010; Slachta 2016, 256–258.

38 Tóth I. 2010, 74–77.

39 UNHCR Archives: Protection and General Legal Matters – General – Protection – Hungary (11/3/60-600.HUN), Contributions to UNHCR for the programme of assistance to asylum seekers and refugees in Hungary – 1989. Contributions to UNHCR for the programme of assistance to asylum seekers and refugees in Hungary – 1989.

lása következtében várható migrációs és menekültügyi kihívásokat tárgyalták meg a nyugat-európai és az észak-amerikai államok képviselői. 1990-ben, amikor ezek az országok többmillió nagyságrendű kivándorlást vártak a kelet-európai térségből, elsősorban a Szovjetunióból,⁴⁰ de a nemzetiségi feszültségek miatt Jugoszláviából, Romániából, illetve gazdasági okokból a korábbi keleti blokk más országaiból is, a menekültügyi főbiztos koordinátorának megfogalmazása szerint jelentős mértékben kívántak Magyarországra támaszkodni „a kelet–nyugati menekültügyi párbeszéd további alakulásában”.⁴¹ A főbiztosság európai koordinátora javasolta Magyarországnak a gyors és aktív bekapcsolódást valamennyi intézményes és *ad hoc* integrációba, így például a csatlakozást a dublini egyezményhez.⁴² Az ENSZ-szervezet meglátása szerint ugyanis Magyarország kerül „Ausztria hagyományos kelet–nyugati tranzit-szerepébe”.⁴³ Az UNHCR Magyarország iránti bizalmát mutatja, hogy az 1991-ben a korábbi szocialista blokkból a menekültügyi egyezményhez csatlakozó új országoknak szervezett menekültügyi képzési programjában Magyarországot – amelyet a főbiztos szerint „nem is lehet kompenzálni eddigi áldozatos és példamutató menekültügyi tevékenységéért” – a kelet-közép-európai régióban oktatói szerephez helyezi, tekintettel arra, hogy „a régió legrégebbi menekültügyi tapasztalatokkal rendelkező országa”.⁴⁴

Az UNHCR budapesti irodájának tapasztalatai

Magyarország kormánya 1989. október 4-én írta alá a megállapodást az UNHCR budapesti irodájának megnyitásáról, hogy elősegítse a szervezet együttműködését a genfi egyezmény új tagállamával a menekültek nemzetközi védelme és a humanitárius segítségnyújtás területén. A szerződés hangsúlyt fektetett a kormány és az UNHCR párbeszédére és együttműködésére a menekülteket támogató projektek előkészítésében és megvalósításuk valamennyi fázisának figyelemmel kísérésében. Ezzel egy időben Magyarország és az UNHCR egy 1989. június 1. – 1990. március 31. közötti időszakra szóló projektmegállapo-

40 Gatrell 2013, 254.

41 MNL OL: XIX-J-1-j-1990 93. doboz: UNHCR jelentése az 1990. januári bécsi „Kelet-nyugati népmozgalmak” c. tanácskozásról (1990. június).

42 Az 1990. június 15-én 12 európai ország által aláírt dublini egyezmény (2013 óta Dublin III. rendelet) célja volt megakadályozni, hogy a menedékkérők az akkori Európai Gazdasági Közösségen belül több tagországban is benyújthassák menedékkérelmüket.

43 MNL OL: XIX-J-1-j-1990 93. doboz: Információk a Menekültügyi Főbiztosságról (1990. november 12.).

44 MNL OL: XIX-J-1-k-1991, 103. doboz: Menekültügyi Főbiztosság tisztviselői magyar vonatkozású kérdésekről (1991. január).

dást is kötött a menekültek magyarországi befogadásáról.⁴⁵ A támogatást elsősorban a menekülteket befogadó állomások kialakítására, felszerelésére, valamint a menekültek lakhatásának biztosítására, átképzésük, szükség esetén nyelvtanulásuk támogatására lehetett felhasználni.⁴⁶ A genfi egyezményhez történt magyar csatlakozást követően, 1989 májusában az UNHCR 5,2 millió USD összegben rendkívüli segélyfelhívást indított elsősorban a Romániából érkező menekültek támogatására, amelyből több körös lobbitevékenységet követően csaknem 5 millió USD folyt be a szervezethez.⁴⁷ A legnagyobb donor országok között szerepelt első helyen az NSZK, majd Finnország, az Amerikai Egyesült Államok, Hollandia, Svájc és Ausztria, mellettük Japán, Franciaország és az Egyesült Királyság is hozzájárultak az UNHCR magyarországi programjához.⁴⁸

Az UNHCR budapesti irodája 1989. október 15-én kezdte meg működését Budapesten.⁴⁹ A magyar vezetés – jugoszláv példát követve – eredetileg magyar

- 45 A megállapodás eredetileg 1 millió USD összegű támogatásról szólt, amelyet aztán 1989 decemberében 3 millió USD-re növeltek. Agreement between UNHCR and the Government of the Hungarian People's Republic regarding establishment of UNHCR office (10a/1-1989/4); October 1989, item; UNHCR Agreements with Governments and Organisations; Box 7 ARC-2/B34 (1989. október).
- 46 MNL OL: XIX-J-1-j 105. doboz: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságaival a Magyarországon tartózkodó menekültek letelepítéséhez történő segítségnyújtás tárgyában kötendő megállapodás (1989. július 10.).
- 47 UNHCR Archives: Visit of the High Commissioner Hungary. 12-15 April 1992. S. J. P. [Søren Jessen Petersen] (13/5/20.3-45) (1992. április). Az UNHCR Európai és Észak-Amerikai Osztályának vezetője, Fiorella Cappelli többször is csalódását fejezte ki amiatt, hogy várakozásaikkal ellentétben a szervezet felhívása nem talált komoly visszhangra. Az első hónapokban a kért összegnek csupán a töredéke folyt be, így kérdésessé vált a támogatási program megvalósíthatósága, amit Cappelli a lehetséges donor országok, így Franciaország irányába is jelzett. AMAE: Nations Unies et Organisations Internationales, 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO, Le HRC et les demandeurs d'asile roumains en Hongrie (1989. július 12.).
- 48 UNHCR Archives: Protection and General Legal Matters – General – Protection – Hungary (11/3/60-600.HUN), Contributions to UNHCR for the programme of assistance to asylum seekers and refugees in Hungary – 1989; AMAE: Nations Unies et Organisations Internationales, 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO, H.C.R.: Réfugiés roumains en Hongrie (1990. április 30.).
- 49 UNHCR Archives: External Relations – Relations with Governments – Hungary (11/3/01-010.HUN) 1988–1994 (1989. október).

állampolgárt javasolt a budapesti iroda vezetőjének.⁵⁰ Az UNHCR döntése értelmében a posztot végül Wen-Hsien Huang, hongkongi születésű brit állampolgár nyerte el, aki addig az UNHCR szervezetén belül a genfi központ mellett az 1980-as években Thaiföldön és Pakisztánban volt kiküldetésben.⁵¹ A helyettesi posztot a magyar kormány javaslatára Laukó Károly, a Béke Világtanács korábbi magyar titkára töltötte be.⁵²

1989. december közepére az iroda működésének minimális feltételei teljesültek, bár a belső jelentésekből kiderül, hogy az UNHCR szembesült azzal, hogy a tervezettnél jóval több időbe és erőfeszítésbe telik az irodanyitás olyan helyszínen, ahol „az alapvető felszerelések és szolgáltatások hozzáférhetősége rendkívül korlátozott”.⁵³ A kezdeti időszak prioritása az UNHCR bemutatkozása, kapcsolatfelvétele volt a fontosabb intézményekkel és lehetséges partnerekkel, beleértve a központi és a helyi közigazgatás szereplőit, illetve a diplomáciai testület tagjait. A magyar közigazgatáson belül az UNHCR irodájának fő partnerei az 1989 áprilisától a Belügyminisztérium irányítása alatt működő Menekültügyi Hivatal, illetve a Külügyminisztériumon belül a Multilaterális Főosztály, majd a Konzuli Főosztály voltak. Emellett már az első hetekben kapcsolatba léptek a Magyar Vöröskeresztrel, akárcsak az erdélyi menekültek ellátásában fontos szerepet betöltő magyar református egyház püspökével, akik együttműködési készségüket fejezték ki az UNHCR budapesti irodájával.⁵⁴ Ezzel párhuzamosan a budapesti irodavezető, Wen-Hsien Huang felvette a kapcsolatot azon donor országok nagyköveteivel, akiktől a magyarországi menekültügyi program támogatását várták.⁵⁵ Az első hónapokban számos egyéni kérdés, megkeresés érke-

50 AMAE: Nations Unies et Organisations Internationales, 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO, Mission en Hongrie du Haut Commissariat aux Réfugiés (6/11 février), (1989. február 15.).

51 MNL OL: XIX-J-1-j 105. doboz: A Menekültügyi Bizottság budapesti irodájának vezetője (1989. szeptember 14.).

52 Kezdetben mellettük egy jogtanácsos és három helyi alkalmazott dolgozott az irodában.

53 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN), Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).

54 UNHCR Archives External Relations – Relations with Governments – Hungary (11/3/01-010.HUN), Incoming Cable (1989. november 23.).

55 Első körben Ausztrália, Belgium, Kanada, Dánia, Franciaország, Olaszország, Japán, Norvégia, Svédország és az Egyesült Királyság nagykövetségével. Emellett az irodavezető köszönetet mondott a programot már támogató országok, Ausztria, az NSZK, Hollandia, Svájc és az Amerikai Egyesült Államok nagykövetének. UNHCR Archives: External Rela-

zett az UNHCR budapesti irodájához, többségében azzal a céllal, hogy segítséget kapjanak nyugati országokban történő letelepedéshez.⁵⁶

A menekültügy nyugati kezelési mintáját tanuló magyar államigazgatásnak a Budapesten újonnan működésbe lépett ENSZ-képviselettel való együttműködése nem ment zökkenőmentesen. A budapesti irodavezető proaktív fellépését a magyar hatóságok sokszor nem nézték jó szemmel. Már egy évvel az irodanyitás után arról tudósítanak a külügyi jelentések, hogy „a budapesti iroda és a magyar hatóságok viszonyát feszültségek terhelik”. Magyar részről azt sérelmezték, hogy Wen-Hsien Huang „kapcsolattartási kötelezettségeit rosszul értelmezve indokolatlanul magas szintekre törekszik, ezáltal nem fordít figyelmet azon természetes partnereire, akik az ügyeket a legjobban ismerik”. Emellett úgy ítélték meg, hogy magyar helyettesét, a szocialista rendszer diplomáciai karrierjéből a nyugati országok által létrehozott ENSZ-szervezetbe „átigazolt” Laukó Károlyt „nem foglalkoztatja megfelelően”.⁵⁷ A vezető és magyar helyettese, illetve az iroda és a magyar igazgatás közti feszültségeket az UNHCR is érzékelte, és már 1990 novemberében döntést hoztak Huang irodavezető visszahívásáról. A magyar helyettes munkáját „kettős lojalitásából adódóan” a főbiztosság kezdetektől problémásnak nevezte, ami gondokat okozott az iroda működésében. Szerződését így első éve lejártával nem hosszabbították meg.⁵⁸

Huang visszahívása után az UNHCR 1991 februárjától Lars Thomas Birath svéd tisztviselőt választotta a budapesti irodavezetői posztra. 1994-ig tartó hivatali idejében új szintre léptek Magyarország és az UNHCR kapcsolatai.

tions – Relations with Governments – Hungary (11/3/01-010.HUN) 1988–1994, Incoming Cable (1989. november 23.).

- 56 Az érdeklődők zöme ugyan nem tartozott az UNHCR hatáskörébe, viszont a beszámolók szerint az alkalmazottak idejéből igen sokat elvett meghallgatásuk. UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN), Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).
- 57 MNL OL: XIX-J-1-j-1990 93.doboz: A UNHCR budapesti irodájának tevékenységéről (1990. október 28.).
- 58 Az irodanyitást követő évben a Menekültügyi Főbiztosság szűkülő anyagi keretei miatt takarékosági szempontok, valamint a térségben végbemenő újabb változások is indokoltak szervezeti átalakításokat. Az UNHCR új terveiben szerepelt, hogy Bécsbe helyezze a kelet-közép-európai regionális központot, ahonnan a budapesti, bukaresti, prágai és varsói irodát is koordinálnák, tekintettel a bécsi iroda hagyományaira, tapasztalataira és megfelelő személyi állományára. A magyar Külügyminisztérium a tervet nem támogatta, tartva tőle, hogy az átalakítás a budapesti iroda lefokozását és a magyar helyzet lebecsülését jelentené, ami a donor országok felé is negatív üzenetet közvetítené, és a menekültügyi támogatások mérséklődésével járna. MNL OL: XIX-J-1-j-1990 93.d. UNHCR elképzelései a budapesti iroda átalakításáról (1990. november 23.).

Az ENSZ-szervezet részéről az új tereppel való ismerkedés, magyar részről pedig a hiányzó intézményi és jogszabályi keretek alapjainak kialakítását követően a Magyarországgal szemben támasztott elvárások is erősödtek a főbiztosság részéről.

A földrajzi korlátozás kérdése

Míg a Menekültügyi Főbiztosság 1990-re felállított céljai közt még nem szerepelt a menekültügyi egyezmény elfogadása óta a magyar fél által fenntartott, az Európán kívüli menekülteket érintő földrajzi korlátozás eltörlésének szándéka, 1991-től az központi kérdéssé vált, amelyet a főbiztosság minden lehetséges alkalommal felvetett.⁵⁹ Ennek oka azonban nemcsak az volt, hogy az UNHCR a magyar kormány és a közvélemény nyitottabb, elfogadóbb hozzáállását erősítse az Európán kívüliek irányába. Egyrészt a Menekültügyi Főbiztosság budapesti irodájának korlátozott kapacitásaiból sok időt és energiát elvett, hogy a magyar korlátozás 1997. évi feloldásáig ők kezeltek és bírálták el az Európán kívüli menekültek kérelmeit⁶⁰, még ha ezek száma töredéke is volt a Romániából, majd Jugoszláviából érkezőkének, és túlnyomó többségüket az iroda megalapozatlannak tartotta.⁶¹ Másrészt a menekültstátuszt elnyerteknek rendkívül nehéz volt befogadóországot találni a bevándorláspolitikájukat szigorító nyugati országokban.⁶² A megkeresett nagykövetségek elutasításukat azzal indokolták, hogy inkább Magyarországnak kellene visszavonnia a földrajzi korlá-

59 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN), Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).

60 Interjú Ambrus Ágnessel, a BM Menekültügyi Hivatal, majd az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság budapesti irodájának munkatársával. Készítette Neményi Mária 2023. szeptember 26-án az *Unlikely Refuge?* (Valószerűtlen menedék?) című ERC projekt keretében.

61 1990-ben összesen 128 Európán kívüli kérelmezőből 12 főnek adta meg az UNHCR budapesti irodája a menekültstátuszt: 11 szomáliai és egy iraki állampolgárnak. 1991 folyamán az irodát felkereső kb. 500 főből azt csupán 15 fő kapta meg. Az érdeklődők egy részének még a kérelem benyújtása előtt nyoma veszett. UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.). Lásd még: Nagy 2012, 152–154.

62 UNHCR Archives Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN) 1990–1990, Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).

tozást, és integrálnia az Európán kívülről érkező menekülteket.⁶³ A magyar korlátozás feloldása esetén a kérelmezők helyi letelepítése elméletben valóban egyszerűbben lett volna kivitelezhető, bár a gyakorlatban többségük Birath jelentései alapján tovább kívánt utazni Nyugat felé, a jobb életfeltételek reményében, és kérelmüket csak végső megoldásként nyújtották be Magyarországon. Az Európán kívüli menekültek átmeneti gondozásáról és ellátásáról az UNHCR a Magyar Vöröskereszttel kötött projektszerződést.⁶⁴

Bár a magyar hivatalnokok és politikusok egy része kényszerűnek érezte a földrajzi korlátozás fenntartását, a döntéshozók álláspontja az volt, hogy a nyitáshoz előbb stabil gazdaságra és a határoknak az illegális bevándorlók előtti biztos védelmére van szükség.⁶⁵ A fokozott gazdasági nehézségek mellett – amelyet érvelésük szerint egy nagyobb menekülthullám tovább súlyosbítana – a magyar közvélemény felkészületlenségével indokolták a földrajzi korlátozás fenntartását.⁶⁶ Jeszenszky Géza külügyminiszter Sadako Ogata főbiztossal folytatott 1991. február 19-i tárgyalásán ezt úgy fogalmazta meg, hogy Magyarország felkészül a nyitásra, bár a menekültek számának várható növekedése további anyagi terhet róna az országra. Úgy vélte, hogy a magyar társadalom összességében nem áll készen arra, hogy más kulturális háttérű személyeket befogadjon, fennáll a rasszizmus veszélye, és a társadalom érzékenyítése időbeli telik. Állítását azzal támasztotta alá, hogy néhány ezer kubai, vietnámi és közel-keleti külföldi munkavállaló Magyarországon maradása is ellenséges reakciókat váltott ki, és hogy az ellenséges hozzáállás gazdasági nehézségek idején tovább erősödhet. A magyar külügyminiszter kiemelte annak fontosságát, hogy az UNHCR a népességmozgások kiváltó okaival is foglalkozzon.⁶⁷

63 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

64 Uo.

65 UNHCR Archives: Programming and Evaluation - Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

66 UNHCR Archives: External Relations – Relations with Governments – Hungary (11/3/01-010.HUN) 1988–1994, Note for the file, Meeting of the High Commissioner with Dr. G. Jeszenszky, Minister for Foreign Affairs, Hungary (1991. február 19.).

67 UNHCR Archives: External Relations – Relations with Governments – Hungary (11/3/01-010.HUN) 1988–1994, Note for the file, Meeting of the High Commissioner with Dr. G. Jeszenszky, Minister for Foreign Affairs, Hungary (1991. február 19.); Interjú Jeszenszky Géza volt külügyminiszterrel. Készítette: Kecskés D. Gusztáv és Kemény János, 2024. november 29.

A magyar érvelés megalapozottságát gyengítette, hogy 1991-től a Magyarországhoz hasonló kihívásokkal küzdő volt szocialista országok – Csehszlovákia, Lengyelország és Románia – is a menekültügyi egyezmény részesévé váltak, földrajzi korlátozás nélkül, így a merev magyar hozzáállás még kevésbé volt érthető a főbiztosság számára. Thomas Birath irodavezető fontosnak tartotta a nemzetközi nyomás fenntartását, mivel ahogy fogalmazott, „belpolitikai szinten kevesen vannak – ha vannak egyáltalán –, akik felemelik a hangjukat a változtatásért”.⁶⁸

Mindeközben az 1990-es évek elején a nyugati országok is folyamatosan igyekeztek Magyarországra nyomást gyakorolni a migrációs politika területén, hogy szigorúan járjon el az országból illegálisan továbbutazni szándékozókkal szemben.⁶⁹ A magyar hatóságok ennek az elvárásnak megfelelni igyekezve valóban szigorítottak eljárásukon, viszont közben a határon a magyar hatóságok által megállított, kitoloncolásra vagy Európán kívülről érkezőként az UNHCR eljárására váró menekültek abban a kerepestarciai táborban várakoztak, amelynek körülményeit az 1990-es évek elején nemcsak a magyar és a nemzetközi sajtó, de az UNHCR belső jelentései is rendszeresen bíráltak.⁷⁰ A Menekültügyi Főbiztosság ugyan megfelelőnek tartotta a tábort fenntartó magyar hatóságok együttműködési készségét, ugyanakkor nehezményezte a magyar rendőröknek, hivataltokoknak a menekültekkel (különösképp az Európán kívüliekkel) szembeni, idegenellenességet és gyanakvást tükröző hozzáállását.⁷¹ Némiképp paradox módon az UNHCR budapesti irodájának 1992. februári jelentése azt állapítja meg, hogy Magyarország aktív bekapcsolódása a nemzetközi migrációs és menekültügyi konferenciákba azt is eredményezte, hogy az ország közelebről megismerte az európai eljárásmódokat e területen, és maga is alkalmazni kezdte az illegális bevándorlókkal szembeni szigorúbb intézkedések európai érvrendszerét. Azaz a szocializmus zárt évtizedeit követően a kezdeti megengedőbb bevándorláspolitikai irányából éppen nyugati mintára mozdult el Magyar-

68 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting i.n UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11–110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

69 Ennek oka részben a nyugat-európai országokban benyújtott menekültügyi kérelmek számának erőteljes növekedése volt ebben az időszakban: míg 1988-ban 290 000, 1989-ben már 320 ezer, 1990-ben pedig 420 ezer volt a kérelmek száma. Az UNHCR 1991. évi jelentése: <https://www.unhcr.org/publications/report-united-nations-high-commissioner-refugees-1991>, Letöltés ideje: 2025. április 8.

70 Lásd *Magyar Hírlap* 1990. október 17. 4.; *Magyar Hírlap* 1992. január 8. 9.; *Népszava* 1992. január 14.; *Népszabadság* 1991. november 18. 7.

71 UNHCR Archives: Visit of the High Commissioner Hungary. 12–15 April 1992. S. J. P. [Søren Jessen Peter-Petersen] (13/5/20.3–45) (1992. április).

ország a szigorúbb eljárások felé. Ennek következményeit az UNHCR budapesti irodája is megérezte, ahol 1991 második felétől a korábbiakhoz képest jelentősen megnőtt az eredetileg Nyugat felé tartó, Európán kívülről érkezők menekültkérelmeinek száma.⁷²

Szemléletformáló támogatás?

A földrajzi korlátozás fenntartása mellett a másik érzékeny kérdés, amely mind a Németh Miklós, mind az Antall József által vezetett kormányok idején a konzultációk során folyamatosan napirenden szerepelt, a Magyarországnak nyújtott UNHCR-támogatás mértéke volt. Ez a kezdetektől elmaradt a magyar vezetés által reméltétől, és nem nyújtott megoldást a menekültek ellátásának finanszírozására. A Menekültügyi Hivatal egy 1989. októberi jelentése szerint ráadásul a menekültügyi egyezményhez való csatlakozás ténye a szocialista blokkon belül önmagában vonzóvá tehetette Magyarországot, mint cél- vagy tranzitországot: „az országban végbemenő demokratizálódási folyamat, csatlakozásunk a genfi egyezményhez és a műszaki határzár megszüntetése a magyar-osztrák határon, vonzóvá teszi az idemenekülést.” A belső elemzés szerint a rendszerváltást kísérő nehéz gazdasági helyzetben a menekültek érkezése „egyre kevésbé elviselhető terhet ró Magyarországra”. A Menekültügyi Hivatal nézőpontjából különösen a nem magyar nemzetiségűek számbeli növekedése okozott gondot, akik nem beszélnek magyarul, és így nem tudtak vagy nem is akartak munkát vállalni. Céljuk a továbbutazás Nyugat felé, azonban „*alig mutatkozik készség a befogadásukra*”, az NSZK által befogadott német nemzetiségűek kivételével.⁷³

Bár 1990-ben a Szovjetunió összeomlásához kapcsolódó félelmek, miszerint milliós nagyságrendben érkeznek majd a szomszédos országokba menekültek, nem következett be, ugyanakkor a magyar hatóságok a támogatás fenntartása vagy növelése mellett azzal érveltek, hogy a Romániából érkező menekültek száma a várakozásokkal ellentétben az 1989. decemberi romániai eseményeket követően sem csökkent, sőt a magyar kisebbséget sújtó 1990. már-

72 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991,1 (1992. február 7.); Interjú Kovács Andrással, a Magyar Vöröskereszt Menekültszolgálatának egykori vezetőjével, Készítette: Kaszás Veronika, 2009. február.

73 MNL OL: XIX-B-11-1989: Menekültügyi és Migrációs Hivatal iratai (1989. október).

ciusi eseményeket követően⁷⁴ újra növekedésnek indult.⁷⁵ A magyar fél többször jelezte az UNHCR felé, hogy bár továbbra is emberséges hozzáállásra törekednek, az egyre növekvő anyagi terheket az ország nem sokáig tudja egyedül viselni, számítanak a nemzetközi szolidaritásra a menekültek megfelelő ellátásában.⁷⁶ A Menekültügyi Hivatal adatai szerint 1990-ben 18 000 fő érkezett Romániából, akik közül 3300-an kaptak menekült státuszt. Így 1990 végén összesen mintegy 30 000 romániai menekült élt Magyarországon, akik közül 4000 fő kapta meg formálisan az egyezmény szerinti menekültstátuszt.⁷⁷

Az UNHCR háttéranyagai szerint az általuk nyújtott támogatás 1989–1991 közt összességében a magyar menekültügyi költségeknek mintegy 10%-át fedezte, figyelembe véve az egészségügy, az oktatás és a talán legnagyobb kihívást jelentő elszállásolás területén nyújtott támogatásokat és költségeket is.⁷⁸ A főbiztosság pontosan tisztában volt azzal, hogy a gazdasági átalakulás közepette Magyarország pénzügyi válsággal, növekvő munkanélküliséggel, inflációval, lakáshiánnyal küzd, az igen magas állami adósságállomány mellett.⁷⁹ Az ENSZ

- 74 Ennek legdrasztikusabb példája volt, amikor Marosvásárhelyen a magyar közösség 1990. március 15-i békés ünnepi megemlékezésével kezdődő tüntetések március 19–20-ra öt halottat és több száz sebesültet követelő véres utcai összecsapásokba torkoltak a román ellentüntetők megjelenésével. Részletesen lásd: Novák 2014, 228–231.
- 75 A Menekültügyi Hivatal 1990. július 31-i adatai alapján Magyarországon megközelítőleg 30 000 menekült tartózkodott, akiknek több mint 78%-a magyar volt, 17%-a román, 3%-a német és csupán 1%-a egyéb nemzetiségű. UNHCR Archives: Assistance – Resettlement – Immigration – Hungary (11/3/52-522.HUN) 1988-1993, Settlement of Refugees in Hungary (1990. július 31.).
- 76 UNHCR Archives: Protection and General Legal Matters – General – Protection – Hungary (11/3/60-600.HUN) 1987–1994, The situation in Hungary (1990. június 29.); UNHCR Archives: Assistance – Resettlement – Immigration – Hungary (11/3/52-522.HUN) 1988–1993, Visit to the High Commissioner by Mr. E. Morvay, Secretary of State, Ministry of Interior, Hungary (1991. november 27.).
- 77 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).
- 78 A menekültek magyarországi integrációs programjára az eredetileg tervezett keretnek 1990-ben végül a 75%-a, 750 000 USD, míg 1991-ben az 50%-a, 450 000 USD jutott. A csökkenő költségvetést az UNHCR a Jugoszlávia felől érkező menekültek növekvő számával indokolta. UNHCR Archives: Visit of the High Commissioner Hungary. 12–15 April 1992. S. J. P. [Soren Jessen Peter-Petersen] (13/5/20.3-45) (1992. április).
- 79 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN), 1990–1990, Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).

Menekültügyi Főbiztossága erre való tekintettel támogatta a képzési, átképzési feltételek fejlesztését is, amelyhez Magyarországon nem volt meg a megfelelő intézményrendszer, miután a szocializmus évtizedeiben nyilvánosan nem létezett érdemleges nagyságrendű munkanélküliség.⁸⁰ Ugyanakkor az UNHCR saját pénzügyi megszorításai közepette nem tudott a „normális körülmények között elfogadható mértékű” magyar kérésnek megfelelő nagyságrendű támogatást nyújtani. Thomas Birath budapesti irodavezető menekülteket támogató partnerekkel és szervezetekkel folytatott magánbeszélgetései során azzal a félelemmel szembesült 1990-ben, hogy a magyar közvéleménynek a menekültek irányába addig tanúsított befogadó hozzáállása és – az erdélyi magyarok esetében részben nemzeti együttérzésből fakadó – segítőkészsége a növekvő nehézségek mellett mérséklődni fog, és a következő években megkérdőjeleződik a befogadó, nyitott politika fenntarthatósága. Sokan csalódottságukat fejezték ki amiatt, hogy bár 1988–1989-ben mindenki a nyitott befogadásra bátorította Magyarországot, az UNHCR 1989. évi felhívására mégis mérsékelt lelkesedéssel reagáltak a donor országok. A budapesti UNHCR-iroda jelentése szerint sokak szemében az, hogy az UNHCR nem tudta teljesíteni a felhívásában kitűzött támogatási összeg biztosítását, azt bizonyította, hogy a szervezet nem képes elősegíteni a nemzetközi felelősségmegosztást, és a donor országok nem vesznek tudomást Magyarország gazdasági és politikai helyzetéről.⁸¹

Bár a romániai menekültek száma 1991-től a román helyzet viszonylagos stabilizálódása következtében csökkent, és a Szovjetunió területéről érkezők száma is mérsékelt maradt, 1991 nyarától, a jugoszláviai háború kitörésével kezdetét vette a második világháborút követő időszak legnagyobb európai menekültválsága.⁸² Az 1991 második felében Magyarországra érkező 40-50 ezer regisztrált, valamint becslések szerint további 16-17 ezer nem regisztrált jugoszláv menekült új kihívás elé állította a működésében még tanulási fázisban lévő magyar menekültügyi rendszert.⁸³ Először szembesültek azzal a magyar

80 MNL OL: XIX-B-11, Javaslat a menekültek képzési hátteréhez szükséges feltételek fejlesztéséhez (1989. április).

81 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN), 1990–1990, Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).

82 Gatrell 2013, 254.

83 Az 1991-ben Magyarországra érkezetteknek csupán töredéke, az UNHCR adatai alapján 5192 fő nyújtott be a magyar hatóságoknál az 1951-es genfi egyezmény szerinti menedékkérelmet: közülük 3751 fő érkezett Romániából (77%-uk magyar nemzetiségű), 738-an a Szovjetunió területéről (55%-uk magyar nemzetiségű) és 485-en Jugoszláviából. UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in

hatóságok, hogy a menekültek többsége nem magyar nemzetiségű volt.⁸⁴ Többségük ideiglenes menedéket kért, amelyet kivétel nélkül meg is kaptak, míg kis számban indították el a genfi egyezmény szerinti menekültstátusz iránti kérelmet (1991-ben 485 fő). Az alacsony szám az UNHCR budapesti irodavezetőjének elemzése szerint a magyar hatóságok előzetes szelektálásának az eredménye, akik próbálták eleve kiszűrni a nem megalapozott kérelmeket, más tartózkodási formát biztosítva azoknak, akik Magyarországon kívántak maradni.⁸⁵ 1991-től aztán a délszláv háborús övezetből érkező menekültek ellátására az UNHCR Vészhelyzeti Alapja nyújtott támogatást Magyarországnak.⁸⁶

Bár a főbiztosság, illetve közvetve a donor országok konkrét anyagi támogatása fontos szempont volt Magyarország számára, a szervezet segítségével a menekültellátási rendszer kiépítésében nemcsak ebben a formában mutatkozott meg. Hosszú távú szemléletformáló hatásában talán még lényegesebb volt az a gyakorlati tudásátadás, tapasztalatomegosztás, ami a szovjet típusú, egypárti szocialista rendszerből a nyugati, jogállami demokráciák menekültügyi rendszere felé való elmozduláshoz volt szükséges. Ez megmutatkozott a menekültek meghallgatási folyamatának és az elbírálás módjának oktatásában, a magyarországi befogadóközpontok kialakításának és működtetésének figyelemmel kíséréseiben⁸⁷ és az újonnan kialakított menekültügyi intézményrendszerben dolgozó magyar hivatalnokoknak szervezett képzéseken is.⁸⁸ A menekültügyi eljárás-

1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

- 84 65-70%-uk horvát, 25-30%-uk magyar és 5%-uk szerb nemzetiségű volt. 5500 főt a magyar kormány által létrehozott 24 táborban, míg kb. 20 000 főt magánszemélyeknél szállásoltak el. Uo.
- 85 A magyar hatóságok előszűréséről az UNHCR nem kapott statisztikákat. Uo.
- 86 UNHCR Archives: External Relations – Visits by Non-HCR Personalities – Hungary (11/3/01-013.HUN) 1989–1991.
- 87 A szervezet már a Magyarországgal folytatott első konzultációktól kezdve gyakorlati ajánlásokat adott ezekkel kapcsolatban, javasolva, hogy ne menekülttáborokat, hanem a menekültek szűrését és befogadását elősegítő központi állomásokat állítsanak fel a magyar hatóságok. MNL OL: XIX-J-1-j, 1989, 105. doboz: A Menekültügyi Főbiztosság ténymegállapító küldöttségének magyarországi látogatása (1989. február 13.). Az UNHCR budapesti irodájának 1990–1991-es célkitűzései alapján legalább négyhavonta felkeresték valamennyi központot, és felvették a kapcsolatot a helyi hatóságokkal is. UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1990–1991 and Programming for 1991–1992 – Hungary (11/3/11-110.4.HUN), Reporting on UNHCR Activities 1990–91 (1991. április 15.).
- 88 UNHCR Archives: Protection and General Legal Matters – General – Protection – Hungary (11/3/60-600.HUN) 1987–1994.

ban dolgozó tisztségviselőknek, az újonnan nyílt befogadóállomások vezetőinek komoly gyakorlati segítséget jelentett, hogy részt vehettek az UNHCR helyi irodájának menekültekkel folytatott interjúin. Másrészt az UNHCR munkatársai is többször jelen voltak a magyar hatóságok meghallgatásain. Az UNHCR által biztosított tanulmányutak, intézménylátogatások, tájékoztató anyagok, gyakorlati kézikönyvek mind iránymutatóként szolgáltak a magyar munkatársaknak.⁸⁹ Ilyen formában az UNHCR tudásátadása az emberi jogi nézőpontokat igyekezett erősíteni az utasítás-központú, külföldiekkel szemben gyanakvó rendszerben szocializálódott belügyi állomány körében, ahonnan nagyrészt a magyar menekültügyi hatóságok személyi állománya kikerült.

Thomas Birath UNHCR-irodavezető jelentései alapján a szemléletformálás sikeressége elmaradt a várakozásoktól. 1991–1994 közötti budapesti hivatali ideje alatt egyre erőteljesebben hangsúlyozta az ENSZ-szervezet és a magyar Menekültügyi Hivatal eltérő működése, intézményi öröksége okozta feszültségeket. 1991-ben még elfogadással jegyezte meg, hogy a magyar hivatal nem az UNHCR által elvárt módon tervez és készíti jelentéseit, statisztikáit, és hangsúlyozta, hogy a szűkös személyzet mellett azt is figyelembe kell venni, hogy egy átalakuló országról van szó, amelynek hivatalnokait segíteni és képezni szükséges ezen a területen is. Akadályozta mind a magyar hivatal, mind a befogadóállomások munkatársaival folytatott mélyebb eszmecsere a közös nyelv hiánya is, sokakkal csak tolmács segítségével tudtak érintkezni.⁹⁰ Két évvel később már erősebb kritikákkal illette a Menekültügyi Hivatalt, hangsúlyozva, hogy a működésében fennálló problémák a szervezet múltjában gyökereznek. Az 1989-ben felállított iroda alkalmazottainak nagy része a Belügyminisztériumhoz tartozott, kevesen jöttek kívülről, és Birath szerint csak egy-két fő volt az „új Magyarország” képviselőjének tekinthető. Meglátása szerint senki nem a menekültkérdés iránti érdeklődése miatt volt a magyar hivatalnál, és annak bürokratikus működése a régi rezsim hagyományát követte. A merev, rugalmatlan szervezet centralizált működését Birath a hagyományos hadseregéhez hasonlította. Bár

89 Interjú Bárkányi Gáborral, a Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal Menekültügyi Igazgatósága Szegedi Ügyosztályának vezetőjével. Készítette Vajda Róza 2023. június 26-án; Interjú Kátai Józseffel, a békéscsabai befogadóállomás Menekültügyi Osztályának vezetőjével. Készítette Vajda Róza 2023. augusztus 9-én; Interjú Székely Bélával, a békéscsabai menekülttábor vezetőjével. Készítette Vajda Róza és Neményi Mária 2024. február 10-én. Mindhárom interjú az *Unlikely Refuge?* (Valószínűtlen menedék?) című ERC-projekt keretében készült.

90 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11–110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

az UNHCR helyi szervezete igyekezett a fejlődés irányába mozdítani a magyar hivatalt, megállapítása szerint a folyamat nagyon nehézkesen ment.⁹¹

A rendszerváltás mint meghatározó kontextus

A Menekültügyi Főbiztosság és Magyarország kapcsolatát az 1990-es évek elején meghatározó fő kérdéskörök – a menekültek integrálásának, munkaerőpiaci, lakhatási problémáik megoldásának nehézségei, a földrajzi korlátozás fenntartása, a régi és új intézményi minták közötti egyensúlyozás, a magyar társadalom fokozott érzékenysége – mind szorosan kapcsolódtak a magyarországi rendszerváltás időszakát meghatározó belső, destabilizációval járó átalakuláshoz. A demokratizálódási folyamatot kísérő gazdasági átalakulás a piacgazdaság irányába, és az azt kísérő gazdasági, politikai nehézségek hangsúlyosan jelen voltak a Menekültügyi Főbiztosság budapesti jelentéseiben is, mint a magyar közvéleményt és így közvetve a menekültpolitikát is negatív irányba befolyásoló körülmény. Az új működési keretek közt megtapasztalt magas infláció és növekvő munkanélküliség, a kezdeti pozitív várakozásokkal szemben megélt nehézségek, illetve az abból fakadó társadalmi feszültségek ahhoz vezettek, hogy a magyar társadalom részéről egyre mérséklődött a menekültek befogadásának az 1980-as évek végén mutatkozó lelkes támogatása.⁹²

A magát a Szovjetunió felbomlásának és az instabil jugoszláv helyzetnek az árnyékában frontvonalban érző Magyarország, a magyar vezetés szintén némi csalódással vette tudomásul, hogy a nemzetközi szolidaritás a nyugati országok részéről jóval mérsékeltebben nyilvánul meg a menekültügy terén, mint azt remélték. A régióban a menekültpolitikai nyitásban éllovas Magyarország újonnan kiépülő menekültügyi intézményrendszere sajátosan ötvözte a szocializmus évtizedeinek mélyen gyökerező örökségét – amelyet az UNHCR budapesti munkatársai sem tudtak egyik napról a másikra új alapokra helyezni – és a hidegháború lezárultával egyre kevésbé befogadó nyugati országoktól gyorsan eltanult mintákat. A kritikákkal együtt az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság irataiban világosan megjelenik az átalakuló ország saját korlátait feszegető erőfeszí-

91 UNHCR Archives: Assistance – Resettlement – Immigration – Hungary (11/3/52-522. HUN), 1988-1993, Records of the Central Registry, F19; The Evolvment of Hungarian Refugee Affairs (1993. szeptember 16.).

92 1991 októberétől a munkavállalási engedélyek védelme érdekében szigorítottak a magyar hatóságok az addigi eljárásokon. Erre való tekintettel a Menekültügyi Hivatal 1991-ben támogatási rendszert vezetett be a menekülteket foglalkoztató munkaadónak. UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1990-1991 and Programming for 1991-1992 – Hungary (11/3/11-110.4.HUN), Reporting on UNHCR Activities 1990-91 (1991. április 15.).

téseinek elismerése is. Az erdélyi menekültek, majd a keletnémet menekültek kezelésének korábbi méltánylását követően az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság budapesti irodavezetője a magyar lakosság és a magyar hatóságok hozzáállását az 1991 második felében érkező jugoszláv menekültekhez a „nagylelkű bánásmód kiemelkedő példájaként” festi le.⁹³

*

A tanulmány megírását támogatta az Európai Unió Horizont kutatási és innovációs programja keretében megvalósuló „*Unlikely Refuge? Refugees and Citizens in East-Central Europe in the 20th Century*” ERC Consolidator project (támogatási szerződés száma: 819461).

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, MNL OL)

Külügyminisztérium TÜK iratai XIX-J-1.

Belügyminisztérium, Menekültügyi és Migrációs Hivatal iratai, XIX-B-11.

Állami Egyházügyi Hivatal, visszaminősített TÜK iratok (1957–1989), XIX-A-21-d.

MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya iratai, M-KS 288. f. 22. cs.

Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (Párizs, CADL):

Série: Nations Unies et Organisations Internationales (NUOI), 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO.

UNHCR Archives (Genf) Magyarországra vonatkozó iratai 1987–1991.

Interjúk

Interjú Ambrus Ágnessel, a BM Menekültügyi Hivatal, majd az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság budapesti irodájának munkatársával. Készítette Neményi Mária 2023. szeptember 26-án az *Unlikely Refuge?* (Valószerűtlen menedék?) című ERC projekt keretében.

Interjú Bárkányi Gáborral, a Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal Menekültügyi Igazgatósága Szegedi Ügyosztályának vezetőjével. Készítette Vajda Róza 2023. június 26-án az *Unlikely Refuge?* (Valószerűtlen menedék?) című ERC projekt keretében.

93 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11–110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

Interjú Görög Jánossal, a Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályának korábbi vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2008. december 11-én.

Interjú Jantsits Ágnessel, a Magyar Vöröskereszt nemzetközi osztálya korábbi vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2009. január 16-án.

Interjú Jeszenszky Géza volt külügyminiszterrel. Készítette: Kecskés D. Gusztáv és Kemény János 2024. november 29-én.

Interjú Kátai Józseffel, a békéscsabai befogadóállomás Menekültügyi Osztályának egykori vezetőjével. Készítette Vajda Róza 2023. augusztus 9-én az *Unlikely Refuge?* (Valószerűtlen menedék?) című ERC projekt keretében.

Interjú Kovács Andrással, a Magyar Vöröskereszt Menekültszolgálatának egykori vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2009. február 19-én.

Interjú Székely Bélával, a békéscsabai menekülttábor egykori vezetőjével. Készítette Vajda Róza és Neményi Mária 2024. február 10-én az *Unlikely Refuge?* (Valószerűtlen menedék?) című ERC projekt keretében.

Felhasznált irodalom

Ambrus 2001

Ambrus Ágnes: A menedék a nemzetközi jogban. In: *Menedékjog a magyar gyakorlatban*. Szerk. Kőszeg Ferenc. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001. 21–46.

Békés 2019

Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció*. Budapest, Osiris, 2019.

Békés 2021

Békés Csaba: Bevezető. A magyar külpolitika fő vonásai, 1945–1990. In: *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Szerk. Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós. Budapest, BTK TTI, 2021.

Bottoni 2021

Bottoni, Stefano: A magyar–román kapcsolatok, 1945–1990. In: *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Szerk. Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós. Budapest, BTK TTI, 2021. 271–290.

Cohen 2012

Cohen, Gerard Daniel: *In War's Wake: Europe's Displaces Persons in the Postwar Order*. Oxford, Oxford University Press, 2012.

Cutts 2000

Cutts, Mark (szerk.): *The State of the World's Refugees. Fifty Years of Humanitarian Action*, UNHCR. Oxford, Oxford University Press, 2000.

Földes 2007

Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág, 2007.

Frankl 2022

Frankl, Michal: East Central Europe as a Place of Refuge in the Twentieth Century: Introduction to the State and Patterns of Historical Research. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. Bd. 71 (2022) Nr. 4, 473–489. <https://doi.org/10.25627/202271411251>.

Gatrell 2013

Gatrell, Peter: *The Making of the Modern Refugee*. Oxford, Oxford University Press, 2013. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199674169.001.0001>.

Hammerstad 2000

Hammerstad, Anne: Whose Security? UNHCR, Refugee Protection and State Security After the Cold War. *Security Dialogue* Vol. 31 (2000) 4 (December) 391–403. <https://doi.org/10.1177/0967010600031004002>.

Jobst 2010

Jobst Ágnes: Az állambiztonság és a keletnémet menekültügy. Dokumentumok a genfi menekültügyi egyezményhez való magyar csatlakozásról. *Betekintő* 2010/3; https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_3_jobst.pdf (letöltés ideje: 2025. március 12.).

Kardos 1989

Kardos Gábor: A menekült státusz nemzetközi jogi szabályozása és elnyerése a nemzetközi gyakorlatban. In: *A nemzeti kisebbségek és a menekültek jogai I.* Szerk. Timoránszky Péter. Budapest, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 1989. 17–37.

Kaszás 2008

Kaszás, Veronika: Diplomatic way to the 1951 Geneva Convention. *Regio* Vol. 11 (2008) 67–95.

Kaszás 2015

Kaszás Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon 1988–89. Út a menekültkérdés tagadásától az 1951. évi genfi menekültügyi egyezményhez való csatlakozásig*. Budapest, Gondolat, 2015.

Kecskés D. 2017

Kecskés D. Gusztáv: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Kádár-kormány közti kapcsolat az 1956-os magyar menekültválság idején, *Történelmi Szemle* 59. évf. (2017) 3. sz. (2017) 463–490.

Kecskés D. 2022

Kecskés, D. Gusztáv: A Cold War Humanitarian Action: The Western Admission of 1956 Hungarian Refugees. *Hungarian Historical Review* Vol. 11 (2022) No. 4, 913–935. DOI 10.38145/2022.4.913.

Knoll 2022

Knoll, Sarah: Eine „Völkerwanderung“? Die Flucht aus Rumänien und die Flüchtlingspolitik in Österreich um 1990. *Zeithistorische Forschungen* Vol. 19 (2022), Nr. 511–536. <https://doi.org/10.14765/zzf.dok-2471>.

Loescher 2001

Loescher, Gil: *The UNHCR and World Politics: A Perilous Path*. Oxford, Oxford University Press, 2001.

Morris 2021

Morris, Julia: The Value of Refugees: UNHCR and the Growth of the Global Refugee Industrie. *Journal of Refugee Studies* Vol. 34 (2021) No. 3, 2676–2698. DOI: 10.1093/jrs/feaa135.

Nagy 2012

Nagy Boldizsár: *A magyar menekültjog és menekültügy a rendszerváltozástól az Európai Unióba lépésig. Erkölcsi, politikai-filozófiai és jogi vizsgálódások*. Budapest, Gondolat, 2012.

Novák 2014

Novák Csaba Zoltán: Forradalom és rendszerváltás Marosvásárhelyen. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. Szerk. Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2014. 191–236.

Oplatka 2008

Oplatka András: *Egy döntés története*. Budapest, Helikon, 2008.

Slachta 2016

Slachta Krisztina: *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon 1956–1990*. Pécs–Budapest, Kronosz – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2016.

Tóth I. 2010

Tóth Imre: A keletnémet menekültkérdés hatása a Berlin–Bonn–Budapest „háromszög” kapcsolatrendszerére. In: *A páneurópai piknik és a határáttörés húsz év távlatából*. Szerk. Gyarmati György. Budapest, Sopron Megyei Város Önkormányzata – L'Harmattan Kiadó, 2010. 67–93.

Tóth J. 1994

Tóth Judit: *Menedékjog – kérdőjelekkel*. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1994.

Tóth P. 2001

Tóth Pál Péter: Népeségmozgások Magyarországon a XIX. és XX. században. In: *Migráció és Európai Unió*. Szerk. Lukács Éva – Király Miklós. Budapest, Szociális és Családügyi Minisztérium, 2001. 19–42.

Türk–Nicholson 2009

Türk, Volker – Nicholson, Frances: Refugee protection in international law: an overall perspective. In: *Refugee protection in international law. UNHCR's Global Consultations on International Protection*. Szerk. Feller, Erika – Türk, Volker – Nicholson, Frances. Cambridge, Cambridge University Press, 2009, 3–45.

Zieck 2022

Zieck, Marjoleine: Az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztossága. In: *Egy világraszóló történet. Az 1956-os magyar menekültválság kézikönyve*. Szerk. Kecskés D. Gusztáv – Scheibner Tamás. Budapest, BTK TTI, 2022. 49–62.

12. kép

Évtizednyi politikai zűrzavar és polgárháború után a kormány kérésére az ENSZ megfigyelőket küldött Nicaraguába, hogy ellenőrizze a választási folyamatot. Utcakép: az ellenzéki összefogás, az Unión Nacional Opositora (UNO) kampányszlogenje a managua-i falakon szavazásra buzdítja az embereket, arra utalva, hogy lehetséges a változás. Managua, 1990. február 1. UN Photo, UN7757273.

Magyarok az ENSZ nicaraguai választási megfigyelői missziójában (ONUVEN), 1990

Összefoglaló:

Nicaraguában 1990. február 25-én választásokat tartottak. A nicaraguai kormány kérésére az ENSZ választási megfigyelői missziót (Organización de Naciones Unidas para la Verificación Electoral en Nicaragua, ONUVEN) küldött az országba. Jelen kutatás az ONUVEN-t helyi (nicaraguai), regionális (közép-amerikai) és nemzetközi kontextusban vizsgálja. Célja továbbá, hogy feltárja, milyen hatása lehetett a missziónak az ENSZ fejlődésére, és hogy volt-e valamilyen szerepe a magyar–nicaraguai kapcsolatok alakításában. A tanulmány elsősorban ENSZ-dokumentumokra épít, amelyek egyéb forrásokkal egészültek ki, mint például az Amerikai Államok Szervezete (AÁSZ) és a Carter Center beszámolói az 1990-es nicaraguai választásokról, magyar levéltári források, korabeli sajtó, visszaemlékezések és interjúk.

Kulcsszavak:

ENSZ, nemzetközi szervezetek, választások, Nicaragua, Magyarország

A sandinista forradalom¹ győzelmét követően Nicaragua és Magyarország speciális, elsősorban politikai-ideológiai megfontolásokon alapuló kapcsolatrendszert alakított ki. Már 1979-ben felvette a két ország a diplomáciai kapcsolatokat: a magyar fél 1980-ban nagykövetséget nyitott Managuában, a nicaraguai

1 A Sandinista Nemzeti Felszabadítási Frontot (*Frente Sandinista de la Liberación Nacional*, FSLN) az 1960-as évek elején alapította Carlos Fonseca Amador, Silvio Mayorga és Tomás Borge Martínez, a Somoza-diktatúra megdöntése céljából. A mozgalom Augusto C. Sandino (1895–1934) nicaraguai forradalmár és nemzeti hős nevét vette fel, akinek meggyilkolását Anastasio Somoza García, a Nemzeti Gárda vezetője szervezte meg (1937-től Nicaragua elnöke). A sandinisták 1979-ben döntöttek meg a Somoza-rendszert – az ország elnöke ekkor már Anastasio Somoza García fia, Anastasio Somoza Debayle –, és kerültek

kormány pedig nem sokkal később felállította nagykövetségét a magyar fővárosban. A nyolcvanas években a kapcsolatok dinamikusan fejlődtek. Ugyanakkor ez a viszonyrendszer sosem vált annyira intenzívvé, mint a magyar–kubai kapcsolatok, több okból kifolyólag. Egyrészt a szocialista országok nem voltak teljes mértékben elégedettek Kuba fejlődésének mikéntjével és a szocialista világ által nyújtott támogatás felhasználásának módjával,² ami csökkentette lelkesedésüket Nicaraguával kapcsolatban. Nem akartak egy „második” Kubát. Az érdeklődést tovább apasztották a gazdasági nehézségek, amelyek a nyolcvanas években már komolyan sújtották a kelet-közép-európai szocialista országokat. Erőforrásaikat inkább saját problémáik enyhítésére kívánták felhasználni, más országok támogatására kevesebbet tudtak, illetve szándékoztak költeni.³ Fontos az időfaktor is, hiszen Kubával a speciális kapcsolatok 1959–1960-ra nyúltak vissza, azaz a bilaterális viszony három évtizeden keresztül fejlődhetett a hidegháború keretein belül, míg a magyar–nicaraguai reláció esetében ez egy évtizedre, az 1980-as évekre szűkült. Mindenesetre az említett időszakban a magyar–nicaraguai kapcsolatok látványosan fejlődtek – bár azt hozzá kell tenni, hogy szinte a nulláról indultak, ami hozzájárult ahhoz, hogy a változások nagy léptékűek lehessenek.⁴

1990-ben mindkét ország hasonló irányban mozdult el: szabad választásokat tartottak, és nem demokratikus politikai rezsimjeiket nyitottabb, plurális politikai rendszerekkel cserélték fel. Az a különleges kapcsolat azonban, ami az 1980-as években létezett Nicaragua és Magyarország között, nem maradt fenn 1990 után. A bipoláris világ szétesésével a szocialista globalizáció⁵ létjogosultsága is szertefoszlott. A hidegháborúban jelentős és intenzív kapcsolatok működtek a második (szocialista) és a harmadik világ (ahogyan ma utalunk rá: a Globális Dél) között. Ennek hátterében szovjet nagyhatalmi érdekek álltak, amelyek szempontjából a dekolonizációs folyamatok és a harmadik világgal való kapcsolatépítés lehetőségként és eszközként szolgálhatott. Ebben a nyitás-

hatalomra. Magyarországon a sandinista és a szandinista kifejezések is használatosak, utóbbi viszont jóval ritkább. Az Arcanum digitális periodika adatbázis 19 589 találatot mutat a sandinista kifejezésre és csak 1314-et a szandinista szóra (letöltés ideje: 2025. január 12). Tekintettel arra, hogy mind tudományos téren, mind a sajtóban a sandinista kifejezés gyakoribb, továbbá jobban mutatja a kapcsolatot a névadó A. C. Sandinóval, a tanulmányban a sandinista kifejezést fogom használni.

2 Szente-Varga 2005, 362–363.

3 Opatrný 2013, 30.

4 Szente-Varga 2020; Uő 2023b.

5 Bockman 2015; Mark–Betts 2022. Vörös globalizációnak (Sanchez–Sibony 2014), alternatív globalizációnak (Mark–Kalinovsky–Marung 2020) és korlátozott globalizációnak (Tomka 2023) is nevezik.

ban a Szovjetunió számított és támaszkodott a többi szocialista országra is, így Kelet-Európa és a harmadik világ közötti reláció nem a szovjet politika ellenében, hanem ellenkezőleg, annak mentén valósult meg.⁶ Ugyanakkor ezek a kapcsolatok bevételi forrást jelenthettek, nagyobb nemzetközi láthatóságot, lehetőséget a kormányok belső támogatottságának növelésére stb., azaz a kelet-közép-európai szocialista országok is profitálhattak belőle. Ráadásul ezen államok nyugati kapcsolatainak határt szabott a szovjet szövetségi rendszer, a harmadik világgal kialakított összeköttetések viszont növelhették nemzetközi mozgásterüket.

Az említett országok azonban a politikai átmenet révén az 1990-es évek elején fokozatosan visszanyerték döntési szabadságukat. A Nyugattal való kapcsolatok előtt a bipoláris világ szétesésével a korlátok ledőltek, következésképpen a harmadik világ, és benne Latin-Amerika, számukra leértékelődött. Elvesztette korábban megfigyelhető „kompenzációs” szerepét. A magyar külpolitikában a régió háttérbe szorulásához a politikai átmenetet kísérő gazdasági válság is hozzájárult. 1990 után a magyar politikai vezetés elsősorban Európa felé fordult, az egyik legfőbb cél az európai integrációs folyamatokhoz való csatlakozás lett. A korábbi magyar–latin-amerikai reláció sokat veszített relevanciájából, és az olyan kapcsolatok, amelyek annak idején kötelező jellegűek voltak, azaz nem gazdasági érdekektől vezérelve jöttek létre, hanem politikai-ideológiai alapon nyugodtak, szinte lenullázódtak.

Az intenzív magyar–nicaraguai kapcsolatok időszaka 1990-ben lezárult: Magyarország bezárta managuai nagykövetségét. Ugyanakkor éppen 1990-ben tartottak általános választásokat a közép-amerikai államban (február 25-én). A nicaraguai kormány kérésére az ENSZ választási megfigyelői missziót (Organización de Naciones Unidas para la Verificación Electoral en Nicaragua, ONU-VEN) küldött az országba. Ebben magyar megfigyelők is voltak. Részvételük mögött azonban már nem a magyar–nicaraguai kapcsolatok iránti elkötelezettség volt a fő mozgatórugó, hanem Magyarország új ambíciói: szabadon, felelős módon részt kívánt venni a nagy presztízsű nemzetközi szervezet munkájában.

Jelen kutatás az ONUVEN-t helyi (nicaraguai), regionális (közép-amerikai) és nemzetközi kontextusban vizsgálja. Célja, hogy feltárja, milyen hatása lehetett a misszióknak az ENSZ fejlődésére, és hogy volt-e valamilyen szerepe – ha igen, milyen – a magyar–nicaraguai kapcsolatok alakításában. A tanulmány elsősorban ENSZ-dokumentumokra épít, amelyeket más írott forrásokkal egészítettem ki, mint például az Amerikai Államok Szervezete (AÁSZ) és a Carter Center beszámolóit az 1990-es nicaraguai választásokról, a magyar levéltári források, valamint a korabeli sajtó és a visszaemlékezések. Továbbá három – két

6 Apor 2021, 588.

magyar és egy német – volt választási megfigyelővel készítettem interjút: Abelovszky Györggyel, Horvát Jánossal és Detlef Noltéval.⁷

Előzmények

Az 1980-as években a közép-amerikai földhíd három országában dúlt polgárháború: Guatemalában, El Salvadorban és Nicaraguában. Az utóbbi országban a polgárháború közvetlen előzménye a Somoza-diktatúra bukása és a sandinista hatalomátvétel voltak. Ez a jelentős változás azonban nem hozott békét az országba. Sőt, polgárháború kezdődött, amelynek alapvető indítékai belső okok voltak (például a kormány eleinte nem kívánt autonómiát biztosítani az eltérő történelmi és kulturális hagyományokkal és etnikai összetétellel bíró atlanti tartományoknak⁸), azonban a helyzetet súlyosbította és a konfliktus időtartamát megnövelte a hidegháború logikájából következő szembenállás, hiszen a sandinistákat a Szovjetunió és a szocialista világ, az ellenük harcoló *kontrá*kat az Amerikai Egyesült Államok támogatta.⁹ 1984-ben tartottak általános választásokat Nicaraguában. 75%-os részvétel mellett – a hivatalos adatok szerint – az elnökválasztást Daniel Ortega nyerte meg, a szavazatok 67 százalékával.¹⁰ Az eredményt azonban nem ismerte el az Amerikai Egyesült Államok,¹¹ és továbbra is nyomást gyakorolt a nicaraguai kormányra, politikai, gazdasági és fegyveres úton is. A nicaraguai kormány *kontrá* elleni háborúja „hatékonyabbá

7 Mindhárom interjú 2023-ben készült, kettő személyes beszélgetés formájában, egy pedig online, MSTEams segítségével. A továbbiakban: Interjú 2023.

8 Nicaragua keleti része, amely a Karib-tengerrel határos, és ezen keresztül összeköttetésben van az Atlanti-óceánnal. A gyarmati időszakban a britek kereskedelmi lerakatként, majd logisztikai központként használták, végül megszerezték a területet, amely Mosquito protektorátusként egészen 1787-ig brit kézen maradt. A függetlenség elnyerése után Mexikó, majd a Közép-amerikai Egyesült Tartományok, végül Nicaragua részévé vált. A Kelet–Nyugat kettőssége azonban a 20. századra is fennmaradt az országban. A nyugati rész lakottabb, spanyol ajkú mesztic népességgel bír, míg a keleti oldal – amelyet nem karibi, hanem atlanti régióknak neveztek – gyérebben lakott, ugyanakkor etnikailag és nyelvileg sokszínű: megtalálhatók itt miszkító indiánok (amerikai bennszülöttek és afrikai rabszolgák leszármazottai), garifunák (afrokaribi és arawak leszármazottak), továbbá sumo és ráma őslakosok. Az ország csaknem felét kitevő terület végül a nyolcvanas évek második felében kapott autonómiát. Két részre osztották: a dél-atlanti autonóm régióra (Región Autonomista Atlántico Sur), fővárosa Bluefields és az észak-atlanti autonóm régióra (Región Autonomista Atlántico Norte), fővárosa Puerto Cabezas. Lásd Merrill 1994, 59., 65–66., 90–91.; Szente-Varga 2023a, 73–87.

9 Jarquín 2017, 92–93.

10 Anderson 1996; Merrill 1994, 46.

11 Williams 1990, 15–16.

tette az amerikai gazdasági szankciókat azáltal, hogy közvetlenül károsította a termelést, és elszívta a szűkös forrásokat a nemzetvédelemre”.¹² Az ország a nyolcvanas évek végére a gazdasági összeomlás szélére került, és a lakosság mind a fegyveres összecsapások miatt, mind pedig az életszínvonal drasztikus csökkenése következtében egyre inkább kiábrándult a sandinista vezetésből, változást akartak.¹³ 1990-re Nicaraguában újra választásokat terveztek. Ortega biztos volt abban, hogy (újra) győzni tud. Azonban azzal is tisztában volt, hogy maga a győzelem nem elég, ezt a nemzetközi közösségnek el is kell ismernie, különös tekintettel az Amerikai Egyesült Államokra, hiszen csak így lehet Nicaragua elszigeteltségét enyhíteni, ezáltal az ország és vele együtt a sandinista kormány helyzetét javítani.

Mindezek miatt a nicaraguai kormány két nagy presztízsű nemzetközi szervezethez, az Amerikai Államok Szervezetéhez és az ENSZ-hez fordult,¹⁴ hogy az 1990-re tervezett választásokra szervezzenek és küldjenek az országba választási megfigyelői missziót. Az Amerikai Államok Szervezete, amelyet a leg-regebb óta fennálló regionális szervezetnek tartanak, az 1960-as évek elejétől folytatott választási megfigyelői tevékenységet (lásd a Dominikai Köztársaságban és Costa Ricában 1962-ben tartott választásokat), így 1990-re közel három évtizedes tapasztalattal rendelkezett. A szervezet olyan polgárháború sújtotta területeken is hajtott végre választási megfigyelői missziókat, mint Guatemala és El Salvador, ahol az 1984-es választások esetében volt jelen.¹⁵ Az ENSZ helyzete ebben a tekintetben más volt. A szervezet történetében nem volt precedens olyan választási megfigyelői misszióra, amit szuverén országban hajtott volna végre. Az ENSZ nicaraguai szerepvállalása előtt számos akadály tornyosult: tapasztalathiány; nem demokratikus tagállamok, amelyek csökkentették a szervezet hitelességét egy demokratikus választás felügyeletében; továbbá egyes tagállamok, mint például Mexikó és Kuba nyíltan elleneztek a szervezet szerepvállalását, mert azon az állásponton voltak, hogy a misszióval megsértenék a belügyekbe való be nem avatkozás elvét és Nicaragua szuverenitását.¹⁶

12 Leogrande 1996, 343.

13 Merrill 1994, 50.

14 Miguel d’Escoto Brockmann, Nicaragua külügyminisztere 1989. március 3-án kelt levelében az ENSZ főtitkárához fordult, amelyben kérte, hogy „hozzon létre egy nemzetközi megfigyelőcsoportot, amelynek feladata a nicaraguai választási folyamat ellenőrzése lenne annak minden szakaszában, és hatásköre minden választási körzetre kiterjedne”. UN 1989/a, 3.

15 OAS 2024.

16 Schroeder 2013, 207.

Ebben az időszakban Javier Pérez de Cuéllar perui diplomata volt az ENSZ főtitkára.¹⁷ Eleinte inkább a nicaraguai megkeresés visszautasítására hajlott. „Tekintettel nemzetközi jogi tanulmányaimra és az államok belügyeibe való be nem avatkozás elve iránti elkötelezettségemre, kezdetben haboztam, hogy javasoljam-e a kérés teljesítését” – írta visszaemlékezéseiben.¹⁸ Hagyományosan a választásokat belügynek tekintették, és ez volt az alapvető oka annak, hogy az ENSZ tevékenységi körébe nem tartoztak bele a választási megfigyelői missziók. Kivételt olyan választások jelenthettek – például Namíbia esete ilyen volt –, ahol ezek a dekolonizációs folyamat részét képezték. „Egy szuverén állam választási folyamatának felügyelete az Egyesült Nemzetek Szervezetét ismeretlen és szerintem potenciálisan veszélyes vizekre vinné” – írta a főtitkár.¹⁹

A kockázatot a főtitkár később mégis hajlandó volt vállalni. Ezt a következőkkel indokolta: Egyrészt az ENSZ Közgyűlés 1988-ban azt kérte tőle, hogy mindent tegyen meg, hogy véget lehessen vetni a Közép-Amerikában dúló polgárháborúknak. Márpedig ha szabad és tisztességes választásokat lehet tartani Nicaraguában, az hozzájárulhat a fegyveres konfliktus végéhez. Másrészt, a nicaraguai választások nem tekinthetők teljes mértékben az ország belügyének, hiszen részét képezik egy általánosabb jelenségnek, a közép-amerikai békefolyamatnak. Következésképpen ezeknek a választásoknak van nemzetközi dimenziója, ami pedig indokolja az ENSZ jelenlétét.²⁰

Az ONUVEN és a nicaraguai választások

Az ENSZ alaposan felkészült a feladatra. Elliot L. Richardson – amerikai ügyvéd, republikánus politikus és diplomata²¹ – mint az ENSZ-főtitkár személyes megbí-

17 Javier Pérez de Cuéllar (1920–2020) perui ügyvéd és diplomata. Peru lengyelországi, svájci, szovjet és venezuelai nagykövete is volt. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének munkájában kezdetektől fogva részt vett: tagja volt a perui delegációnak az ENSZ Közgyűlésének első, 1946-os ülésén. Később képviselte Perut a Biztonsági Tanácsban, amikor országa 1973–74-ben a BT nem állandó tagja volt. 1975–77-ben az ENSZ ciprusi kérdéssel foglalkozó különmegbízottja, 1981-től pedig a főtitkár személyes képviselője az afganisztáni ügyekben. 1982 és 1991 között, a hidegháború végének időszakában, a szervezet főtitkára. Jelen sorok írásáig (2024) az ENSZ egyetlen latin-amerikai főtitkára. UN é. n.

18 Pérez de Cuéllar 1997, 412.

19 Uo.

20 UN 1991.

21 Elliot L. Richardson (1920–1999). Jogi tanulmányokat folytatott. Harcolt a második világháborúban, részt vett a normandiai partraszállásban. Rövid ideig védelmi miniszter és főügyész a Nixon-korszakban; nagykövet Nagy-Britanniában és kereskedelmi miniszter

zottja többször járt Nicaraguában, és tárgyalt a különböző politikai erőkkel.²² Iqbal Riza pakisztáni diplomata lett a misszió vezetője és a főtitkár személyes megbízottjának helyettese.²³ Az ENSZ választási megfigyelői misszió Nicaraguában nemcsak a választások napját foglalta magában, hanem ennél jóval hosszabb időszakot. Az ONUVEN hivatalosan 1989. augusztus 25-én kezdte el működését az országban.²⁴ A misszió nicaraguai tevékenységében három szakaszt különböztethetünk meg: az első a politikai pártok megalakulását fedte le, a második a választási kampányt, a harmadik pedig magát a választást.²⁵

Az első ENSZ-csoport mindösszesen tizenhét főből állt, az ő feladatuk volt a misszió tevékenységének előkészítése, különböző társadalmi kapcsolatok és kommunikációs csatornák kialakítása, azaz hogy megteremtsek az alapokat a későbbi feladatok hatékony elvégzéséhez. A második etap a választási kampány időszaka volt, amely 1989 decemberétől 1990 februárjáig tartott. A misszió tagjai alapos munkát végeztek. Beszámolójuk szerint keresztül-kasul beutazták az országot; több mint 5000 interjút készítettek, és megfigyelték a legjelentősebb politikai nagygyűléseket és megmozdulásokat. Figyelemmel kísérték az állami televízió és rádió adásait, és több mint 600 órányi felvételt készítettek. Ezeket az anyagokat azután kielemezték mind kvalitatív, mind kvantitatív módszerekkel.²⁶

Az ONUVEN misszió legnagyobb létszámát a választásokra érte el, ekkorra több mint 240 főből állt. Erre a harmadik időszakra (választások) három különböző forrásból rekrutált az ENSZ: egyrészt a szervezet New York-i Titkárságáról, másrészt a latin-amerikai régióban ENSZ-programokban dolgozókból, harmadrészt pedig tagállami felajánlásokból. Utóbbi a szervezet számára több szempontból is fontos volt, a választási megfigyelők változatos összetétele záloga lehetett a misszió semlegességének, tükrözte továbbá az ENSZ egyetemes jellegét. A következő tagállamok küldtek választási megfigyelőket: Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Hollandia, India, Japán, Kanada, Kolumbia, Marokkó, NSZK,

Gerard Ford elnöksége alatt; Jimmy Carter elnöksége idején az Amerikai Egyesült Államok képviselője az ENSZ Tengerjogi Konferencián. Lásd Richardson 1980; U.S. Government é. n.

22 UN 1990a, 1.

23 Iqbal Riza 1934-ben született. A pakisztáni külügyi szolgálat tagja, majd 1978-ban csatlakozott az ENSZ-hez. Kofi Annan ENSZ-főtitkár kabinetfőnöke 1997-től 70 éves korában történt nyugdíjazásáig (2004). Dolgozott a szervezetnek a világ számos táján, többek között Nicaraguában, El Salvadorban és Bosznia-Hercegovinában. Szerepe vitatott a ruandai mészárlás kapcsán, komoly kritikák érték, hogy többet tehetett volna a mészárlás megelőzése érdekében (ENSZ 2004; The New York Times 1999).

24 Tyroler 1989.

25 Yale-UN Oral History Project 1997; Pérez de Cuéllar 1997, 413.

26 UN 1990b, 6–7.

Olaszország, Spanyolország, Svédország, Új-Zéland, Zöld-foki-szigetek; az átalakuló szocialista világból pedig Csehszlovákia, Lengyelország, az NDK és Magyarország.²⁷ Azaz a közép-európai országok jelenléte a misszióban aránylag magasnak mondható. Ez valószínűleg közös érdekek mentén alakult így. Egyrészt az ENSZ szeretne volna ezeket a demokratizálódó országokat jobban bevonni tevékenységébe, lehetőséget biztosítani számukra arra, hogy nemzetközi porondon szerepeljenek, láthatóvá váljanak, másrészt az érintett országok, amelyek végre kiléphettek a Szovjetunió árnyékából, megmutathatták magukat, illetve azt, hogy a nemzetközi konfliktusok megoldásában aktív és felelős szerepet hajlandók vállalni.

A magyar delegáció öt főből állt:²⁸ Abelovszky György (diplomata);²⁹ Horvát János (újságíró, televíziós személyiség);³⁰ Kollár Zoltán (közgazdász, egyetemi tanár);³¹ Kosárka József (diplomata)³² és Szilassy Attila (a Magyar Külügyi Intézet tudományos munkatársa).³³ A Külügyminisztériumnak Abelovszky

27 UN 1990d, 2.

28 *Békés Megyei Hírlap* 1990, 2.; *Magyar Hírlap* 1990, 7.; Gyapay 1990, 1., 3.

29 A *Népszava* 1991 áprilisában még a managua-i magyar követség ügyvivőjeként említi (Elek 1991, 12.). A képviselet áthelyezésével San Joséba kerül, és a Costa Ricában 1993-ig működő magyar nagykövetség sajtófelelőse (Bencsik 1993).

30 Horvát János (1944–). A Magyar Televízió munkatársa (1969–1994), Magyarország kubai nagykövete (2007–2010). A *Kubai riport* (1974) és a *Kubai retró* (2013) c. kötetek szerzője.

31 Kollár Zoltán (1942–2005) a Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Karának dékánja. Néhány könyve a teljesség igénye nélkül: *Fejlődés válságban. Tanulmányok Latin-Amerika gazdaságáról* (1988); *Azonosság és másság. Tanulmányok Latin-Amerikáról* (1992); *Dél keresztje alatt. Latin-Amerika latinamerikanizálódása* (1996).

32 Kosárka József (1951–2022) a hetvenes évektől a magyar külügyi szolgálat tagja. Első külföldi állomáshelye Japán volt (1974–1978). A nyolcvanas években hat évet dolgozott a caracasi magyar nagykövetségen, majd főosztályvezető a Külügyminisztériumban (latin-amerikai és karibi országok). A rendszerváltás után Magyarország mexikói, perui és chilei nagykövete (Dobos 1996, 117–123.). Borszakértő, nemzetközi borbíráló, az 1992-ben alapított Magyar Bor Akadémia tagja. Néhány tanulmánya: „*Magyar-mexikói művész*” *Andrés Salgó*ról (Ezredvég, 2001); *Jose Feher Miskolc*ról *Egy mexikói magyar művész vázlatos pályaképe* (Új Holnap, 2001); Kati Horna, Mexikó ünnepeelt fotográfusa (2000 – *Irodalmi és társadalmi havilap*, 2013).

33 Szilassy Attila (1960–?) újságíró, az 1980-as évek közepén rendszeresen írt a *Néphadsereg* lapba. A *Világ Ifjúsága* magazin 1988. évi 5. számában tudósított Szilassy Attila és Soós Ágnes önkéntesekről, akik a nemzetközi brigád tagjaiként Nicaraguában kávé szedtek. A Magyar Külügyi Intézet munkatársa, majd főmunkatársa. 1991-ben kandidátusi minősítést szerzett; értekezésének címe: *Regionális válság és rendezési kísérletek Közép-Amerikában* (*Politikatudományi Szemle* 1992, 212.). Ezzel a legfiatalabb, aki Magyarországon a politikatudomány terén ezt a minősítést elérte (Gerencsér 1991, 711.).

György és Kosárka József által készített beszámolóban az öttagú magyar csoport az egyik legnépesebb tagállami delegációként szerepel, amelynek összetétele hasonló volt más államok választási megfigyelőihez (diplomata, tudományos kutató, újságíró).³⁴ Később, a Külügyminisztériumban tartott sajtóértekezleten a következő hangzott el: Kelet-Közép-Európából a magyar delegáció volt a legnagyobb.³⁵

A nicaraguai politikai erők számára kiemelkedő jelentőséggel bírt, hogy a választásokat külföldi választási megfigyelők is ellenőrizték, ugyanis mind a kormány, mind az ellenzék bízott abban, hogy meg tudják nyerni a választásokat, nem bíztak azonban egymásban. Továbbá a sandinisták tartottak attól, hogy hiába nyernek, a Nyugat és különösen az Amerikai Egyesült Államok el fog zárkózni az eredmény elismerésétől, hacsak nem olyan szervezetek kezeskednek érte, amelyeknek az USA is tagja, és amelyek jelentős nemzetközi tekintéllyel bírnak. A másik oldal, azaz a nicaraguai ellenzék is úgy gondolta, hogy győzni fognak a választásokon, viszont attól tartottak, hogy a sandinisták ezt nem fogják elismerni, és esetleg megpróbálják manipulálni az eredményeket. Mindezek miatt mindkét politikai oldal számára kulcsfontosságúvá vált a választási megfigyelők munkája.

Az 1990-es választások a leginkább megfigyelt/ellenőrzött választásoknak bizonyultak az ország történetében.³⁶ Több mint 2500 külföldi választási megfigyelő tartózkodott az országban február 25-én, a választások napján.³⁷ Szervezetek szerint haladva: AÁSZ (418 fő), ENSZ (237), Carter Center (78), európai szervezetek (360), észak-amerikai szervezetek (696), testvérvárosok (357), latin-amerikai szervezetek (413), ázsiai szervezetek (7), afrikai szervezetek (6) és ausztrál szervezetek (6 fő).³⁸ A megfigyelőket a nicaraguaiak három kategóriába sorolták. Az AÁSZ és az ENSZ megfigyelői számítottak „nemzetközi megfigyelő-

Fulbright-ösztöndíjas, a New York-i Kelet–Nyugati Tanulmányok Intézete (Institute of East-West Studies) kutatója (Kelet-Magyarország 1992, 2.). Néhány megjelent tanulmánya: A nicaraguai forradalom 6. évfordulóján (*Honvédelem*, 1985), A latin-amerikai eladósodás tanulságai (*Külügyi Szemle*, 1987). Egy azonos nevű személy (valószínűleg édesapja) az 1980-as években a Művelődési Minisztériumban dolgozott osztályvezetőként.

34 MNL OL: XIX-J-1-j, Nicaragua, 1990, 55. doboz. Abelovszky György és Kosárka József (IX. Területi Főosztály) feljegyzése, Részvétel a nicaraguai választásokat ellenőrző ENSZ misszióban, 001241/1990 (Budapest, 1990. március 5.).

35 Elekes 1990a, 2.

36 LASA 1990, 31.

37 Rosa Marina Zelaya, a nicaraguai Legfelsőbb Választási Tanács tagja szerint 2578 nemzetközi megfigyelő volt jelen. Santa-Cruz 2004, 192.

38 A két legnépesebb megfigyelői missziót az AÁSZ és az ENSZ biztosította. Előbbi beszámolója szerint (OEA 1996, 14.) részükről 433 fő, míg az ENSZ képviseletében 247 fő dolgozott

nek” (655 fő), további 779 fő „meghívott megfigyelőnek”, míg 1144 fő még annak sem – utóbbiak „tisztelőbeli meghívott” státuszt („courtesy pass”) –, így ők csak megfigyeléseket végezhettek a választások során, panaszokat nem kezelhettek.³⁹

„Február 25-én 207 ONUVEN-megfigyelő járta be Nicaraguát 128 szárazföldi járművel, 2 helikopterrel és 4 kis hajóval. [...] A megfigyelők a nap folyamán 2155 JRV-t [Junta Receptora de Votos = szavazóhely] kerestek fel, Nicaragua 141 településén. Ezek a számok a JRV-k 49 százalékát és gyakorlatilag a települések 100 százalékát jelentik.”⁴⁰ Az ENSZ-nek a választások megfigyelése mellett az is célja volt, hogy a nap végére saját számításai alapján tudja, ki nyer. Így ellenőrizhette a nicaraguai végeredményt, és arra is lehetősége nyílt, hogy az eredmény birtokában, de még a hivatalos számok közzététele előtt a háttérben segítse a politikai párbeszédet. A statisztikai alapú ellenőrzési módszerek szisztematikus alkalmazása újdonság volt az ONUVEN esetében. A gyorszámlálás alapján február 25-e este 9 órára nyilvánvalóvá vált, hogy a győztes a várakozásokkal ellentétben az ellenzék közös jelöltje, Violeta Barrios de Chamorro lesz. Richardson ezt személyesen tudatta Ortégával, és Jimmy Carter volt amerikai elnökkel együtt elkezdték felkészíteni a választási vereség elfogadására, az ellenzéket pedig a győzelemre.⁴¹

1990. február 25-én a nicaraguaiak elnököt és alelnököt választottak, a 92 fős Nemzetgyűlés tagjait, továbbá polgármestereket és az önkormányzati testületek tagjait. Az elnököt és alelnököt egyszerű többséggel, egyfordulós rendszerben választották, hat évre.⁴² Másfél millióan szavaztak az országban, a szavazásra jogosultak 86 százaléka.⁴³ Szavazataik 95 százalékát két, egymással ellentétes politikai erőre adták le: vagy a Sandinista Nemzeti Felszabadítási Frontra, vagy az ellenzéki összefogásra (Unión Nacional Opositora, UNO), ami jól tükrözi a nicaraguai társadalom megosztottságát. A választásokat végül a sandinisták elvesztették, de úgy, hogy a voksok 41 százalékát szerezték meg, ezáltal a legjelentősebb ellenzéki párttá váltak.⁴⁴ Mindenesetre a választási eredmény meglepő volt, hiszen az előzetes közvélemény-kutatások a sandinistáknak jósoltak győzelmet⁴⁵ – persze egy nem demokratikus rendszerben nem

a helyszínen. A tendenciák tehát megegyeznek, bár a konkrét számoknál mutatkoznak kisebb eltérések.

39 López-Pintor 1998, 45.

40 UN 1990c, 7.

41 UN 1991, 13.; Richardson 1997, 6–7., 19–20.

42 López-Pintor 1998, 42.

43 UN 1990c, 8.

44 The Carter Center 1990, 9.

45 Elekes 1990b, 2.

feltétlenül elvárható az állampolgároktól, hogy a valós véleményüket vállalják fel a közvélemény-kutatásokban.⁴⁶

„Az önkormányzati választásokon az UNO 100 településen győzött, és összesen 545 önkormányzati képviselői helyet szerzett, míg az FSLN 30 településen győzött, és 345 helyhez jutott az önkormányzati testületekben. A Nemzetgyűlésben az UNO 51 mandátumot, az FSLN 39-et szerzett.”⁴⁷ Mivel voltak még fegyveres csoportok az országban, továbbá a sandinista vereség nem várt fordulatnak számított, attól lehetett tartani, hogy lázongások, esetleg fegyveres felkelés tör ki. Az ENSZ a választásokat követően szinte azonnal kivonta az országból választási megfigyelőit.⁴⁸ A feszültséget mérsékelte, hogy Daniel Ortega elismerte választási vereségét. Volt, aki örült, volt, aki szomorú volt, viszont minden politikai párt elfogadta a végeredményt. Mindez kikövezte az utat a békés átmenethez és a polgárháború befejezéséhez. Az, hogy Nicaragua képes volt lezárni a polgárháborús időszakot, példaképpül szolgálhatott El Salvadornak és Guatemalának, ezáltal hozzájárult a közép-amerikai békefolyamathoz. A salvadori polgárháború a Mexikóban megkötött 1992-es chapultepeci egyezménnyel zárult le, a Guatemalában 1960 óta dúló fegyveres konfliktusnak pedig több mint harminc év után, 1996-ban sikerült véget vetni.⁴⁹

Az ONUVEN jelentősége

Az ENSZ számára a bipoláris világ szétesése új lehetőséget és egyben új kihívásokat hozott. Egyrészt a nemzetközi feszültség enyhült, a nagyhatalmak jobban együtt tudtak működni, ami hatékonyabbá tette a Biztonsági Tanács működését. Másrészt megnőtt az igény a szervezet tevékenysége iránt. Számos polgárháborús konfliktus 1990 után enyhülni kezdett, mivel sem az amerikaiak, sem a szovjetek nem támogatták már a harcoló feleket, amelyek erőforrások híján egyre inkább a tárgyalóasztalhoz kényszerültek. A megegyezés és a békefolyamat támogatásához azonban szükségük volt külső segítségre, az ENSZ-re. A hidegháborús szembenállás megszűnése után tehát olyan időszak kezdődött, amikor egyrészt megnöttek az igények a szervezet szerepvállalása iránt, másrészt maga az ENSZ is aktívabban és hatékonyabban tudott részt vállalni a konfliktusok lezárásában. Az ENSZ-nek 1988 januárjában öt békefenntartó missziója volt 9570 fővel, 1994 decemberére a szervezet 17 békefenntartó műveletet működtetett 73 393 fővel.⁵⁰

46 Borregales Reverón 2020, 195.; Nolte 1990, 102.; Interjú 2023.

47 Nolte 1991, 25.

48 Interjú 2023.

49 Smith–Green 2019, 98–108.; Szente-Varga 2023.

50 UN 1995, 4.

A szervezet új feladatokat is felvállalt, szélesítette tevékenységi körét. Az ONUVEN az első olyan választási megfigyelői misszió volt a szervezet történetében, amelyet szuverén országban folytattak. Kockázattal és költségekkel járt. Utóbbiak 1989-ben 3,2 millió dollárra rúgtak, 1990-ben pedig 2,4 millió dollár körül járhattak.⁵¹ A misszió tehát komoly kiadásokkal járt, de sikeres volt, és precedensteremtő lett. A nicaraguai események után számos ország fordult az ENSZ-hez a választások kapcsán, a szervezet támogatását, többek között választási megfigyelői missziót kérve, köztük Latin-Amerikából Haiti és El Salvador. A választásokkal kapcsolatos feladatok rövid idő alatt beépültek az ENSZ tevékenységébe, mára annak szerves részét képezik.⁵² Mindezzel párhuzamosan a szuverenitás fogalma is átalakult: a választási megfigyelői missziókat már nem szokás nemkívánatos beavatkozásként, a nemzeti szuverenitás csorbitásaként értelmezni.

Az ONUVEN nehéz körülmények között végezte munkáját. Egyrészt a polgárháború, másrészt az átalakulóban levő, változó világrend miatt, amely nagymértékű bizonytalanságot eredményezett. A választások 1990 februárjában zajlottak le, a bipoláris világ szétesésének időszakában, ami több szempontból is érintette az országot. Egyrészt a Szovjetunió és a szocialista világ által a sandinistáknak nyújtott „logisztikai, ideológiai és katonai támogatás már 1988 környékén szertefoszlott”.⁵³ Másrészt a kelet-közép-európai országok átalakulása, a régióban zajló politikai és gazdasági átmenetek példaként és motivációként szolgálhattak a nicaraguai ellenzéknek. Lengyelországban a Szolidaritás 1989 nyarán megnyerte a választásokat, és az országot ősztől már nem a kommunista párt irányította. A magyar kormány szeptemberben megnyitotta az ország határait Ausztria felé, így keletnémetek ezrei juthattak Nyugatra, ami hozzájárult a „testvéri” NDK destabilizálásához. Nem sokkal azután, hogy Kelet-Németország megünnepelte fennállásának 40. évfordulóját, október 18-án Erich Honecker lemondott. November elején pedig a berlini fal is leomlott. Ez volt a kezdete az ún. egypólusú pillanatnak (*unipolar moment*), amikor is az egyetlen szuperhatalom má az Amerikai Egyesült Államok vált, és többé nem kellett figyelembe vennie azt, hogy bizonyos amerikai lépésekről a szovjetek mit gondolnak. Ilyen körülmények között zajlott le 1989 decemberében, karácsony előtt, az USA panamai fegyveres inváziója, az „Igaz Ügy hadművelet” (*Operation Just Cause*), aminek a deklarált célja Manuel Noriega panamai diktátor hatalomból való eltávolítása volt. Az Amerikai Egyesült Államok panamai intervenciója – amely a vietnámi

51 UN 1989b, 3. Ezek az összegek ma nagyjából 8, illetve 5,7 millió dollárnak felelnének meg a *CPI Inflation Calculator* alapján (https://www.bls.gov/data/inflation_calculator.htm#, a letöltés ideje: 2025. július 15.).

52 Schroeder 2013, 208–209.

53 Borregales Reverón 2020, 183.

háború lezárását követően a legnagyobb amerikai katonai művelet volt, és nagyjából 20 000 fő vett benne részt⁵⁴ – Nicaraguában komoly aggodalmakat keltett, attól tartottak, hogy ők következnek; azaz a következő célpont az USA-val rendkívül feszült viszonyban lévő, ugyanakkor fontos geostratégiai jelentőséggel bíró Nicaragua lehet. Azonban némi diplomáciai presszió és erődemonstráció után – ami magában foglalta a Panamavárosban székelő nicaraguai nagykövetség rezidenciájának lerohanását az invázió során,⁵⁵ majd néhány amerikai diplomata kiutasítását Nicaraguából⁵⁶ – nem került sor amerikai invázióra, és két hónappal később Nicaraguában meg tudták tartani a választásokat.

Nicaraguában az elemzett választások 1990 februárjában zajlottak le, míg Magyarországon a szocialista időszakot követő első szabad választások 1990 márciusában, egy hónappal a nicaraguai események után. Magyarországon csekély tapasztalat állt rendelkezésre demokratikus választások tekintetében, ezért is célszerű lett volna figyelemmel követni a nicaraguai eseményeket, és hasznosítani az ottani tapasztalatokat, jó gyakorlatokat. Azonban Magyarországon egyáltalán nem volt érdeklődés a nicaraguai események iránt. A magyar részvétel az ONUVEN misszióban olyan tapasztalatnak bizonyult, ami felhasználatlan maradt, és gyorsan el is felejtődött.

Végül fontos rámutatnunk a különbségre az ONUVEN fontossága tekintetében Magyarország és az ENSZ szempontjából. Magyarország számára 1990 a speciális magyar–nicaraguai viszony végét jelentette, és a kapcsolatok alacsony szintre süllyedését, amelyben az ONUVEN-részvétel legfeljebb anekdotaként van jelen. Az ENSZ számára ugyanakkor a misszió és a misszió sikere segített abban, hogy új képességeket és kompetenciákat fejlesszen ki, továbbá hogy diverzifikálja tevékenységi körét. Következésképpen az ONUVEN hozzájárult az ENSZ-nek mint szervezetnek a fejlődéséhez, ugyanakkor nem játszott fontos szerepet a magyar–nicaraguai kapcsolatokban.

54 Ropp 1991, 113.

55 Cole 1995, 60–61.

56 Branigin 1989.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

XIX-J-1-j KÜM TŰK

Yale-UN Oral History Project. Interview with Elliot Richardson. Interviewer: James S. Sutterlin, Washington D.C., átirat, 1997. október 7.

Kiadott források

Békés Megyei Népujság 1990

Magyar megfigyelők Nicaraguában. *Békés Megyei Népujság* 1990. február 14. 2.

Bencsik 1993

Bencsik Gábor: *A magyar újságírók évkönyve*. Budapest, MÚOSZ, 1993.

Branigin 1989

Branigin, William: Nicaragua Orders Americans Out. *The Washington Post* 1989. december 29.

Dobos 1996

Dobos Marianne: Miskolctól Mexikóig. *Új Holnap* 1996. november, 117–123.

Elekes 1990a

Elekes Éva: A magyarok is tanulhatnak Nicaraguától. Hogyan kell választást szervezni? *Népszava* 1990. március 7. 2.

Elekes 1990b

Elekes Éva: Meglepetés Managuában. *Népszava* 1990. február 27. 2.

Elekes 1991

Elekes Éva: Házak, hidak omlottak össze. *Népszava* 1991. április 24. 1, 12.

Gerencsér 1992

Gerencsér Eszter (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja 1991*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

Gyapay 1990

Gyapay Dénes: Dzsippel a dzsungelben. ENSZ-megfigyelőként Nicaraguában. *Magyar Hírlap* 1990. március 6. 1., 3.

Kelet-Magyarország 1992

Amerikából jöttem... *Kelet-Magyarország* 1992. július 11. 2.

LASA 1990

LASA: *Electoral Democracy under International Pressure. The Report of the Latin American Studies Association Commission to Observe the 1990 Nicaraguan Elections*. Pittsburgh, Pittsburgh University, 1990.

Magyar Hírlap 1990

Magyar megfigyelők Nicaraguában. *Magyar Hírlap* 1990. február 14. 7.

OAS 2024

OAS: Electoral Observation Missions and Recommendations Database, <https://www.oas.org/eomdatabase/default.aspx?lang=es> (a letöltés ideje: 2024. augusztus 1.)

Politikatudományi Szemle 1992

Hírek. *Politikatudományi Szemle* 1. évf. (1992) 1. sz. 212.

OEA 1996

Observación Electoral en Nicaragua. Elecciones Generales de 1990. Washington D.C., Secretaría General de la Organización de los Estados Americanos, 1996.

Richardson 1980

Richardson, Elliot L.: Power, Mobility and the Law of the Sea. *Foreign Affairs* Vol. 58 (1980) No. 4, 902–919. <https://doi.org/10.2307/20040510>.

The Carter Center 1990

The Carter Center: *Observing Nicaragua's Elections.* USA, The Carter Center. 1990.

The New York Times 1999

From Rwanda Study: 'Serious Mistakes Were Made'. *New York Times* 1999. december 17. <https://www.nytimes.com/1999/12/17/world/from-rwanda-study-serious-mistakes-were-made.html> (a letöltés ideje: 2024. június 1.).

UN 1989a

The Situation in Central America: Threats to International Peace and Security and Peace Initiatives. General Assembly, A/44/375, 1989. július 7.

UN 1989b

Programme Budget for the Biennium 1988–1989. Proposed Programme Budget for the Biennium 1990–1991. The Situation In Central America: Threats to International Peace and Security and Peace Initiatives. General Assembly, A/C. S/44/51, 1989. december 13.

UN 1990a

The Situation in Central America: Threats to International Peace and Security and Peace Initiatives. Note by the Secretary General, including the third report of ONUVEN. General Assembly, A/44/917, 1990. január 31.

UN 1990b

The Situation in Central America: Threats to International Peace and Security and Peace Initiatives. Note by the Secretary General, including the fourth report of ONUVEN. General Assembly, A/44/921, 1990. február 22.

UN 1990c

The Situation in Central America: Threats to International Peace and Security and Peace Initiatives. Note by the Secretary General, including the fifth report of ONUVEN. General Assembly, A/44/927, 1990. március 30.

UN 1990d

The Situation in Central America: Threats to International Peace and Security and Peace Initiatives. Report of the Secretary General. General Assembly and Security Council, A/45/706, S/21931, 1990. november 8.

UN 1991

Human Rights Questions: Human Rights Questions, Including Alternative Approaches for Improving the Effective Enjoyment of Human Rights and Fundamental Freedoms Enhancing the Effectiveness of the Principle of Periodic and Genuine Elections. Report of the Secretary-General. General Assembly, A/46/609, 1991. november 9.

UN 1995

Report of the Secretary-General on the Work of the Organization. Supplement to an Agenda for Peace: Position paper of the Secretary-General on the occasion of the 50th anniversary of the United Nations. General Assembly, Security Council, A/50/60, S/1995/1, 1995. január 25.

UN 2004

Annan announces retirement of long-time senior advisor Iqbal Riza. *UN News* 2004. december 22. <https://news.un.org/en/story/2004/12/124502> (a letöltés ideje: 2024. június 1.).

UN é. n.

Secretary-General: Javier Pérez de Cuéllar. <https://www.un.org/sg/en/content/javier-perez-de-cuellar> (a letöltés ideje: 2024. június 1.).

Felhasznált irodalom

Anderson 1996

Anderson, Leslie E.: Election Polls: Will the Güegüense Return? *Envío* 1996. június, 179. sz. <https://www.revistaenvio.org/articulo/3017> (a letöltés ideje: 2024. december 17.).

Apor 2021

Apor Péter: Magyarország és a harmadik világ kapcsolatai, 1948–1990. In: *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Szerk. Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós. Budapest, BTK TTI, 2021. 569–590.

Bockman 2015

Bockman, Johanna: Socialist globalization against capitalist neocolonialism: the economic ideas behind the new international economic order. *Humanity* Vol. 6 (2015) No. 1, 109–128. DOI: 10.1353/hum.2015.0010.

Borregales Reverón 2020

Borregales Reverón, Yuruari: *Camino a la democracia. La transición nicaragüense de 1990*, In *Transiciones políticas en América Latina. Desafíos y experiencias*. Ed. José Alberto Olivar – Miguel Ángel Martínez Meucci. Caracas, Universidad Metropolitana, 2020. 179–205.

Cole 1995

Cole, Ronald H.: *Operation Just Cause. Panama*. Washington, D.C., Joint History Office, Office of the Chairman of the Joint Chiefs of Staff, 1995.

Jarquín 2017

Jarquín, Mateo Cayetano: Red Christmases: the Sandinistas, indigenous rebellion, and the origins of the Nicaraguan civil war, 1981–82. *Cold War History* Vol. 18 (2017) No. 1, 91–107. <https://doi.org/10.1080/14682745.2017.1347637>.

Leogrande 1996

Leogrande, William M.: Making the economy scream: US economic sanctions against Sandinista Nicaragua. *Third World Quarterly* Vol. 17 (1996) No. 2, 329–348. <https://doi.org/10.1080/01436599650035716>.

Mark–Kalinovsky–Marung 2020

Mark, James – Kalinovsky, Artemy M. – Marung, Steffi (eds.): *Alternative Globalizations. Eastern Europe and the Postcolonial World*. Bloomington, Indiana Press, 2020. <https://doi.org/10.2307/j.ctvx8b7ph>.

Mark–Betts 2022

Mark, James – Betts, Paul (eds.): *Socialism Goes Global. The Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonisation*. Oxford, Oxford University Press, 2022. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192848857.001.0001>.

Merrill 1994

Merrill, Tim L. (ed.): *Nicaragua: A country study*. Washington D.C., Federal Research Division, Library of Congress, 1994.

Nolte 1990

Nolte, Detlef: Wahlen und Internationale Wahlbeobachtung in Nicaragua. *Nord-Süd Aktuell* Jg. 4 (1990) Nr. 1, 102–105.

Nolte 1991

Nolte, Detlef: Nikaragua: Warum verloren die Sandinisten? *Lateinamerika. Analysen-Daten-Dokumentation* Jg. 8 (1991) Nr. 17–18, 25.

Opatrný 2013

Opatrný, Josef: Czechoslovak – Latin American Relations 1945–1989. The Broader Context. *Central European Journal of International and Security Studies* Vol. 7 (2013) No. 3, 12–37.

López-Pintor 1998

López-Pintor, Rafael: Nicaragua's Measured Move to Democracy. In: *Postconflict Elections, Democratization, and International Assistance*. Ed. by Kumar, Krishna. Boulder–London, Lynne Rienner Publishers, 1998. 39–56.

Pérez de Cuéllar 1997

Pérez de Cuéllar, Javier: *Pilgrimage for Peace: A Secretary General's Memoir*. New York, Palgrave Macmillan, 1997.

Ropp 1991

Ropp, Steve C.: Panama: The United States Invasion and Its Aftermath. *Current History* Vol. 90 (1991) No. 554, 113–116. <https://doi.org/10.1525/curh.1991.90.554.113>.

Sanchez-Sibony 2014

Sanchez-Sibony, Oscar: *Red Globalization: The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev*. New York, Cambridge University Press, 2014. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139628778>.

Santa-Cruz 2004

Santa-Cruz, Arturo: Redefining Sovereignty, Consolidating a Network: Monitoring the 1990 Nicaraguan Elections. *Revista de Ciencia Política* Vol. 24 (2004) No. 1, 189–208. <https://doi.org/10.4067/S0718-090X2004000100008>.

Schroeder 2013

Schroeder, Michael: The Politics of Change: The Evolution of UN Electoral Services, 1989–2006. *Global Governance* Vol. 19 (2013) No. 2, 207–226. <https://doi.org/10.1163/19426720-01902004>.

Smith–Green 2019

Smith, Peter – Green, James: *Modern Latin America*. Oxford, Oxford University Press, 2019.

Szente-Varga 2023a

Szente-Varga Mónika: *Konfliktus és biztonság Közép-Amerikában*. Budapest, Ludovika Kiadó, 2023.

Szente-Varga 2023b

Szente-Varga, Mónika: Constructing the future: solidarity action in Nicaragua. *Third World Quarterly* Vol. 44 (2023) No. 12, 2423–2440. doi.org/10.1080/01436597.2023.2236027.

Szente-Varga 2020

Szente-Varga, Mónika: Relaciones frías en la guerra fría: Hungría y Nicaragua. *Secuencia* Vol. 32 (2020) No. 108, 1–28. <https://doi.org/10.18234/secuencia.v0i108.1808>.

Szente-Varga 2005

Szente-Varga, Mónika: El lugar de Cuba en el mundo político. Opiniones checoslovacas desde La Habana. In: *Nación y cultura nacional en el Caribe hispano*. Ed. Josef Opatrný. Prague, Editorial Karolinum, 2005. 357–367.

Tomka 2023

Tomka Béla: Alternatív vagy korlátozott globalizáció? A szocialista rendszerek nemzetközi kapcsolatainak új értelmezéseiről. *Múltunk* 68. évf. (2023) 1. sz. 220–236. DOI: 10.56944/multunk.2023.1.9.

Tyroler 1989

Tyroler, Deborah: *Description of United Nations Missions in Central America*. University of New Mexico, <https://digitalrepository.unm.edu/noticen/3367> (a letöltés ideje: 2024. december 18.).

Williams 1990

Williams, Philip J.: Elections and Democratization in Nicaragua: The 1990 Elections in Perspective. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs* Vol. 32 (1990) No. 4, 13–34. <https://doi.org/10.2307/166114>

U.S. Government é. n.

U.S. Government: Elliot L. Richardson, Office of the Secretary of Defence, <https://history.defense.gov/Multimedia/Biographies/Article-View/Article/571290/elliott-l-richardson/> (a letöltés ideje: 2024. június 1.).

13. kép

Irak és Irán nyolc évig tartó háború után, 1988-ban elfogadták az ENSZ BT közvetítő szerepét, és ennek eredményeként létrejött a fegyverszünet. Végrehajtására és ellenőrzésére a BT 1988-ban a térségbe küldte a korábban megalakított Egyesült Nemzetek Szervezete Iraki–Iráni Katonai Megfigyelő Csoportját (UNIIMOG). A küldetés emlékére készült plakett, 1988. Kép forrása: <https://archiwum.allegro.pl>. Letöltés ideje: 2025. 05. 19.

Nagy Tamás

Magyar békefenntartók a Közel-Keleten

Résztétel az ENSZ Iraki–Iráni Katonai Megfigyelő Csoportjában (UNIIMOG), 1988–1991

Összefoglalás:

A 20. század második világháború utáni történetének egyik leghosszabb háborúját vívta egymással Irak és Irán. A nyolc évig tartó háború időszakában az Egyesült Nemzetek Szervezete Biztonsági Tanácsa (továbbiakban ENSZ BT) határozataiban mindig a béke helyreállítására szólított fel, azonban a háborúzó felek csak 1988-ban fogadták el az ENSZ BT közvetítő szerepét. Ennek eredményeként létrejött a fegyverszünet, amelynek végrehajtására és ellenőrzésére a BT 1988-ban a térségbe küldte a korábban megalakított UNIIMOG-ot (United Nations Iraq-Iran Military Observer Group: Egyesült Nemzetek Szervezete Iraki–Iráni Katonai Megfigyelő Csoportja).

Az UNIIMOG működésében az ENSZ 24 tagállama vett részt, köztük Magyarország is. A magyar katonák számára ez volt az első ENSZ-misszió, amelyet sikeresen teljesítettek. Ennek a missziónak a hátterét és történetét mutatja be a tanulmány magyar hírszerzési és diplomáciai iratok, nyilvános ENSZ-dokumentumok, az ENSZ Titkárság anyagai, valamint magyar napilapok híradásai alapján.

Kulcsszavak:

UNIIMOG, Irak, Irán, ENSZ, békefenntartás

Bevezetés – Casus belli, avagy miért robbant ki a háború?

A 20. század második felének egyik leghosszabb és egyben legnagyobb emberáldozatot követelő háborúja 1980 és 1988 között Irak és Irán között zajlott. A végeredmény felől nézve a történeteket, teljesen értelmetlennek tűnnek az erőfeszítések és áldozatok, hiszen a harci cselekményeket felfüggesztő, majd lezáró fegyverszünet lényegében a háború előtti határvonalat állította vissza a két háborúzó fél között.

Az 1980. szeptember 22-én Irak az Irán elleni hadüzenet nélkül megindított háborújának kiváltó okaként a szakirodalom általában egy olyan több száz éve tartó területi vitát jelöl meg, amelynek alapja a Satt el-Arab folyó feletti ellenőrzés kérdése.

Az ókori mezopotámiai kultúrák idején a Tigris és az Eufrátesz folyók még önállóan érték el a tengert, de a két folyó a magával hozott hordalék lerakásával a mai napig folyamatosan tölti fel tengeri torkolatának a vidékét. Ennek az építőmunkának az eredményeként idővel a két folyó az általa feltöltött területen egyesülve új, közös szakaszt hozott létre, a Satt el-Arab folyót, amely közel 190 kilométer után deltatorkolattal éri el a tengert. A deltában nagy kiterjedésű mocsárvidék található, amely az itt közlekedő hajók irányítóitól nagy figyelmet követel, mivel a Satt el-Arab évente közel 50 métert nyomul előre a tenger irányába. A Perzsa-öböl¹ felől érkező nagyobb tengerjáró hajók Bászra városáig is felúszhatnak.

Az első világháború végén brit csapatok elfoglalták a mai Kuvait területét, és a Brit Birodalom oltalma alatt álló sejksséggé nyilvánították. Ennek a döntésnek az eredményeként a később, szintén brit közreműködéssel létrejövő Irak tengerpartja minimális hosszúságú lett, ráadásul az is inkább a Satt el-Arab deltája. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a két világháború közötti időszakban jelentős számú kőolajmezőt tártak fel ezen a vidéken, amely még fontosabbá tette a térséget.

A Satt el-Arab folyó mentén egyre több kőolajmezőn kezdődött el a kitermelés, amely maga után vonta a kőolaj-feldolgozó üzemek és a folyami kikötők építését. Innen folyami, majd a Perzsa-öböl vizére kijutva tengeri úton érte el Irak és Irán nyersolajexportjának jelentős része a világpiacot. Mivel a Satt el-Arab folyó Irak és Irán között a határt jelenti, alapvető kérdés, hogy kié az ellenőrzés joga a folyó felett. A két világháború között Irakot illette a folyó mindkét partjának ellenőrzési joga, azonban az 1975-ben megkötött iraki–iráni egyezmény szerint már a folyó fő sodra jelentette a határvonalat. Az így kialakult helyzet eredményeként Irak már nem rendelkezett kizárólagos jogokkal a folyó felett, és Irán számára is könnyebbé vált az általa kitermelt kőolaj eljuttatása a világpiacokra.

Az iraki–iráni háború (1980–1988)

Az iráni forradalom mint ösztönzés az agresszióra

A forradalom előtt, Reza Pahlavi sah uralkodásának időszakában Irán jelentős összegeket fordított védelmi kiadásokra, amelyek eredményeként „a négyszáz-ezer fős, nyugati fegyverekkel felszerelt és amerikai tanácsadók által kiképzett

1 A tradicionális Perzsa-öböl kifejezés helyett napjainkban már az Arab-öböl kifejezést is használják. A tanulmányban a hagyományos megnevezést használjuk.

hadsereg”² a térség meghatározó katonai ereje lett. Azonban az 1979-ben lezajlott iszlám forradalom eredményeként Ruholláh Muszavi Homeini – a továbbiakban a magyar sajtóban meghonosodott formájában: Khomeini – ajatollah vezetésével egy olyan Irakkal ellenséges vallási állam jött létre Iránban, amelynek vezetése nem bízott a korábbi hadseregben, és ezért új fegyveres erőként létrehozta az Iszlám Forradalom Gárdáját (a továbbiakban Iszlám Gárda), amely már az új vezetés leghűségesebb és egyben legmegbízhatóbb fegyveres szervezete lett. Az Iszlám Gárda kezdetben belső rendfenntartási feladatokat látott el, majd a háború időszakában a hadszíntéren is bevetették. A korábbi hadsereg alakulatainál olyan negatív jelenségek jelentek meg, amelyekről már a külföldi hírszerzői jelentések is beszámoltak.

„A korábbi jófelszerelt és kiképzett iráni hadsereg lényegében megszűnt. A tábornoki kar dezorganizálódott, tagjai közül sokakat kivégeztek, az életben maradtak közül pedig jelentős számban külföldre menekültek. A tisztek jelentős része alakulatát elhagyva haza ment, míg kisebb része állomáshelyén maradván látta el a szolgálatot. Az altisztek a még működő katonai alakulatoknál folytatták a legénység kiképzését, illetve őrizték és működtették a katonai infrastruktúrát. Sajátos módon az altisztek számára az iráni forradalom előre lépési lehetőségét is biztosított, ezért közülük többen csatlakoztak a megalakuló Iszlám Gárdához. A legénység jó része elhagyta alakulatát és családjához távozott úgy, hogy sokszor magával vitte fegyverét is.”³

Az iráni hadsereg látványos meggyengülését a szomszédos iraki vezetés úgy értékelte, hogy elérkezett az idő a határkérdés megoldására. Ennek megfelelően már 1980 elején megkezdtek a háborús előkészületeket. Felgyorsult az iraki fegyverbeszerzés, amelynek leplezésére nem minden esetben használtak legális forrásokat. Magyar hírszerzési adatok szerint ebben az időben Irak a nemzetközi feketepiacon nagy érdeklődést mutatott a szocialista országokban gyártott aknavetők, páncéelhárító és automata kézfegyverek iránt. Az üzletek létrejöttét azonban nehezítette, hogy ebben az időben az iraki vezetés nem akarta, hogy láthatóvá váljon kapcsolata a szocialista gyártókkal.⁴

A háborús előkészületek részeként, a fejlesztésekkel párhuzamosan, Irak diverziós tevékenységet is folytatott keleti szomszédja ellen. A határ iraki olda-

2 Ivanyenko 1985, 5.

3 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest, a továbbiakban ÁBTL): 1.11.4.II.s. PZ/1980/I. 112–124. Belügyminisztérium III/II-9. Osztály – 67/9-766/80 II.8. Tárgy: Elhárítási körbe tartozó információ eredeti megküldése, Jelentés az iráni helyzetről, 5–6. (Budapest, 1980. január 7.).

4 ÁBTL: 1.11.4 II.s. PZ/1980/I. 39.o. Belügyminisztérium III/II-9. Osztály – 40-4-29/80 – 67/9-153/80. I. 11., Iraki fegyvervásárlás – Bárdos Gusztáv r. ezredes BM III/I-6. Osztály vezetőjének tájékoztatása (Budapest, 1980. január 8.).

lán több helyen hoztak létre olyan felkészítő táborokat, ahol iraki ellenőrzés és irányítás alatt Iránból menekült tisztek képeztek ki gerillákat, akiket iráni területre zavarkeltés céljából juttattak át.⁵

Az iráni hátország elleni iraki politikai manőverek részét képezte az iráni területen élő kurdok szeparatista törekvéseinek támogatása is. Erről 1980 júliusában a Budapesten tárgyalásokat folytató iraki mezőgazdasági miniszterhelyettes egy négy szemközti beszélgetésen vendéglátó partnerének elmondta, hogy Irak az iráni kurdokat fegyverrel és anyagiakkal is támogatja az iráni vezetés elleni szeparatista harcukban. Bagdadban ekkor úgy számoltak, hogy Irán öt önálló államra eshet szét.⁶

Mindezek eredményeként a háborús feszültség egyre növekedett, jelei egyre láthatóbbá váltak az év első felében. Erről a magyar hírszerzés térségben dolgozó tisztje az alábbiakat jelentette Budapestre:

„Személyes helyszíni megfigyeléseim szerint jelenleg igen komoly feszültség tapasztalható az iraki-iráni határon. E feszültség a katonai határbiztosítás nagy számában (nehézfegyverekkel, tankokkal felszerelt katonai erők, erődtímenyek) a mindkét részről elhangzott megnyilatkozásokban és az iráni QASR-E-SHIRINI határátkelés sajátosságaiban mutatkozik meg. Helyszíni beszélgetéseim során mind az iraki, mind az iráni határőr parancsnokok egymást vádolták az általuk is rendkívül feszültnek minősített helyzet kialakulása miatt. Az irakiak általában az iráni vallási vezetést, az irániak pedig megnevezve HUSSEIN iraki elnököt ítélték el a két ország közötti kapcsolatok folyamatos romlása miatt. Iráni részről egyenesen közelgő iraki támadás, invázió veszélyéről szóltak.”⁷

A határtól távol, az iráni főváros lakossága körében is érezhetően nőtt a háborús pszichózis. Teheránban ekkor már a háborús hangulat jeleként megkezdődött az alapvető élelmiszerek felvásárlása és a helyi fizetőeszköz, a riál árfolyama is drasztikusan zuhant az amerikai dollárhoz képest. Az iráni emberek ekkor már nyíltan ki is mondták, hogy nem bíznak abban, hogy saját hadseregük ellent tud majd állni egy iraki támadásnak.⁸

5 ÁBTL: 1.11.4 II.s. PZ/1980/II. 299. Kuvaiti forrás jelentése az iráni határ mentén működő iraki kiképző táborokról – KADA Kuvaitból Szigorúan titkos! Különösen fontos! – 39/1339/658/80.II.29.

6 ÁBTL: 1.11.4 II.s. PZ/1980/III. 519.o. BM III/1-6 osztály tájékoztatása az iráni belpolitikai helyzetről, Belügyminisztérium, III/II-9. Osztály, 67/9-5616/1980.VIII.13. Budapest (1980. augusztus 7.).

7 ÁBTL: 1.11.4 II.s. PZ/1980/II. 302–303. Feszültség az iraki-iráni határon. Zimonyi személyes megfigyelése és tapasztalata a helyszínről. – Teheránból, Szigorúan titkos, különösen fontos, 39/1903./888/80.III.25.

8 ÁBTL: 1.11.4 II.s. PZ/1980/II. 315–316. Irán-Irak-i konfliktus, Teheránból, szigorúan titkos, különösen fontos, 39/2412/1077/80.IV.15. (Teherán, 1980. április 13.).

A háború felé vezető utolsó lépésként Irak 1980. szeptember 17-én érvénytelennek nyilvánította az 1975-ös algíri megállapodást, mondván, hogy akkor a számára kedvezőtlen helyzetben kellett elfogadnia azt.

Mindezen előzmények után 1980. szeptember 22-én Irak hadüzenet nélküli támadást indított Irán ellen.

A háború főbb eseményei és néhány jellemző vonása

A Szaddám Huszein vezette iraki katonai vezetés gyors lefolyású, korlátozott célú háborút tervezett Irán ellen. Az iráni forradalom dezorganizáló hatásában bízva nem számoltak komolyabb katonai ellenállással, és úgy gondolták, hogy hasonlóan az 1967-es arab–izraeli háborúhoz, sikerül nekik is megismételniük az izraeli sikereket. A terv azonban nem valósult meg, az iráni légierő nemcsak túlélte az iraki csapásokat, hanem jelentős ellencsapásokat is tudott mérni iraki katonai és olajipari célpontokra.⁹ „A háború megindítása után egy hónapon belül az irakiak 600 kilométeres arcvonalon északon 10, délen 20 kilométer között változó mélységben nyomultak be Irán területére. [...] Miután elérte ezt a kezdeti térfolyást, Szaddám, aki főparancsnokként rendelkezett, pedig nem volt semmiféle katonai tapasztalata, elrendelte, hogy a hadsereg ássa be magát folyamatos védelmi vonalba.”¹⁰ Ez utóbbi esemény is jól szemlélteti, hogy Irak elsődlegesen a Satt el-Arab feletti ellenőrzést kívánta megszerezni.

Irán a támadást követően kétségbeesett lépéseket tett az ellenség megállítására. Néhány hónappal a háború kezdete után már katonai elemzőknek is feltűnt a szemben álló iraki és iráni hadsereg közötti különbség. Amíg a kiképzett és jól felszerelt iraki hadsereg katonáit különösebben nem fűtötte a harci vágy, addig a velük szemben álló, rosszul felszerelt és gyengén kiképzett iráni katonák elszántan védték saját városaikat.¹¹

A háború második évében az iráni erők fordulatot értek el, kezükbe vették a kezdeményezést, és 1981 májusában ellenoffenzívájukkal már elérték az iraki csapatok visszavonulását. Az iráni sikereket azonban jelentős veszteségek kísérték, mert tömeges támadásaikban rosszul felszerelt és felkészített fiatal katonák tömegeit vetették be. A hadviselés szabályai szerinti katonai előkészítés nélkül küldték a fiatal iráni katonák hullámain az iraki aknamezőkre és a géppuskák tüzébe. De az iráni katonai vezetés elérte, hogy az iraki erők visszavonuljanak, zömében a saját országuk területére.

A teheráni politikai vezetés ekkor szent háborút hirdetett az ellenség ellen, és végső célként az iszlám forradalom exportálását kívánta elérni először Irakba, majd az egész muszlim világba. A világi jellegű szunnita iszlám államok

9 Keegan 2004, 100.

10 Uo., 100–101.

11 Ivanyenko 1985, 72.

vezetése megrettenve a síita Irán sikereitől és távlati céljaitól, megkezdtek Irak támogatását. Bagdadnak szüksége is volt erre a segítségre, mivel az egyre jobban elhúzódó háborúban tartalékai már rohamosan apadtak.

Szaúd-Arábia és Kuvait jelentős kőolajszállításokkal és hitelekkel támogatta Irakot, amelyekből Bagdad a háborúhoz szükséges hadianyagokat vásárolt. Irak fegyvervásárlásai idővel már csak hitelből valósulhattak meg, hiszen a bőségesen érkező külföldi támogatások sem tudták fedezni a hadianyagbeszerzéseket. Mindezek eredményeként a bagdadi vezetés egyre kedvezőtlenebb pénzügyi helyzetbe juttatta országát.¹²

A háború 1982 és 1984 között felőrlő anyagháborúvá vált. Az iráni támadások fokozatosan erejüket veszítették, és a frontvonalak megmerevedtek. Az első világháborús tapasztalatoknak megfelelően ilyen helyzetben a szemben álló felek nem szokványos eszközöket alkalmaznak. Ebben a háborúban is ez történt, amikor Irak vegyifegyvert vetett be az iráni hadsereggel szemben a kialakult patthelyzet feloldására.

Források szerint az iraki hadsereg az ellenséges iráni reguláris erőkre 1982-ben olyan vegyi csapást mért, amivel időleges zavart okozva iráni állásokat tudtak elfoglalni. Ennél nagyobb erejű vegyi támadást iraki csapatok 1983 augusztusában Haj Umran városától nem messze alkalmaztak irániakkal szemben. Ennek a támadásnak a következtében több száz iráni katona mellett irakiak is áldozatul estek, mivel az iraki katonai vezetésnek még hiányoztak a szükséges „szakmai” tapasztalatai ezen a téren.¹³

De, mint az első világháború során, a vegyi fegyverek ekkor sem tudtak áttörést elérni, viszont jelentős emberáldozatokat követeltek. Irak többször is alkalmazott a háború során vegyi fegyvert, amivel kapcsolatban az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1986. március 21-i ülésén leszögezte: „Mély aggodalommal tölti el a szakértők egyhangú következtetése, miszerint az iraki erők számos alkalommal vegyi fegyvereket használtak az iráni erők ellen, legutóbb a jelenlegi iráni offenzíva során, amely iraki területre hatolt be. A Tanács tagjai határozottan elítélik a vegyi fegyverek folytatólagos használatát, amely egyértelműen sérti az 1925-ös Genfi Jegyzőkönyvet, amely megtiltja a vegyi fegyverek háborús alkalmazását.”¹⁴

Az elhúzódó háborúban az erőviszonyok kiegyenlítődtek, a szemben álló felek nem tudtak döntést kicsikarni. Ezért a hadviselő felek egyre intenzívebben támadták egymás hátországát, illetve olyan gazdasági csapást kívántak a másokra

12 Keegan 2004, 102–103.

13 Péczeli 2009, 4.

14 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, a továbbiakban MNL OL): XIX-J-1-k, V-2, 106. doboz, ENSZ BT elnök jegyzéke iraki vegyifegyver alkalmazásáról, 3488/1988 (New York, 1986. március 21.).

mérni, amely megrendíti azt. Ennek megfelelően 1984-ben a „tankhajóháború”-ban egymás olajipari és kereskedelmi kapacitásaira mérték csapásokat. Ezekkel a támadásokkal elérték, hogy megnőtt a nemzetközi katonai jelenlét a Perzsa-öbölben, mivel itt futott a fejlett világ egyik létfontosságú olajkereskedelmi útvonala.

1987-ben az iraki légierő iráni városokra mért csapást, az iráni hadsereg viszont föld–föld típusú ballisztikus rakétákkal lőtte Bagdadot.¹⁵ A háborús felek nyilvánvaló célja a másik háterszágának megroppantása, a polgári lakosság demoralizálása volt. A szocialista országok Bagdadban működő diplomáciai képviselői szerint az iraki lakosság hangulatára jelentős hatással voltak az iráni rakétacsapások. Az irakiak ekkor külföldiek előtt már nyíltan fogalmaztak meg kritikus hangokat az ország vezetésével szemben. A bagdadi lakosokat azonban nem ejtették pánikba az iráni rakétacsapások. Az emberek az ijedség és a szorongás jeleit mutatva inkább konkrét megelőző intézkedéseket tettek a károk megelőzése érdekében.¹⁶

1987-ben a hadiszercse Irak oldalára állt, amelynek eredményeként a kimerülés jeleit mutató Irán a következő évben július 18-án elfogadta az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhívását a harcok befejezésére és a tárgyalások megkezdésére.¹⁷ A szakértők úgy vélték, hogy az iráni döntés hátterében egyrészt a teheráni vezetésben zajló hatalmi harcok keresendők, másrészt a kimerült iráni lakosságból már csak a terror fokozásával lehetett volna újabb áldozatokat kikényszeríteni. Ráadásul Irán a háború alatt nem tudott a nemzetközi elszigeteltségből sem kitörni. Mindezek eredményeként július 16-án az iráni vezetés a háborúról vallott korábbi nézeteit felülvizsgálva az ENSZ Biztonsági Tanács 598-as számú határozatának elfogadásáról döntött.¹⁸

A Szaddám Huszein vezette bagdadi kormány azonban csak augusztus 6-án jelezte, hogy kész a tárgyalások megkezdésére, amikor már az iraki hadseregben és a polgári lakosságban is láthatóvá váltak a kifáradás jelei.¹⁹ Ezt követően a fegyveres összecsapások a front teljes hosszában fokozatosan megszűn-

15 Babos 2007, 400.

16 MNL OL: XIX-J-1-k, 62-2, 47. doboz, Varga Tamás bagdadi magyar nagykövet jelentése, Az iraki-iráni konfliktusról, 4501/1988 (Bagdad, 1988. április 27.).

17 Resolution 598 (1987) of 20 June 1987, UN Security Council, New York.

18 MNL OL: XIX-J-1-k, 62-1, 47. doboz, a Külügyminisztérium X. Ázsiai és Csendes-óceáni Országok Főosztálya feljegyzése, aláírás: Török, Az iraki-iráni konfliktusról, 2208/1988 (1988. szeptember 23.).

19 MNL OL: XIX-J-1-k, 62-1, 47. doboz, Kató Ferenc bagdadi magyar ideiglenes ügyvivő jelentése, A tűzszünet bejelentésének körülményei és várható következményei Irakban, 7413/1988 (Bagdad, 1988. augusztus 11.).

tek, és megkezdődhetett az ENSZ békefenntartó erőinek felvonulása az iraki–iráni határ teljes hosszában.

Az ENSZ Biztonsági Tanács erőfeszítései a fegyverszünet létrehozására

A Biztonsági Tanács feladatai az alapokmány 7. fejezete szerint

Az ENSZ-alapokmány 7. fejezetében a Biztonsági Tanács számára pontosan meghatározza mindazon feladatokat, amelyeket egy fegyveres konfliktus kirobbanása előtt, majd bekövetkezte után meg kell tennie:

„39. cikk. A Biztonsági Tanács megállapítja a béke bárminő veszélyeztetésének vagy megszegésének, vagy bárminő támadó cselekménynek fennforgását, és vagy megfelelő ajánlásokat tesz, vagy határoz afelett, hogy milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében a 41. és 42. cikkek alapján fogantatosítani.

40. cikk. A Biztonsági Tanács – a helyzet súlyosbodásának megakadályozása végett – mielőtt a 39. cikk értelmében ajánlásokat tenne, vagy rendszabályok felől határozna, felhívhatja az érdekelt feleket, hogy alkalmazkodjanak azokhoz az ideiglenes rendszabályokhoz, amelyeket szükségesnek, vagy kívánatosnak ítél. Az ilyen ideiglenes rendszabályok az érdekelt felek jogait, igényeit vagy helyzetét semmiben sem érintik. A Biztonsági Tanács az ilyen ideiglenes rendszabályok végrehajtásának elmulasztását megfelelően számontartja.

41. cikk. A Biztonsági Tanács határozza meg, hogy milyen fegyveres erők felhasználásával nem járó rendszabályokat kíván fogantatosítani abból a célból, hogy határozatainak érvényt szerezzen, és felhívhatja az Egyesült Nemzetek tagjait arra, hogy ilyen rendszabályokat alkalmazzanak. Ilyeneknek tekintendők a gazdasági kapcsolatok, a vasúti, tengeri, légi, postai, távírói, rádió és egyéb forgalom teljes vagy részleges felfüggesztése, valamint a diplomáciai kapcsolatok megszakítása.

42. cikk. Ha a Biztonsági Tanács úgy találja, hogy a 41. cikkben említett rendszabályok elégtelenek, vagy elégteleneknek bizonyulnak, úgy légi, tengeri és szárazföldi fegyveres erők felhasználásával olyan műveleteket fogantatosíthat, amelyeket a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához, vagy helyreállításához szükségeseknek ítél. Ezek a műveletek az Egyesült Nemzetek tagjainak légi, tengeri és szárazföldi hadereje által fogantatosított tüntető felvonulásból, zárlatból (blokád) vagy egyéb műveletekből is állhatnak.”²⁰

A Biztonsági Tanácsnak tehát a felsoroltak szerint a fokozatosság szem előtt tartásával kell egy fegyveres konfliktust rendeznie. Abban az esetben, ha egy konfliktus során a szemben álló felek között már fegyveres összecsapások zajlanak, az ENSZ Biztonsági Tanácsa a szükséges békéltető lépések után az ENSZ katonai

20 Az ENSZ alapokmánya 1985, 30.

erőinek bevetéséről is dönthet. Ez esetben a VII. fejezet 43. cikk pontosan meghatározza a tagországok feladatait a szükséges fegyveres erő létrehozására:

„1. Abból a célból, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához hozzájáruljon, az Egyesült Nemzetek valamennyi tagja kötelezi magát arra, hogy a Biztonsági Tanács felhívására és a kötendő külön megállapodásnak vagy megállapodásoknak megfelelően, a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához szükséges fegyveres erőt rendelkezésére bocsátja és neki segítséget és könnyítéseket nyújt, ideértve a szabad átvonulás jogát is.

2. A fentemlített megállapodás vagy megállapodások meghatározzák a fegyveres erők számát és nemét, készenlétük fokát és elhelyezésüket, valamint a nyújtandó könnyítések és segítség természetét.”²¹

Az 1980. szeptember 22-i, Irán elleni iraki támadást követően a fenti előírásoknak megfelelően az ENSZ Biztonsági Tanácsa összeült, és az ENSZ alapokmányának megfelelően megtárgyalta a kialakult helyzetet. Az elfogadott 479 (1980) számú határozatában²² a testület aggodalmát fejezte ki a kialakult helyzet miatt, és felszólította Irakot és Iránt is, hogy azonnal fejezzék be a fegyveres harcot, és vitájukat a nemzetközi jog figyelembevételével, tárgyalással rendezzék. Az ENSZ BT azzal, hogy nem nevezte meg az agresszort, lényegében gesztust gyakorolt az iraki vezetés felé, hogy minél hamarabb elkezdődhessenek a tárgyalások. A határozat sürgette a háborúzó feleket, hogy fogadjanak el harmadik féltől minden ajánlatot, közvetítést, amely a küzdő feleket, mint az ENSZ tagállamait, segíti az ENSZ alapokmányában ilyen esetben meghatározott feladataik végrehajtásában. Kurt Waldheim mint az ENSZ főtitkára²³ az összecsapások megkezdését követően azonnal felajánlotta közvetítő szerepét a szemben álló feleknek, amelyet az ENSZ BT ezen határozatában meg is erősített, amikor is felkérte őt, hogy 48 órán belül tegyen jelentést a testületnek.

A háború azonban egyre nagyobb intenzitással zajlott, ezért a főtitkár 1980. november 11-én szükségesnek látta, hogy Olof Palme korábbi svéd miniszterelnök személyében egy nemzetközileg is elismert diplomatát nevezzen ki iraki és iráni különleges képviselőjének. Palme tárgyalásai ugyan nem teremteték meg a békét, de némi előrelépés történt: a Satt el-Arab víziúton zajló kereskedelmi hajózás ismételten megindult, valamint 1981–1982-ben korlátozott számú hadifogolycserére került sor.²⁴

21 Uo.

22 Resolution 479 (1980) of 28 September 1980, UN Security Council, New York.

23 Ekkor Kurt Waldheim osztrák diplomata látta el a főtitkári feladatokat.

24 The Blue Helmets 1996, 669.

Izraeli légicsapás iraki nukleáris létesítmény ellen

Az iraki–iráni háborút ugyan közvetlenül nem érintette, de a térségbeli feszültséget tovább fokozta, hogy 1981-ben az izraeli légierő „Opera” fedőnevű hadműveletében légicsapást mért a Bagdad melletti Osirak atomerőmű ellen. A június 7-i légitámadás során a majdnem kész reaktort megsemmisítették, és ezzel megakadályozták, hogy Irak nukleáris fegyvert tudjon előállítani.²⁵ Az ENSZ BT 1981. június 19-i ülésén a történeteket megtárgyalta, és elfogadta a 487 (1981) számú határozatot,²⁶ amely kimondta, hogy az ENSZ BT a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség főigazgatójának az esetről készült beszámolóját elfogadva határozottan elítéli az Irak elleni támadást, és felszólítja Izraelt, hogy a jövőben tartózkodjon a hasonló cselekedetektől. A dolog pikantériája volt, hogy amíg Irak elfogadta az ENSZ Közgyűlés korábbi határozatát a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról (Atomsorompó Egyezmény),²⁷ addig Izrael elutasította azt. A Biztonsági Tanács, kihasználva az alkalmat, felszólította Izraelt, hogy Irakhoz hasonlóan sürgősen helyezze ENSZ-felügyelet alá nukleáris létesítményeit.

1982. július 12-i ülésén a Biztonsági Tanács megint napirendjére vette az iraki–iráni háború ügyét. A témában hozott korábbi határozatait ismételten megerősítette, újból felszólított a harci cselekmények befejezésére és a korábbi, nemzetközileg is elismert határok mögé való visszavonulásra. Az ENSZ BT ekkor elfogadott határozatában²⁸ új elemként jelent meg, hogy ENSZ-megfigyelőkből álló csoportot szándékoztak küldeni a tűzszünet és a csapatkivonások ellenőrzésére. A részletekről nem szól a határozat, így arról sem, hogy a szemben álló felekkel történtek-e előzetes egyeztetések. Mindenesetre az ENSZ új főtitkárát²⁹ felkérték, hogy három hónapon belül tegyen jelentést a Biztonsági Tanácsnak a határozat végrehajtásáról.

Irán átveszi a kezdeményezést a harctéren

Ez év őszén az ENSZ BT ismételten napirendjére vette az iraki–iráni háború kérdését. A tárgyaláson elfogadott határozat³⁰ harmadik pontjában a korábbiaktól eltérően a testület –ország megnevezése nélkül – üdvözli, hogy az egyik há-

25 Kővári 2006.

26 Resolution 487 (1981) of 19 June 1981, UN Security Council, New York.

27 2373 (XXII). Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (1968).

28 Resolution 514 (1982) of 12 July 1982, UN Security Council, New York.

29 1982–1990 között Javier Pérez de Cuéllar perui diplomata töltötte be az ENSZ-főtitkár hivatalát.

30 Resolution 522 (1982) of 4 October 1982, UN Security Council, New York.

borúzó fél kifejezte készséget a korábbi, ez év júliusában hozott határozat³¹ elfogadására. Mint ismert, 1982-ben Irán látványosan átvette a hadászati kezdeményezést a fronton, és az iraki csapatokat visszavonulásra készítette, zömében a háború előtti állásaikba. Irán ebben az évben több nagy, hatalmas emberáldozatokat követelő hadműveletet is indított. Az iraki hadsereg megállította az iráni offenzívákat, és védelembe ásta be magát, amelyet hatékonyan meg is tartott. Az így kialakult helyzetet a bagdadi vezetés úgy értékelte, hogy elérkezett a pillanat, hogy „békevágyukról” meggyőzzék a nemzetközi közvéleményt. Ezért a propaganda-hadművelet részét képezte, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa felé demonstrálták együttműködési szándékukat.

A Biztonsági Tanács ebben a határozatában, a negyedik pontban ismételtén kinyilvánította, hogy ENSZ-megfigyelőket szándékozik küldeni a tűzszünet és a csapatkivonások ellenőrzésére. Ehhez azonban mindkét fél együttes jóváhagyására lett volna szükség.

A következő év októberében az ENSZ BT napirendjén ismét szerepelt az iraki–iráni háború kérdése. A tanácskozáson elfogadott határozat³² megemlíti, hogy az ENSZ-főtitkár kezdeményezésére az ENSZ egy olyan megfigyelő csoportot szeretne a két hadviselő országba küldeni, amely regisztrálja, hogy milyen civil célpontokat ért támadás. A kezdeményezés hátterében az úgynevezett városok háborúja állt, amelynek során a háborúzó felek a másik hátszögének mélységében olyan célpontokat támadtak (Irak repülőgépekkel, Irán ballisztikus rakétákkal), amelyek már a polgári lakosságot is érintették.

A „tankhajóháború” időszaka

Az elhúzódó háború következtében az iraki és az iráni vezetés úgy vélte, hogy győzelmük elérése érdekében hatásos lehet a szemben álló fél olajipari létesítményeit rombolni, illetve a nemzetközi vízi útvonalakon zajló kőolajszállításokat megzavarni. Ez utóbbi lépés már a Perzsa-öböl menti államok kereskedelmét is érzékenyen érintette. Ezekről a támadásokról már a világszervezethez is folyamatosan érkeztek jelzések, amelyekre a Biztonsági Tanácsnak is reagálnia kellett. Elfogadott határozatában ezért az ENSZ BT felhívta Bagdad és Teherán figyelmét arra, hogy tartsák tiszteletben a nemzetközi vizeken történő szabad hajózás jogát, valamint más öböl menti államoknak a szabad hajózáshoz való jogát.³³

A következő, 1984-es évet a „tankhajóháború” időszakának nevezi a történeti szakirodalom. Az ENSZ BT előző évi 540 (1983) számú határozatát a háborúzó felek figyelmen kívül hagyták, ezért 1984. május 21-én Bahrein, Kuvait, Omán, Katar, Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek képviselői közösen

31 Resolution 514 (1982) of 12 July 1982, UN Security Council, New York. Lásd fentebb.

32 Resolution 540 (1983) of 31 October 1983, UN Security Council, New York.

33 Uo.

tettek panaszt az ENSZ-nél. Az érintett államok a világszervezetet arról tájékoztatták, hogy Kuvait és Szaúd-Arábia kikötőibe tartó és onnan induló kereskedelmi hajóikat iráni támadások érték. Az ENSZ BT 1984. június 1-én született határozatában³⁴ a támadásokat elítélve felszólította az összes államot, hogy a nemzetközi joggal összhangban tartsák tiszteletben a nemzetközi hajózás szabályait. A határozat hatodik pontja kiemeli, hogy amennyiben továbbra is folytatódnak a támadások semleges országok hajói ellen, a Biztonsági Tanács ismét összeül, és mérlegelni fogja, hogy a helyzet súlyosbodásával arányos lépéseket tegyen.

Vegyí fegyverek hadszíntéri alkalmazása

A vegyi fegyverek harctéri alkalmazására először az első világháborúban került sor. A tapasztalatok azonban azt mutatták, hogy a vegyi fegyver alkalmazása kétes eredményekkel jár. Egyrészt a váratlan vegyi csapás következményeként az ellenséges előerőt ugyan jelentős veszteség érte, de sokszor a saját erők bevetését is akadályozta. Ráadásul az a fél, amelyik vegyi fegyvert alkalmaz, mindig negatív nemzetközi hangulattal kell hogy számoljon.

A háború során Szaddám Huszein utasítására az iraki hadsereg többször használt vegyi harcanyagot iráni csapatokkal szemben, megsértve ezzel a vegyi fegyverek alkalmazásáról szóló érvényben lévő egyezményeket.³⁵ Amíg a háború kezdeti időszakában főleg mustárgázt használták az irakiak, addig a későbbi években már a különböző idegmérgeket is bevetették az irániakkal szemben.³⁶ Az ENSZ főtitkára, Javier Pérez de Cuéllar 1984. március 13-án bejelentette, hogy Irán kérésére az ENSZ vizsgálóbizottságot küld a vegyi fegyverek alkalmazásának kivizsgálására. A kiküldött ellenőrök jelentése szerint Irak valóban alkalmazott vegyi fegyvert, amelynek eredményeként Szaddám Huszein iraki elnök az addig iránta jó szándékot mutató országokat maga ellen hangolta.³⁷

A helyszíni ellenőrző bizottság jelentését követően 1986. február 24-én az ENSZ BT megtárgyalta a kialakult helyzetet, és az elfogadott határozatában³⁸ megállapította, hogy a harcok során nem tartották be az 1925. évi genfi jegyzőkönyvben foglalt, vegyi fegyver használatát tiltó kötelezettségeket.

A vegyi fegyverek hadszíntéri alkalmazása a nemzetközi közvéleményt megrázta. Egyre több állam egyre határozottabban ítélte el a történeteket, amelyek hatására ez év október 8-án az ENSZ BT ismételten napirendjére vette a ve-

34 Resolution 552 (1984) of 1 June 1984, UN Security Council, New York.

35 Még az ENSZ elődszervezete, a Nemzetek Szövetségének erőfeszítései nyomán 1925-ben fogadták el az első, vegyi fegyverek alkalmazását tiltó jegyzőkönyvet.

36 Péczeli 2009, 4.

37 Keegan 2004, 106.

38 Resolution 582 (1986) of 24 February 1986, UN Security Council, New York.

gyi fegyver alkalmazásának kérdését. A tanácskozáson elfogadott határozat³⁹ szerint a háborúzó feleket az ENSZ BT ismételten felszólította a korábbi, februári ENSZ BT határozatban foglaltak betartására, azaz hogy kerüljék a vegyi fegyverek hadszíntéri alkalmazását, továbbá felkérte az ENSZ főtitkárát, hogy fokozza erőfeszítéseit a béke megteremtése érdekében, és november 30-ig tegyen jelentést a Biztonsági Tanácsnak.

A Biztonsági Tanács aktivizálódása a rendezés érdekében

Annak ellenére, hogy a háborús összecsapások továbbra sem csitultak, a szemben álló feleknél egyre inkább megmutatkoztak a kifáradás jelei. Ezeket érzékelve a Biztonsági Tanács tagjai, a korábbi évektől eltérően, 1987-ben már sokkal határozottabban és kezdeményezőbbben léptek fel a békés rendezés érdekében. Az 1987. július 20-án született 598 (1987) számú határozatában⁴⁰ az ENSZ BT azonnali tűzszünetre szólította fel Irakot és Iránt, valamint arra, hogy haladéktalanul vonják vissza katonai erőiket a nemzetközileg elismert határok mögé. A korábbiaktól eltérően új elemként jelenik meg a határozatban, hogy felkéri az ENSZ-főtitkárt, hogy további közvetítést és egyeztetést követően a világszervezet küldjön a térségbe békefenntartó erőket. Ugyanezen ENSZ BT határozat új eleme, hogy a két háborúzó fél figyelmét felhívja a hadifoglyok 1949. augusztus 12-i harmadik genfi egyezményen összhangban történő szabadon bocsátására és hazaszállítására, illetve, hogy a háború okozta károk felszámolása érdekében egy szakértői csapatot kell az ENSZ-főtitkárnak kijelölni.

A világszervezet egyre aktívabbá és kezdeményezőbbé vált 1987–1988 folyamán. A korábbi ENSZ BT-határozatnak megfelelően a világszervezet ellenőroket küldött ki a térségbe, hogy vizsgálják ki a vegyi fegyverek hadszíntéri alkalmazásának következményeit. Az ENSZ BT 1988. május 9-i 612 (1988) számú határozata⁴¹ szerint a tagok megdöbbenéssel vették tudomásul a térségbe küldött ENSZ-ellenőrök 1988. április 25-i jelentését, amelyben arról számoltak be, hogy továbbra is alkalmaztak vegyi fegyvert a harcok során. Ezért ismételten felhívták a szemben álló felek figyelmét, hogy szigorúan tartsák be az 1925. június 17-én Genfben aláírt jegyzőkönyvben foglaltakat, amely a fullasztó, mérgező vagy egyéb gázok háborúban való használatának tilalmáról és a bakteriológiai hadviselési módszerekről rendelkezik.⁴²

A határozatban elítélték a vegyi fegyverek ismételt használatát, és felszólították a háborúzó feleket, hogy a jövőben ne alkalmazzák azokat, ugyanakkor

39 Resolution 588 (1986) of 8 October 1986, UN Security Council, New York.

40 Resolution 598 (1987) of 20 June 1987, UN Security Council, New York.

41 Resolution 612 (1988) of 9 May 1988, UN Security Council, New York.

42 League of Nations, Treaty Series, vol. XCIV (1929), No. 2138.

az ENSZ valamennyi tagállamát is felszólították, hogy szigorúan ellenőrizték, ne juthasson el vegyi fegyver előállítására szolgáló semmilyen vegyi termék a konfliktusban részt vevőkhöz.

1988 nyarán jelentős fordulat következett be a háború menetében. Elsőként Irán jelezte július 17-én, hogy hajlandó elfogadni az ENSZ Biztonsági Tanács előző évi 598 (1987) számú határozatában megfogalmazott tűzszüneti feltételeket, majd augusztus 6-án már Irak is hajlandónak mutatkozott a tűzszünet elfogadására. Ennek megfelelően a Biztonsági Tanács 1988. augusztus 9-én kelt 619 (1988) határozata⁴³ már jelentős fordulatról számolhatott be. A tanács tagjai az előző évi 598. számú határozattal⁴⁴ összhangban létrehozták az ENSZ Iraki–Iráni Katonai Megfigyelő Csoportját (UNIIMOG),⁴⁵ és működési idejét hat hónapban határozták meg. A szervezési feladatok ellátásával az ENSZ-főtitkárt bízták meg.

Szintén ebben a hónapban a Biztonsági Tanács ismételten foglalkozott a vegyi fegyverek kérdésével. Az 1988. augusztus 26-án kelt 620 (1988) számú határozat⁴⁶ már konkrétan megemlíti az ENSZ-főtitkár által korábban a térségbe küldött ellenőrök július 20-i, 25-i, valamint augusztus 2-i és 19-i jelentéseit,⁴⁷ amelyek megerősítették, hogy az Iráni Iszlám Köztársaság és Irak közötti háborúban továbbra is használtak vegyi fegyvereket. A határozatban először mondták ki, hogy az irániak elleni ilyen jellegű támadások egyre intenzívebbé és gyakoribbá váltak.

1988 augusztusának második felében már meg is kezdte munkáját a világ-szervezet által a térségbe küldött ENSZ-kontingens, az UNIIMOG. Az ENSZ BT ettől kezdve folyamatosan figyelemmel kísérte az UNIIMOG működését, és rendszeresen meghallgatta az ENSZ-főtitkár beszámolóit az iraki–iráni helyzetről. Mivel az UNIIMOG mandátuma a tartós iraki–iráni fegyvernugvás létrejöttéhez volt kötve, és nem egy pontosan előre meghatározott időponthoz, ezért a Biztonsági Tanács rendszeresen meghosszabbította a küldetést. Ahogy csökkent a korábbi háborúzó felek között a feszültség, az ENSZ BT úgy rövidítette fokozatosan az UNIIMOG mandátuma meghosszabbításának időtartamát. A határozatokból jól látható, hogy a kezdeti hét hónapos hosszabbításokat először hat, majd két és végül egy hónapos időtartamokra mérsékelték: 1989-ben az

43 Resolution 619 (1988) of 9 August 1988, UN Security Council, New York.

44 Resolution 598 (1987) of 20 June 1987, UN Security Council, New York.

45 UNIIMOG: United Nations Iraq-Iran Military Observer Group.

46 Resolution 620 (1988) of 6 August 1988, UN Security Council, New York.

47 Security Council official records, Reports of the missions dispatched by the Secretary-General to investigate allegations of the use of chemical weapons in the conflict between the Islamic Republic of Iran and Iraq, note by the Secretary-General: S/20060 and Add. I (2 August 1986), S/20063 and Add. I (25 July 1988), S/20134 (19 August 1988).

iraki–iráni határszakaszról érkező UNIIMOG-jelentéseket figyelembe véve a Biztonsági Tanács a 631 (1989) számú határozatában⁴⁸ az ENSZ Iraki–Iráni Katonai Megfigyelő Csoportjának megbízatását hét hónappal és huszonkét nappal, azaz 1989. szeptember 30-ig hosszabbította meg. Az UNIIMOG jelenlétére és munkájára továbbra is szükség volt, ezért az 1989 szeptemberében lejáró mandátumot újabb hat hónappal 1990 márciusig,⁴⁹ majd 1990 szeptemberig⁵⁰ hosszabbította meg az ENSZ BT.

Irak 1990. augusztus 2-i Kuvait elleni agresszióját követően az ENSZ BT továbbra is kiemelt figyelemmel kísérte a térségben zajló eseményeket. Az iraki–iráni határ mentén az élet fokozatosan normalizálódott, a fegyveres összecsapások szinte teljes egészében megszűntek. Ennek következtében az ENSZ-békefenntartók térségben történő további állomásoztatásának jelentősége fokozatosan csökkent. A lejáró UNIIMOG-mandátumokat az ENSZ BT 1990 őszétől már csak két hónapos időtartamokra hosszabbította meg. Ebből következően az ENSZ-főtitkár javaslatára először szeptemberben,⁵¹ majd novemberben⁵² döntött a két-két hónapos hosszabbításról.

A következő, 1991-es év elején a lejáró UNIIMOG-mandátumot 1991. február 28-ig, egy hónappal meghosszabbította az ENSZ BT, de a testület által elfogadott határozatban⁵³ már olvasható, hogy az ENSZ-főtitkárt felkérték, a korábbi háborúzó felekkel történt konzultáció után még ugyanebben a hónapban, februárban tegyen javaslatot az UNIIMOG jövőjéről.

Javier Pérez de Cuéllar ENSZ-főtitkár február 26-án kelt beszámolójában⁵⁴ már összegezte az UNIIMOG által elvégzett munkát, és nyugodtnak nevezte az iraki–iráni határ mentén a helyzetet. Megelégedéssel számolt be arról, hogy a felek erőiket teljesen visszavonták a nemzetközileg elismert határok mögé, és így az 598 (1987) számú biztonsági tanácsi határozat katonai rendelkezései megvalósultak. A főtitkár az UNIIMOG küldetését befejezettnek tekintette, és 1991. február 28-tól javasolta a misszió lezárását. A BT a javaslatot elfogadta, és az UNIIMOG küldetése és mandátuma 1991. február 28-án megszűnt.⁵⁵

48 Resolution 631 (1989) of 8 February 1989, UN Security Council, New York.

49 Resolution 642 (1989) of 29 September 1989, UN Security Council, New York.

50 Resolution 651 (1990) of 29 March 1990, UN Security Council, New York.

51 Resolution 671 (1990) of 27 September 1990, UN Security Council, New York.

52 Resolution 676 (1990) of 28 November 1990, UN Security Council, New York.

53 Resolution 685 (1991) of 31 January 1991, UN Security Council, New York.

54 Report of the Secretary-General on the United Nations Iraq-Iran Military Observer Group (for the period 28 January 1991 – 25 February 1991).

55 Resolution 685 (1991) of 31 January 1991, UN Security Council, New York.

Az UNIIMOG megalakulása és felépítése

Előzmények

1984-ben jött létre az első ENSZ-képviselő a térségben. Javier Pérez de Cuéllar ENSZ-főtitkár ez év június 9-i felhívását a háborúzó felek elfogadták, amelyet követően Bagdadba és Teheránba egy-egy ENSZ-megfigyelőcsoportot telepítettek. Ezek feladata volt, hogy a „városok háborúja” időszakát követően a civil lakosság elleni támadásokat kivizsgálják. A megfigyelőcsoportok az ENSZ Fegyverszüneti Felügyeleti Szervezetének (UNTSO)⁵⁶ alárendeltségébe tartoztak. Tagjai közé az UNTSO állományából három-három tiszt és az ENSZ Titkárság állományából egy-egy magas rangú hivatalnok tartozott. A két csoport 1984-től folyamatosan jelen volt a két fővárosban, aminek eredményeként négy évvel később, 1988-ban egy a térségben tevékenykedő ENSZ békefenntartó misszió megalakítása zökkenőmentesen megtörténhetett.

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1988. augusztus 9-én meghozott 619 (1988) számú határozatával megalakította az Egyesült Nemzetek Szervezetének Iraki–Iráni Katonai Megfigyelő Csoportját, az UNIIMOG-ot. Az UNIIMOG egyike lett az ENSZ békefenntartó misszióinak. A békefenntartó erők feladatai általánosságban úgy határozhatók meg, hogy létrehozásukról az ENSZ BT-ben születik döntés, és a működésükhöz szükséges erőforrásokat a részt vevő tagországok biztosítják. Erről a magyar *Hadtudományi lexikon* a következőképpen ír: „A békefenntartó erőket a fegyveres konfliktusok megelőzésére és beszüntetésére, a fegyverszüneti megállapodások végrehajtásának megfigyelésére, a szemben álló csapatok szétválasztására, a humanitárius segélyek eljuttatására stb. alkalmazák. Védősisakjuk alapján kéksisakosoknak is nevezik őket”⁵⁷

Az UNIIMOG alapvető feladata volt, hogy az iraki és iráni fél között 1988. augusztus 20-án 03.00 GMT⁵⁸ életbe lépő tűzszünet betartását ellenőrizze, és betartassa annak előírásait a két féllel, illetve felügyelje a csapatkivonást a nemzetközileg elismert határok mögé. Az ENSZ-főtitkár a Biztonsági Tanácshoz 1988. augusztus 7-én benyújtott levelében az alábbiakban határozta meg az UNIIMOG feladatkörét:

- „a) a felekkel közösen tűzszüneti vonalakat állapítsanak meg a két fél által a D-napon elfoglalt előre védett helyek alapján, de módosítsák azokat, amennyiben úgy vélik, hogy a két fél állásai veszélyesen közel vannak egymáshoz;
- b) a tűzszünet betartásának ellenőrzése;

56 United Nations Truce Supervision Organization: Egyesült Nemzetek Fegyverszüneti Felügyeleti Szervezete.

57 Hadtudományi lexikon 1995, 128.

58 GMT: Greenwich Mean Time (greenwichi középido).

- c) a tűzszünet állítólágos megsértésének kivizsgálása és a helyzet helyreállítása, ha jogsértés történt;
- d) tárgyalásos úton megakadályozza a *status quo* bármilyen más változását, amíg az összes haderő vissza nem vonul a nemzetközileg elismert határokra;
- e) felügyeli, ellenőrzi és megerősíti az összes haderő kivonását a nemzetközileg elismert határokra;
- f) ezt követően figyelemmel kíséri a tűzszünetet a nemzetközileg elismert határokon, kivizsgálja az állítólágos jogsértéseket, és tárgyalások útján megakadályozza a *status quo* bármely más változását az átfogó rendezésről szóló tárgyalásokig;
- g) szerezzék meg a felek egyetértését más olyan megállapodásokhoz, amelyek az átfogó rendezésről szóló tárgyalásokig segíthetnek a feszültség csökkentésében és a közöttük lévő bizalom kiépítésében, mint például a nemzetközi határ mindkét oldalán elválasztó erők létrehozása, a nemzetközi határ területein bevetendő fegyverek számának és kaliberének korlátozása, valamint az ENSZ haditengerészetének személyzete által végzett járőrözés bizonyos érzékeny területeken a Satt el-Arabon vagy annak közelében.”⁵⁹

Az UNIIMOG szervezeti felépítése

Főparancsnokság

Az UNIIMOG megalakulásakor a Biztonsági Tanács a misszió parancsnokának⁶⁰ a jugoszláv⁶¹ Szlavko Jovics vezérőrnagyot, míg helyettesének a bangladesi S. Anam Kahn dandártábornokot nevezte ki.

A háború sajátosságait figyelembe véve, illetve a pártatlanság fenntartását szem előtt tartva, az UNIIMOG ugyan egységes parancsnoksággal rendelkezett, de mégis két különálló, szorosan együttműködő szervezetben. A két parancsnokság (központ) a két hadviselő fél fővárosában, Bagdadban, illetve Teheránban működött. Ebből következően a főparancsnok (főmegfigyelő) és közvetlen stábjá sajátos „ingázó” életmódot folytatott: „A katonai főmegfigyelő és magas rangú személyzete, az úgynevezett »parancsnoki csoport« váltakozó heteket töltött az egyes parancsnokságokon.”⁶²

A két fővárosban működő parancsnokságokat dandártábornoki rendfokozatú katonai főmegfigyelő-helyettesek irányították, akik feleltek az adott országban zajló UNIIMOG-műveletekért. A parancsnokságok törzseiben különbö-

59 Report of the Secretary-General on the Implementation of Operative paragraph 2 of Security Council Resolution 598 (1987) (7 August 1988).

60 Az UNIIMOG mindenkori parancsnoka közvetlenül az ENSZ-főtitkár alárendeltségébe tartozott.

61 Szerb nemzetiségű.

62 The Blue Helmets 1996, 673.

ző rendfokozatú tisztek teljesítettek szolgálatot a nemzeti egyensúly elvének érvényesítésével.⁶³

A főparancsnokság irányítása alatt működő UNIIMOG katonai erejének legnagyobb létszáma csúcsidőben elérte a 400 rendfokozattal rendelkező személyt, akik közül 350 fő látott el katonai megfigyelői feladatokat. A 350 tiszt 24 országból érkezett, akik az alábbi nemzeti felosztásban az iraki–iráni határ két oldalán teljesítettek szolgálatot a két parancsnokság alárendeltségében:⁶⁴

Iráni oldal:

Argentína
Ausztrália
Finnország
Ghána
India
Olaszország
Kenya
Új-Zéland
Nigéria
Svédország
Törökország
Jugoszlávia

Iraki oldal:

Ausztria
Banglades
Kanada
Dánia
Magyarország
Indonézia
Írország
Malajzia
Norvégia
Lengyelország
Szenegál
Zambia

Körzet- (szektor-) parancsnokságok

A parancsnokságok alárendeltségében működtek a körzet- vagy más néven szektorparancsnokságok. A körzetparancsnokságoknak Irak–Irán között 1200 km hosszú közös határszakaszát kellett ellenőrizniük. A katonai megfigyelőket iráni oldalon négy, míg iraki oldalon három szektorban helyezték el. A körzetparancsnokságok az alábbi városokba települtek:⁶⁵

Irak:

Szulejmánijja
Baakúba
Bászra

Irán:

Szakkez
Báhtarán
Dezful
Ahváz

63 Horváth 2016, 63.

64 Magyar ENSZ-katonák. *Radar* (A Magyar Néphadsereg belső kiadású havi folyóirata) 1988. 11. sz. 19.

65 Uo., 21.

A körzetparancsnokságokon folyamatos 24 órás ügyeletek működtek, amelyek állandó rádió-összeköttetésben álltak egyrészt saját előljáró parancsnokságukkal, másrészt az alárendeltségükbe tartozó helyi ellenőrzőcsoportjaikkal (HECS), más néven az előretolt megfigyelőpontjaikkal. A hivatalos írásos jelentések és utasítások az ekkor újdonságnak számító számítógépes rendszereken kerültek továbbításra.

Helyi ellenőrzőcsoportok

A 24 részt vevő tagállamból érkezett katonai megfigyelőket a körzetparancsnokságok saját műveleti körzetükben helyi ellenőrzőcsoportokba szervezték. A HECS-ek állományába 15–30 fő tartozott, akiknek egyik fele szolgálatot teljesített, míg másik részük pihenőben volt. A váltás rendszeres ütemben 24 óránként történt. Az éppen szolgálatban lévő 2-2 fős járőrök – járműveiken vagy gyalog – folyamatosan ellenőrizték a számukra kijelölt határszakaszt. Amikor szükséges volt, éjszaka is járőrszolgálatot teljesítettek.⁶⁶ Naponta átlagosan 64 járőrcsoport teljesített szolgálatot a HECS-ek állományából.⁶⁷

A járőrök elsődleges feladata volt, hogy ellenőrizzék a tűzszünet betartását az általuk meghatározott határszakaszon. Rendszeresen megfigyelték a korábban kiépített védett állásokat, ellenőrizték a másik oldalról érkezett panaszokat. A saját szakaszukon tapasztalt fontosabb megfigyeléseikről nemcsak a saját HECS-ügyeletüket, hanem a másik oldalon szolgálatot teljesítő kollégáikat is tájékoztatták. A járőrök a felmerült vitás kérdéseket elsődlegesen a helyszínen próbálták meg rendezni az érintettekkel, és igyekeztek elérni a fegyverszüneti szerződésben meghatározottakat. Amennyiben ez nem volt lehetséges, az ügyet az illetékes HECS-ügyeleten keresztül a körzetparancsnokságnak jelentették.⁶⁸

Az állítólagos jogsértések kivizsgálása mellett a katonai megfigyelők olyan humanitárius és bizalomépítő intézkedéseket is végrehajtottak, mint a csatatéren talált háborús halottak cseréje. A tűzszüneti vonalak mindkét oldaláról érkező katonai megfigyelők rádió-összeköttetést tartottak fenn saját HECS-központjukkal, valamint a senkiföldjén rendszeresen találkoztak a másik oldalon szolgálatot teljesítő UNIIMOG-os kollégáikkal.⁶⁹

Az UNIIMOG működésének néhány jellemzője

A fegyverszünet 1988. augusztus 20-i életbelépését követő békefenntartó munkáról az UNIIMOG vezérkara 1988. október 27-én New Yorkban számolt be a részt vevő tagországok képviselőinek. A tájékoztatóban részletesen bemutat-

66 Horváth 2016, 63.

67 The Blue Helmets 1996, 673.

68 Uo., 675.

69 Uo.

ták a bagdadi és teheráni parancsnokságok munkáját és személyi állományuk helyzetét.

A jelentésben leírták, hogy a békefenntartóknak hosszú, több száz kilométeres szakaszon, nehéz sivatagi körülmények között úgy kell feladataikat ellátniuk, hogy a frontvonalak nem határozhatók meg egyértelműen. A békefenntartók munkáját tovább nehezíti, hogy mind az iraki, mind az iráni fél bizalmatlanul viszonyul hozzájuk.

A jelentés a továbbiakban arról szólt, hogy a frontvonalak mentén viszonylagos nyugalom volt tapasztalható, amelyet időnként kisebb zavargások és összecsapások törtek meg. A széles arcvonal mindkét felet arra csábítja, hogy erőit átcsoportosítsa és előrevonja, megsértve ezzel a tűzszünet életbelépésekor rögzült helyzetet. Az UNIIMOG ezeket a törekvéseket kevés sikerrel tudja csak megakadályozni, de a szemben álló felek mindig ügyelnek arra, hogy a másik fél ezekre a lépéseikre hivatkozva ne indíthasson támadást ellenük.⁷⁰

A beszámoló szerint az UNIIMOG vezetése elégedett és büszke volt az elért eredményekkel, de kritikát is megfogalmazott a küldő országok felé. Negatívan értékelték, hogy több országból olyan személyeket küldtek, akik sem felkészültségükben, sem nyelvismeretükben nem feleltek meg az elvárásoknak. Rádadásul a beérkezett békefenntartó katonák a vártnál idősebbek voltak, és fizikai állapotuk is kívánnivalót hagyott maga után. Persze az ENSZ elvárásai időnként irreálisnak tűntek, amikor olyan fiatal tisztekre számítottak, akik már több évtizedes tapasztalattal rendelkeznek.⁷¹

A huszonnégy országból érkezett katonák valamennyien az ENSZ alárendeltségébe tartoztak. Megítélésük a befogadó országokban jelentősen függött a hivatalos állásponttól. Természetes jelenséggént értékelhető, hogy az ENSZ-kontingens tagjaival saját küldő országuknak a térségben működő diplomáciai testületei is felvették a kapcsolatot. Az így kialakult kényes helyzetre a tagországok figyelmét külön felhívta az UNIIMOG vezetése.

„A teheráni és bagdadi külképviseletek, illetve nagykövetségek ne használják fel katonáikat információszerzésre. Vegyék figyelembe, hogy az UNIIMOG erőihez tartozó tisztek most ENSZ-katonák. Az irakiak és irániak egyaránt túlságosan érzékenyek biztonsági érdekeikre és az esetleges, ellenük irányuló hírszerzésre.”⁷²

Az UNIIMOG helyzetét tovább bonyolította, hogy a fogadó államok eleve bizalmatlanul tekintettek a területükön megjelent külföldi katonákra. Erről nem sokkal később a bagdadi magyar diplomáciai képviselő is beszámolt. Az ENSZ-

70 MNL OL: XIX-J-1-j, V-97, 112. doboz, Esztergályos Ferenc magyar ENSZ-nagykövet jelentése, ENSZ tájékoztató az UNIIMOG helyzetéről, 003854/2/1988 (New York, 1988. október 27.).

71 Uo.

72 Uo.

katonák jelenléte már érkezésük óta bizalmatlanságot keltett az iraki hivatalos szervezetben. Elvileg az UNIIMOG tagjainak mozgását az iraki hatóságok nem korlátozhatták, azonban az ekkor érvényben lévő iraki jogszabályok szerint a külföldi állampolgárok mozgását a helyi belbiztonsági szervezeteknek kellett engedélyezni és ellenőrizni. Az irakiak ugyanis attól féltek, hogy legféltebb katonai titkaikat az ENSZ-katonák megismerik, és esetleg átadják egy harmadik félnek. Ezt a bizalmatlanságot tovább fokozta az irakiakban, hogy az UNIIMOG állományába tartozó katonák folyamatos kapcsolatban álltak saját, küldő országuk nagykövetségével. Mindezek eredményeként gyakran előfordult, hogy ENSZ-állományba tartozó katonákat iraki rendőrök, katonák az utcán ellenőriztek, járműveiket átkutatták, esetenként útleveleiket is elvették, olykor visszatartották.⁷³

Az újabb tapasztalatokról az UNIIMOG vezetése 1989. január 25-én New Yorkban ismét tájékoztatta a részt vevő tagországok képviselőit. A tájékoztató érdekes felvetése volt, hogy az Irakban és Iránban állomásozó UNIIMOG nemzeti csoportjait esetleg olyan módon felcserélik, hogy a korábban kiépített állomáshelyek megmaradtak volna. Az esetleges cserét a következőkkel indokolták:

- a tárgyilagosság biztosítása (aki egy helyen van sokáig, az elfogulttá válik a saját »területe« iránt);
- az iráni és az iraki oldal közötti állandó átjárás és a frontszávon való mozgás elfogadtatása, a két parancsnokság tényleges egységbe fogása és így a munka hatékonyságának fokozása;
- a nemzeti csoportok feldarabolása révén az UNIIMOG nemzetközi jellegének erősítése és a nemzeti elkülönülés felszámolása (ami egyébként a magyar tisztekre nem jellemző);
- azoknak a panaszoknak a részbeni orvoslása, melyek szerint az iráni oldalon lévők helyzete sokkal nehezebb;
- és azon személyek Bagdadba irányítása, akik egyéniségüknél és viselkedésük-nél fogva irritálják a bigott iráni lakosságot.⁷⁴

1989. október 13-án New Yorkban az ENSZ-főtitkárhelyettes, Sir Marrack Gouling brit diplomata az UNIIMOG misszióban részt vevő tagországok képviselőit tájékoztatta helyszíni tapasztalatairól. A jelentéstevő kifejezte, hogy jelentős problémát okoz a pénzhiány, amely az ENSZ-tagországok befizetéseinek elma-

73 MNL OL: XIX-J-1-j, V-27, 102. doboz, Varga Tamás bagdadi magyar nagykövet jelentése, Az UNIIMOG helyzetének, tevékenységének iraki megítélése, 001548/1989 (Bagdad, 1989. február 2.).

74 MNL OL: XIX-J-1-j, V-2, 102. doboz, Esztergályos Ferenc magyar ENSZ-nagykövet jelentése, Az ENSZ békefenntartó tevékenységének értékelése, az UNIIMOG és az UNTAG, 00581/1989 (New York, 1989. január 25.).

radásából keletkezett. Mindezek ellenére Goulding elégedetten nyilatkozott az UNIIMOG munkájáról, kiemelve, hogy a korábbi háborús felek között a tényleges incidensek a megelőző fél évben lényegében megszűntek. A békefenntartók munkájáról a jelentés hangsúlyozza, hogy nehéz éghajlati körülmények között példásan látják el feladataikat, ami jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az ENSZ békefenntartó erői ebben az évben Nobel-békedíjban részesültek.⁷⁵

Goulding kérte a jelen lévő képviselőket, adják tovább a küldő tagországok felé, hogy a megfigyelőknek fokozottan ügyelniük kell objektivitásuk megőrzésére, és még a látszatát is el kell kerülniük a részrehajlásnak.⁷⁶

Összességében az UNIIMOG munkájával New Yorkban elégedettek voltak, amelyhez hozzájárult a korábbitól eltérő, kedvező nemzetközi helyzet is.⁷⁷

Miközben az UNIIMOG hatékony munkájának eredményeként fokozatosan lecsökkent a határmenti térségben állomásozó iraki és iráni katonai erők létszáma, a Perzsa-öböl északi térségében újabb feszültségóc alakult ki Irak 1990. augusztus 2-i, Kuvait elleni inváziójával. A figyelem az ENSZ New York-i központjában az iraki–iráni határtérségről Kuvait felé fordult. Miután Irak nem vonta ki megszálló erőit Kuvaitból, az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1990. november 29-i 678 (1990) számú határozatában⁷⁸ felszólította Irakot, hogy 1991. január 5-ig vonja ki csapatait Kuvait területéről, mert ellenkező esetben egy létrejövő többnemzetiségű koalíciót hatalmaz fel, hogy a szükséges eszközök alkalmazásával állítsa vissza Kuvait területi épségét.

Ezt követően rövid időn belül látványosan romlott a még iraki területen állomásozó UNIIMOG-erők helyzete. Javier Pérez de Cuéllar ENSZ-főtitkár január 12–13-i bagdadi látogatását követően döntés született arról, hogy az UNIIMOG személyzetét Bagdadból ideiglenesen áthelyezik a határhoz közelebbi szektorokba. A parancsnoki csoport 1991. január 14-én Teheránba költözött. A Kuvaitot megszálló iraki csapatok elleni többnemzetiségű koalíció 1991. január 16-i támadását követően az UNIIMOG Irakban megmaradt összes alkalmazottját Ciprusra vagy Iránba helyezték át.⁷⁹

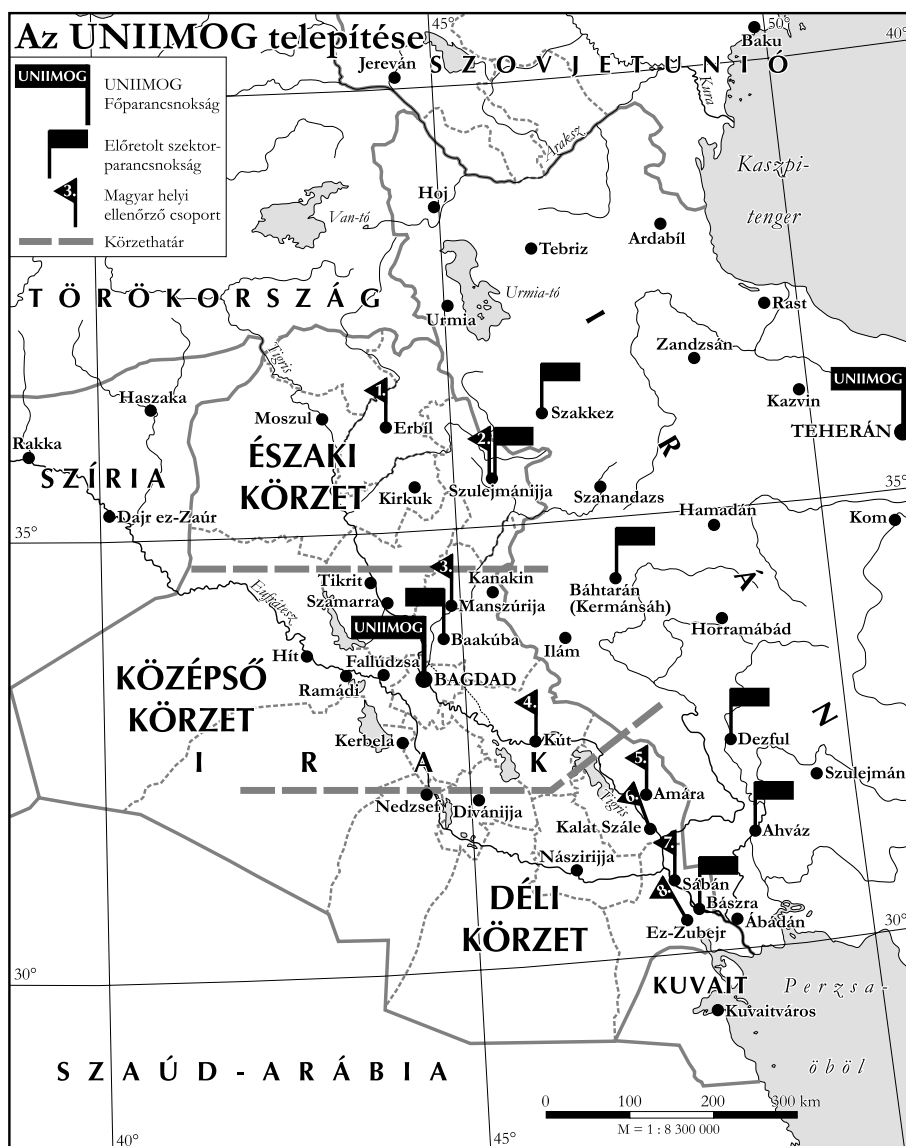
75 MNL OL-XIX-J-1-j, V-27, 102. doboz, Esztergályos Ferenc magyar ENSZ-nagykövet jelentése, Az UNIIMOG helyzete, 001548/2/1989 (New York, 1989. október 13.).

76 Uo.

77 Ebben az időben ért véget a hidegháború.

78 Resolution 678 (1990) of 29 November 1990, UN Security Council, New York.

79 The Blue Helmets 1996, 677.

1. ábra. Az UNIIMOG telepítése, Irak–Irán⁸⁰

80 A térképet készítette Nagy Béla, forrás: UNIIMOG deployment, UN Geospatial Informa-
tion Section, Map H200/10/1988 (August 1988).

Az UNIIMOG magyar kontingens működése

Felkészülés, kiutazás

1988. július 25-én a Magyar Népköztársaság állandó ENSZ-képviselője és az ENSZ Titkárság képviselője között lezajlott előzetes egyeztetésen a világszervezet vezetése jelezte, hogy fel kívánják kérni a Magyar Népköztársaságot, hogy tizenöt fő katonatiszt küldésével vegyen részt a megalakítandó UNIIMOG misszióban.⁸¹ A megbeszélésen tájékoztatták a magyar ENSZ-képviselőt, hogy az UNIIMOG misszióban részt vevő magyar katonatiszteknek 1988. augusztus 16-ig meg kell érkezniük Bagdadba.⁸²

1988. augusztus 10-én Budapesten hivatalosan bejelentették, hogy magyar katonák is részt vesznek az iraki–iráni tűzszünet végrehajtását ellenőrző ENSZ-csoportban. Az előzményekről Somogyi Ferenc, a Külügyminisztérium főosztályvezetője a következőket nyilatkozta a sajtónak:

„Amikor a tűzszünet lehetősége felmerült, az ENSZ már megkezdte az ellenőrzés nem hivatalos előkészítését. A világszervezet főtitkára⁸³ akkor egyebek között hazánkhoz is előzetes kérdést intézett, készek lennénk-e részt venni a megfigyelő csoport munkájában. Mi [...] pozitív választ adtunk.”⁸⁴

Az interjúból már a nyilvánosság is megtudhatta, hogy a magyar kontingensben majd tizenöt katonatiszt fog szolgálatot teljesíteni, akiknek a vezetője alezredes lesz, míg a többiek őrnagyi és századosi rendfokozatot fognak viselni. A katonák kiválasztásánál fontos szempont volt az angol nyelvtudás. Magyarország ebben az időben a Varsói Szerződés tagállama volt, így a hivatásos tisztek jelentős része az idegen nyelvek közül csak oroszul tudott kommunikálni. A Magyar Néphadseregben azonban a katonai felderítéshez tartozók közül többen beszéltek angolul, így nem csoda, hogy közülük választották ki a kiutazókat, akiknek egy fővárosi laktanyában zajlott a felkészítése. A foglalkozáson elsősorban a várható és váratlan nehézségekre koncentráltak.⁸⁵

A magyar kontingens búcsúztatása és kiutazása is a sajtó nyilvánossága előtt zajlott. A lapok részletesen beszámoltak arról, hogy a magyaroknak augusz-

81 United Nations – Archives and Records Management Section (New York, a továbbiakban UNARMS): Letter from the UN Secretary-General to the Hungarian government, S-0305-0002-12 (1988. augusztus 10.). Köszönöm Kecskés D. Gusztávnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta az ENSZ New York-i levéltárában a témáról gyűjtött dokumentumainak másolatát.

82 Uo.

83 Ekkor még Kurt Waldheim osztrák diplomata.

84 Augusztus 16-án utazik Irakba a tizenöt magyar tiszt. *Népszabadság* 1988. augusztus 11. 3.

85 Magyar katonák kék sisakban. *Népszabadság* 1988. augusztus 15. 3.

tus 20-tól már aktív szolgálatot kell teljesíteniük a számukra kijelölt megfigyelő-körzetekben.⁸⁶ Szintén olvasható volt a sajtóban, hogy augusztus 17-én, vasárnap már az iraki–iráni határ térségében tartózkodó ENSZ előkészítő csoport öt tagja befejezte az 1180 kilométer hosszúságú frontvonalon a szemleútját, és kijelölték a tűzszünetet ellenőrző ENSZ-erők állásait.⁸⁷

Még a magyar csoport kiutazása előtt a hazai lapok tájékoztattak arról is, hogy a magyarok számára kijelölt iraki területen „...három fő bázist építenek ki: északon Kirkukban, a középső szakaszon Bagdadban, délen pedig Bászrában lesz támaszpont. Mindegyikhez 10-10 megfigyelőalakulat kapcsolódik, amelyekben egyenként három-négy fő dolgozik majd.”⁸⁸

1988. augusztus 16-án délelőtt a Malév különjáratával Budapestről elutazott a tizenöt fős magyar kontingens Bagdadba.⁸⁹ A megérkezést követően először a többi nemzet katonáival együtt rövid felkészítésen vettek részt, majd augusztus 20-án a határ iraki oldalán kezdték meg az ellenőrző, megfigyelő szolgálatukat.⁹⁰

Magyarok az UNIIMOG szervezetében

A korábbi, még a kiutazás előtti híradásoknak megfelelően az UNIIMOG állományába tartozó magyar katonákat iraki oldalon helyezték el. Meglepő módon erről még a hazai bulvármédia is részletesen és pontosan számolt be: „A magyar katonatisztek a határ iraki oldalán dolgoznak, az 1200 kilométeres határszakasz északi ellenőrzési körzetében négyen, a középső körzetben hárman, a déli körzetben pedig heten teljesítenek szolgálatot. A középső ellenőrzési körzet parancsnoki teendőit egy magyar katonatiszt, Forgács László alezredes látja el. A tizenötödik magyar katona Bagdadban, a központi ENSZ-parancsnokságon teljesít szolgálatot.”⁹¹

A magyarok elhelyezési körülményei különbözőek voltak a hosszú határ mentén. Az iraki katonai hatóságok pozitívan viszonyultak honfitársainkhoz. Ennek hátterében többek között a magas szakmai felkészültség, jó nyelvi kommunikáció, valamint a mindvégig képviselt pártatlanság állt. A beszámolók szerint a helyiek barátságosan fogadták az ENSZ-megfigyelőket. Az UNIIMOG

86 Elbúcsúztatták a magyar ENSZ katonákat. *Népszava* 1988. augusztus 16. 3.

87 Kijelölték a megfigyelők állásait. *Népszava* 1988. augusztus 16. 1.

88 Az iraki és az iráni elnök is felkereste a frontvonalat. *Népszabadság* 1988. augusztus 15. 2.

89 Az iraki oldalon látnak munkához a magyar ENSZ-katonák. *Népszava* 1988. augusztus 17. 1.

90 Elutaztak a magyar katonák. Az iraki oldalon kezdik munkájukat. *Népszabadság* 1988. augusztus 17. 1.

91 ENSZ-katonák a határon. *Ötlet* 1988. szeptember 15. 7.

katonáinál az egyetlen „fegyver” a kék baretsapka volt, amely már messziről jelezte, hogy viselője az ENSZ-et képviseli.

Az UNIIMOG-ban szolgáló magyarok munkáját folyamatosan támogatták az iraki „házigazdák”. Ezzel kapcsolatban Forgács László alezredes, a központi katonai körzet parancsnoka a magyar sajtó Irakba kiutazott képviselőinek elmondta: „Biztonságukra az irakiak igyekeznek vigyázni, általában a helyi katonai kísérek haladnak elől a járőrözés vonalán. Ám a bejárandó útvonalak hosszúak, »sétagaloppról« szó sincs. Terepjáró gépkocsikon ellenőrzik a frontvonalat, ahol éppenséggel nem aszfaltutak vannak, magaslatokat kell megmászniuk, így aztán nyelik bizony a mindenhová beszüremplő finom port. Járőrözésből visszatérve meg is látszik ez a ruházaton. [...] Az iraki hadsereg fehérre festett, a világszervezet emblémájával ellátott gépkocsijain közlekednek, az ENSZ terepjárói még nem érkeztek meg. A sofőrök helybeliek, ez a terepviszonyok miatt aligha lehetne másként, ámbar a térkép után való tájékozódásban nem feltétlenül nekik jutna a dobogós helyezés.”⁹²

A magyar csoport vezetőjével 1988. szeptember 8-án Nagy Gábor külügyminiszter-helyettes is találkozott Bagdadban. A találkozóról készült feljegyzés szerint több téma is terítékre került. A külügyminiszter-helyettes így megtudhatta, hogy a magyar katonai ruházat nem felel meg a helyi környezeti sajátosságoknak, és ezért azok gyors cseréje szükséges.⁹³ Szintén szóba került a hazai sajtó biztosítása, a devizaszámlák megnyitásának, illetve a szabadságolásoknak a kérdése. De a helyzet képlékenységét talán legjobban az mutatta, hogy a magyar kontingens tagjai kérték, minél hamarabb tisztázódjon, hogy kiküldetésük fél vagy egy év időtartamú lesz Irakban.⁹⁴ A tisztánlátást nehezítette, hogy ebben az időben ezt még az ENSZ New York-i központjában sem tudta senki megmondani, mint ahogy arról a magyar ENSZ-delegáció is beszámolt: „A főtitkár katonai tanácsadója a négy szemközti beszélgetések során a magyar csoportról pozitívan nyilatkozott. A tervezett júniusi váltásra konkrét választ még nem tud adni, mert még nem ismerik az összes többi nemzeti csoport váltási tervét.”⁹⁵

Az UNIIMOG-ban szolgálatot teljesítő magyarok munkájának elismerése volt, hogy a tizenöt magyar katonatiszt 1988. szeptember 29-én, szolgálati helyükről elengedve, Bagdadban részt vett a Magyar Népköztársaság bagdadi

92 Magyar ENSZ katonáknál Irakban. *Népszabadság* 1988 október 13. 4.

93 MNL OL: XIX-J-1-k, 62-1, 47. doboz, Bokor Balázs feljegyzése, Magyarok helyzete az UNIIMOG-ban, Nagy Gábor külügyminiszter helyettes találkozója az UNIIMOG magyar csoport vezetőjével (Bagdad, 1988. szeptember 8.), jóváhagyta Pereszlényi Zoltán főosztályvezető, Külügyminisztérium IX. Területi Főosztály, 6894-10/1988 (1988. szeptember 16.).

94 Uo.

95 MNL OL: XIX-J-1-j, V-97, 112. doboz, UNIIMOG-ban tervezett váltási időkről, 003854/1/1989 (New York, 1988. október 28.).

nagykövetségén tiszteletükre rendezett fegyveres erők napi ünnepségen. A rendezvény érdekessége volt, hogy a magyar kontingens tagját, Lapos Béla őrnagyot itt léptették elő alezredessé.⁹⁶

1989 májusában Bagdadban hadiipari kiállítást rendeztek, amelyen egy magyar delegáció is részt vett. Kihasnálva az alkalmat, a magyar delegáció találkozott az UNIIMOG parancsnokával és helyettesével. A találkozóról készült feljegyzés szerint az UNIIMOG parancsnoka, Szlavko Jovics jugoszláv vezérőrnagy és az UNIIMOG iraki oldali parancsnoka, V. M. Pathil indiai dandártábornok elégedetten szóltak a magyarok munkájáról, szakmai felkészültségükről és angol nyelvtudásukról. Végezetül kifejezték reményüket, hogy a váltásra érkező magyar kontingens tagjai is megfelelnek majd az elvárásoknak.⁹⁷

Az UNIIMOG-ban szolgáló első magyar csoport váltása

Időközben elérkezett az UNIIMOG első magyar kontingensének váltása. A váltással kapcsolatos személyügyi előkészületekről a Honvédelmi Minisztérium Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökség 1989. június 1-jén kelt levelében tájékoztatta Bényi József külügyminiszter-helyettest. Az egyeztetett terveknek megfelelően tizenkét fő magyar katonatisztet az első körben hazahoztak, míg három fő váltását későbbi időpontra tervezték. Az első magyar UNIIMOG-kontingens kiutazásához hasonlóan ünnepélyes búcsúztatást terveztek, amelynek részletes programját is egyeztette a két minisztérium illetékes részlege.⁹⁸

A sikeres állományváltást követően tovább folytatta munkáját a magyar kontingens az UNIIMOG szervezetében. Bár a fegyverszünetsértések száma és a feszültség is jelentősen csökkent a határ mindkét oldalán, a béke még nem került elérhető közelségbe.

Az 1990 májusában Magyarországra látogató Javier Pérez de Cuéllar, az ENSZ főtitkára találkozott Horn Gyula külügyminiszterrel, akivel hasonló módon értékelték az iraki helyzetet. A tárgyalásról készült külügyminisztériumi feljegyzés szerint a háború lezárása ekkor még távolinak tűnt. Pérez de Cuéllár ENSZ-főtitkár szerint Irak és Irán esetében is hiányzott a szándék a háború lezárására. Ennek okaként Bagdadnál a Satt el-Arab feletti teljes iraki ellenőrzés

96 A Fegyveres Erők Napján. Ünnepség Bagdadban. *Esti Hírlap* 1988. szeptember 29. 3.

97 MNL OL: XIX-J-1-k, 62-4, 58. doboz, Kiss Sándor mérnök altábornagy útijelentése a bagdadi hadiipari kiállításról, 340-56/T/1989 (Budapest, 1989. május 9.).

98 MNL OL: XIX-J-1-k, V-2, 136. doboz, Sipos Géza ezredes, Honvédelmi Minisztérium Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökség, Agitációs és Propaganda Csoportfőnökség, főcsoportfőnök helyettes jelentése, UNIIMOG állomány váltása, 6520/1989 (Budapest, 1989. május 31.).

jogának, míg Teherán esetében a területi szuverenitás maradéktalan helyreállításának követelését jelölte meg az ENSZ-főtitkár.⁹⁹

Az ENSZ-főtitkár csalódottsága érthető, mert a szemben álló felek továbbra is a háború megkezdésekor vallott nézeteiket hangoztatták. Mindazonáltal a főtitkár elmondta, hogy a világszervezet tovább folytatja az erőfeszítéseit a béke létrehozása érdekében, és ennek megfelelően az ENSZ BT 651 (1990) számú határozatában – 1990. szeptember 30-ig – meghosszabbította az UNIIMOG mandátumát.¹⁰⁰

Az UNIIMOG iraki jelenlétének felszámolása

Amint már korábban leírtuk, Irak 1990. augusztus 2-i kuvaiti invázióját követően gyökeresen megváltozott az UNIIMOG-erők megítélése Irakban. A bagdadi vezetés korábbi pozitív viszonya a szervezethez először hűvössé, majd idővel ellenségesé vált. Az UNIIMOG-parancsnokság döntése értelmében az iraki oldalon állomásozó UNIIMOG-erőket fokozatosan Iránba telepítették át. Irak, bár örült az UNIIMOG távozásának, de nem érezte pozitív lépésnek, hogy a nemzetközi megfigyelők a korábbi háborús ellenségéhez távoztak.

1991. január 16-án a dél-iraki összevont szektorparancsnokság többnemzetiségű állományából többen, köztük magyar tisztek is, Amára térségében megpróbálták átkelni az iraki–iráni határszakaszon, amikor iraki erők letartóztatták őket. Amikor az esetet jelentették az UNIIMOG fő katonai megfigyelőjének (főparancsnok), egy indonéz tábornoknak, ő azonnal a helyszínre sietve határozott fellépésével elérte, hogy az irakiak elengedjék UNIIMOG-os foglyaikat.¹⁰¹

A bagdadi vezetés 1991 január végén és február elején az UNIIMOG utolsó csoportjainak is engedélyezte, hogy Iránba távozzanak, ezzel lezárva az ENSZ UNIIMOG missziójának katonai jelenlétét Irakban.

Zárszó

Az UNIIMOG Magyarország számára az első ENSZ békefenntartó misszió volt. Korábban magyar katonák már szolgáltak nemzetközi katonai missziókban,¹⁰² de mint ENSZ-küldetés ez volt az első. A misszió külön érdekessége, hogy időszaka alatt Magyarországon lezajlott a rendszerváltás. Az UNIIMOG első váltása

99 MNL OL: XIX-J-1-k, V-1, 90. doboz, Simonyi Ernő, főosztályvezető, a Külügyminisztérium VII. Területi Főosztálya, feljegyzése, Az iraki–iráni fegyverszüneti tárgyalások helyzete és Irak megítélése, 001169/2/1990 (Budapest, 1990. május 17.).

100 Uo.

101 Horváth 2016, 64–65.

102 ICCS: International Commission of Control and Supervision (Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság), Dél-Vietnám 1973–1975.

így Irakban élte át mindazokat a jelentős magyarországi belpolitikai változásokat, amelyek meghatározták a Magyar Honvédség jövőbeli nemzetközi szerepvállalását. A magyar katonák teljesítményét az Egyesült Nemzetek Szervezete elismerte, és ezzel megalapozta az ENSZ New York-i székhelyén a magyar békefenntartók jó hírét.¹⁰³

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL, Budapest)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL, Budapest)

United Nations – Archives and Records Management Section (UNARMS, New York)

Internetes források

2373 (XXII). Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Resolution adopted on the report of the First Committee, the General Assembly, 1672nd plenary meeting, 12 June 1968. [https://docs.un.org/en/A/RES/2373%20\(XXII\)](https://docs.un.org/en/A/RES/2373%20(XXII)) (a letöltés ideje: 2025. március 20.).

League of Nations, Treaty Series, vol. XCIV (1929), No. 2138. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2094/v94.pdf> (a letöltés ideje: 2025. március 23.).

Report of the Secretary-General on the Implementation of Operative paragraph 2 of Security Council Resolution 598 (1987) (7 August 1988). https://digitallibrary.un.org/record/43824?ln=en&_gl=1*2cx38q*_ga*NjczNDI1MDE0LjE3MzYyODE2Mjc.*_ga_TK9BQL5X7Z*MTc0MjQ5ODg0Ni4xNy4xLjE3NDI1MDIzMTAuM-C4wLjA.&v=pdf (Letöltés ideje: 2025. március 10.).

Report of the Secretary-General on the United Nations Iraq-Iran Military Observer Group (for the period 28 January 1991 – 25 February 1991). <https://digitallibrary.un.org/record/108531?v=pdf> (a letöltés ideje: 2025. március 16.).

Resolution 479 (1980) of 28 September 1980, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/479\(1980\)](https://docs.un.org/en/S/RES/479(1980)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).

Resolution 487 (1981) of 19 June 1981, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/487\(1981\)](https://docs.un.org/en/S/RES/487(1981)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).

Resolution 514 (1982) of 12 July 1982, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/514\(1982\)](https://docs.un.org/en/S/RES/514(1982)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).

Resolution 522 (1982) of 4 October 1982, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/522\(1982\)](https://docs.un.org/en/S/RES/522(1982)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).

103 Az ENSZ-főtitkár elismerő értékeléséről és köszönetéről: UNARMS: Letter from Javier Pérez de Cuéllar, UN Secretary-General to Géza Jeszenszky, Hungarian Foreign Minister, S-0305-0002-12 (1991. március 1.).

- Resolution 540 (1983) of 31 October 1983, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/540\(1983\)](https://docs.un.org/en/S/RES/540(1983)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 552 (1984) of 1 June 1984, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/552\(1984\)](https://docs.un.org/en/S/RES/552(1984)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 582 (1986) of 24 February 1986, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/582\(1986\)](https://docs.un.org/en/S/RES/582(1986)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 588 (1986) of 8 October 1986, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/588\(1986\)](https://docs.un.org/en/S/RES/588(1986)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 598 (1987) of 20 June 1987, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/598\(1987\)](https://docs.un.org/en/S/RES/598(1987)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 612 (1988) of 9 May 1988, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/612\(1988\)](https://docs.un.org/en/S/RES/612(1988)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 619 (1988) of 9 August 1988, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/619\(1988\)](https://docs.un.org/en/S/RES/619(1988)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 620 (1988) of 6 August 1988, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/620\(1988\)](https://docs.un.org/en/S/RES/620(1988)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 631 (1989) of 8 February 1989, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/631\(1989\)](https://docs.un.org/en/S/RES/631(1989)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 642 (1989) of 29 September 1989, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/642\(1989\)](https://docs.un.org/en/S/RES/642(1989)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 651 (1990) of 29 March 1990, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/651\(1990\)](https://docs.un.org/en/S/RES/651(1990)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 671 (1990) of 27 September 1990, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/671\(1990\)](https://docs.un.org/en/S/RES/671(1990)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 676 (1990) of 28 November 1990, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/676\(1990\)](https://docs.un.org/en/S/RES/676(1990)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Resolution 678 (1990) of 29 November 1990, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/678\(1990\)](https://docs.un.org/en/S/RES/678(1990)) (a letöltés ideje: 2025. március 22.).
- Resolution 685 (1991) of 31 January 1991, UN Security Council, New York. [https://docs.un.org/en/S/RES/685\(1991\)](https://docs.un.org/en/S/RES/685(1991)) (a letöltés ideje: 2025. március 16.).
- Security Council official records, Reports of the missions dispatched by the Secretary-General to investigate allegations of the use of chemical weapons in the conflict between the Islamic Republic of Iran and Iraq, notes by the Secretary-General: S/20060 and Add. I (2 August 1986): [file:///C:/Users/gkecskes/Downloads/S_20060_Add.1-EN%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/gkecskes/Downloads/S_20060_Add.1-EN%20(1).pdf) (a letöltés ideje: 2025. július 3.).
- S/20063 and Add. I (25 July 1988): <https://digitallibrary.un.org/record/48548?v=pdf> (a letöltés ideje: 2025. július 3.).
- S/20134 (19 August 1988): https://digitallibrary.un.org/record/44894?ln=zh_CN&v=pdf (a letöltés ideje: 2025. július 3.).
- UNIIMOG deployment, UN. Geospatial Information Section, Map H200/10/1988 (August 1988). <https://digitallibrary.un.org/record/48593?v=pdf> (a letöltés ideje: 2025. március 10.).

Felhasznált irodalom

Az ENSZ alapokmánya 1985

Az ENSZ alapokmánya. In: *Nemzetközi szerződések, 1945–1982*. Szerk. Halmossy Dénes. Budapest, Közgazdasági és Jogi – Gondolat, 1985.

Babos 2007

Babos László: Az iraki-iráni háború rövid története, 1980–1988. In: *Dixit et salvavi animam meam: tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére*. Szeged, Belvedere Meridionale, 2007. 383–405. https://acta.bibl.u-szeged.hu/65789/1/szegfu_65_383-405.pdf (letöltés ideje: 2024. augusztus 29.).

Hadtudományi lexikon 1995

Hadtudományi lexikon A–L. Szerk. Szabó József – Gabriel Győző – Horváth Ferenc. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 1995.

Horváth 2016

Horváth Pál: *Mezopotámia háborúi*. Budapest, Zrínyi, 2016.

Ivanyenko 1985

Ivanyenko, Vlagyimir: *Iszlám, hadsereg, politika*. Budapest, Zrínyi, 1985.

Keegan 2004

Keegan, John: *Az iraki háború*. Budapest, Európa, 2004.

Kővári 2006

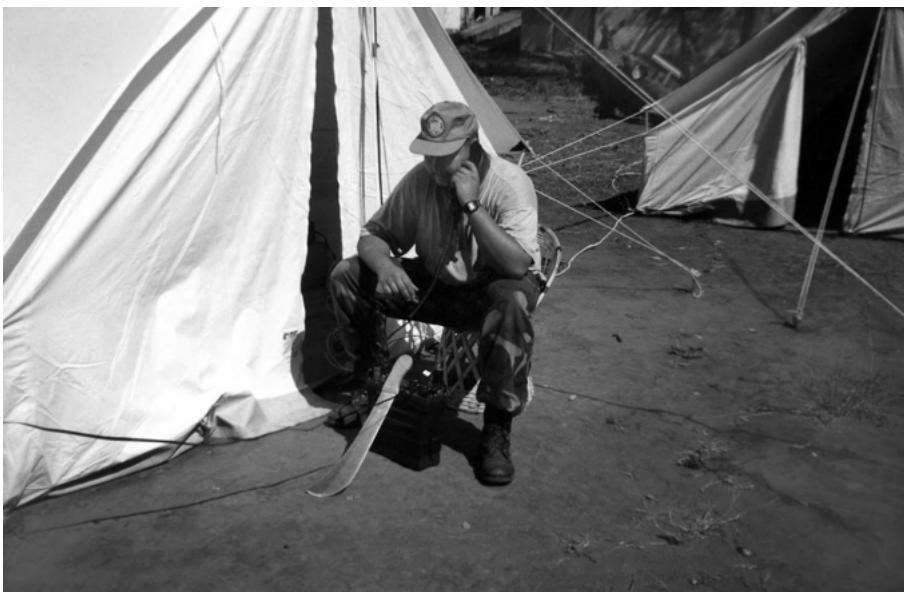
Kővári László: Opera nyitány nélkül. *Aranyas* 6. évf. (2006) 6. sz. 22–26.

Péczei 2009

Péczei Anna: Vegyi fegyverek az iraki-iráni háborúban (1980–1988). http://www.grotius.hu/doc/pub/DMDNDS/2009_156_peczei_anna_vegyi_fegyverek.pdf (Letöltés ideje: 2025. március 15.).

The Blue Helmets 1996

The Blue Helmets. A Review of United Nations Peace-keeping. New York, United Nations Department of Public Information, 1996. (Third edition.) <https://digital-library.un.org/record/228891?v=pdf> (a letöltés ideje: 2025. március 17.).

14. kép

Mozambik 17 éves véres polgárháborúját a harcoló felek végül békeegyezménnyel zárták le. A megkötött egyezményt az ENSZ Mozambiki Missziójának (portugálul Operação das Nações Unidas em Moçambique – ONUMOZ) keretében küldött ENSZ katonai megfigyelők felügyelték. A két év alatt lezárult ONUMOZ misszióban összesen 41 magyar katona szolgált.

A szerző egy mozambiki összpontosítási táborban. Catandica, 1993.

A szerző privát gyűjteményéből.

A Magyar Honvédség szerepvállalása az ENSZ mozambiki missziójában (ONUMOZ) 1992–1994

Összefoglalás

A tanulmány bemutatja az 1990-es évek első felében a magyar védelempolitikában beállt változásokat, a haderő kettős feladatát: az ország védelme érdekében végzett válságkezelő és nemzetközi integrációja miatt fontos békefenntartó tevékenységét. Az ENSZ ONUMOZ missziója magyar katonai szempontból kiemelkedő jelentőségű, hiszen a fegyveres missziók megindításáig ez volt a legnagyobb létszámú magyar békefenntartó részvétel. A misszió multi-dimenziós békefenntartás volt, és két év alatt teljesítette küldetését.

E cikk egy részletes tanulmánysorozat első eleme, amelynek célja feltárni, hogy a magyar fegyver nélküli katonai megfigyelő (*unarmed military observers* – UNMO) missziókban való részvétel hogyan járult hozzá a haderő transzformációjához, Magyarország NATO-csatlakozásához.

Kulcsszavak:

Mozambik, ONUMOZ, békefenntartás, Magyar Honvédség átalakítása

- 1 A szerző 1993–1994-ben egy évet szolgált fegyver nélküli katonai megfigyelőként (UNMO) Mozambikban az ONUMOZ kötelékében. Később még egy alkalommal teljesített szolgálatot ENSZ-misszióban Koszovóban (UNMIK), majd három alkalommal a NATO vezette afganisztáni műveletekben (ISAF, RSM). Részt vett a NATO PFP programok megvalósításában, a magyar CIMIC, PSYOPS, INFOOPS képességek kialakításában és az első magyar Nemzetközi Katonai Megfigyelő Tanfolyam szervezője és a tanfolyam titkára volt. Egyetemi oktatói, kutatói tevékenysége felöleli e témaköröket.

Bevezetés

1990-ben, a globális szembenállás megszűnése után új világrend kezdődött, amelyben a régi és új országok keresték a helyüket. Az integrációs és dezintegrációs folyamatok egyszerre jellemezték az 1990-es évek első felét. E megváltozott világban Magyarország számára a megszűnő keleti blokkhoz tartozó politikai, katonai és gazdasági intézmények helyett új lehetőségek feltérképezésére volt szükség. A jelen tanulmány az 1990 és 1995 közötti időszakot vizsgálja, ami a nagy változások, útkeresések és a haderő markáns átalakulásának kora volt.

A korszak dezintegrációs folyamatai új típusú veszélyekként jelentek meg Európában: a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia megszűnése és önálló nemzetállamokká válása hol békésen, hol pedig véres polgárháborúk során ment végbe.²

A szovjet csapatok kivonulása Magyarországról, a Varsói Szerződés és a Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa megszűnése új komplex biztonsági helyzetet teremtett. Bár 1989-ben Magyarország megélte a romániai forradalom által okozott új típusú kihívásokat, de igazán sorsdöntő és az évtized első felét markánsan meghatározó tényező Jugoszlávia szétesése volt.³

Ebben az új, veszélyekkel teli világban kellett megtalálni Magyarországnak mozgásterét, amely nagy biztonsággal csak az integrációban, az euroatlanti térséghez történő mind szorosabb kötődésben volt elképzelhető. A globális világrend változásának eredményeként nemcsak Európában, de a világ számos pontján is új folyamatok indultak el, így Afrika polgárháború sújtotta térségeiben is lehetőség nyílt a rendezésre. E törekvések hol sikeresek (Mozambik), hol sikertelenek (Angola) voltak. A konfliktusok rendezésében megkerülhetetlen szerepet vállalt az ENSZ a különböző békemissziók formájában.

A megváltozott nemzetközi viszonyok hatására az Egyesült Nemzetek Szervezete is képes volt alkalmazkodni, felismerve új lehetőségeit, mozgásterét, helyét és szerepét a vállalt kötelezettsége, a globális béke és biztonság megőrzése érdekében. 1992-ben a szervezet főtitkára, Butrosz Butrosz-Gáli közreadta irányelveit, a Békeprogramot⁴ (Agenda for Peace⁵), amely kijelölte az ENSZ tevékenységének kereteit a békésebb világ megteremtése érdekében. A hidegháború korában is alkalmazott klasszikus vagy első generációs békefenntartás mellett megjelent az igény a multidimenzionális vagy más néven második generációs békefenntartásra. Amíg az első esetben az ENSZ az államok közötti konfliktusok

2 Silber–Little 1996; Kenéz 2008; Hamberger 1997.

3 Silber–Little 1996.

4 Boutros-Ghali, HUN 1992.

5 Boutros-Ghali, ENG 1992.

feloldására törekedett, addig a második esetben a dezintegrációs folyamatok, a polgárháborús viszonyok, az államokon belüli konfliktusok megoldását kellett, hogy végezze. Ebben az időszakban egyre erősebb igényként jelentkezett a békefenntartók létszámának és a csapatküldő országok körének bővítése. Magyarország esetében az ENSZ aktívabb fellépéséhez hozzájárult, hogy 1992-ben Magyarországot az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagjává választották.⁶ E nemzetközi szerep és a békefenntartás iránt megnövekedett igény vezetett oda, hogy Magyarország a déli határai mentén zajló válságkezelési feladatok mellett a globális színpadra is kilépve részt vett távoli konfliktusok kezelésében is az ENSZ keretei között. Bár a fegyver nélküli katonai megfigyelő tevékenységnek már volt előzménye az ENSZ Irak–Iráni Katonai Megfigyelő Missziójában (UNIIMOG⁷), amely tipikus első generációs békefenntartás volt. De 1991-től először Angolában⁸ majd röviddel később Mozambikban⁹ magyar katonák is részt vettek a polgárháborús viszonyokat felszámoló komplex, második generációs békefenntartásban.

A magyar békefenntartó tevékenységnek voltak távoli, egyes elemeiben hasonlóságot mutató előzményei: az Osztrák–Magyar Monarchia Kínában és a Balkánon végrehajtott négy – akkori fogalmak szerinti – „tűzoltási művelet” az első világháború előtt.¹⁰ Továbbá 1973–1975 között Vietnámban, a Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság (ICCS) kötelékében is végeztek szolgálatot magyarok.¹¹

Jelen tanulmány az ENSZ Mozambiki Misszióját (United Nations Operations in Mozambique, portugálul Operação das Nações Unidas em Moçambique – ONUMOZ) vizsgálja a magyar katonai szerepvállalás szempontjából, illetve annak hatásait mutatja be a Magyar Honvédség átalakulására. Tekintettel arra, hogy a levéltári és irattári dokumentumok még csupán korlátozottan hozzáférhetők, a könyvészeti anyagok mellett a korabeli sajtótermékek és a résztvevők visszaemlékezései is fontos források.

Az ONUMOZ több tényező miatt is a „legek” missziója magyar katonai szempontból. A kétéves, tehát más missziókhöz képest rövid misszió az egyik legsikeresebb második generációs békefenntartás volt.¹² Az 1988–1995 közötti időszakban magyar katonai szerepvállalás szempontjából a legnagyobb létszá-

6 ENSZ BT: internetes forrás.

7 Kiss 2011, 83. Lásd Nagy Tamás tanulmányát a kötetben.

8 Bombay 1994, 29.

9 Uo.

10 Boldizsár 2006, 16.

11 Kiss 2011, 78.; Kemény–Nagy 2020.

12 Boldizsár 2006, 26.

mű misszió,¹³ amelyben jelentős arányban szolgáltak olyan fiatal katonatisztek is, akik későbbi karrierjük során az ott megszerzett ismeretekkel és tapasztalatokkal különböző, Magyarország euroatlanti integrációját elősegítő katonai és védelempolitikai beosztásokban szolgálva jelentősen hozzájárultak az ország NATO-csatlakozásához. Így valószínűsíthető, hogy nemzeti, biztonsági és haderőszempontból is a „leghasznosabb” ENSZ-misszió az ONUMOZ volt. A misszió megnevezése is unikális, hiszen nem a UN (United Nations) angol rövidítéssel kezdődik, hanem az ONU portugál rövidítéssel, ami az ENSZ-műveletet jelenti így meg.

Magyarország és a Magyar Honvédség az 1990-es évek első felében

A hidegháború végével nemcsak a két szemben álló szuperhatalom és szövetségei által megvívandó és totális pusztulással járó világháború veszélye szorult háttérbe, hanem a globális *status quo* is kimozdult nyugalmi állapotából. Az integrációs és a veszélyeket hordozó dezintegrációs folyamatok fegyveres összecsapásai is jelezték, hogy a nemzetek nem mondhatnak le haderejükről és azok fejlesztéséről. A nagyhatalmak közötti, nagy stabilitású hidegháborús béke korszakát felváltotta a gyakran megjelenő, de alacsonyabb intenzitású és kiterjedésű konfliktusok sokasága Európában, a Balkánon és a Kaukázusban is. E konfliktusok kezelése új kihívást jelentett a nemzetközi szervezetek, valamint az egyes országok, kormányok és haderők számára.¹⁴ Magyarországnak is egyszerre kellett megbirkóznia a Varsói Szerződés felbomlásából és annak örökségéből eredő nehézségekkel,¹⁵ a Jugoszlávia széteséséből és a nemzetközi útkereséséből adódó feladatokkal. Az ország déli határainál válságreagáló műveleteket folytatott a Magyar Honvédség (MH), de már katonai megfigyelőket is küldött ENSZ-missziókba, és megkezdte a közeledést az euroatlanti térség katonai, politikai szövetségeihez is. E szűken vett biztonság- és védelem-, valamint katonapolitikai feladatok mellett az ország szembesült a piacgazdaságra való átállás kihívásaival, a haderő demokratikus ellenőrzésének kialakításával és a katonai képzés,

- 13 Bár a források szerint (Gömbös 2008, 227.) az UNIIMOG misszióban 43 fő szolgált, de összesen három év alatt, illetve ez a misszió nem második generációs vagy más néven multidimenzionális békefenntartás volt. Az angolai második generációs békefenntartásban (UNAVEM I, II, III és MONUA) 55 fő szolgált, viszont jóval hosszabb időszak alatt, 1991 és 1999 között.
- 14 A hidegháború lezárulása után a NATO előtt álló kihívásokról és a szervezet átalakulásáról lásd Kecskés D. 2020.
- 15 Lásd részletesen Békés – Kecskés D. 2024, 11–27. (a Békés Csaba által írt fejezet: *Magyarország és a Varsói Szerződés felbomlása, 1988–1991*).

kiképzés, oktatás, haderő-alkalmazás és haderő-fenntarthatóság, valamint a szükséges haderőcsökkentés kérdéseivel.

A függetlenségét visszanyert, parlamentáris demokráciára és piacgazdaságra épülő fiatal Magyarország folyamatosan kereste helyét az új világrendben. Rendszerezések voltak a NATO, az Egyesült Államok és a jelentős nyugati országok magas szintű politikai és katonai vezetőinek látogatásai, illetve a magyar delegációk ottani fogadása.

A megváltozott biztonsági környezetben, a katonai és politikai tömbök felbomlása után szükséges volt a Magyarország jövőjének, érdekeinek és értékeinek védelmét garantáló új biztonsági rendszer megformálása. Erre több lehetőség is felmerült, de az ország földrajzi, történelmi és gazdasági lehetőségei (amelyek alapján a semlegesség nem volt reális opció) kijelölték az utat egy új, a demokratikus szövetségi rendszerhez/rendszerekhez való csatlakozás irányába.

Az euroatlanti béke és biztonság érdekében a korábban szemben álló felek számos olyan megállapodást kötöttek, amelyek elősegítették a fegyveres erők csökkentését és a bizalomépítést. Ilyenek voltak: az európai hagyományos erőkről szóló szerződés (CFE), a bizalom- és biztonságerősítő egyezmények (CSBM szerződés) és a Nyitott Égbolt (Open Sky) szerződés.

A magyar haderő folyamatosan részt vett a déli határszakasz biztosításában, a jugoszláviai polgárháborúból eredő veszélyek csökkentésében és a kialakult válság kezelésében.

Magyarország ebben az időben töltötte be két éven keresztül (1992–1993) az ENSZ Biztonsági Tanácsának választott tagságát, járult hozzá a Tanács munkájához, aktív formálója és részese volt döntéseinek. Ezzel párhuzamosan pedig megkezdődött az afrikai kontinensen két nagyobb létszámú és második generációs (polgárháború utáni) misszió is magyar részvétellel.

Ebben a komplex és állandóan változó rendszerben mérőföldkő az 1993-as év, mivel két meghatározó dokumentumot fogadott el az Országgyűlés, amelyek kijelölték a következő évek védelemről alkotott elgondolásainak, a haderő fejlesztésének és az ország védelmi képessége növelésének irányait.¹⁶ Március 12-én jelent meg „A Magyar Köztársaság biztonságpolitikájának alapelvei” címet viselő országgyűlési határozat (11/1993). A határozat kimondja, hogy Magyarország egyik fontos biztonságpolitikai alapelve a nemzetközi béke és az európai stabilitás erősítése, amit nemcsak egyedül, hanem nemzetközi szervezetek keretei között megvalósuló erőfeszítések során is szem előtt kell tartani. Magyarország kinyilvánította, hogy a nemzetközi szervezetek (az ENSZ, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ), az Európa Tanács elveinek megfelelően kíván e kérdésekben eljárni, és rögzítette, hogy az Európai Közösséghez (EK) történő teljes jogú csatlakozással alapvetően garantálható hazánk biztonsága.

16 Németh 2016.

A dokumentum szintén leszögezi, hogy Magyarország kész hozzájárulni az ENSZ konfliktusmegoldásokban játszott szerepéhez, és ennek érdekében olyan haderőt épít, amely a nyugati katonai együttműködésen kívül a nemzetközi békefenntartás és béketeremtés feladataira is alkalmas.¹⁷ Az így kijelölt haderő-átalakítás és az ENSZ-békefenntartás iránti elköteleződés is visszatükröződik az április 23-án megjelent, „A Magyar Köztársaság honvédelmének alapelveiről” szóló országgyűlési határozatban (27/1993). E szakpolitikai dokumentum több részlete is a magyar katonai békefenntartás jogi alapjainak megteremtésével foglalkozik. Az alapelvekről, a biztonságot veszélyeztető tényezőkről és a honvédelmi politika stratégiájáról szóló fejezetek meghatározzák, hogy a magyar haderőnek készen kell állnia, és részt kell vennie a nemzetközi békefenntartó feladatokban is: „A Magyar Honvédség rendelkezzen olyan erővel, hogy bekapcsolódhasson az ENSZ és más nemzetközi válságkezelő szervezetek békefenntartó, béketeremtő tevékenységébe.”¹⁸ E határozatokkal összhangban állt, bár korábban került kiadásra, a Magyar Honvédség parancsnokának 07/1992 számú parancsa, amely az ENSZ-missziókra történő felkészítés és végrehajtás területeit szabályozta.¹⁹

1994 szintén jelentős év a magyar béke-erőfeszítések terén, hiszen Budapesten alakult az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) szervezetté (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet – EBESZ), amely, mint regionális szervezet, szintén részt vett a fegyver nélküli békefenntartásban.²⁰

A magyar haderő szempontjából is gyors és radikális változások álltak be. A Varsói Szerződés, a szovjet dominancia határozta meg a rendszerváltás előtti, és azok öröksége pedig az azt követő korszak Magyar Honvédségét. A szovjet típusú haderőszervezés, technikai felszereltség, sorozott tömeghadsereg jelleg, a kijelölt kollektív katonai feladatok és a keleti típusú parancsorientált vezetési stílus nehézségei hamar megjelentek az új környezet új kihívásai során. Magyar katonai megfigyelők már 1988-ban megkezdték szolgálatukat az ENSZ Irak–Iráni Katonai Megfigyelő Missziójában (UNIIMOG), illetve az 1989-es romániai forradalom biztonsági hatásai is új helyzetet és elvárásokat generáltak az akkor még a Varsói Szerződés kötelékébe tartozó haderő tevékenységével kapcsolatban.

Röviddel a rendszerváltás után az ENSZ-felhatalmazással Kuvait iraki megszállás alóli felszabadítására az USA vezetésével életre hívott katonai koalí-

17 11/1993. (III. 12.) OGY-határozat: a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájának alapelvei.

18 27/1993. (IV. 23.) OGY-határozat: a Magyar Köztársaság honvédelmének alapelveiről.

19 Major–Makk 1993, 28.

20 EBEÉ: <https://www.osce.org/whatistheosce> (a letöltés ideje: 2025. július 15.).

cióban már szolgáltak magyar katonák, alapvetően egészségügyi szakterületen a fő erők összpontosítási övezetében, Szaúd-Arábiában.²¹

Ebben a bonyolult és változó helyzetben kellett egyrészt katonai szempontból is alkalmazkodni a megszűnő Varsói Szerződés és a szovjet csapatok kivonulása, Jugoszlávia dezintegrációja, polgárháborúja által generált helyzetek kezeléséhez. Másrészt meg kellett kezdeni a részvételt a nemzetközi béke és biztonság erősítése érdekében zajló műveletekben. E kettős folyamat hatott a haderő átalakítására, a csapatok átszervezésére és áthelyezésére, az alkalmazási elvek igényekhez történő megfeleltetésére és új szervezeti egységek felállítására egyaránt. Az országvédelmi célok, a határ menti válságkezelés érdekében 1993-ban állították fel a könnyű fegyverzettel felszerelt, gyors légi kiszállításra felkészített, rövid reagáló idejű, hatékony Magyar Honvédség (MH) 88. Légimozgékony Zászlóaljat (MH 88 LMZ). A békefenntartói feladatokra való felkészülés érdekében szintén 1993-ban alakították meg az MH Békeerők Kiképző Központját (MH BEKK).²²

Mozambik

Az Afrika keleti partján, az Egyenlítőtől délre elhelyezkedő, nagy kiterjedésű Mozambik infrastruktúrája mind a függetlenségi küzdelme, mind pedig a hosszú és véres polgárháború alatt nagymértékben károsult. Az etnikailag színes összetételű ország gazdaságának minden szektora jelentős veszteségeket szenvedett a több évtizedes háborúskodás időszakában. A véres évtizedek hagyatéka a nagyszámú menekült és a leromlott egészségügyi körülmények; az elpusztult közlekedési, ipari, szolgáltatási infrastruktúra és mezőgazdaság; a hatalmas mennyiségű nem azonosított helyű aknamező; a természeti környezetben, az állat- és növényvilágban keletkezett károk.

A portugál gyarmattartókkal szemben vívott függetlenségi háború 1975-ben sikerrel zárult. A függetlenséget kiharcoló, szocialista irányultságú többség azonnal megkezdte a vállalatok államosítását, valamint a korábbi portugál kormányzáshoz kapcsolódó személyek azonnali eltávolítását az országból. Ezek az emberek 24 órát kaptak arra, hogy maximum 20 kg csomaggal elhagyják az országot.²³ Ez volt a hírhedt „24/20 nap”. De a fegyveres küzdelem nem ért véget, a korábban szövetségesként küzdő szabadságharcosok egymás ellen fordultak a hatalom birtoklásáért. A függetlenségi harcok, valamint a polgárháború során

21 Kiss 2011, 86.

22 Széles 1995, 31–32.

23 Venter 2022, 209.

a FRELIMO²⁴-t és a kormányt támogatta a Szovjetunió és az általa vezetett szocialista országok. A polgárháború során szintén a kormányt segítette továbbá katonai erővel, csapatküldéssel és harcba vetéssel Tanzánia is.²⁵ A kormánnyal szemben álló erőket (RENAMO²⁶) katonai, gazdasági, kiképzési és kiképzőtábori képességekkel Dél-Afrika, Rodézia, Malawi és Kenya is támogatta.²⁷ Dél-Afrika 6, illetve Malawi 10 kiképzőtáborát is fenntartott országa területén a 17 000 fegyverrel rendelkező RENAMO harcosainak képzésére és pihentetésére.²⁸

A korábban az ország teljes függetlenségéért küzdő két nagy, katonai erővel is rendelkező politikai tömörülés 17 évre véres polgárháborúba sodorta Mozambikot. Tovább pusztult az ország, nőtt a menekültek száma, romlottak a szolgáltatások, az egészségügyi helyzet, valamint az életszínvonal, de jelentősen nőtt az azonosítatlan aknamezők száma is. A nyugati szomszéd, Rodézia két markáns indok alapján intenzíven beavatkozott a polgárháborúba. Egyrészt, hogy biztosítsa az embargóval sújtott ország tengeri kereskedelmének lehetőségét, az úgynevezett „életvonalak”,²⁹ a Rodéziából a tengeri kikötőkhöz vezető szárazföldi korridor (az ún. „Beira Corridor”) fenntartásával.³⁰ Másrészt pedig nemzetközi érdekből avatkozott be a szocialista orientációjú kormány és pártja (FRELIMO) ellen harcoló felkelők (RENAMO) oldalán. Rodézia számára jelentős kihívást jelentett, hogy a szovjetbarát mozambiki kormány kiképzéssel és finan-

24 FRELIMO (portugálul: *Frente de Libertação de Moçambique*, magyarul Mozambiki Felszabadítási Front): 1962. június 25-én alakult politikai szervezet, melynek célja volt Mozambik gyarmati sorból való felszabadítása katonai eszközök alkalmazásával is. A függetlenség elnyerése után a FRELIMO alakított kormányt. 1977-ben deklarálta, hogy ideológiai alapja a marxizmus–leninizmus, és együttműködési megállapodást kötött a Szovjetunióval, valamint Kubával. UN 1995, 73.

25 Emerson 2014, 163.

26 RENAMO (portugálul: *Resistência Nacional Moçambicana*, magyarul: Mozambiki Nemzeti Ellenállás): 1977-ben alakult. Létrehozását a dél-rodéziai kormány kezdeményezte, akkor még más megnevezéssel, de a szervezet hamarosan felvette a ma is ismert nevét. Az anti-kommunista politikai irányzatú szervezetnek erős katonai szárnya is volt, amely folyamatosan harcban állt a kormányerőkkel. Az „alapító” Dél-Rodézia az országban bekövetkezett változások miatt átadta az irányítást és támogatást a Dél-afrikai Köztársaság biztonsági szerveinek. UN 1995, 73.

27 Ciment 1997, 112–117.

28 Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltára (Budapest, a továbbiakban MNL OL): XIX-J-1-j, Mozambik, 1992, Terjék Mihály maputói magyar nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak, A RENAMO tevékenysége 1991-ben, Maputo, 00616/1992 (1992. január 21.).

29 Az eredeti angol kifejezés: „life line”.

30 Emerson 2014, 42.

szírozással aktívan támogatta a Rodéziában egyre erősödő függetlenségi mozgalmakat és fegyveres csoportokat. Ezek felszámolása érdekében nemcsak Rodéziában, hanem számos esetben Mozambik területén nagy mélységben is hajtott végre hadműveleteket a felkelés ellen. Az egyik legjelentősebb ilyen csapássorozat az Operation Dingo volt 1977-ben, amelyet a Beira Corridor mentén, Chimoio városánál, majd az északnyugati terület Tembué településénél hajtottak végre néhány nap alatt.³¹

1980-ban hatalmas változások mentek végbe a fehér kisebbség által vezetett Rodéziában. Megtörtént a hatalom átadása a fekete többségnek, akiket felkelésük során a Szovjetunió támogatott, és így új országukat, Zimbabwet szocialista berendezkedés jellemezte. A mozambiki kormány beleegyezésével Zimbabwe és Malawi katonai erővel megszállta és biztosította azokat a szállítási útvonalakat, amelyek a szárazföldi elszigeteltségben lévő ország szabad kijáratát biztosították az Indiai-óceán mozambiki kikötőihez.³² Ahogyan a „rég” Rodéziának, úgy az „új” Zimbabwe-nek is létérdeke volt a tengerekhez való szabad és biztonságos kijutás, áruszállítás és kereskedelem céljából.

Az 1990-es évek világpolitikai változásai hatottak a polgárháborúban szemben álló felek lehetőségeire, valamint támogatóik érdekeltségére és érdekérvényesítési képességeire, melyek eredményeként a harcok kifulladásra, és a helyzet megérett a politikai rendezésre.

Terjék Mihály maputói magyar nagykövet szerint: „A mozambiki vezetés csupán 1989-ben ismerte fel a fegyveres harc kilátástalanságát és választotta a békés rendezés útját.”³³ 1990 nyarán pedig már megkezdődtek a két szemben álló fél vezetőinek személyes találkozói a háború befejezése és a béke helyreállítása érdekében.³⁴

A polgárháború utolsó évében, 1989-ben katonai értelemben alapvetően a RENAMO volt a kezdeményező. Összességében az egész évben kétszer annyi összecsapást kezdeményezett, mint a kormányerők. Az év második felére jelentősen javult a kormányerők reagálóképessége, amit bizonyít, hogy az egy összecsapásra vetített elszenvedett veszteségeik közel a felére csökkentek, illetve a RENAMO is redukálta támadásai számát.³⁵

31 Emerson 2014, 56.

32 Emerson 2017, 131.

33 MNL OL: XIX-J-1-j, Mozambik, 1992, Terjék Mihály maputói magyar nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak, A mozambiki hadsereg, Maputo, 00615/1992 (1992. január 18.).

34 UN 1995, 74.

35 MNL OL: XIX-J-1-j, Mozambik, 1990, Vértess Csaba maputói magyar nagykövetségi titkár, ideiglenes ügyvivő jelentése a Külügyminisztériumnak, Információ a mozambiki katonai akciókról, Maputo, 001405/1990 (1990. március 12.).

ONUMOZ

Az átalakuló világrendben a nemzetközi közvetítések hatására megindult békefolyamat történelmi jelentőségű eseménye volt, amikor 1990. július 8–10-e között Rómában a mozambiki kormány és a RENAMO találkozott, és közös közleményt adtak ki, amely szerint mindkét fél érdekelt a háború befejezésében.³⁶

1992 közepére a RENAMO elnöke elérte, hogy „egyenrangú partnerként kezeljék”,³⁷ így mind a tárgyalások során, mind a nemzetközi kapcsolatokban kedvezőbb pozíciót alakított ki. 1992 tavaszán a RENAMO fegyveres támadásokat hajtott végre az ország középső és déli részein is, időnként a főváros külső kerületeibe is behatoltak, ezzel destabilizálva a békefolyamat elért eredményeit. E támadások célja volt a békétárgyalások folyamatában kedvezőbb pozíciók elérése, engedmények megszerzése. A nagykövet jelentése szerint e próbálkozások „nem eredménytelenül” zárultak, tehát a RENAMO számára kedvezőbb feltételeket tudott a tárgyalásokon kiereszokolni.³⁸

A tárgyalások végül sikerrel zárultak Rómában, ahol 1992. október 4-én Mozambik kormánya nevében az elnök, a szemben álló politikai és katonai erő, a RENAMO képviselőiben pedig annak elnöke aláírták az általános békeegyezményt (General Peace Agreement for Mozambique).³⁹

Az egyezményt rövid időn belül megtárgyalta az ENSZ Biztonsági Tanácsa, és a 782-es számú határozatával október 13-án elrendelte 25 fő ENSZ katonai megfigyelő Mozambikba küldését.⁴⁰ Az ENSZ Biztonsági Tanácsa a mandátum megformálása során figyelembe vette az angolai, szintén polgárháborús viszonyokat felszámolni hivatott UNAVEM II⁴¹ misszióban (1991–1992) felhalmozódott tapasztalatokat.⁴² Az ONUMOZ misszió mandátumát a december 16-i ülésén fogadta el a Biztonsági Tanács a 797-es számú határozatával.

36 UN 1995, 74.

37 MNL OL: XIX-J-1-j, Mozambik, 1992, Maputói magyar nagykövetség távirata a Külügyminisztériumnak, Mozambiki tűzszünet, Maputo, 00614/1/1992 (1992. augusztus 11.).

38 MNL OL: XIX-J-1-j, Mozambik, 1992, Terjék Mihály maputói magyar nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak, Katona-politikai helyzet Mozambikban, Maputo, 001683/1992 (1992. április 27.).

39 United Nations Digital Library (a továbbiakban: UNDL): Letter dated 6 October 1992 from the permanent representative of Mozambique to the United Nations addressed to the Secretary General. Annex: General Peace Agreement for Mozambique (Rome, 4 October 1992). 3–57.

40 UN/e internetes forrás.

41 Az ENSZ Angolai Ellenőrzési Missziója (angolul: *United Nations Verification Mission*).

42 Bár az UNAVEM I (1989–1991) alapvetően a kubai csapatok kivonásának ellenőrzésére, az UNAVEM II (1991–1995) pedig a választások lebonyolítására (elnöki és parlamenti) volt

A határozat értelmében az alábbi mandátumot adták ki:

- A tűzszünet megfigyelése és ellenőrzése, a szemben álló erők szétválasztása és összpontosítási körzetekbe koncentrálása, majd leszerelése, a fegyverek összegyűjtése és megsemmisítése.
- A külföldi csapatok kivonásának megfigyelése és ellenőrzése, a szállítási útvonalak biztosítása.
- Az irreguláris és magán fegyveres csoportok megfigyelése és ellenőrzése.
- Felhatalmazás a létfontosságú infrastruktúrák védelmére, valamint a béke érdekében az ENSZ és más nemzetközi tevékenységet végzők védelmére.
- Támogatás biztosítása a tervezett választások teljes előkészítéséhez és lebonyolításához.
- A humanitárius tevékenység összehangolása és nyomon követése, különös tekintettel a külső (*refugee*) és belső (*internally displaced person* – IDP) menekültek, a leszerelt katonák és a polgári lakosság vonatkozásában.⁴³

Fontos megállapítás volt a tárgyalások során, hogy az általános (elnök- és parlamenti) választások előtt történjen meg a szemben álló erők fegyveres csoportjainak leszerelése,⁴⁴ így tisztán politikai térbe tereljék a hatalombirtoklás kérdését, és ezzel biztosítsák a választások biztonságos lebonyolítását és a választási eredmények tiszteletben tartását.

A mandátum megszövegezése értelmében komplex (*multi-dimensional*) békefenntartást rendelt el a Biztonsági Tanács a katonai mellett, politikai és humanitárius feladatok formájában.⁴⁵ Ennek értelmében sokféle ENSZ-szerv és -szervezet, valamint nemzetközi és nem kormányzati szervezet szakemberei kezdték meg a munkát a különböző biztonsági dimenziókban (katonák, rendőrök, politikusok, választási megfigyelők, menekültügyi, egészségügyi, élelmezési és fejlesztési szakemberek, humanitárius aknamentesítők stb.).

Az ENSZ-erők három szektorban kezdték meg tevékenységüket: az engedélyezett létszámuk 6625 fegyveres békefenntartó és 354 katonai megfigyelő, valamint 1144 rendőr volt. Helyi és nemzetközi stáb is támogatta a misszió működését, illetve a választásokra további 900 választási megfigyelő jelenléte volt engedélyezett.⁴⁶

hivatott, de mindkét mandátum a polgárháború megszüntetése irányába mozdította a békefolyamatot. E folyamat törekény volt, hiszen később az UNAVEM III, majd a MONUA missziók is az angolai belső béke előmozdítását kellett, hogy szolgálják. Synge 1997, 175.

43 UN SC 1992.

44 GPA, internetes forrás.

45 Synge 1997, 175.

46 UN/c internetes forrás. Az ENSZ többdimenziós (*multi-dimensional*) békefenntartó műveleteinek főbb funkciói:

A mandátumban meghatározott személy-, szervezet-, infrastruktúra- és szállításiútvonal-védelem szempontjából létfontosságú volt a fegyveres békefenntartók jelenléte. De a légi szállítókapacitás, a műszaki-helyreállító munkálatok szükségessége és az egészségügyi, logisztikai és híradóbiztosítás igénye is megkövetelte a csapatkötelékek jelenlétét. A fegyveres és fegyver nélküli katonai megfigyelők 40 országból érkeztek a misszióba.

Az ONUMOZ sikeresen betöltötte küldetését, a hosszú háborúskodás után békét és biztonságot teremtett Mozambikban. Számos külső és belső feltétel együttes meglétének köszönhetően teremthető meg a lehetőség a sikerre. E feltételek közül a legfontosabb elvek a következők voltak:

- Hiteles és megvalósítható koncepció: a békemegállapodásnak a hosszabb távú kölcsönös előnyök és azok fenntarthatósága alapján kell a felek között létrejönnie.
- A misszió vezethető összetétele: az erők összetételének, nagyságának és képességeinek a valós igényekből kell eredniük. Továbbá fontos alapelv volt az is, hogy telepítésük a megfelelő időben és helyen történjen.
- Szoros tűzszüneti ellenőrzés: amely előfeltétele a jóval hosszabb és összetettebb DDR⁴⁷ folyamatnak, a szembenállók lefegyverzése, összpontosítási táborokban tartása, leszerelése, a fegyverek összegyűjtése és megsemmisítése, és a leszerelt katonák társadalomba való visszailleszkedésének elősegítése komplex feladatának, valamint a katonai és humanitárius célú akna-mentesítésnek.
- Külső támogatók: szükséges, hogy két- és többoldalú megállapodásokkal állami szereplők vagy nemzetközi szervezetek részt vegyenek a békefolyamatban, anyagi, szakmai és morális támogatást nyújtsanak a rendezés során, és végül egyet is értsenek a folyamatok irányával, a rendezés lépéseivel. Különösen fontos feladat volt, hogy a szemben állókat meggyőzzék, és

-
- stabil és biztonságos környezet kialakítása, az állam biztonságot garantáló képességeinek megteremtése és megerősítése, a jogállamiság és az emberi jogok teljes tiszteletben tartása mellett;
 - a politikai rendezés és a megbékélés elősegítése párbeszéd útján, a legitim és hatékony kormányzati intézmények létrehozásának támogatásával;
 - keretrendszer biztosítása annak érdekében, hogy az ENSZ és más nemzetközi szereplők országos szinten koherens és összehangolt módon folytassák tevékenységeiket.

Néhány példa a többdimenziós békefenntartás egyes területeire: infrastruktúra, foglalkoztatás, gazdaságirányítás, polgári közigazgatás, választások, bel- és külpolitikai folyamatok, közrend és közbiztonság, fegyveresek leszerelése és társadalomba integrálása, jogállamiság, emberi jogok, kapacitásépítés, humanitárius segítségnyújtás. (UN 1995, 23.)

47 Angolul: *disarmament, demobilization, reintegration*, vagyis: lefegyverzés, leszerelés, reintegráció.

- kialakítsák annak igényét, hogy a jövőbeli esetleges konfliktusok már ne a fegyverek által, hanem a parlament falai között rendeződjenek.
- Tiszta szabályzók: a multidimenzionális békefenntartás sok szakterületén sokféle szervezet tevékenykedik eltérő képességekkel és korlátokkal, mandátumokkal és szervezeti kultúrával, döntéshozatallal és vezetési renddel. Szükséges közöttük is a pontos munkamegosztás, a kölcsönös tisztelet és az együttműködés folyamatos megtartása.
 - Képességfejlesztés: a politikai kultúra, a kormányzás képességének kialakítása létfontosságú a békefolyamat során, és még fontosabbá válik a szabad választások után, amikor az állam- és közigazgatás központi és helyi szervei átveszik az állami funkciók teljes spektrumát (államépítés).⁴⁸

Az általános békeegyezmény sikerének fontos elemeként tartják számon, hogy a szemben álló felek kölcsönösen „kiszolgáltatott helyzetben” voltak. Egymás gyengéit, nehézségeit ismerték, azok közel azonos arányúak voltak, így az erő alkalmazása már nem lehetett opció a sikerek elérése érdekében. Elkötelezték magukat a politikai rendezés mellett, ezért támogatták az ENSZ leszerelési folyamatát, a csapatok lefegyverzését és a demobilizációs folyamatot. E folyamat eredményeként nem maradt olyan fegyveres erő a irányításuk alatt, amellyel bármely fél számára kedvezőtlennek ítélt választási eredmény esetén újramezhetnének volna a polgárháborút.⁴⁹

Természetesen voltak nehézségek is a misszió során. 1993 őszén szükségessé vált a háromoldalú, magas szintű egyeztetés a helyszínen, ahol az ENSZ főtitkára, Mozambik elnöke és a RENAMO elnöke tárgyalt a rendezési folyamat további felgyorsításáról. 1994 tavaszán és nyarán pedig megszorodtak az összpontosítási táborokban (*Assembly Area* – AA) a leszerelési folyamatban részt vevő katonák zavargásai. A fegyveres csoportok felszámolása és a fegyverek begyűjtése során nehézséget okozott, hogy az egyezményeket a kormány és a RENAMO kötötte meg. A kisebb fegyveres felkelő csoportok kimaradtak a megállapodásokból, így azok nem vagy csak vonakodva vettek részt a leszerelésben és lefegyverzésben. A választásokra e csoportok igyekeztek politikai formát ölteni, és megmérettetni magukat.

Az ENSZ, a nemzetközi közösség egyetértett abban, hogy a szemben álló erők lefegyverzése előfeltétele kell hogy legyen az általános választásoknak. A választások kiírásáig több mint 76 000 fegyverest szereltek le mindkét oldalról, és 10 000 fő lépett be az új hadseregbe. A leszerelési folyamat eredményeként 155 000 fegyvert⁵⁰ gyűjtöttek be. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának adott

48 Synge 1997, 173–174.

49 Bekoe 2008, 135.

50 A szakirodalom nem tér ki a fegyverfajtákra. A szerző saját tapasztalata szerint e fegyverek kézfegyverek voltak, aminek több oka is van: (1) a DDR folyamat során csak az a har-

augusztus 26-i jelentés szerint a szemben álló erők harcosainak leszerelése szinte teljesen befejeződött.⁵¹

A külföldi csapatok rendezetten kivonultak, és a tűzszüneti megállapodást a felek tiszteletben tartották. Az ország egész területén az ENSZ fegyveres békefenntartóknak köszönhetően biztonságosak voltak a közlekedési útvonalak, a létfontosságú infrastruktúra, a komplex feladatokat végző ENSZ és más nemzetközi szervezetek munkája. Megkezdődött a humanitárius aknamentesítés. A választások előkészítése és a választás is sikeresen lezajlott.

A hatalmas humanitárius erőfeszítések eredményeként 1994 közepére a 3,7 millió belső menekült 75%-a visszatért választott lakóhelyére, továbbá az 1,3 millió külső menekült legnagyobb része is hazatért.⁵²

A gazdasági élet beindításához a nemzetközi támogatásokon, a donor államok segítségnyújtásán túl az is hozzájárult, hogy az egyre ingatagabbá váló apartheid Dél-Afrikából a mozgatható tőke áttelepült az egyre szilárdabb államisággal rendelkező Mozambikba.

A misszió két éves fennállása alatt sikeresen teljesítette a mandátumában meghatározott feladatokat.⁵³ Az 1994. október 27–29. között megtartott (elnöki és parlamenti) választás szabad, szabályos és sikeres volt, amelynek eredményeként december 9-én megalakult az új parlament, majd a kormány, és az ország elindult a stabilitás, a fejlődés útján. A misszió formálisan 1994. decemberben bezárt, de a technikai és pénzügyi zárásra csak a következő hónapban került sor.

A magyar diplomácia Mozambikban

Magyarország 1975 óta, az ország függetlenné válása óta tartott fenn diplomáciai kapcsolatokat a szocialista orientációjú Mozambikkal. A keleti blokk országaihoz hasonlóan hazánk is több területen nyújtott segítséget Mozambiknak. A politikai támogatás mellett a gazdasági, a katonai és az oktatási területeken is

cost regisztrálták, aki fegyvert adott le (tehát személyi fegyvert). A kollektív fegyverek, harcjárművek leadása nem járt „előnyökkel”. (2) A RENAMO csapatainál alapvetően csak kézfegyverek voltak, néhány hordozható kollektív fegyverrel (aknavető, géppuska, páncéltörő, ...). (3) A kollektív fegyverek, szofisztikált fegyverek és harcjárművek alapvetően az új hadsereg haditechnikai igényeinek kielégítésére kellett hogy szolgáljanak, és azokkal alapvetően a kormány hadereje rendelkezett. (4) Milange-ban – ahol a szerző 6 hónapot szolgált – a 7. lövészdandárnak 4 darab üzemképtelen harcjárműve volt összesen, amelyek helyszíni javítás után elvonultak a dandárral a számukra kijelölt összpontosítási táborba.

51 UN/e internetes forrás.

52 UN/d internetes forrás.

53 UN/e internetes forrás.

megjelent a főként a fogadó ország érdekeit szem előtt tartó segélyezés. Csak a haderő fejlesztéséhez több mint 200 mozambiki katonatiszt képzését biztosította Magyarország.⁵⁴

A bipoláris világ felbomlása során, az átalakuló világrendben Kelet-Közép-Európa országai is a demokratizálódás útjára léptek, amelynek eredményeként átalakult politikai és gazdasági berendezkedésük. Az 1990-es évektől Magyarország is a parlamenti pluralizmus, a demokrácia és a piacgazdaság útjára lépett, amelynek eredményeként a nemzetközi kapcsolatok és így a mozambiki kapcsolatok is átértékelődtek.

A világban és a magyar belpolitikában 1990-ben végbement változások után, szakítva a korábbi segélyezésen alapuló politikával, a kölcsönös előnyökön alapuló gazdasági együttműködés mellett fontos szerepet kapott a korábban felhalmozódott 20 millió USD körüli mozambiki adósság kezelése⁵⁵ és a növekvő számú nemzetközi fejlesztésekben való részvétel lehetőségeinek keresése. Az 1990-ben kinevezett új maputói magyar nagykövet alaputasítása a fentiek mellett számos részfeladatot is tartalmazott,⁵⁶ amelyek teljesítéséről eseti, illetve éves rendszerességgel összefoglaló jelentéseket készített. A nagykövet feladata volt, hogy nyomon kövesse a belpolitikai, demokratizálódási folyamatokat és a béketárgyalásokat, az új két- és többoldalú gazdasági együttműködés lehetőségeit; valamint, hogy feltárja a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatainkból eredő mozambiki adósságállomány kezelésének és a jelzett kintlévőség (20 millió USD) megszerzésének lehetőségeit. A nagykövet már 1991-ben a következő javaslatot tette: „Tekintettel az ENSZ várható mozambiki szerepvállalására, a témát célszerű figyelemmel követni és megfelelő időben (hivatkozva namíbiai, nicaraguai, iraki és angolai tapasztalatainkra) kifejezni, illetve bejelenteni a világszervezet által vállalt tevékenységben való közreműködési szándékunkat (amit a helyszínen kapcsolattartásokon keresztül mi is elősegíthetnénk).”⁵⁷

A békefolyamat előrehaladtával kialakultak az ENSZ-misszió keretei, amiről a nagykövetség is jelentést tett, és ismételten javasolta a magyar részvételt: „ha-

54 MNL OL: XIX-J-1-j, Mozambik, 1993, Külügyminisztérium, 6. Területi Főosztály feljegyzése, Maputói nagykövetségünk bezárása, Mozambik és a magyar–mozambiki kapcsolatok, Budapest, 00936/1993 (1993. március 8.).

55 Uo.

56 MNL OL: XIX-J-1-j, Mozambik, 1990, Külügyminisztérium, VII. Területi Főosztály feljegyzése, Alaputasítás Terjék Mihály maputói nagykövet számára, Budapest, 001357/1990 (1990. március 12.).

57 MNL OL: XIX-J-1-j, Mozambik, 1991, Terjék Mihály maputói magyar nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak, A mozambiki polgárháború befejezésének kilátásai, Maputo, 00443/5/1991 (1991. október 19.).

zánk számára is adott a lehetőség katonai kontingens küldésére. BT tagságunk segítheti tájékozódásunkat és állásfoglalásunk időben történő meghozatalát.”⁵⁸

Időközben döntés született Magyarországon a nagykövetség bezárásáról és a magyar érdekeltség fenntartásának módjáról az induló ENSZ-misszió adta lehetőségek felhasználásával. A kialakult helyzetet és az új irányelveket a Külügyminisztérium akkoriban keletkezett, vonatkozó ügyirata a következők szerint határozta meg.

„Az ország függetlensége óta fennálló kétoldalú kapcsolatokban a már huzamosabb ideje megfigyelhető hanyatlás és az esetleges későbbi mozambiki lehetőségek bizonytalansága miatt döntés született maputói nagykövetségünk 1992. évi bezárására. A magyar–mozambiki kapcsolatokat gátló tényező továbbá a korábbi időszakban felhalmozódott mintegy 20 millió USD nagyságrendű rendezetlen mozambiki adósság, aminek kihozatala érdekében többirányú kezdeményezés folyik. A magyar érdekeltség fenntartása jeleként készek vagyunk megvizsgálni részvételünket az átmeneti időszakra létrehozandó ENSZ megfigyelői misszió munkájában, amennyiben erre felkérés érkezik, valamint érdekeltek vagyunk a világsszervezet és a különböző nemzetközi szervezetek keretében megvalósuló szakemberküldésben.”⁵⁹

A maputói magyar nagykövetség 1992. december 31-i bezárását követően feladatait a pretoriai magyar nagykövetség látta el. A pretoriai magyar nagykövet megtette bemutatkozó látogatását és átadta megbízólevelét Maputóban 1993 végén. Fogadta őt az elnök és a külügyminiszter is. A nagykövet e maputói látogatása során fogadást adott a magyar kolónia tagjai és a katonai megfigyelők részére.⁶⁰

Magyar katonák az ONUMOZ-ban

A hidegháború korszakában kevés katonai értelemben vett éles műveletben vett részt a magyar haderő, így kevés harchelyzetben szerzett tapasztalat állt rendelkezésre a misszió megkezdése során. Az 1956-os forradalom, az 1968-as csehszlovákiai beavatkozás/megszállás, az 1989-es romániai forradalom és az 1991-től Jugoszlávia széteséséhez kapcsolódó válságkezeléseken kívül csak három eset-

58 MNL OL: XIX-J-1-j, Mozambik, 1992, Maputói magyar nagykövetség távirata a Külügyminisztériumnak, A mozambiki tűzszünet ENSZ ellenőrzése, Maputo, 00614/4/1992 (1992. augusztus 25.).

59 MNL OL: XIX-J-1-j, Mozambik, 1992, Külügyminisztérium, 6. Területi Főosztály feljegyzése, A mozambiki polgárháború lezárása, Budapest, 00614/7/1992 (1992. október 8.).

60 MNL OL: XIX-J-1-j, Mozambik, 1993, Pretoriai magyar nagykövetség távirata a Külügyminisztériumnak, Mozambiki Megbízólevelét átadása és a kétoldalú kapcsolatok, Pretória, 003227/1993 (1993. december 12.).

ben beszélhetünk békefenntartó jellegű tapasztalatokról. De ezekben az esetekben is a tapasztalatok egyéniek, nem kerültek nyilvánosan feldolgozásra, közreadásra, így az ONUMOZ misszióra való felkészülés során eseti jellegű volt azok hasznosítása. Az idő közelsége miatt még aktív állományban voltak azok a katonák, akik 1973–1975 között Vietnámban szolgáltak az ICCS (International Commission of Control and Supervision) misszióban. Az ONUMOZ magyar kontingens első váltásának parancsnoka Miklós Ferenc alezredes⁶¹ volt, aki szintén szolgált Vietnámban. A felkészüléshez segítséget nyújtottak még az 1988 óta zajló UNIIMOG és az 1991-től magyar részvétellel működő angolai UNAVEM ENSZ-missziók korábbi tagjai is. Az iraki–iráni misszió (UNIIMOG) tapasztalatai korlátozottan voltak hasznosíthatók, inkább csak az általános katonai megfigyelői tevékenységek szempontjából. Mivel az a misszió államok közötti konfliktus lezárását volt hivatott szolgálni, így ott a mindkét országban működő államigazgatás és haderő-irányítás mellett az elválasztó ütközőzónában kellett hagyományos, első generációs békefenntartást megvalósítani. Angolában viszont a mozambikihoz hasonló véres polgárháború zajlott korábban, így annak a missziónak a tapasztalatait jobban lehetett hasznosítani, hiszen az is második generációs, multidimenzionális békefenntartás volt.

A magyar szerepvállalás megszervezésének másik nehezítő tényezője a potenciális végrehajtók körének szűkössége volt. Egyrészt az angol nyelvismeret hiánya, másrészt a nem ismert jövőbeli műveleti környezet, feladatok, veszélyek miatt kevés volt a jelentkező. Ezért vált szükségessé, hogy az UNAVEM-hez hasonlóan nagyobb számban bevonjanak fiatalabb honvédtiszteket, akik rendfokozatuk alapján nem feleltek volna meg az ENSZ-elvárásoknak (százados, őrnagy). De volt néhány idősebb tiszt is, akik viszont a kérelemben jelzettnél magasabb rendfokozattal rendelkeztek. A helyzet kezelésére kialakították az úgynevezett missziós rendfokozati rendszert, melynek alkalmazásával a szolgálat idejére mindenki az ENSZ által elvárt rendfokozatot kapta meg.⁶²

A jelentkezők kiválasztása után alapos orvosi vizsgálatra és a szükséges oltások felvételére került sor a katonai egészségügyi ellátórendszer keretei között. Kiadták számukra az ENSZ által meghatározott ruházatot és katonai felszereléseket is. A megfigyelők és felszerelésük utaztatását az ENSZ biztosította menetrend szerinti kereskedelmi repülőjáratok használatával.

A felkészítésre a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián került sor, ahol az előadók egyes szakterületek (pl. egészségügy) szakemberei, illetve missziós tapasztalatokkal rendelkező honvédtisztek voltak. A teljes felkészítés mindenre kiterjedő, közvetlen ügyintézését, beleértve az ENSZ-szel történő kapcsolattartást is, Papp István százados végezte, aki ezt követően még évtizedekig a magyar

61 Major–Makk 1993, 35.

62 UNMO 2001, 25.

és nemzetközi békefenntartó képesség fejlesztésén és a részvétel biztosításán dolgozott Magyarországon és külföldön egyaránt. A felkészítés szakterületei voltak: térképismeret, a jelentések rendszere, a gépjárművezetés sajátosságai, aknaismeret, egészségügyi ismeret, a rádióforgalmazás szabályai, a szaknyelv ismerete, a művelési terület és környezet ismerete, fegyver- és eszközismeret. A foglalkozások elméleti jellegűek voltak.

A felkészülés és felkészítés után az ENSZ által biztosított repülőjegyekkel az első váltás két hullámban települt ki. A katonai felső vezetés a kivonulókat központi ünnepségen búcsúztatta. Hasonló körülmények között ment végbe a visszaérkezés is. E rendezvényekről a honvédségi folyóirat (*Magyar Honvéd*) mellett néhány napilap is beszámolt.

Az első magyar kontingens 1993-as kitelepülése/feltöltése sajátos módon történt. Először Angolából települt át nyolc fő február elején, majd néhány nappal később megérkezett Magyarországról 10 fő, és áprilisban még egy fő csatlakozott a kontingenshez.⁶³ A magyar tisztek főként megfigyelői csoportokba kaptak beosztást, de volt köztük csoportparancsnok és helyettes is. A központi körzetben a logisztikai főnök helyettese, missziós szinten pedig a személyügyi főnök helyettese szintén a magyar résztvevők közül került ki.

A megfigyelők olyan csoportokban teljesítettek szolgálatot, amelyekben minden tag más nemzetiségű volt. Rendkívül változatos feladatokat láttak el, miközben vagy kitelepültek az összpontosítási táborokba, vagy az egyes feladatokra ki- és visszautaztak. E feladatok a teljesség igénye nélkül a következők voltak: a tűzszünet-, a békeegyezmény, a külföldi csapatok kivonulásának, az emberi jogok tiszteletben tartásának ellenőrzése; a fegyveres csoportok felderítése; a fegyverek begyűjtése; az incidensek kivizsgálása; a szemben álló felek lefegyverzése, leszerelése (demobilizálása) és integrálása a civil életbe; a csoport és a tábor üzemeltetése, jelentések készítése az előljáró regionális és központi ENSZ-parancsnokság részére, tárgyalások a helyi hatóságokkal, fegyveres csoportokkal és a lakosság képviselőivel. De más ENSZ- és nemzetközi szervezetekkel is együttműködtek. Támogatták azok munkáját a menekültek hazatérése, a humanitárius aknamentesítés, az élelmezés, az orvosi ellátás, a tömeges oltások, a választási előkészületek és azok lebonyolítása során. Alapvetően ezek az utóbbi feladatok határozták meg a misszió multidimenzionális jellegét.

63 Major–Makk 1993, 35.

Tapasztalatok⁶⁴

A két év alatt lezárult ONUMOSZ misszió jelentős mértékben járult hozzá a Magyar Honvédség megújulásához, felkészüléséhez és felkészítéséhez, amelynek eredményeként az MH később alkalmassá vált arra, hogy megfeleljen a NATO-tagság kihívásainak is. Összesen 41 magyar katona szolgált a misszióban.⁶⁵

Az ONUMOSZ misszió sikerességét elismerte az ENSZ főtitkára, amikor megállapította, hogy az „ONUMOSZ volt az egyik leghatékonyabb békefenntartó misszió az ENSZ történetében”.⁶⁶ Ezt alátámasztja a magyar külképviselő jelentése is, miszerint az ENSZ-főtitkár különmegbízottja elutazása előtt tett nyilatkozatában kifejtette, hogy az ONUMOSZ misszió a világszervezet sikeres missziói közé sorolható annak ellenére, hogy nem jött létre a „szembenálló hadseregek teljes fúziója és a leszerelt katonák társadalomba való visszaintegrálása, valamint az összes titkos fegyverraktár feltárása”.⁶⁷

A misszióról csekély számú publikáció, elemzés-értékelés jelent meg. Bár a résztvevők tartják egymással a kapcsolatot, de e művelet teljes feldolgozása, a máig érvényesülő hatások feltárása és közreadása még várat magára. Az ONUMOSZ tapasztalata a „bajtársi/veterán” kollektív emlékezetben jelen van, hatást gyakorolt a magyar szervezésű és vezetésű Nemzetközi Katonai Megfigyelői Tanfolyamok (IMOC) kialakítására és fejlesztésére is.⁶⁸ Mindazonáltal a szervezeti emlékezet, a tapasztalatfeldolgozás és az eredmények képzésbe integrálása intézményesülten nem valósult meg, aminek több oka is volt. A szubjektív okok között említhető (1) a kis létszámú és eltérő missziókból tapasztalattal rendel-

64 A megállapítások a szerző saját tapasztalatai és négy, az ONUMOSZ-ban meghatározó beosztásban szolgált adatközlővel készült interjú alapján kerültek kialakításra. Az ONUMOSZ misszió központi vezetésében személyügyi főnökhelyettes, régió logisztikai főnökhelyettes, nemzeti rangidős és „team leader” beosztásokat töltöttek be az adatközlők. A misszió után részesei voltak a magyar békefenntartó képesség fejlesztésének, a NATO-integrációnak stratégiai és szakpolitikai szinten. Hárman aktív katonai pályafutásuk alatt szolgáltak az ENSZ Békefenntartó Főosztályán New Yorkban (UN DPKO). Ketten az aktív katonai szolgálat után is ENSZ-alkalmazottak voltak, illetve egyikük jelenleg is az. Egy fő a katonadiplomácia területén szolgál jelenleg is.

65 Gömbös 2008, 227.

66 UN 1995, 68–69.

67 MNL OL: XIX-J-1-j, Mozambik, 1995, Maris Zsolt pretóriai magyar nagykövetség II. o. titkár jelentése a Külügyminisztériumnak, A mozambiki belpolitikai helyzet, Pretória, 001745/1995 (1995. december 12.).

68 A szerző és az interjúalanyok fele is részt vett a jelzett tanfolyam tematikájának összeállításában és az oktatásban is. E témával foglalkozik egy cikk is: Boldizsár–Rózsa 2000, 39–45.

kező állomány, (2) a szintén kicsi és eltérő misszióba kivonulók felkészítése. Az objektív okok közé tartozik, hogy vezérkari, stratégiai szinten szervezték a katonai megfigyelők (UNMO) felkészítését és váltásait, így nem jelent meg a tapasztaltfeldolgozó rendszer. Bár az MH BEKK békefenntartásra szervezett katonai kötelék volt, de fegyveres békefenntartó feladatra, így az sem gyűjtötte és dolgozta fel a megfigyelői tapasztalatokat. Az MH Béketámogató Kiképző Központ (BTKK) megjelenésével és a katonai megfigyelő tanfolyamok (IMOC) lebonyolításával kapcsolatos feladatok miatt kezdődött el a tapasztalatok szervezett gyűjtése. Összességében megállapítható, hogy a tapasztaltfeldolgozás ma ismert rendszerének számos eleme hiányzott abban a korban. A NATO Elemző Tapasztaltfeldolgozó Központjának (JALLC) tapasztaltfeldolgozásra kiadott szabályzatában foglalt képességfeltételek (szervezet és képzett szakemberek, eljárási rend, feldolgozás eszközei és módszerei, vezetői akarat, szemléletmód, információmegosztás)⁶⁹ közül az 1990-es évek első felében nem minden állt rendelkezésre. A vezetői akarat, az információmegosztás igénye és a szemléletmód bár kialakult és megerősödött az adott időszakban, de a tapasztaltfeldolgozási képesség, tudás és szervezeti feltételek még nem voltak adottak.

A misszióban részt vevők megkapták az ENSZ mozambiki békefenntartásért járó kitüntetését. A további levéltári kutatások, a személyügyi gyűjtőkben esetlegesen fellelhető missziós vezetői értékelések a jövőben még pontosabb mérleg megvonását tehetik lehetővé.

A hazai katonai sajtó a misszió bezárása után egyoldalas cikket szentelt az ONUMOZ-nak, amelyben rögzíti, hogy „[a]z afrikai országban a nemzetközi világ-szervezet ONUMOZ missziója sikeresen teljesítette feladatát”. A jövőre, a tapasztalatok hasznosíthatóságára utalva pedig megállapította: „Hazánk... integrálódni kíván a NATO-ba, s egyéb nemzetközi szervezetekbe. Ehhez számos hasonló megbízatást kell a jövőben is teljesítenie. Tisztjeink különleges körülmények között is keményen állták a sarat. Helytállásuk kitűnő ajánlólevél.”⁷⁰

A nemzetközi fórumokon is sikeresnek ítélt missziós szerepvállalás kifejezetten magyar szempontból nézve a „legsikeresebbnek” is tekinthető, mivel a két év alatt végrehajtott, új típusú (multidimenzionális) misszióban az adott időkeretben, a többi misszióhoz viszonyítva, sok magyar katonatiszt vett részt.⁷¹

69 NATO 2022, 14.

70 Teszlár 1995, 13.

71 Az ONUMOZ új típusú misszió volt, 1992–1995 között, tehát a fegyver nélküli katonai megfigyelő missziók korában. A korábban is hivatkozott forrás alapján (Gömbös 2008, 227.) megállapítható, hogy a vizsgált időszak többi missziója egy vagy több szempontból is eltér/elmarad az ONUMOZ-ban megvalósult magyar katonai szerepvállalástól. (1) UNIIMOG (Irak–Irán): létszámban nagyobb, de első generációs békefenntartás és Kuvait Irak általi lerochanása miatt megszakad, de így is 3 évig tartott. (2) UNIKOM (Kuvait) szintén létszám-

A részt vevő magyar katonák jelentős része fiatal tiszt volt, akik a további karrierjük során hasznosították az ONUMOZ-ban megszerzett tudásukat és tapasztalataikat. Ennek tényleges mértékét későbbi kutatások állapíthatják meg. Az 1994-es választások után Mozambik elindult a béke és a fejlődés útján, nem robbant ki a hatalomért folytatott újabb fegyveres küzdelem, a vitás helyzetek kezelése évtizedekig demokratikusan, a politikai térben, a parlament keretei között ment végbe.

Tudás, tapasztalat: A misszió során a magyar katonák olyan szakmai tudásra tettek szert (mely ismereteiket valós körülmények között gyakorolhatták), amelyek később a NATO Békepartnerségi Program⁷² (Partnership for Peace – Pfp) és a NATO-val közös tevékenységek meghatározó elemei voltak. Ezek a következők: multidimenzionális békefenntartás, komplex konfliktuskezelés, együttműködés más nemzetekkel és szervezetekkel, a biztonság különböző területein (pl. politikai, kormányzati, katonai és rendészeti, gazdasági, emberi jogi) végzett tevékenység összehangolása, nemzetközi törzsben végzett munka, logisztikai ellátás, kommunikáció, valamennyi békefenntartó technika és vészhelyzeti cselekvés.

Nyelv, terminológia: A NATO-hoz való csatlakozási folyamat során a szervezet részéről oly gyakran említett interoperabilitás (eszköz, eljárási-alkalmazási, szervezeti és képzés-kiképzési területeken a magas szintű együttműködés képessége) alapvető eleme a közös nyelv magabiztos ismerete és használata. Az ENSZ, de a NATO esetében is ez elsődlegesen az angol nyelv. De nem elegendően

ban nagyobb és szintén első generációs misszió, illetve 12 évig tartott. (3) UNOMIR-ban (Ruanda és Uganda közötti tűzszünet-ellenőrzés) 4 fő vett részt. (4) UNOMIL (Libéria) misszióban egy fő vett részt. (5) UNMOT (Tádzsikisztán) egy fő vett részt. (6) UNSCON (1991-ben, az öbölháború után az iraki vegyi fegyverek felkutatására) esetében 2 fő volt kijelölve. (7) UNOMIG (Grúzia) 1994-ben kezdődik a magyar részvétel, és hosszú évekig tart. (8) UNAVEM I–III és MONUA (Angola) esetében 1991–1999 között 55 fő vett részt, de az UNAVEM I a kubai csapatok kivonulását, míg az UNAVEM II a választások előkészítését és lebonyolítását volt hivatott ellenőrizni. Lásd még: UN 1995, 68–69., valamint MNL OL: XIX-J-1-j, KÜM TÜK Mozambik, 1995, Maris Zsolt pretóriai magyar nagykövetség II. o. titkár jelentése a Külügyminisztériumnak, A mozambiki belpolitikai helyzet, Pretória, 001745/1995 (1995. december 12.). megállapításai.

- 72 A hidegháború után a NATO kereste az együttműködés lehetőségét a korábbi Varsói Szerződés országaival. 1994-ben az együttműködés érdekében hirdették meg a programot. A Pfp kettős célt szolgált: egyrészt egymás és egymás harcéljárásainak megismerését a közös gyakorlás, képzés, oktatás keretei között. Másrészt pedig a NATO számára egyre fontosabbá vált a válságok kezelése, a válságreakáló művelési képesség. E Pfp gyakorlatok tematikája alapvetően valamilyen fiktív polgárháborús helyzet megoldására életre hívott nemzetközi békefenntartó/béketámogató művelet végrehajtása volt többnemzeti kötelekben, vegyesen NATO és partnerországok katonái által alkotott kötelékekben. Magyarország és a NATO partneri, majd szövetségesi viszonyáról lásd Szenes–Siposné 2019.

dő a nyelvismeret, hanem a különböző tevékenységek megnevezése alatt azonos tartalmat, követelményt kell érteni, ezért szükséges a terminológia egységesítése és annak begyakorlása. Ez már az interoperabilitás második szintje.

Nemzetközi szabványok, ENSZ-eljárásrendek: Ez szintén az interoperabilitás eleme. A misszió során megismert és elsajátított általános és ONUMOZ-specifikus eljárások jelentős részben megjelennek a NATO-csatlakozásra való felkészülés érdekében életre hívott Pfp-programokon, nemzetközi gyakorlatokon. E gyakorlatoknak alapvetően békefenntartó scenáriói voltak, mivel a NATO 1995-től megkezdte az első területen kívüli nem háborús katonai szerepvállalását szárazföldi erőkkal. Ez a művelet volt az IFOR,⁷³ majd később az SFOR⁷⁴ Bosznia-Hercegovinában a Daytoni békeegyezmény megvalósítása érdekében.⁷⁵

Teoretikus ismeretek: A gyakorlati missziós részvétel és az ENSZ biztonsági tanácsi tagság során jelentős szakpolitikai, stratégiai ismeret is felhalmozódott, amelyek segítették a nagyobb összefüggések megértését és a biztonsági környezet javításának képességét akár regionális, akár globális értelemben is.

Bizalom: A valós missziós végrehajtás során az egyének szakmai önbizalma, a társakba, más nemzetekbe, a kiképzésbe és a felszerelésbe vetett bizalma is erősödött az éles helyzetben történő „tesztelések” és megélt vészhelyzetek, elért sikerek és feldolgozott kudarcok során.

A fenti tapasztalatok nemcsak a következő váltások, új missziók, NATO Pfp gyakorlatok során bizonyultak hasznosnak, hanem a válságkezelési feladatok ellátása, a nemzetközi katonai együttműködések során is nagy segítséget nyújtottak. De az ország védelmi képessége is növekedett, mivel az interoperabilitás területén is jelentős fejlődés volt tapasztalható. A nemzetközi katonai együttműködések (ENSZ, NATO, EBESZ, később EU) nyelve az angol. A nyelv elsajátítása mellett a terminológiák, a döntés-előkészítés lépései és szempontjai, a vezetés-irányítás, az együttműködés, az alkalmazott harc eljárások is egységes szemléletet jelenítettek meg. Így lehetővé vált, hogy külső támadás vagy válságkezelés esetén az MH képes hatékonyan együttműködni a segítséget nyújtó szövetséges és partnernemzetek haderőivel.

A tapasztalatok rövid távú hasznosítása

A felhalmozott tapasztalatok azonnal megjelentek a következő váltások és az új missziókra való felkészülés során. A missziókra való felkészítést és a végrehajtást 1992-ben már Magyar Honvédség (MH) parancsnoki parancs szabályozta.

73 NATO vezette művelet, „Megvalósító Erők” (angolul: Implementation Forces – IFOR).

74 Az IFOR-t felváltó NATO vezette művelet, „Stabilizáló Erők” (angolul: Stabilization Forces – SFOR).

75 Kiss 2011, 106–109.; Chollet 2013.

Az 1993-ban felállított MH Békeerők Kiképző Központja (MH BEKK) személyi állományának egy része már ENSZ-missziót megjárta tiszt volt. A kialakult nemzetközi kapcsolatok révén jelentős szakirodalmi dokumentációt is beszereztek, amelyet az erősödő angol szakmai nyelvismeret nyomán kiképzési programokká, feladatokká lehetett alakítani.

1994 második felében került sor az első Brit–Magyar Közös Gyakorlatra,⁷⁶ amelynek tematikája a fegyveres békefenntartás volt. A korábbi missziókat megjárta fiatal tiszti állomány itt is megjelent, „tolmácsolást” és oktatást, együttműködést segítő szakemberként. Bár a tisztek tapasztalata fegyver nélküli missziókból származott, de Mozambikban is szolgáltak fegyveres békefenntartók, így a velük való együttműködés, tervezés, végrehajtás tapasztalatai is felhasználhatók voltak a hazai gyakorlatban.

1995 nyarától kezdődően rendszeressé váltak a NATO Pfp-gyakorlatok, amelyek szcenáriója főként valamilyen békefenntartói tevékenység volt. Mind a végrehajtás, mind az arra történő felkészülés során nagy jelentősége volt a korábban megszerzett tapasztalatoknak.

Az MH BEKK és a Bosznia-Hercegovina véres polgárháborúját lezáró daytoni békeegyezmény kijelölte az utat a békefenntartó tevékenységben a szintlépéshez, a fegyveres műveletekben való részvételhez. 1995-ben a kiképzőközpont állománya megkezdte fegyveres szolgálatát az ENSZ ciprusi (UNFICYP) és a Többnemzeti Erők és Megfigyelők (MFO) Sínai-félszigeti missziójában.⁷⁷ De a NATO vezette IFOR-misszió kötelékébe felajánlott MH Műszaki Kontingens, a kapcsolódó törzs és összekötő elemei is hamarosan megkezdtek az éles fegyveres szolgálatot.⁷⁸

Magasabb szakmai beosztások betöltése, ismeretek és tapasztalatok hasznosítása során a NATO-csatlakozásra való felkészülés, a fokozott nemzetközi szerepvállalás és a haderő átalakítása szükségessé tette a Honvédelmi Minisztérium szintjén a védelempolitikai és a nemzetközi főosztályok mellett új szervezeti egységek kialakítását is, amelyek segítették az euroatlanti integrációt. Így jött létre a NATO-főosztály és az integrációs titkárság is. MH-szinten pedig az integrációs feladatokon túl a külföldi, alapvetően NATO- és USA-szakirodalom feldolgozása, fordítása és közreadása érdekében kezdte meg munkáját az Euro-Atlanti Munkacsoport.⁷⁹

Az amerikai–magyar katonai együttműködés keretében hazánkba települt és a haderő átalakításával, fejlesztésével, finanszírozásával és irányításával kap-

76 Mészáros 1998, 181.

77 Uo., 41.

78 Uo., 43–45.

79 Uo., 171., 197., 198.

csolatos tanácsokat adó szervezet is alkalmazott aktív és nyugállományú magyar egykori békefenntartókat.

Későbbi ENSZ-missziók vezetését is betöltötték magyar főtisztok, tábornokok: a békefenntartó erők parancsnokaként (*Force Commander*) Nyugat-Szaharában, misszióvezető fő katonai megfigyelőként (*Chief Military Observer*) Kasmírban és misszióparancsnok-helyettesként Grúziában.

A képzett békefenntartók iránti növekvő létszámgigény szükségessé tette a főként külföldi szakmai képzéseken, tanfolyamokon (fiatal tiszti, törzstiszti, katonai megfigyelő, logisztikai stb.) való részvételt. 1997-re megérett a gondolat és felhalmozódott a megfelelő tudás és tapasztalat, hogy az MH is szervezzon Nemzetközi Katonai Megfigyelő Tanfolyamot (*International Military Observer Course – IMOC*).⁸⁰

Összegzés

Az 1990-es évek átalakuló világrendjében Magyarország és hadereje kereste helyét és biztonságát. Többszörös átalakuláson ment át a haderő, szakítani kellett a Varsói Szerződés örökségével, miközben elkerülhetetlen volt a szembesülés az új kihívásokkal. Egyszerre hatottak az országra és a haderőre az ellentétes folyamatok, az integráció és a dezintegráció. Az integráció keretében a haderő megkezdte az ENSZ kötelékében a fegyver nélküli katonai megfigyelői missziókban való szerepvállalást, amelyek közül a legjelentősebb a mozambiki (ONUMOZ) volt. De párhuzamosan, az ország érdekeinek és értékeinek védelme mentén, a jugoszláviai dezintegrációs folyamatok negatív hatásainak kiküszöbölése érdekében szükségessé vált a déli határ másik oldalán kialakult polgárháború hatásainak kezelése, a hazai válságkezelés. A vizsgált korszakot a biztonsági útkezes mellett e kettősség hatotta át.

A tanulmány által vizsgált korszak (1988–1995) és benne a nem fegyveres ENSZ katonai megfigyelők tevékenysége, eredményei és hatásuk az elkövetkezendőkre még nincs történetileg feldolgozva. Az e tanulmányban bemutatott műveleti környezet, nemzetközi viszonyok és benne a magyar katonai szerepvállalás kimagasló teljesítmény volt abban a korban mind nemzetközi, mind kormányzati, mind szakpolitikai, mind pedig katonai szempontból.

E tanulmány által feldolgozott mozambiki és említett angolai ENSZ-missziókban arányaiban sok fiatal honvédtiszt vett részt, akik további katonai pályafutásuk során olyan beosztásokat töltöttek be, ahol a missziókban megszerzett tudás és tapasztalat a honvédség átalakítása szempontjából jelentősen hasznosult, és hozzájárult Magyarország euroatlanti integrációjához és NATO-csatlakozásához. Majd a csatlakozás után hét évvel a magyar haderő képes volt

80 Boldizsár–Rózsa 2000, 39–45.

a lehető legkomplexebb államépítési feladatokat (a közigazgatás fejlesztése, a gazdasági helyreállítás támogatása, a fizikai biztonság javítása) is magában foglaló, Afganisztánban szolgálatot teljesítő NATO Nemzetközi Biztonsági Közreműködő Erők (International Security Assistance Force – ISAF) Tartományi Újjáépítési Csoport (HUN PRT) felvállalására is (2006–2013).

További kutatási irányok

Az ONUMOZ-ban megvalósult magyar katonai szerepvállalás és a megszerzett tudás, tapasztalat hasznosulásának bemutatásán túl fel kell dolgozni a többi, 1988–1995 között lezajlott nem fegyveres katonai megfigyelő missziót is. Azért szükséges e korszak lehatárolása, mert 1995 után már megjelent a fegyveres békefenntartás is, és már nem csupán az ENSZ, hanem az MFO, a NATO és az Európai Unió kötelékében is. Annak pontosabb megállapítása, hogy a fegyver nélküli katonai missziók hogyan hatottak Magyarország NATO-integrációjára, a jövő kutatási feladata.

A jelzett időszak katonai vonatkozású levél- és irattári anyagai még nem kutathatók. Ezért is kiemelten fontos a kor szakirodalmának és híradásainak feldolgozása, rendszerezése mellett a missziókban részt vettek által kitöltendő kérdőív, személyes interjúk elkészítése, amelyek lehetővé teszik a kor történéseinek feltárását és értékelését.

*

Hálásan köszönöm Kiss András főlevéltárosnak, az MNL OL Gazdasági Levéltári Osztály vezetőjének, hogy rendelkezésemre bocsátotta a tanulmány írásához felhasznált magyar külügyi dokumentumok másolatát, továbbá Pallos Lászlónak, Kövér Istvánnak, Papp Istvánnak és Koczák Imrének, hogy válaszoltak e-mailben feltett kérdéseimre.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL): XIX-J-1-j
Külügyminisztérium TÜK iratok

Internetes források

11/1993. (III. 12.) OGY Határozat a Magyar Köztársaság biztonságpolitikájának alapelvei. <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=993h0011.OGY> (utolsó letöltés: 2025. június 17.).

27/1993. (IV. 23.) OGY Határozat a Magyar Köztársaság honvédelmének alapelveiről
<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=993h0027.OGY> (utolsó letöltés: 2025. június 17.).

EBEÉ: <https://helsinki.hu/ebes/> (letöltés ideje: 2025. március 14.).

ENSZ BT: <https://ensz.kormany.hu/magyarorszag-az-ensz-ben> (letöltés ideje: 2025. március 14.).

GPA: General Peace Agreement for Mozambique, date signed: 4 October, 1992. <https://peaceaccords.nd.edu/accord/general-peace-agreement-for-mozambique> (letöltés ideje: 2025. március 14.).

UN/a: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/onumoz.htm> (letöltés ideje: 2025. március 14.).

UN/b: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/onumozM.htm> (letöltés ideje: 2025. március 14.).

UN/c: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/onumozF.html> (letöltés ideje: 2025. március 14.).

UN/d: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/onumozS.htm> (letöltés ideje: 2025. március 14.).

UN/e: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/onumozFT.htm> (letöltés ideje: 2025. március 14.).

UNDL: United Nations Digital Library: Letter dated 6 October 1992 from the permanent representative of Mozambique to the United Nations addressed to the Secretary General. Annex: General Peace Agreement for Mozambique (Rome, 4 October 1992). 3–57. <https://digitallibrary.un.org/record/151979?v=pdf> (utolsó letöltés: 2025. június 18.).

University of Notre Dame, Kroc Institute for International Peace Studies, Peace Accords Matrix General Peace Agreement for Mozambique (4 October 1992). <https://peaceaccords.nd.edu/accord/general-peace-agreement-for-mozambique> (utolsó letöltés: 2025. június 18.).

Interjúk

Pallos Lászlóval:

e-mailen feltett kérdésekre 2025. március 31-én e-mailben adott válaszok. A szerző birtokában.

Kövér Istvánval:

e-mailen feltett kérdésekre 2025. április 1-én e-mailben adott válaszok. A szerző birtokában.

Papp Istvánval:

e-mailben feltett kérdésekre 2025. április 2-án e-mailben adott válaszok. A szerző birtokában.

Koczák Imrével:

e-mailben feltett kérdésekre 2025. március 31-én e-mailben adott válaszok. A szerző birtokában.

Felhasznált irodalom

Bombay 1994

A honvédelem négy éve 1990–1994. Szerk. Bombay László. Budapest, Zrínyi, 1994.

Mészáros 1998

A honvédelem négy éve 1994–1998. Szerk. Mészáros Károly. Budapest, Zrínyi, 1998.

Békés – Kecskés D. 2024

Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv: *Magyarország NATO-csatlakozásának története, 1988–1999.* Budapest, BTK TTI, 2024.

Bekoe 2008

Bekoe, A. Dorina: *Implementing Peace Agreements, Lessons from Mozambique, Angola and Liberia.* New York, Palgrave Macmillan, 2008. <https://doi.org/10.1057/9780230611672>.

Boldizsár–Rózsa 2000

Boldizsár Gábor – Rózsa Tibor: Nemzetközi katonai megfigyelő tanfolyamok Magyarországon. *Új Honvédségi Szemle* 54. évf. (2000) 4. sz. 39–45.

Boldizsár 2006

Boldizsár Gábor: Magyar katonák a békéért. *Új Honvédségi Szemle* 60. évf. (2006) 1. sz. 15–34.

Boutros-Ghali 1992 ENG

Boutros-Ghali, Boutros: *An Agenda for Peace.* New York, UN, 1992.

Boutros-Ghali 1992 HUN

Boutros-Ghali, Boutros: *Békeprogram.* Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 1992.

Chollet 2013

Chollet, Derek H.: *The Road to Dayton Accords: A Study of American Statecraft.* New York, Palgrave Macmillan, 2013.

Ciment 1997

Ciment, James: *Angola and Mozambique, Postcolonial Wars in Southern Africa.* New York, Facts on File, 1997.

Emerson 2014

Emerson, A. Stephen: *The Battle for Mozambique.* Solihull, Helion & Company, 2014.

Gazdag 2021

Gazdag Ferenc: *Három évtized magyar külpolitikája (1989–2018).* Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021.

Gömbös 2008

Gömbös Ervin: Magyarok az ENSZ apparátusában. *Külügyi Szemle* 7. évf. (2008) 2. sz. 213–229.

Hamberger 1997

Hamberger Judit: *Csehszlovákia szétesése.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997.

Kecskés D. 2020

Kecskés D. Gusztáv: A NATO és Kelet-Európa 1988–1992-ben. Az Atlanti Paktum helyzete és tevékenysége: átalakulás és folytonosság. *Világtörténet* 42. évf. (2020) 1. sz. 79–98.

Kemény–Nagy 2020

Kemény János – Nagy Tamás: *Magyar katonák Dél-Vietnámban 1973–1975*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2020.

Kenéz 2008

Kenéz Péter: *A Szovjetunió története a kezdetektől az összeomlásig*. Budapest, Akkord Kiadó, 2008.

Kiss 2011

Kiss Zoltán László: *Magyarok a békefenntartásban*. Budapest, Zrínyi, 2011.

Major–Makk 1993

Major László – Makk László: Az ENSZ békefenntartás és jövője. *Új Honvédségi Szemle* 47. évf. (1993) 12. sz. 26–35.

NATO 2022

The NATO Lessons Learned Handbook (4th edition), NATO JALLC, 2022. Forrás: https://www.jallc.nato.int/application/files/4416/5781/2017/JALLC_LL_Handbook_Update_-_4th_Edition_FINAL_14072022.pdf (letöltés ideje: 2025. június 14.).

Németh 2016

Németh József Lajos: Kihívások és válaszok a honvédség hazai és nemzetközi feladatrendszerében. In: *A Magyar Honvédség negyedszázada. A rendszerváltástól napjainkig*. Szerk. Földesi Ferenc – Kiss Zoltán – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi, 2016. 27–65.

Silber–Little 1996

Silber, Laura – Little, Allan: *Jugoszlávia halála*. Budapest, Zrínyi, 1996.

Synge 1997

Synge, Richard: *Mozambique, UN Peacekeeping in Action 1992-1994*. Washington DC, USIP, 1997.

Széles 1995

Széles Ernő: A Magyar Honvédség a nemzetközi békemissziókban. *Honvédségi Szemle* 49. évf. (1995) 8. sz. 30–33.

Szenes–Siposné 2019

Szenes Zoltán – Siposné dr. Kecskeméthy Klára: *NATO 4.0 és Magyarország. 20 év tagság – 30 év együttműködés*. Budapest, Zrínyi, 2019.

Teszlár 1995

Teszlár Vendel: Távol Afrikában. *Magyar Honvéd* 6. évf. (1995) 6. sz. 13.

UN 1995

United Nations and Mozambique 1992–1995. New York, UN, 1995.

UNMO 2001

United Nations Military Observer Handbook. New York, UN DPKO, 2001.

UN PKO 2008

United Nations Peacekeeping operations. Principles and Guidelines. New York, UNDPKO, 2008. <https://www.refworld.org/policy/legalguidance/un/2008/en/58423>.

UN SC 1992

UN SC: Resolution 797 (1992). Adopted by the Security Council at its 3149th meeting, in 16 December 1992

Venter 2022

Venter, Al J.: *Portugal's Bush War in Mozambique*. Philadelphia & Oxford, Casemate, 2022.

Hungary in the United Nations:
Diplomacy, Human Rights, Presence
Studies of the “Hungary and the United Nations”
Research Group, 2025 – English summaries

(Eds. Lília Balogh, Pál Germuska, Gusztáv D. Kecskés)

◀ *Judit Acsády – Lília Balogh – Vivien Moór:*

**The Implementation of the 1949 UN Convention for
the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation
of the Prostitution of Others in Hungary**

Abstract:

The study examines the relationship between Hungary and the UN Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others, adopted in 1949, from three perspectives. What role did Hungary play in the developments leading to the adoption of the Convention, looking back as far as the turn of the 19th and 20th centuries? Under what circumstances did Hungary accede to the Convention in 1955? And what impact did its accession and the principles and provisions of the Convention have in Hungary? Based on the analysis of a wide range of sources besides academic literature (including legal documents, archival materials, parliamentary transcripts, and selected media publications), the study arrives at the following conclusions: until the Second World War, Hungary played an active role in the development of relevant international norms, demonstrating proactivity in their implementation. However, following its accession, Hungary's relationship with the New York Convention was marked by doubts and, later, controversy, with little commitment to complying with the Convention's expectations.

Keywords:

trafficking in human beings, prostitution, women's rights, League of Nations, UN

 István Lakatos:**Human Rights Issues and Dilemmas in the Early Kádár Era:
The First Decade of Hungary's Membership in the United Nations
(1955–1965)**Abstract:

This study examines Hungary's human rights policy from the time of its admission to the United Nations in 1955 until 1965, utilising archival records and contemporary press sources. It explores the key questions of how Hungary responded to human rights criticism at the UN, what tactics it used to manage the "Hungarian question", and how it sought to deflect international criticism. The author analyses the post-1956 reprisals, the operation of state security, restrictions on civil and political rights, as well as the situation of national and ethnic minorities, churches, women, and LGBTQ individuals. The study highlights the Ministry of Foreign Affairs' "counter-offensive" strategy, press propaganda, and conflicts with international legal organisations. The main sources include diplomatic reports, internal foreign ministry memos, contemporary Hungarian newspapers, and relevant Hungarian and international literature.

Keywords:

"Hungarian question", human rights diplomacy, United Nations, Hungarian human rights situation, Kádár Era

 Katalin Somlai:**From Újpest to a New World.
The Political and Diplomatic Career of Imre Hollai**Abstract:

Imre Hollai (1925–2017), a Hungarian communist politician and diplomat, rose from a working-class background to distinguish himself among the political cadres of the new Soviet-style regime, becoming part of the socialist elite amid the post-war replacement of Hungary's ruling class. A decisive turning point in

his career came when he was moved to the diplomatic service, a field more suited to his abilities. The greater part of his diplomatic career was devoted to multilateral politics. His belief in international cooperation and the resolution of conflicts through negotiation was in line with the foreign policy of the Kádár era, as was the pursuit of room for manoeuvre within Soviet alliance politics. Thanks to the international recognition of the Hungarian People's Republic and the reputation he built within the United Nations, he entered the ranks of the global diplomatic elite when he was elected President of the 37th Session of the UN General Assembly in 1982.

Keywords:

President of the UN General Assembly, permanent delegate, "Hungarian question", Greece, developing countries

► **Endre Domaniczky:**

UNICEF and Hungary. Periodisation and Overview

Abstract:

The study reviews the establishment and basic features of UNICEF, presenting the most important events in the relationship between the international organisation and Hungary. This paper aims to provide a general overview, which, on the one hand, outlines the contours that can be drawn based on currently known and available sources, and on the other hand, serves as a starting point for future research aimed at clarifying details. The research on which this study is based has shown that most of the data on the history of UNICEF in Hungarian-language works need to be corrected and refined, and that the necessary data exploration will require not only library work but also further archival work. However, it is not enough to explore the Hungarian-language archives; it is also necessary to examine documents in the organisation's own (American) archives.

Keywords:

UN, UNICEF, UNICEF Hungarian Committee, Hungary

 Gabriella Vámos:**Public Health in an International Framework. Hungary and its Relations with the World Health Organization (WHO) until 1963**Abstract:

The processes leading to the establishment of the World Health Organization (WHO) have attracted the attention of both Hungarian and international researchers. However, comprehensive studies drawing on Hungarian and foreign archival sources regarding the organisation's activities in Hungary remain scarce. Hungary joined the WHO in 1948, but its membership was discontinued the following year. In 1950, like other socialist countries, Hungary was classified as a non-active member. The country's membership was reactivated in 1963, and the Division for WHO at the Ministry of Health, established on July 1, 1963, was tasked with organising this process.

This study presents initial findings from a recent source-based investigation that aims to outline the events surrounding the WHO's foundation, examine the circumstances of Hungary's withdrawal, and assess the implications of its temporary departure from the organisation.

Keywords:

World Health Organisation, Division for WHO Ministry of Health, Dénes Felkai, public health

 Szabolcs László:**In the Orbit of UNESCO. The International Society for Music Education (ISME) and the Internationalisation of Hungarian Music Education Based on the Kodály Concept in the 1960s**Abstract:

The chapter discusses the internationalisation of the Kodály method of music education in the 1960s, facilitated by Hungary's engagement with UNESCO and the International Society for Music Education (ISME). While Hungary was isolated

during the Rákosi period, the Kádár regime's opening towards the West in the 1960s allowed Hungarian music educators to actively participate in ISME's international work. The chapter highlights that the 1964 ISME conference held in Budapest was a pivotal moment, providing an opportunity for Hungarian music educators to showcase the practices and results of the Kodály-inspired approach. The conference brought international recognition to Hungarian music education, connected Hungarian teachers to global networks, and launched the Kodály method to worldwide fame. UNESCO's support and the recognition it attracted at the ISME conference were crucial in establishing the Kodály method as a globally recognised and influential approach to music education.

Keywords:

UNESCO, music education, Kodály method, Kádár regime, cultural diplomacy

► **András Kiss:**

Hungary and the Establishment of the United Nations Industrial Development Organization (UNIDO)

Abstract:

With the creation of the Capital Development Fund and the Industrial Development Organization, the UN General Assembly essentially completed the organisational building of the UN system in the economic field. Uniquely for the UN, the organisations were not designed to promote general industrial development, but specifically to promote industrialisation in developing countries. With the establishment of UNIDO, economic cooperation based on reciprocity was fostered, and the role of the international organisation was enhanced for Hungary. Since its creation, Hungary has played an active role in UNIDO's activities. The archival sources indicate that Hungarian governmental actors took notice of the organisation in a timely manner and gradually established relations. The practical benefit of the involvement of Hungarian experts was that a large number of highly qualified and often senior Hungarian specialists had the opportunity to study the industries of one or more developing countries or those that were more developed than Hungary.

Keywords:

industrialisation, industrial development, UN specialist, developing countries, economic organs, scholars, technical aid

■ **András Nagy:**

Secret Police Agents in the UN “Glass Palace”

Abstract:

In my study, I sought to examine the process of Hungary’s accession to the United Nations and the conditions under which it occurred. Reviewing the documents of the Ministry of Foreign Affairs and the relevant files of the State Security Archives, it became obvious that the secret services played an extremely important and sometimes even decisive role in the preparation of the accession process, including in its coordination and implementation. Their role did not decrease after the establishment of Hungary’s UN membership, but increased dramatically. This was greatly contributed to by the fact that during the 1956 revolution, the importance of the UN was substantially magnified. After the Hungarian representative was recalled to Budapest, secret agents working in the Hungarian delegation found themselves in a strategic position and contributed to the incapability of the world organisation to act during those decisive days. I aimed to reconstruct how they found partners within the UN in the post-revolutionary period and how inherently futile the various actions of the world organisation were, as evidenced by documents held at the UN Archives.

Keywords:

UN, State Security Authority (ÁVH), Cold War, 1956 Revolution, international bureaucracy

■ **Gergely Fejérdy:**

Otto von Habsburg and the Hungarian Cause at the United Nations

Abstract:

Otto von Habsburg kept a close eye on the fate of Austria and Hungary. He was not just an observer, but he also used his extensive network of contacts to try to help the successor states of the former Austro-Hungarian Empire. He saw the 1956 revolution as a particularly important historical event from its earliest days. He believed that the United Nations was the best place to promote the Hungarian cause. It was partly on the initiative of Otto von Habsburg that the issue of the Hungarian Revolution was brought before the international body in October 1956, with Spanish mediation. However, the former heir to the throne's initial enthusiasm soon waned when he saw the UN's inertia. Otto von Habsburg had been suspicious of this international organisation since 1945, but the fate of the Hungarian cause confirmed that it could hardly be relied upon in any meaningful way. Nevertheless, between 1956 and 1963, he did his best, particularly through the semi-official Hungarian legation in Madrid, to keep the world's conscience awake even after the Hungarian Revolution had been crushed. Our study, based largely on previously unknown documents from the former Crown Prince's personal papers, makes a valuable contribution to historical research on this period and on the UN as well.

Keywords:

Otto von Habsburg, United States of America, Dag Hammarskjöld, Madrid

■ **Alekszandr Sztikalin:**

The “Hungarian Question” in United Nations and Soviet Foreign Policy

Abstract:

The study primarily aims to answer the question of what role the “Hungarian question” played in the UN General Assembly sessions between 1956 and 1962, and whether Hungary's international isolation was preserved for a long time

after the suppression of the revolution. It also shows how this international problem strained relations between the superpowers, specifically the United States of America and the Soviet Union. In light of this, it examines the factors that encouraged the United States and its allies to use it as a means to exert pressure on the countries of the Soviet bloc. Drawing on Russian archival sources, which are particularly highly regarded in Hungarian scientific research, the author also points out the position the Soviet leadership took on the so-called Hungarian question and the negotiations that took place between Moscow and Budapest regarding this issue.

Keywords:

Hungarian Revolution of 1956, United Nations, Hungarian Issue in the United Nations, Cold War, Relations between the USA and Soviet Union in 1956–1964, Relations between the United States and Hungary in 1956–1964

► **Veronika Kaszás:**

Hungary and the United Nations High Commissioner for Refugees: Cooperation at the End of the Cold War

Abstract:

With the end of the Cold War and the transformation of Eastern Bloc countries in the late 1980s and early 1990s, European refugee policy underwent a significant shift. Hungary was the first Warsaw Pact country to join the 1951 Geneva Convention on Refugees, motivated by mutual interests. Since October 1989, it has hosted the office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). This study examines how, in the first years following Hungary's accession – until the outbreak of the Yugoslav Wars in 1991 – the UNHCR sought to shape the newly emerging Hungarian refugee system. It did so in line with the values of the 1951 Convention while also navigating the shifting interests of the Western countries behind it. The institutional framework was developed under the dual influence of the socialist legacy and the strong expectations associated with Western democracy, unfolding amid the economic challenges and social tensions that accompanied the transition.

The research is primarily based on documents from the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Interior available in the Hungarian National Archives,

records from the UNHCR's Archives in Geneva, documents from the French Ministry of Foreign Affairs, various press sources and interviews with key figures and witnesses in the history of Hungarian refugee policy affairs.

Keywords:

UNHCR, refugees, 1951 Refugee Convention, Hungarian transition, Cold War

■ **Mónika Szente-Varga:**

Hungarians in the United Nations Electoral Observer Mission in Nicaragua (ONUVEN), 1990

Abstract:

Elections were held in Nicaragua on 25 February 1990. At the request of the Nicaraguan government, the United Nations sent an electoral observation mission (*Organización de Naciones Unidas para la Verificación Electoral en Nicaragua*, ONUVEN) to the country. This research examines ONUVEN in local (Nicaraguan), regional (Central American) and international contexts. It also aims to explore what impact the mission may have had on the development of the UN and whether it has had any role in shaping Nicaraguan-Hungarian relations. The study primarily draws on UN documents, supplemented by other sources, including reports from the Organization of American States (OAS) and the Carter Center on the 1990 Nicaraguan elections, Hungarian archival sources, contemporary press, recollections, and interviews.

Keywords:

United Nations, international organizations, elections, Nicaragua, Hungary

 Tamás Nagy:**Hungarian Peacekeepers in the Middle East.
Participation in the United Nations Iran–Iraq Military Observer
Group (UNIIMOG), 1988–1991***Abstract:*

Iraq and Iran fought the longest war of the 20th century after World War II, lasting for eight years. During this period, the United Nations Security Council repeatedly called for the restoration of peace in its resolutions. However, the warring parties only accepted the UN's mediation role in 1988. As a result, a ceasefire was established, and to implement and monitor it, the UN Security Council deployed the previously established UNIIMOG (United Nations Iran–Iraq Military Observer Group) to the region in 1988.

A total of 24 UN member states participated in the operations of UNIIMOG, including Hungary. For Hungarian soldiers, this was their first UN mission, which they successfully completed. This study – based on Hungarian intelligence and diplomatic documents, public UN documents, UN Secretariat materials, and news reports from Hungarian newspapers – presents the background and history of this mission.

Keywords:

UNIIMOG, Iraq, Iran, United Nations, peacekeeping

 Gábor Boldizsár:**The Participation of the Hungarian Defence Forces in
the United Nations Mission in Mozambique (ONUMOZ), 1992–1994***Abstract:*

The study presents the changes in Hungarian defence policy during the first half of the 1990s, highlighting the dual task of the armed forces: crisis management for the country's defence, and peacekeeping activities, driven by Hungary's international integration. The UN ONUMOZ mission is outstanding from a

Hungarian military perspective, as it was the most significant form of Hungarian participation until the launch of armed peacekeeping missions. The mission was multi-dimensional peacekeeping, and it accomplished its objectives within two years.

This article is the first part of a detailed study series, the aim of which is to explore how Hungary's participation in unarmed military observer (UNMO) missions contributed to the transformation of the armed forces and the country's process of joining NATO.

Keywords:

Mozambique, ONUMOZ, peacekeeping, transformation of the Hungarian Defence Forces

A szerzőkről és a szerkesztőkről

Acsády Judit: PhD, tudományos főmunkatárs, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Kutatóintézet

Balogh Lídia: PhD, tudományos munkatárs, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Kutatóintézet

Boldizsár Gábor: PhD, ezredes, egyetemi docens, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar

Domaniczky Endre: PhD, vezető konzul (Melbourne, Ausztrália), Közgazdasági és Közgazdaságtudományi Minisztérium (Budapest)

Fejérdy Gergely: PhD, vezető kutató, Magyar Közgazdasági Intézet; egyetemi adjunktus, PPKE BTK, Történettudományi Intézet, Jelenkörtörténeti Tanszék; a Habsburg Ottó Alapítvány tudományos igazgatóhelyettese

Germuska Pál: az MTA doktora, tudományos tanácsadó, Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala

Kaszás Veronika: PhD, kutató, Masaryk Institute and Archives of the Czech Academy of Sciences (Prága)

Kecskés D. Gusztáv: az MTA doktora, tudományos tanácsadó, ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja, Történettudományi Kutatóintézet, Jelenkörtörténeti Osztály, a Magyarország és az ENSZ kutatócsoport vezetője

Kiss András: PhD, főlevéltáros, osztályvezető, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Gazdasági Levéltári Osztály

Lakatos István: PhD, nagykövet, emberi jogi tanácsadó, montenegrói Emberi és Kisebbségi Jogi Minisztérium (Podgorica)

László Szabolcs: PhD, tudományos munkatárs, ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja, Történettudományi Kutatóintézet, Jelenkortörténet Osztály

Moór Vivien: PhD-hallgató, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Modernkori Magyarország Program

Nagy András: PhD, habil. professor emeritus, Pannon Egyetem, Kőszeg Kampusz; tudományos tanácsadó, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (Kőszeg)

Nagy Tamás: PhD, nyugállományú alezredes, középiskolai tanár, BGSZC Bánki Donát Technikum, Magyar Motorkerékpár Technikum és Szakképző Iskola

Seres Attila: PhD, tudományos főmunkatárs, kutatócsoport-vezető (1945 utáni Kutatócsoport), VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár

Somlai Katalin: történész, az 1956-os Intézet Alapítvány Kuratóriumának tagja

Szente-Varga Mónika: PhD, egyetemi tanár, oktatási dékánhelyettes, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Nemzetközi Biztonsági Tanulmányok Tanszék

Sztikalin, Alekszandr Szergejevics: a történelemtudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs, Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézete

Vámos Gabriella: PhD, etnográfus-muzeológus, MNMKG Semmelweis Orvostörténeti Múzeum; adjunktus, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Néprajzi Intézet

Személynévmutató

A, Á

Abelovszky György 292, 296, 297
Abdel-Rahman, Ibrahim Helmi 164, 181, 191
Aczél György 52, 93, 150
Acsády Judit 9, 15, 21, 38, 41, 371, 383
Ádám Jenő 145, 147, 148
Ajtai Miklós 188
Ambrus Ágnes 274, 283
Amrit Kaur, Rajkumari 126
Anderle Ádám 217, 218, 220, 232
Andersen, Alsing 48
Anderson, Leslie E. 292, 304
Angyal Pál 19
Antos István 129
Apor Péter 9, 304
Apponyi Albertné (gróf), szül. Clotilde von Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein 20, 21, 41

B

Babos László 339
Bacsikai Béla 220
Baier, Stephan 215, 232
Bakách-Bessenyei György 216–218, 221, 223, 225, 226, 232
Bakács Tibor 128
Balázs Péter 133
Balogh Lídia 9, 11, 15, 39, 383
Balogh Margit 50
Balogh Róbert 116, 133
Bang-Jensen, Povl 208–210, 227, 228, 233, 239, 246, 256
Baráth Magdolna 94, 209
Bárdi Nándor 286
Bárdos Gusztáv 311

Bárkányi Gábor 281, 283
Barkóczy Ilona 153
Barrios de Chamorro, Violeta 298
Bartalus Ilona 157
Bartók László 227–229
Bartos István 175
Bay Zoltán 77
Békés Csaba 39, 47, 72, 134, 159, 166, 192, 193, 209, 232, 238, 239, 255, 284, 344, 367
Bekoe, Dorina A. 353, 367
Bencsik Gábor 302
Benedek Jenő 63
Benenson, Peter 57
Beneš, Edvard 234
Berei Andor 128
Berg, Maxine 143, 159
Berlász Melinda 157, 159
Bérnard, Léon 132
Bertalan Péter 72
Berzelius, Jöns Jakob 190
Betts, Paul 290, 305
Bihari Mihály 72
Birath, Lars Thomas 273, 275, 276, 279, 281
Björnstad, K. J. 185
Bockman, Johanna 290, 304
Bodnár Gábor 159
Bódy Zsombor 167, 193
Bohlen, Charles Eustis 204
Bokor Péter 116, 232
Bokorné Szegő Hanna 28, 29, 39, 62, 69
Boldizsár Gábor 11, 341, 367, 383
Boldoczki János 25, 26, 203
Bombay László 367
Borge Martínez, Tomás 289
Borhi László 47, 72, 229, 233, 241, 255, 256

Borowy, Iris 122, 126, 133
Borregales Reverón, Yuruari 299, 300, 304
Bottoni, Stefano 266, 284
Boutros-Ghali, lásd: Butrosz-Gáli, Butrosz
Bowles, Chester B. 110
Böszörményi Miklós 132
Branigin, William 301, 302
Brown, Arthur Edward 127, 128
Brown, Theodor M. 120–122, 124, 125, 127, 133, 134
Bruhács János 104, 116
Buda József 120–122, 124, 133
Bullitt, Orville H. 214, 233
Bullitt, William C. 233
Butrosz-Gáli, Butrosz 342, 367
Buttelman, C. V. 141, 159

C

Calseyde, Paul van de 130
Candau, Marcolino Gomes 124, 130–132
Cappelli, Fiorella 271
Carter, Gordon 111
Carter, Jimmy 295, 298
Ceașescu, Nicolae 266
Chada, I. S. 178
Chaillon, Roland 155
Chisholm, Brock 124, 126, 129
Chollet, Derek H. 362, 367
Chorin Ferenc 228
Churchill, Winston 214
Ciment, James 348, 367
Cohen, Gerard Daniel 262, 284
Cole, Ronald H. 301, 304
Cueto, Marcos 120–122, 124, 125, 127, 133, 134
Cukor György 171, 193
Cutts, Mark 262, 284
Czeizner Katalin 152
Czirok András 205

Cs

Csatorday Károly 191
Csoma Mózes 126, 133
Csombe, Moïse 224

D

Dalai láma 65
Dalos Anna 9, 146, 159
David-Fox, Michael 143, 159

De Gaulle, Charles 229
De la Noë, François 229
Degenfeld, Henrich 216
Demmerle, Eva 215, 232
Demszky Gábor 32
D'Escoto Brockmann, Miguel 293
Dobos Marianne 296, 302
Doleschall Frigyes 129, 131, 132
Dolores, Maria 217, 233
Domaniczky Endre 10, 99, 116, 373, 383

E

Eckhardt Tibor 219, 229, 234
Eiben Ottó 152, 153, 160
Eichmann, Adolf 84
Eisenhower, Milton Stover 221, 247
Elekes Éva 296–298, 302
Eliot, Martha 110
Emerson, Stephen A. 348, 349, 367
Eörsi Gyula 199
Erdei Péter 157
Erdélyi Károly 183
Escobar y Kirkpatrick, José Ignacio 226
Esztergályos Ferenc 328–330

F

Farkas Vladimir 199
Farkas Attila Márton 143, 159
Fasang Árpád 150
Fazekas Lászlóné 131
Fee, Elizabeth 120–122, 124, 125, 127, 133, 134
Fehér Sándor 199
Fejes Margit 78
Fejérdy Gergely 10, 48, 213, 216, 220, 222, 233, 238, 383
Felkai Dénes 119, 130–132, 134
Feller, Abraham 198
Feller, Erika 286
Fernandini, Jorge Pablo 178
Ferrero, Blanco 217, 233
Ferró József 183
Fiziker Róbert 214, 233
Fleck Zoltán 50, 72
Fonseca Amador, Carlos 289
Forgács László 333, 334
Forrai Katalin 136, 157
Föglein Gizella 53, 72

Földes György 266, 284
Földi Ágnes 33, 40
Földvári Gábor 92, 94
Franco, Francisco 216–218, 220, 223, 225, 226
Frankl, Michal 264, 284
Fukui, Naohiro 140

G

Gatrell, Peter 264, 270, 279, 285
Gazdag Ferenc 367
Gecsényi Lajos 85, 89, 90, 93, 94, 199, 209
Gerencsér Eszter 296, 302
Germuska Pál 11, 167, 193, 371, 383
Gerő Ernő 25
Gerőcs Tamás 143, 159
Gidó Attila 286
Gimes Miklós 202
Glücklich Vilma 20
Gonda György 131
Goulding, Marrack 329, 330
Gömbös Ervin 116, 171, 193, 194, 344, 359, 367
Gönczy László 145, 159
Görög János 266, 267, 269, 284
Green, James 299, 306
Grigorjev, N. K. 191
Gromiko, Andrej Andrejevics 236, 246
Grósz Károly 93
Guevara, Lopez 224

Gy

Gyapay Dénes 296, 302
Gyarmati György 200, 210, 286
Győri Szabó Róbert 84, 94

H

Habsburg Ottó 10, 212–234
Habsburg IV. Károly 214
Hajnáczky Tamás 53, 72
Halmesvirta, Anssi 143, 160
Halmosy Dénes 339
Hamberger Judit 342, 367
Hammarskjöld, Dag 206, 213, 222–225, 231, 233, 239, 240, 246, 249, 377
Hammerstad, Anne 262, 264, 285
Hámori László 201
Hanák Gábor 232

Hangody László 131
Hárs Ernő 171, 175, 193
Hárs István 204
Hartig, Edmund 219
Hartling, Paul 265
Házi Vencel 188
Héderváry Lehel 202
Héderváry Klára 82, 198, 202
Hegedűs András 203
Hiss, Alger 198
Hocké, Jean-Pierre 265, 266, 268, 269
Hodža, Milan 234
Holczer Péter 170, 182, 187, 191, 193
Hollai Béla 78
Hollai Imre 10, 47, 76–87, 89–95, 183, 204, 207, 208, 372
Hollai Imre, ifj. 93
Hoover, Herbert 100, 102, 103, 116
Horgos Gyula 188
Horn Gyula 268, 335
Horvát János 292, 296
Horváth Imre 202, 208
Horváth István 267
Horváth Pál 326, 327, 336, 339
Horváth Sándor 284, 304
Hoyos János 228
Hruscsov, Nyikita Szergejevics 58, 63, 80, 127, 143, 238, 246, 248, 249, 251, 252, 257
Huang, Wen-Hsien 272, 273
Hudecz Bálint 144, 160
Hunkár Dénes 111, 116
Hurwitz, Irving 153, 160
Huszein, Szaddám 313, 315, 320
Huxley, Julian 141, 160, 163

I

Ikladi Lajos 200
Ingram, James C. 178
Irsai Vera 150
Isépy Tamás 32
Ivanyenko, Vlagyimir 311, 313, 339

J

Jaccard, Jerry L. 150, 160
Jantsits Ágnes 264, 284
Janurik Márta 152, 160
Jarquín, Mateo Cayetano 292, 304

Jeszenszky Géza 275, 284, 337

Jobst Ágnes 269, 285

Johan Béla 122

Jovics, Szlavko 325, 335

Juhász Géza 33, 40

K

Kabalevskij, Dmitrij 140

Kádár János 43, 44, 48, 49, 51–54, 70, 72–74, 77, 78, 80–85, 93, 94, 129, 137, 138, 142–145, 148, 156, 158, 159, 161, 173, 192, 199, 208, 229, 238, 241, 242, 245, 247–251, 253, 256, 285, 286, 372, 373, 375

Kahn, Anam S. 325

Kalinovsky, Artemy M. 290, 305

Kalmár Márton 150

Kapitánffy István 150

Kapolyi László 189, 194

Kardos Gábor 262, 285

Károlyi Mihály 202

Kaszás Veronika 10, 261, 264, 266, 267, 269, 277, 284, 285, 378, 383

Kátai József 281, 284

Kecskés D. Gusztáv 8, 11, 72, 83, 84, 91, 125, 134, 166, 173, 192, 193, 217, 221, 222, 232, 233, 238, 239, 255, 256, 261, 263, 275, 284–286, 304, 332, 344, 367, 368, 371

Keegan, John 313, 314, 320, 339

Kelen Imre 95

Kemény János 9, 275, 284, 343, 368

Kempler Kurt 122, 134

Kenéz Péter 342, 368

Kennan, Georges F. 214, 233

Képes Kálmán 194

Kerényi György 145

Kestenberg, Leo 140, 151

Kéthly Anna 240

Khomeini (Ruholláh Muszavi Homeini) 311

Király Béla 240, 246, 256

Király Miklós 286

Király Zoltán 266

Kiss András 10, 90, 128, 134, 165, 365, 375, 383

Kiss Sándor 335

Kiss Zoltán László 343, 347, 362, 368

Knoll, Sarah 269, 285

Koczák Imre 365, 366

Koczkás Vivien 120, 122, 123, 134

Kodály Zoltán 137–140, 145–163, 374, 375

Kókai Rezső 140

Kokas Klára 152, 153, 157, 160

Kollár Zoltán 296

Koltai Vilmosné 150

Konstantin, II. 85

Kós Péter 81, 82, 204, 206

Kosárka József 296, 297

Kovács András 277, 284

Köbel Szilvia 9, 46, 50, 73

Köpeczi Béla 150, 151

Kőrös András 94, 95

Kőrösi Csaba 91

Kőszeg Ferenc 284

Kővágó József 240

Kővári László 318, 339

Kövér István 365, 366

Kraus, Egon 146, 149, 150, 151, 154, 155, 160

Kreisky, Bruno 223

Kuncze Gábor 32, 33

L

Lakatos István 10, 43, 44, 73, 213, 238, 372, 383

Lamm Vanda 171, 193

Lapos Béla 335

László Szabolcs 10, 137, 143, 144, 154, 158, 160, 161, 374, 384

Laukó Károly 272, 273

Lawler, Vanett 140, 142, 161

Le, Nhina 44, 73

Lenefsky, David 46, 73

Leogrande, William M. 293, 304

Lequerica y Erquiza, José Félix de 225

Lévai Katalin 34

Lévárdi Ferenc 187

Lindt, August Rudolf 105, 263

Lipsey, Robert 225, 233

Little, Allan 342, 368

Lodge, Henry Cabot 207, 226, 227, 241, 244

Lodge, John Davis 226

Loescher, Gil 264, 265, 285

López-Pintor, Rafael 298, 305

Loránd György 199

Losonczy Géza 202

Lovrek, August 221

-
- Lukács Éva 286
Lukin László 140, 154, 161
Luna, Antonio de 226
- M**
- M. Madarász Anita 54, 73
Magyarics Tamás 84, 95
Major László 346, 357, 358, 368
Majtényi György 52, 73
Makk László 346, 357, 358, 368
Maléter Pál 245
Maris Zsolt 359, 361
Mark, James 290, 305
Markotán István 204
Marosi Béla 194
Marosy Ferenc 216–218, 220, 221, 223–229, 231–233
Maróthy János 148, 161
Martín-Artajo Álvarez, Alberto 226
Marung, Steffi 290, 305
Mayorga, Silvio 289
McCarthy, Marie 139, 141, 142, 161
Menuhin, Yehudi 147
Merrill, Tim L. 292, 293, 305
Mészáros Károly 363, 367
Miklós Ferenc 357
Mindszenty József 46
Mitrovits Miklós 284, 304
Mód Péter 69, 81, 82, 132, 180, 188
Molotov, Vjacseszlav 126
Mong Attila 143, 161
Moór Vivien 9, 15, 371, 384
Morris, Julia 262, 285
Morvai István 31
Müller Rolf 49, 73
Müller-Arnfels 224
Munro, Leslie 230, 246, 247
Muzik, Jan 178
Mwaluko, E. P. 178
- N**
- Nagy András 9, 10, 47, 48, 73, 79, 82, 95, 197, 209, 210, 213, 225, 228, 233, 238, 246, 256, 384
Nagy Boldizsár 268, 274, 286
Nagy Gábor 334
Nagy Imre 48, 49, 55, 82, 196, 202, 205–207, 219, 239, 241, 244–246, 249, 250
Nagy János 200
Nagy Sándor 63, 64
Nagy Tamás 11, 309, 343, 368, 384
Neményi Mária 274, 281, 283, 284
Nemes Dezső 84
Nemesszeghy Márta 146
Németh Jánosné 84, 95
Németh József Lajos 345, 368
Nezvál Ferenc 64
Nicholson, Frances 262, 286
Nixon, Richard 294
Nolte, Detlef 292, 299, 305
Noriega, Manuel 300
Nossiter, Bernard 91, 95
Novák Csaba Zoltán 278, 286
- O**
- Ogata, Sadako 265, 275
Olt Károly 110, 128
Opatrný, Josef 290, 305, 306
Oplatka András 267, 286
- P**
- Padányi Júlia 52, 73
Pahlavi, Reza 310
Pál István 79, 81, 95, 199, 210
Palasik Mária 9, 79, 95, 199, 200, 205, 208, 210
Palló Gábor 122, 134
Pallos László 365, 366
Palme, Olof 317
Papandréu, Andreász 85
Papandréu, Jörgosz 183
Papp István 357, 365, 366
Pate, Maurice 102, 104, 109, 110, 112
Pathil, V. M. 335
Péczei Anna 314, 320, 339
Pelényi János 21
Pemberton, Jo-Anne 140, 162
Pereszlényi Zoltán 334
Pérez de Cuéllar, Javier 294, 295, 304, 305, 318, 320, 323, 324, 330, 335, 337
Perkins Gilman, Charlotte 39
Pesta László 94
Péter Gábor 200
Péter József 150
Péteri György 143, 162
Péteri Lóránt 146, 148, 162

Petzoldt, Richard 146, 147, 162
Piros László 204
Pléh Csaba 153, 159
Polyák Zsuzsanna 9, 156, 158, 159, 162
Porter, Louis Howard 144, 162
Pröhle Gergely 224, 228, 234
Pusztai Imre 200
Putz Emília 78

Q

Quenum-Possy-Berry, Maximilien 229

R

Rácz Pál 81, 87, 201, 203, 204, 207
Radványi János 200, 208, 210
Rajchman, Ludwik 102–105, 110, 121
Rajnai Sándor 204, 205
Rákosi Mátyás 24, 50–52, 73, 133, 137, 138,
146, 199, 204, 375
Ratkó Anna 52, 128
Ravndal, Christian Magelssen 204
Réczei László 64
Renteln, Alison Dundes 44, 73
Révész Béla 50, 74
Richards, Mary Helen 148, 162
Richardson, Elliot L. 294, 295, 298, 302,
303, 306
Ringer, Alexander L. 157, 162
Riza, Iqbal 295, 304
Román Zoltán 169, 194
Romsics Ignác 49, 74
Roosevelt, Franklin Delano 101, 214, 215,
233
Ropp, Steve C. 301, 305
Rostás Oszkár 130
Rózsa Tibor 359, 364, 367
Ruff Mihály 84, 95

S

Sághy Erna 54, 74
Salgó Lászlóné 145, 162
Sanchez Bella, Alfredo 218
Sanchez-Sibony, Oscar 290, 305
Sandino, Augusto C. 289, 290
Sándor Frigyes 150, 162
Santa Cruz Wilson, Domingo 140
Santa-Cruz, Arturo 297, 305
Sárai Tibor 149–151
Sáringer János 54, 73

Sass, Herbert 141, 162
Scheibner Tamás 166, 193, 238, 256, 286
Schroeder, Michael 293, 300, 305
Schweitzer András 214, 234
Schwimmer Rózsa 20
Scott-Smith, Giles 143, 163
Seeger, Charles 139
Serényi Emma 157
Seres Attila 254, 384
Sevcenko, Arkagyij Nyikolajevics 198
Sík Endre 84, 246, 248
Sikorski, Władysław 234
Silber, Laura 342, 368
Simonovits István 128, 130–132
Simonyi Ernő 336
Sinclair, Adelaide 105
Sipos Géza 335
Sipos Kornél 78
Sipos Levente 248, 257
Siposné dr. Kecskeméthy Klára 361, 368
Slachta Krisztina 269, 286
Sluga, Glenda 141, 163
Smith, Peter 299, 306
Somlai Katalin 10, 47, 48, 77, 204, 372, 384
Somogyi Ferenc 332
Somogyi Tamás 31
Somogyi Zsigmond 24, 41
Somoza Debayle, Anastasio 289
Somoza García, Anastasio 289
Soós Ágnes 296
Soós László 78, 79, 83, 95
Soós Viktor Attila 54, 73
Sömjén Tamás 171, 172, 179, 180, 184, 190,
194
Štampar, Andrija 126
Stoltenberg, Thorvald 265
Sutterlin, James S. 302
Sybesma-Knol, Neri 44, 74
Synge, Richard 351, 353, 368

Sz

Szabó Helga 157
Szabó János 82, 196, 204, 206, 207, 208
Szabó József 17, 41, 339
Szabó Katalin 9
Szabó Zoltán 130
Szalay Olga 146, 152, 163
Száll József 87

Szarka Károly 25, 81, 89, 199, 200
 Szávai Magda 140, 163
 Szávai Nándorné 150
 Szegőné Bokor Hanna 28
 Székely Béla 281, 284
 Székér Nóra 9, 199, 216, 234
 Széles Ernő 347, 368
 Szemasko, Nyikolaj Alekszandrovics 129
 Szénási Géza 64
 Szenes Zoltán 361, 368
 Szente-Varga Mónika 11, 289, 290, 292, 299, 306, 379, 384
 Szentistvány Béla 21
 Szigeti, (Schönwiesner) Károly 199
 Szigeti Edit 170, 194
 Szigeti György 77
 Szilágyi Dezső 83
 Szilágyi Zoltán 94, 95
 Szilassy Attila 296
 Szirmai Éva 150
 Szirmai István 128
 Szita János 55, 171, 180, 188
 Szögi Ágnes 146, 163
 Szombati Béla 181
 Szőnyi Erzsébet 137, 138, 140, 145, 147, 148, 150–152, 154, 156–158, 160, 161, 163
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 127, 144, 198, 214, 244
 Sztikalin, Alekszandr Szergejevics 10, 48, 213, 237, 377, 384

T

Takács Lászlóné 150
 Takács Róbert 51, 74, 143, 163
 Takács Tibor 49, 74
 Talyigás Ferenc 188
 Tatár István 201
 Terjék Mihály 348–350, 355
 Teszlár Vendel 360, 368
 Timoránszky Péter 285
 Tomka Béla 52, 74, 290, 306
 Torda Endre 204
 Tóth Béla 131, 132

Tóth Eszter 79, 95, 199, 210
 Tóth Eszter Zsófia 52, 74
 Tóth Imre 269, 286
 Tóth Judit 263, 286
 Tóth Pál Péter 159, 263, 266, 286
 Tournès, Ludovic 143, 163
 Truman, Harry 102
 Türk, Volker 262, 286
 Tyroler, Deborah 295, 306

U

U Thant 57, 249, 250
 Ujfalussy József 150

V

Vadász László 149
 Vajda Róza 281, 283, 284
 Vámbéry Ruzstem 102, 103, 105–107, 110
 Vámos Gabriella 10, 102, 119, 123, 129, 134, 374, 384
 Varga István 266
 Varga Tamás 315, 329
 Vargha Dóra 9, 124–127, 134
 Várkonyi Péter 93, 199, 267
 Vas Bence 148, 163
 Vásárhelyi Miklós 202
 Velebit, Vladimir 174
 Venter, Al J. 347, 369
 Vértes Csaba 349
 Vörös Vince 31

W

Waldburg-Zeil, Georg 223
 Waldheim, Kurt 317, 332
 Walter, Arnold 140
 Weeks, Norman E. 157
 Weindling, Paul 122, 134
 Williams, Philip J. 292, 306

Z

Zádor Tibor 206
 Zelaya, Rosa Marina 297
 Zieck, Marjoleine 263, 286
 Ziegfeld, Edwin 141, 163

Földrajzinév-mutató

A, Á

Afganisztán 91, 294, 341, 365
Afrika 63, 64, 67, 84, 104, 109, 114, 124,
128, 145, 190, 229, 238, 252, 292, 297,
342, 345, 347, 360
Ahváz 326
Albánia 106, 125, 129
Amerikai Egyesült Államok 34, 68, 81, 102,
104, 108, 126, 127, 146, 151, 157, 176,
203, 221, 237, 238, 241, 244, 247, 248,
250, 252, 271, 272, 292, 293, 295, 297,
300, 301, 346, 363, 378
Angola 342, 343, 344, 350, 351, 355, 357,
358, 361, 364
Argentína 104, 174, 223, 326
Athén 64, 85, 93, 177, 182, 183
Atlanti-óceán 292
Ausztrália 48, 104, 146, 178, 182, 239, 272,
326, 383
Ausztria 26, 106, 120, 143, 164, 213, 214,
221, 223, 231, 268, 270, 271, 272, 295,
300, 326
Ázsia 63, 64, 67, 88, 101, 102, 104, 109, 114,
124, 174, 175, 238, 252, 297, 315

B

Baakúba 326
Bagdad 312, 314, 315, 318, 319, 324, 325,
328–330, 332–336
Bahrein 319
Báhtarán (ma: Kermánsáh) 326
Balkán 17, 343, 344
Bangkok 27
Banglades 325, 326
Beira 348, 349
Belarusz, lásd: Fehéroroszország

Belgium 20, 100, 146, 176, 202, 295
Belgrád 205, 245, 249, 262, 267
Bluefields 292
Boston 157
Bosznia-Hercegovina 295, 362, 363
Brazília 104
Brit Guyana 174
Brüsszel 139, 230
Budapest 20, 22, 32, 33, 54, 63, 64, 66–68,
82, 110–113, 128, 131, 137, 138, 140,
144, 147–151, 153–158, 170, 174–177,
179, 180, 182, 183, 186–188, 190, 191,
201, 202, 204, 206, 207, 226, 227, 237,
238, 240, 242, 244, 245, 247, 248, 253,
263, 267–274, 276, 277, 279–283, 297,
311, 312, 332, 333, 335, 336, 346, 375,
376, 378
Buenos Aires 17
Bulgária 25, 46, 47, 106, 125, 129, 180, 186
Bászra 310, 326, 333
Bécs 48, 111, 120, 147, 151, 164, 169, 179,
183, 188, 199, 223, 227, 228, 267, 270,
273

C, Cs

Camp Kilmer 240
Canberra 207, 209
Caracas 296
Ceylon, lásd: Srí Lanka
Chapultepec 299
Chile 146, 263, 296
Chimoio 349
Ciprus 84, 85, 89, 91, 93, 294, 330, 363
Conti utca (Budapest) 22
Costa Rica 293, 296

Csehszlovákia 20, 51, 104, 106, 112, 125,
126, 129, 142, 144, 178, 180, 182, 186,
276, 296, 342, 356

Cseh–Szlovákország, lásd: Csehszlovákia

D

Dahomey (Benin) 229

Dánia 104, 176, 227, 239, 272, 295, 326

Dayton 362, 363

Dél-Afrika 45, 58, 62, 65, 67, 68, 92, 348,
354

Dél-afrikai Unió 104

Dél-Kamerun 68

Dél-Korea 126

Délnyugat-Afrika 68

Dél-Rodézia 348

Dél-Vietnám 62, 63, 336

Dezful 326

Dominikai Köztársaság 293

Dunaújváros 185

E, É

Ecuador 104

Egyenlítő 347

Egyesült Arab Emírségek 319

Egyesült Királyság 100, 104, 143, 146, 177,
271, 272

Egyiptom 181, 247, 252,

El Salvador 292, 293, 295, 299, 300

Elefántcsontpart 264

Észak-Amerika 142, 153, 157, 205, 270,
271, 297

Észak-Korea 63, 126

Észak-Olaszország 224

Észak-Vietnám 63, 230

Etiópia 174

Eufrátesz folyó 310

Európa 65, 67, 78, 100, 101, 102, 106, 109,
114, 120, 122–124, 128, 142, 148, 179,
182, 204, 214, 216, 223, 230, 231, 240,
247, 261, 262, 268, 270, 274–277, 279,
291, 342, 344, 345

F

Falkland-szigetek 91

Fehéroroszország 104, 125

Ferencváros (Budapest) 22

Finnország 46, 106, 143, 247, 271, 295, 326

Franciaország 20, 58, 104, 106, 120, 143,
146, 170, 176, 218, 220, 249, 271, 272

Frankfurt 240

G

Galícia 17, 220

Genf 19, 28, 48, 55, 71, 90, 92, 103, 118,
123, 130, 132, 133, 171, 174, 176, 179,
182, 204, 229, 242, 243, 261–272, 277,
279, 280, 283, 314, 320, 321

Ghána 131, 174, 191, 326

Görögország 20, 77, 85–87, 93, 104, 106,
120

Grúzia 361, 364

Guatemala 292, 293, 299

Guinea 264

H

Haiti 300

Haj Umran 314

Hollandia 17, 100, 104, 146, 176, 271, 272,
295

Hongkong 272

Hortobágy 49

I, Í

Illinois (Amerikai Egyesült Államok) 157

India 62, 120, 126, 146, 170, 174, 175, 178,
179, 247, 252, 295, 326, 335

Indiai-óceán 349

Indonézia 63, 174, 326

Irak 11, 104, 223, 274, 308–324, 326, 328–
337, 343, 346, 355, 357, 360, 361

Irán 11, 91, 308–324, 326, 328–333, 335,
336, 343, 346, 357, 360

Írország 326

Isztambul 120

Izrael 84, 91, 146, 170, 313, 318

J

Jalta 214, 250

Japán 20, 63, 151, 152, 157, 170–272, 295,
296

Jugoszlávia 104, 106, 146, 170, 174, 186,
245, 250, 253, 261, 262, 269, 270, 274,
278, 279, 326, 342, 344, 345, 347, 356,
364

Józsefváros (Budapest) 22, 31

K

Kairó 56, 181
Kalifornia 148
Kambodzsa 91, 264
Kanada 59, 104, 105, 124, 157, 176, 205, 272, 295, 326
Karib-tenger 292
Karib-térség 104
Kasmír 364
Katanga 224
Katar 319
Kaukázus 344
Kecskemét 146, 152, 155
Kelet-Berlin 147
Kelet-Európa 78, 88, 91, 104, 112, 121, 126, 178, 198, 214, 269, 270, 291
Kelet-Közép-Európa 113, 125, 215, 230, 264, 270, 273, 290, 291, 297, 300, 355
Kelet-Németország, lásd: Német Demokratikus Köztársaság
Kenya 326, 348
Kína 20, 26, 57, 58, 63, 65, 90, 104, 106, 125, 126, 138, 223, 343
Kirkuk 333
Kolumbia 104, 295
Kongó 224, 268
Konstantinápoly 17
Koppenhága 142, 147
Korea 88, 89, 126, 132, 238
Koszovó 113, 341
Közel-Kelet 17, 89, 91, 219, 275, 309
Közép-Amerika 289, 291, 292, 294, 296, 299
Közép-amerikai Egyesült Tartományok 292
Közép-Európa 102, 214, 296
Közép-Kelet-Európa, lásd: Kelet-Közép-Európa
Kréta 85
Kuba 20, 58, 84, 186, 230, 275, 290, 293, 296, 348, 350, 361
Kuvait 310, 312, 314, 319, 320, 323, 330, 336, 346, 360

L

Latin-Amerika 64, 88, 104, 175, 178, 224, 291, 294–297, 300
Lengyelország 20, 46, 51, 102, 104, 106, 112, 125, 126, 129, 144, 182, 186, 276, 294, 296, 300, 326
Libanon 90, 91
Libéria 361
Lima 171, 179
Lipcse (Leipzig) 146
London 48, 56, 57, 244

M

Madagaszkár 268
Madrid 213, 216–218, 220, 221, 223–227, 231
Magyarország 7, 9–11, 15–23, 26–30, 32, 33, 35–38, 43, 45–49, 51–60, 63, 65–70, 80, 82–84, 88–90, 93, 99–101, 106, 109, 110, 112–114, 119, 122, 126–132, 137, 138, 142, 144–150, 154–158, 165–174, 177, 182–191, 196–203, 205–207, 213, 214, 216–222, 225–227, 229–231, 237–254, 261–283, 289–291, 296, 301, 309, 326, 332, 335–337, 341–346, 354–356, 358, 361, 364, 365
Malajzia 326
Malawi 264, 348, 349
Mali 174, 191
Málta 268
Managua 288, 289, 291, 296
Maputo 348–350, 355, 356
Marokkó 295
Mexikó 179, 205, 292, 293, 296, 299
Mexikóváros 82
Milange 354
Miskolc 217
Monaco 268
Mongólia 186
Montreal 157
Mosquito protektorátus (Nicaragua) 292
Moszkva 17, 48, 54, 58, 63, 66, 68, 79, 84, 127, 142, 147, 198, 204, 205, 208, 209, 216, 218, 219, 222, 224, 237, 239, 240, 242, 243, 247–251, 253, 265
Mozambik 11, 340–343, 347–350, 352–357, 359–361, 363, 364
München 62, 242

N, Ny

Nagy-Britannia 120, 218, 220, 249, 294
Nagykörút (Budapest) 31
Namíbia 89–92, 264, 294, 355
Német Demokratikus Köztársaság, NDK 63,
66, 67, 68, 154, 269, 283, 285, 286, 296,
300
Németország 17, 20, 146, 217, 240
Német Szövetségi Köztársaság, NSZK 61,
62, 66, 67, 144, 151, 177, 269, 271, 272,
277, 295
New York 10, 16, 29, 31, 32, 44, 47, 48, 76, 77,
79–83, 89, 90, 109, 172, 175–179, 182,
183, 185, 196–209, 215–218, 222, 226,
227, 229, 236, 243, 245, 246, 250, 268,
295, 297, 314, 315, 317–323, 328–330,
332, 334, 337, 359
Nikaragua, helyesen lásd: Nicaragua 20
Nicosia 93
Nigéria 326
Normandia 229, 294
Norvégia 104, 272, 326
NSZK (Nyugat-Németország), lásd: Német
Szövetségi Köztársaság
Nyugat-Európa 104, 119, 157, 175, 240,
266, 270, 276
Nyugat-Szahara 364

O

Olaszország 20, 46, 106, 272, 296, 326
Omán 319
Oroszország 17, 120, 237–239, 242, 254
Oxford 147

P

Pakisztán 272, 295
Palermo 37
Panama 20, 300
Panamaváros 301
Pápai Állam 120
Párizs 19, 20, 45, 56, 67, 92, 110, 120, 121,
215
Peking 58, 63
Pennsylvania 221
Perth 182
Peru 104, 178, 294, 296, 318
Perzsa-öböl 310, 315, 319, 330
Port of Spain 187

Portola Valley 148
Portugália 20, 58, 120
Potsdam 250
Pöcking 217–219, 221
Pretoria 356, 359, 361
Princeton 102
Prága 112, 140–142, 157, 273
Puerto Cabezas 292

Q

Qasr-e-Shirin, magyar átírással: Kasz-
re-Sirin 312

R

Rákóczi tér (Budapest) 31
Rodézia (ma: Zimbabwe) 348
Róma 48, 87, 121, 124, 128, 148, 179, 350
Románia 20, 25, 46, 47, 51, 55, 106, 125,
129, 180, 186, 239, 240, 245, 253, 260,
262, 266, 267, 269–271, 274, 276–279,
342, 346, 356
Ruanda 113, 115, 295, 361
Ružomberok (Rózsahegy) 140

S

San Francisco 7, 157
San José 296
Satt el-Arab folyó 310, 313, 317, 325, 335
Seattle 157
Sínai-félsziget 363
Spanyolország 58, 120, 216–218, 220, 225,
226, 231, 296
Srí Lanka 48, 63, 190, 239, 265
Svájc 17, 67, 100, 104, 105, 130, 146, 180,
224, 265, 271, 272, 294
Svédország 100, 104, 108, 249, 272, 296,
326

Sz

Szahara 230
Szakkez 326
Szárd Királyság 120
Szaúd-Arábia 314, 319, 320, 347
Szeged 145, 281, 283
Szenegál 326
Szerb–Horvát–Szlovén Állam 20
Szicília 120
Szombathely 152
Szomália 264, 274

Szovjetunió 25, 27, 46, 83, 86, 89, 104, 112,
124–129, 144, 146, 172, 177, 180, 182,
186, 199, 214, 217–219, 222, 230,
236–239, 241–247, 250–254, 262, 269,
270, 277, 279, 282, 291, 292, 296, 300,
342, 348, 349

Szudán 174

Szuez 219, 224, 252

Szulejmánijja 326

T

Tádzsikisztán 361

Tajvan 223

Tanzánia 88, 178, 348

Teherán 69, 312, 313, 315, 319, 324, 325,
328, 330, 336

Tembué 349

Thaiföld 246, 272

Tibet 65

Tigris folyó 310

Tokió 149, 150

Toronto 147

Toszkána 120

Törökország 120, 131, 174, 179, 268, 326

Trieszt 182

Trinidad és Tobago Köztársaság 187

Tunézia 48, 174, 239

U

Uganda 264, 361

Új-Delhi 62

Újpest 77, 78, 93, 94, 372

Új-Zéland 104, 246, 296, 326

Ukrajna 25, 104, 125

Uruguay 48, 239

USA, lásd: Amerikai Egyesült Államok

V, W

Varsó 65, 273

Vatikán/Szentszék 50, 66, 180

Venezuela 294

Versailles 20

Vietnám 90, 131, 227, 265, 275, 300, 343,
357

Washington 46, 56, 58, 60, 64, 77, 81, 102,
103, 105–107, 110, 198–200, 204–206,
208, 209, 214, 220–222, 226, 227, 238,
244, 247, 248, 250

Z

Zambia 326

Zimbabwe 349

Zöld-foki-szigetek 296

Zürich 224, 228

▪ A nemzetközi és a magyar közvélemény csupán töredékes ismeretekkel rendelkezik az idén 80 éve alapított ENSZ globális intézményrendszeréről, amelynek normaalkotó, szabályozó és ellenőrző tevékenysége az emberi lét szinte minden szférájára kihat az élelmezéstől az egészségügyig, a kultúrától a nukleáris biztonsáig. Az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja és a Társadalomtudományi Kutatóközpont támogatásával működő *Magyarország és az ENSZ* kutatócsoport ezt a nagy jelentőségű, de kevésbé ismert kapcsolatrendszert és annak magyar vonatkozásait kívánja teljes körű nemzetközi és hazai levéltári kutatások, *oral history* interjúk és adott esetben más módszerek révén feltárni és a széles közönség számára bemutatni. Két fő kérdésre keresi a választ. Egyrészt azt vizsgálja, hogy az ENSZ intézményrendszerének és döntéseinek milyen hatásai figyelhetők meg Magyarországon az egyes kutatási területeken (mezőgazdaság, egészségügy, kultúra stb.). Másrészt azt tanulmányozza, hogy az egykori állampárt, valamint a mindenkori kormányzati szervek hogyan befolyásolták a világszervezetben meghozott döntéseket. A kutatócsoport az egyes résztémákat interdiszciplináris megközelítéssel dolgozza fel, amelynek során a történettudomány, a politológia és a jogtudomány módszereit egyaránt alkalmazza. A kötetben e feltáró munka első eredményei olvashatók.

